

อุพฐาทุปัจจัยโยชิติกา

พจนานุกรมบาลี-ไทย

(๑)

พระมหาจารย์ พุทฺธปิโย ป.ธ.๙

รจนานเป็นภาษาบาลี

พระมหานพพร อริยธำณ ป.ธ.๙

แปลเป็นภาษาไทย

อ

อก (นป.) **๑. ไม่ใช่สุข, ทุกข์** วิ. น กิ สุขนติ **อกิ** ทุกข์ (สภาพใดไม่ใช่ ก คือสุข เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า อก-ไม่ใช่สุข ได้แก่ ทุกข์) ยถา นาโกติ สคโค (เช่น คำว่า นาโก หมายถึง สวรรค์), [แปลง น เป็น อ], อนึ่ง พึงทราบว่ายถา ยถา มีความหมายว่า อติวิยตถ (ยิ่ง) โยคตตา (สมควร), วิจฉา (คำซ้ำ), ปทตถานติวตต (ไม่ข้ามอรรถของบทคือตามลำดับ) นิทสสน (ตัวอย่าง) ในคำว่า ยถา นาโกติ สคโค นี้มีความหมายว่า นิทสสน (ตัวอย่าง แปลว่า เช่น) **นัยแห่ง เนปาติภท ในปทรูปลัทธิ; ๒. ได้กระทำแล้ว** (กิ.อา.) อถ วา อกนติ อิทิ อาชยตปท โหติ หิยตตนิย (นัยหนึ่ง บทว่า อกิ นี้ เป็นอาชยตปท หิยตตนิยัตติ)

อกต (ติ.นป.) **พระนิพพานอันปัจจัยไม่ปรุงแต่งแล้ว** วิ. กรียิตถาติ **กต** (ภาวะใดอันปัจจัยทำแล้ว เหตุนั้น ภาวนานั้น ชื่อว่า กต-อันปัจจัยทำแล้ว), [กร ธาตุ กรณ ในความทำ + ต ปัจจัย เป็นกรรมวาจก, ลบที่สุดธาตุ], ก็ในข้อนี้ พึงเห็นว่า คำว่า กร ธาตุ เป็นการทำให้สมาสบทเข้ากับ รุพหีนาม (คือนามที่มีความหมายไม่ตรงกับสภาพที่เป็นจริง) ด้วยสูตรแห่งสัททนีติ (นิตี. ๖๘๗) ว่า **รุพหีนามะหิ จ**, แม้คำว่า คมุธาตุ กรธาตุ สิวิมตติ เป็นต้น ที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า ก็นัยนี้, วิ. ปจเจยหิ น กตนติ **อกต** นิพพาน (สิ่งใดอันปัจจัยทั้งหลาย ไม่กระทำแล้ว

เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกต ได้แก่ พระนิพพาน), [แปลง น เป็น อ ในต้ปปริสสมาส กจ.๓๓๓ รูป. ๓๔๔ ว่า **อกต นสส ตปฺปริเส**], **๓.** ตามแนวแห่งพระวินัย (วินย.อ. ๓/๕๑๘) คำว่า อกต หมายถึง **สิกขาบทที่ไม่ปนกับสมุฏฐานอื่น** หมายความว่า เป็นนียตสมุฏฐาน; **๔.** บางแห่ง อกต มีความหมายว่า **ใหม่** (อกินว); **๕.** บางแห่ง อกต มีความหมายว่า **ไม่ปรุงแต่ง** (อปริสงขติ), ที่เป็นเช่นนี้เพราะธาตุมีหลายความหมาย บัณฑิตพึงพิจารณาในที่นั้นๆ เกิด

อกตณฺณ (ติ.) **๑. ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่คนอื่นกระทำไว้** วิ. น กตฺ อุปการคุณิ ชานาตีติ **อกตณฺณ** (ผู้โดยอ้อมไม่รู้ซึ่งอุปการคุณอันผู้อื่นกระทำแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อกตณฺณ-ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำไว้), บทนี้จัดเป็นอสมัตถสมาส (สมาสที่ไม่อยู่ในข่ายจะสมาส แต่ก็สามารถเข้าสมาสได้ เหมือนเป็นบทสมาสที่เหมาะสม) เพราะ น ข้ามไปปฏิเสธ ชานาติ, เช่น (นิตี. ๖๘๙) **อปุนเคยยา** (คาถาที่ไม่ควรสวดอีก วิ. น ปุน คียตีติ อปุนเคยยา), **อสุริยปสสา** (หน้าที่ไม่เห็นพระอาทิตย์ วิ. สุริยิ น ปสสตีติ อสุริยปสสา), **อจนทมูลโลกิกานิ** (หน้าอันไม่แหงนดูพระจันทร์ วิ. จนท น อุลโลเกนตีติ อจนทมูลโลกิกานิ), **สมาสนี้** ท่านเรียกว่า **อยุตตสมาส** บ้าง, **อสมพนธสมาส** บ้าง [น + กต + ธา ธาตุในความรู้ + รุ ปัจจัย]; **๒. ผู้รู้นิพพาน**

อันปัจจัยอะไรๆ ไม่ปรุงแต่งแล้ว วิ. อกตนิพพาน ชานาตีติ อกตถณฺญ (ผู้โดย้อมรู้พระนิพพาน อันปัจจัยอะไรๆ ไม่ปรุงแต่งแล้ว เหตุ นั้น ผู้นั้นชื่อว่า อกตถณฺญ-ผู้รู้นิพพานอันปัจจัยอะไรๆ ไม่ปรุงแต่งแล้ว), สมานนี้เป็น ยุตตถสมาส, [อกต + ถา ธาตุ อวโพธเน ในความรู้ + รุ ปัจจัย, ช้อน ณ], เช่น อกตถณฺญ มิตตทพฺพี (ชา.อ.๓/๙๒) (อกตัญญู ประทูลรำยมิตร) อสสทโร อกตถณฺญ (ธ.อ.๔/๗๓) (ไม่มีศรัทธา ผู้รู้พระนิพพานอันปัจจัยอะไรๆ ไม่ปรุงแต่งแล้ว), ก็ในที่นี้ อกตถณฺญ ทั้ง ๒ นัย พึงทราบว่าเป็น อสมานปวตตินิมิตตก เพราะเป็นคำที่เกิดจากการปรุงศัพท์สื่อความหมายว่า กตากตาชานนชานน (ไม่รู้อุปการคุณที่คนอื่นกระทำ และรู้พระนิพพานอันปัจจัยอะไรๆ ไม่ปรุงแต่ง), พึงเห็นว่าศัพท์นี้เป็นปุงลึงค์และนปุงสลึงค์, บางแห่งว่า รุ ปัจจัยในลักษณะนี้เป็นอิทธิลึงค์ ก็มี, เช่น บาลีว่า สาหิ คนตวา มนุสฺสตตํ, วทณฺญ วิตมจฺจรา (ขุ.วิมาน.๒๖/๓๔/๖๐) (ฉันได้ไปบังเกิดเป็นมนุษย์อีก จักเป็นผู้รู้จักความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่) และว่า โภธนา อกตถณฺญ จ (ขุ.ชา.๒๗/๖๒/๒๐) (ธรรมด่าว่าหญิงเป็นคนมักโกรธ ไม่รู้จักคุณ), ฉะนั้น เว้น นี้ ปัจจัย ศัพท์กิตก์ทั้งหลายที่เป็น อุการันต์ เป็นอิทธิลึงค์ก็ได้ แจกแบบ ชมพู (ไม้หว่า)

อกนิฏฐ (ป.) **อกนิฏฐพรหม**, ๑. **พรหมชั้นที่ไม่มีผู้ต่ำ้อย** วิ. สพเพทฺธิเยว कुณฺเหติ จ ภวสมปตฺติยา จ เขมฺมฺจา นตฺเตถฺถ กนิฏฐาติ **อกนิฏฐา** (ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยคุณทั้งปวงนั่นแล และด้วยภพสมบัติ คือ ไม่มีเทพต่ำ้อยในที่นั้น เหตุ นั้น จึงชื่อว่า อกนิฏฐ-เหล่าเทพไม่มีผู้ต่ำ้อย), ๒. **พรหมผู้ไม่มี**

ต่ำ้อย วิ. ปญฺจมกฺกมฺมิวาลิโน อฺุปริ อณฺณสฺส กฺกมฺนตรคตสฺส รูปิพรหมฺโน นตฺถิตาย นตฺถิ รูปิโน สตตานิ มชฺเณ เกนจิ कुณฺเนน กนิฏฐภาโว เอเตสนฺติ **อกนิฏฐา** (ความต่ำ้อยด้วยคุณอะไรๆ ในหมู่รูปพรหม ไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น เพราะรูปพรหมอื่นที่อยู่ชั้นสูงๆ ขึ้นไปไม่มีแก่รูปพรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๕ เหตุ นั้น พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อกนิฏฐ), ๓. **พรหมผู้ไม่มีสมบัติต่ำ้อย** วิ. ปญฺจมตฺลวาลิโน วา อุกกฺกฐสมปตฺติกตฺตา นตฺถิ เอเตสํ กนิฏฐ-ภาโวติ **อกนิฏฐา** (ความต่ำ้อยไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น เพราะรูปพรหมชั้นที่ ๕ เป็นผู้ที่มีสมบัติชั้นเลิศ เหตุ นั้น จึงชื่อว่า อกนิฏฐ), วิ. อุกกฺกฐ-สมปตฺตีหิ โยคโต นตฺถิ เอเตสํ กนิฏฐา สมปตฺตีติ **อกนิฏฐา**, อกนิฏฐา เทวา (สมบัติอันต่ำ้อยของพรหมเหล่านั้น ไม่มี เพราะประกอบด้วยสมบัติชั้นเลิศ เหตุ นั้น พรหมเหล่านั้นจึงชื่อว่า อกนิฏฐ, ได้แก่ พวกพรหมชื่อว่า อกนิฏฐเทวา)

อกนิฏฐคามิ (ติ.) **ผู้ไปสู่อกนิฏฐภพ**, ชื่อของ **พระอนาคามิพวกหนึ่ง** วิ. อกนิฏฐํ คจฺจตีติ **อกนิฏฐคามิ** (พระอนาคามิใด ย่อมไปสู่ภพชื่อ อกนิฏฐ เหตุ นั้น พระอนาคามิ นั้น ชื่อว่า อกนิฏฐคามิ), [อกนิฏฐ + คมฺ ฐาตุ คมเน ในความไป + ณี ปัจจัย, ทีฆะ อ เป็น อา]. เอตถ อุทฺธโสโตกนิฏฐคามิตี วา อุทฺธโสตนอกนิฏฐ-คามิตี วา จตฺทพฺพิเชน ชานิตพฺพา (พระอนาคามิเหล่านั้น บัณฑิตพึงทราบ ๔ ชนิด โดยชื่อว่า อทังโสโตกนิฏฐคามิ บ้าง, อุทังโสตนอกนิฏฐคามิ บ้าง, บัณฑิตพึงทราบโดยพิสดารในคัมภีร์ *บุคคลปณฺยตฺติ*)

อกรานิ (ติ.) **กรรมไม่ควรทำ** วิ. น กตฺตพฺพิ เต ชมม กมฺมนฺติ **อกรานิ** (แนะนำคนเลว กรรมอันเจ้าไม่ควรทำ เหตุ นั้น กรรมนั้น ชื่อว่า อกรานิ), [น

+ กร ธาตุ ในความทำ + ลง อานิ ปัจจัย กจ.
๖๔๕ รูป.๖๖๒ ว่า *อกโกเส นมทานิ*], คงรูป
อย่างนี้ใน ๓ ลิงค์ ๒ วจนะ *นิตฺติ.๑๒๘๑*

อกุกนฺต (ติ.) **เหยียบแล้ว** วิ. ปาเทน อุกกมิตถาติ
อกุกนฺโต (ผู้ใดก้าวไปแล้วด้วยเท้า เหตุุนั้น ผู้นั้น
ชื่อว่า เหยียบแล้ว), [อา + กมุ ธาตุ ปาทคมเน
ในการไปด้วยเท้า + ต ปัจจัย ในกัตตุวาจก
และกัมมวาจก, แปลง ม เป็นนิคหิต, แปลง
นิคหิต เป็น น, ซ้อน ก, *อกุกนฺโต วิกุกนฺโต*
นิกุกนฺโต สงุกนฺโต โอกุกนฺโต อวุกนฺโต
อปุกนฺโต อติกุกนฺโต ปฏิกุกนฺโต ก็นัยนี้ แต่มี
รูปต่างกันด้วยอำนาจอุปสัค

อกุลล (นป.) **ความไม่สบาย, ความเจ็บไข้** วิ. น
กลติ เยน ตํ *อกลฺ*, ตเมว *อกุลลํ* พยาธิ (บุคคลไป
ไหนไม่ได้ด้วยเหตุใด เหตุุนั้น ชื่อว่า อกุล-ความ
ไม่สบาย, อกุล นั่นเอง ชื่อว่า อกุลล ได้แก่ พยาธิ
คือความเจ็บไข้), [น + กล ธาตุ คติ-
สงฺขยานสฺ ในความไปและความนับ + อ ปัจจัย,
ล สกัตถ์ หรือ ญย ปัจจัย], *อกุลล* ศัพท์เป็น
นปุงสกลิงค์ แต่ถ้าเป็นวาจกลิงค์คือเป็นวิเสสนะ
พึงทราบว่าเป็น ๓ ลิงค์ เช่น *อกุลโลติ* คิลานो
(*เถรี.อ.๔๑๕*) (บพว่า อกุลล หมายความว่า ผู้
เจ็บป่วย)

อกุลลก (ติ.) **ผู้ไม่สบาย, ผู้เจ็บไข้** วิ. กลลฺ วุจฺจติ
สุขํ, ตํ เอตสฺส อตถิติ *กลลโก*, อสฺสสตฺถิตฺตฺติเต โก,
น กลลโก *อกุลลโก* อาตุโร, คิลานो वा อสมตฺโถ
วาติ อตฺโถ (ความสุข ทานเรียกว่า กลล,
ความสุขนั้น ของผู้นั้นมีอยู่ เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า
กุลลก-ผู้มีความสุข, ก ปัจจัยในตทสฺสตฺถิตฺตฺติ, ผู้
มีความสุขหามีได้ ชื่อว่า อกุลลก-ผู้ไม่มี
ความสุข ได้แก่ ผู้กระสับกระส่าย หมายความว่า
ป่วย หรือไม่สามารรถ), ปาฐะว่า *อกุลโย* ก็มี

คำว่า อกุลโย นี้เป็นไวพจน์ของ อกุลลก วิ. กาล์
ชมตฺติติ *กฺลยํ* อโรคตา, ตสฺสํ นิยุตฺโต *กฺลโย*,
ชมตฺติตฺตฺติเต กาลโต ญโย, ปุน นิยุตฺตตฺตฺติเต โก,
น *กฺลโย* *อกฺลโย* (สิ่งใดทนได้ตลอดเวลา
สิ่งนั้น ชื่อว่า กฺลย-สิ่งที่ทนได้ตลอดเวลา คือ
ความไม่มีโรค, ผู้ประกอบความไม่มีโรคนั้น
ชื่อว่า กฺลย-ผู้ไม่มีโรค, กาล + ญย ปัจจัย แทน
ชมติ, ลง ก ปัจจัย แทน นิยุตฺต อีก, ไม่ใช่ผู้ไม่มี
โรค ชื่อว่า *อกฺลโย-ผู้ไม่มีโรครหามีได้*)

อกฺลฺย (นป.) **สิ่งที่กำหนดไม่ได้** วิ. น กลฺยติ
สงฺขยิตฺติติ *อกฺลฺยํ* (สิ่งใดอันเขากำหนดไม่ได้ คือ
นับไม่ได้ เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อกฺลย-อันเขา
กำหนดไม่ได้), [น + กล ธาตุ สงฺขยาน ในความ
นับ + ย ปัจจัย], ปาฐะว่า *อกฺลฺยตา* ก็มี,
ความหมายเหมือนกัน

อกุก (ป.) **พระอาทิตย์, ต้นรัก, ต้นรักแดง, ต้น**

ขอนดอก, ดอกรัก, เพลารถ มีหลายนัย ได้แก่

๑. สิ่งทีเทพบูชา วิ. เทเวหิปี อจฺจยเต ปุชฺยเตติ
อกโก (พระอาทิตย์ใด แม้เทวดาทั้งหลายก็บูชา
เหตุุนั้น พระอาทิตย์นั้น จึงชื่อว่า อุกก), [อจฺจ
ธาตุ ปุชฺยา ในความบูชา + ณ ปัจจัย, แปลง จ
เป็น ก]; **๒. สิ่งที่ไม่ต้องก้าวไป แต่ไปด้วยวิมาน**

ที่เกิดแต่บุญ วิ. น กมฺติ น คจฺจติ ปาเทน
อตฺตโน ปุณฺณชฺวิมานเนน คจฺจตฺติติ *อกโก* อาทิจฺโจ
(สภาพใดไม่ต้องก้าวไป คือไปด้วยวิมานอันเกิด
จากบุญของตน เหตุุนั้น สภาพนั้นชื่อว่า อุกก ได้
คือ อาทิจฺจ-พระอาทิตย์), [น + กมุ ธาตุ ใน
ความไป + กวิ ปัจจัย, ลบ ม ที่สุดธาตุ ซ้อน ก]

๓. ผู้ไปในอากาศ วิ. ยุกฺนรฺพฺเพชฺปมาเนน
อากาเส อรติ คจฺจตฺติติ *อกโก* (สภาพใดไปใน
อากาศ สูงประมาณเขายุกันธร เหตุุนั้น สภาพ
นั้นชื่อว่า อุกก-ผู้ไปในอากาศ), [อร ธาตุ คมเน

ในการไป + ก ปัจจัย, ลบ ร ที่สุดธาตุ ซ้อน ก]

๔. สิ่งที่เขาหย่อมงมเขย วิ. สุริโย อุกกียติ อภิตถวียตีติ **อกโก** (พระสุริย์ไธ อันเขา หย่อมงมเขย เหตุนั้น พระสุริย์นั้น ชื่อว่า อุกก-อันเขาขมเขย), [อกก ธาตุ ถวน ในความขมเขย + อ ปัจจัย, อีกนัยหนึ่ง มหาชุตตยา อุกกียติ อภิตถวียติ ตปปสนเนหิ ชเนหีติ **อกโก** สุริโย (พระสุริย์ไธอันชนทั้งหลาย ที่ล้อมใสพระสุริย์ นั้น หย่อมงมเขย เพราะมีความรุ่งเรืองมาก เหตุนั้น พระสุริย์นั้น จึงชื่อว่า อุกก) **๕. สิ่งที่เคลื่อนไป, พระอาทิตย์; ไม้พุ่มชนิดหนึ่งคือ ต้นรัก** วิ. อรติ ยาตีติ **อกโก** สูโร วิภูปิวิเสโส จ (สิ่งไดย่อมไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อุกก ได้แก่ พระอาทิตย์ และไม้พุ่มชนิดหนึ่ง คือต้นรัก), [อร ธาตุ คมเน ในความไป + ก ปัจจัย *โมค.๗/๑๔* ว่า *อิทิกการารวกลกวาหิ โก*, แปลง ร เป็น ก]

๖. สิ่งที่ทำให้ร้อน วิ. อุกกยติ ตาเปตีติ **อกโก** (สิ่งไดย่อมทำให้ร้อน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อุกก-พระอาทิตย์), [อกก ธาตุ ฤติตาเปสุ ใช้ในอรรถ ว่าขมเขยและให้ร้อน + อ ปัจจัย, พระอาทิตย์ ชื่อว่า อุกก]

๗. รักดอกขาว, ต้นขอนดอก, เพลารถ วิ. ตปปริยานามกตตา อรติ ยาตีติ **อกโก** วิกีโรน อพโก วา (สิ่งไดย่อมดำเนินไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อุกก ได้แก่ ต้นขอนดอก หรือ รักดอกขาว), เพราะแปลยก้เนื่องตามชื่อ ของสิ่งนั้นๆ เช่น อุกกผลสุดตมยมปี อุกกวาก-มยเมว ปฏิกขิตตนต์ติ (*วชิร.ฎี.๖๗๑*) (ผ้าแม่ทำ จากด้ายผลรัก ก็จัดเป็นผ้าทอจากเปลือกไม้ นั้นเอง เป็นอันห้ามด้วย), [ณ ปัจจัย แทน อรติ] อุกก ศัพท์ มีความหมายว่า ไม้พุ่ม และพระ อาทิตย์ เป็นต้น เป็นปุงลิงค์

อกกม (ป.) การเหยียบ วิ อกกมนํ อกกโม (การ เหยียบ ชื่อว่า อกกม), [อา บทหน้า + กม ธาตุ ปทวิกเขเป ในการก้าวไป + อ ปัจจัย, ซ้อน ก, รัสสะ อา เป็น อ] ส่วนคำว่า **อกกมน** ลง ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ อาเทศ ยุ เป็น อน

อกกมม (กิ.กิต.) เหยียบแล้ว วิ. อกกมิตวาติ **อกกมม** (อกกมม แปลว่า อกกมิตวา-เหยียบ แล้ว) เช่น **สุกขปณณํว อกกมม** (*ช.ชา.๒๗/๖๘๐/๑๕๙*) (เหมือนคนเหยียบไปไม่แห่ง) [อา + กม ธาตุ ปทวิกเขเป ในความก้าวไป + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ปย, แปลง มย เป็น มม]

อกกกุฏ (ติ.) ต่าแล้ว, อันเขาต่าแล้ว วิ. อกโกจฉิ ปริภาสิตถาติ **อกกกุฏ**, อกโกสียิตถาติ วา **อกกกุฏ** (ผู้ไดย่อมต่าแล้วบริภาษแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อกกกุฏ-ต่าแล้ว, อีกอย่างหนึ่ง ผู้ไธ อันเขาต่าแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อกกกุฏ-อันเขาต่าแล้ว), [อา + กุส ธาตุ อกโกเส ในความ ต่า + ต ปัจจัยในกัตตฺวาจกหรือกัมมวาจก, รัสสะ อา เป็น อ, แปลง ต กับที่สุดธาตุเป็น ฎ, *กจ.๕๗๓ รูป.๖๒๖* ว่า *สาหิ สนต เป็นต้น*] นัยหนึ่ง [อา + กุส + ต, แปลง ต หลัง กุส เป็น จ, แปลงสระที่สุดธาตุพร้อม ส เป็น ฎ, ซ้อน ก ต้นศัพท์], พึงทราบว่ อกกกุฏ ศัพท์ เป็นวาจก ลิงค์คือเป็นวิเสสนะ เป็น ๓ ลิงค์

อกกกุฏ (ติ.) ๑. ผู้โกรธ วิ. อุกกุกุฉตีติ **อกกกุฏ** (ผู้ไดย่อมโกรธจัด เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ผู้โกรธ) เช่น **เกหาธิปฺปาเยน วา โย อกกกุฏ** (*กฺขวาวิตฺตมฺหือฎฺฐกถา, ๒๒๖*) (ผู้ไธโกรธจัด เพราะมุ่งทำความแตกแยกก็ตี) [อา + กุธ ธาตุ โกเป ในความโกรธ + ต ปัจจัย เป็นได้ ๓ กาล, แปลง ต เป็น ฐ, แปลง ฐ ที่ที่สุดธาตุ เป็น ท]

๒. ไม่โกรธแล้ว วิ. น กุฏโธ **อกกกุฏ** (ผู้ไม่โกรธ

แล้ว ชื่อว่า ไมโครธแล้ว เช่น **อกุทฺโธ รกฺขติ** (อง.อ.๒/๓๙๔) (ผู้ไมโครธยอมรักษาไว้ได้), แม้คำว่า **อกุโธ** ที่เป็นภาวสาธนะ ก็นัยนี้, อ ปัจจัย

อกุโสก (ติ.) **ผู้ดำ** วิ. อกุโสติ ปริภาสตีติ **อกุโสโก** ปริภาสโก (ผู้โดย้อมดำ คือบริภาส เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ดำ คือ ผู้บริภาส), [อา + กุส ธาตุ อกุโส ในความดำ + ณฺว ปัจจัย]

อกุโสน (นป.) -**นา** (อิต.) **การดำ** วิ. อกุโสียเต **อกุสนํ** อภิสงฺโค (อันเขาดำอยู่ ชื่อว่า อกุโสน คือ การดำ), [อา + กุส ธาตุ อกุโส ในความดำ + ณฺ, ซ้อน ก, รัสสะ อา เป็น อ] ปาฐะว่า **อกุโสนา** ลง อา ปัจจัยใน อิตถิลิงค์, **อกุโโส** ก็มี ลง ณ ปัจจัย ความว่า **การแข่ง** ก็ได้

อกุข (ป.) ๑. **สมอพิเภก** วิ. โรคํ อสตี ภกฺขตีติ **อกุโข** วิภีตโก (สิ่งใดขจัด คือกัดกินโรค เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกุข คือสมอพิเภก), [อส ธาตุ ภกฺขเน ในความกิน + ข ปัจจัย + แปลง ส เป็น ก] ๒. **เกวียน** วิ. อรณฺติ เอเตนาติ **อกุโข** (ชนทั้งหลายยอมไปด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกุข-เกวียน, เผลา, เผลารณ), [อร ธาตุ คมนเน ในความไป + ข ปัจจัย *โมค.๗/๓๑ ว่า มุขาทโย,* แปลง ร เป็น ก] ๓. **สิ่งที่ไปในอารมณ์ = อินทรีย์** (นป.) วิ. วิสเย อฺขติ คจฺจตีติ **อกุขํ** วิสยิ (สิ่งใดเที่ยวไปในอารมณ์ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกุข ได้แก่ อินทรีย์), [อฺข ธาตุ คติยํ ในความไป + อ ปัจจัย, แปลง อฺ เป็น อ, ซ้อน ก] ๔. **สิ่งเป็นเหตุปรากฏ, คติ, การวินิจฉัยอธิกรณ์, การพิจารณาคติ** วิ. อฺกฺขติ อเนนาติ **อกุขํ** (ชื่อว่า อกุข เพราะเป็นเครื่องทำให้ปรากฏ), [อฺกฺข ธาตุ พยตฺติสงฺขาเตสุ ในความฉลาดและการนับ

พร้อม + อ ปัจจัย] ๕. **อินทรีย์, ทุขํ** วิ. นตฺถิ ขํ สุขเวทนา เอตฺถาติ **อกุขํ** อินทรีย์ (ข คือสุข เวทนา ไม่มีในสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกุข ได้แก่ อินทรีย์), [น + ข] ๖. **เพลากวียน** วิ. อรณฺติ ยนฺติ เอเตนาติ **อกุโข** สกฺกาวยโว, ทฺวินนํ รกฺจกานํ อนฺตรคฺโต กฺกฺจวิเสสตี อตฺถโก (เกวียนเคลื่อนที่ไปด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า เผลา ได้แก่ ส่วนประกอบของเกวียน, หมายถึง เครื่องไม่อย่างหนึ่ง สอดระหว่างล้อทั้งสอง) เช่น ในชื่อว่า **อาสาสมุทฺทยเมเน อกุเขเน วิขฺมิตฺวา** (ร้อยไว้ด้วยเพลาที่สำเร็จด้วยอาสาสมุทฺทย), **อกุข** หมายถึง **ปาสโก** คือ **ลูกเต่า, ลูกสกา, ลูกบาศก์, คะแนน, คานประตู่** ก็ได้ ที่แปลว่า ลูกสะกา เช่น **เทว อกุขรุตฺตา อกุเขทธิพิฬิสฺสุ** (นักเลงสกาสองคนเล่นสกากัน) *ที.ม. ๑๐/๓๒๓/๓๐๒*; ๗. **อักขะ** คือมาตราสำหรับ **ข้งน้ำ** หนึ่ง **อักขะ** เท่ากับ ข้าวเปลือก ๑๖ เม็ด, [อร ธาตุ คมนเน ในความไป + ข ปัจจัย, แปลง ร เป็น ก] อีกนัยหนึ่ง ๒ มาสก เท่ากับ ๑ อักขะ; อกุขผลสมานครุกตฺตา วา **อกุโข** อกุขานมฺภูจกํ สุวณฺณ นาม. (อนึ่ง ชื่อว่า อักขะ เพราะหนักเท่าผลสมอพิเภก, ประมาณ ๘ อักขะ ชื่อว่า สุวณฺณ) ๘. **สิ่งเป็นเครื่องไป = ล้อ** วิ. อกฺติ เอเตนาติ **อกุโข** ปาสโก (เกวียนเป็นต้นยอมไปด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อกุข ได้แก่ ล้อ, [อก ธาตุ คติยํ ในความไป + ข ปัจจัย] ๙. **ลูกสกา** วิ. อกฺติ คจฺจตีติ **อกุโข** ปาสโก ชฺหฺตํ จ (สิ่งใดยอมไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกุข-ลูกสกาและการพนัน), [อก ธาตุ คมนเน ในความไป + ข ปัจจัย]; อกุข ยังมีความหมายอื่นอีกมาก ที่แปลว่า **เพลา, เผลา, เกลวียน, ล้อ, ทอง, รากขวัญ** เป็นต้น เป็นปุงลึงค์

แต่ถ้าแปลว่า อินทรีย์ อธิกรณ์ เล่นสกา เป็น นปฺงสกลิงค์; อนึ่ง อกฺข = **หตฺถิทนฺต** เป็นได้ ๓ ลิงค์, ส่วนในบาลีปิฎก หน้า ๓ ว่า อกฺข แปลว่า **นิพพาน** ก็ได้

อกฺขก (ปฺ.นปฺ.) **กระดุกไหปลาร้า, กระดุกรากขวัญ** วิ. อคติ คจจตฺตี **อกฺขโก** (กระดุกโดยย่อไป เหตุุนั้น กระดุกนั้นชื่อว่า กระดุกไหปลาร้า) เช่น จตฺสโส ทาธา เทว อกฺขกา อญฺหีสนฺติ อิมา สตฺต ธาตุโย น วิปฺปกริสีสุ *ที.อ.๒/๒๑๓* (พระธาตุ ๗ เหล่านี้คือ พระเขี้ยวแก้ว ๔ พระรากขวัญ ๒ พระอณฺหิส ๑ ไม่กระจัดกระจาย), บางปาฐะว่าเป็น **อกฺขก** (นปฺ.) เช่น อกฺขกํ ปน ชาณฺมณฺฑลณฺจ *วินย.อ.๒/๔๒* (ก็รากขวัญและมณฑลเช่า), บางแห่งว่าเป็น **อกฺโข** (ปฺ.) เช่น อกฺขโต อุกฺทฺสีเส (ตั้งแต่รากขวัญไปถึงศีรษะ), [อก ธาตุ คมเน ในความไป + ข ปัจจัย + ก สกฺตฺถ์]; คลสฺส กณฺจสฺส เหมจฺมิณฺเต ชาตฺมญฺจึ คลนฺตญฺจึ **อกฺขโก** (อกฺขก คือกระดุกไหปลาร้า คือ กระดุก ไกล้หลุมคอ เกิดที่ใต้คอ), ศัพท์นี้เป็นปฺงลิงค์และ นปฺงสกลิงค์

อกฺขณา (อิตฺ.) ๑. **สายฟ้า, สายฟ้าแลบ** วิ. ขณฺมตฺตมฺปิ น ติฏฺฐตฺตี **อกฺขณา** อจิริปฺภา, (สิ่งใดไม่ตั้งอยู่แม้ชั่วขณะ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกฺขณา ได้แก่ อจิริปฺภา-แสงที่ปรากฏไม่นาน, ฟ้าแลบ เช่น อกฺขณา วุจฺจติ วิชฺชु (สายฟ้า เรียกว่า อกฺขณา), [น + ขณ ธาตุ ติฏฺฐายิ ในความตั้งอยู่ + อ ปัจจัย + อา ปัจจัย ในอิตฺลิลิงค์, ซ้อน ก] แต่ใน *อภิธานวรรณนา* ปรากฏว่า **อกฺขตา**, **อกฺขณ** ศัพท์ ถ้าเป็นปฺงลิงค์ ตັตฺตบฺเป็น น โชน **อกฺขโณ** (ไม่ใช่ขณะ ชื่อว่า อกฺขณ) เช่น *วิมาน.อ.๒๒๐* ว่า อญฺจ อกฺขณา นาม ตโย อปายา อรูปา อสณฺณสฺตฺตา ปจฺจนฺตเทโส

อินทรียานํ เวกลลํ นียตฺมิจฺฉาติฏฺฐจิกฺตา อปาตุภาโว พุทฺธสฺส (สมัยไม่ใช่ขณะ ๘ ได้แก่ การเกิดในอบาย ๓ อรูปภูมิ อสฺญญสฺตฺวภูมิ ๑ ปัจจันตประเทศ ๑ บกพร่องของอินทรีย์ ๑ ความเป็นนียตฺมิจฺฉาติฏฺฐิ ๑ ความไม่ปรากฏ พระพุทธเจ้า ๑) **อกฺขโณ** แปลว่า อสมโย (ไม่ใช่ เวลา) ในสันสกฤตมีรูปเป็น *อกฺษณ*

อกฺขต (นปฺ.) ๑. **ข้าวตอก, ไม่ต้องขุด** วิ. น ขตํ อกฺขตํ (สิ่งที่ไม่ต้องขุด ชื่อว่า อกฺขต), น + ขนฺ ธาตุ อวทาเรณ ในความขุด ทำลาย, เจาะ + ต ปัจจัย, อกฺขต ที่แปลว่า ธัญญวิกฺติ-ข้าวตอก เป็น นปฺงสกลิงค์; ๒. **อกฺขต** (ติ.) **ไม่ถูกเบียดเบียน** ส่วนใน *อรรถกถาวิมานวัตถุ* ว่า **อกฺขตฺนติ** อนุปฺทฺตํ ปาฏฺฐิปฺตฺตํ. **อกฺขตฺนติ** วา อนาพาธํ อนุปฺปีฬํ, อนนฺตราเยนาติ อตฺถิตฺ วุตฺตํ. **อกฺขโตติ** อนุปฺโท, [บทว่า อกฺขตํ ได้แก่ ถึงกรุงปาฏฺฐิบฺตรโดยไม่วุ่นวาย. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อกฺขตํ แปลว่า ไม่ป่วยไข้ ไม่ถูกเบียดเบียน. ความว่า โดยไม่มีอันตราย] บทว่า อกฺขโต แปลว่า ไม่ถูกเบียดเบียน

อกฺขทสฺส (ปฺ.) **ผู้พิพากษา, ตุลาการ, ผู้ชำระความ** วิ. อกฺเข โวหาเร ปสฺสตฺตี **อกฺขทสฺโส** ธฺมาธิกรณฺโย (ผู้โดยย่อพิจารณาในศาล พิจารณาคดี คือในศาลที่ว่าความ เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อกฺขทสฺส คือผู้ว่าความโดยธรรม), อกฺข + ทิส ธาตุ เปกฺขเน ในความเห็น + ณ ปัจจัย, แผลง ทิส เป็น ทสฺส; *สารัตถทีปนีฎีกา* ว่า อกฺขทสฺสาคติ เอตฺถ อกฺขสทฺเพน กิร วินิจฺฉยสาลา วุจฺจติ. ตตฺถ นิสีทิตฺวา วชฺชาวชฺชํ ปสฺสนตฺตี อกฺขทสฺสา วุจฺจนฺติ ธฺมวินิจฺฉนฺกาติ (ในคำว่า อกฺขทสฺสานั้น นัยว่า ท่านเรียกศาลวินิจฉัยคดี ด้วย อกฺข ศัพท์, บุคคลเหล่าใดนั่งพิจารณาโทษ

น้อยใหญ่แล้วในศาลนั้น เหตุนั้น จึงชื่อว่า
อกขทสส ได้แก่ ผู้วินิจฉัยโดยธรรม), อกขทสส
ศัพท์ เป็นไวยากรณ์ของผู้พิพากษา เป็นบุงลิ่งค์

อกขรุตต (ป.) วิ. ๑. **นักเลงสกา** วิ. รูปตีติ **รุตโต**
(ผู้ใดยอมเมามาย เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า รุตต), [รูป
ธาตุ โสณฺฑีเย ในความเมามายนักเลงโต หรือ รูป
ธาตุ กมฺปนเ ในความทำให้ห้วนไหว + ต ปัจจัย
ใน ๓ กาล + รัสสะ อุ เป็น อุ, แผลง ต กับที่สุด
ธาตุเป็น ตต], วิ. อกฺเขสุ รุตโต **อกขรุตโต**
(นักเลง ในสกาทั้งหลาย ชื่อว่า อกขรุตต) ๒. **นัก
พนัน** วิ. ชาวนติ อตติ **รุตติ**, นิปาดนา, ตโยคา
รุตโต (การเที่ยวคู้โว ให้สำเร็จรูปเป็น รุตติ,
เพราะประกอบด้วยการเที่ยวคู้โว จึงชื่อว่า
รุตต-นักเลง), [รุตติ + ณ ปัจจัย] วิ. อกฺเขสุ
รุตโต **อกขรุตโต** ชุตกาโร (นักเลง ในสกา
ทั้งหลาย ชื่อว่า อกขรุตต ได้แก่ นักพนัน)
๓. **นักเลงสกา** วิ. อกติ กุฎิล คจจติ อนเนาติ
อกโฆ (บุคคลเดินไม่ตรง คือเดินไปแหวะไปมา
ด้วยเครื่องเล่นนั้น เหตุนั้น เครื่องเล่นนั้นชื่อว่า
สกา), [อก ธาตุ คมเน ในความไป + ข ปัจจัย]
วิ. ชาวนติ มรียาทมตีกุมม กีพาทีปสุตฺ
คจจตตีติ **รุตตา** (ชนเหล่าใดยอมเล่นไป คือไป
เล่นเป็นต้นเกินขอบเขต เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
นักเลง), [ธฺ ธาตุ คตฺยํ ในความไป + ต ปัจจัย,
ซ้อน ต] วิ. อกฺเขสุ รุตตา **อกขรุตตา** (นักเลง ใน
สกาทั้งหลาย ชื่อว่า นักเลงสกา), **สุรารุตโต**
(นักเลงสุรา) **อิตถิรุตโต** (นักเลงสตรี) ก็นัยนี้

อกขเทวี (ป.) **นักเลงสกา, นักพนัน** วิ. อกฺเขหิ
ชุตเตหิ ทิพฺพตีติ อกขเทวี อกขรุตโต ชุตกาโร จ
(ผู้ใดยอมเล่นด้วยสกา คือการพนัน เหตุนั้น
ผู้นั้นชื่อว่า อกขเทวี ได้แก่ นักเลงสกา และ
นักพนัน), [อกข + ทิว ธาตุ ทิพฺพเน ในการเล่น

+ ณี ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์ และพฤทธิ อี เป็น
เอ]

อกฺขร (ป.นป.) ๑. **ไม่รู้จักสิ้น** วิ. นามปณฺณตตี-
รูปตตนา นกฺขรฺนติ ขยวํ น คจจตตีติ **อกฺขรา**
(สภาวะเหล่าใดไม่สิ้นไป คือไม่ถึงความหมดสิ้น
ไป เพราะเป็นรูปนามบัญญัติ เหตุนั้น สภาวะ
เหล่านั้นจึงชื่อว่า อกฺขระ) ดังคำว่า นามและ
โคตรยอมไม่เสื่อมสิ้นไป, ๒. **ไม่สิ้น, ไม่หมด**
วิ. อนนฺตาทิปปายํ ปิฏกตตยมปิ วา ปตฺวา นกฺขรฺติ
น ชียตีติ **อกฺขโร** (สิ่งใดแม้เขียนพระไตรปิฎกได้
มากมายตามที่ต้องการก็ไม่เสื่อม ไม่สิ้นไป
เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกฺขระ), [น + ขร ธาตุ ขย
ในความสิ้นไป + อ ปัจจัย]; ใน *ชาตฺวตถสงฺคห*
(คาถา ๗๙) วิเคราะห์ไว้ว่า นกฺขรฺนติ นกฺชียนตีติ
อกฺขรานิ, นกฺขรียนฺติ น สลิยฺยียนตีติ **อกฺขรา**
(สิ่งใดไม่สิ้นไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกฺขระ), [น
+ ขร ธาตุ เสกนาเส ในความรด-รด + อ
ปัจจัย], ๓. **ไม่พินาศ** นกฺขรฺติ น นสฺสตีติ **อกฺขโร**
(สิ่งใดไม่พินาศไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกฺขระ),
[น + ขร ธาตุ นสฺสเน ในความพินาศ + อ
ปัจจัย] ๔. **ไม่เป็นของแข็ง** วิ. กกฺขพฺภาวํ
นกฺขรฺติ น คจจตตีติ **อกฺขโร** (สิ่งใดไม่ถึงความเป็น
ของแข็ง เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อกฺขระ), [น +
ขร ธาตุ คตฺยํ ในความไป + อ ปัจจัย] ๕. **ไม่
ห้วนไหว** วิ. นกฺขรฺติ น จลตีติ **อกฺขโร** (สิ่งใดไม่
ห้วนไหวไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกฺขระ), [น +
ขร ธาตุ จลเน ในความห้วนไหว + อ ปัจจัย]
๖. **ไม่สิ้น** วิ. น ชียตีติ **อกฺขโร** (สิ่งใดไม่สิ้นไป
เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อกฺขระ), [น + ชี ธาตุ ขย
ในความสิ้นไป + อร ปัจจัย] ๗. **พระนิพพาน**
วิ. ขรฺนติ วินสฺสนตีติ ขรา สงฺขตา, เต ยตถ น
สนฺติ ตํ **อกฺขรํ** นิพฺพานํ (สภาวะเหล่าใด พินาศ

ไป เหตุฉะนั้น สภาวะเหล่านั้น ชื่อว่า ชระ ได้แก่ สังขต-อภิปรงต์แต่ง, สภาวะที่พินาศไปนั้น ไม่มีในสิ่งใด สิ่งนั้นเรียกว่า อักขระ ได้แก่ พระนิพพาน), [น + ขร ธาตุ วินาเส ในความพินาศ + อ ปัจจัย] ๘. **สิ่งที่ไม่เที่ยวไป** วิ. ขรติ สยจรตติ ขร, น ขร **อกขร** (สิ่งใดยอมเที่ยวจรไป เหตุฉะนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า ขร-สิ่งที่เที่ยวไป, สิ่งที่เที่ยวไปหาไม่ได้ ชื่อว่า อักขระ), [น + ขร ธาตุ สยจรธเน ในความเที่ยวไป + อ ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, ซ้อน ก]; ศัพท์นี้ เป็นปุงลึงค์ และนปุงสกลึงค์ ใช้ในอรรถว่า ลิปิ = ตัวหนังสือ และ โมก.ข = พระนิพพาน; ใน*สัตถนิตติปทมาลา* (ฉบับพระมหานิมิตร ธรรมสารโร และจำรูญ ธรรมดา แปล, ๒๕๕๖ หน้า ๘๒๐) ว่า อกขร ศัพท์ เป็นได้ ๒ ลึงค์ เพราะพบตัวอย่างว่า โย ปุพโพ อกขโร และตัวอย่างว่า อกขรานิ, อีกนัยหนึ่ง อกขร ศัพท์ มีความหมายว่า พระนิพพานและนามบัญญัติ เป็นนปุงสกลึงค์ แน่นอน ดังมีตัวอย่างว่า ปทมจจุตมกขร (ปท, อจจุต, อกขร=พระนิพพาน), มหาชนสมมโตติ โข วาเสฏฐ มหาสมมโตเตวว ปจมี อกขร นิพพตตุนตีเอวมาทิสู (ดูก่อนวาเสฏฐะ พระนามครั้งแรกว่า มหาสมมุติ ได้เกิดขึ้น เพราะได้รับการแต่งตั้งจากมหาชน), ส่วน อกขร ในข้อความว่า อกขราย เทเสติ, อกขรกขราย อาปตติ ปาจิตติยสส (แสดงธรรมโดยอักษร ต้องอาบัติ ปาจิตตีย์ทุกตัวอักษร) จะกล่าวว่าเป็นปุงลึงค์ก็ได้ เป็นนปุงสกลึงค์ก็ได้ แต่ไม่ควรกล่าวว่าเป็น อิตถิลึงค์. กับทว่า อกขราย นี้ พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงไว้โดยวิภัติวิปัลลาส เหมือนศัพท์ว่า ธนญจายาย, วจนาย ในตัวอย่างเป็นต้นว่า อสกุกตา จสม ธนญจายาย (พวกเราเป็นผู้อันพระ

เจ้าธัญชัยไม่สักการะแล้ว) วิรมถายสมนโต มมวจนาย (ขอท่านผู้มีอายุ จงงดว่ากล่าวเรา) ไม่ได้ ทรงแสดงไว้ด้วยอำนาจของลึงควิปัลลาส), แต่ใน *สัตถนิตติ สุตตมาลา* (ฉบับพระมหานิมิตร ธรรมสารโร และจำรูญ ธรรมดา แปล, ๒๕๔๕: หน้า ๑๓๐๙) ว่า พยณชนนคเก อกขร นาม รูป อนิจจจุนตีอาทิสู อตถโชตกปทนโตคโร รูอิจจาที-เอเกโกเยว วณโณ เจว (อักขระ ในพยัญชนะ ฉักกะ มีความหมายว่า อักขระแต่ละพยางค์ รวมกันเป็นบทซึ่งสามารถสื่อความหมายให้เข้าใจได้ เช่นคำว่า รู ในข้อความพระบาลีนี้ว่า รูป อนิจจ เป็นต้น) โย ปุพเพ กรณียานิ, โส อิม วิชฎเย ชฆุนตีอาทิสู อตถโชตโก โยการโส-การาทิโก เอโก วณโณ จ (หมายถึง บทที่มี พยางค์เดียวซึ่งสามารถสื่อความหมายให้เข้าใจได้ เช่นบทว่า โย และ โส ในข้อความพระบาลีนี้ว่า โย ปุพเพ กรณียานิ, โส อิม วิชฎเย ชฎ) สฏฐิวสสสสสสานีตีอาทีนา เอเกก คาล์ วตตุกาเมที วุตโต สอิจจาทีวณโณ จ อกขรนตี คเหตุพโพ (หมายถึง อักขรพยางค์แรกเช่น ส อักขรที่ผู้มีความประสงค์จะพูดว่า สฏฐิวสสสสสสานี กลับกล่าวเพียงสั้นๆ ว่า ส) อกขร-จินตกานมเต ปน อกขรสนถาวิสเย อการาทโย กการาทโย จ วณณา อกขรนตี คเหตุพพา (ส่วนตามมติของนักไวยากรณ์ ตอนว่าด้วยการตั้งชื่อ อักขร เท่าเหล่านั้น ได้แสดงความเห็นไว้ตั้งนี้ว่า อักขระ หมายถึง อักขรทั้งหลาย มีสระ อ เป็นต้นและพยัญชนะ มี ก เป็นต้น) โลกีย-มหาชนน กตตพเพ โลกียมหาชนน กตสณญา-วิสเย มหาสมมโตเตวว ปจมี อกขร อุนิพพตตุนตีอาทิสู ปทภูโต อตถโชตโก วณณสมุททาโย อกขรนตี คเหตุพโพ (สำหรับใน

ข้อความพระบาลีตอนว่าด้วยการตั้งชื่อซึ่ง
โลกิยมหาชนได้สมมติตั้งไว้ดังนี้ว่า มหาสมมโต
เตวว ปฐมิ อุกฺขริ อุนฺนิพฺพตฺติ เป็นต้น คำว่า
อุกฺขร ในข้อความนั้น หมายถึงหมู่อักษรที่สำเร็จ
เป็นบทแล้ว ซึ่งสามารถสื่อความหมายให้เข้าใจ
ได้) ชาตกฺกุฏกถายมปิ ก็ เตตถ จตุมฺภูฏสฺสชาติ
อิมสฺส ปาฬิปปเทสฺสส พฺยณฺชน โสภณิ,
อุกฺขรตฺโถ อโสมฺภนฺติ อตฺถสํวณฺณนํ ปทฺภูโต
อตฺถโชตโก วณฺณสมฺภูทํโยเยว พฺยณฺชนนฺติ
อุกฺขรนฺติ จ นามเน วุตฺโตติ คเหตุพฺพนฺติ
(ข้อความแม่ในอรรถกถาชาดกว่า พฺยณฺชนํ
อโสมฺภณิ, อุกฺขรตฺโถ อโสมฺภนฺติ ซึ่งเป็นข้อความ
อธิบายบทพระบาลีนี้ว่า ก็ เตตถ จตุมฺภูฏสฺส, พิง
ทราบบอกว่า พฺยณฺชนํ และคำว่า อุกฺขริ ใน
ข้อความนั้น ก็หมายถึงหมู่อักษรที่สำเร็จเป็นบท
แล้วซึ่งสามารถสื่อความหมายให้เข้าใจได้
เช่นกัน), อยเมตถ สงฺเขโป, วิตถาโร ปน ตตถ
โโอลเกตพฺโพ (ความสังเขปในที่นี้เท่านั้น, ส่วน
ความพิสดาร พึงค้นดูในสหพนิตินิเทศ)

อุกฺขาทฺ (ป.) ๑. ผู้บอก, ผู้กล่าว, ผู้แสดง
วิ. อุกฺขาทิ กเถตีติ **อุกฺขาทา** (ผู้โดยอ้อมบอกกล่าว
เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า ผู้บอก) เช่น อุกฺขาทาโร
ตถาคตา (พระตถาคตเป็นเพียงผู้บอก) ขุ.๕.๒๕/
๓๐/๕๑ [อา + ขา ธาตุ กถเน ในความกล่าว +
ต ปัจจย, ซ้อน ก, รัสสะ อา เป็น อ] นัยเดียวกัน
เช่น อุกฺขาโต, ในคำนี้ วิ. อุกฺขาสี กเถสีติ
อุกฺขาโต (ผู้ใดกล่าวแล้ว เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า
อุกฺขาท), [อา + ขา ธาตุ กถเน ในความกล่าว +
ต ปัจจย] วิ. อุกฺขายติ กถียตีติ **อุกฺขาทํ** (คำใด
อันเขาบอกกล่าว เหตุ นั้น คำ นั้น ชื่อว่า อุกฺขาท),
[อา + ขา ธาตุ กถเน ในความกล่าว + ต ปัจจย
ในกัมมวาท], นัยเดียวกัน **อุกฺขาทาวิ** (บอก

แล้ว) ตาวิ ปัจจย, **อุกฺขาทพฺ** (อันเขาฟังกล่าว)
ตพฺ พัจจย ในกัมมวาท

อุกฺขาน (น.ป.) การบอก, การกล่าว, การแสดง,
การชี้แจง, การสวด, เรื่อง, นิทาน, การเล่า
นิทาน, เสภา, อาชยาน (บทท่องจำ), การเล่า
เรื่อง, สาธยาย วิ. ๑. การบอก วิ. อุกฺขายเต
อุกฺขานํ อาจิกฺขณิ (อันเขากล่าว ชื่อว่า การกล่าว
ได้แก่การบอก) เช่น อุตฺกฺขานํ (การบอกฤดู)
๒. **นิทาน** วิ. อุกฺขายติ เอเตนาติ วา **อุกฺขานํ**
กถณิ (อีกนัยหนึ่ง เขากล่าวด้วยเรื่องนั้น เหตุ นั้น
เรื่อง นั้น ชื่อว่า อุกฺขาน ได้แก่ เรื่องเล่า), [อา +
ขา ธาตุ กถเน ในความกล่าว + อน ปัจจย];
ปาฐะว่า **อุกฺขายณิ** ก็มี เช่น **อุกฺขายณิสีโล** ลง ย
อาคม

อุกฺขายก (ป. น.ป.) ๑. ผู้กล่าว, ผู้บอก
วิ. อุกฺขายตีติ **อุกฺขายโก** (ผู้โดยอ้อมกล่าว เหตุ นั้น
บุคคลนั้น ชื่อว่า อุกฺขายก-ผู้กล่าว), [อา + ขา
ธาตุ กถเน ในความกล่าว + ณก ปัจจย *โมค.๕/
๓๓ ว่า กตฺตริ ลุตฺถณกา*, ย อาคม *โมค. ๕/๙๑ ว่า
อาสฺสธมฺมาปิมฺหิ ยุก*; ๒. **ผู้ควรเพื่อการกล่าว
เป็นต้น** อนึ่ง ณก ปัจจยนั้น ใช้ในอรรถว่า อรห
(ควร) สตติ (ความสามารถ) สील (เป็นปกติ) ธมม
(เป็นธรรมดา) สาธุการ (ทำได้ดี) เพราะจัดใน
กลุ่มที่ใช้ในความหมายทั่วไป ฉะนั้น อุกฺขายก
จึงหมายถึง อุกฺขาทํ อรหติ, สกฺโกติ (ควร-,
สามารถเพื่อจะกล่าว), อุกฺขานมสฺส สील, ธมโม
(มีการกล่าวเป็นปกติ, -เป็นธรรมดา) กล่าวคือ
อุกฺขานํ สกฺกจฺจ กโรติ (ทำการกล่าวโดยเคารพ).
สำเร็จรูปแล้วใช้ได้ทั้ง ๓ กาล (ผู้กล่าว, กล่าว
แล้ว, จักกล่าว) ดังนี้ ปุพฺเพปิ อุกฺขาสี, อชฺชปิ
อุกฺขาทิ, ปจฺฉापิ อุกฺขายิสฺสตี (เขากล่าวแล้ว แม้
ในการก่อน, เขาย่อมกล่าวแม้ในวันนี้, เขาจัก

กล่าวแม่ในภายหลัง), อิตถีลิงค์เป็น **อกุขาธิกา** โดยแปลง อ ของ ออก เป็น อิ ด้วยสูตรแห่งคัมภีร์ นิรุตติทีปนี (นิรุตติ.๕๖๐) ว่า *อธาตุสฺส เกสฺยาทิตฺ ฆะสฺสฺสฺ*; นปุงสกลิงค์เป็น **อกุขาภิ กุล์** **อกุขาธิต** (ติ.) ของที่ยังไม่ถูกกัตกิน วิ. น ขาธิต อกุขาธิต (วัตถุอันสัตว์ทั้งหลายไม่กัตกินแล้ว ชื่อว่า อกุขาธิต) เช่น พหุ ขาธิต โหติ, อปปิ อกุขาธิตนติ (ที่ถูกกัตกินแล้วมาก ที่ยังไม่ถูกกัตกินแล้วน้อย), แปลง น เป็น อ ด้วยสูตร *รูป. ๓๔๔ ว่า อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเส*, ซ้อน ก, บัณชิต พึงดูการแยกธาตุปัจจัยที่ **ขาธิต** กล่าวคือ เข ธาตุ ขาทเน ในความเดียวกัน + ต ปัจจัย, แปลง เอ เป็น อาย, อิ อาคม. เช่น *สมนฺตปาสาทิกา วิทยนฺนุจกถาย อตฺถโยชนา ๒/๖๒๓* ว่า **อกุขาธิเตติ** สดฺเตหิ อขาทิตฺ คำว่า อกุขาธิเต หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายยังไม่กัตกิน)

อกุขาธิ (ติ.) **ผู้พูด, ผู้มีปกติกล่าว** วิ. อกุขาธิติติ **อกุขาธิ**, อกุขาธินสีโล, อกุขาธินธมโม, อกุขาธิเน สกุกจการิตายุตฺโตติ อตฺถโย (ผู้โดย้อมกล่าว เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อกุขาธิ คือผู้การกล่าวเป็น ปกติ, ผู้มีการกล่าวเป็นธรรมดา, หมายความว่า ประกอบด้วยความเป็นผู้ทำด้วยความเคารพในการกล่าว), [อา + ขา ธาตุ กถเน ในการกล่าว + ณี ปัจจัย ด้วยสูตร *โมค. ๕/๕๓ ว่า สีลาภิกขณฺณวสฺสเกสุ ณี*, กาลตตเยปิ สีขณฺติ สามณฺณวชิรานตฺตา สำเรจฺจใน ๓ กาล เพราะเป็น วิธีทั่วไป + ในเพราะธาตุมี อา เป็นที่สุด ลง ย อาคม ด้วยสูตร *โมค. ๕/๙๑ ว่า อาสฺสาณานิรมฺหิยุ*, ซ้อน ก, รัสสะ อา เป็น อ], **นัยเดียวกันเช่น** **นิททายี** ทา ธาตุ สุปฺปน ในความหลับ, **อนนทายี** ทา ธาตุ ทาเน ในความให้, **มชชปายี** ปา ธาตุ ปาเน ในความดื่ม

อกุขิ (นป.) ๑. **ตา, ดวงตา, นัยน์ตา, อวัยวะ เป็นเครื่องเห็น** วิ. อกุขติ อเนนาติ **อกุขิ** โลงจํ (บุคคลย่อมเห็นด้วยอวัยวะนั้น เหตุุนั้นอวัยวะนั้นชื่อว่า อกุขิ ได้แก่ ตา), อกุข ธาตุ ทสฺสเน ใน ความเห็น + ลง อิ ปัจจัย *ด้วยสูตรโมคคัลลานะ โมค. ๗/๘ ว่า ทธฺยาทโย*; ๒. **อวัยวะเป็นเครื่องดู** วิ. อกุขติ ปสฺสติ เอเตนาติ **อกุขิ** (บุคคลย่อมดู คือยอมเห็น ด้วยอวัยวะนั้น เหตุุนั้น อวัยวะนั้นชื่อว่า อกุขิ), อกุข ธาตุ ทสฺสเน ในความเห็น + ณี หรือ อิ ปัจจัย; ๓. **สิ่งที่แผ่ไป** วิ. อสฺติ วิสเยสุ พยาปี วิทย ภาตฺติติ **อกุขิ** (อวัยวะใดแผ่ไป คือเป็น ดุจแผ่ชานไปในอารมณ์ทั้งหลาย เหตุุนั้น อวัยวะนั้นชื่อว่า อกุขิ), อสฺ ธาตุ พยาปเน ในความชานไป + ธิ ปัจจัยด้วยสูตร *ปทฺรฺรูปฺลิตฺธิ รูป. ๔๘๘ ว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น*, แปลง ส เป็น ก; ๔. **สิ่งที่เห็น คือแผ่ชานไปในรูปารมณ** วิ. อกุขติ วิสเยสุ พยาปี วิทย ภาตฺติติ **อกุขิ** (สิ่งโดย้อมแผ่ชานไป คือเป็น ดุจแผ่ชานไปในอารมณ์ทั้งหลาย เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อกุขิ), อกุข ธาตุ พยาปเน ในความชานไป + อิ ปัจจัย; ๕. **อวัยวะที่ใช้ดู** วิ. วิสยํ รูปารมณฺณ สมวิสมํ วา อิกฺขติ ปสฺสติ อเนนาติ **อกุขิ** เนตฺตํ (บุคคลย่อมเล็งดูวิสัย คือรูปารมณฺณ ที่เสมอและไม่เสมอ ด้วยอวัยวะนั้น เหตุุนั้น อวัยวะนั้น ชื่อว่า อกุขิ ได้แก่ ดวงเนตร), อิกฺข ธาตุ ทสฺสณฺงเกสุ ในความเห็น ในความกำหนด + อิ ปัจจัย, แปลง อิ เป็น อ; ศัพท์นี้เป็น อิการันต์ ในนปุงสกลิงค์

อกุขิก (ติ.) ๑. **ผู้ชนะด้วยสกาหรือผู้เล่นด้วยสกา** วิ. อกุขเหติ ชยติ ทิพฺพตีติ วา **อกุขิก** (ผู้โดย้อมชนะ หรือยอมเล่นด้วยสกาทั้งหลาย เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อกุขิก), อกฺกิ ปัจจัยแทน ชยติ ศัพท์เป็นต้น; คำว่า **สาลากิโก** (ผู้ชนะด้วย

สลาภ), **ทินทุภิกโก** (ผู้ชนะด้วยผลมะพลับ), **อมฺพผลโก** (ผู้ชนะด้วยผลมะม่วง) ก็นัยนี้;
๒. ทรัพย์ที่ชนะมาด้วยสกา วิ. อุกเขหิ ชิตฺ ฐนํ อุกฺขิกํ (ทรัพย์ที่เขาชนะมาด้วยสกาทั้งหลาย ชื่อว่า อุกขิก), ลง ฌิก ปัจจยฺแทน ชิต ศัพท์ ด้วย สูตรโมคคัลลานะ *โมค.๔/๒๙ ว่า เตน กตฺ กิตฺ* เป็นต้น; **สาลาภิกํ** ก็นัยนี้

อกุบิถ (นป.) **ชนเกิดบนตา, ชนหางตา, ชนตา, ชนคิ้ว วิ.** อุกฺขิมหิ ชาตฺ โลมํ **อกุขิกํ** ปทุมํ (ชนที่เกิดบนตา ชื่อว่า อุกขิก ได้แก่ ชนตา), [อกฺขิ + ค ปัจจยฺในตฺทิตแทน ชาต ศัพท์]

อกุขิตฺ (ติ.) **ไม่ถูกขว้าง, ไม่ถูกขัดขวาง, ไม่ถูกคัดค้าน, ไม่ถูกปฏิเสธ, ไม่ห้าม วิ.** น ชิตฺโต น ปฏิเสธิตฺ **อกุขิตฺโต**, **อนวกฺขิตฺโต** (สิ่งใด อันเขาไม่ได้ขว้างไป ไม่คัดค้าน ชื่อว่า อุกขิตฺ คือ ไม่ถูกขว้างทั้งไป) เช่น **อกุขิตฺโต** **อนุปกุกฺกุโจ** **ชาตีวาเทน วินย.๒/๗๓๕/๔๘๖** (กษัตริย์ ผู้ไม่มีใครคัดค้าน ตีเตียน โดยกล่าวถึงชาติได้), [น + ชิป ธาตุ เขปน ในความชัดไป + ต ปัจจยฺ, แปลง น เป็น อ, ซ้อน ก, แปลง ป เป็ต ต], นัยเดียวกันเช่น **ปฏิกฺขิตฺโต**, **บทนี้ลง ปฏิ** **บทหน้า**

อกุขุล (ป.) **ผู้ให้เป็นไปเพื่อทำลาย วิ.** อุกฺเขตุํ **เขเปตุํ** **วินาเสตุํ** **อุลติ** **ปวตเตตฺตี** **อกุขุโล** (ผู้ใดให้ไป คือให้เป็นไป เพื่อทำลาย เพื่อเสื่อมสิ้นไป เพื่อพินาศไป เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อุกุขุล) เช่น **อกุขุโล** **ภกฺขุโล** (ยักษ์ผู้ทำลาย ผู้จับกิน), **ยฺกฺขรฺกฺขสปีสาจสีหพฺยคฺฆาทีสุ** **อณฺณตโร โย** **โกจิ มนุสฺसानํ** **อนตถาวโหติ** **อตฺถโ** **อุทาน.๑.๗** (ได้แก่บรรดายักษ์ รากษส ปีศาจ ราชสีห์ และเสือโคร่ง เป็นต้น ตนใดตนหนึ่ง ซึ่งนำความพินาศมาให้แก่พวกมนุษย์), [อา + ชี ธาตุ ขย

ในความสิ้นไป และ อุล ธาตุ ปวตตเน ในความเป็นไป + อ ปัจจยฺ, ซ้อน ก, รัสสะ อา เป็น อ]

อกุเขยฺย (ติ.) **๑. อันเขาพึงกล่าว วิ.** อุกฺขาตพฺพํ **กเถตพฺพนติ** **อกุเขยฺยํ** (สิ่งใดอันเขาพึงกล่าว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อันเขาพึงกล่าว), [อา + ขา ธาตุ กถเน ในความกล่าว + ฆยณ ปัจจยฺ แปลง อา เป็น เอ, พิงฺกู *นิรุตฺติทีปนี* *สูตร ๗๗๘*, ซ้อน อักษรที่มีรูปไม่เสมอกันคือ ก, รัสสะ อา เป็น อ, ซ้อน ย]; **๒. อันเขากล่าว วิ.** อุกฺขาตยติ **กถียติ** **ปณฺณายิตฺตี** **อกุเขยฺยํ** **กถาวตฺตุ** (เรื่องใดอันเขาบอกกล่าวเล่าให้รู้ เหตุนั้น เรื่องนั้น ชื่อว่า อุกุเขยฺย ได้แก่ กถาวตฺตุ เรื่องครวกล่าว), แต่ว่า โดยความหมาย คำนี้ หมายถึง เบญจขันธ์ มีรูป เป็นต้น, [อา + ขา ปกถเน ในความกล่าว + ฌย ปัจจยฺ], ในข้อนี้มีตัวอย่าง เช่น *ส.๑.๑/๔๓* ว่า **อกุเขยฺยํ** **อปปริณฺณายาติ** **ปณฺจกฺขนฺธ** **ตีหิ** **ปปริณฺณาหิ** **อปปริณฺณิตฺวา** (สองบทว่า อุกุเขยฺยํ อปปริณฺณาย คือ ไม่กำหนดรู้ขันธ์ ๕ ด้วยปริญญาน) และ *สุตตนิบาต*, *๔๐๕* ว่า **นามํ** **เยวาวสิสฺสตี** **อกุเขยฺยํ** **เปตฺตสฺส** **ชนฺตฺโน** (สำหรับสัตว์ที่ตายไปแล้ว ชื่อนั้นเทียวอันบุคคลพึงกล่าวจักเหลืออยู่); นัยเดียวกันเช่น **อกฺขาตพฺพํ**, **บทนี้ลง ตพฺพ** **ปัจจยฺในกัมมวาทก**, แต่ใน *สัททนีติ* *ธาตุมาลา* (*ฉบับแปล หน้า ๔๖*) ว่า **ขา** และ **ขยา** **ธาตฺ** **ปกถเน** ในความกล่าวประการต่างๆ เช่น **ปกถนํ** **การบอก** คือ **อาจิกฺขนํ** **การกล่าว** **เทศนํ** **วา** **หรือการแสดง**

อกุโขภิกฺณี (อิต.) **อักโขภิกฺณี** **วิ.** โขภกฺตํ **น** **สฺกฺโกณฺตตี** **อกุโขภิกฺณี** (จำนวนใดไม่อาจให้แยกออกได้ เหตุนั้น จำนวนนั้นชื่อว่า อักโขภิกฺณี), **น + ขุภ** **ธาตฺ** **โขภ** ในความกำเริบ + **ยุ + อี**, แปลง **น** เป็น **อ**, **ซ้อน ก**, **พทฺธี** **อุ** เป็น **โอ**, **แปลง ยุ** เป็น

อน, อ ที่ ภา เป็น อิ, แผลง น เป็น ณ, ลบสระหน้า คือ สระ อ ที่ ณ; ปาฐะว่า **อกโขภณิ, อกโขภนิ, อกโขภนิ,** ก็มี, จำนวนร้อยแสนนินนหุต เป็น หนึ่งอักโขภณิ คือเขียนเลข ๑ ประกอบศูนย์ ๔๒ ตัว; นัยเดียวกันเช่น **อกโขภ** บทนี้ลง อ ปัจจัย, **อกโขภณีย** บทนี้ลง อนีย ปัจจัย

อการ (ป.) ๑. อ วิ. อ เอว **อกาโร** (อ นั่นเอง ชื่อว่า อการ), [อ + การ ปัจจัย] การ ปัจจัยใช้ใน อรรถสักต์ จัดเป็นปัจจัยในตทิตใช้ในสักต์ เช่น เทโว เอว เทวตา (เทพนั่นเอง ชื่อว่า เทพ), ตา ปัจจัยในที่ นี้ไม่มีความหมาย เพราะเป็นสักต์, นัยเดียวกัน อา วิ. อา เอว **อกาโร** (อา นั่นเอง ชื่อว่า อกาโร), ย เอว **ยกาโร** (ย นั่นเอง ชื่อว่า ยกาโร), ๒. **อ อักษร** อีกนัยหนึ่ง การ ปัจจัยแทน อักษร ศัพท์ ท่านแสดงนัยนั้นไว้ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ *รูป. ๖๘๔ ว่า อกฺขเรติ การ;* ๓. **เสียง อ** อีกนัยหนึ่ง อกาโร เป็นสมาส วิ. อ จ โส กาโร จาติ อกาโร (อ ด้วย เสียงด้วย ชื่อว่า อการ-เสียง อ) ก็ การ ศัพท์ ตามนัยนี้แทนคำว่า สทท-เสียง ไม่ใช่ การ ปัจจัยที่ใช้แทนอักษร, แต่บางครั้งก็ไม่ประกอบ การ หลังอักษร เพราะเป็นความประสงค์ผู้กล่าวอย่างนั้น; คำแปลว่า เสียง อ นี้ วิเคราะห์ได้นัยหนึ่งว่า วิ. กรณฺ กาโร, อติ กาโร **อกาโร**, อติ อจฺจารณฺ, อสทโทติ อตฺโถ (การกระทำ ชื่อว่า การะ, การะ ว่า อ คือการออกเสียงว่า อ ชื่อว่า อการ, หมายความว่า อสทท-เสียงว่า อ), แม้อกาโร (ศัพท์ว่า ก) ก็นัยนี้, พึงเทียบกับ เอว ศัพท์กับนัยข้างหน้าด้วย; อนึ่ง อ อักษร มีความหมาย คือ อ แปลว่า เจริญ (วุฑฺฒิย), มีความหมายเท่ากับศัพท์ที่ ตนประกอบ

(ตพภาเว), เหมือน (สทิส), ปฏิเสธ (นิเสธ), อณฺเณ (อื่น), อปฺปก (น้อย), พระวิษณุ (อสงฺขาเต วิสณฺุมหิ), ตาหฺนิ (นินทา), ตรงข้าม (วิรุทฺ), ปราศจาก (วิรฺเท), ว่าง (สุณฺเณ), สักว่าทำบทให้เต็ม (ปทฺปุรฺเณ); บัณฑิตพึงคั่นดูใน จตุปทวิภาค *แห่งสัททนีติสุดตมาลา (ฉบับแปล หน้า ๑๒๓๖)* ท่านแสดงอรรถแห่ง อ อักษรไว้ว่า

ปฏิเสธ วุฑฺฒิตพภาเว อณฺเณตฺเถ สทิสปิ จ วิรุทฺ ครฺเห สุณฺเณ อกาโร วิรฺหปฺปกติ.

อ ศัพท์ ว่า ปฏิเสธ (การห้าม), วุฑฺฒิ (ความเจริญ), ตพภาว (อรรถของบทที่ตนประกอบ นั้น), อณฺเณตฺเถ (เหล่าอื่น), สทิส (เหมือน), วิรุทฺ (ตรงกันข้าม), ครฺห (ตีเตียน, ตาหฺนิ), สุณฺเณ (ว่างเปล่า), วิรฺห (ปราศจาก) และ อปฺปก (น้อย) ผู้ศึกษาพึงคั่นดูจากสัททนีติสุดตมาลานั้น ส่วนในคำว่า วิษณุ-วิสณฺู กล่าวด้วยอำนาจ ภาษาสันสกฤต, แต่ในบาลีควรได้รูปเป็น วิณฺุ, ความจริง ว่าตามมติของอาจารย์พวกอื่น อ ศัพท์ ใช้ในความหมายว่า วิณฺุ, ดังคัมภีร์มูคฺชโพธิก (คำอธิบายสูตร ๑) ว่า

อกาโร วิณฺุ อฺทฺทฺวิญฺุ อฺกาโร ตฺ มหิสฺสโร มกาเรโนจฺเจเต พฺรหฺมา ปณฺเวเน ตโย มตา

(บัณฑิตทราบตรึงเทพได้ด้วยอักษรที่ลึกลับคือ อ อักษร หมายถึง พระวิษณุ อ อักษร หมายถึง พระศิวะ ส่วน ม อักษร หมายถึง พระพรหม)

เมื่อทำตัวรูปตามมติของอาจารย์พวกอื่น จึงได้รู้ว่า โอม (*ดู สัทททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย เล่ม ๑ หน้า ๑๓*)

อกาลิก (ติ.) ๑. **ไม่จำกัดกาลให้ผล** วิ. อกาโล ผลํ ททาตีติ **อกาลิก** (ธรรมใดไม่จำกัดกาลให้ผล เหตุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า อกาลิก), อกาล+

ฉิก ปัจจัย. **๒. ให้ผลไม่ต้องรอเวลา** วิ. อตตโน ผลทาน์ สนธาย นาสส อาคเมตพโพ กาโล อตถิติ อกาโล, โสเยว อกาลิโก (กาลอันธรรมนั้น มุ่งการให้ผลของตนพึงให้มา มีอยู่หามีได้ เหตุ นั้นธรรมนั้น จึงชื่อว่าอกาโล, อกาโล นั้นเองชื่อว่า อกาลิโก) คือ หาได้รอกาล ๕ วัน ๗ วัน ให้ผลไม่ แต่ยอมให้ผลติดต่อกันไปกับความ เป็นไปของตนที่เดียว วิ. อถวา อตตโน ผลปปทานे วิปปกญโจ ทูโร กาโล ปตโต อุปนีโต อสสาติ กาลิโก กาลนตรผลทายี. อตตโน ผลปปทานे ปกญโจ กาโล ปตโต อสสาติ วา กาลิโก นัยหนึ่ง กาล ในอันให้ผลแห่งธรรมนั้น ยังไกลที่จะถึง เหตุ นั้น ธรรมนั้น จึงชื่อว่า กาลิกะ ได้แก่ ธรรมที่ ให้ผลในกาลมีระหว่าง (ไม่ติดต่อกัน) ถามว่า ธรรมนั้นคืออะไร ตอบว่า ธรรมนั้น คือกุศล ธรรมที่เป็นโลกิยะ อัย ปน สมณนตรผลตตนา น กาลิโก อกาลิโก, โก โส ? มคฺชมโม. แต่ธรรมนี้ ไม่ใช่ กาลิก-ไม่ใช่ธรรมที่ให้ในกาลมีระหว่าง เพราะให้ผลต่อเนื่องกันไป จึงชื่อว่า อกาลิก ถามว่า ธรรมนั้นคืออะไร ตอบว่า ธรรมนั้นคือ มรรคธรรม แต่ใน *วิสุทธิมรรค ๑/๒๗๖* แสดง ความหมายไว้ว่า อตตโน ผลทาน์ สนธาย นาสส กาโลติ อกาโล, อกาโลเยว อกาลิโก (ธรรมนั้น มุ่งการให้ผล หามีกาลไม่ เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า อกาโล อกาลิโก ก็ อกาโล นั้นเอง)

อกาลุสฺสีย (นป.) ๑. ความไม่ชุ่มมัว, ไส วิ. กลยเต อเนนาติ **กฺลฺลฺส** อนจฺโฉ (บุคคลยอมนับ ย่อมติเตียน ด้วยสภาวะนั้น เหตุ นั้น สภาวะนั้น ชื่อว่า อกฺลฺส (บาป) ได้แก่ ความชุ่มมัว), [กล ธาตุ สงขยานे ในความนับ + อฺส ปัจจัย]. วิ. กฺลฺลฺสสฺส ภาโว **กาลุสฺสีย** (ความเป็นแห่งความชุ่มมัว ชื่อว่า กาลุสฺสีย), [กฺลฺลฺส + ฌย ปัจจัย, ทีฆะ อ ที่ ก เป็น

อา], วิ. น กาลุสฺสีย **อกาลุสฺสีย** (ความเป็นแห่ง ความชุ่มมัวหามีได้ ชื่อว่า อกาลุสฺสีย), [น + กาลุสฺสีย, ซ้อน ส], ใน *ปรมตถมยขุสา วิสุทธิมคค-มหาฎีกา ๓/๑๐๕* อธิบายว่า อกาลุสฺสยาโว อกาลุสฺสีย, อนาวิลภาโวติ อตโถติ; *ฉบบฺภูมิมโผล ภิกขุ ภาค ๕ หน้า ๒๗๙* แปลว่า อกาลุสฺสยาโว เป็น อกาลุสฺสีย มีความหมายว่า ความไม่ชุ่มมัว; **๒. จิตไม่ชุ่มมัว** ใน *อนุทีปนีปาฐะ* ว่า **อกาลุสฺสึ** วุจฺจติ อนาวิล จิตฺตํ. อกาลุสฺสึ เอว **อกาลุสฺสีย** (จิตที่ไม่ชุ่มมัว เรียกว่า อกาลุสฺสึ, อกาลุสฺสึ นั้นเอง ชื่อว่า อกาลุสฺสีย), [อกาลุสฺส + ฌย หรือ ฌย สกัตถ์ + หน้า ย ลง อิ อาคมด้วยมหาสุตร ว่า *เตสุ วุทธิ เป็นต้น*], ปาฐะว่า **อกาลุสฺโส** ก็มี **อภิญจน** (ป.นป.) ๑. คนยากจน วิ. นตฺถิ กิณฺจณํ อปฺปมตตมปี ฌนํ ยสฺส โส **อภิญจน** ทลิตฺโท. (ทรัพย์แม้นิดหน่อยของบุคคลใดไม่มี บุคคลนั้น ชื่อว่า อภิญจน ได้แก่ คนยากจน), [น + กิณฺจณ], **๒. กิเลสที่ย่ำยีสัตว์** วิ. กิณฺเจติ สตฺเต มทฺทตฺติ **กิณฺจณ** (กิเลสโดยอ้อมย่ำยีสัตว์ทั้งหลาย เหตุ นั้น กิเลส นั้น ชื่อว่า กิณฺจณ), [กฺิจิ ธาตุ มทฺทเน ในความย่ำยี + ยฺ ปัจจัย], **๓. ผู้ไม่มี กิเลสเป็นเครื่องกังวล** วิ. นตฺถิ กิณฺจณํ ปลิโพโธ ยสฺส โส **อภิญจน** นิปปลิโพโธ. (กิเลสเป็นเครื่อง กังวลคือปลิโพธ ของบุคคลใดไม่มี บุคคลนั้นชื่อ ว่า อภิญจน), **๓. ปฐมารูปปวิญญาน** วิ. นาสส ปฐมารูปปวิญญานสฺส กิณฺจณนฺติ อภิญจน. (กิณฺจณะของอรูปปวิญญานที่ ๑ มีอยู่หามีได้ เหตุ นั้น จึงชื่อว่า อภิญจน), นตฺถิ กิณฺจณํ อปฺปมตตกํ อนตมโส ฌกมตตมปี อวสิฏฺจ อสสาติ อภิญจน (กิณฺจณะที่ยังเหลืออยู่ประมาณ หน่อยหนึ่ง โดยที่สุดแม้การแตกไป ของสภาน นั้นไม่มี เหตุ นั้น จึงชื่อว่า อภิญจน)

อภิลาสู (ป.) ๑. คนไม่เกียจคร้าน วิ. น กุ อปปี กุฉิตฺตฺวา ลสตีติ อภิลาสู นิโกโสชโซ (ผู้ใดไม่ชอบใจงานน้อย หรือไม่ชอบใจของน่าเกลียด เหตุุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อภิลาสู ได้แก่ คนไม่เกียจคร้าน), ศัพท์นี้เป็นปุงลิงค์ [น + กุ + ลส ชาติ กนติยฺ ในความชอบใจ + ญ ปัจจย, แปลง อฺ ที่ กุ เป็น อี], สำหรับ กุ ในที่นี้หมายถึง อปปี (น้อย) และ กุฉิต (น่าเกลียด); ๒. คนขยัน วิ. อภี อปปี ลสตีติ อภิลาสู (ผู้โดยอภิมยินตินิดหน่อย เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิลาสู), [อภี แปลว่า น้อย + ลส ชาติ กนติยฺ ในความยินดี + ญ ปัจจย, ทิฆะตันชาติ], ปาฐะว่า อภิลาสู ก็มี; *ขยัน, หมั่นเพียร, ไม่เบื่อง่าย*

อกุโตภย (ติ.) ผู้มีภัยแต่ที่ไหนมิได้, ผู้ไม่มีภัย นตถิ กุโต ภวโต วา อารมมณโต วา เอเตสํ ภยนติ อกุโตภยา นิพภยาติ อตฺถโ (ภัยแต่ที่ ไหนๆ คือตั้งแต่ภพ และแต่อารมณ ของบุคคล ทั้งหลายเหล่านั้น ไม่มี เหตุุนั้น บุคคลทั้งหลาย เหล่านั้นจึงชื่อว่า อกุโตภย หมายความว่า ผู้ไม่มี ภัย), [น + กุโต + ภย]

อกุสล (นป.) อกุสล, ตรงข้ามกับกุสล วิ. น กุสลํ อกุสลํ (สิ่งที่ไม่เป็นกุสล ชื่อว่า อกุสล-ตรงข้าม กับกุสล), [น + กุสล, แปลง น เป็น อ], สิ่งที่ตรง ข้ามกับกุสล เพราะเป็นสิ่งที่ต้องละสำหรับผู้ละ เหมือน อมิตรคือศัตรูตรงข้ามกับมิตร; ยํ ธรรมชาตํ น อโรคํ, น อนวชชํ, น สุขวิปากํ, น จ โกสลลสมภูตํ, ตํ อกุสลํ. (ธรรมชาติใด ไม่ใช่ สิ่งที่ไม่มีโรค, ไม่ใช่สิ่งที่ไม่มีโทษ, ไม่ใช่สิ่งที่ให้ผล เป็นสุข ไม่ใช่สิ่งที่เกิดแต่ความฉลาด, ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อกุสล), อ อักษรในคำว่า อกุสล ใช้ใน อรรถว่าตรงกันข้าม (ปฏิปักษ์ขตเถ), ส่วนการ

จำแนกธาตุและปัจจัย ท่านกล่าวไว้ใน กุสล บัณฑิตพึงคั่นดูเถิด

อฆาต (ป.นป.) วิ. เหมือนน้อย, สระไม่ได้ชุด, สระเกิดเอง วิ. น ขาตํ อฆาตํ เทวฆาตโก, ขาตสสรโรติ อตฺถโ (บ่อน้ำที่ไม่ได้ชุด ชื่อว่า อฆาต ได้แก่ เหมือนน้อยที่เทวดาบันดาล หมายความว่า สระเกิดเอง), [น + ขนุ ชาติ อวทารณ ใน ความชุด + ต ปัจจย, แปลง น เป็น อ, ลบ น, ทิฆะ อ ที่ ข เป็น อา], เป็นนปุงสกลิงค์ แต่ใน *อภิธานปทีปิกาวีภา อธิบายคาถา ๖๘๐* ว่าเป็น อฆาโต เป็นปุงลิงค์

อขิล (ติ.) ทั้งปวง, ทั้งมวล, ทั้งหมด, ทั้งสิ้น, ไม่เหลือ วิ. น ชียเตติ อขิลํ สพฺพํ (สิ่งใดไม่สิ้นไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อขิล คือ ทั้งปวง) (น + ชิ/ ชิ ชาติ ขเย ในความสิ้น + ล ปัจจย + ถ้า ชิ ชาติ รัสสะ). แต่ใน *มธฺวีกา* ท่านอธิบายว่า ขิล ศัพท์ ในที่นี้ หมายถึง ไม่เหลือ (อวเสสวาจโก); ๒. ไม่ใช่ช้อย, ไม่ใช่สิ่งที่ถือเอาสิ่งที่สิ้นไป วิ. น ขิลํ อขิลํ. ขยํ ลาติ คณหาตีติ วา ขิลํ อปฺปกํ (ไม่ใช่ช้อย ชื่อว่า อขิล อีกนัยหนึ่ง สิ่งใดยึดเอา ถือเอาสิ่งที่สิ้นไปแล้ว ชื่อว่า ขิล ได้แก่ อปฺปก- นิดหน่อย), [ขย + ลา ชาติ คหณ ในความ ถือเอา + อ ปัจจย, ลบ ย, แปลง อ เป็น อี] วิ. น ขิลํ อขิลํ (ไม่ใช่สิ่งที่ถือเอาสิ่งที่สิ้นไป) แปลง น เป็น อ

อค (ป.) ๑. สิ่งที่ไม่เคลื่อนที่มีเสาเป็นต้น วิ. น คจฉตีติ อโค, ฌมภาทโย (สิ่งใดไม่เคลื่อนที่ไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อค-เสาเป็นต้น), [น + คมฺ ชาติ คติมิหิ ในความไป + กวิ ปัจจย, แปลง น เป็น อ, ลบ ม]; ๒. หิน, ต้นไม้, ต้นไม้ใหญ่, ต้นไม้ยืนต้น วิเคราะห์เหมือนนัยก่อน, ศัพท์ ๒ ศัพท์ ได้แก่ อโค และ นโค หมายความว่า หิน

และ ต้นไม้ (เสลรุกฺเขสุ) ก็ได้; **๓. คนตกยาก, คนถ้อย, คนต่ำทราม** แต่ในนิรุตติที่ปนี *นิรุตติ. ๓๘๐* ว่า อโค วสโล ก็ เตน. เอตถ อโคติ ทุคคตฺชนโน, วสโลติ ลามโก, ก็ เตนาคี นินทาวจนฺ, สีเตนาตีปี ปาโร (คนตกยาก ต่ำทราม ประโยชน์อะไรด้วยเจ้าเล่า, ในตัวอย่างนี้ อโค หมายถึง ทุคคตฺชนโน-คนตกยาก, วสโล-คนถ้อย, ลามโก-คนต่ำทราม, ก็ เตน เป็นคำตำหนิ, ปาฐะว่า สีเตน ดังนี้ก็มี)

อคติ (อิต.) **๑. อคติอันพระอริยเจ้าไม่ถึง** วิ. อริยาเอตยา น คจฺจนฺตีติ อคติ (ผู้เจริญยอมไม่ไป ด้วยธรรมชาตินั้น เหตุนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า อคติ), ได้แก่ อคติ ๔ อย่าง มีฉันทาคติเป็นต้น, [น + คม ธาตุ คติมิหิ ในความไป + ตี ปัจจัย]. **๒. อคติอันพระอริยเจ้าไม่ฟังถึง** วิ. อริเยหิ น คนตพฺพาคี อคติ (กิเลสชาติใดอันพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฟังถึง เหตุนั้น กิเลสชาตินั้นชื่อว่า อคติ), [น บทหน้า + คม ธาตุ คติยฺ ในความไป + ตี ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, ลบ ม], **๓. การทำไม่สมควร, การถึงไม่สมควร** วิ. อนนฺรูปา คตฺตี อคติ (การถึงอันไม่ควร เหตุนั้นชื่อว่า อคติ), [อ + คติ, อ ศัพท์ ในที่นี้ ใช้ในอรรถว่าไม่ควร (อนนฺรูป), **คติ** ในที่นี้ วิ. คมนํ กรณํ **คติ** กิริยา (การไปคือการทำให้ชื่อว่า คติ คือการทำ). **๔. การถึงที่บัณฑิตติเตียน** วิ. คาเรยหา คติ อคติ (การถึงอันบัณฑิตติเตียน ชื่อว่า อคติ) ก็ อ ศัพท์ ในที่นี้ ใช้ในความหมายว่า อันบัณฑิตติเตียน (คาเรยห). **๕. นิพพาน** วิ. ปญฺจมาเรหิ น คนตพฺพาคี อคติ นิพพานํ. นตฺถิ วา มารานํ คติ เอตถาคี อคติ. (สภาพใดอันมาร ๕ ไม่ฟังถึง เหตุนั้น สภาพนั้นชื่อว่า อคติ ได้แก่ พระนิพพาน

อีกนัยหนึ่ง การไปแห่งมาร ไม่มีในสภาพนั้น เหตุนั้น สภาพนั้นชื่อว่า อคติ)

อคท (ป.) **๑. ยา, สิ่งที่ไม่มีโรค** วิ. คโท ยสมฺมิมสมเย น วิชฺชเตติ **อคโท** เกสชชฺ (โรคไม่มีในสมัยใด เหตุนั้น สมัยนั้นชื่อว่า อคโท-สมัยที่ไม่มีโรค ได้แก่ เกสช), [น + คท ธาตุ โรเค ในความเป็นโรค ในความเจ็บป่วย + อ ปัจจัย]. อีกนัยหนึ่ง วิ. น วิชฺชเต คโท อสมินฺติ **อคโท** (โรคไม่มีในสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคท-ยาที่ไม่มีโรค), [น + คท ธาตุ โรเค ในความเป็นโรค ในความเจ็บป่วย + อ ปัจจัย], อีกนัยหนึ่ง วิ. โควุจฺจติ ทุกฺขํ, ตํ เทตฺตี **คโท** โรโค (ทุกข์ ท่านเรียกว่า ค, สภาพโดยยอมให้ซึ่งทุกข์คือ ค นั้น เหตุนั้น สภาพนั้นชื่อว่า คท-สภาพที่ให้ทุกข์ ได้แก่ โรค), [ค + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + อ ปัจจัย]. น วิชฺชเต คโท ยสมฺมิมโส **อคโท** (โรคไม่มีในสิ่งใด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคท); **๒. สิ่งที่เป็นเหตุไม่มีโรค** วิ. นตฺถิ คโท โรโค เอเตนาตี **อคโท**. (สิ่งที่ให้ทุกข์ คือโรค ไม่มีด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคโท); **๓. สิ่งที่ขจัดโรค** วิ. อคํ โรคํ ทาคี อวฺขณฺชตฺตีติ **อคโท** (สิ่งโดยยอมตัดคือขจัด ซึ่ง อค คือซึ่งโรค เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคท-ยาที่ขจัดโรค), [อค + ทา ธาตุ อวฺขณฺชเน ในความตัด + อ ปัจจัย]; **๔. การเทศนาที่ชัดเจน, การสะสมบุญ** วิ. อคโท วียาคี **อคโท** (สิ่งใดเป็นประดุจยาขจัดโรค เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคท) ก็ถามว่า อคท นี้คืออะไร ตอบว่า การเทศนาที่ชัดเจน (เทศนา-วิลาโส) และการสะสมบุญ (ปุณฺณสุสฺสโย) อคท ศัพท์เป็น ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์และนปุงสกฺลิงค์ **อคมานิ** (นป.) **ที่อันเขาไม่ควรไป** วิ. น คมิตพฺโพเต ชมฺม เทโสตี **อคมานิ** (ชมมะ ประเทศอันท่าน

ไม่ควรไป เหตุฉะนั้น ประเทศคือสถานที่นั้น ชื่อว่า
อคมานิ), [น + คม ธาตุ คมน ในความไป + อา
นิ ปัจจัย ด้วยสูตรแห่งปทรูปสัทธี รูป.๖๖๒ ว่า
อกโกเส นมทานิ]

อครุ (ป.ติ.) **กฤษณา** วิ. ลหุนามกตตา **อครุ**
อคลุ อคหุ โลหิ, ตครนติ อตโธ (ชื่อว่า อครุ
เพราะเป็นของที่ได้ชื่อว่า เบา), เป็น **อคลุ, อคหุ**
บ้าง หมายถึง **โลห** (นป.) (กฤษณา) **ตคร** (นป.)
(กฤษณา), แปลง ร เป็น ห บ้าง, ศัพท์นี้ใช้ใน
ความหมายว่า กฤษณา เป็นนปุงสกลิงค์ **๒. ผู้ไม่**
หนักใจ, ผู้ไม่ควรเคารพ วิ. น ครุ ยสส โส **อครุ,**
อครุโก (ความหนักใจของบุคคลใดไม่มี บุคคล
นั้นชื่อว่า อครุ ได้แก่ ผู้ไม่หนักใจ) อถ วา कार्वि
गात् न ओरहोति อตโธ (นัยหนึ่ง หมายความว่า
ผู้ไม่ควรเพื่อกระทำความเคารพ) เช่น อมนาโป
จ อครุ จ อภาวินโย जाति. **๓. ไม่หนัก, เบา** (ติ.)
วิ. น ครุ **อครุ** อภारियि लहु वा (ไม่หนัก ชื่อว่า
อครุ ได้แก่ ไม่หนัก หรือเบา, [น + ครุ]. ในบาง
แห่งหมายถึง สุภรตา (ความเป็นผู้เลี้ยงง่าย)

อคค (ติ.) **๑. ผู้ประเสริฐ** วิ. สีลาที่หิ อชิตโพโพ
อุปคนตโพเพติ **อคโค** วิสิฏฺโฐ (ผู้ใดอันเขาพึงเข้าไปหา
เพราะศีลเป็นต้น เหตุฉะนั้นผู้นั้น ชื่อว่า อคค
ได้แก่ ผู้ประเสริฐ), [อช ธาตุ คมน ในความไป
+ อ ปัจจัย], แปลง ช เป็น ค, ซ้อน ค, **๒. ผู้**
บรรลุลความเป็นพระพุทธเจ้า, พระชินเจ้า (ป.)
วิ. อคคติ อุตตมภาวํ เสฏฺฐญฺตุ वा พุทธภาวํ
ปาปฺณาตติ **อคโค** ชินो (ผู้ใดยอมถึง คือบรรลุล
ความเป็นผู้สูงสุด หรือความเป็นพุทธะซึ่งเป็น
ภาวะประเสริฐสุด เหตุฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคค
ได้แก่ พระชินเจ้า), [อคค ธาตุ คตย ในความไป
+ อ ปัจจัย]; **๓. สภาวะที่ถึงได้ด้วยบุญ** (ป.)
วิ. ปุณฺณเอน อชฺชียเตติ **อคโค** (สภาวะใดอัน

บุคคลถึงได้ด้วยบุญ เหตุฉะนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า
อคค), [อชช ธาตุ คมน ในความไป + อ ปัจจัย],
๔. ผู้เสวยสุขคือพระนิพพาน (ป.) วิ. นิพพานสุขิ
อหติ ภกขตติ **อคโค** (ผู้ใดยอมเสวยคือกิน
นิพพานสุข เหตุฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคค), [อห ธาตุ
อนุภเว ในความเสวย + ณ ปัจจัย + แปลง ท
เป็น ค ด้วยมหาสูตร กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า
ภวจิ ธาตุ เป็นต้น, ซ้อน ค], **๕. ผู้กำจัดเวรคือ**
กิเลส (ป.) วิ. กิเลสเวโร อมตี หีสตติ **อคโค** (ผู้ใด
ยอมกำจัดคือขจัดเวรคือกิเลส เหตุฉะนั้น ผู้นั้นชื่อ
ว่า อคค), [อม ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน
+ ณ ปัจจัย + แปลง ม เป็น ค]; **๖. ผู้ยังกิเลส**
ให้สิ้นไป (ป.) วิ. กิเลสอสติ อเซตี वा เขเปตติ
อคโค (ผู้ใดทำกิเลสสิ้นไป หรือยังกิเลสให้เสื่อม
สิ้นไป เหตุฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคค), [อสุ ธาตุ เขเป
ในความสิ้นไป + ณ ปัจจัย, แปลง ส เป็น ค,
ซ้อน ค หรือ อช ธาตุ เขเป ในความสิ้นไป + อ
ปัจจัย, แปลง ช เป็น ค + ซ้อน ค], **๗. ที่ดำรงอยู่**
นาน (ป.) วิ. จิโร อชียเต จิโร จียเต อสมินติ **อคโค**
(ผู้ใดตั้งอยู่นาน คือดำรงอยู่นาน ในสภาพนั้น
เหตุฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคค-เป็นที่ดำรงอยู่นาน),
[เพราะธาตุมีหลายความหมาย อช ธาตุ จึงใช้ใน
อรรถว่าดำรง (จิตย) + ณ ปัจจัย, แปลง ช เป็น
ค], **๘. ผู้ยังอกุศลธรรมให้สิ้นไป** (ป.) วิ. อชติ
อกุสเล รมเม เขเปตติ **อคโค** (ผู้ใดยังอกุศลธรรม
ทั้งหลายให้สิ้นไป เหตุฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคค), [อช
ธาตุ เขเป ในความทำให้สิ้นไป + ณ ปัจจัย,
แปลง ช เป็น ค], **๙. สภาพที่ถึงก่อน** คือ
เบื้องต้น, เบื้องแรก, วันแรก (นป.) วิ. ปุพฺพิ
อชติ คจจตติ **อคค** ปุพฺพิ (สิ่งใดยอมถึง คือไปถึง
ก่อน เหตุฉะนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคค ได้แก่ เบื้องต้น),
[อช ธาตุ คมน ในความไปความถึง + อ ปัจจัย];

๑๐. ผู้ถึงความเป็นผู้ประเสริฐ (ปุ.) วิ. อชติ อชชติ คจฉติ เสฏฐภาวนติ **อคโค** เสฏฐโ (ผู้ไต่ ย่อมไปถึง คือบรรลุถึงความเป็นผู้ประเสริฐ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคค ได้แก่ ผู้ประเสริฐ), [อช ธาตุ คมนเน ในความไป + อ ปัจจัย, แปลง ช เป็น ค, ซ่อน ค], แต่ในโมคคัลลภาวะ ว่า ลง คก ปัจจัย ด้วยสูตร *โมค.๗/๓๒ ว่า อชวชมุทคทคมา คก*];

๑๑. ที่เป็นทีไป, โรง, ศาลา, อารมณ (นปุ.) วิ. อชติ คจฉติ ปวตตติ เอตถาติ **อคค** (บุคคล เทียวเป็นไปในที่นั้น เหตุุนั้นที่นั้นชื่อว่า อคค), สำหรับตัวอย่างว่า อคค เสฏฐ อุตตมนี้ อคค ศัพท์เป็น ๓ ลิงค์, [อช ธาตุ คติย ในความไป + คก ปัจจัย];

๑๒. ผู้ถึงความเป็นผู้ประเสริฐ (ปุ.นปุ.) วิ. อชติ อารมณภาว คจฉติ **อคโค** (สภาวะไปคือถึงความเป็นผู้ประเสริฐ เหตุุนั้น สภาวะนั้น ชื่อว่า อคค) เป็น **อคค** (นปุ.) บ้าง, [อช ธาตุ คมนเน ในความไป + ค ปัจจัย];

๑๓. ที่สุด, ยอดปลาย (ปุ.) วิ. อชติ โภภิกขาเวณ คจฉติ ปวตตติ **อคโค** (ผู้ไต่ไป คือดำเนินไป โดยความเป็นยอด เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคค), [อช ธาตุ คติย ในความไป + ณ ปัจจัย เป็นกัตตุ สาธนะ];

๑๔. เบื้องต้น (ปุ.) วิ. อาทิภาเวณ อชติ คจฉติ **อคโค** (สภาพไต่ไปถึง โดยความเป็น เบื้องต้น เหตุุนั้น สภาพนั้นชื่อว่า อคค), [อช ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย เป็นกัตตุสาธนะ, แปลง ช เป็น ค];

๑๕. ผู้บรรลุพระนิพพาน (ปุ.) วิ. นิพพาน อชติ คจฉติ **อคโค** (ผู้ไต่ถึงคือ บรรลุพระนิพพาน เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคค), [อช ธาตุ คติย ในความไป + ณ ปัจจัย เป็นกัตตุ สาธนะ]; บางมติว่า อคค ศัพท์มีที่ใช้ในอรรถว่า อาทิ-โกฏฐาส-โกฏฐิ-อารมณ-ฐาน-คณน-ปฏิบัติ-สภา-การณ-ปุรตตเสสุ (เบื้องต้น ส่วน

ยอด อารมณ ที่ จำนวน นิบาต ศาลา เหตุ ข้างหน้า) เป็นนปุงสกลิงค์ ส่วนที่ใช้ในอรรถว่า ประเสริฐ (วรตถ) เป็น ๓ ลิงค์, ส่วนในคัมภีร์ *กัจจายนัตถทีปนี* ว่า อคคสทโท อุตตมตถวาจิริหี อนิปนพนปาปฏิบัติโก (อคค ศัพท์ มีความหมายว่า สูงสุด เป็นรูปศัพท์ เป็น **อนิพนพนปาปฏิบัติโก** (คือ นามศัพท์ที่ไม่สำเร็จ ด้วยความเป็นสมาส ตัทธิต หรือกิตก์ จึงตั้ง วิเคราะห์ไม่ได้) (ดู *กัจจายนัตถทีปนี เล่ม ๒, พระคันธสาราภิงค์, หน้า ๕๘*)

อคคช (ปุ.) บุคคลผู้เกิดก่อน, ลูกคนหัวปี, ลูกคนแรก, พี่ชาย วิ. อคเค ปุเร กाल ชายตีติ **อคคช** เซฏฐโ (ผู้ไต่เกิดก่อน คือในกาลก่อน เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคคช ได้แก่ ลูกชายผู้เจริญ ที่สุด), [อคค + ชน ธาตุ ชนเน ในความเกิด + กวิ ปัจจัย, ลบ น] อคคช ศัพท์ บางแห่งใช้เป็น นามบัญญัติ (คือเป็นชื่อเฉพาะ) เช่น *อรรถกถา อปทาน ๒/๓๑๕* ว่า อคคช ปุพพมาทายาติ อคคชนามกั ปุพพ คเหตุวา (ชื่อว่า อคคช ปุพพมาทาย คือถือเอาดอกอัครคชคือดอก คันทรง)

อคคณณ (ติ.) ๑. อันบุคคลพึงรู้กันว่าเลิศ วิ. อคคิ อิติ ชานิตพพนติ **อคคณณ** (ทานอันบุคคลพึงรู้ว่าเลิศ), อคคาคติ ชานิตพพา สพพวเสหิ เสฏฐภาวโตติ วา อคคณณ (บุคคลเขาพึงทราบ ว่าเลิศ เพราะความเป็นผู้ประเสริฐกว่าวงศ์ ทั้งปวง), [อคค + ณา ธาตุ ณานเน ในความรู้ + อ ปัจจัย, เท่วภาวะ ณ]; ๒. อันเขาพึงกำหนด ว่าเลิศ (ติ.) วิ. อคคณนติ ปมานิตพพนติ วา **อคคณณ** (สิ่งใดอันเขาพึงกำหนดว่าเลิศ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคคณณ) เช่น *ที.๑/๔๕๕* ว่า มหาทาน อคคณณ รตตณณ วสณณนติ,

[อคค + มา ชาติ มาเน ในความนับถือ + อ ปัจจัย, แผลง ม เป็น ณ]; ๓. **ผู้รู้ว่าเลิศ** (ป.) วิ. อคคฺ ชานาตีติ **อคคณโณ** (ผู้โดย้อมรู้ว่าเลิศ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคคณณ), [อคค + ณ ชาติ อวคมเน ในความรู้อ + อ ปัจจัย], แต่ใน *อรรถกถาปาฎีกาวรรค* ว่า คำว่า อคคณณ หมายถึง โลกบัญญัติ ส่วนใน *ฎีกาปาฎีกาวรรค* นั้นอธิบายว่า อคคณติ ฌายตีติ **อคคณณ** (ชื่อว่า อคคณณ เพราะอรรถว่า อันเขารู้กันว่าเป็นพระสูตรอันเลิศ) อีกประการหนึ่ง พึงทราบคำอธิบายว่า ชื่อว่า อคคณณสูตร เป็นพระสูตรที่เป็นไป เพราะอำนาจการแสดงเทียบเคียงโลกียธรรมในกาลก่อน

อคคโต (อพ.) **ข้างหน้า, ต่อหน้า, ในที่มีหน้าพร้อม** (สมมุขตเถ), ศัพท์ว่า **เอกโต** (ในที่เดียวกัน), **ปุโรโต** (ในที่ต่อหน้า), **อคคโต** (ในที่มีหน้าพร้อม) เป็นต้น เป็นนิบาตลง โต ปัจจัย ใช้ในอรรถปัญจมีและสัตตมีวิภัตติ.

อคคล (ป.) **ดาล, กลอนประตู, ลิ่ม, สลัก, กลผ้าปะ, ผ้าตาม** วิ. อคคติ กุฎิล คจฉติ ปวตตตีติ **อคคโห อคคล อคคฬ** ปลิโฆ ทวารกวางฺ ัจ (สิ่งโดย้อมคค คือโดย้อมเป็นไปคค เหตุุนั้นสิ่งนั้นชื่อว่า อคคฬ ได้รูปเป็น อคคล บ้าง, หมายถึง **ปลิฆ** กลอน และ **ทวารกวาง** ปานประตู บ้าง, [อคค ชาติ คติโกฎิล ในความไปคค + ลง อล ปัจจัย กจ.๖๖๕ รูป.๖๗๕ ว่า *ปฎาที่หุยล*] วิ. ๒. **ผ้าตาม, ผ้าปะ, ผ้าที่ควรประกอบในที่สุด** (นป.) วิ. อคเค อลนติ **อคคล** (ผ้าที่ประกอบในที่สุด ชื่อว่า อคคล), [อคค + อล]. ใน *สีลขุณธวคคอกินนฎีกา ๒/๑๒๑* ว่า อุทธริตวา อลลียาปนชนฑ อคคฬ (ผ้าตาม คือ

ท่อนผ้าที่ยกขึ้นตามติดไว้) หมายความว่า นำผ้าเก่าที่ผุออกแล้วตามใช้ผ้าปะติดไว้

อคคสาวก (ป.) ๑. **พระอัครสาวก, ผู้ฟังธรรมอันเลิศ** วิ. อคค ฌมฺ สุนาตีติ **อคคสาวโก** (ผู้โดย้อมฟังซึ่งธรรมอันเลิศ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อัครสาวก), [อคค + สุ ชาติ สวเน ในความฟัง + อาเทศ อุ เป็น อว + ณฺ ปัจจัย รูป. ๕๗๐ ว่า *อนกา ยฺณฺวณ*], บทนี้เป็นสมาสมีกตกร์เป็นภายใน ๒. **สาวกผู้เลิศ** (ป.) วิ. อถ วา อคโค จ โส สาวโก จาติ **อคคสาวโกติ** วิคคโห กาทพโพ (อีกนัยหนึ่ง พึงทำการวิเคราะห์ว่า พระสาวกนั้นด้วยผู้เลิศด้วย เหตุุนั้นจึงชื่อว่า อัครสาวก), นัยเดียวกันเช่น **อคคทกฺขิณฺเอย** เป็นต้น, อถ วา ทกฺขิณฺเอยานํ อคโค **อคคทกฺขิณฺเอยติ** วิคคโห กาทพโพ. อย อุตตรปทสส ปุพฺพนิปาตภาเวนวุตโต ทูราชานมคโค นาม ฉฐฐิตปฺปฺริโสติ เวทิตพโพ (อีกนัยหนึ่ง พึงทำวิเคราะห์ว่า ผู้เลิศกว่าพระทกฺขิณฺเอยบุคคลทั้งหลาย ชื่อว่า อคคทกฺขิณฺเอย, นัยนี้พึงทราบว่าเป็นสมาสชื่อ ทูราชานมคคฉฐฐิตปฺปฺริสสมาส เป็นสมาสที่มีทางรู้ได้ยาก เพราะท่านกล่าวไว้โดยความที่บทหลังวางไว้ข้างหน้าสลับกัน)

อคคพตฺถมฺ (ป.) **เสาสำหรับใส่ลิ่ม** วิ. อคคฬ นาม กวางฺโก, ตสส ธมฺโภ **อคคพตฺถมฺโ**, กปิสีโส, กวางฺกตฺถมฺโถติ อตฺโถ (ลิ่มสลักประตู ชื่อว่า อคคฬ, เสาแห่งลิ่มสลักประตูนั้น ชื่อว่า อคคพตฺถมฺ, ได้แก่ ลิ่มไม้ หมายถึง ดาลประตู)

อคคิ (ป.) **ไฟ** ๑. วิ. อคคติ กุฎิล คจฉตีติ **อคคิ อคคินิ** (สิ่งใดไปไม่ตรง คือไปคค เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อคคิ-ไฟ), [อคค ชาติ กุฎิลคฺมเน ในความเป็นไปคค + ลง อิ ปัจจัย รูป. ๖๗๘ ว่า *มฺนาที่หิ จิ*], ได้รูปว่า **อคคินิ** บ้าง คือเมื่อลง ลี วิภัตติ

หลัง อคฺคิ แล้ว แปลงที่สุดแห่ง อคฺคิ เป็น อินี รูป.๑๔๕ ว่า *อคฺคิสฺสินี*; ๒. วิ. กุฎิลภาเวน อคฺคิ คจฺจตฺตี *อคฺคิ* (สิ่งใดถูกวับไหว คือไปโดยความไม่ตรง เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคฺคิ), [อคฺ ชาติ กุฎิลมฺหิ ในความคด + อี ปัจจัย, ซ้อน ค]; ๓. วิ. อชติ ชลมาโน กุฎิลํ คจฺจตฺตี *อคฺคิ* (สิ่งใดไปคด คือลูกโซนขึ้นมีเปลวไปคด เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคฺคิ), [อช ชาติ คติโกฎิลเล ในความไปคด + อี ปัจจัย, แปลง ช เป็น ค, ซ้อน ค]; ๔. อคฺคิ กุฎิลโ หุตฺวา คจฺจตฺตี *อคฺคิ* ปาวโก (สิ่งใดไปคด คือเป็นสภาพคดลูกโซนขึ้นไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคฺคิ ได้แก่ ไฟ), [อคฺ ชาติ กุฎิลคฺมเน ในความไปคด + ลง คิ ปัจจัย ด้วยสูตรโมคคัลลานะ *โมค.* ๗/๓๔ ว่า *อคฺวา คิ*] บางแห่งท่านกล่าวว่า อคฺคิ ไฟ หมายถึง อุตฺ (ฤดู) เช่น รโว จิตตคฺคิโซ ศัพท์นี้เป็น อิการันต์ ในปุงลิงค์, บทเหล่านี้เป็นชื่อของ อคฺคิ (ไฟ) นั้น ได้แก่ ชาติเวโท, สีซี, โชติ, ปาวโก, ททโน, อนโล, หุตฺวาโ, อจฺจิม่า, ฐุมเกตุ, คินิ, เตโช เป็นต้น, แต่ในพระบาลีปรากฏบทที่เป็นไวพจน์ของ อคฺคิ ๓ บทได้แก่ *อคฺคิ คินิ อคฺคินิ*, ใน ๓ บทนี้ อคฺคินิ (อคฺคิ + สี แปลง สี เป็น นิ บ้าง) *โมค.* ๒/๑๔๗ ว่า *สีสฺสคฺคิโต นิ*, ในเพราะพยัญชนะ ลบ สระหน้า สำเร็จรูปเป็น คินิ *โมค.* ๑/๔๗, *นिरฺุตฺติ.* ๓๓ ว่า *ตทมินาทินิ*, แต่ในสันสกฤตมีรูปว่า *อคฺนินิ*

อคฺคิขาลา (อิตฺ.) ๑. เปลวไฟ วิ. อคฺคิโน ขาลา อคฺคิขาลา *อจฺจิ* (เปลวแห่งไฟ ชื่อว่า อคฺคิขาลา ได้แก่ เปลวไฟ); ๒. บัณฑิตหนึ่ง แปลกันว่า บัณฑิตบุษย์ คล้ายสัตว์ตบงกชแต่ดอกสีขาว. ผักปลาบ, ผักเปลว, ผักแผ้ว ก็ว่า, วิ. อคฺคิขาล-สมานบุปฺผตฺยา *อคฺคิขาลา* ชาติก็ (บัวชื่อว่า

อคฺคิขาลา เพราะมีดอกคล้ายเปลวไฟ), [อคฺคิ + ขาลา]. **บัณฑิต** : *ฉลาต บุญฺลย และคณะ ว่า พืชชนิดหนึ่งดอกสีแดงใช้ปรุงน้ำเมาหรือเป็นยา ชาติ มติของนาคะประทีปว่า “สัตตบุตฺ หรือผักปลาบ”*

อคฺคิมนฺถ (ปฺ.) *คันทรง, มะไฟ, คนที่สอ, ภังคี, เจตภังคี* วิ. อคฺคิ มนฺถียเต อนเณนาติ *อคฺคิมนฺถ* กณฺธิกา, กภูเจหิ ฆฺลียมาโน อคฺคิ อฏฺฐหฺตฺตี อตฺโถ (ไฟถูกเสียดสีให้ลุกขึ้นด้วยไม้มนั้น เหตุุนั้น ไม้มนั้นชื่อว่า อคฺคิมนฺถ ได้แก่ คนที่สอ หมายความว่า เขาใช้ไม้สีกันทำไฟลุกขึ้น), [อคฺคิ + มนฺถ ชาติ มนฺถเน เป็นไปในความกวน + ณ ปัจจัย]

อคฺคิยาการ (นปฺ.) *เรือนไฟ, โรงไฟ* วิ. อคฺคิโน อการํ *อคฺคิยาการํ, อคฺยาการํ* วา, อคฺคิขาลา (เรือนแห่งไฟ ชื่อว่า เรือนไฟ สำเร็จรูปเป็น *อคฺคิยาการํ, อคฺยาการํ* ได้แก่ โรงไฟ), คำว่า อคฺคิยาการํ อาเทศ อี เป็น อีย รูป. ๓๐ ว่า *ฉลาตมฺยิวา สเร วา*, คำว่า อคฺยาการํ พยัญชนะ ซ้อนกัน ๓ ตัว ลบพยัญชนะที่มีรูปเสมอกัน

อคฺคิเวสฺสน (ปฺ.) *ผู้นับถือไฟ, ชื่อนิครนถนาฏบุตร* สัจจปริพาชก ทีฆนขปริพาชก และสามเณรจรวัต วิ. อคฺคิ วิเสเสน สนฺติ สมภทฺตีติ *อคฺคิเวสฺสน* (ผู้นับถือไฟ โดยพิเศษ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อคฺคิเวสฺสน); [อคฺคิ + วิ + สน ชาติ สมภตฺตฺย ในความสมคบ + ณ ปัจจัย, แปลง อี ที่ วิ เป็น เอ, ซ้อน ส], **บัณฑิต** : *มงฺคลตฺถทีปนี ๒/๓๑๑ ว่า อคฺคิเวสฺสนตีปิ ตสฺเสว นามํ (แม้คำว่า อคฺคิเวสฺสนะ ก็เป็นชื่อของนิครนถนั้นเหมือนกัน),*

อคฺคิเวสฺสายน (ปฺ.) *เหล่ากอแห่งอัคคีเวสสะ* วิ. อคฺคิเวสฺสสส อปจจํ *อคฺคิเวสฺสายน* (เหล่ากอแห่งอัคคีเวสสะ ชื่อว่า อคฺคิเวสฺสายน), [อคฺคิ

เวสสุ + ฌายน แทน อปัจจ ศัพท์], ปาฐะว่า **อคฺคิเวสฺสาโน** ก็มี ลง ฌาน ปัจจัย. ใน *สทฺทนีติ สุตฺตมาลา อธิบายสูตร ๕๘๘* ว่า บัณฑิตประสงค์ อุทาหรณ์ว่า อคฺคิเวสฺสน จากตัวอย่างที่ปรากฏ ในพระบาลีว่า อปิสฺสุ มํ อคฺคิเวสฺสน ติสฺโส อุปมา ปฏิภัสสุ. *ฉบับแปล หน้า ๔๘๓* ว่า ดูก่อน อคฺคิเวสฺสนะ อุปมา ๓ ข้อ ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว นั้นเที่ยวแก่ญาณของเรา

อคฺคิสถฺยณฺติ (ป.) **ต้นเจตมูลเพลิง** วิ. อคฺคิอิติ สถฺยณายเตติ **อคฺคิสถฺยณฺติโต** จิตฺตโก อคฺคิปริยาย-นามโก (ต้นไม้โตอันเขากำหนดว่า เพลิง เหตุนั้น ต้นไม้นั้น จึงชื่อว่า อคฺคิสถฺยณฺติ ได้แก่ ต้นเจตมูลเพลิง), จิตฺตก กับ อคฺคิสถฺยณฺติ เป็นคำ ไวยากรณ์กัน, [อคฺคิ + สถฺยณฺติ]

อคฺขม (ป.) **ต้นทุน, มูลค่า, ค่า, ราคา** วิ. อคฺขมฺตีติ **อคฺโข** (สิ่งใดมีมูลค่า เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อคฺขม); [อคฺข ชาติ อคฺขเน มุเลย วา ในการตีราคา หรือ มูลค่า + อ ปัจจัย], ส่วน อ ศัพท์ ในคำว่า อนาคต (ประมาณค่าไม่ได้) มีความหมายว่า มาก (มหาดตฺวาจโก); **๒. การบูชา, ของบูชา** (นป.) วิ. อคฺขมนํ ปุชนํ **อคฺขมฺ** (การต้อนรับ คือการบูชา ชื่อว่า อคฺขม), [อคฺข ชาติ ปุชชํ ในความบูชา + อ ปัจจัย, สำเร็จรูปเป็น อคฺขมนํ อคฺขมนกํ บ้าง ลง ยุ ปัจจัย]. อคฺค ศัพท์มีความหมายว่า ทรัพย์, มูลค่า (มูลชน) และ ปุชชา (ปุชน); เป็น ปุณฺลิคฺและนปุณฺสกลิงฺ, **อคฺขสโมธานฺติ** เอตถ ปน มูลปริจเฉทฺติ ตสฺส อตฺถโถ ทฺวฺจพฺโพ (ส่วนใน ข้อคว่า อคฺขสโมธาน พึงทราบว่ อคฺข นั้นมีความหมายว่า การกำหนดมูลค่า), มหาวคฺค-อภฺจกถา วุตฺตํ **อคฺขณฺติ** อติถิโน อุปนาเมตพฺพํ วุจฺจตีติ (ในอรรถกถามหาวรรค กล่าวไว้ว่า ท่านเรียก สิ่งของที่เขาน้อมเข้าไปเพื่อแลก ว่า อคฺข)

มหาวคฺคกฺฎิกายํ วุตฺตํ อคฺขณฺติ ครุฎฺฐจฺานียานํ ทาทพฺพํ อาหารนฺติ (ส่วนในฎีกามหาวรรคอธิบาย ว่า คำว่า อคฺข ได้แก่ ของควรให้ที่พวกเขา น้อมนำไปเพื่อชนทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ในฐานะที่เคารพ นับถือ), ปาฐะว่า **อคฺขมิ** ก็มี, *แปลว่า การต้อนรับ, ของต้อนรับแขก, ของขำร่วย ก็ได้*

อคฺขมฺยิ (นป.) **๑. การต้อนรับ, การบูชา, ของต้อนรับแขก** วิ. อคฺขมนํ ปุชนํ **อคฺขมฺยิ, อคฺขมฺยปิ** (การต้อนรับ คือการบูชา ชื่อว่า อคฺขมฺยิ บ้าง อคฺขมฺยิ บ้าง), [อคฺข ชาติ ปุชชํ ในความบูชา + ฌย ปัจจัย, หรือลง อย ปัจจัยในความหมายว่ามี สิ่งนั้น ต่อท้าย อคฺข ศัพท์], ปาฐะว่า **อคฺขณกํ อคฺขมิ** ก็มี, **๒. สถานที่ควรบูชา, เจตียสถาน** (นป.) อีกนัยหนึ่ง พึงทราบว่ คำว่า **อคฺขมฺยิ** หมายถึง เจตียสถาน คือสถานที่ควรบูชา อคฺขมฺยิ นาม เจตียสถาน ดังที่ ท่านกล่าวไว้ว่า อคฺขมฺยิตถมโก (เสาอันควรบูชา) *ในวิมฺติวิโนทนี* ปรากฏคำว่ ปุปฺผอคฺขมฺยิ นตี ฎฺฎาการสทิสานิ ปุปฺผเจตียานตี. (คำว่ ปุปฺผอคฺขมฺยิ นตี ความว่า เจตียตอกไม้ เช่นกับเรือยนต์)

อคฺยฺยํ (ป.) **ผู้บูชาไฟ** วิ. อาหิตอ อคฺคิ เยน โส **อคฺยฺยํ**, อาหิตคฺคิ วา (ไฟอันพรหมณ์ใด บูชาแล้ว เหตุนั้น พรหมณ์นั้นชื่อว่า อคฺยฺยํ หรือ อาหิตคฺคิ), แปลง อิ เป็น ย, ลพยัญชนะ สังกโยคตัวต้น, จัดเป็น *ทฺวฺราขานมคฺโค พหฺพพิทฺธิ สมาส* เพราะอำนาจการสลับตำแหน่งวิเสสนะ

อคาธ (ติ.) **ลี้ก, หยั่งไม่ได้, หยั่งไม่ถึง, ที่ยืนไม่ได้** วิ. น คาธติ ปติ ฎฺฎาติ เอตถาติ **อคาธํ** คมฺภีโร (บุคคลหยั่ง คือยืนในที่นั้นไม่ได้ เหตุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อคาธ-ที่ยืนไม่ได้ หมายถึง ลี้ก), ศัพท์นี้เป็นคุณนามได้ ๓ ลิงค์, [น + คาธ ชาติ ปติ ฎฺฎายํ ในความยืน + อ ปัจจัย]

อकार (ป.น.ป.) เรือน คือ **ที่ไป** วิ. อคนฺติ คจฺจนฺติ เอตถาติ **อकारี** (เจ้าของเรือนย่อมไปในที่นั่น เหตุุนั้น ที่นั่นชื่อว่า อकार), [อค ธาตุ กุฏิลคมเน ในความไปคต + ลง อาร ปัจจยัย ด้วยสูตรแห่ง โมคคัลลานะ โมค.๗/๑๖๔ ว่า *สิ่งคฺยงคาค มชฺชกกาลา อาโร*]; **๒. เรือน** คือ **สิ่งยึดเสา เป็นต้นไว้** วิ. น คจฺจนฺตฺติ **อคา** ฅมภาทโย. เต อเค ราทิ คณฺหาตฺติ **อकारี** (เครื่องเรือนเหล่าใด ย่อมไม่เคลื่อนที่ไป เหตุุนั้น เครื่องเรือนเหล่านั้น ชื่อว่า อคา ได้แก่ เครื่องเรือนมีเสา เป็นต้น, สิ่งใดย่อมยึดคือจับ อค คือเครื่องเรือนมีเสา เป็นต้นนั้นไว้ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อकार-เรือน), [อค + รา ธาตุ คหณ ในความจับ + อ ปัจจยัย], ปาฐะ ว่าว่า **อकारี** ทีฆะ อ เป็น อา ก็มี, อकार ศัพท์ เป็น ๒ ลิงค์ คือ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ เป็นไวพจน์ของ เคห, นิเวสน, สาลา

อकारิก (ป.) **ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์, ชาวบ้าน, ผู้อยู่ในเรือน** วิ. อคาเร เคเห วสตีติ **อकारิก** อकारิก (ผู้ใดอยู่ในเรือน คือเคหสถาน เหตุุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า อकारิก หรือ อาคาริก), [ณิก ปัจจยัย แทน วสตี], **๒. ผู้ประกอบในเรือน** วิ. อคาเร นิยุตฺโต **อकारิก**, คหฺมฺโจ (ผู้ประกอบในเรือน ชื่อว่า อकारิก ได้แก่ คฤหัสถ์), [ณิก ปัจจยัย แทน นิยุตฺต], ตรงข้ามกับ **อนคาริก** (ผู้ไม่ได้ครองเรือน ได้แก่ บรรพชิต) ปาฐะว่า **อकारิโย** (ป.) **อकारิโย** (น.ป.) ก็มีลง ฅนีย ปัจจยัย, หรือ แปลง ก เป็น ย, รูปสำเร็จศัพท์ตัดทิตฺต หลากหลายวิจิตร เพราะปัจจยัยมีเนื้อความมากมาย, ดูศัพท์ว่า **อนคาริโย** ต่อไป

อฆ (น.ป.) **๑. ท้องฟ้า, อากาศ, กลางหาว** วิ. น หลยฺเตติ **อฆิ** คคณิ อากาโส จ (สิ่งใดไม่ถูกเบียดเบียน เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อฆ ได้แก่

ท้องฟ้า และอากาศ), [น + หน ธาตุ ทีสายํ ในความเบียดเบียน + อ หรือ ร ปัจจยัย], อิกนฺย หนึ่ง แปลง หน เป็น ฆ; **๒. ที่ไม่ถูกเบียด, ที่ไม่คับแคบ** (อิต) วิ. รุกฺขคจฺฉาทีนา เกนจิ น หลยฺตีติ **อฆา** อพาธา, อสมพาธาติ อตฺโถ, (สิ่งใดอันอะไร มีต้นไม้ พุ่มไม้เป็นต้นไม่เบียด เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อ อฆา ได้แก่ ไม่เบียดกัน หมายความว่า ไม่คับแคบ), [น + หน ธาตุ + อ ปัจจยัย]; **๓. ที่ไม่กระทบกับอะไร** (น.ป.) วิ. เกนจิ น ฅญฺญตีติ **อฆิ** อนตฺลิกฺขิ (ที่ใดย่อมไม่กระทบกับอะไร เหตุุนั้น ที่นั่นชื่อว่า อฆ ได้แก่ กลางหาว), [น + ฅญฺ ธาตุ สงฺฆาเต ฅญฺเน วา ในความกระทบ หรือในความเสียดสี + กวิ ปัจจยัย, ลบ ญ]; **๔. ทุจริต** คือ **กรรมที่คนดีไม่พึงถึง** วิ. สาธูหิ น หนตพฺพนฺติ **อฆิ** ทุจฺจริตฺ (กรรมใดอันสาธุชนทั้งหลายไม่ควรถึง เหตุุนั้น กรรมนั้น ชื่อว่า อฆ ได้แก่ ทุจริต), [น + หน ธาตุ คติยํ ในความไปความถึง + อ ปัจจยัย, แปลง หน เป็น ฆ]; **๕. ทุภย์ และ กิเลส** คือ **สิ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทำบาป** (ป.น.ป.) วิ. อฆยฺนฺติ ปาปํ กโรนฺติ สตฺตา เอเตนาติ **อฆิ** ทุภฺยํ กิเลโส จ, **อโฆ** วา (สัตว์ทั้งหลายสร้างบาป คือทำบาปด้วยกรรมชาตินั้น เหตุุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อฆ ได้แก่ ทุภย์ และกิเลส), [อฆ ธาตุ ปาปกรณ ในความกระทำบาป + อ ปัจจยัย]. **๖. ทุภย์** (น.ป.) วิ. อฆยฺติ ทุภฺยตีติ **อฆิ**. อฆยฺติ ทุภฺยกาเรน ปวตฺตตีติ **อฆิ** ทุภฺยํ (สิ่งใดให้ทำบาป ให้ก่อทุภย์ เหตุุนั้น ชื่อว่า อฆ. สิ่งใดยอมให้ทำบาป หรือเป็นไปโดยอาการเป็นทุภย์ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อฆ ได้แก่ ทุภย์, [อฆ ธาตุ ปาปกรณ ในการทำบาป + อ ปัจจยัย]; **๗. ทุภย์** คือ **ภาวะที่ทำให้หลายสิ่งทีปรารถนา** (น.ป.) วิ. อิจฺฉิตฺ หนตีติ **อฆิ** ทุภฺย

(ภาวะใดทำลายสิ่งที่ปรารถนา เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อฆ ได้แก่ ทุกข์), [อิฉจิต + หน ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + กวิ ปัจจัย, ลบ จฉิต, แปลง อิ เป็น อ, หน เป็น ฆ]; ๘. **ทุกข์, ความฉิบหาย, สภาพที่ไม่ไปสู่ความสำราญ** (นป.) วิ. น หนติ ธณณมิติ **อฆ** ทุกข์ พยสนณจ (สภาวะโดยย่อไม่ไปสู่ความสำราญ เหตุุนั้น สภาวะนั้น ชื่อว่า อฆ คือ ทุกข์ และความฉิบหาย), [น + หน ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย, แปลง หน เป็น ฆ]; ๙. **ทุกข์, ปาป, ภาวะที่บีบคั้นกดตันอย่างแรงกล้า** วิ. ภูโส หนติ พาทตีติ **อฆ** ทุกข์ ปาปณจ (ภาวะโดยย่อบีบคั้นกดตันอย่างแรงกล้า เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อฆ ได้แก่ ทุกข์ และ ปาป), [อา + หน ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + กวิ ปัจจัย + แปลง หน เป็น ฆ, รัสสะ หา เป็น อ ตามบทสำเร็จที่ปรากฏ]

อฆาวิ (ป.) **คนเป็นทุกข์, คนบาป** วิ. **อฆ** ทุกข์ ปาป วา คจฉตีติ **อฆาวิ** (ผู้โดยย่อถึงซึ่ง อฆ คือ ถึงซึ่งทุกข์ หรือบาป เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อฆาวิ), [อฆ + อาวิ ปัจจัย ด้วยสูตรแห่งนिरुตติที่ปนี *นिरुตติ.๕๕๒ ว่า ทิสสนตยเณปี ปจจยา*], *ในฎีกามหาวรรค* ว่า **อฆ** ทุกข์ อาเวเนติ ปกาเสนตีติ **อฆาวิโน**, ปากฎีกุตทุกชาติ. (ชนเหล่าใดเหยยทุกข์ หรือทำทุกข์ให้ปรากฏตัวชัดแจ้ง เหตุุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า อฆาวิ-ผู้มีทุกข์ ได้แก่ ผู้มีทุกข์ปรากฏ)

องก (ป.) ๑. **เครื่องหมาย, ลักษณะที่ใช้กำหนด, เลขบอกจำนวน, เลขบอกหน้า** วิ. อังกียเต ลกขียเต อเนนาติ **องโก** ลณฉนํ ลกขณํ, จิहनนติ อตโถ (หน้าหนังสือเป็นต้น อันบุคคลย่อมา กำหนดหมายด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า องก ได้แก่ เครื่องหมาย ลักษณะที่ใช้กำหนด

หมายความว่า รอยที่กำหนดหมาย), [อังก ธาตุ ลกขณ ในความกำหนด + อ ปัจจัย, แปลง นิคหิตเป็น ง]; ๒. **ชายพก, ตัก, สะเวย, แขน, หัวไหล่** วิ. องกียเต คจฉียเตติ **องโก**, อจฉนํคํ พาทุ อังกุโฆ วา (สิ่งใดอันเขาไป เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า องก ได้แก่ ชายพก, ตัก, สะเวย, แขน หรือ หัวไหล่), [องค ธาตุ คมน ในความไป + อ ปัจจัย] องค ธาตุ ใช้ในความหมายว่า รู้ ก็ได้ เช่น วิ. สมุทิตานํ ฌานธมมานํ อวยวภาเวเน องคียนตีติ **องคานิ**, อวยวานิ, องค วิชานเนติ ธาตุ (ธรรมมีวิตกเป็นต้น เหล่าใด อันบัณฑิตย่อมรู้โดยความเป็นส่วนประกอบแห่งฌานธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว เหตุุนั้น ธรรมเหล่านั้นจึง ชื่อว่า องคานิ ได้แก่ ส่วนประกอบ, องค ธาตุ ใน อรรถว่า) *นัย.อภิธัมมัตถวิภาวินี* วิ. องกียเต ลกขียเตติ **องโก** องกนํ อจฉนํคํ จ [สิ่งใดอันเขา กำหนดหมาย เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า องก ได้แก่ เครื่องหมาย และสะเวย], [องก หรือ อกิ ธาตุ ลกขณ ในความกำหนด + อ ปัจจัย], ทั้ง ๒ นัย นี้เป็น ปุณฺณลึงค์และนปฺงสกลึงค์ *ในคัมภีร์อมรโกส* ว่า อจฉนํคจิหเนสวงโก (องก หมายถึง ตัก และ เครื่องหมาย) ส่วนใน*อภิธานปฺทีปิกากฎีกา อธิบายสูตร ๑๐๘๙* ว่า อปราเช นาฏก-ปริจเฉเทปี **องโกติ** (องก ใช้ในความหมายว่า ความผิด, นักฟ้อน, การกำหนด); *บางอาจารย์แปล องก ว่า ตัก, พก, เวย, บั้นเวย, สะเวย, ช้าง, สีช้าง ก็มี*

องกน (นป.) **การนั่ง, ที่นั่ง, ตัก, การกำหนด, หมายถึง, เครื่องหมาย, การทำเครื่องหมาย, การประทับตรา** วิ. องกียเตติ **องกน** อาสนํ, องโกติ อตโถ (อันเขาย่อมกำหนด เหตุุนั้น ชื่อว่า องกน ได้แก่ อาสนะ-การนั่ง) หมายถึง **องโก** เช่น

คำว่า **ปลงโก** (ที่นิ่ง), [อิกิ ชาติ ลกขณ ใน ความกำหนด + ยุ ปัจจัย อาเทศเป็น อน + นิคหิตอาคมเป็นต้น]

องฺกุย (ป.) ชื่อกลองพิเศษชนิดหนึ่ง, ตะโพน, กลอง, โทนเล็ก, กลองสองหน้า, กลองอังกฤษ วิ. องเก อุจจนเค ภโว สาธฺ วา **องฺโกย** มุทิงโค (กลองที่มี หรือเหมาะจะวางที่หน้าตัก หรือเอว ชื่อว่า กลองอังกฤษ ได้แก่ มุทิงค์-ตะโพน), [องก + ญย ปัจจัย]

องฺกิต (ป.) เครื่องหมาย, อันเขากำหนดแล้ว วิ. องกียิตถ สลลภกขียิตถาติ **องฺกิต** ลกขิต (สิ่งใดอันเขากำหนดหมายแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า องกิต-อันเขากำหนดแล้ว) เช่น จกฺเกนงกิตปาท *ในมหาวงศ์ ๒/๑๒๕* ว่า จกฺเกนงกิตปาเทหิ (พระบาทอันเขากำหนดแล้วด้วยจักร), [อิกิ ชาติ ลกขณ ในความกำหนด + ต ปัจจัย + อี อาคม + นิคหิตอาคม แปลงเป็น ง ที่สุดวรรค]

องฺกุร (ป.) ๑. หน่อเนื้อ, เชื้อสาย, ผู้อันเขากำหนด วิ. องกียติ ลกขียติติ **องฺกุโร** พิชปสโว (สิ่งใด/ผู้ใดอันเขากำหนดหมายไว้ เหตุนั้น สิ่งนั้น/ผู้นั้น ชื่อว่า องฺกุร), เช่น พุทฺธพิชฺ-เชื้อสายของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พุทฺธองฺกุโรติ, [อิก/องก/อิกิ ชาติ ลกขณ ในความกำหนด + ลง อฺร ปัจจัย ด้วยสูตรแห่งโมคคัลลานะ *โมค.๗/๑๔๗* ว่า *มนทฺกสสาสมถจตา อฺโร*, แปลง นิคหิตเป็น ง]; ๒. หน่อไม้, ต้นกล้า, ต้นอ่อน, ต้นไม้อันเขากำหนดว่าเกิดใหม่ฯ (ป.นป.) วิ. องกียติ รุกฺโข นวฺ อุกฺคโตติ ลกขียติ เอเตหิติ **องฺกุรา** นวฺพฺภินนา (ต้นไม้อันเขากำหนดว่า งอกขึ้นใหม่ ด้วยสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นจึงชื่อว่า องฺกุร-ต้นอ่อนงอกขึ้นใหม่ฯ) เช่น ฐปิตสิงฺคิ-เวราทีนํ องฺกุรา (หน่อชิงที่เก็บไว้เป็นต้น), [องก

ชาติ ลกขณ ในความกำหนด + อฺร ปัจจัย]. องฺกุร เป็น ปุ่ํงลึงค์และนปุ่ํงสกลึงค์ใช้ใน ความหมายว่า **กฬิร**-หน่อไม้, **วิส-วงค์**, **องฺกุร**-เชื้อสาย, ส่วนที่เป็นนามบัญญัติคือชื่อเฉพาะ เป็นปุ่ํงลึงค์ ปาฐะว่า **องฺคุโร** ก็มี

องฺกุส (ป.นป.อิต.) ๑. ขอสับข้าง, ขอ, ไม้ขอสอยผลไม้, อุปกรณ์สำหรับเกี่ยวหรือสับ วิ. อยฺลเเว องฺกติ อนเเนาติ **องฺกุโส** คชปโตโท, **องฺกุส** วา (ความข้างกำหนดข้างอื่นด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า องฺกุส ได้แก่ ขอของความข้าง), เป็น **องฺกุส** (นป.) บ้าง เช่น ภาทปิจํ **องฺกุส** โทมโร, [อิกิ ชาติ ลกขณ ในการกำหนด + ลง สกฺ ปัจจัย *ด้วยสูตรโมคคัลลานะ โมค.๗/๒๑๕* ว่า *ผลฺสาทาโย*, แปลง อ ที่ ก เป็น อุ], พึงทราบ ว่าศัพท์นี้ เป็น อิตถิลึงค์ ก็มี เพราะมีตัวอย่างว่า ทณฺเฑเนเก ทมยฺนติ องฺกุสาหิ กสาหิ จ (พวกหนึ่งยอมข้างและม้า ด้วยใช้ท่อนไม้บ้าง ใช้ขอ บ้าง ใช้แส้บ้าง) แต่ในปัจจุบันนี้ ในคัมภีร์ทั้งหลาย โดยมากปรากฏว่า องฺกุเสหิ องฺกุเสหิ ๒. **ขอ, ขอเหล็กใช้แทง** (ป.) วิ. มุขฺยโต องเก วิชณฺณภูจฺาเน อฺทฺธโฏ อสติ อนโต ปวิสตีติ **องฺกุโส** (สิ่งใดเขายกขึ้นแทงไปข้างหน้าเข้าไปที่ เป้าหมายคือที่เหมาะสมสำหรับแทง คืออุปกรณ์ที่แทงเข้าไปข้างใน เหตุนั้น อุปกรณ์นั้นชื่อว่า องฺกุส), [องก + อฺ + อส ชาติ ปวิสเน ในความ เข้าไป + อ ปัจจัย]

องฺกุสฺก (ป.) **อังฺกุสนัย, อังฺกุสนัย, นัยเหมือนขอข้าง** วิ. องกียเต ลกขียเต อนเเนาติ **องฺกุโส** (ข้างอันเขากำหนดด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า องฺกุส), [องก ชาติ ลกขณ ในความกำหนด + อฺส ปัจจัย], คชมตถกมฺหิ วิชณฺนกณฺทโง (องฺกุส หมายถึง ขอแหลมที่ใช้แทงหัวข้าง)

วิ. องกุโส วิทยาติ องกุสโก (นัยใดเหมือนขอช้าง เหตุนั้น นัยนั้น ชื่อว่า องกุสก), [ก ปัจจัย สทิสตเถ ใช้ในอรรถว่าเหมือน), ปาฐะว่า องกุโส ก็มีบ้าง, แต่ในที่นี้ ผู้ศึกษาพึงวิเคราะห์ว่า อาโลจิตานัน ฐมมานัน อตถนยตตยโยชเน สมานยนโต องกุโส วิทยาติ องกุโส นโย (อังสกนัย คือนัยที่เหมือนขอ เพราะเกี่ยวข้องกับ สอดส่องแล้วมารวมกันไว้ในการประกอบนัยที่ แสดงข้อความ) *เนตติอรรถกถา, ฉบับแปล หน้า*

๖๑

องฺโกร (ป.) ไม้ปฐุ, ชื่อต้นไม้ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่, ปฐุ, มะเกลือกา วิ. อภิยเต ลกฺขียเต อเนนาติ องฺโกรโร ลีโจโก (ปาอันเขากำหนด หมายถึงต้นไม้ที่ เหตุนั้น ต้นไม้นั้น ชื่อว่า องฺโกร ได้แก่ ต้นปฐุ), [อฺก ชาติ ลกฺขณ ในความ กำหนด + โอร ปัจจัย, แปลง นิคหิตเป็น ฺง] *หน่อ, หน่อไม้, เชื้อสาย ก็ว่า*

องฺโกล (ป.) ไม้ปฐุ, ชื่อต้นไม้ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่, ปฐุ, มะเกลือกา วิ. อภิยเต ลกฺขียเต กิลเกหิติ องฺโกลโร ลีโจโก (ต้นไม้ใดอัน พวกเล่นสนุกหมายปอง เหตุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า องฺโกล ได้แก่ ต้นปฐุ) เช่น *ช.อป. ๓๒/๑๙๗/๒๙๔* ว่า องฺโกล ปุปฺผิตี ทิสวา (เห็นต้นปฐุ มี ดอกบานสะพรั่ง), [อฺก ชาติ + โอล]

องฺค (ป.นป.) ๑. เหตุ, กาย, อวัยวะ, ความถึงพร้อมด้วยทรัพย์ วิ. องคียเต ฌายเต อเนนาติ องคฺ เหตุ, องโค ฌนสมปตติ (ผลอันเขารู้คือ ทราบได้ด้วยภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า องค ได้แก่ เหตุ, หรือเป็น องโค ปุ. หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยทรัพย์), [องค ชาติ ฌาณ ใน ความรู้ + อ ปัจจัย]; ๒. เหตุ (นป.) วิ. องคตติ คเมติ อตฺตโน ผลํ ฌาเปตตีติ องคฺ เหตุ (ภาวะใด

ให้ทราบผลของตน เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า องค ได้แก่ เหตุ), [องค ชาติ ฌาณ ในความรู้ + อ ปัจจัย + อ ปัจจัย, นัยนี้ นับเป็นตัวกาวิต (ให้ ทราบ)]; ๓. ส่วน, อวัยวะ, เครื่องประกอบ, ชั้น, พื้น (นป.) วิ. องคียติ ฌายติ ปุณฺณภาโว เอเตนาติ องคฺ ปริกฺเขโป (ความแตกต่างกันอันเขากำหนด รู้ได้ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า องค ได้แก่ ส่วนประกอบ), [องค ชาติ ฌาณ ในความรู้ + อ ปัจจัย]. ๔. หมู, สิ่งที่อยู่ (นป.) สมฺทาโย องคียเต ฌายเต อเนนาติ องคฺ (หมูชื่อว่า องค เพราะ เป็นเครื่องกำหนดรู้), [อฺก ชาติ คตฺย ในความไป + ลง อ ปัจจัย *ด้วยสูตร รุป. ๕๖๘ ว่า สพฺพโต ฌวฺตฺวาวิ วา, ลงนิคหิตอคมต้นชาติ แปลงเป็น ฺง*], วิ. องคียติ อวยวภาเวน ฌายตีติ องคฺ, องค คเมเนติ ทณฺทกปฺปกฺรณ อาคตชาติ, กมฺมนิ ฌปจฺจโย (สิ่งนั้นอันเขากำหนด คือรู้ได้โดยความเป็น องคประกอบ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า องค-องค, องค ชาติ มาในคัมภีร์ทณฺทกปฺกฺรณว่าใช้ ในความไป, ฌ ปัจจัย เป็นกัมมสาธนะ) ๕. อวัยวะ (ป.นป.) อวยวภาเวน องคียตีติ องคฺ, องโค วา, สิ่งใดอันเขากำหนดรู้ โดยความเป็น อวัยวะ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อ องคฺ หรือ องโค เช่น องโค อวยโว, [องค ชาติ ฌาณ ในความรู้] วิ. หตฺถปาทกณฺณนาสจฺกฺขาทิสฺรีราววยจ ฌีวิตินฺทฺริยปฺปฏิพทฺธสกลสฺรีรจ องคตติ คจฺจติ กาเยติ องโค, จกฺขาทิสฺรีราวโย (องค์ประกอบ ของร่างกายมีมือ เท้า หู จมูก ตา เป็นต้น และ ร่างกายทั้งสิ้นที่เนื่องกับชีวิตินฺทฺริยใด ย่อม เป็นไปในกาย องค์ประกอบนั้นชื่อว่า องค ได้แก่ ส่วนประกอบของร่างกายมีตา เป็นต้น), [อฺก ชาติ ยํ ในความไป + อ ปัจจัย] ๖. ร่างกาย (นป.) วิ. เสฏฺฐภาโว อชติ คจฺจตีติ องคฺ (สิ่งใดไปถึง

ความประเสริฐได้ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า องค), [อช ธาตุ คติมิหิ ในความไป + อ ปัจจัย, แปลง ช เป็น ค, ลงนิคหิตเป็นต้น] ๗. ร่างกาย วิ. องคติ คจฉตติ **องค** วบุ (สิ่งใดเดินไปได้ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า องค ได้แก่ ร่างกาย), [องค ธาตุ คติมิหิ ในความไป + อ ปัจจัย] ๘. **เหตุ, มูลเค้า, เป็นเหตุ** (ปุ.นปุ.) วิ. องคติ คจฉตติ ผลนิพพาน เอตนาติ **องค** การณ์ (บุคคลบรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นผลด้วยสภาวะนั้น เหตุนั้น ชื่อว่า องค) เช่น มคคังค (มูลเค้าแห่งมรรค), [อช ธาตุ คมเน ในความไป + อ ปัจจัย], ปาฐะว่า **องโค** (ปุ.) ก็มี เช่น อริยสาวกสส **องโค** การณ์ (มูลเค้าคือเหตุแห่งอริยสาวก) สติ-สมโพชฌงโค (มูลเค้าคือเหตุแห่งการตรัสรู้คือสติ), องค ศัพท์เหล่านี้ใช้ในความหมายว่า วบุ-กาย, **อวยว-อวัยวะ, เหตุ-มูลเค้า; ๙. องค** (นปุ.) คือ **ภวังคจิต** วิ. องคยติ เหตุภาเวน ปวตตตติ **องค** ภวังคจิตต์ (จิตใดไป คือดำเนินไป เพราะเป็นเหตุ เหตุนั้น จิตนั้นชื่อว่า องค ได้แก่ ภวังคจิต), [องค ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย] ๑๐. **องค** (นปุ.) คือ **สรีระ, ร่างกาย** วิ. องคมสส อตถิติ **องค**, สรිරิ (องค์คือภวังคจิตของธรรมชาตินั้นมีอยู่ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า องค ได้แก่ สรีระ), ลง ณ ปัจจัย *ด้วยสูตรรูป.๔๐๕ ว่า สทฐาติโต ณ* เช่น องค ศัพท์ในคำว่า มาตงค ในชื่อว่า มาตงโค มหนโต องโค สรীরเมตสสาติ กตวาติ (ชื่อว่า มาตงค เพราะวิเคราะห์ว่า มีตัวใหญ่), *ในคัมภีร์นันทถสังคหะ (อ้างถึงในอภิธานัปทีปิกากฎีกา-สุจิ) ว่า*

องค คตตุนติโกปาย- ปติเกสวูปธานเก
องค เทสวิเสสมหิ **องค** สมโพธเนพยย์

(องค นบุ่งสกลิงค์ ใช้ในความหมายว่า **คตต** ร่างกาย, **อนติก** ปลาย, สุด, ไกล, ขึ้นส่วน **อุปาย** เหตุ, ทาง **ปติก** สำคัญ, ใหญ่, ประธาน **อปปราน** ไม่สำคัญ, เล็ก, รอง) องคา เป็นบุ่งลึงค์ พหุวณะ หมายถึง แคว้นอังคะ, องค เป็นอพยยศัพท์คือนิบาต สมโพธเน ใช้ในการเรียกให้รู้ตัว)

๑๑. **ชนบทชื่อว่าอังคะ** (ปุ.) วิ. องคนติ คจฉนตติ **องคา** (ชนบทโดยอ้อมดำเนินไป เหตุนั้น ชนบทนั้นชื่อว่า องค), [องค ธาตุ คมเน ในความไป + อ ปัจจัย], องค ศัพท์ที่เป็นชื่อชนบท มักประกอบด้วยพหุวณะ เช่นคำว่า องเคสุ (ในชนบทชื่ออังคะ), วิ. องคา นามชานปทีโน ราชกุมารา, เตสนนิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬหิสทเทเน องคาติ วุจจติ (พระราชกุมารทั้งหลาย ชาวชนบทชื่อว่า อังคะ, ชนบทที่อยู่ของพระราชกุมารเหล่านั้น แม้เป็นชนบทเดียวท่านก็เรียกว่า องคา-อังคะทั้งหลาย เพราะเป็นรูปหที่ศัพท์) ๑๒. **เชิญเถิด** (อพ.) อปัจ องคสทโท อามนตเน นิปาโต (อีกประการหนึ่ง องค ศัพท์เป็นนิบาตในความเชื่อเชิญ)

องคชนปท (ติ.) **ชนบทชื่อว่าอังคะ** วิ. องคา จเต ชนปทญจติ **องคชนปท** (เมืองอังคะนั้นด้วยชนบทด้วย ชื่อว่า องคชนปท), เป็น *กมมธารยสมาส*, วิสทิสลึงควจนาปี สทฐา เอกตถา โหนติ (ศัพท์ทั้งหลาย แม้กล่าวต่างลึงค์และวณะกัน แต่ก็มีความหมายเดียว) นัยเดียวกัน **มคธรรฎจ์, กาลิธรรฎจ์**

องคบาท (นปุ.) **อวัยวะในที่ลับ, องคชาต, อวัยวะเพศ ๑.** วิ. อิตถิโย ปุริสา วา องคียนติ ฌายนติ เอตนาติ **องค** (สตรีหรือบุรุษ อันเขารู้ได้ด้วยอวัยวะนั้น เหตุนั้น อวัยวะนั้นชื่อว่า องค)

วิ. องค์ หุตวา ซาตฺ, รหัสสงฺกภาเวน วา ซาตฺนฺติ **องคฺซาตฺ** (สิ่งที่เกิดกลายเป็นองค์ หรือเกิดโดย ความเป็นของลับ ชื่อว่า องคฺซาต) ๒. วิ. องคฺ สรีเร ซาตฺ **องคฺซาตฺ** ปุริสาทินิมิตฺตํ (นิमितฺตํที่เกิดที่ สรีระ ชื่อว่า องคฺซาต ได้แก่ เครื่องเพศแห่งบุรุษ เป็นต้น), อวัยวะอื่นๆ ที่เหลือในร่างกายนี้ ก็เป็น อย่างนั้น แต่คำนี้ใช้เรียกอวัยวะนั้น เพราะเป็น รุพหิศาัพท์, [องค + ชน ชาติ ชนเน ในความเกิด + ต ปัจจัย, แปลง ชน เป็น ซา] อนึ่งคำต่อไปนี้ เป็นไวยากรณ์ของ องคฺซาต ได้แก่ **รหัสสงฺกํ, วตฺถุคฺยหํ, เมหนํ**

องคฺณ (นป.) กิเลสชื่ออังกฺณะ ๑. กิเลสเป็นเหตุ ถึงความเป็นคนชั่ว วิ. ตํสมฺมกํ สตฺตา หินภาวํ องคฺนฺติ คจฺจนฺติ เอเตนาติ **องคฺณ** กิเลส (สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกิเลสนั้น ถึงความเป็น คนชั่วด้วยกิเลสนั้น เหตุนั้น กิเลสนั้นจึงชื่อว่า องคฺณ-ได้แก่ กิเลส) เช่น ราโค **องคฺณ**. (ราคะ ชื่อว่าอังกฺณะ) วิ. องคฺติ คจฺจนฺติ เอเตนาติ วา **องคฺณ** (อีกนัยหนึ่ง ชนยอมไปด้วยกิเลสนั้น เหตุนั้น กิเลสนั้นจึงชื่อว่า องคฺณ), [องค ชาติ คติมิหิ ในความไป + ยฺ ปัจจัย], ๒. **ทางสี่แพร่ง** (นป.) วิ. องคฺติ คจฺจนฺติ เอเตนาติ **องคฺณ** จจฺจริ. (คนเดินทางยอมไปในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า องคฺณ ได้แก่ ทางสี่แพร่ง), ๓. **ที่ไปแห่งราคะ เป็นต้น** (นป.) วิ. รากาทยโ องคฺนฺติ เอเตนาติ **องคฺณ** (กิเลสมีราคะเป็นต้นไปในกิเลสนั้น เหตุ นั้น กิเลสนั้นชื่อว่า องคฺณ), [องค ชาติ คติมิหิ ใน ความไป + ยฺ ปัจจัย], ๔. **กิเลสย่ำยีที่อาศัยของ ตน** (นป.) อตฺตโน นิสฺสยํ องคฺนฺติ มตฺถเนตฺติติ **องคฺณา**, กิเลส ราคะโทสะโมหะ (กิเลสเหล่านี้ย่ำ ยีที่อาศัยของตน เหตุนั้นกิเลสเหล่านี้ชื่อว่า องคฺณ ได้แก่ กิเลส คือราคะ โทสะ โมหะ), [องค

ชาติ มตฺถเน ในความย่ำยี + ยฺ ปัจจัย], ๕. **มลทินเป็นต้นที่แปดเปื้อน, เปือกตม** (นป.) วิ. อยฺชติ มกฺเขตติ อยฺชติ วา สมมกฺเขตฺติติ **องคฺณ** มลาหิ (สิ่งใดทาคือแปดเปื้อน เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อ ว่า องคฺณ ได้แก่ มลทินเป็นต้น) เช่น รชสฺส วา องคฺณสฺส วา ปทานาย (ละฐึหรือเปือกตม) [อยฺช ชาติ มกฺชเน ในความทา + ยฺ ปัจจัย, แปลง อยฺช เป็น ญค] ๖. **ลาน, เนิน** อยฺชติ ตตฺถ จิตํ อตฺตฺสนฺทรตฺตาย อภิปฺยณฺเขตฺติติ **องคฺณ** วิวโฏ ภูมิปฺปเทโส (สิ่งที่ตั้งอยู่ที่นั้นย่อมปรากฏโดดเด่น คือทำให้ชัดเจนยิ่ง เพราะความเป็นสิ่งที่ดียิ่ง เหตุนั้น จึงชื่อว่า องคฺณ ได้แก่ ลานที่โล่ง คือภูมิ ประเทศแห่งหนึ่ง) เช่น เจตฺยงคฺณ (ลานพระ เจตีย์), [อยฺช ชาติ อยฺชเน ในความปรากฏ แจ้งชัด + ยฺ] (นัยนี้พึงดูคัมภีร์ *สารตฺถทีปนีฎีกา ๑/๑๙๔, มูลปณฺณาสฎฺฎีกา ๑/๓๐๗*), ๗. **กิเลส เป็นเหตุถึงความเป็นคนชั่ว** (นป.) ส่วนใน *อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา อตฺถโยชฺนา ๑/๑๘* ว่า องคฺนฺติ เอเตหิ ตํสมฺมกํปุกฺคฺลา [สตฺตา] นิหิภาวํ คจฺจนฺตฺติติ **องคฺณา** [องคฺณานิ] (ชนทั้งหลายที่ ประกอบด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้นนั้นยอมไปคือ ถึงความเป็นคนเลวด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น เหล่านั้น เหตุนั้น กิเลสทั้งหลายเหล่านั้น จึงชื่อ ว่า องคฺณา [คือ องคฺณานิ, แบบแจก อ การันต์ ใน นป. *ตามคัมภีร์สัททศาสตร์* รูปว่า จิตฺตา, จิตฺตานิ ก็มี] ได้แก่ ราคะ โทสะ เป็นต้น, [อค ชาติ คติยํ ในความไปความถึง + ลง ยฺ ปัจจัย กรณฺสาธนะ *ด้วยสูตรแห่งปทฺรูปลัทธิ* รูป. ๕๕๗ ว่า *กตฺตุกรรมบฺพเทเสสุ* จ, อาเทศเป็น อน ด้วย สูตร รูป. ๕๗๐ ว่า *อนกา ยฺญวฺณ*, แปลง น เป็น ณ ด้วยสูตร รูป. ๕๕๐ ว่า *รหาทิโต ณ*, นำไป ประกอบกัน ด้วยสูตร รูป. ๑๔ ว่า *นเย* เป็นต้น,

ลงนิคหิตตันธาตุด้วยมหาสูตร รูป. ๓๗๐ ว่า เตสุ วุทธิ เป็นต้น แปลงนิคหิตเป็นพยัญชนะท้าย วรรณค ด้วยสูตร รูป. ๔๙ ว่า วคคณฺตฺ วา วคเค, ลง โย วิภคฺติ, แปลง โย เป็น อา ด้วยสูตร รูป. ๖๙ ว่า สพพโยนินฺมาเอ, แยกพยัญชนะ น ออกสระ อ ด้วยสูตร รูป. ๑๒ ว่า ปุพพมโธ เป็นต้น, ลบสระ อ หน้า ปกติสระ อา หลัง ด้วยสูตร รูป. ๖๗ ว่า สรโลโป เป็นต้น, นำไปประกอบ กัน ด้วยสูตร รูป. ๑๔ ว่า นเย เป็นต้น, ส่วนการ แยกธาตุปัจจัยได้แสดงไว้แล้ว คูนัยที่ ๑; **องคณ** ศัพท์ ใช้ในความหมายว่า **ภูมิภาเค** (เนิน, ลาน) **กิเลส** (กิเลส) **มเล** (มลทิน, ธุลี) **ปงเก** (เปือก ตม). **๘. จุดตกกระ, ต่อม, ปม** (นป.) มีเรื่องควร แสดงไว้ อีกเล็กน้อย คือใน *อรรถกถา มูลปณณาสกั ๗/๕๑๓* ว่า องคณฺนติ ตตถ ชาตกั ติลกั วา ปิฬกั วาติ (บทว่า องคณฺ ได้แก่ จุดตก กระหรือต่อมที่เกิดบนใบหน้านั้น), ใน สททนีติ ธาตุมาลา (*ฉบับแปลหน้า ๗๔*) สรุปลความหมาย ของ องคณ ศัพท์ว่า

ราคาทีสุ กิเลสสุ   ปงเก กายมลฺมฺหิ จ
วิวณฺณ ภูมิภาเค จ   องคณฺนติ รโเว คโตติ

(องคณ ศัพท์ ใช้ในความหมายว่า กิเลสมีราคา เป็นต้น เปือกตม, สิ่งปฏิกูลในร่างกาย และพื้นที่ โลงเตียน)

องคท (นป.) **ทองตันแขน, กำไลตันแขน, เครื่องประดับแขน.** วิ. องคํ ทายติ โสเธตฺติ **องคท** เกยฺร, พาทุมฺลวิภูสนนฺติ อตโถ (เครื่องประดับไต ชำระร่างกายให้สะอาด เหตุุนั้น เครื่องประดับ นั้น ชื่อว่า องคท ได้แก่ เกยฺร-ทองตันแขน หมายถึง เครื่องประดับตันแขน), [องค + ทา ธาตุ โสธเน ในความชำระให้สะอาด + อ ปัจจัย] ใน *มูลปณณาสกั ๒/๑๕๑* ว่า องคท

นนานาคณฺชคณฺธิตํ, เกวลํ วา สุวณฺณมฺยํ พาทุมฺลยฺนฺติ (องคท คือเครื่องประดับแขนร้อยจากทองเล็ก ต่างๆ ชนิด หรือทำจากทองทั้งหมด)

องคณา, -ณา (อิต.) **๑. หญิงสาว, ผู้หญิง** วิ. องคฺติ คจจฺตฺติ **องคณา องคณา** วฐู (หญิงที่ ยวรายาตรไป เหตุุนั้น หญิงนั้นชื่อว่า องคณา, องคณา ได้แก่ หญิงสาว), [องค ธาตุ คตฺมฺหิ ใน ความไป + ยุ ปัจจัย, อา ปัจจัยในอิตถิลิณฺค], **๒. หญิงงาม** (อิต.) วิ. กลยาณํ องคํ เอตฺติสสา อิตฺถิยา อตถฺตฺติ **องคณา** (ร่างกายงามของหญิงนั้น มีอยู่ เหตุุนั้น หญิงนั้นชื่อว่า องคณา), ลง น ปัจจัยท้าย องค ศัพท์ ด้วย จ ศัพท์ในสูตร แห่งปทรูปสัทธาธิ รูป. ๓๙๘ ว่า ตทสฺสฺตฺถฺตฺติ วิ จ, หรือลง น ปัจจัย ในความหมายว่า มนฺติ (คน ฉลาด) ท้าย องค ศัพท์ ด้วยสูตรโมคคัลลานะ โมค. ๔/๙๒ ว่า *องคา โน กลยาเณ.* ตามนัยนี้ องคณา จึงหมายถึง **นารีงาม, สาวสวย** (วิสิฏฺฐนาริยฺมปิ องคณา), **๓. เครื่องหมาย** วิ. องคฺยเต ฌายเต อเนนาติ **องคณ** (ชื่อว่า องคณ เพราะเป็นเครื่องหมายกำหนดรู้) เช่น *สิลฺกขฺนชวคคฺคฺกั หนา ๔๖๒* ว่า ลกขณํ องคณํ ฌापณิ (ลกขณ ได้แก่ องคณ-เครื่องหมายให้ ทราบ, ฌापณ-เหตุให้ทราบ), [องค ธาตุ ฌาเณ ในความรู้ + ยุ ปัจจัย]

องคปจจจค (นป.) **องค์และองค์อาศัย, อวัยวะ น้อยใหญ่, สรรพางค์กาย** วิ. องคณจ ปจจจคณจ **องคปจจจค** (องค์และองค์อาศัย ชื่อว่า **องคปจจจค**), **องคมจค** ก็มี, *บทนี้เป็น ทวันทว สมาส*

องคมาคธิก (ป.) **ผู้เป็นใหญ่ในเมืองอังคะและ มคธ, ชาวอังคะและมคธ** วิ. องคฺมคเธสุ อีสฺสโร **องคมาคธิโก**, **องคฺมคเธหิ** อาคตาติ **องคมาคธิกา**

(ผู้เป็นใหญ่ในอังคะและมคธ ชื่อว่า องคมาคธิก, ผู้มาแล้วจากอังคะและมคธ ชื่อว่า องคมาคธิก), [องคมาคธ + ธิก ปัจฉิมศตวรรษในคัมภีร์ แทน อิศสร, อาคต, ที่ฆะกลางศัพท]

องควิกุเขป (ป.) การร่ายรำ, การพ้อนรำ, เต้นรำ, การเคลื่อนไหวร่างกายมีมือและเท้าเป็นต้น วิ. องคานํ หตถปาทาทิสริราววยวานํ วิกุเขโป **องควิกุเขโป** (การเคลื่อนไหวแห่งร่างกายมีมือและเท้าเป็นต้น ชื่อว่า องควิกุเขป), [องค + วิกุเขป], ใน *อภิธานปทีปิกาฎีกา อธิบายคาถา ๑๐๑* ว่า ภารตสฤเต วุตตอฏฐุตตรสตรกรณนิปณนถิรหตถปรียตถกาทินามโก ทวตตีสปปกาโร นจจวิเสโส องควิกุเขปติ. (องควิกุเขป คือนาฏยศาสตร์แผนกหนึ่ง มีการพ้อนรำ ๓๒ ท่า เป็นชื่อของศาสตร์ที่กำหนดท่า ร่ายรำแม่บท ซึ่งเรียกว่า กรณ ๑๐๘ ท่า ดังที่แสดงไว้ในคัมภีร์ภารตนาฏยศาสตร์)

องควิษุข (ป.) ผู้ทำนวยร่างกาย, หมอดูแลสุขภาพ วิ. องควิษุขํ อธิเตติ **องควิษุโข** (ผู้เรียนการทำนวยร่างกาย ชื่อว่า องควิษุโข), [องควิษุข + ณ ปัจฉิมศตวรรษด้วยสูตร *โมค.๔/๑๔* ว่า *ตมธิตเต ตังชานาติ กณิกา* จ. คำว่า **เนมิโต** (ผู้ทำนวยฝัน), **โมหุโต** (หมอดูฤกษ์), **วตถุวิษุโข** (หมอดูพื้นที่), **เวณยโก** (ผู้เรียนวินัย), **สุตตนติโก** (ผู้เรียนรู้พระสูตร) ก็นัยนี้

องคหาร (ป.) การออกท่าทางด้วยอวัยวะ, การออกท่าทางขณะพูด, การร่ายรำ วิ. องคสสหาโร **องคหาโร** (การนำไปซึ่งอวัยวะ ชื่อว่า องคหารการ) นาฏกสฤเต วุตตอฏฐุตตรสตรกรณนิปณนกรหตถปรียตถกาทินามโก ทวตตีสปปกาโร นจจวิเสโส **องคหาโร** **องควิกุเขโป** นาม. (องคหาร ชื่อว่า การร่ายรำ

คือนาฏยศาสตร์แผนกหนึ่ง มีการพ้อนรำ ๓๒ ท่า เป็นชื่อของศาสตร์ที่กำหนดท่า ร่ายรำแม่บท ซึ่งเรียกว่า กรณ ๑๐๘ ท่า ดังที่แสดงไว้ในคัมภีร์ภารตนาฏยศาสตร์)

องคานุสารี (ป.) ลมในกาย, ลมที่ซ่านไปในร่างกาย วิ. สพพงเคสุ อนุสรตี สีเลน เสทโลหิตาทิสมปาทนต์ติ **องคานุสารี**, วาโต (ธาตุลมใดแล่นไปทั่วทั้งกาย โดยปกติ เพราะทำให้เหงื่อและเลือดเรียบร้อยดี เหตุนั้น ธาตุลมนี้ ชื่อว่า องคานุสารี ได้แก่ ลม), [องค + อนุ + สร ธาตุ คติมทิ ในความไป + ณี ปัจฉิมศตวรรษในอรรถแห่งตัสสีละ], ปาฐะว่า **องคมังคานุสารี** แปลว่า **ลม-วาโย** บ้าง **โอชา-ผ่อง** ก็มีบ้าง ปาฐะว่า **องคมังคานุสารินี** ก็มีบ้าง, ในคำนั้น วิ. องคานิจ มหนตานิ, องคานิจ ชุททกานี **องคมังคานี**, **องคปจจจกานี**ติ อตโถ (อวัยวะใหญ่และอวัยวะน้อย ชื่อว่า องคมังคานี หมายถึง อวัยวะใหญ่น้อย) วิ. อถ วา องคณจ องคณจ **องคมังค**, ตํ ตํ องคณติ อตโถ, มหนตงคชุททกณคณติ วุตตํ โหติ. ตานิ, ตํ วา อนุสารี **องคมังคานุสารี** (อวัยวะด้วย อวัยวะด้วย ชื่อว่า องคมังค, หมายถึง อวัยวะนั้นๆ, มีคำอธิบายว่า อวัยวะใหญ่และอวัยวะน้อย, ลมที่ซ่านไปทั่วอวัยวะใหญ่น้อย เหล่านี้ หรืออวัยวะใหญ่น้อยนั้น ชื่อว่า **องคมังคานุสารี-ลมที่ซ่านไปทั่วร่าง**)

องคการ (ป.นป.) ๑. ถ่านเพลิง วิ. องคตี หานี คจจตีติ **องคาโร** ทิตตกฏจํ (สิ่งใดใหม่ไป คือไปสู่ความสูญสิ้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **องการ** ได้แก่ ฟืนที่ไฟไหม้), [องค/อติ ธาตุ คมเน ในความไป + ลง นิคหิตอาคมเสมอ เพราะธาตุมี อี เป็นที่สุด + อาร ปัจฉิม], ๒. ถ่าน วิ. องคตี วินาสํ คจจตีติ **องคาโร**, ททตถกฏจํ (สิ่งใดใหม่ไป คือถึง

ความพินาศไป เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า องคาร ได้แก่ ฟืนที่ถูกไฟไหม้แล้ว), [องค ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + อาร ปัจจย ด้วยสูตร โมค. ๗/๑๖๔ ว่า *สิ่งคฺยงคาคมชชกลาลา อาโร*], ศัพท์นี้เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์, *ติกัณฺทเสส (อ้างถึงในอภิธานปทีปิกาฎีกา)* ว่า อลาเตนิตฺถิกุชงคารโ (องคาร ศัพท์ ใช้ในอรรถว่า ดุ้นฟืนติดไฟและดาวอังคาร)

องคารปกฺก (ติ.) **อันเขาปั้งแล้วบนถ่านเพลิง, ปั้ง, ย่าง, เผา** วิ. องคาเร ปกฺกํ องคารปกฺกํ, วิตัจจิงคารเส ปกฺกนฺติ อตฺถเ (สิ่งที่เขาปั้งบนถ่านเพลิง ชื่อว่า องคารปกฺก หมายความว่า ปั้งย่างบนถ่านไฟ) เช่น ใน *ส.อ. ๓/๘๑* ว่า องคารปกฺกํ ติตฺติรมฺสํ ชาตฺตุกาโมสมิ (ข้าพเจ้าประสงค์จะกินเนื้อนกกกระทาปั้งบนถ่านเพลิง)

องคิการ (ปุ.) **คำรับรอง, การยืนยัน, คำปฏิญาณ, การทำสัญญา** วิ. องคํ ลกฺขณํ โกรตฺตีติ องคิการโ ปฏฺยณฺวา (ภาวะใดทำการกำหนดหมาย เหตุุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า องคิการ ได้แก่ คำปฏิญาณ), [องค ศัพท์ + กร ธาตุ, ณ ปัจจย, ลง อี อาคม], ปาฐะว่า **องคิการโ** ก็มีบ้าง *อภิธานปทีปิกาฎีกา อธิบายคาถา ๑๗๑* ว่า คำรับรอง มีหลายศัพท์ เช่น สวิทาคุ [สวิทา อาคุ], ปฏิสสโว, ปฏฺยณฺวานํ, นียโม, อสสโว, สสโว, อภฺยปคโม, สมานิ, ปฏฺยณฺวา

องคิรส (ปุ.) **๑. พระพุทธเจ้า, พระอังคิรส, ผู้ทรงมีพระรัศมีชานไปจากพระองค์** วิ. องคโตรสิโย สสรนฺติ ยสฺสาติ **องคิรส** (พระรัศมีชานออกจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด เหตุุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระนามว่า องคิรส), [ณ ปัจจย + อี อาคม], **๒. เชื้อสายฤๅษีชื่อว่าอังคิรส** (ปุ.)

วิ. องคิรสส อสิโน อปจจํ **องคิรส**, จิตฺรสิขณฺฑิโน อปจจํ ปุตฺโต (เหล่ากอแห่งฤๅษีชื่อว่าอังคิรส ชื่อว่า องคิรส ได้แก่ บุตรของท่านจิตฺรสิขณฺฑิ), อีกนัยหนึ่ง **๓. ผู้มีความรุ่งเรือง (ปรอท)** วิ. องคฺมฺหิ [*อภิธานปทีปิกาฎีกา องคิรมฺหิตฺติ สฺสตี*] กาเย รโส สิทธิปุตฺโต ปารโทยสฺสาติ **องคิรส** (รส คือความรุ่งเรือง [ตามศัพท์แปลกันว่า ปรอท] ที่ถึงความสำเร็จในองค์คือกายของบุคคลใด เหตุุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า องคิรส)

องคิรส (ปุ.) **๑. ผู้ทรงมีพระรัศมีชานไปจากพระองค์** วิ. องเค กาเย รโส รสิ ทิปฺเต ยสฺสาติ **องคิรส** (รส คือพระรัศมี รุ่งเรืองในพระองค์คือพระวรกายของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด เหตุุนั้น พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระนามว่า องคิรส), [องค + รส + ณ ปัจจย + อี อาคม]. นัยนี้เป็นวิเคราะห์ตัดทิต มีสมาสเป็นท้อง, เรียกว่าสมาสมิตตัดทิตเป็นที่สุดก็ได้ เช่นในคำว่า เอหิปสฺสิโก เป็นต้น วิ. องคโตรสิโร นิคฺคตารสมิ รโส ยสฺส โส **องคิรส** (รส คือพระรัศมีพุ่งออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระองค์นั้นพระนามว่า องคิรส), [องค + รส + ณ ปัจจย + อี อาคม], อธิบายว่า สพฺพทา พฺยามปฺปาย กายโต นิจฺจรณฺวเสน **องคิรส**. องคโตรสิโย สสรนฺติ, ภาควโต องคฺมจฺเคหิ รสมิโย นิจฺจรนฺติ, ตสฺมา **องคิรส** ติวุจฺจติ. (พระพุทธเจ้า พระนามว่า อังคิรส เพราะรัศมีประมาณวาหนึ่งพุ่งออกจากพระวรกายในกาลทุกเมื่อ รัศมีแล่นออกจากพระวรกาย คือพระรัศมีพุ่งจากพระวรกายน้อยใหญ่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้น บัณฑิตจึงถวายพระนามว่า อังคิรส); ใน*อรรถกถาเถรคาถา ๒/๒๗๗* ว่า องคิรสสฺสาติ องคิกรฺตฺสลาทิสฺมปตฺติกฺสฺสาติ.

(บพว่า องคิรสสส ได้แก่ เป็นผู้สมบุรณ์ด้วย พระคุณมีศีลที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมาแล้ว เป็นต้น); ใน*อรรถกถาเปตวิตถุ*, ๑๗๑ ว่า องคิรสสชาติ องคโต นิกขมนกชุติสส. รโสดิ ทิ ชุตียา อธิวจนนติ (บพว่า องคิรสส ผู้มีรัศมี ชานออกจากตน. จริงอยู่บพว่า รโส เป็นชื่อของความโชติช่วง); **๒. เหล่ากอแห่งฤษีชื่อว่า อังคิรส (ป.) วิ.** องคิรสสส อีสโน อปจจ องคิโร จิตรสิขณทีปุตโต (เหล่ากอแห่งฤษีชื่อว่าอังคิรส ชื่อว่า องคิรส ได้แก่ บุตรของท่าน จิตรสิขณที), ลง ณ ปัจฉัย แทน อปจจ ศัพท์

อังกุจ (ป.) นิ้วหัวแม่มือ วิ. อคเค ปุเร ตัญจติ อุกุจหัตติ วา **อังกุโจ** (นิ้วที่ตั้งอยู่ก่อน หรืออยู่ตรงหน้า เหตุนี้ นิ้วนั้นชื่อว่า อังกุจ), [อคค + ฐา ธาตุ ตัญจาย ในความตั้งอยู่ + อ ปัจฉัย, ลปค สังโยค, ลง นิคหิตตันศัพท์ แปลงเป็น ง, แปลง อ เป็น อุ, ซ้อน ฎ], วิ. อังกติ คจฉตติ **อังกุโจ** (อังก ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + ฎจ/อ ปัจฉัย, ซ้อน ฎ, แปลง อ เป็น อุ), ปรากฎปาฐะว่า **อังกุจโก** บ้าง, ลง ก สกัถ์; คำว่า อังกุโจ นี้ เป็นชื่อของนิ้วหัวแม่มือ เช่น **อังกุโจ** (นิ้วหัวแม่มือ) **ตชชนิ** (นิ้วชี้) **มขมิมา** (นิ้วกลาง) **อนามิกา** (นิ้วนาง) และ **กนิฏฐา** (นิ้วก้อย) ตามลำดับ.

อังกุตฺตร (ป.) อังกุตฺตรนิกาย, เพิ่มขึ้นทีละ ๑ วิ. เอเกเกหิ องเคหิ อุปรูปริ อุตฺโตร อธิโก เอตถาติ **อังกุตฺโตร** (หมวดธรรมมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทีละหน่วย ในนิกายนั้น เหตุนี้ นิกายนั้นชื่อว่า อังกุตฺตร), ใน*เอกกนิปาตฎีกา* (คือใน*สีกุขนธวคคอกินวฎีกา ๑/๑๔๗*) ว่า เอกกาทีหิ องเคหิ อุปรูปริ อุตฺโตร อธิโกติ อังกุตฺโตรติ. (นิกายที่มีองค์ธรรมเพิ่มขึ้นไปจากหมวดละ ๑)

อังกุตฺตราป (ป.) ๑. อังกุตราปชนบท วิ. (ใน*สุตตนิบาตอรรถกถา ๒/๓๕๕*) ว่า องคา เอว โส ชนปโท, คจคาย ปน ยา อุตฺตเรน อาโป, ตาส อวิหุรตฺตา อุตฺตราโปติปิ วุจจติ. กตฺรคจคาย อุตฺตเรน ยา อาโปติ, มหามหิคจคาย. ตสฺสา คจคาย อุตฺตเรน ยา อาโป ตาส อวิหุรตฺตา โส ชนปโท อังกุตฺตราโป เวทิตฺตฺโป (ชนบทคือ อังคะนั้น ท่านเรียกว่า อุตฺตราป เพราะไม่ไกลน้ำ ที่ไหลจากแม่น้ำใหญ่ไปทางทิศเหนือ, ถ้ามว่า น้ำเหล่าใดอยู่ด้านเหนือแม่น้ำใหญ่ไหน, ตอบว่า เหนือแม่น้ำใหญ่ซึ่งอ้อมหามหิ, น้ำเหล่าใดไหลจากแม่น้ำใหญ่ซึ่งอ้อมหามหินั้นไปทางทิศเหนือ ชนบทนั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็น อังกุตฺตราป เพราะไม่ไกลน้ำเหล่านั้น), ใน*ม.ฎี.๓/๒๓* ว่า มหิยา นทียา อาโป ตสฺส ชนปทสฺส อุตฺตเรน โหนติ, ตาส อวิหุรตฺตา โส ชนปโท อุตฺตราโป. (น้ำทั้งหลาย ไหลมาจากแม่น้ำมหิ ผ่านทางด้านทิศเหนือของชนบทซึ่งอังกะนั้น เพราะไม่ไกลน้ำเหล่านั้น ชนบทซึ่งอังกะนั้น จึงชื่อว่า อุตฺตราป), อาโป ในที่นี้ อาจารย์ท่านประสงค์ให้เป็นอิตถิลิงค์ พหุวจนะ; **๒. อังกุตราปชนบท (ป.)** แต่ท่านพระอัครวงศาจารย์ หาได้ประสงค์อิตถิลิงค์ไม่, ใน*สัททนีติ ปทมมาลา* จึงอธิบายไว้ว่า ตถา หิ อังกุตฺตราเปสุ วิหฺรติ อาปณํ นาม องคานํ นิคโมติ ปาฬิ ทิสฺสติ. ตตถ อุตฺตเรน มหามหิยา นทียา อาโป เยสํ เต อุตฺตราปา, องคา จ เต อุตฺตราปา จาติ อังกุตฺตราปาติ. (*ฉบับแปล หน้า ๓๖๔*) ว่า เพราะปรากฏพระบาลีว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่อาปณนิคม ซึ่งเป็นนิคมของพวกอังกะในแคว้นอังกุตราปะ. ในปาฐะว่า อังกุตราเปสุ นั้น คำว่า อังกุตราป มีวิเคราะห์ว่า น้ำจากแม่น้ำมหามหิ ไหลผ่าน

ทางด้านทิศเหนือของแคว้นโต แคว้นนั้น เรียกว่า อุตราปะ, แคว้นอังคะด้วย แคว้นอังคะ นั้นเป็นแคว้นที่มีแม่น้ำใหญ่ผ่านทางด้านทิศเหนือ ด้วย เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า อังคุตตราปะ), พึง คันดูวินิจฉัยในสัททนีติเถิด; ใน ม.อ. ๓/๑๗ ว่า วมณฺ นาม ตีรจฉานปพพตฺ ปหริตฺวา ปถจจารา หุตฺวา ปวตตภูจฺฉานเ ปน คจฺจคฺ ยมฺนา อจิริวตี สรภู มหิตี ปถจจฯ สงฺขํ คตฺตา, เอวเมตฺตา ปถจ มหานทีโย หิมวตฺโต ปภวตฺติ. ตาสฺ ยฯ อยํ ปถจมี มหี นาม, สา อิศ มหามหิตี อธิปเปตฯ. (ในที่ ๆ กระทบติรจฉานบรรพต ชื่อวัชณะ แยกเป็นกระแสน้ำห้าสาย ก็กลายเป็นแม่น้ำทั้ง ห้า คือ คจฺจคฺ ยมฺนา อจิริวตี สรภู มหี, มหานที ๕ สายเหล่านี้ย่อมเกิดมาแต่หิมวันตบรรพต ด้วยประการฉะนี้. ในมหานที ๕ สายนั้น มหานทีสายที่ ๕ ชื่อมหี ท่านหมายเอาว่า มหีมหานที)

อังกุล (ป.นป.) ๑. นิ้วมือ, นิ้วเท้า, อวัยวะที่ชูขึ้น

วิ. องคฺติ อุกฺคจฉตฺติ อังกุลํ อังกุลิ, กรสาชาติ อตฺโถ (อวัยวะใดไป หรือชูขึ้นไป เหตุนี้ อวัยวะ นั้น ชื่อว่า อังกุล ได้แก่ อังกุลิ หมายถึง นิ้วมือ), [องคฺ ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + อุล ปัจจย], ๒. อวัยวะที่ช่วยให้รู้ (นป.) วิ. องคฺนฺติ ชานนฺติ เอเตนาติ อังกุลํ (ชนทั้งหลายย่อมรู้ได้ ด้วย อวัยวะนั้น เหตุนี้ อวัยวะนั้นชื่อว่า อังกุล), [องคฺ ธาตุ ญาณเ ในความรู้ + อุล ปัจจย ด้วย สุตฺรแห่งโมคคัลลานะ โมค.๗/๑๙๕ ว่า อจฺจฯ อุลฺลิ, อจฺจฯ เป็น ปุ. และ นป. ความหมายว่า อังกุลิ (นิ้วมือ) และมาตรารตวงซึ่ง เท่ากับ ๗ เมล็ดข้าวเปลือก (สตฺตฺรณฺณมาส)

อังกุลยาภรณ์ (นป.) เครื่องประดับนิ้ว, แหวน

วิ. องคฺลีนํ อจฺจลีสฺสุ วฯ อภรณํ อจฺจลฺยาภรณํ

อจฺจลฺยํ (เครื่องประดับนิ้ว หรือประดับที่นิ้ว ชื่อว่า อจฺจลฺยาภรณํ ได้แก่ แหวน), [องคฺลิ + อภรณํ, แปลง อิ เป็น ย, รูป. ๒๑ ว่า อิวฺณฺณเ ยํ นวฯ]

อังกุลิ (อิต.) ๑. นิ้วมือ, นิ้วเท้า, กีบเท้าโค

วิ. องคฺติ อุกฺธํ คจฺฉตฺติ อจฺจลฺยํ (อวัยวะใดย่อมชู คือขึ้นไปข้างบน เหตุนี้ อวัยวะนั้น ชื่อว่า อจฺจลฺยํ), [องคฺ ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + อุล ปัจจย ด้วย สุตฺร โมค.๗/๑๙๕ ว่า อจฺจฯ อุลฺลิ], ๒. นิ้วมือ, อวัยวะที่งอกจากมือ ๕ นิ้ว (อิต.) วิ. องคฺติ หตฺถโต ปถจจฯ ภิชฺชิตฺวา อุกฺคจฉตฺติ อจฺจลฺยํ กรสาชาติ (อวัยวะใดงอกจากมือแยกเป็น ๕ นิ้ว เหตุนี้ อวัยวะนั้น ชื่อว่า อจฺจลฺยํ ได้แก่ นิ้วมือ), [องคฺ ธาตุ คมเน ในความไป + ลจ อุล ปัจจย ด้วย สุตฺร กจ.๖๓๘ รูป.๖๖๐ ว่า วชฺชิตฺติ เป็นตฺน]. ๓. อวัยวะที่ใช้ลูบ วิ. องคฺติ ตํ ตํ กายงฺคํ ปรามสฺติ เอตฺยาติ อจฺจลฺยํ (บุคคลไปคือ ลูบไปทั่วส่วนร่างกายนั้นๆ ด้วยนิ้วใด เหตุนี้ นิ้วนั้นชื่อว่า อจฺจลฺยํ), [อจฺจฯ คติมฺหิ ในความไป + อุล ปัจจย + นิคฺคิตฺวา คม แปลงเป็น ง], ๔. อวัยวะที่ใช้ลูบ วิ. องคฺ กายงฺคํ อุลฺติ คจฺฉตฺติ ปรามสฺติ เอตฺยาติ อจฺจลฺยํ (บุคคลย่อมลูบคลำ สรีระคือส่วนแห่งร่างกายด้วยนิ้วนั้น เหตุนี้ นิ้วนั้นชื่อว่า อจฺจลฺยํ), [องคฺ + อุล ธาตุ คติมฺหิ ใน ความไป + อิ ปัจจย], อจฺจลฺยํ ศัพท์ เป็นอิการันต์ อิตฺถิลิงค์, ปาฐะว่า อจฺจลฺยํ ก็มีบ้าง ลง อี ปัจจย ด้วย กจ. ๒๓๘ ว่า นทาทิตฺโต วฯ อี. แต่ในคัมภีร์ กัจจายนวิณฺณนา ว่าให้ที่ขะ อิ ในที่สุดด้วย สุตฺร กจ. ๔๐๓, รูป. ๓๕๔ ว่า กวฺจาทิมชฺฉุตฺตฺรานํ ที่ขรฺสฺสา ปจฺจยเยสุ จ

อังกุลิก (ป.นป.) สิ่งที่มีในนิ้ว, แหวน, การเจิม,

วิ. องคฺลฺยํ ภาวํ อจฺจลฺยํ (สิ่งใดมีในนิ้ว เหตุนี้

สิ่งนั้น ชื่อว่า องคุลิก), [องคุลี + ฦก ปัจจัย ในตัดทิตแทน ภว ศัพท์], **๒. ผู้นำไปด้วยนี้, ผู้เจิม วิ.** องคุเลน วหัตติ **องคุลิก** (ผู้โดย้อม นำไปด้วยนี้ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า องคุลิก), [องคุล + ฦก ปัจจัย แทน วหติ]

องคุลิมาล (ปุ.) พระองคุลิมาล, ผู้มีมาลัยนิ้วมือ วิ. องคุลิสงฆาตา มาลา เอตสส อตถิติ **องคุลิมาล**, (มาลัยคือนิ้วมือ ของบุคคลนั้นมืออยู่ เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า องคุลิมาล), [องคุลี + มาลา + ฦก]. เล่ากันมาว่า ท่านฆ่าคนตายแล้วตัดนิ้วมือ ร้อยเป็นพวงมาลัยคล้องไว้ ฉะนั้น จึงเกิดคำ เรียกท่านว่า องคุลิมาล, ฦ ปัจจัย บทนี้เป็น สมาส มีตัดทิตเป็นที่สุด พึงคันดูในอรรถกถา *มัชฌิมปัณณาสก์*

องคุลิมุฑา (อิต.) หัวแหวนมีอักษร, แหวน ตรา, แหวนมีอยู่ที่นิ้วมือ วิ. องคุลีย ภวา มุฑา **องคุลิมุฑา, องคุลิมุฑิกา** (แหวนตราอันมีใน นิ้ว ชื่อว่า องคุลิมุฑา, องคุลิมุฑิกา), [องคุลี + มุฑา, ฦก สกัต์]. *อนุทีปนี* ว่า องคุลิเวรนา นาม องคุลิมุฑิกา (สิ่งพันสวมนิ้ว ชื่อว่า องคุลิมุฑิกา)

องคุลิมุฑิกา (อิต.) แหวนสวมนิ้ว, แหวนนิ้ว วิ. องคุลีย ปเวสิตา มุฑิกา **องคุลิมุฑิกา** (แหวนที่สวมนิ้ว ชื่อว่า องคุลิมุฑิกา), [องคุลี + ปเวสิต + มุฑิกา], นัยนี้เป็น *มัชฌิมโลปตปปริส สมาส*

องคุลียก (นป.) สิ่งที่มีในนิ้ว, แหวน, การเจิม วิ. องคุลีย ภว **องคุลียก องคุลียก** องคุลิเวธก, องคุลี, อโย อโย, สกตเถ โภ. (สิ่งที่มีในนิ้ว ชื่อว่า องคุลียก รูป องคียก ก็มี ได้แก่ แหวน, ลง อีย อีย ปัจจัย ในตัดทิต แทน ภว ศัพท์ และ ก สกัต์)

อจล (ปุ.ติ.) สิ่งที่ไม่เคลื่อนที่, ภูเขา, ไม่หวั่นไหว วิ. น จลตีติ **อจล** ปพพโต (สิ่งใดไม่เคลื่อนที่ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อจล ได้แก่ บรรพต), [น + จล ธาตุ จลเน ในความเคลื่อนไหว + อ ปัจจัย, แปลง น เป็น อ]. **อจล** ศัพท์ แปลว่า **ภูเขา** เป็น ปุงลิงค์ แต่ถ้าเป็นวาจจลิงค์ คือเป็นวิเศษณะที่ แปลว่า **ไม่หวั่นไหว** พึงทราบว่าเป็นได้ ๓ ลิงค์

อจจ (ปุ.) **๑. ผู้บูชา วิ.** อจจตีติ **อจจ** (ผู้โดย้อม บูชา เหตุนั้นผู้นั้นชื่อว่า อจจ), [อจจ ธาตุ ปูชา ย ในความบูชา + อ ปัจจัย], **๒. ล่วงเลยไป, ล่วงแล้ว, พัน** (อพ.) วิ. อติเอตวา อติจจ **อจจ** (ล่วงแล้ว เลยเลย ชื่อว่า อจจ), [อติ + อี ธาตุ คติย ในความไป + ตวา ปัจจัย, แปลง อี เป็น จจ], สัททนิติ สุตตมาลา *นิตี. ๑๖๗* ว่า ลบ ตี ด้วยสูตรว่า อติจจสส วา ติโลโป เช่น อจจายัม มชฌิมโม ขณโท (*ฉบับแปล หน้า ๑๔๒*) ท่อนตรง กลางนี้ ล่วงเลย [จากท่อนหัวและท่อนหาง]

อจจนตโกธน (ปุ.) โกรธจัด, โกรธล่วงเลยถึง ที่สุด, ผู้ดุร้าย วิ. อนต อติกกนต **อจจนต** อนตมติจจ วา **อจจนต** อจจนต อติเรก กุชฌตีติ **อจจนตโกธโน อจจนตโกปโน** วา จณโท (สิ่งที่ล่วงที่สุด ชื่อว่า อจจนต นัยหนึ่ง ล่วงเลยที่สุดชื่อว่า อจจนต ผู้ใดโกรธล่วงที่สุด คือยิ่งเกิน เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อจจนตโกธน- ผู้โกรธจัด ได้แก่ ผู้ดุร้าย), **อจจนตโกปโน** บ้าง [อติ + อนต + กุช/กูป ธาตุ โภเป ในความโกรธ + ยุ ปัจจัย นัยนี้เป็นวิเคราะห์สมาสมีกิตก์เป็น ที่สุด หรือเป็นวิเคราะห์กิตก์มีสมาสเป็นท้อง] บทนี้เป็นสมาสมีกิตก์เป็นที่สุด หรือเป็น วิเคราะห์กิตก์มีสมาสเป็นท้อง

อจจนตนมสฺสเนยย (ติ.) ควรนอบน้อมโดย ส่วนเดียว วิ. นมสฺสิตพพนติ นมสฺสเนยย (พระ

รัตนตรัยอันเทพและมนุษย์ทั้งหลายควรบูชา เหตุนั้น จึงชื่อว่า นมสฺสเนยฺย) , [นมฺ ธาตุ นมเน ในความนอบน้อม + สฺส ปัจจัย, หรือ นมสฺส ธาตุ นมเน ในความนอบน้อม + อนิย ปัจจัย, แปลง อี เป็น เอ, ซ้อน ย], วิ. นมสฺสนํ อรหตฺติ นมสฺสเนยฺย (พระรัตนไตรใด ย่อมควรซึ่งการ นอบน้อม เหตุนั้น พระรัตนไตร นั้นชื่อว่า นมสฺสเนยฺย), เอยย ปัจจัยใช้ในอรรถว่าควร วิ. อจฺจนตํ เอกนเตน นมสฺสเนยฺย **อจฺจนต-นมสฺสเนยฺย** (รัตนะควรซึ่งการนอบน้อมโดย ส่วนเดียว ชื่อว่า อจฺจนตนมสฺสเนยฺย)

อจฺจนตสํโยค (ปุ.) ชื่อเรียกบทที่ประกอบด้วย ทุตติยาวิภคิตีที่แปลว่า *สิ้น, ตลอด* ในสัมพันธไทย หรือวากยสัมพันธ์, แปลว่า **การประกอบอย่าง ต่อเนื่องไม่ขาดสาย** วิ. อนตํ สิมํ อติกกนตํ **อจฺจนตํ**, อจฺจนตํ นิรนตฺรํ ทพฺพคุณกิริยาหิ กาลสฺส วา อทฺธฺโน วา สํโยโค **อจฺจนตสํโยค** (สิ่งที่ล่วงเขตไป ชื่อว่า อจฺจนต-ล่วงเขต, ต่อเนื่อง, การประกอบอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย แห่งกาลและระยะทาง เข้ากับทัฬพะ คุณ และ กิริยา), แต่ใน สทฺทหนิติ สุตตมาลา (*ฉบับแปล หน้า ๑๑๙๒*) ว่า อติสทฺโท อติกกนเตติ. (อติ ศัพท์ ใช้ในอรรถไม่สิ้นสุด), อจฺจนตสํโยค คือการ สัมพันธ์บทบอกกาลและระยะทางเข้ากับกิริยา คุณ และทัฬพะ), *บันทึกผู้แปล* : สัมพันธ์เข้ากับ กิริยา เช่น มาสํ ภูณชติ (รับประทานอาหาร ตลอดเดือน), กับคุณ เช่น สพฺพกาลํ รมณียํ นนทหนํ (สวนนันทวันรื่นรมย์ตลอดฤดูกาล), กับ ทัฬพะ เช่น โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต (ภูเขายาวตลอด โยชนํ), อจฺจนตสํโยค คือการประกอบไม่ขาด สาย จำแนกเป็น ๑) **กาลอจฺจนตสํโยค** การ ประกอบอย่างต่อเนื่องโดยกาล เช่น มาสํ-ตลอด

เดือน และ ๒) **อํธานอจฺจนตสํโยค** การ ประกอบอย่างต่อเนื่องโดยอํธานะ เช่น โยชนํ- ตลอดโยชนํ (ดู *วิธีสัมพันธ์ตามหลักสัททาวีเสส, พระมหานิมิตร ธมฺมสาโร พิมพ์รวมใน วิชา สัมพันธไทย ภาค ๕, หน้า ๔๖๗*)

อจฺจนา (อิต.) การเช่นสรวงบูชา, การบูชา, พลี วิ. อจฺจยเต **อจฺจนา** พลี (อันเขาบูชา ชื่อว่า อจฺจนา ได้แก่ พลี), [อจฺจ ธาตุ ปุชยํ ในการ บูชา + ยฺ ปัจจัย ภาวสาธนะ แปลงเป็น อน + อา ปัจจัยในอิตถิลีงค์]

อจฺจย (ปุ.) ๑. การล่วงไป, ความตาย, การก้าว ล่วง, โทษอันเป็นไปล่วง, ความผิด วิ. อติกกมิตวา ยอนํ **อจฺจโย** มจฺจ วิตีกฺกมนํ วชฺชํ อปราโธ จ (การไปล่วง ชื่อว่า อจฺจย ได้แก่ มจฺจ-ความตาย, วิตีกฺกมนํ-การก้าวล่วง, วชฺชํ-โทษอันเป็นไปล่วง, อปราโธ-ความผิด), [อติ + อี ธาตุ คติยํ ในความ ไป + อ ปัจจัย *ด้วย กจ. ๕๒๗, รูป. ๕๖๘ ว่า สพฺพโต ญฺตุตฺวาวิ วา*, แปลง อี เป็น เอ *ด้วย กจ. ๔๘๕, รูป. ๔๓๔ ว่า อณฺเณสุ จ เป็นต้น*, แปลง เอ เป็น อย, อ นั้น หรือลง ณ ก็ได้] ๒. **โทษ ล่วงเกิน, การล่วงละเมิด** วิ. อจฺเจติ อภิกฺกวิตวา ปวตฺตติ เอเตนาติ **อจฺจโย** (บุคคลลย่อมล่วงเกิน คือไปกตชํ *ด้วยโทษนั้น* เหตุนั้น โทษนั้นชื่อว่า อจฺจโย-โทษล่วงเกิน) ได้แก่ อติจฺจ ยอนํ ปวตฺตณํ อจฺจโย **วิตีกฺกโม** (วิตีกฺกม คือ การเป็นไป ล่วงเกิน), [อติ + อี ธาตุ คติยํ ในความไป + อ ปัจจัย, แปลง ตี เป็น จ ซ้อน จฺ อาเทศ อี เป็น อย] วิ. อจฺจยณํ สาธุมฺริยาทํ อติกกมม มทฺทิตฺวา ปวตฺตณํ อจฺจโย อปราโธ (อปฺราธ คือความผิดที่ เป็นย่ำยีล่วงเลยความดีงามและขอบเขต)

อจฺจสฺรา (อิต.) ความเจ้าเล่ห์, ความมีมายา วิ. กตฺวา ปาปํ ปุณํ ปฏฺิจฺฉาหนโต อติจฺจ อสฺสรติ

เอตตาย สตโตติ **อจจสรา**, มายาวิตา (สัตว์ทำบาปแล้ว ก็ยังล่องละเมิดคือทำบาปอีก เพราะความเป็นผู้ปกปิดไว้ ด้วยธรรมชาตินั้น เหตุนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อจจสรา คือความเป็นผู้มีมายา), [อติ + อา + สร ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย, อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, แผลง ต ทั้งตัว เป็น จ แผลง ตี เป็น จ ด้วย รูป. ๒๒ ว่า สัพโพจติ, ซ้อน จ, รัสสะ อา เป็น อ]

อจจาทาน (นปฺ.) การยึดถืออย่างยั้ง คือ เป็นที่ตั้งเพื่อการตัดเป็นท่อนๆ วิ. อติอาทียเต **อจจาทาน** (สิ่งที่เขาทำให้เป็นท่อนๆ ชื่อว่า อจจาทาน), [อติ + อา + ทา ธาตุ อวชนทเน ในการทำให้เป็นท่อน + ยุ ปัจจัย แผลงเป็น อ, อาเทศ ตี เป็น จ, ซ้อน จ]

อจจาธาย (กิ.กิตฺ.) **ซ้อนเท้า, เหลื่อมเท้า** วิ. อติอาธาย อีสกั อติกกมม ฐเปตวาติ **อจจาธาย** (อจจาธาย แปลว่า วางเหลื่อมไป คือให้เลยไปหน่อยหนึ่งแล้ววางไว้) เช่น *ที.ม. ๑๐/๑๒๔/๑๕๗* ว่า ปาเท ปาท์ อจจาธาย (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท), [อติ + อา + ธา ธาตุ ธารณ ในความทรงไว้ + ตวา ปัจจัย อาเทศ ตวา เป็น ย]

อจจายิก (ติ.) **เร่งด่วน, รีบ** วิ. อติอียตพพานิติ **อจจายิกานิ** (กรรมได้อันเขาไปด่วน เหตุนั้นกรรมนั้นชื่อว่า อจจายิก) เช่น อจเจกจีวรนติ อจจายิกจีวร วุจจติ (อจเจกจีวร หมายถึง อจเจกจีวร-จีวรที่รีบถวาย) มีคำอธิบายว่า ยานิกมmani ปุคฺคเลน สีฆตรฺ อียตพพานิ อิติ ตสมานานิ กมmani อจจายิกานินิ อตฺโถ (กรรมเหล่านี้ได้อันบุคคลต้องรีบด่วนไปทำ เหตุนั้น กรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อจจายิกานิ-กรรมที่ต้องรีบไปทำ), [อติ + อย ธาตุ คติย ในความไป + อ

ปัจจัย + ฌิก ปัจจัย]. เป็นวิเคราะห์กิตก์มีตัทธิต เป็นที่สุด วิ. สีฆ ปวตเตตพพกิจจ **อจจายิก** (กิจที่ต้องให้เป็นไปโดยด่วน ชื่อว่า อจจายิก), อติศัพท์ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า สีฆ-ด่วน เช่น อติในคำว่า ปาณาติปาโต เป็นต้น

อจจาสร (อิต) **กิริยาที่ทำให้หลง, ความวางท่า, ความเจ้าเล่ห์** วิ. กตวา ปาป ปุน ปฏิจฉาทนโต อติจจ อาสรนติ เอตตาย สตตาคติ **อจจาสร**, วจนาคติ (*วิภงฺคณฺณนา, ๕๓๔*) (สัตว์ทั้งหลายทำบาปแล้ว ก็ยังล่องละเมิดคือทำบาปอีก เพราะความเป็นผู้ปกปิดไว้ ด้วยสภาวะใด เหตุนั้น สภาวะนั้น ชื่อว่า อจจาสร ได้แก่ ความเจ้าเล่ห์ เป็นต้น), [อติ + อา + + สร ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]. เป็นไวพจน์ของ มายา เช่น *อภิ. วิ. ๓๕/๙๑๑/๔๘๔*

อจฺจ (นปฺ.อิตฺ.) **ไฟ, เปลวไฟ, แสงสว่าง, รัศมี**
๑. สิ่งที่เขาบูชา = ไฟ วิ. อจฺจยติ ปุชฺยตีติ **อจฺจ** (สิ่งได้อันเขาบูชา เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อจฺจ), [อจฺจ ธาตุ ปุชฺย ในความบูชา + อี ปัจจัย กจ. ๖๖๙ รูป. ๖๗๙ ว่า มุนาทีหิ จิ],
๒. เครื่องบูชา = เปลวไฟ วิ. อจฺจเต ปุชฺเต หิวอนเนาติ **อจฺจ** (การบูชาอันเขาเช่นสรวงบูชา ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อจฺจ),
๓. สิ่งที่ถูกไหม้ขึ้นเร็ว = ไฟ วิ. ภูโส จยติ วฑฺฒตีติ **อจฺจ** (สิ่งใดก่อก้อน หรือเจริญขึ้นเร็ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อจฺจ), [อา + จิ ธาตุ จเย ในความก่อ + กวิ ปัจจัย, ซ้อน จ, รัสสะ อา เป็น อ], อจฺจ เป็น อิการันต์ มีความหมายว่า ซาลา-เปลวไฟ และ รัสสิ แสงสว่าง เป็น อปุเม ไม้ไขปงลิ่งค์), ในคัมภีร์สหศาสตร์ว่าเป็น นปฺ. ส่วนในคัมภีร์ทั้งหลาย เช่น ในพระบาลี เป็นต้น เป็น อปุเม

ไม่ใช่บุคลิก เช่นใน ธรรมสังคณีวณณา, ๓๕๘ ว่า

ภูมิโต วุฏฐิตา ยาว พุทธมโลกา วิธาวติ

อจจิ อจจิมโต โลเก ทยหมานมทิ เตชสาติ

(ในคราวใดโลกจะพินาศด้วยไฟเผาผลาญ ในคราวนั้น ไฟย่อมโพล่งขึ้นตั้งแต่พื้นดินไปถึงพรหมโลก)

ในอิตถิลิงค์ ตัวอย่างเช่น อิจจียา วา สติ ฐูเม วา สติ, รูปว่า อิจจितฺ หรือ อจจิกํ ก็มี เช่น วิกต-อจจิตานํ วิตจจิกานํ

อจจิท (ติ.) อันเขานอบน้อม, อันเขาบูชา

วิ. อจจียเต ปุชียเตติ อจจิตอ อปจิตอ ปุชิตอ จ (ผู้ใดอันเขานอบน้อมบูชา เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่าอันเขานอบน้อมบูชา), [อจจ ธาตุ ปุชยํ ใน ความบูชา + ต ปัจจัย กัมมสาธนะ + อิ อาคม]

อจจิมนตุ (ปุ.) ๑. สิ่งที่มีเปลว = ไฟ วิ. อจจ

อสส อตถิติ อจจิมา อคฺคิ (เปลวของสิ่งนั้นมีอยู่ เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อจจิม่า ได้แก่ ไฟ), [อจจ + มนตุ ด้วย กจ.๓๖๙ รูป.๔๐๓ ว่า สตยาทีหิมนตุ], ๒. สิ่งทีประกอบด้วยเปลว (ปุ.) วิ. อจจ

วฺจจติ ซาลา, ตาย โยคโต อจจิม่า (เปลวไฟ ท่านเรียกว่า อจจ เพราะประกอบด้วยเปลว นั้น จึงชื่อว่า อจจิม่า) เช่น ม.ม. ๑๓/๖๒๒/๕๖๕ ว่า อคฺคิ อจจิม่า เจว วณฺณา จ ปภสฺสโร จาติ. (ไฟมีเปลว มีสี มีแสงสว่าง)

อจจุต (น.ปุ.ปุ.) พระนิพพาน, คนชื่ออัจจุตตะ,

ภาวะที่ไม่หวั่นไหวแห่งพระอริยเจ้า วิ. นตฺถิ เอตสฺมี นิพพาน อธิคฺตานิ อริยานํ จุตํ จวนฺนติ อจจุตํ นิพพานํ (การจุต คือเคลื่อนไป แห่งพระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ถึงพระนิพพานนั้นไม่มี เหตุุนั้น พระนิพพานนั้นจึงชื่อว่า อจจุต), [น + จ ธาตุ จวเน ในความเคลื่อน + ต ปัจจัย, แปลง

น เป็น อ, ซ้อน จ] อีกอย่างถึง ถ้า อจจุต เป็น ชื่อเฉพาะ และเป็นวิเสสนะ เป็นบุคลิก

อจฺเจก (ติ.) ไปด่วน, รีบร้อน, จำเป็น วิ. สึฆิ

เอติ ปวตตตีติ อจฺเจกํ (สิ่งใดดำเนินไปด่วน เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อจฺเจก), [อติ + อิ ธาตุ ปวตตเน ในความเป็นไป + ญฺ ปัจจัย, แปลง ติ เป็น จ รูป. ๒๒ ว่า สฟฺโพน จํ ติ, แปลง อิ เป็น เอ], อติ ศัพท์มีความหมายว่า สึฆิ ด่วน เช่น อติ ในคำว่า ปาณติปาโต เป็นต้น

อจฺจ (ปุ.อิต.) หมี, สัตว์ที่พุ่งไป วิ. อสติ ชิปตีติ

อจฺจโณ อิกโก, อิกกา วา อจฺจมา อมฺมมิกาคิ อตโธ (สัตว์ใดพุ่งไป เหตุุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อจฺจ ได้แก่ หมีตัวผู้, หรือใน อิต.เป็น อจฺจมา ได้แก่ หมีตัวเมีย หมายถึง สัตว์ที่ก่อทุกข์ให้), [อส ธาตุ เขปเน ในความชดไป + ฉ ปัจจัย โมค. ๗/๔๓

ว่า อสมสวทกฺจจจา โณ, แปลง ส เป็น จ, ๒. ไส บาง (ติ.) วิ. ทสฺสนํ น ฉินฺทตีติ อจฺจโณ ปสนโน ตนุโก จ (สภาพใดไม่ตัดซึ่งการมองเห็น เหตุุนั้น สภาพนั้นชื่อว่า อจจ ได้แก่ ไส และ บาง), [น + ฉิธิ ธาตุ ทวิธากรณ ในการทำเป็น ๒ ส่วน, ใน ความตัด + กวิ ปัจจัย]

อจฺจฺนฺน (ติ.) ๑. ไม่ได้มุง (หลังคา) วิ. น

ฉาทียิตถาติ อจฺจฺนฺโน, เกนจि อจฺจฺนฺโน ปเทโส (ส่วนใดอันเขาไม่ได้มุง ชื่อว่า อจจฺนฺน ได้แก่ ประเทศที่อะไรๆ ไม่ได้มุงไว้) เช่น สารตฺถทีปนี ๓/๒๔๘ ว่า เอโก ฉนฺโน, เสสา อจฺจฺนฺนา (มุงส่วนเดียว ส่วนที่เหลือไม่ได้มุง) ปาฐะว่า อจฺจาทิตา ก็มี [น บทหน้า + ฉท ธาตุ สฺวรณ ในความป้องกัน, จัดเข้าในหมวด จฺร ธาตุ + ต ปัจจัย, อาเทศ ต เป็น อนน] ๒. อันเขามุงแล้ว, อันเขาบังแล้ว วิ. อจฺจาทิยิตถาติ วา อจฺจฺนฺโน (อีกนัยหนึ่ง ส่วนใดอันเขามุงแล้ว เหตุุนั้น ส่วน

นั้นชื่อว่า อจฉนวน), [อา + ฉท ธาตุ สัรวณ ใน ความป้องกัน + ต ปัจจัย, อาเทศ ต เป็น อนน, และ ลบ ท] หรือสำเร็จรูปเป็น **อจฉนาทิต** ก็มี [ฉท ธาตุ สัรวณ ในความป้องกัน, จัดเข้าใน หมวด จร ธาตุ + ต ปัจจัย + อี อากม, พกฺธิ์ อ เป็น อา]

อจฉมฺภี (ปฺ.) ผู้ไม่สะดุ้งกลัว, ไม่มีความหวาดเสียว, กล้าหาญเด็ดเดี่ยว วิ. ฉมฺภนฺ ฉมฺภ [ถฺธิ ธาตุ ภเย ในความกลัว + ณ ปัจจัย, แปลง ถ เป็น ฉ, นิ คหิตอากม] กายสส ฉมฺภิตตเหตุภูโต พลวจิตตตุตราโส (การสะดุ้งกลัว ชื่อว่า ฉมฺภ ได้แก่ ความสะดุ้งแห่งจิต ที่เป็นเหตุแห่งความหวาดหวั่นทางกาย), วิ. โส เอเตสํ อตฺถิติ **ฉมฺภี** (ความสะดุ้งกลัวนั้น ของชนทั้งหลายเหล่านั้นมีอยู่ เหตุนั้น ชนทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า ฉมฺภี), อี ปัจจัย ในตทสฺสตีตตีตติ. วิ. น ฉมฺภี **อจฉมฺภี** (ชนทั้งหลายผู้มีความสะดุ้งกลัวหาได้ ชื่อว่า อจฉมฺภี) เช่น ตถาคโต อจฉมฺภี (พระตถาคตเจ้า ผู้ไม่ทรงสะดุ้งกลัว)

อจฉรธา (อิต) นางอัปสร, นั้วมือ, ข้อนิ้ว

๑. ผู้พุ่งไป (อิต) วิ. อสตี วิสฺสชฺเชตีติ **อจฉรธา** เทวภณฺญา องฺคฺลฺลิ องฺคฺลฺลิโณณฺณจ (ชื่อว่า อจฉรธา เพราะชดไป คือพุ่งไป ได้แก่ นางฟ้า, นั้วมือ, ข้อนิ้ว), [อสุ ธาตุ เขปเน ในความชดไป + ฉร ปัจจัย *โมค. ๗/๑๕๖ ว่า วสาสา ฉโร + อา* ใน อิตถิลิงค์, แปลง ส เป็น จ], **๒. ผู้มีวรรณผ่องใส** (อิต) อจฺฉโน นิมนฺนลวณฺณโณ เอติสสาตฺถิติ **อจฉรธา** (ความผ่องใส คือมีผิวพรรณสะอาด ของนางเทพธิดานั้นมีอยู่ เหตุนั้น เทพธิดานั้น ชื่อว่า อจฉรธา), สันสกฤตว่า อปฺสรส, ร ปัจจัย ในตทสฺสตีตตีตติ, *กจ. ๓๖๗ รูป. ๔๐๑ ว่า*

มธฺวาทิตโต โร. ๓. ผู้บำรุงบำเรออย่างดี (อิต.) วิ. ภูโส จาเรตี ปริจาเรตีติ **อจฉรธา** เทวี (ผู้ใด ย่อมบำรุงบำเรออย่างดียิ่ง เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อจฉรธา ได้แก่ เทวี), [อา + จร ธาตุ ปริจฺริยาโย ในความรับใช้ + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยใน อิต., แปลง จ เป็น ฉ ด้วยมหาสุตร], **๔. ผู้มีใบหน้าผ่องใส** (อิต.) วิ. อจฺฉนฺ ปสนฺนตฺรํ รํ มุขํ ยาย สา อจฉรธา (ร คือหน้าของเทพธิดาใด ผ่องใสกว่า เทพธิดานั้นชื่อว่า อจฉรธา), ร อักษร ใช้ในความหมายว่า หน้า (มุขตฺถ) ลงหลัง อจฉ คัพท **๕. อัศจรรย์, การประพฤติให้ยิ่ง** (นปฺ.) วิ. อา ภูโส จรณฺนตี **อจฉรฺ**, อจฺฉเร (การประพฤติยิ่ง คือแรงกล้า ชื่อว่า อจฉร ได้แก่ อัศจรรย์), [อา + จร ธาตุ คฺติโย ในความไป + กฺวิ ปัจจัย, แปลง จร เป็น จฉร, จฉเร, รัสสะ อา เป็น อ, ส่วน *นภกการฎีกา* ว่า วิมหาปนิญฺเจน **อจฺฉเร**. อยฺยฺยฺย อจฺฉเรสทฺโท วิมฺหยตฺถวาทโก อนิปนฺนปาฎิปทิกโก. อถ วา อาภุโส วิมฺหโย จรตี ปวตฺตตีติ **อจฺฉเร**, ปาฎิเหฺร, อาปุพฺพ - จร ธาตุ, อ, จรธาตฺสส จฉเรธาเทโส, อาการสฺสรสโส (ชื่อว่า อจฺฉเร เพราะอรรถว่าน่าฉงน. ความจริง อจฺฉเร คัพท กล่าวอรรถว่า น่าฉงน เป็นอนิปนฺนปาฎิปทิก คือ *นามคัพทที่ไม่สำเร็จ ด้วยความเป็นสมาส ตทิตติ หรือกิตก* จึงตั้ง *วิเคราะห์ไม่ได้*. อีกนัยหนึ่ง สิ่งใดที่น่าพิศวง อย่างยิ่งเป็นไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อจฺฉเร, ปาฎิเหฺร, [อา บทหน้า + จร ธาตุ + อ ปัจจัย อาเทศ จร เป็น จฉเร, รัสสะ อา เป็น อ]

๖. ปาฏิหาริย์, ไม่เป็นไปตามปกติ (นปฺ.) วิ. อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหณํ วิย นิจจํ น จรตี น ปวตฺตตีติ **อจฺฉเร** ปาฎิเหฺร (สิ่งใดไม่ไปหรือไม่ เป็นไปตามปกติ เช่น การขึ้นเขาของคนตาบอด

เหตุ นั้น สิ่ง นั้น ชื่อ ว่า อจ ฉร ได้ แก่ ปาฏิหาริย์), [น + จร ชาติ คติ ย ใน ความ ไป + อ ปัจจัย], เหมือน อย่าง ว่า การ ขึ้น ภู เขา ของ คน ตาม บอก ไม่ เกิด มี ประจำ มี บาง คราว เท่า นั้น ฉนั้น ไต ปาฏิหาริย์ สำหรับ พระ ผู้ มี พระ ภาค เจ้า ก็ ไม่ เกิด มี ประจำ มี บาง คราว เท่า นั้น ฉนั้น ปาฏิหาริย์ นั้น จึง ชื่อ ว่า อจ ฉร อัศจรรย์, เพราะ เหตุ นั้น ใน เนตติ อรรถ กถา จึง ว่า ย โภ กิ น พว ต ตติ, ต อจ ฉริ ย นติ (สิ่ง ใด ไม่ เป็น ไป เอง ไร สิ่ง นั้น ชื่อ ว่า อจ ฉริ ย อัศจรรย์), แผลง น เป็น อ, อา เทศ จร ชาติ เป็น จ ฉร

อจ ฉริ ย (น.ป.ต.) ๑. **อัศจรรย์, สิ่ง ที่ ควร เพื่อ อดี** นี้ วั วิ. อจ ฉริ ปหริ ตุ ยุต ตนติ **อจ ฉริ ย** อจ ฉร วั (สิ่ง ใด ควร เพื่อ จะ อดี นี้ วั เหตุ นั้น สิ่ง นั้น ชื่อ ว่า อจ ฉริ ย หรือ เป็น อจ ฉร), ย อ อัก ขร (อก ขร ส ขิต ต) ด้วย มหา สุต ร เช่น อภิ ก ขณ เป็น **อภิ ก ्ह**, อา จริ โย เป็น **อา เจ โร**, สุ นิ สา เป็น **สุ นิ หา**, ปุ พ พณ โห เป็น **ปณ โห** เป็น ตัน, [อ ย หรือ ญ ย ปัจจัย แทน ยุ ต ต], ๒. **สิ่ง ที่ ประกอบ นี้ วั มี** วิ. อจ ฉร วั โย ค โค ตติ **อจ ฉริ โย** (การ ประกอบ ด้วย นี้ วั มี ชื่อ ว่า อจ ฉริ ย), ทำ ตั ว รูป โดย วิ ธี นิ รุ ต ติน ัย, ใน *อนภินหุตติก* ว่า อจ ฉริ ย ศัพท์ หมายถึง อัน เขา ปรรถ นา แล้ว (อิจ ฉิต), อธิบาย ว่า อัน เขา ติด นี้ วั ปรรถ จะ เห็น, *อจ ฉริ ย* ก็ ว่า, [ณิ ย ปัจจัย แทน โย ค ค], ๓. **การ ประ พหุ ติ ใ ห้ ยิง** (น.ป.ป.) วิ. อา ภุ โส จร ณ ์ จ ริ ย วั อติ **อจ ฉริ ย** (การ เที้ยว ไป หรือ การ ประ พหุ ติ ใ ห้ ยิง ชื่อ ว่า อจ ฉริ ย), วิ. อา ภุ โส จ ริ ต พ โห ติ **อจ ฉริ โย** วิ มห โย (สภาวะ อัน เขา พึง ประ พหุ ติ ยิง คือ แก่ ก ล้า ชื่อ ว่า อจ ฉริ ย ได้ แก่ ความ น่า พิศ วง), สัน สก ฤ ต ว่า *อา ศ จ ร ยะ* [อา + จร ชาติ คติ ย ใน ความ ไป, กวิ ปัจจัย, แผลง จร เป็น จ ฉริ ย, รัสสะ อา เป็น

อ, แผลง จ ฉริ ย และ ลง กวิ ปัจจัย ด้วย จ ศัพท์ ใน สุต ร รูป. ๖๕๕ ว่า อา ปุ พ พจ ร สส จ, ศัพท์ นี้ ถ้า เป็น นาม (อภิ เช ย ย ลิง ค) พึง ทราบ ว่า เป็น น ปุ ง สก ลิง ค แต่ ถ้า เป็น คุ ณ นาม (วา จ จ ลิง ค) เป็น ได้ ๓ ลิง ค ตตถ **อภิ เช ย ย ลิง โค ตติ** ปชาน ลิง โค, คุ ณิ ปท ส ข ชาติ ลิง โค วั. **วา จ จ ลิง โค ตติ** อป ปชาน ลิง โค, คุ ณ นาม ส ข ชาติ ลิง โค วั. ใน ๒ อย่าง นั้น **อภิ เช ย ย ลิง ค** หมายถึง ศัพท์ ที่ เป็น นาม หลัก คือ ศัพท์ ที่ ใช้ เป็น คุ ณิ ปท (บท นาม นาม ที่ คุ ณ นาม) **วา จ จ ลิง ค** หมายถึง ศัพท์ ที่ ไม่ ใช้ คำ นาม หลัก หรือ ศัพท์ ประ เภท คุ ณ นาม, แม้ พบ คำ นี้ ต่อ ไป ก็ ันย นี้ และ จะ ไม่ กล่าว ันย นี้ ซ้ำ อี ก เพราะ คัมภีร์ นี้ จะ หนัก ไป, *ดู สัท ท นี ติ ปท มา ลา ปริ จ เฆ ท ธิ ๑๑ (ฉบับ แผลง หน้า ๗๙๕)* แต่ ใน คัมภีร์ อื่น เช่น *อภิ ธา น ั ป ธิ ปิ ก* ตรง กัน ซ้ำ ม คือ อภิ เช ย ย ลิง ค หมายถึง คุ ณ นาม

อจ ฉร วั (อิต) **ใส, ความ ริช ย ษา, พระ นาง กั ณ หา ชิน ะ** วิ. อชน **อจ ฉร วั** (การ ไป ชื่อ ว่า อจ ฉร วั), [อช ชาติ คติ มิ หิ ใน ความ ไป + ฉ ปัจจัย, แผลง ช เป็น จ, อา ปัจจัย ใน อิต.], อจ ฉร **อจ ฉร วั** (การ เข้า ไป หา ชื่อ ว่า อจ ฉร วั), [อาส ชาติ อุป เวส เน ใน ความ เข้า ไป นัง ไกล + อ ปัจจัย + อา ปัจจัย ใน อิต., แผลง ส ที่ สุด ชาติ เป็น จ ฉ, รัสสะ อา เป็น อ], อจ ฉร วั ศัพท์ มีความ ว่า วิ บ ป ส น โน ท ก อ ส ส ก ภา ณ หา ชิน ะ วา จ โก (น้ำ ใส, ความ ริช ย ษา, พระ นาง กั ณ หา ชิน ะ)

อจ ฉร วั ทน (น.ป.) ๑. **ผ้า, เครื่อง ปก ปิด ร่าง กาย** วิ. สรี ร ์ อจ ฉร วั เท ติ ส วั ร ติ อ เน นา ติ **อจ ฉร วั ทน** วั ต ถ (เขา ปก ปิด ร่าง กาย ด้วย สิ่ง นั้น เหตุ นั้น สิ่ง นั้น ชื่อ ว่า อจ ฉร วั ทน ได้ แก่ ผ้า), [อา + ฉท ชาติ ส วั ร เณ ใน ความ ป้อง กัน + ยุ ปัจจัย อา เทศ เป็น อน + ทีฆะ อ ที่ ฉ กลาง ศัพท์ เป็น อา, ซ้อน จ และ รัสสะ เป็น อ], ๒. **หลัง คา, เครื่อง ปก ปิด,**

เครื่องบัง, เครื่องมุง (นป.) วิ. อา ภูโส ฉาฑิยเต เอเตนาติ **อจฉาหน**, ฉทณ. (เรือนเป็นต้น อันเขา ปกปิดไว้ดียิ่ง ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อจฉาหน ได้แก่ เครื่องมุง), **๓. เสื้อผ้า, เครื่องปกปิดให้เรียบร้อย** (นป.) วิ. อา ภูโส ฉาเทติ ปริทหติ เอเตนาติ **อจฉาหน**, นิวาสนํ (เขาย่อมปกปิด คือห่มด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อจฉาหน ได้แก่ ฟ้านุ่งห่ม) **๔. การมุง, การปกปิด, การนุ่ง** วิ. อจฉาฑิยเต **อจฉาหน** (อันเขาย่อมปกปิด ชื่อว่า อจฉาหน), [อา บทหน้า + ฉท ธาตุ ฉาทเน ในความปกปิด จัดเข้าในหมวด จุร ธาตุ + ยุ ปัจจัย]

อจฉาเทตวา (กิ.กิต.) **ห่มแล้ว, ให้ห่มแล้ว** วิ. ปริทหิตวาติ **อจฉาเทตวา** (อจฉาเทตวา แปลว่า ห่มแล้ว), [อา + ฉท ธาตุ ฉาทเน ในความปกปิด + เณ ปัจจัย จุราทิกเณ ในหมวด จุร ธาตุ + ตวา ปัจจัย, อีกนัยหนึ่ง อา + ฉท ธาตุ ฉาทเน ในความปิดปิด + เณ ปัจจัย การิเต ในอรรถการิต คือใช้ให้คนอื่นทำ + ตวา ปัจจัย] นัยเดียวกันเช่น **อจฉาเทโต**, ลง อนต ปัจจัย

อจฉิ (นป.) **๑. ตา, นัยน์ตา** วิ. อจฉติ ปสสติ อเนนาติ **อจฉิ** จกขุ (บุคคลมองเห็นด้วยอวัยวะนั้น เหตุนั้น อวัยวะนั้นชื่อว่า อจฉิ ได้แก่ นัยน์ตา), [อจฉ ธาตุ ทสสนพยาปเนสุ ในความเห็นและชานไป + อี ปัจจัย], อจฉิ ศัพท์ เป็น อิการันต์ ใน นป. **๒. นัยน์ตาข้างกฤษร** ในที่บางแห่ง คือใน *วชิรพทุธิฎฐิกา* ๑๕๕ ว่า อจฉิติ กฤษรกษิ (คำว่า อจฉ หมายถึง ตาข้างกฤษร), **๓. เข้าไปแล้ว** (กิ.อา.) อีกอย่างหนึ่ง บทนี้เป็น อาชยาต ก็ได้บ้าง มีความหมายว่า เข้าไปแล้ว (อุปาสี)

อจฉิบุษ (กิ.กิต.) **ซิงเอาแล้ว** วิ. อจฉินิตวาติ **อจฉิซุช** วิลุมปีตวา (ซิงเอาแล้ว ชื่อว่า อจฉิซุช ได้แก่ ปลิ้นแล้ว), [อา + ฉิทิ ธาตุ ทวิธากรเณ ในความตัดเป็น ๒ ส่วน อาทาเน วา หรือในความถือเอา + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ซุช และลบที่สุดธาตุ ด้วย กจ. ๖๐๐ รูป. ๖๔๕ ว่า *มทท เกหิ มม-ยห-ซุช-พภ-ทสา จ*, ซ้อน จ, รัสสะ อา เป็น อ], นัยเดียวกันเช่น **อจฉินิตวา** ลงนิกหิต อาคม และ อิ อาคม, **อจฉินิทย** แปลง ตวา เป็น ย, ปาฐะว่า **อจฉेष** ก็มี, นัยเดียวกัน ลง อนต ปัจจัย เป็น **อจฉินทโต**

อจฉินุน (ติ.) **๑. อันเขาตัดแล้ว** วิ. อจฉินิยิตถาติ **อจฉินโน** (สิ่งใดอันเขาตัดแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อจฉินน), [อา + ฉิทิ ธาตุ ฉเทเน ในการตัด + ลง กต ปัจจัย กจ. ๖๔๓ รูป. ๖๓๕ ว่า *ภยาที่หิ มติพธิปูชาที่หิ จ กโต*], **๒. อันเขาต้องตัด** (ติ.) วิ. อจฉินิตทโพติ **อจฉินโน** (ส่วนอันเขาพึงตัด ชื่อว่า อจฉินน), [อา + ฉิทิ ธาตุ ทวิธากรเณ ในความตัด + ต ปัจจัย แปลงเป็น อนน], **๓. สิ่งที่เขาตัดแล้ว** วิ. อจฉิซุชิตถาติ **อจฉินน** (สิ่งใดเขาตัดแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อจฉินน), [อา + ฉิทิ ธาตุ ทวิธากรเณ ในความตัด + ต ปัจจัย แปลงเป็น อินน และลบที่สุดธาตุ ด้วยสูตร กจ. ๕๘๒ รูป. ๖๓๑ ว่า ... *ภิทาหิ โต เป็นต้น*], **๔. อันเขาซิงเอาแล้ว** (ติ.) คำว่า **อจฉินน** ในคำว่า **อจฉินนจิวิโร** ใน อัญญาตก-วิญญูตติสิกขาบท มีความหมายว่า อันเขาซิงเอา (วิลุดต์) หรือลักแล้ว (อาทินัน วา), [อา + ฉิทิ ธาตุ อาทาเน ในความถือเอา เพราะธาตุมีหลายความหมาย + ต ปัจจัย], ส่วนใน *โยชณาปาจิตยาทีโยชณา* อธิบายว่า **อจฉิททจิวิโรติ** เอตถ อากาโร โภชตโถ, อทชตโถ วา โหติ, ฉิททตโถ ทูสนตโถ

โหติ (อา อักษรในคำว่า อจฉิททจิวโร มีความหมายว่า โกรธเคือง (โกรธ ทุสฺสน) หรือ ทำให้ขาด (อชฺชต ฉิทท), เพราะฉะนั้น จึงอธิบายว่า อา โกรธเนน อชฺชเตน วา ฉิททโท ทุสฺสโตติ อจฉิททโท (ผู้อันเขาตัดหรือประทุษร้ายด้วยความโกรธและทำให้ขาด), ปาฐะว่า **อจฉินโน** ก็มี. นัยเดียวกัน **อจฉินฺหนิ** (การตัดขาด, การชิงเอา), ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ. **อจฉเอโท** (การตัด, การชิงเอา) ณ ปัจจัย ในภาวสาธนะ วิ. น ฉินโน **อจฉินโน** (ไม่ใช้การตัด ชื่อว่า อจฉินโน-ไม่มีช่อง) เช่น อจฉินโน อสุสิโร เอกคฺฉโน (ทึบเป็นเนื้อเดียว ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง), ปาฐะว่า อจฉิททโท ก็มี

อจฺฉุเปยฺย (นปฺ.) **ผ้าตามอันเขาพึงตาม, ผ้าอันเขาพึงนำไปที่ช่องซึ่งกลมเหมือนดวงตา** วิ. **อจฺฉิ** วุจฺจติ เนตตมณฺฑลํ, ตํ วิทยาติ **อจฺฉิ** ฉิททโท (ดวงตา อันเขาเรียกกันว่า อจฺฉิ, ช่องขาด เรียกว่า อจฺฉิ เพราะเป็นเหมือนดวงตานั่น), ตสฺมี อฺปนฺนตพฺพิ อฺปนเนตพฺพนติ **อจฺฉุเปยฺย** (ผ้าตามอันเขาพึงนำไปที่ช่องนั้น เหตุนั้น ผ้านั้น จึงชื่อว่า อจฺฉุเปยฺย), [อจฺฉิ + อฺปน + อิ ธาตุ คติย ในความไป + ญย ปัจจัย]

อจฺฉริม (ติ.,กิ.วิ.) **ไม่ใช่สุดท้าย, ไม่หลัง** วิ. น จฺฉริม **อจฺฉริม** (สิ่งที่ไม่ใช่สุดท้าย ชื่อว่า อจฺฉริม), [แปลง น เป็น อ], เป็น นปฺพพทกมฺมธารยสมาส, บัณฺฑิตพิงเทียบการจำแนกธาตุปัจจัยกับบทว่า จฺฉริม ช่างหน้า

อจฺฉินฺเตยฺย (ติ.) **ไม่ควรรคิด** วิ. จินฺเตตพฺพนติ **จฺฉินฺเตยฺย**, น จินฺเตยฺย **อจฺฉินฺเตยฺย**, **อจฺฉินฺติย** (สิ่งใด อันบุคคลพึงคิด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า จินฺเตยฺย, สิ่งอันบุคคลไม่ควรรคิด ชื่อว่า อจฺฉินฺเตยฺย ได้แก่ สิ่งที่ไม่ควรรคิด), [น + จินฺต ธาตุ จินฺตายน ใน

ความคิด + ฆยณฺ ปัจจัย, ลง อี อาคม แปลงเป็น เอ, ช้อน ย] ในข้อนี้มีตัวอย่างว่า พุทธานํ ภิกฺขเว พุทฺทวิสโย อจฺฉินฺเตยฺโย น จินฺเตตพฺโพ, ยํ จินฺเตนโต อุมมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺส. ฉายิสฺส ภิกฺขเว ฉานวิสโย อจฺฉินฺเตยฺโย ฯเปฯ กมฺมิวิปาโก ภิกฺขเว อจฺฉินฺเตยฺโย ฯเปฯ โลกจฺฉินฺตา ภิกฺขเว อจฺฉินฺเตยฺยา *อง.จตุกก. ๒๑/๗๖/๑๐๒* [ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พุทฺทวิสยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นอจฺฉินฺเตยฺย อันบุคคลไม่ควรคิด ซึ่งเมื่อคิด พึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้า, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉานวิสยของผู้ได้ฉาน เป็นอจฺฉินฺเตยฺย ฯลฯ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลายวิบากแห่งกรรม เป็นอจฺฉินฺเตยฺย, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความคิดเรื่องโลก เป็นอจฺฉินฺเตยฺย] เหว อจฺฉินฺติยา พุทฺธา, พุทฺธมฺมา อจฺฉินฺติยา, อจฺฉินฺติเย ปสนฺนानํ วิปาโก โหติ อจฺฉินฺติโย *นัย.ช.อป.๓๒/๑/๙* [ด้วยประการฉะนี้ พระพุทธเจ้า ธรรมของพระพุทธเจ้าๆ ใครๆ ไม่อาจคิดได้ เมื่อบุคคลเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและพระธรรม อันใครๆ ไม่อาจคิดได้ ย่อมให้ผลอันใครๆ คิดไม่ได้] ใน *คัมภีร์ชินาลังการฎีกา* (รังษี สุทนต์ แปล, น.๖๖) ว่า ในคำว่า อจฺฉินฺติโย ใครไม่ควรคิดนี้ อ อักษร มีเนื้อความว่าเจริญ ดูจในคำว่า อเสกฺขา ธมฺมา อเสกฺขธรรม จริงอยู่อันการคิดเรื่องพุทธคุณนี้เป็นความคิดที่ถึงความเจริญแผ่ขยาย ในวิสัยชาวโลกเป็นต้น ที่ไม่ควรคิด อันสิ่งที่พึงคิดด้วยจิต ที่ถึงความอัศจรรย์ ความแปลกใจ ความประหลาดใจ อย่างนี้ นอกจากนี้ไม่มี อีกอย่างหนึ่ง อ อักษรนี้มีเนื้อความปฏิเสธ พระพุทธคุณของพระผู้มีพระภาคนั้น ใครไม่พึงถึง คือพึงไป ด้วยความคิด หาที่สิ้นสุดมิได้ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อจฺฉินฺติโย ใครไม่พึงคิด เพราะเหตุไร

เพราะเหตุที่พระพุทธรูปนั้นละเอียดอ่อนยิ่งนัก
กลุ่มลี้กัมภีร์ภาพ กำหนดประมาณมิได้ และมีใช้
วิสัย นี้เป็นเพียงตัวอย่างแห่งพุทธรูป, แต่
คำอธิบายต่อจากนี้ ผู้ศึกษาพึงค้นดูจากบาลีและ
อรรถกถาเป็นต้นเถิด

อจิรปกกนฺต (ติ.) ผู้ไปแล้วไม่นาน, ผู้เพิ่งไป
วิ. อจิรฺ ปกกนฺตฺ ยสฺส โสยฺ อจิรฺปกกนฺโต (การ
ก้าวไปยังไม่นานของคนนั้นมีอยู่ เหตุฉะนั้น คนนั้น
ชื่อว่า อจิรปกกนฺต), อีกนัยหนึ่ง อปกกมิตฺติ
ปกกนฺโต, ปุริโส, อจิรฺ ปกกนฺตสฺส ยสฺส โสยฺ
อจิรฺปกกนฺโต (บุรุษผู้ก้าวไปแล้วชื่อว่า ปกกนฺต,
ระยะเวลาไม่นานของคนนั้นมีอยู่ เหตุฉะนั้น คนนั้น
ชื่อว่า อจิรปกกนฺต) นัยนี้เป็นวิเคราะห์สมาส
มีกิตก์เป็นท้อง

อจิรปพฺพชิต (ปุ.) ผู้บวชยังไม่นาน, ผู้บวช
ใหม่ วิ. อจิรฺ ปพฺพชิตฺ ยสฺส โสยฺ อจิรฺปพฺพชิตฺ,
อธฺนาโคโต อิมํ ฌมฺมวินยํ, อปุราณวณฺณิ วา (การ
บวชไม่นานของภิกษุนั้นมีอยู่ เหตุฉะนั้น ภิกษุนั้น
ชื่อว่า อจิรปพฺพชิต ได้แก่ ผู้เข้ามาสู่พระธรรม
วินัยนี้ยังไม่นาน หรือผู้มีหน้ายังไม่แก่)

อจิรปรินิพฺพุต (ปุ.) ผู้ทรงปรินิพพานยังไม่
นาน, ผู้เพิ่งปรินิพพาน วิ. อจิรฺ ปรินิพฺพุตฺ ยสฺส
โสยฺ อจิรฺปรินิพฺพุโต (การปรินิพพานยังไม่นาน
ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น พระนามว่า อจิรปรินิพฺพุโต),
วิ. อจิรฺ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสชาติ อจิรฺปรินิพฺพุโต
(ระยะเวลาไม่นานของพระพุทธเจ้าผู้ปรินิพพาน
แล้วนั้น เหตุฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า
อจิรปรินิพฺพุต), นัยนี้เป็น จตุตถวิพหฺพพิสฺมาส
หมายความว่า สดตาหปรินิพฺพุโต (ปรินิพพาน
ไปเพียง ๗ วัน) เช่น มาสชาโต เป็น พาหิรฺตฺถ
พหฺพพิสฺมาส

อจิรปฺปภา (อิตฺ) สายฟ้าแลบ, สายฟ้าที่
ปรากฏไม่นาน วิ. อจิรฺ ปภา ทิตฺติ ยสฺสสา สา
อจิรปฺปภา วิชฺชฺ. (สายฟ้า คือแสงสว่าง ไม่นาน
ของภาวะใด เหตุฉะนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อจิรปภา-
ได้แก่ สายฟ้า) บทนี้เป็นพหฺพพิสฺมาส

อจิรวตฺตี (อิตฺ) แม่น้ำอจิรวตฺตี, แม่น้ำมีกระแสเชี่ยว,
แม่น้ำมีการไหลไม่ช้า วิ. อจิรฺ สฺสิ คมฺนเมตฺติสฺส
อตฺถิตฺติ อจิรวตฺตี (การไหลไปไม่ช้า หรือเชี่ยว ใน
แม่น้ำนั้น เหตุฉะนั้น แม่น้ำนั้นชื่อว่า อจิรวตฺตี),
[วณฺตุ ปัจจยฺ + อี ปัจจยฺ ในอิตฺถิลิงค์ + แผลง
นฺตุ เป็น ต, กจ. ๒๔๑, รุป. ๑๙๑ ว่า นฺตุสฺส
ตฺมิกาเร], มหานที ๕ ที่เกิดจากภูเขาหิมาวันต์ คือ
คงคา ยมฺนา อจิรวตฺตี สรฺภู และมตี

อเจลก (ปุ.) คนไม่ยุ่งผ้า, คนเปลือย, พวก
นิครนถ์ ซึ่งเป็นนักบวชนอกพุทธศาสนา
วิ. นตฺถิ เจลฺลํ วตฺถเมตฺสสาติ อเจลกํ นิคฺคณฺโจ
(ท่อนผ้า คือผ้าของนักบวชนั้นไม่มี เหตุฉะนั้น
นักบวชนั้นชื่อว่า อเจลก ได้แก่ นิครนถ์), [ลง ก
ปัจจยฺท่ายสมาส], ใน สารตฺถทีปนี ๔/๑๔๖ ว่า
ปริพาชกชีเปลือย มี ๒ พวก คือ อาชีวก และ
อเจลก ใน ๒ พวกนี้ อาชีวก สอดผ้าด้านหนึ่ง
เข้าไปใกล้รักแร้แล้วห่มไว้เปลือยตอนกลาง
อเจลก เปลือยหมดเลย (อเจลกํ สพฺเพนสพฺพิ
นคฺโคเยว), รุปว่า อเจโล ก็มี คำว่า สพฺเพนสพฺพิ
นั้นเป็นนิบาตทั้ง ๒ บท

อช (ปุ.) แผะ, ๑. สัตว์ที่เดินไป วิ. อชฺติ คจฺฉตฺตี
อโช ฉคฺลโก (สัตว์โดยย่อเดินไป เหตุฉะนั้น สัตว์นั้น
ชื่อว่า อช ได้แก่ แผะ), [อช ธาตุ คมเน ในความ
ไป + อ ปัจจย], ๒. สัตว์ที่ไม่เกิด วิ. น ชายตฺตี
อโช, อชามิโค, วิณฺหฺ วา (สัตว์ใดไม่เกิด เหตุฉะนั้น
สัตว์นั้นชื่อว่า อช ได้แก่ เนื้อคือแพะ, หรือ
พระวิษณุ), [น + ชน ธาตุ ชนเน ในความเกิด +

กวิ ปัจจัย], ส่วนใน *สพทนีติ ชาติมูลา* (ฉบับแปล หน้า ๓๒๕) ว่า อโชติ **เอโฟโก** (อช คือ แผล), คำว่า **อโช เอโฟโก อูรโฟโก อวิ เมณโช** เป็นไวยากรณ์กัน, ในคำเหล่านี้ **อูรโฟโก** คือ เอโฟโก ที่เรียกกันว่า อช (แผล), **อวิ** คือแผลมีขนแดง, **เมณโช** คือแผลมีเขางอ, อย่างไรก็ตามในชนกชาดก ท่านกล่าวแยกกันระหว่าง อช กับ เมณช คือกล่าวแยกต่างกันระหว่างรถเทียมแพะ (อชรถ) กับรถเทียมแกะ (เมณชรถ), อีกนัยหนึ่ง อช กับ เอพก ก็ต่างกัน ฉะนั้น จะเรียก เมณช ด้วย เอพก ก็ได้ แต่ใน *อรรถกถาโมหสชาดก* ท่านกล่าวว่า เมณช กับ เอพกา ไม่ต่างกัน; ในอิตติ-ลิงค์ ได้รูปเป็น **อชา อชี** (แพะตัวเมีย), ลง อา และ อี ปัจจัยในอิตติลิงค์ตามลำดับ

อชฺคร (ป.) **งูเหลือม, สัตว์ที่กลืนกินแพะ** วิ. อชฺฉาคํ คิลตีติ **อชฺโคร** วาหโส (สัตว์โดยอมกลืนกินแพะ เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อชฺคร ได้แก่ งูเหลือม), [คิล ชาติ คิลเน ในความกลืนกิน + อ ปัจจัย, แปลง อี เป็น อ, แปลง ล เป็น ร, บางคัมภีร์เก่าในที่บางแห่ง ปาฐะว่า **อชฺโคล**

อชฺณณ (นป.) ๑. **อันตราย, สิ่งที่ไม่ได้เกิดตลอดเวลา** วิ. สพพกาลํ น ชายตีติ **อชฺณณ** (สิ่งใดไม่เกิดขึ้นตลอดเวลา เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชฺณณ), [น + ชน ชาติ ชนเน ในความเกิด + ฌย ปัจจัย, แปลง ฌย เป็น ณณ] ๒. **สิ่งที่ไม่ให้ผลประโยชน์เกิด** วิ. ผลํ น ชนตีติ **อชฺณณ** (สิ่งใดไม่ให้ผลประโยชน์เกิด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชฺณณ), ๒. **สิ่งที่น่าเกลียด (ติ.) อชฺณณนติ** อมณฺณณํ ชิคฺฉณนียํ, ปฏิกูลํ อมณาปเมว (คำว่า อชฺณณ หมายถึง ไม่น่าพอใจ น่ารังเกียจ เป็นของปฏิกูล คือไม่น่าพอใจนั่นเอง เช่น อชฺณณชฺณณสงฺขาตํ (น่าเกลียด แต่นับกันว่าน่าพอใจ),

วิ. ตํ ทิ ฐโม วีย อคฺคิสฺส กมฺมผลสฺส ปกาสน-มตฺตเมว กโรติ, น จ ตํ ชนตีติ **อชฺณณ** อิติ, อุปลศฺโค อูปททโว วา (ก็อันตรายที่ชื่อว่า อชฺณณ นั้น ทำได้เพียงประกาศผลกรรมของตน เหมือนคว้นประกาศให้ทราบไฟ, และอันตรายอันน่าเกียจนั้นก็ไม่ให้ผลประโยชน์เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า อชฺณณ ได้แก่ ความจัญไร คือ อันตราย หรืออุปสรรค), [น + ชน ชาติ ชนเน ในความเกิด + ฌย ปัจจัย].

อชฺณากาส (ป.) **กลางหาว, ท้องฟ้า, อากาศไม่มีที่รกชัฏ**, วิ. นตฺถิ ชฺภู อสฺสาติ **อชฺณ** (ที่รกชัฏของอากาศนั้นไม่มี เหตุนั้น อากาศนั้น ชื่อว่า อชฺณ) แต่ใน *อนุทีปนี* ว่า วิ. นตฺถิ ชฺภู เอตถาติ **อชฺณ** (ที่รกชัฏบนอากาศนั้นไม่มี เหตุนั้น อากาศนั้นจึงชื่อว่า อชฺณ), **อชฺณ** เอว อากาโส **อชฺณากาโส** (อากาศคืออชฺณะ ชื่อว่า อชฺณากาส), คำนี้มีความหมายว่า **อนตฺถิกโช** (กลางหาว) **นภ** (ท้องฟ้า) **ตฺจณากาโส** (อากาศว่างเปล่า)

อชฺป (ป.) **ผู้สวดไม่ได้, ไม่สามารถสาธยาย** วิ. น ชปนตีติ **อชฺปา** พฺราหฺมณา, มนฺตานํ อนชฺฌายกาติ อตฺโถ (พราหมณ์เหล่าใด ไม่สวดเหตุนี้ พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า อชฺปา-พราหมณ์แก่สวดมนต์ไม่ได้, หมายความว่า ผู้ไม่สามารถสาธยายมนต์), [น + ชป ชาติ จิตฺต-ตฺวาจาสุ ในความคิดและกล่าว + อ ปัจจัย]

อชฺपाल (ป.) ๑. **ต้นไม้เป็นที่พักของชนเลี้ยงแพะ** วิ. อชฺ ปาเลนติ อาทียนฺติ นิवासํ เอตถาติ **อชฺपाल** (ชนทั้งหลายเลี้ยงแพะอยู่ ยึดเอาที่พักที่ต้นไม้ นั้น เหตุนี้ ต้นไม้นั้นชื่อว่า อชฺपाल), [อช + ปาล ชาติ รกฺขเน ในความรักษา + ฌย ปัจจัย], ๒. **ผู้เลี้ยงแพะ** (ป.) วิ. อชฺ ปาเลตีติ **อชฺपाल**, **อชฺपालโก** (ผู้โดยอมบริหารซึ่งแพะ

เหตุนี้ ผู้ที่ชื่อว่า **อชปาล, อชปาลก**), [อช + ปาล ธาตุ รกฺขเน ในความรัก + ณ ปัจจัย, และ ญฺ ปัจจัย] ๓. **ที่พิกของพวกพราหมณ์ที่สามารถสวดพระเวทได้แล้ว** วิ. อชปา พราหมณา ลนฺติ นิวาสํ คณฺหนฺติ เอตฺถาติ **อชปาโล** (พวกพราหมณ์ที่ไม่สามารถสวดพระเวท ยึดไว้คือยึดที่พิกที่ต้นไม้ นั้น เหตุนี้ ต้นไม้นั้นชื่อว่า อชปาล ต้นไม้ที่พิกของพวกพราหมณ์ที่สามารถสวดพระเวทได้แล้ว), [อชป + ลา ธาตุ คหณ ในความถือเอา + อ ปัจจัย, ที่ฆะกลาง ศัพท์]

อชปาลก (นปฺ.) **ต้นโกฐ, ต้นไม้ที่รักษาแพะที่เข้ามาอาศัยเงาตน** วิ. อตฺตโน ฉายูปคเต อเช ปาเลตฺติติ **อชปาลกํ** กุญฺจํ (ต้นไม้โดย้อมรักษาแพะที่เข้าไปอาศัยเงาตน เหตุนี้ ต้นไม้นั้นชื่อว่า อชปาลก ได้แก่ ต้นโกฐ), [อช + ปาล ธาตุ รกฺขเน ในความรัก + ญฺ ปัจจัย อาเทศเป็นอก]

อชปาลนิโครธ (ปฺ.) **ต้นอชปาลนิโครธ, ต้นไทรชื่ออชปาล, ต้นไม้เป็นที่นั่งพักของคนเลี้ยงแพะ** วิ. อเช ปาเลนฺตฺติติ **อชปาลา**, เตสํ นิสินโนกาโส นิโครโธ **อชปาลนิโครธ** (ชนเหล่าใดเลี้ยงแพะ เหตุนี้ ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า อชปาล, ต้นไทร เป็นที่พวกชนเลี้ยงแพะนั้นนั่ง จึงชื่อว่า อชปาลนิโครธ), ๒. **ต้นไทรเป็นที่พิกของพวกพราหมณ์แก่ที่ไม่สามารถสาธยายพระเวท** (ปฺ.) อาจารย์บางพวกกล่าวกันว่า พราหมณ์แก่ไม่สามารถสาธยายพระเวทได้แล้ว เขาจึงล้อมเครื่องล้อมให้พำนักอยู่ที่ต้นไม้ ต้นไม้นั้นจึงได้ชื่อว่า อชปาลนิโครธ วิ. น ชปนฺตฺติติ **อชปา**, มนฺตานํ อนชฌายกาติ อตฺถ, อชปา พราหมณา ลนฺติ อาทฺยฺนฺติ นิวาสํ เอตฺถาติ

อชปาโล (พราหมณ์แก่เหล่าใดไม่สวด เหตุนี้ พราหมณ์แก่เหล่านั้น จึงชื่อว่า อชปา, พราหมณ์ที่สวดไม่ได้นั้น ย่อมยึดที่พิกที่ต้นไม้ เหตุนี้ ต้นไม้ที่ชื่อว่า อชปาล), ๓. **ต้นไม้ที่รักษาแพะที่เข้าไปภายในเงาตน** บางอาจารย์อธิบายว่า ยสฺมา มชฺฌนฺทิกเ สมเย อนฺโต ปวิฏฺเฐ อเช อตฺตโน ฉายาย ปาเลติ รกฺขติ, ตสฺมา อชปาโล ติสฺส นามํ รุกฺษหนฺติ (เพราะต้นไม้รักษาแพะที่เข้าไปอาศัยร่มเงาเวลาเที่ยงวัน ฉะนั้น คำว่า อชปาล จึงกลายเป็นชื่อของต้นไม้ที่กล่าวมาทุกนัยนั้น เป็นชื่อของต้นไม้, เมื่อได้ อชปาโล แล้ว จึงสมาสกับทว่า นิโครโธ ว่า อชปาโล จ โส นิโครโธ เจติ **อชปาลนิโครธ** (ต้นอชปาลนั้นด้วย ต้นไทรด้วยชื่อว่า อชปาลนิโครธ)

อชฺช (อพฺ.) **ในกาลนี้, บัดนี้, แปลกันว่า ในวันนี้** วิ. อิมสฺมี กาลเ **อชฺช**, อิม + ชช ปัจจัย กจ.๓๙๑ รุป. ๔๒๓ ว่า ยท เป็นต้น ในอรรถกาลสัตตมฺ, ใน นิตฺติ.สุตฺต. ว่า อชฺช อชฺชา คตฺตินิวตฺตํ (การหยุด ชื่อว่า **อชฺชา**), [อช ธาตุ คตฺติกฺเขปน ในความห้ามการไป + ช ปัจจัย นิตฺติ.สุตฺต ๑๒๕๙ ว่า อชสทโต โช]

อชฺชตน (ติ.) ๑. **มีในกาลนี้, มีในวันนี้** วิ. อชฺช ภาโว **อชฺชตน** (มีในวันนี้ ชื่อว่า อชฺชตน), [อชฺช + ตน ปัจจัย แทน ภาว (มี) โมค. ๔/๒๑ ว่า อชฺชาทฺทฺติ ตโน], บทว่า **สฺวาทโน** (มีในวันพຸง), **หฺยยตฺตโน** (มีในวันวาน) ก็นัยนี้, มติ **ปทฺรูปฺสฺยฺ อธิบายสูตร ๔๒๓** ว่า อิมสฺมี กาลเ อิมสฺมี ทิวเสวา **อชฺช** (มีในกาลนี้ หรือในวันนี้ ชื่อว่า อชฺช), **สมานเ** กาลเ **สชฺช** (มีในกาลเดียวกัน ชื่อว่า สชฺช), **อปรสฺมี** ทิวเส **อปรชฺช** (มีในวันพຸงนี้ ชื่อว่า อปรชฺช), **ตน** ปัจจัย ใช้ลงหลังนิบาต มีความหมายว่า ภาว (มี) เช่น อชฺช ภาโว **อชฺชตน** (มี

ในวันนี้), อชช ภาวา **อชชตนิ** (มีในวันนี้), เสว ภาว **สวตนิ** (มีในวันพรุ่ง), คำว่า ปุราตนิ (มีในก่อน) ก็นัยนี้, ส่วนใน *ปาจิตยชาติโยชนา* ว่า อสมิ อหนิ **อชช**, อิมสททโต อหนิติ อตเถ ชชปจจโย, อิมสททสส จ อกาโร, อชช เอว อชชตนา, สวตโถ หิ ตนปจจโยติ (ในวันนี้ ชื่อว่า อชช, ลง ชช ปจจัย หลัง อิม ศัพท์ ในอรรถว่า ในวัน) และ แปลง อิม เป็น อ, อชช นั้นเอง ชื่อว่า อชชตนา, ความจริง ตน ปจจัย ใช้ในอรรถสกัณฑ์

อชชตคค (อพ. ตี.) **วันนี้เป็นต้นไป, มีวันนี้เป็นเบื้องต้น, เบื้องต้นในวันนี้** คำว่า อชชตคค นี้ ใน *สมันตปาสาทิกา* ๑/๑๙๖ ปรากฏเป็นสัตตมี วิภคติ เป็น อชชตคเค อธิบายว่า อคค ศัพท์นี้ ในบทว่า อชชตคเค นี้ ย่อมปรากฏในอรรถว่า อาทิ (เบื้องต้น) โภฏิ (เบื้องต้นปลาย) โภฏฐาสะ (ส่วน) และ เสฏฐะ (ประเสริฐ) ถามว่ามีตัวอย่างหรือไม่, ตอบว่า มีตัวอย่าง เช่นว่า อุปาสะโกหิ อชชตคเค ปาณูปเต สรรณ คโต (ข้าพเจ้าเป็น อุปาสะก ถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้ เป็นต้นไป), ส่วนใน *สารตถทีปนี*, ๔/๑๐๐ ว่า อชชตคเคติ เอตถาย อคคสทโท อาทิตตเถ, ตสฺมา อชชตคเคติ อชชต อาทิ กตวาติ เอวมตโถ เวทิตพโพ, อชชตนิติ อชช ภาว, อชชตคเคติ วา ปาโร, ทกาโร ปทสนธิโกโร, อชช อคค กตวา (อคค ศัพท์ในบทว่า อชชตคเค นี้ มีความหมายว่า เป็นต้น เพราะฉะนั้น พึงทราบความหมายของบทว่า อชชตคเค อย่าง นี้ว่า อชชต อาทิ กตวา แปลว่า กระทำความเป็นวันนี้ให้ เป็นต้น. บทว่า อชชต ความเท่ากับ อชชภาว แปลว่าความเป็นวันนี้. อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะเป็น อชชตคเค. ท อักษรกระทำปทสนธิ ความเท่ากับว่า อชช อคค กตวา ความว่า

กระทำวันนี้ให้ เป็นต้นไป), สัททนิติ นีติ.๑๔๗ ว่า อชชต อคค ลปนิกหิตด้วยสูตรว่า โลป ใน ปทรูปสัทธิ รูป.๓๔ ว่า ในเพราะ อคค อยู่หลัง ลง ต อาคม หลัง อชช ด้วยสูตรว่า *ยวมทนตรลา จากมา*

อชชนุห (อพ.) **ขณะนี้ของวัน, เฉพาะวันนี้, วันนี้วันเดียว** วิ. อหสส อชช **อชชนุห** (ในวันนี้ แห่งวัน), แปลง อห เป็น อนห ด้วยสูตร กจ. ๔๐๔ รูป.๓๗๐ *เตสุ วุทธิ เป็นต้น* คำนี้ท่านกล่าวไว้โดยถ้อยภาษาสันสกฤต แต่ในบาลีได้มีรูป อย่างนี้ วิ. อชช จ ต อโห จาติ **อชชณโห** (ขณะนี้ นั้นด้วย วันนี้ด้วย ชื่อว่า อชชณห) วิ. อชช จ ต อห จาติ **อชชณห** (ขณะนี้ นั้นด้วย วันด้วย ชื่อว่า อชชณห), แปลง อห ซึ่งอยู่หลัง ปุพพ ศัพท์เป็นต้น เป็น ญห ด้วยสูตร *โมค.๓/๑๑๐ ว่า ปุพพาปรชชสายมชเมหาทสส โณห* นัยเดียวกันเช่น **อปรนห อปรณห, อปรณโห** (ช่วงหลังของวัน) **ปุพพนห ปุพพณห, ปุพพณโห** (ช่วงแรกของวัน) **มชณนห มชณนห** (กลางวัน), **สายนห สายนห, สายนโห** (สายัณห์, กาลสิ้นไปแห่งวัน)

อชชว (นป.) **ความซื่อตรง, ความเป็นแห่ง บุคคลผู้ซื่อตรง** วิ. อุชฺโณ ภาโว **อชชว**, อชฺมิหตา อกุฏิลตา อวงกตาทิ อตโถ (ความเป็น แห่งคนซื่อตรง ชื่อว่า อชชว, ได้แก่ ความเป็นผู้ ซื่อตรง ความไม่คด ความไม่โกง), [ณ ปจจัย กจ. ๓๖๑ รูป.๓๘๘ ว่า *วิสมาที่หิ*, เพราะ ณ แปลง อุ เป็น อา, ช้อน ช และรัสสะ อา เป็น อ ด้วย รูป. ๓๕๔ *กวจาหิ เป็นต้น*]; *สัททนิติ สุตตมาลา สุตตร ๘๕๗ ฉบับแปล หน้า ๘๔๕* ว่า สำหรับคำว่า “**อาชชว**” ซึ่งมีรูปวิเคราะห์ว่า “**อุชฺโณ ภาโว อาชชว**” นี้ ข้าพเจ้าแสดงตามความเห็นของนัก

ไวยากรณ์, แต่ตามนัยพระบาลี จะมีรูปที่รัสสะ อา เป็น อ ว่า อชชโว โดยวิเคราะห์ว่า “อุชฺโณ ภาโว อชชโว” (ความเป็นผู้ชี้ตรง). คำนี้ โดยมากนิยมใช้เป็นรูปปุงลึงค์ เหมือน คารว ศัพท์ ในข้อความนี้ว่า “คารโว จ นิวาโต จ” ดั่งมีหลักฐานจากพระบาลีว่า อชชโว จ มททโว จ (ความชี้ตรงและความอ่อนโยน), จะอย่างไร ก็ตาม รูปศัพท์เหล่านี้ บางแห่ง ก็ใช้เป็นรูป นปุงสกลึงค์บ้าง แต่ไม่มากนัก เช่น อชชวี, คารวี, มททวี และ อนชชวี ตรงข้ามกับ อชชวี

อชฺชบิ (ติ.) **อันเขาได้แล้ว, -แสวงหาแล้ว, -สั่งสมแล้ว** วิ. ลทฺโธ ปริเยสิโต อุปจิตฺวา **อชชิต** (สั่งอันเขาได้แล้ว แสวงหาแล้ว หรือสั่งสมแล้ว) ชื่อว่า อชชิต), [อชช ธาตุ ลากภเวสน อุปจिनเนสฺ, ในความได้ แสวงหา และสั่งสม + ต ปัจจัย + อีอาคม]

อชฺชบุ (ป.) **แมงลัก, อ้อยช้าง, ผักบั้งรวม** วิ. อชชติ คจฺจตีติ **อชชฺโก** เสตปณฺณาโส (ต้นไม้ โดยย่อไป เหตุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า อชชฺก ได้แก่ แมงลัก), [อชช ธาตุ คมเน ในความไป + ณฺว ปัจจัย, แปลง อ เป็น อุ]. วิ. รชชฺ อชชเตตีติ **อชชฺโก** (ต้นไม้ใด เลื้อยเกี่ยวกันเป็นสาย เหตุนั้น ต้นไม้นั้น ชื่อว่า อชชฺก), [อชช ธาตุ อติสสชฺชเน ใน ความตกแต่งตระเตรียม + อุก ปัจจัย], **อชชุก** ศัพท์ เป็นนามบัญญัติคือชื่อเฉพาะก็ได้ เช่น ายสฺมา อชชฺโก (ท่านอชชฺก)

อชฺชบุ (ป.) **ต้นกุ่ม, ต้นรูกฟ้า** วิ. อชชเตติ ธนสฺลยจฺ โกรตีติ **อชชฺโน** ราชา รุกฺขวิเสโส [กฺุโร] จ (ภาวะใดย่ออมอยู่ คือทำการสะสมทรัพย์ เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อชชฺน ได้แก่ พระเจ้าอชชฺนะ และต้นกุ่ม), [อชช ธาตุ อชชเน ใน ความอยู่ + กฺุน ปัจจัย *โมค.๗/๑๐๑ ว่า*

วรารกรตรทรมอชชมิถสกา กุโน. บางแห่ง ปรากฏปาฐะว่า *อชชฺโน* ไม่เหมาะ

อชฺชเบยฺย (ติ.) **ขุมทรัพย์, อันเขาพึ่งสั่งสม, ขุมทรัพย์อันศัตรูไม่พึงชนะชิงไป** วิ. อชชิตพฺโพ อฺุจิตพฺโพติ **อชชฺเชยโย** (สิ่งใดอันเขาพึ่งสั่งสมขึ้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชชฺเชยโย), [อชช ธาตุ อฺุจเย ในความสั่งสม, ฌย ปัจจัย], ใน*อรรถกถา ชุตทกปาฐะ (ชุตทก.อ ๓๐๔) ว่า อชชฺเชยโย* ปเรหิ เขตฺวา คเหตุํ น สกฺกา (บทว่า อชชฺเชยโย ได้แก่ คนอื่น ๆ ไม่อาจผจญแล้วเอาไปได้), **อจฺเจยโย** ก็มี ความว่า ตสฺส อจฺจิตพฺโพ อจฺจนารโห หิตฺสุขตฺถิเกน อฺุจิตพฺโพติ อตฺถติ (อันใคร ๆ ไม่พึงชนะ ไม่ควรชนะ คือผู้ต้องการประโยชน์ สุข ควรก่อสร้างเอง), บทหน้า คือ **อชชฺเชย** น + ชิ ธาตุ, บทหลังคือ **อจฺเจย** อจฺจ ธาตุ

อชฺชณฺก (ป.) **ผู้ตรวจการณ์, คนตรวจตรา, ยาม, เจ้าพนักงาน, นายตรวจ, เจ้าหน้าที่, เจ้าการ, คนดูแล** วิ. คาเมสฺ อธิกตฺตา อธิกา อิกขา อนฺุภวนเมตสฺสาติ **อชชณฺโก** *อธิกโต* (การดูแลงานที่สำคัญให้งานสำเร็จ ในหมู่บ้าน เพราะเป็นใหญ่ มีอยู่แก่ผู้นั้น เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อชชณฺก คือ ผู้ดูแล), [อธิ + อิกขา + ณ ปัจจัย, แปลง อธิ เป็น อชณ, แปลง อธิ เป็น อ], ๒ ศัพท์ นี้เป็นชื่อของถายุก และโคป, ตตร เอกคาเม *อธิกโต* ถายุก, พหุสฺ คาเมสฺ *อธิกโต* โคป. (ใน ๒ คนนั้น *ถายุก* หมายถึง ผู้ดูแลหมู่บ้านเดียว, *โคป* หมายถึง ผู้ดูแลหมู่บ้านจำนวนมาก)

อชฺชตฺต (อพ.) **ภายในตน, เป็นไปภายในตน**, วิ. อตตภาวสฺงขาตฺ อตตานิ อธิกิจฺจ ปวตตตีติ **อชชตฺต** (สิ่งใดย่อมทำอย่างยิ่ง คือเจาะจงซึ่งตน คืออรรถภาพ เป็นไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชชตฺต), [อธิ บทหน้า + อตต], หมายความว่า อตตานิ

อธิกัจจ อุททิสส ปวตตํ **อชฺมตตํ**, จกฺขาที (สิ่งที่ทำอย่างยิ่งคือเจาะจงตนเป็นไป ได้แก่ จักขุ เป็นต้น) นี่เป็นการวิเคราะห์ของนักอักษรจินดา คือนักไวยากรณ์, แต่ว่าตามมติของพระมูลฎีกาจารย์ พึงทราบอย่างนี้ วิ. อุตตานํ อธิ **อชฺมตตํ** (เป็นไปทับซึ่งตน ชื่อว่า อชฺมตต) เป็น อพยย-ภาวสมาส, อธิ ศัพท์ในที่สมาสได้มีความหมายว่า อธิการ-เป็นใหญ่ และ ปวตติ-เป็นไป, แต่ในบางแห่ง คำว่า อชฺมตต มีความหมายว่า ในตน (อุตตนิ) หรือ แก่ตน (อุตตโน), อธิ อุปสรรคมีความหมายว่า ผู้ทำ (การก). **อชฺมตต** ใช้ในความหมาย ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) **โคจร-**(โคจรชฺมตตต.เถ) (๒) **นียก-**ของตน (นียกชฺมตตต.เถ) (๓) **อชฺมตต-**ภายใน (อชฺมตตชฺมตตต.เถ), และ (๔) **วิสย-**(วิสยชฺมตตต.เถ), พึงค้นดูใน อภิธานปทีปิกาสุจิ, เช่นเดียวกัน พึงค้นดูความแตกต่างระหว่าง อชฺมตต-อชฺมตตติก และ พหิทธา-พาหิร ใน *วิสุทฺธิมรรคและวิสุทฺธิมรรคฎีกานั้น*

อชฺมตตติก (ติ.) **อันเป็นภายใน, ภายในตน** วิ. อุตตสงฺขาตํ ปณฺจทวาริกจิตตํ อธิกัจจ ตสส ทวารภาเวน ปวตตตติ อชฺมตตํ, อุตตสทโท จิตตวาทโก, ตทฺเว อชฺมตตติกํ (สิ่งใดเป็นไปเจาะจงจิตที่เป็นไปทางทวาร ๕ กล่าวคือจิต เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชฺมตต, อุตต ศัพท์ หมายถึง จิต, อชฺมตต นั้นเอง ชื่อว่า อชฺมตตติก), อถวา ยที มยํ น โหเม, ตวํ ภูจฺกฺลึงฺครูปโม ภวิสสสีตี วทนตา วิย อุตตทวารสส สาทิสยํ อุปการตตา จกฺขาทีเนว วิเสสโต อชฺมตตติกานินาม. เอต.ถ. อุต.ต.ทวารส.ส. อรูปการานีติ อชฺมตตติกานีติ วุตตํ โหติ *ดู อภิธมฺมตถวิภาวินีฎีกา*, (อีกนัยหนึ่ง ปสาทรูป ๕ มีจักขุปสาทรูป

เป็นต้นเท่านั้น ชื่อว่า อชฺมตตติกรูป โดยพิเศษ เพราะความเป็นธรรมชาติทำความเกี่ยวเนื่องอย่างดียิ่งแก่อรรถภาพ คล้ายจะพูดว่า ถ้าพวกเราไม่มีท่านก็จักเป็นจุดท่อนไม้ **๒. ปสาทรูป, ภายใน** วิ. อุตตทวารสงฺขาตํ อุตตานํ อธิกัจจ อุททิสส ปวตตตติ **อชฺมตตํ** (สิ่งใดมุ่งเฉพาะ คือ เจาะจงตนกล่าวคืออรรถภาพ เป็นไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชฺมตต), ศัพท์นี้เป็น พุทธยาพยย-ภาวสมาส วิ. อชฺมตตเมว **อชฺมตตติกํ** ปสาทรูป (อชฺมตต นั้นเอง ชื่อว่า อชฺมตตติก ได้แก่ ปสาทรูป), ลง ฌิก ปัจจยสกัถ์, **๓. ธรรมหรือชั้นที่มีภายใน, -ที่ปรากฏภายใน** วิ. อชฺมตเต ภาว **อชฺมตตติกํ** (รูปที่มีภายในตน ชื่อว่า อชฺมตตติก), [อิก ปัจจย แทน ภาว ศัพท์] วิ. อชฺมตเต วิทิตปากโฏติ **อชฺมตตติโก**, รมโม ขนฺโธ วา (ธรรมหรือชั้นที่แจ้งชัดหรือปรากฏในภายในตน เหตุุนั้น ชื่อว่า อชฺมตตติก)

อชฺมยก (ปุ.) **ผู้เรียน, นักเรียน** วิ. อชฺมยตีติ **อชฺมยโก** (ผู้โดย้อมเรียน เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อชฺมยก), [อธิ + อธิ ธาตุ ปวตตเน ในความเป็นไป + ฌวุ ปัจจย, แปลง อธิ เป็น อชฺม, แปลง อธิ เป็น อย + ฌวุ ปัจจย แปลงเป็น ออก],

อชฺมยน (น.ปุ.) **การสาธยาย, การสวด, การศึกษา** วิ. สชฺมายนํ **อชฺมยณํ**, อจฺจารณํ ลิกฺขนํ วา **อชฺมยณํ** (การสาธยาย ชื่อว่า อชฺมยน ได้แก่ การสวด, อีกนัยหนึ่ง การศึกษา ชื่อว่า อชฺมยน), [อธิ + อธิ ธาตุ อชฺมยเน ในการศึกษา + ฌวุ ปัจจย แปลงเป็น อน]

อชฺมยณีย (น.ปุ.) **สิ่งอันเขาพึงเรียน** วิ. อธิ เอตพฺพนฺติ **อชฺมยณีย** (อันเขาพึงเรียน ชื่อว่า อชฺมยณีย), [อธิ + อธิ ธาตุ คติมิทฺธิ ในความไป +

อนนีย ปัจจัย], นัยเดียวกัน **อชฌเมยฺย** ลง ฌย ปัจจัย. **อชฌยิตพฺพ** ลง ตพฺพ ปัจจัย

อชฺฌมา (อิต.) การหยุด, การยืน วิ. อชนํ **อชฺฌมา** (การหยุด ชื่อว่า อชฺฌมา), [อช ชาติ คติกฺเขปน ในการห้ามการไป + ฌ ปัจจัย, อา ปัจจัยในอิตลิลิงค์]

อชฺฌมาจริย (นป.) **วัตถุอันบุคคลพึงประพฤติ** ล่วงละเมิด วิ. อธิภวิตฺวา อจาริตพฺพนติ **อชฺฌมาจริย** (วัตถุใดอันบุคคลพึงประพฤติล่วงละเมิด เหตุนั้น วัตถุนั้นชื่อว่า อชฺฌมาจริย), [อติ + อา + จร ชาติ จรณ ในความประพฤติ + ฌย ปัจจัย + อี อากม, ไม่พฤทธิ หรือ ลง อีย ปัจจัย แปลง อติ เป็น อชฌ] หรือสำเร็จรูปเป็น **อชฺฌมาจรณีย** ก็ได้ ลง อนนีย ปัจจัยในกรรมวาทกแปลงน เป็น ฌ

อชฺฌมาจาร (ป.) ๑. การล่วงละเมิด, การประพฤติล่วงละเมิด, ล่วงขอบเขต, การล่วงละเมิดทางเพศ วิ. มรียาทาทิกฺกโม อจาโร **อชฺฌมาจาโร** (การประพฤติล่วงขอบเขต ชื่อว่า อชฺฌมาจาร), [อติ+ อจาร], ๒. **การลวนลาม, การข่มขืน** วิ. อธิภวิตฺวา วิติกฺกมิตฺวา อจาริตพฺพตฺตา **อชฺฌมาจาโร** (ชื่อว่า อชฺฌมาจาร เพราะการประพฤติลวนลามล่วงเกิน), [อติ + อา + จร ชาติ จรณ ในความประพฤติ + ฌ ปัจจัย ในกัมมสาธนะ, ทีฆะ อ เป็น อา, แปลง อติ เป็น อชฌ], วิ. อธิภฺจฺหิตฺวา อจรณํ **อชฺฌมาจาโร** (การมุ่งมั่นประพฤติล่วงเกิน ชื่อว่า อชฺฌมาจาร) ๓. **การประพฤติผิดประเพณี** วิ. สลยฺมเวลลํ อภิวิตฺวา ปวตฺโต อจาโร **อชฺฌมาจาโร**, วิติกฺกโม. (การประพฤติเป็นไปล่วงประเพณี ชื่อว่า อชฺฌมาจาร) ได้แก่ การล่วงละเมิด), ๔. การล่วงละเมิดเป็นสังกิเลสและกรรมกิเลส

วิ. สักกิลสธมมานํ กम्मกิลसानํ วา โย กายวจิทฺวาเรสุ วิติกฺกโม **อชฺฌมาจาโร** นาม (อีกประการหนึ่ง บรรดาสังกิเลส หรือกรรมกิเลส การล่วงละเมิดในกายทวารและวจิทวาร ชื่อว่า อชฺฌมาจาร)

อชฺฌมายก (ป.) ๑. **ผู้ไม่เจริญมาน** วิ. น ฌายตฺติติ **อชฺฌมายโก**, ฌานภาวนาวิริทิตฺติ อตฺโถ (พราหมณ์ได้ไม่ไต่เพ่ง เหตุนั้น พราหมณ์นั้นชื่อว่า อชฺฌมายก ได้แก่ ผู้เว้นจากการเจริญมาน), [น + ฌ ชาติ จินตาย ในความคิด + ฌว ปัจจัย, แปลงเป็น ออก, แปลง เอ เป็น อาย, แปลงน เป็น อ, ซ้อน ช], ๒. **ผู้ส่ายายมนต์** วิ. มนตํ อชฺฌายตฺติติ **อชฺฌมายโก** (ผู้โดย้อมส่ายายมนต์ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อชฺฌมายก), [อติ + อี ชาติ อชฺฌายเน ในการส่ายาย + ฌว ปัจจัย], ๓. **ผู้ทำการส่ายาย, นักศึกษา** วิ. อชฺฌายํ กโรตฺติติ **อชฺฌมายโก** สิกฺขโก (ผู้โดย้อมทำการส่ายาย เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อชฺฌมายก ได้แก่ นักศึกษา), [อชฺฌาย + กร ชาติ กรณ ในความกระทำ + กวิ ปัจจัย + ลบ ร]. ใน *สทฺทหนิติ ชาติุมาลา (ฉบับแปล หน้า ๑๔๑)* ว่า บทว่า อชฺฌมายก มีคำอธิบายว่า ถ้อยคำคำหานี้ เกิดขึ้นแล้วแก่พวกพราหมณ์ผู้เว้นจากฌาน (ผู้ไม่ได้ฌาน) ในยุคสมัยต้นกับป้อย่างนี้ว่า น ทานิเม ฌายนติ, น ทานิเม ฌายนตฺติติ โช วาเสฏฺฐ อชฺฌายกา อชฺฌายกาเตวว ตติยํ อกฺขรํ อุปนิพฺพตฺตํ (ดูก่อนวาเสฏฺฐฐะ บัดนี้ พวกพราหมณ์เหล่านี้ไม่เข้าฌาน จึงได้มีการบัญญัติคำประเพณีที่ ๓ ว่า อชฺฌมายก, อชฺฌมายก [ผู้ไม่ได้ฌาน]) แต่บัดนี้ ชาวโลก กลับใช้คำนั้นเป็นคำสรรเสริญด้วยความหมายนี้ว่า อชฺฌายตฺติติ อชฺฌายโก ชื่อว่า อชฺฌมายก เพราะส่ายาย, ร่าย

มนต์; หนึ่ง สำหรับความหมายว่า “ผู้สาธยาย” นี้ นักศึกษา พึงทราบว่าเป็นศัพท์ที่สำเร็จมาจาก อิ = อชฌายเน (สวดสาธยาย) โดยมี อธิ เป็นบทหน้า. คำว่า “อชฌายโก (ผู้สาธยาย), มนตรโร (ผู้ทรงจำมนต์)” ที่มีการกล่าวไว้ในข้อความพระบาลีนั้นๆ พึงทราบว่าเป็นการกล่าวเพื่อหมายเอา อิ ธาตุที่มี อธิ เป็นบทหน้า และมีความหมายที่ตรงกันข้ามกับ อชฌายก ที่สำเร็จรูปมาจาก เณ ธาตุนี้ ด้วยประการฉะนี้

อชฌาโรห (ป.) ปลาชื่ออชฌาโรหะ, ปลามีตัวใหญ่โต วิ. อธิโก อาโรโห อสสาติ อชฌาโรโห (ตัวใหญ่มากของปลานั้นมีอยู่ เหตุนั้น ปลานั้นชื่อว่า อชฌาโรห), [อธิ + อา + รุห ธาตุ ชนเน ในความเกิด + ณ ปัจจัย]. คำว่า อชฌาโรห เป็นชื่อปลาใหญ่, ใน*อรรถกถาวิทามวรรค (ที.อ.๒/๑๓๖)* ว่า ปลาตัวใหญ่ประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ ทั้ง ๔ คือ ปลาอานนท (อานนโท) ปลาติมินนท (ติมินนโท) ปลาอชฌาโรหะ (อชฌาโรโห) ปลา มหาติมิ (มหาติมิ); ใน*อรรถกถาชาดก* ว่า ปลาตัวใหญ่ประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ทั้ง ๓ คือ ปลาอานนท (อานนโท) ปลาติมินนท (ติมินนโท, อุปนนโท) ก็ว่า, ปลาอชฌาโรหะ (อชฌาโรโห). บัณฑิตพึงพิจารณาดูในที่นั้นๆ ตามสมควรเถิด

อชฌาวาร (ป.) การบริการ, การรับใช้, บริวาร, ผู้แข่งขัน, ผู้กักติ วิ. อชฌาวารตีติ อชฌาวโร (ผู้โดยอ้อมคอยบริการ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อชฌาวาร), [อธิ + อา + วร ธาตุ ภาตติย ในความกักติ + อ ปัจจัย]

อชฌาวาสถ (ป.) ที่อยู่, ที่พักแรม, ภายในที่พัก วิ. อวสนติ เอตถาติ อวสสโถ (ชนทั้งหลายพักอยู่ในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อวสสโถ), [อา + วส ธาตุ นิวาเส ในความอยู่ + ถ ปัจจัย],

วิ. อชฌาวาสโถ นาม ปริกขิตตสส อวาสถสส อนโต อวสสโถ (ภายในแห่งที่พักที่ล้อมไว้ ชื่อว่า อชฌาวาสถ), สำหรับที่พักซึ่งไม่ได้ล้อมไว้ นับเอาเขตอุปจาร, ระยะ ๒ เลททุบาท (ระยะทางที่ย่อนก่อนดินตกไป ๒ ครั้ง) ชื่อว่า อุปจาร. แม้คำว่า อชฌารามะ ก็นัยนี้

อชฌาวาตุถ (ป.) อันเขาอยู่ครอบครองแล้ว, อาศัยอยู่แล้ว, ยึดครอง วิ. อชฌาวาสิตถาติ อชฌาวาตุถ (บ้านเป็นต้น อันเขาอยู่ครอบครองแล้ว เหตุนั้น บ้านเป็นต้นนั้น ชื่อว่า อชฌาวาตุถ), [อธิ + อา + วส ธาตุ นิวาเส ในความอยู่ + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ถ, แปลงที่สุดธาตุ และทำให้เป็นสังโยคพยัญชนะที่ ๑ คือ ต, แปลง อ ของ วส ธาตุ เป็น อุ, *โมค. ๕/๑๑๑* ว่า อสสุ ปาฐะว่า อชฌาวาตุโจ ก็มีบ้าง, นัยเดียวกันเช่น นิวุตโถ, นิวุโจ

อชฌาสย (ป.) ๑. อชฌาสัย, อชฌายาศัย, นิสัย ใจคอ, รสนิยม วิ. อธิกิจจ อชฌายตี ปวตตีติ อชฌาสโย (สิ่งใดไป คือเป็นไปเฉพาะตน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชฌาสย), [อธิ + อา + สิ ธาตุ + อ ปัจจัย, แปลง อธิ เป็น อชฌ, อาเทศ อิ เป็น อย], ๒. ความชอบใจ, ความพอใจ, วิ. อธิอาคนตวา จิตเต สยตี ปวตตีติ อชฌาสโย (ภาวะใดชานไปนอนเนื่องในจิต เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อชฌาสย), วิ. อารมมณ อธิกิจจ สยตี ปวตตีติ อชฌาสโย, ฉนโท รุจิ มโนโร วา (สิ่งใดเป็นไปเจาะจงอารมณ์ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชฌาสย ได้แก่ ฉันทะ ความพอใจ หรือ ความปรารถนา), [อธิ + อา + สิ ธาตุ ปวตติย ในความเป็นไป + อ ปัจจัย *กจ. ๕๒๗* รูป. ๕๖๘ ว่า *สพฺพโต ญฺวุตฺวา วิ วา*], ๓. ทิฏฐิ, ความรู้ วิ. อลฺยตฺถ ปวตตีติวาปี จิตฺตํ อากมม ยตฺถ เสตี,

โส ตสส อาสโย, มิคาสโย วีย, อาสโยเอว
อชฌาสโย. โส อตถโต ทิฏฐิ ฌาณณจ (จิตแม้
 เทียวไปในที่อื่นกลับมาอนเนื่องในที่ใด ที่นั่น
 ชื่อว่า อาสย คือที่นอนเนื่องของจิตนั้น, อาสย
 นั่นเอง ชื่อว่า อชฌาสย. ว่าโดยความหมาย
 หมายถึง ทิฏฐิ และ ฌาณ เช่น สารตถ.ฎี.๑/
 ๑๑๔

สสสตฺตฺจเวททิฏฐิจ ขนฺติ เจวานุโลมิเก
 ยถาภูตญจ ยํ ฌาณํ เอตํ อาสยสทฺทิตนฺติ.
 (สัสสตทิฏฐิ ๑ อจฺเวททิฏฐิ ๑ อนุโลมิกขันติ
 ญาณ ๑ ยถาภูตญาณ (กัมมัสสกตญาณ) ๑ นี้
 ชื่อว่า อาสยะ)

ปฐมชวนจิตชั้นอุดม [โลกุตระ] (อุตฺตมปรม-
 ชวนเจตนา) เรียกว่า อชฌาสย ก็มี, อีกนัยหนึ่ง
 วิ. อธิโก เสฏฺโฐ อาสโย นิสสโย **อชฌาสโย** (ที่
 อาศัยเป็นไป อันยออดเยี่ยม ชื่อว่า อชฌาสย
 ได้แก่ ที่อาศัยอันยออดเยี่ยม)

อชฺฌาสย (ป.) อัชฌาสัย, ที่นอนเนื่องแห่ง
 จิต วิ. จิตตํ อชฌาคนฺตฺวา สยตฺติติ **อชฌาสยโก**
 (จิตที่มานอนเนื่อง เหตุนั้น ชื่อว่า อชฌาสยก),
 [อธิ + อา + สิ ชาติ ปวตฺตเน ในความไป + อ
 ปัจจัย + ก สกฺตฺล]

อชฺฌิฏฺฐ (ติ.) ผู้อันเขาเชื่อเชิญแล้ว, ผู้อันเขา
 ปรารณาแล้ว วิ. อชฺฌสิโต **อชฺฌิฏฺฐ**, อาณตฺโต
 (ผู้ใดอันเขาเชื่อเชิญแล้ว ชื่อว่า อชฺฌิฏฺฐ ได้แก่
 ผู้อันเขาสั่งแล้ว), [อธิ + อิส/อิสฺ ชาติ อิจฺฉายํ
 ในความปรารณา + ต ปัจจัย, แปลง อธิ เป็น
 อชฺฌ, อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ]

อชฺฌุเปกฺข (นป.) การวางเฉย, การเพิกเฉย
 วิ. อชฺฌุเปกฺขียเต **อชฺฌุเปกฺข** (อันเขาเพิกเฉย
 ชื่อว่า อชฺฌุเปกฺข), [อธิ + อฺ + อิกฺช ชาติ
 ทสฺสเน ในความเห็น + ฺย ปัจจัย, ศัพท์นี้ไม่มีใช้

ปฺงฺลึงค์ (อปฺเม), นัยเดียวกัน **อชฺฌุเปกฺขิตฺวา**,
อชฺฌุเปกฺขิตฺวาน บทนี้ลง ตฺวา และ ตฺวาน
 ปัจจัย

อชฺฌเณ (นป.) การสวตมนต์, การเรียนมนต์
 วิ. สชฺฌายนํ **อชฺฌเณ** มนฺตคหณํ (การสาธยาย
 ชื่อว่า สชฺฌายน ได้แก่ การเรียนมนต์), [อธิ + อ
 ชาติ อชฺฌยเน ในการสาธยาย + ฺย ปัจจัย แปลง
 เป็น อน, แปลง อธิ เป็น อชฺฌ, วิการ อธิ เป็น เอ]

อชฺฌเณยฺย (นป.) สิ่งควรเรียน, อันเขาพึงเรียน
 วิ. อชฺฌายิตพฺพนฺติ **อชฺฌเณยฺย**, อธิเยยฺย (สิ่งใด
 อันเขาพึงเรียน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชฺฌเณย
 ได้แก่ สิ่งที่พึงเรียน), [อธิ + อ ชาติ คติยํ ใน
 ความไป + ฺยณ ปัจจัย + แปลง อธิ เป็น เอ,
 ช้อน ย, แปลง อธิ เป็น อชฺฌ]

อชฺฌเณสนา (อิต.) ๑. การเชิญ วิ. อชฺฌเณสิยเต
อชฺฌเณสนา (อันเขาเชื่อเชิญ ชื่อว่า อชฺฌเณสนา),
 [อธิ + อิส ชาติ ยาจเน ในการขอ + ฺย ปัจจัย].
 ๒. การแสวงหา วิ. อชฺฌเณสิยเต คเวสิยเตติ
อชฺฌเณสนา (อันเขาแสวงหา ชื่อว่า อชฺฌเณสนา),
 [อธิ + อิส หรือ เอส ชาติ คเวสเน ในการ
 แสวงหา + ฺย ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิติลึงค์,
 แปลง อธิ ที่ อิส เป็น เอ, หรือ **อชฺฌเณสน** อิสฺ ชาติ
 อายาจเน ในความอ้อนวอน] นัยเดียวกัน
อชฺฌเณสิโต (ผู้อันเขาเชื่อเชิญแล้ว) ต ปัจจัย เป็น
 กัมมวาทก, อธิ อาคม

อชฺฌโณกาส (ป.) กลางแจ้ง, สิ่งที่ตั้งอยู่ต่อหน้า
 วิ. อชฺฌโณกสฺตฺติติ **อชฺฌโณกาโส** (ที่ใดตั้งอยู่ต่อหน้า
 เหตุนั้น ที่นั่นชื่อว่า อชฺฌโณกาส), หมายความว่า
 ที่ไม่ถูกปิดบังด้วย ฝุ่นควัน (กฺุณฺณ) บานประตู
 หน้าต่าง (กฺวาทฺ) เสื่อลำแพน (กิลฺลช) ม่าน
 (สาณฺนิปาการ) ต้นไม้ (รฺกฺช) เส้า (ถมฺภ)
 โทตฺถสี (ฉาง) อย่างใดอย่างหนึ่ง, [อธิ + อว +

กส ธาตุ ปติฏฐายี ในความตั้งอยู่ + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์และพฤทธิ์ อ เป็น อา, แปลง อธิ เป็น อชฌม, แปลง อว เป็น โอ]. ใน *อุทิสิตลิกขาบท* ว่า คำว่า **อชโฌกาส** “ที่กลางแจ้ง” หมายถึง ที่ประมาณ ๗ อัphanดร, อธิบายว่า ที่กลางแจ้ง หมายถึง ไม่ใช่บ้าน ไม่ใช่ป่า มีตงเป็นต้น แต่ในทะเล ที่กลางแจ้งหมายถึง ที่ซึ่งพวกชาวประมงไม่ล่องไป, กตถจิ พหิ วา อนโต วา สพพ์ โอรสสกุณฐานิ อชโฌกาโส นามาติ (บางแห่งว่า ที่ฝนตกตลอดทั้งหมัด ทั้งภายนอกก็ตาม ภายในก็ตาม ชื่อว่า อชโฌกาส-ที่กลางแจ้ง)

อชโฌคายห (กิ.กิต.) หยั่งลงแล้ว, คนแล้ว วิ. อชโฌคาหิตวาติ **อชโฌคายห** (คำว่า อชโฌคายห หมายถึง หยั่งลงแล้ว), [อิธ + อว + คาหุ ธาตุ วิโลลเน ในความกวน + ตวา ปัจจัย + แปลง ตวา เป็น ปยุ, สลับ ห กับ ย *โมค.๗/๕๐* ว่า *หสฺส วิปฺลลาโส, รัสสะ* อา ที่ คาหุ เป็น อ] อีกนัยหนึ่งเป็น **อชโฌคาเหตุวา** ลง อิ อาคม, แปลง อิ เป็น เอ, นัยเดียวกัน **โศคาเหตุวา** หรือ **โศคยห**

อชโฌคาฬห (ติ.) ๑. อันเขาหยั่งลง, -อันเขาคน วิ. อธิโศคาหิตพโพติ **อชโฌคาฬห** (สมุทรรอันเขาเพียงหยั่งลง ชื่อว่า อชโฌคาฬห), [อิธ + โอ + คาฬ ธาตุ วิโลลเน ในความคน + ต ปัจจัย, แปลงที่สุดธาตุเป็น ฬ, แปลง ต เป็น ห], ๒. **มันคงแล้ว** (ติ.) วิ. อชโฌคาหิตถาติ **อชโฌคาฬห** (สิ่งใดมันคงแข็งแรงแล้ว เหตุุนั้นสิ่งนั้นชื่อว่า อชโฌคาฬห), [อิธ + อว + คาหุ ธาตุ ภูสฺตเถ ในความแข็งกล้า + กฺต ปัจจัย แปลงเป็น ห *โมค. ๕/๑๔๘* ว่า *รฺุหาทีหิ โห โห* จ, แปลง ห เป็น ฬ.

อชโฌตถฏ (ติ.) ถูกท่วมทับ, ถูกทับถม, ถูกครอบงำ วิ. อชโฌตถริยิตถาติ **อชโฌตถฏ** (สิ่งใดอัน...ท่วมทับแล้ว เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อชโฌตถฏ), [อิธ + อว + ถธ ธาตุ ถรณ ในความแผ่ไป + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ฏ, ลบ ร, ซ้อน ต], นัยเดียวกันเช่น **โธตถฏ**

อชโฌตถริตฺวา (กิ.กิต.) กดขี่แล้ว, ครอบงำแล้ว, ช่มชี่แล้ว วิ. อภิภวิตฺวา ปสยห วาติ **อชโฌตถริตฺวา** (อชโฌตถริตฺวา แปลว่า ครอบงำแล้ว หรือช่มชี่แล้ว), [อิธ + โอ + ถธ ธาตุ ถรณ ในความแผ่ไป + ตวา ปัจจัย] นัยเดียวกันเช่น **โธตถริตฺวา**

อชโฌปนฺน (ติ.) ถูกท่วมทับแล้ว, ถูกรัดแล้ว, ถูกยึดไว้แล้ว, ถูกเข้าถึงแล้ว วิ. อธิโอปนโน มุจฺฉิตอ อชโฌตถฏ **อชโฌปนฺน** (ผู้ใดอันค้นหาถึงทับ คือท่วมทับ จับยึดไว้ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อชโฌปนฺน), [อิธ + โอ + ปท ธาตุ คติย ในความไป + ต ปัจจัย, อาเทศ ต เป็น อนน และลบที่สุดธาตุ ด้วยสูตร *กจ. ๕๘๒* รูป. ๖๓๑ ว่า *ภิทาทิโต เป็นต้น*]. คำว่า **อชโฌตถฏ** พึงเทียบ คำว่า **อตถต**, คำว่า **อชโฌตถริตฺวา** (ท่วมทับแล้ว) ก็นัยนี้

อชโฌลมพฺน (นปฺ.) การห้อยลง, การครอบคลุม, การหยั่งลง วิ. อธิโอลมพียเต **อชโฌลมพฺน** (อันเขาห้อยทับลงมาทับ ชื่อว่า อชโฌลมพฺน), [อิธ + อว + ลพิ ธาตุ อวสฺสเน ในความห้อยลง + ยฺ ปัจจัย + นิคฺหิตที่ต้นธาตุ] นัยเดียวกันเช่น อภิปฺปลมพฺน, อภิ + ป บพหน้า

อชโฌसान (นปฺ.) การหยั่งลง, ความหยั่งลง, ความตั้งใจ, ความชอบใจ, ความพอใจ, การยึดถือ, ความพะวง วิ. อชโฌสียเต **อชโฌसान** (อันเขาตัดสินใจหนักแน่น ชื่อว่า อชโฌसान),

[ออิ + อว + สภา หรือ โส ชาติ นิจฉยทาเนสุ ใน ความตัดสินใจหนักแน่นและการให้ + ยุ ปัจจัย] อชโหมसानนติ อหฺ, มมนติ พลวสนนิฏฺฐานํ, ตณฺหาทิกฺขจิวเสณ อภินิเวสนนติ อตฺถโถ. (ได้แก่ การยึดถือติดแน่นว่า ตัวกู ของกู หมายความว่า การยึดถือด้วยอำนาจัดฉนาและทิกฺขจิว)

อชโหมสิต (ติ.) เกาะ, ติต, ยีต, กล้ากลืน วิ. อชโหมสียเต อชโหมสิตํ, มฺจฉิตํ คचितํ ตณฺหาหยา คหิตํ ตณฺหาทิกฺขจิวเสณ อภินิเวสนนติ อตฺถโถ (อัน ตัณหายึดแน่น ชื่อว่า อชโหมสิต, ความว่า ติต ยีต คือถูกตัดหายึดไว้ ถูกอำนาจัดฉนาและทิกฺขจิวยึดไว้มัน), [ออิ + อว + สภา ชาติ นิจฉยทาเนสุ ใน ความฝังตัวและในการให้ + ต ปัจจัย, แปลง อา เป็น อิ]

อชโหมหฺ (ติ.) อันเขานำลงไป, อันเขากิน กินแล้ว วิ. อธิวาทตติ อชโหมหฺ, [ออิ + อว + หร ชาติ หรณ ในความนำไป + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ฎ, ลบ ร, แปลง อว เป็น โอ]. อชโหมหฺเรียเตติ อชโหมหฺ ภาชิต. (อาหาร เป็นต้น อันเขากินกินแล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า อชโหมหฺ ได้แก่ ของที่เขากิน)

อชโหมหาร (ปุ.) อาหารอันเขาพึงกลืนกิน, การกลืนกิน วิ. อชโหมหฺริทพฺโพ อชโหมหฺรณฺ ว อชโหมหาโร (อาหารอันเขาพึงกลืนกิน หรือการ กลืนกิน ชื่อว่า อชโหมหาร), [ออิ + อว + หร ชาติ หรณ ในความนำไป + ณ ปัจจัย] สำหรับคำว่า อชโหมหฺรณฺ (การกลืนกิน) นี้ ลง ยุ ปัจจัย ใน ภาวสาธนะ

อชฺ (อิต.) นางแพะ, แม่แพะ, แพะตัวเมีย วิ. อชฺส อชนฺติ อชฺ อชฺ, อฺรณฺ, ฉาคิตฺ อตฺถโถ (นางนี้เป็นของแพะ เหตุนั้น นางนั้นชื่อว่า อชฺ ได้แก่ แม่แพะ, นางแพะ, แพะตัวเมีย), [อช +

ณ ปัจจัย แทน อยฺ, ลง อา หรือ อี ในอิตถิลิงค์ หลัง อช ศัพท์]

อชฺ (นป.) พระนิพพาน, ไม่มีการเกิด วิ. นตฺถิ ชาติ เอตฺถาติ อชฺ ชาติ นิพพานํ (การเกิดในภวะนั้นไม่มี เหตุนั้น ภวะนั้นชื่อว่า พระนิพพาน), เทียบการจำแนกชาติและปัจจัยกับ ชาติ ศัพท์ข้างหน้า, แม้ในคำว่า อชฺ เป็นต้น ก็นัยนี้

อชฺ (ปุ.) พระเจ้าอชฺชัตตฺรุ วิ. อชฺ ชาติ หุตฺวา ปิตฺโน ปจฺจตฺถิโก ชาโตติ อชฺ ชาติ สตฺตฺ. (พระกุมารใด ยังไม่ประสูติกก็กลายเป็นข้าศึกของ พระชนก เหตุนั้น พระกุมารนั้น พระนามว่า อชฺ ชาติ สตฺตฺ), อชฺ ชาติ เวยว รณฺโถ สตฺตฺ ภาวิสสตีติ เนमितตเกหิ นิทฺทิกฺขจฺจตา อชฺ ชาติ สตฺตฺ นาม ชาโต (พระกุมารนั้น พระนามว่า อชฺ ชาติ สตฺตฺ เพราะ พวกโหราจารย์แสดงไขไว้ว่า จักเป็นศัตรูของ พระราชาเสียแต่ยังไม่ประสูติเลย); พึงคันดูโดย พิศดารที่ สวรรค์ที่ปณี, ๑/๘๖ เป็นต้น

อชฺ (ก.กิต.ติ.) ไม่รู้ อยู่ วิ. น ชานาตีติ อชฺ ชาติ นโต (ผู้ใดไม่รู้ อยู่ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อชฺ ชาติ), [น + ฉา ชาติ อวโชน ในความรู้ + นา วิกรรมปัจจัยประจำหมวดธาตุ + อนต ปัจจัย + แปลง ฉา เป็น ชา]. อีกนัยหนึ่ง อชฺ ชาติ นโต แปลว่า เพราะไม่รู้ (อชฺ ชาติ นเหตุ) เพราะว่า อนต ปัจจัยใช้รรณเหตุ (เหตุวตฺถ)

อชฺ (นป.) การไม่รู้, ไม่ถูกรู้, อันชน เหล่านั้นไม่รู้ วิ. ฌายเต ชานนํ (อันเขาไม่รู้ ชื่อว่า ชานน), [ฉา ชาติ อวโชน ในความรู้ + ยุ ปัจจัย เป็นภาวสาธนะ + นา ปัจจัยประจำ หมวดธาตุ, แปลง ฉา เป็น ชา, หรือ แปลง ยุ ปัจจัย เป็น อานน] วิ. น ชานนํ อชฺ ชาติ (การไม่รู้ ชื่อว่า อชฺ ชาติ), อีกประการหนึ่ง ลง ยุ ปัจจัย

เป็นกัมมสาธนะ เช่น อถเถหิ อชานนฏฐาน (ฐานะอันผู้อื่นไม่รู้)

อชิต (ปฺ.) **ผู้ชนะ, ไม่มีใครเอาชนะ** วิ. อวิชยตตา อชินิตี **อชิต**, อกาโร เอตถ นิปาตมตตฺ (ผู้ใดชนะได้แล้ว เพราะไม่มีใครเอาชนะได้ เหตุนั้น ผู้ นั้นชื่อว่า อชิต, อ ในคำว่า อชิต นี้เป็นเพียงทำ คำพูดให้สละสลวย-นิปาตมตต), [ชิ ธาตุ ขเย ใน ความชนะ + ต ปัจจัย]. ศัพท์ว่า อชิต นี้ใช้เป็น นามบัญญัติคือเป็นชื่อเฉพาะ เช่น อชิตภิกษุ อชิตมาณพ อชิตพุทธ-นารายณ์ อชิตเกสกัมพล เป็นต้น; ในอุททาหรณ์ว่า อชิตเกสกัมพล เป็นต้น เป็นเพียงชื่อเท่านั้น คำว่า อชิต อาจเป็นเพียง ชื่อทาส เป็นต้น ก็ได้ เช่นกับคนชื่อว่า สิริวัฒนก (เจริญสิริ) อาจเป็นชื่อทาสก็ได้

อชิน (นปฺ.อิตฺ.) **๑. หนังสือ, สิ่งไปสู่การขาย** วิ. อชติ วิภกยฺ ยาศิตติ **อชิน**, จมม (สิ่งโดยย่อไป คือดำเนินไปสู่การความเป็นของที่จะถูกขาย เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชิน ได้แก่ หนังสือ), [อช ธาตุ คมนเน ในการไป + ลง อิน ปัจจัย *โมค. ๗/๑๐๒* ว่า อชา อโน. แต่ใน *ธาตฺวตฺถสํสฺกฺท อธิบายคาถา ๕* วิเคราะห์แล้วให้สำเร็จรูปเป็นอิตถิลิงค์ว่า อชิโน วิ. อชติ วิภกยนติ **อชิโน**, จมม (สิ่งใด ดำเนินไปสู่การความเป็นของที่จะถูกขาย ชื่อว่า อชิโน ได้แก่ หนังสือ), **๒. เสือดำ คือ หมี, เสือ เหลือง, เสือดาว** (ปฺ.นปฺ.) วิ. พยคฺชมา วีย ปริสฺสเย น ชินาตีติ **อชิโน** อชินฺ วา, กาทพฺพคฺโข (สัตว์ใดไม่เอาชนะศัตรูได้ เหมือนพยัคฆ์ เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อชิโน หรือ อชิน ได้แก่ กาทพฺพคฺช เสือดำ, หมี) เช่นคำว่า กณฺหาชิเนน สมฺปฺภิจฺฉิสฺสุ (หมู่พระญาติรับพระธิดานั้นด้วยหนังสือดำ) หรือจะแปลว่า เสือเหลือง, เสือดาว (ทีป) ก็ได้, [น + ชิ ธาตุ ขเย ในความชนะ + อิน ปัจจัย].

๓. หนังสือ, หนังสือเป็นของเสื่อ (นปฺ.) วิ. อชินสเสทนต์ **อชิน**, ปกตฺอชินมคฺจมม (หนังสือ เป็นของเสื่อ เหตุนั้น ชื่อว่า อชิน ได้แก่ หนังสือ ตามปกติ), ณ ปัจจัย ในตฺทิตฺใช้ในความหมาย ว่า นี้, บางแห่งใช้เป็นนามบัญญัติ คือชื่อเฉพาะ เช่น อชินตเถโร พระเถระชื่อว่าอชินะ

อชินปตฺตา (อิตฺ.) **ค่างคาว, ปกษีชาติที่มีปีก เป็นหนังสือ** วิ. อชิน จมม ปตฺตํ ยสฺสาตี **อชิน-ปตฺตา** ชตุกา (ปีกของปกษีชาติใดเป็นหนังสือ เหตุนั้น ปกษีชาตินั้นชื่อว่า อชินปตฺตา ได้แก่ ค่างคาว)

อชินโยนิ (ปฺ.) **มฤคชาติ, เนื้อทราย, กวาง ละมั่ง, จามรี** วิ. อชินสฺโสပ္ปชฺชมานสฺส โยนิ เตน ภูตฺสสาชินสฺสุปฺตติการณตฺตา วา **อชินโยนิ** มิโค (กำเนิด ของสัตว์ที่มีหนังเป็นประโยชน์ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อชินโยนิ, อีกประการ หนึ่ง ชื่อว่า อชินโยนิ เพราะเหตุแห่งการเกิดขึ้น ของสัตว์ที่มีหนังเป็นประโยชน์ ได้แก่ มฤคชาติ), ศัพท์นี้เป็น อี การันต์ ในปฺงฺลิ่งค์

อชิเมห (นปฺ.) **ไม่คด, ไม่โกง, ซื่อตรง** วิ. น ชิมหฺ กุฏฺฐิ **อชิเมห** อฺชฺ (การไม่คด ไม่โกง ชื่อว่า อชิเมห ได้แก่ ความซื่อตรง), [น + หา ธาตุ จาเค ใน ความสละ + ม ปัจจัย + ทำ หา ซ้อนขึ้นมาเป็น หahaha, แผลง อา เป็น อี, แผลง ห เป็น ช, ลบ อา ที่สุดธาตุ, สลับ ม กับ ห]

อชิร (นปฺ.) **เนิน, ลานบ้าน, สนาม, เป็นที่ไป** วิ. อชนติ คจฺฉนติ เอตฺถาตี **อชิร** อกฺคณฺ ฆร- วิสโยกาโส จ (ชนทั้งหลายย่อมนำเนินไปในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อชิร ได้แก่ เนิน และลาน บ้าน), [อช ธาตุ คมนเน ในความไป + กิร ปัจจัย *โมค. ๗/๑๔๙* ว่า *ติมฺรฺหฺรฺฐพฺถมทมนฺทวชาชฺรฺจ- กสา กิโร* หรือ อิริ ปัจจัย]

อณฺจิต (ติ.) ๑. ไปแล้ว, เจริญแล้ว, ยืดยาวไป วิ. คตา ปวตฺตา **อณฺจิตา**, วพฺพิตา आयता ज (สัตว์ทั้งหลาย ผู้ไปแล้ว เป็นไปแล้ว ชื่อว่า อณฺจิตา ได้แก่ เจริญแล้ว หรือยืดยาวไปแล้ว), [อณฺจ ชาติฺ คติยํ ในความไป + ต ปัจจย, ลงนิกหิต อากม ตันธาตุที่มีสระอยู่ต้น, อิ อากม] ๒. อัน เขาทะลวงแล้ว วิ. อณฺจิตถาติ **อณฺจิตํ** (สิ่งใดอัน เขาทะลวงแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณฺจิต) เซต สพฺพโส อามณฺจํ อณฺจิตนฺติ อตฺถโถ *ดู วิสฺสุทฺธิมคฺค-มหาฎีกา* (อันภิกษุถูกต้องทั้งหมดแล้ว คือ ทะลวงแล้ว), [อณฺจ ชาติฺ พยยคฺติยํ ในความถึง การย่อยยับ, เช่น บทว่า พยยคฺติ หมายถึง วินาสคฺติ คือถึงความพินาศ + อิ อากม + ต ปัจจย]

อณฺจุก (นป.) การไป, การดำเนินไป วิ. อณฺจันํ ปวตฺตณํ **อณฺจุกํ** (การดำเนินไป ชื่อว่า อณฺจุก), [อณฺจ ชาติฺ คติยํ ในความไป + ณฺว ปัจจย แผลง เป็น ออก, แปลง อ ของ ออก เป็น อุ]

อณฺจิต (ติ.) ลากไป, ดึงไป, จุด, ชัก วิ. อณฺจนฺติ आयมนฺตีติ **อณฺจิตา** (ชนเหล่าใดดึงไป เหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า อณฺจิต), [อณฺจ ชาติฺ อายาเม ในความดึง + ต ปัจจย, อิ อากม, ลงนิกหิต ตันธาตุที่มีสระอยู่ต้น เพราะพยัญชนะวรรคคือ ฉ แผลงนิกหิตเป็น ณ ที่สุดวรรค)

อณฺจิตฺวา (กิ.กิต.) คร่ำมาแล้ว, ดึงแล้ว, ลากแล้ว วิ. อากพฺพิตฺวา **อณฺจิตฺวา** (คร่ำมาแล้ว ชื่อว่า อณฺจิตฺวา), [อณฺจ ชาติฺ อายาเม ในความดึง + ตวา ปัจจย, เพราะธาตุที่มี อิ เป็นที่สุด ลงนิกหิต แน่นอน แปลงเป็นพยัญชนะ ณ], นัยเดียวกัน **อณฺจนฺโต** (คร่ำมาอยู่) นีลง อนฺต ปัจจย ใน ปัจจุบันกาล, **อณฺจณํ** (การดึง) ยุ ปัจจย ในอรรถ ภาวสาธนะ เป็นนามกิตฺก (กริยานาม)

อณฺชยน (นป.) ๑. ยาทาตา วิ. **อณฺชติ** จกฺขุ มกฺชติ [ปาจิตฺยาทีโยชนายํ มกฺเชตีติ ทิสฺสติ.] เอเตนาติ **อณฺชนํ** กชฺชลํ (บุคคลทาตาด้วยยานัน เหตุนั้น ยานันชื่อว่า อณฺชน ได้แก่ ยานเป็นเครื่องทาตา), ใน ปาจิตฺยาทีโยชนา ว่าเป็น มกฺเชติ, [อณฺช ชาติฺ มกฺชเน ในการทา + ยุ ปัจจย], ๒. **ยาหยอดตา** ที่ทำตาให้ชัดเจน วิ. **อณฺชติ** จกฺขุ พยตฺตํ กโรตีติ วา **อณฺชนํ** (สิ่งใดทำตาให้มองเห็นชัดเจน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณฺชน), [อณฺช ชาติฺ พยตฺตเน ในความชัดเจน + ยุ ปัจจย], ๓. **ข้าง** **อณฺชชนะ**, **ข้างมีสีใสชัดเจน** วิ. **อณฺชนวณฺณํ** อสฺส อตฺถิติ **อณฺชโน** ปจฺฉิมทิสาคโซ (สีใสชัดเจน ของข้างนั้นมีอยู่ เหตุนั้น ข้างนั้น ชื่อว่า อณฺชน ได้แก่ ข้างประจำทิศตะวันตก), [อณฺช ชาติฺ พยตฺตมกฺชนคฺติกนฺตีสุ ในความชัดเจน ทา ไป และน่าชอบใจ + ยุ ปัจจย]

อณฺชยนฺโต (ป.) ล้างตาอยู่, หยอดตาอยู่, ทำให้ตามองเห็นชัดเจน วิ. **อณฺชติ** จกฺขุ พยตฺตํ กโรตีติ **อณฺชยนฺโต** (ผู้ใดหยอดอยู่ คือทำตาให้มองเห็นชัด เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อณฺชยนฺต), [อณฺช ชาติฺ พยตฺตเน ในความชัดเจน + ณฺย ปัจจยในหมวด จุร ชาติฺ + อนฺต ปัจจย] *พึงดูใน อนุที่ปนีปาฐ*

อณฺชลิ (ป.) ๑. การทำอณฺชลิ, การประนมมือ วิ. **อณฺชติ** ภตฺติมเนน ปกาเสตีติ **อณฺชลี** กรปฺโฏ (บุคคลแสดงออก คือประกาศความภักดี ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อณฺชลี ได้แก่ การพนมมือ), [อณฺช ชาติฺ พยตฺตมกฺชนคฺติกนฺตีสุ ในความชัดเจน ทา ไป และยินดี + อลิ ปัจจย *โมค.๗/๑๙๖ ว่า อณฺชาลี*], ๒. **ภาวะที่ไปเพื่อความปรองดองเป็นอันเดียวกัน** วิ.เอกโต สมพฺนชนตฺถํ **อณฺชติ** คจฺฉตีติ **อณฺชลี** (ภาวะใด

เป็นไปเพื่อความปรองดองเป็นอันเดียวกัน
ภาวะนั้น ชื่อว่า อณชลิ), [อณช ธาตุ คติย ใน
ความไป + อลิ ปัจจัย], ๓. **อาการเป็นเครื่อง
แสดงความเป็นผู้มีปัญญา** วิ. พยตตฺ อเนน
อณชติ ปกาเสตฺติ **อณชลิ** (บุคคลแสดงคือ
ประกาศความเป็นผู้มีปัญญาด้วยอาการนั้น
เหตุ นั้น อาการนั้น ชื่อว่า อณชลิ), [อณช ธาตุ
ปกาสเน ในความประกาศ + อลิ ปัจจัย],
๔. **อาการที่รุ่งเรืองสง่างาม** วิ. อา ภูโส ชลติ
โชเตตฺติ **อาชลิ**, โสเยว **อณชลิ** (อาการที่รุ่งเรือง
สง่างาม ทั่วถึงคืออย่างยิ่ง เหตุ นั้น อาการนั้น
ชื่อว่า อาชลิ, อาชลิ นั่นเอง ชื่อว่า อณชลิ),
[นิคหิตอาคม, แปลงนิคหิตนั้นเป็น ณ, รัสสะ อา
เป็น อ], วิ. อณชติ พยตตฺ ปกาเสตฺติ เอตยาตติ
อณชลิ (สามีจิกรรม ย่อมชัดขึ้น หรือปรากฏ
ชัดเจนขึ้น ด้วยกิจยานั้น เหตุ นั้น กิจยานั้น
ชื่อว่า อณชลิ), ความจริง นักไวยากรณ์ผู้รู้ศัพท์
ประสงค์ อณชฺ ศัพท์ และลง อลิ ปัจจัย พยตตฺย
ในความหมายว่าชัดเจน, อณชลิ ศัพท์ เป็น อ
การันต์ในปุงลึงค์และอิตลึงค์, แต่*วิสุทธิมรรค
มหาฎีกา (๑/๔๐๗)* ปรากฏว่าเป็นไวพจน์ คือวิ
เสสนะของศัพท์ที่เป็นอิตลึงค์ ซึ่งมีรูปคล้าย
เป็นอิตลึงค์. เช่นเดียวกัน ในพระบาลีอุปทาน
ปรากฏชื่อว่า อณชลิยา อิหฺ ผลํ (นี้เป็นผลแห่ง
อัญชลี), บางแห่งปรากฏปาฐะว่า อณชลิ ก็มี,
ผู้ศึกษาพึงพิจารณาทุกที่ที่เกิด

อณชลิกรรมิย (ป.) **ผู้ทำอัญชลี, ที่ควรทำ
อัญชลี** วิ. อณชลิปคคหณสส อนุจฉวิโก **อณชลิ-
กรรมิโย** (ผู้ควรแก่การยกย่องด้วยอัญชลี ชื่อว่า
อณชลิกรรมิโย), วิ. ปุณณตฺถิเกหิ อณชลิ กรรมิโย
เอตถาตติ **อณชลิกรรมิโย**, สงฺโฆ *มังคลัตถทีปนี*
(๒/๔๖๗) (อัญชลี อันผู้มีความต้องการด้วยบุญ

พึงทำในพระสงฆ์นี้ เหตุ นั้น พระสงฆ์นี้ จึงชื่อว่า
อณชลิกรรมิโย), เป็น พหุพพีหิสมาส, และ
อธิบายไว้ว่า อุโก หตเถ สิริสิ ปติฏฺฐาเปตฺวา
สพฺพโลเกน กรियมานํ อณชลิกรรมิ อรหตฺติ
อณชลิกรรมิโย อีกอย่างหนึ่ง พระสงฆ์ย่อมควร
ซึ่งอัญชลีกรรมอันชาวโลกทั้งปวง ประคองมือ
ทั้ง ๒ บนศีรษะกระทำ เหตุ นั้น ท่านจึงชื่อว่า
เป็นผู้ควรแก่อันประคองอัญชลี วิ. อถ วา
อณชลิกรรมิ อณชลิกรรมิ, ตํ อรหตฺติ **อณชลิ-
กรรมิโย** (อีกนัยหนึ่ง การทำอัญชลี ชื่อว่า
อณชลิกรรมิ, บุคคลใดย่อมควรซึ่งอัญชลีกรรมนั้น
เหตุ นั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อณชลิกรรมิ ผู้ควรซึ่ง
อัญชลีกรรม), [อีย ปัจจัย อรหตฺเถ ในอรรถว่า
ควร], นัยนี้เป็นวิเคราะห์ตัดทิต มีสมาสเป็นท้อง,
แต่ใน *วิสุทธิมคฺคมหาฎีกา* ท่านว่า ปุณณตฺถิเกหิ
อณชลิ กรรมิยา เอตถาตติ **อณชลิกรรมิโย** (อัญชลี
อันผู้ต้องการบุญทั้งหลาย พึงกระทำ ในสงฆ์นั้น
เหตุ นั้น สงฆ์นั้นชื่อว่า อณชลิกรรมิ) นัยนี้เป็น
วิเคราะห์สมาส มีกิตก์เป็นท้อง, บางแห่งเขียน
ว่า *อณชลิกรรมิโย* ไม่ควรสวด (อปาโล)

อณชฺส (นป.ป.) **ถนน, หนทาง** วิ. อณชติ คจฉติ
เอตถาตติ **อณชฺส** วฏฺฐมํ (ชนเดินไปในที่ นั้น
เหตุ นั้น ที่นั้นชื่อว่า อณชส ได้แก่ หนทาง),
[อณช ธาตุ คติย ในความไป + อส ปัจจัย กจ.
๔๒๓ ว่า ยท เป็นต้น], ส่วนใน *อฏฺฐสาลินีเอตถ-
โยชนา* วิเคราะห์เป็นภณสาธนะบอกรูปสำเร็จ
และปัจจัยไว้ว่า วิ. อณชติ คจฉติ เอเตนาตติ
อณชฺส, ยทาทีนา สุตเตน โส (คนย่อมดำเนินไป
ด้วยทางนั้น เหตุ นั้น ทางนั้นชื่อว่า อณชส, ลง ส
ปัจจัย *ด้วยสูตร กจ.๔๒๓ ว่า ยท เป็นต้น*); รูป
สำเร็จว่า **อณชโส** (ป.) ก็มี เช่น *ที.ฎี.อภิณว. ๒/
๑๒๙* ปรากฏว่า **อณชโสติ** อาหารสส ปวิสณ

ปริวัตตน-นิกขมนาทีนํ มคฺโคติ. (บทว่า อณชส ได้แก่ ทางไป เพื่อเข้าไป เป็นไปและออกไปเป็นต้นเพื่อหาอาหาร)

อณฺชิต (ติ.) **อันเขาทาแล้ว, อันเขาใส่เข้าแล้ว** วิ. มกฺชิตฺ ปกฺชิตฺ วัตวา **อณฺชิต** (อันเขาทาแล้ว หรือใส่เข้าไปแล้ว ชื่อว่า อณฺชิต), [อณฺช ชาติ มกฺชนปกฺชิปนสฺ ในอรรถว่าทาและใส่เข้าไป + ต ปัจจัย + อิ อากม] นัยเดียวกัน **อณฺชตฺวา** ทาแล้ว ลง ตฺวา ปัจจัย ในกัตตุวาก, เช่นคำว่า **อณฺชิตฺวา อณฺชตฺวา** ทาแล้วซึ่งนัยนี้ต่างทั้งสอง

อณฺช (ติ.สพ.). ๑. **อื่น** อณฺช เป็นสัพพนาม แปลว่า อื่น เป็นไตรลิงค์, **อันเขาไม่รู้ไม่ได้** วิ. น ภายเตติ **อณฺช** อณฺชโร (ผู้ใดอันเขากำหนดรู้ไม่ได้ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อณฺช ได้แก่ คนใดคนหนึ่ง), [น + ณา ชาติ อวโธเน ในความรู้ + อ ปัจจัย], ๒. **ผู้ยังไม่รู้อะไร** (ติ.) วิ. สกภาเวน น ภายเตติ **อณฺช** พาล (ผู้ใดไม่รู้ได้ ด้วยสภาวะของตนเอง เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อณฺช ได้แก่ ผู้ยังเป็นเด็ก), [น + ณา ชาติ + อ ปัจจัย], ๓. **คนพาล** วิ. ทิฏฐมมิกาทโย อตฺเถ น ชาติ น ฆานาตีติ **อณฺช** อวิทฺวา พาลติ อตฺโถ. (ผู้ใดไม่รู้ไม่ทราบทิฏฐธรรมิกัตถะเป็นต้น เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อณฺช ได้แก่ คนไม่มีปัญญา คือคนพาล); อณฺช ศัพท์ เมื่อใช้ในความหมายว่า พาล (คนพาล) และ ทารก (ยังเด็ก) ไม่จัดเป็นสัพพนาม, เพราะไม่ใช่สัพพนามจึงประกอบเป็นวิเสสนะของ ปุริส, กณฺหา, จิตฺต ได้ทุกเมื่อ

อณฺชตร (ติ.สพ.) **อื่น** แปลกันมาว่า **คนใดคนหนึ่ง, ส่วนใดอันหนึ่ง** วิ. อณฺช เอว **อณฺชโร** (อณฺช นั่นเอง ชื่อว่า อณฺชตร); อณฺชตร และ อณฺชตม เป็นอนิยมวิเสสนะ, [อณฺช + ตร ปัจจัยสกัตต์], อีกประการหนึ่ง อณฺชตร มี

ความหมายว่า คนใดคนหนึ่ง คือไม่ปรากฏ (อปากฎ)

อณฺชิตฺต (นป.) **ความเชื่ออื่น, ความเห็นอื่น, ศาสนาอื่น, ทำคือความเชื่ออื่น** วิ. สตฺตา เอตฺถ เอตาสุ ทฺวาสนฺธิยา ทิฏฺฐิสฺ ตฺรณฺติ อฺปฺปิลฺวณฺติ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺชํ กโรณฺติ อิติ ตสฺมา ตา ทิฏฺฐิโย **ติตฺถ** (สัตว์ทั้งหลายย่อมข้าม คือลอยไป ได้แก่ คำพูดคำว่ายลงไปนทิวถุ ๖๒ เหล่านั้น เหตุนั้น ทิฏฺฐิเหล่านั้น ชื่อว่า ติตฺถ-ทำคือทิฏฺฐิเป็นที่จมลงของเหล่าสัตว์), [ตฺร ชาติ อฺปฺปิลฺวเน ในความลอย + ถ ปัจจัย กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า กฺวจิ ชาติ เป็นต้น; หรือลง ถก ปัจจัย โมค.๗/๘๘ ว่า ติตฺถาทโย, แปลง ร และสระที่สุด ต เป็น อิ, ช้อน ต สำเร็จรูปเป็น ติตฺถ], วิ. อณฺช ติตฺถ **อณฺชิตฺต** (ทำคือทิฏฺฐิเป็นที่จมลงของเหล่าสัตว์อื่น ชื่อว่า อณฺชิตฺต)

อณฺชิตฺต (นป.) ๑. **เดียงสอ, คนถือลัทธิอื่น** วิ. อณฺช ติตฺถ เอเตสนฺติ **อณฺชิตฺต** (ทำคือลัทธิอื่น แห่งชนเหล่านั้นมีอยู่ เหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า อณฺชิตฺต), [ลง อิก ปัจจัย ในตทฺสสฺตติตฺทิต, แปลง ก เป็น ย], ๒. **ผู้ประกอบในลัทธิอื่น** วิ. อณฺชการตฺยา อณฺชิตฺต เอ นียตฺตาติ อณฺชิตฺต. (เหล่าชนผู้ประกอบอัญญเดียงสอ เพราะอาการไม่รู้อะไร เหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า อัญญเดียงสอ), ลทฺธิ (ความเชื่อ, ความเห็น) ท่านเรียกว่า ติตฺถ, ๓. **ผู้มีลัทธิอื่น** วิ. อณฺช ติตฺถ **อณฺชิตฺต** (ลัทธิอื่น ชื่อว่า อณฺชิตฺต) วิ. อณฺชิตฺต เอเตสฺ อตฺถิติ **อณฺชิตฺต**, ปริพฺพชกาทโย. (ลัทธิอื่นของชนเหล่านั้นมีอยู่ เหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า อัญญเดียงสอ ได้แก่ ปริพฺพช เป็นต้น)

อณฺณตา (อพ.) โดยประการอื่น วิ. อณฺเณน ปกาเรน **อณฺณตา** (โดยประการ อื่น ชื่อว่า อณฺณตา), **ตา** ปัจจัยแทน ปการ รูป. ๔๒๑ ว่า *สพพนาเมหิ ปการวจนเ ตฺ ฎา, อุภยตา อิตรตยา ยตา ตตา* ก็นัยนี้, ลง ถตฺตา ปัจจัย ได้รูปเป็น **อณฺณถตฺตา** วิ. อณฺเณน ปกาเรน **อณฺณถตฺตา** (โดยประการอื่น ชื่อว่า อณฺณถตฺตา), นัยเดียวกันเช่น **ถถตฺตา, ยถตฺตา** เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง **อณฺณตา** เป็นนิบาต มีความหมายว่า อื่น

อณฺณตาภาว (ป.) ๑. **ความเป็นโดยประการอื่น** วิ. อณฺเณน ปกาเรน **ภวนํ อณฺณตาภาโว** (ความเป็นโดยประการอื่น ชื่อว่า อณฺณตาภาว), ได้แก่ การถึงอาการอื่น เพราะถึงภพอื่น; ๒. **ความเป็นอย่างอื่นโดยอย่างอื่น** วิ. อณฺณตา อณฺเณน **ภวนํ อณฺณตาภาโว** (ความเป็นโดยประการอื่น ชื่อว่า อณฺณตาภาว), [อณฺณตา + ภู ธาตุ สตตายํ ในความมีความเป็น + ณ ปัจจัย], ๓. **ความเป็นอย่างอื่นโดยภพ** วิ. **ภเวณ อณฺณตาภาโว** (ความเป็นโดยประการอื่นโดยภพ), หมายความว่า ถึงอาการอื่นจากภพเดิม เช่น กามาวจรสัตว์ เปลี่ยนภพเป็นรูปาวจร และ มนุษย์ เปลี่ยนภพเป็นเทวดา เพราะการถือเอาภพใหม่

อณฺณภาคิย (นป.) ๑. **เป็นส่วนอื่น** วิ. อณฺณ-ภาคสฺส อิหํ **อณฺณภาคิยํ** (สิ่งนี้เป็นของส่วนอื่น ชื่อว่า อณฺณภาคิย), นัยนี้เป็นศัพท์ิต, [ณิก ปัจจัย, แปลง ก เป็น ย] ๒. **มีส่วนอื่น** วิ. อณฺณภาโค วา อสฺส อตถิติติ **อณฺณภาคิยํ** (อีกนัยหนึ่ง ส่วนอื่นของสิ่งนั้นมีอยู่ เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า **อณฺณ-ภาคิย**), วิเคราะห์นี้ลง อีก ปัจจัยในตทสฺสตีติศัพท์ิต

อณฺณวิหิต (ติ.) ๑. **ผู้มีอารมณ์อื่นอันตั้งไว้แล้ว** วิ. อณฺณํ อารมฺมณํ วิหิตํ เยนาคิ **อณฺณวิหิต**, วิหิตถณฺวารมฺมโณ บุคฺคโล (อารมณ์อื่นอันบุคคลใดตั้งไว้แล้ว เหตุุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า **อณฺณวิหิต** ได้แก่ ผู้มีอารมณ์อื่นอันตั้งไว้แล้ว), ๒. **ใจลอย, ตั้งจิตไว้ในอารมณ์อื่น** วิ. อณฺณสฺมี อารมฺมเณ จิตฺตํ วิทหติ รเปตีติ **อณฺณวิหิต** (ผู้ใดทำคือวางจิตไว้ในอารมณ์อื่น เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า **อณฺณ-วิหิต**) [อณฺณ + วิ + ธา ธาตุ รฺปน ในความตั้งไว้, ต ปัจจัย, แปลง อา เป็น อิ, เพราะ ต ปัจจัย แปลง ธิ เป็น ทิ]

อณฺณวา (อิต.) **ธรรมชาติรู้ไม่ล่วงขอบเขต** วิ. ปจฺจมคฺคาทีหิ ทิฏฺฐจฺริยาทํ อนตฺติกฺกมิตฺวา **อณฺณวา** มคฺคผลญาณํ (สภาวะอันบุคคลรู้ไม่ล่วงเลยขอบเขตอันปฐมมรรคเป็นต้นเห็นแล้ว เหตุุนั้น ชื่อว่า **อณฺณวา** ได้แก่ มรรคญาณผลญาณ), [อา + ณา ธาตุ อวโพธเน ในความรู้ + อ ปัจจัย, อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์], ๒. **สภาวะกำจัดสังโยชน์** วิ. รุปราคาทินํ ปญฺจนํ อุทฺธมภาคิยสฺสโยชนานมอชฺวเสน **อณฺณวา** (ชื่อว่า **อณฺณวา** เพราะกำจัดสังโยชน์เบื้องต้นโดยเป็นขอบเขต), [อา ในความหมายว่า ขอบเขต (มริยาทตฺโถ) + ณา ธาตุ มารณโตสนนินสาเนสุ ในความฆ่า ยินดี และลับ + อ ปัจจัย เป็นอิตถิลิงค์] ๒. **พระอรหันต์** วิ. คำว่า **อณฺณวา** หมายถึง **อรหันต์**. ดังที่ ท่านแสดงไว้ใน *มูลปณฺณาสนฺนีกา* (ม.ฎี.๑/๔๙๐) ว่า *ทสฺสนมคฺเคน ญาตมริยาทํ อนตฺติกฺกมิตฺวา ชานนตี สีขาปฺตตฺตา อคฺคมคฺคปณฺญา อณฺณวานาม, ตสฺส ผลภาวโต อคฺคผลมฺปีติ* (อรหันต์-มรรคญาณ ที่เป็นปัญญาชั้นสุด รู้ไม่ล่วงเลยขอบเขตตามที่โสดาปัตติมรรครู้แล้ว ชื่อว่า

อัญญา แม้อรหัตตผลญาณ ก็เรียกว่า อัญญา เพราะเป็นผลของญาณนั้น) อณฺณ ศัพท์มีความหมายว่า รู้ทั่ว โดยมุ่งถึง มรรคญาณและผลญาณในท่ามกลาง (อนาคามีมรรค/ผล, สกทาคามีมรรค/ผล) หรืออรหัตตผลญาณ; ๓. รู้แล้ว วิ. อาชานิตวานาติ **อณฺณา** (รู้ทั่วถึงแล้ว ชื่อว่า อณฺณา), [อา + ณา ธาตุ อวโธเน ในความรู้ + ตวา ปัจจัย แปลงเป็น ย, กจ. ๕๔๗ รูป. ๖๔๑ ว่า สพฺเพหิ ตุนาทีนํ โย, ลบ ย กจ. ๔๐๔ รูป. ๓๗๐ เตสุ วุฑฺธิ เป็นต้น, ๔. การรู้ วิ. อาชานนํ **อณฺณา** อณฺณาตุ (การรู้ทั่วถึง ชื่อว่า อณฺณา ได้แก่ ความรู้ทั่วถึง), [อา + ณา ธาตุ ในความรู้ + อ ปัจจัย, ลง อา ปัจจัยอิทธิโชตกอีก]

อณฺณาน (นป.) การไม่รู้, ความไม่รู้, โมหะ วิ. น ชานาตีติ **อณฺณาน** (ภาวะที่ไม่รู้ ชื่อว่า อณฺณาน) บางคัมภีร์ปรากฏว่า **อณฺณ**, วิ. ฌายเต **ณฺณ** (อันเขารู้อยู่ ชื่อว่า ณฺณ), ภาวสาธนะ, วิ. น ฌานํ **อณฺณาน** (อันเขารู้อยู่ หามีได้ ชื่อว่า อณฺณาน), [น + ณา ธาตุ + ย ปัจจัย, ซ่อน ณ], โมหะ ได้ชื่อว่า อัญญาณะ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อญาณ, คำว่า อนภิสมโย, อนนุโพโธ, อสมโพโธ, อปปฏิเวธ, อสงคาหณา, อปริโยคาหณา, อสมเปกขณา, อปัจจเวกขณา เป็นไวพจน์ของ อณฺณาน; พึงดูความโดยพิสดารที่อรรถกถาตามหานิทเส

อณฺณาตพฺพ (นป.) ๑. อันเขาพึงรู้ชัด, -พึงรู้ทั่วถึง, -พึงรู้อย่างมั่นคงจริงจัง วิ. ทพฺพชานิตพฺพนติ **อณฺณาตพฺพ** (สิ่งใดอันเขาพึงรู้ อย่างมั่นคงจริงจัง เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อณฺณาตพฺพ), [อา + ณา ธาตุ ในความรู้ + ตพฺพ ปัจจัย] ๒. อันเขาไม่พึงรู้ วิ. น ชานิตพฺพนติ **อณฺณาตพฺพ** (สิ่งใดอันเขาไม่พึงรู้ เหตุนั้น สิ่งนั้น

ชื่อว่า อณฺณาตพฺพ), [น + ณา ธาตุ ในความรู้ + ตพฺพ ปัจจัย]

อณฺณาตาวิณฑริย (นป.) อินทรีย์ของพระชินาสพ, ปัญญาของพระอรหันต์ ได้แก่ **อรหัตตผลญาณ** วิ. จตตาริ สจฺจจฺานิ อาชานิตถาติ **อณฺณาตาวิ** (พระชินาสพผู้รู้สัจจะ ๔ ชื่อว่า อัญญาตาวิ), **อณฺณาตาวิโน** ปรินิมฺนิจิตอาชานน-กิจจสส ชีณาสวสส อินฺทริยนติ **อณฺณาตาวิณฑริย** (อินทรีย์ ของพระชินาสพผู้รู้สัจจะ ผู้ทำกิจคือ การรู้จบแล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า อัญญาตาวิณฑริย), **ตาวิ** ในที่นี้หมายถึง รู้ตลอดจบสิ้น (นิมฺนจฺานาจิ) เช่นคำว่า **วิชิตาวิ**, คำว่า **อณฺณาตาวิณฑริย** นั้น เป็นชื่อของอรหัตตผลญาณ วิ. **อณฺณาตาวิภาเว** สมฺปยุตฺตตมฺเมหิ อินฺทฺภูจฺ์ กาทเรตีติ **อณฺณา-ตาวิณฑริย** *วิสุทฺธิมคฺคมาหาภิกฺก* (ธรรมชาติ ชื่อว่า อัญญาตาวิณฑริย เพราะอรธรรว่า ครอบ ความเป็นใหญ่ กว่าสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ใน ความเป็นผู้รู้ทั่วถึง)

อณฺณาตก (ติ.) ๑. อันเขาไม่รู้แล้ว, อันเขาจำไม่ได้แล้ว, สิ่งที่ไม่ปรากฏ วิ. อมฺหากํ อิทฺนติ น ฌาตพฺพนติ **อณฺณาต**, ตเมว **อณฺณาตก**, นิสิตฺนาทิ (สิ่งใดอันเขาจำไม่ได้ว่า นี้ของพวกเรา เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อณฺณาต, อณฺณาต นั้นเอง ชื่อว่า อณฺณาตก ได้แก่ นิสิตฺนะ เป็นต้น), [น + ณา ธาตุ ณาณ ในความรู้ + ต ปัจจัย + ก สกัตถ์], วิ. อมฺหากํ อิทฺนติ **อณฺณาต** อวิทิตฺนติ **อณฺณาตก** (สิ่งใดอันเขาไม่รู้ คือไม่ปรากฏว่า สิ่งนี้เป็นของเรา ดังนี้ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อณฺณาตก), ๒. **ไม่ใช่ญาติ** (ติ.) วิ. น ฌาตโก **อณฺณาตโก** (ผู้ไม่ใช่ญาติ ชื่อว่า อัญญาตกะ), ในอิทธิลึงค์เป็น **อณฺณาติกา** ในคำนี้ อณฺณาต

บางแห่งตัดบทเป็น อา+ฉาต (รู้ทั่วถึง) ก็ได้ บางแห่งตัดบทเป็น น ฉาต (ไม่รู้) ก็ได้

อณฺญาที (ป.) ปรากฏดูจคนอื่น, เหมือนคนอื่น วิ. อณฺโณ วิย ทิสสตีติ **อณฺญาที**, อณฺญาทิกฺโข, อณฺญาทีโส (ผู้ใดปรากฏดูจคนอื่น เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อณฺญาที ได้แก่ ผู้ปรากฏเช่นกับคนอื่น, ผู้ปรากฏเหมือนผู้อื่น), [อณฺย + ทิส ธาตุ เปกฺขเน ในความมองเห็น + กวิ ปัจจัย ลบ กวิ, แผลง ส เป็น อี, และ ส เป็น กฺข, ทีฆะกลางศัพท์]

อณฺญา (กิ.กิต.) ๑. รู้ไม่ล่องเลยไปแล้ว, รู้ทั่วถึงแล้ว วิ. อนตฺถิกมิตฺวา ชานิตฺวาติ **อณฺญา** (การรู้ไม่ล่องเลยไป ชื่อว่า อณฺญา), [อา + ฉา ธาตุ + ตฺวา ปัจจัย แผลงเป็น ย, กจ.๕๙๗ รูป.๖๔๑ ว่า สพฺเพหิ ตฺมาทึนํ โย; อีกนัยหนึ่งว่า **อณฺญา** แปลว่า **รู้ทั่วแล้ว** (อาชานิตฺวา) หรือ ลบ ย ด้วยมหาสุตรว่า ได้รูปว่า **อณฺญา** (รู้ทั่วแล้ว) ก็มี ๒. เพื่อการรู้ทั่วถึง บางแห่ง อณฺญา มีความหมายว่า เพื่อประโยชน์แก่การรู้ทั่วถึง (อาชานนตฺถาย)

อณฺญาสิโกณฺทณฺโณ (ป.) พระโกณฑัญญะ ผู้อันพระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ได้รู้แล้ว, พระอณฺญาโกณฑัญญะ วิ. อณฺญาสิ อิติ พฺยาโกโต โกณฺทณฺโณ **อณฺญาสิโกณฺทณฺโณ** (พระโกณฑัญญะ อันพระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ได้รู้แล้ว ดังนี้ จึงชื่อว่า อณฺญาสิโกณฺทณฺโณ), อณฺเณ จาติ นิสฺสตีติปีนฺสฺสฺเตน ตฺยาทิสฺสทฺทาปี สณฺญาภาวํ ปตฺตา นิปาตฺรฺปา โหนฺติ (แม้กิริยา ศัพท์และนามศัพท์ครั้งถึงความเป็นชื่อแล้ว ก็ย่อมนับเป็นนิบาตไป ด้วยสุตร นิสฺสตีติ.๔๑๓ ว่า **อณฺเณ** จ), การสมาสกิริยากับบทอื่นๆ โดยนัยเดียวกัน เช่น **อตฺถิชีรา** คาวี (แม่โค มีน้ำนมมาก ชื่อว่า อตฺถิชีรา), **นสนฺติปฺตฺตา** อิตฺถิ (หญิง ไม่มี

บุตร ชื่อว่า นสนฺติปฺตฺตา), **มกฺขลิกฺโคสาล** (เตียรถีย์ชื่อมกฺขลิกฺโคสาล), อตฺถิ หุตฺวา ปจฺจโย **อตฺถิ ปจฺจโย** (ปัจจัยโดยความมีอยู่ ชื่อว่า อตฺถิ ปจฺจโย), โดยนัยเดียวกัน **นตฺถิ ปจฺจโย** (ปัจจัยโดยความไม่มี), **อโหสิ** เอว กมฺมํ **อโหสิกมฺม** (กรรมคืออโหสิ ชื่อว่า อโหสิกมฺม), **อสุโก อิติ** อาห อสุโก อิติ อาห, **อสุกสมฺม** วา คนเถ อิติ อาห **อสุกสมฺม** คนเถ อิติ อาหาคี เอวํ ปวตฺตวณฺน **อิตฺถิตฺถิ** (คำพูดอันเป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า กล่าวแล้วว่า บุคคลโน้น, กล่าวแล้วว่า บุคคลโน้น, หรือว่า กล่าวแล้วว่า ในตำราโน้น, กล่าวแล้วว่า ในตำราโน้น ชื่อว่า อิตฺถิตฺถิ) ตฺยาทิสฺสทฺทาปี สณฺญาภาวํ ปตฺตา นิปาตฺรฺปา โหนฺติ, **สยาทิสฺสทฺทา จ. ตสฺมา เตปิ อิมสมฺม** สุตฺเต สงคฺยหนฺติ (แม้กิริยาศัพท์ และนามศัพท์ครั้งถึงความเป็นชื่อแล้ว ก็ย่อมนับเป็นนิบาตไป. เพราะเหตุนั้น แม้กิริยาและนามศัพท์ที่เป็นชื่อเหล่านั้น จึงสงเคราะห์อยู่ในสูตรนี้ด้วย)

อณฺณินฺทฺริย (นป.) **อณฺณินฺทฺริย**, **อินฺทฺริย** อันเป็นอณฺณะ, **ปัญฺญา** อันรู้ทั่วถึง วิ. อาชานาติ ปจฺจมคฺเคน ทิฏฺฐมฺริยาทํ อนตฺถิกมิตฺวา ชานาติ **อินฺทฺริย** ญจาติ **อณฺณินฺทฺริย** (สภาพที่รู้ทั่วถึง คือรู้ไม่ล่องเลยขอบเขตที่โสดาปัตติมรรคได้เห็นแล้ว ด้วย อินฺทฺริยด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า อณฺณินฺทฺริย), ใน **มณฺวิมฺลชฺชฺสา** ว่า ‘ชานาตีติ **ณ**, ปจฺจมคฺเคน ทิฏฺฐมฺริยาทํ อนตฺถิกมิตฺวา **ณ** **อณฺณ**, อาการสฺสรสฺสตฺตํ, ตณฺจ ตํ **อินฺทฺริย** ญจาติ **อณฺณินฺทฺริย** ญติ อตฺถิ ทสฺเสติ อาชานาตีติอาทินา (สภาวะใดย่อมนั้น เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า ญ, สภาวะที่รู้ไม่ล่องเลยขอบเขตที่โสดาปัตติมรรคได้เห็นแล้ว ชื่อว่า อณฺณะ, รัสสะ อา เป็น อ, สภาวะที่รู้นั้น ด้วย อินฺทฺริยด้วย ชื่อว่า อณฺณินฺทฺริย ท่านแสดง

เนื้อความดังนี้ด้วยคำว่า อาชานาติ เป็นต้น) หมายความว่า อินทรีย์ที่รู้สัจจะ ๔ อันมรรค นั้นๆ รู้แล้ว ไม่ล่วงเลยขอบเขตตามที่โสตาปัตติ มรรครู้แล้ว, คำว่า อัญญินทรีย์ นี้เป็นชื่อของ โสตาปัตติผลญาณ จนถึงอรหัตตมรรคญาณ วิ. อนุญาตานันเยว ธมมานัน ปุน อาชานเน สมปยุตตธมเมหิ อินทภูจฺจ กาทเรตฺติ อญฺญินทฺริยฺ (ธรรมชาติที่ชื่อว่า อัญญินทรีย์ เพราะครอง ความเป็นใหญ่กว่าสัมปยุตธรรม ในเพราะรู้ทั่ว ธรรมที่เคยรู้มาแล้วอีก)

อญฺญเยยฺย (ติ.) ๑. **ภาวะอันเขาพึงรู้ทั่ว** วิ. อาชานิตพฺโพติ **อญฺญเยยโย** (ภาวะใดอันเขา พึงรู้ทั่ว เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อัญญเยยยะ), [อา + ญา ธาตุ พุชฌเน ในความรู้ + ญย ปัจจัย + ซ้อน ญ, รัสสะ อา เป็น อ, แปลง อา เป็น เอ, ซ้อน ย], ๒. **ภาวะอันเขาไม่รู้ทั่ว** (ติ.) น ชานิตพฺโพติ **อญฺญเยยโย** (ภาวะใดอันเขายังไม่รู้ เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อัญญเยยยะ), [น + ญา ธาตุ อวโพธเน ในความรู้ + ญย ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, ซ้อน ญ], ๓. **สิ่งที่ควรเพื่ออันรู้ทั่ว** (นป.) อาชานิตฺ อรหตฺติ **อญฺญเยยยฺ** (สิ่งใดควรเพื่อจะรู้ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อัญญเยยยะ), [อา + ญา ธาตุ อวคฺมเน ในความรู้ + ญย ปัจจัย, แปลง อา ที่ ญา เป็น เอ, ซ้อน ย]

อญฺญ (นป.) **อญฺญ** ชื่อมาตรานับต่อจาก อพพะ วิ. อญฺจติ คจฺจตฺติ **อญฺญ** (สิ่งใดไปคือดำเนินไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อัญญ), จำนวนเท่าเขียน เลข ๑ ประกอบเลข ๐ ลงไป ๘๔ ตัว, [อญฺ ธาตุ คฺมเน ในความไป + ญ ปัจจัย] จำนวนร้อยแห่ง แสนอัพพะคือว่า อญฺญ.

อญฺนิ (อิต.) **แม่แคว่** วิ. อญฺยเต คฺมมเตติ **อญฺนิ** มญฺจโค (ส่วนประกอบเพียงอย่างหนึ่งอันเขาไป

ถึง เหตุนั้น ชื่อว่า อญฺนิ ได้แก่ แม่แคว่), ศัพท์นี้ เป็นอิตถิลิงค์, [อญฺ ธาตุ คฺมเน ในความไป + อนิ ปัจจัย *โมค.๗/๑๑๒* ว่า *วตฺตภาวฺวธฺมาเสหฺยนิ*

อญฺนิ (อิต.) **แม่แคว่** วิ. อญฺจติ คจฺจตฺติ **อญฺนิ** (ส่วนประกอบเพียงอย่างหนึ่งซึ่งไป คือ ดำเนินยืนยาวไป เหตุนั้น ชื่อว่า อญฺนิ), [อญฺ ธาตุ + ญ ปัจจัย แปลงเป็น อน, อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์] **อญฺวิ** (อิต.) **ดง, ที่เที่ยวเดินไป** วิ. อญฺจติ คจฺจตฺติ **อญฺวิ** (ชนทั้งหลายเที่ยวไปในแดนนั้น เหตุนั้น แดนนั้นชื่อว่า อญฺวิ), [อญฺ คฺมเน + อว ปัจจัย + อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์], ๒. **ดง, ที่งอกงามขึ้นข้างบน** (อิต.) วิ. อญฺจติ คจฺจตฺติ **อญฺวิ** (ดงที่งอกงามขึ้นข้างบน เหตุนั้น ดงนั้นชื่อว่า อญฺวิ), [อญฺ + ญฺ ธาตุ วิรุหนे ในความงอกงาม + อ ปัจจัย + อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์, แปลง อญฺ เป็น อ, แปลง อญฺ เป็น อว], ๓. **ดง, ที่มีหินศิลา, ที่มีภูเขา** (อิต.) วิ. อญฺจติ คจฺจตฺติ **อญฺวิ** (ส่วนประกอบคือหินในประเทศนี้มี อยู่ เหตุนั้นประเทศนั้นชื่อว่า อญฺวิ, อญฺวิ), [อญฺ + อี/อฺ ปัจจัย + ว อวคฺม], ๔. **ดง, ที่ไปเก็บเครื่องไม้** วิ. ทพฺพสมภฺการานิ อญฺจติ คจฺจตฺติ **อญฺวิ** (ชนทั้งหลายเที่ยวไปกับ ทัพพสัมภาระในแดนนั้น เหตุนั้น แดนนั้นชื่อว่า อญฺวิ, อญฺวิ), [อญฺ ธาตุ + อี ปัจจัย + อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์ + ว อวคฺม], ๕. **ดง, ประเทศที่พวกโจรเบียดเบียนมนุษย์** วิ. โจรภโย มนุสฺเส อา ภุโส ญฺวานติ ปิพฺยนติ **อญฺวิ** (โจร เป็นต้น เบียดเบียนพวกมนุษย์อย่างทารุณ ในแดนนั้น เหตุนั้น แดนนั้นชื่อว่า อญฺวิ, อญฺวิ), [อา + ญฺ ธาตุ ปิพฺเน ในความเบียดเบียน + ญ ปัจจัย + อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์ ลบ ญ อนุพันธ์ + แปลง

อุ เป็น อว อาคม, รัสสะ อา เป็น อ] ศัพท์นี้เป็น
อิตถิลิงค์

อฏฺฐ (ป.) ๑. **คติ** วิ. อฏฺฐิตติ **อฏฺฐ** ญฺติ (สิ่งใดย่อม
เป็นไปหรือเกิดขึ้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อฏฺฐ
ได้แก่ คติความ) เช่น *วินย.อ.๒/๕๑๘* ว่า อฏฺฐ-
การโก (ผู้ก่อคติความ), [อฏฺฐ ชาติ คมเน อภิโยเค
วา ในความไป หรือความเกิดขึ้น + ฐ ปัจจัย], ๒. **คติ, ดคีความที่เป็นเหตุให้คู่ความอิตถัด**
วิ. ปจฺจตถิกา อฏฺฐิยนติ ทุกขายนติ เอเตนาติ
อฏฺฐ, วินิจฺฉิตพฺพโวหาโร (คู่ความย่อมอิตถัด
หรือลำบากใจ เพราะสิ่งใด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
อฏฺฐ ได้แก่ การฟ้องร้องที่ต้องตัดสิน), เช่น
กฎฏฺฐํ กตฺวา (ทำคดีโกง) [อฏฺฐ ชาติ ปิพเน ใน
ความเปียดเบียน + อ ปัจจัย], ๓. **โรงกลม, มัณฑลมาพ, เรือนจตุรมุข** วิ. อฏฺฐิตติ **อฏฺฐ**
มาโพ (สิ่งใดย่อมเป็นไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
อฏฺฐ ได้แก่ เรือนยอด), หมายถึง โรงที่เหมือน
หอดฉัน (โภชนาสาลา) โรงกลม (มัณฑลมาโพ) แต่
ในอรรถกาวิณัย (วินย.อ.๒/๑๗๙) ว่า มาโลติ
เอกกฎฺสงคหิโต จตุรสสปาสาโท (ปราสาท ๔
เหลี่ยมจัตุรัส อันสงเคราะห์เข้าด้วยยอดเดียวกัน
ชื่อว่า เรือนยอดเดียว), กาโร วา ยถา
อฏฺฐพฺพณาทิ ภินทิตฺวาติ (อีกนัยหนึ่งแปลว่า
เรือนจำ เช่น ทำลายเครื่องผูกที่เขาจองจำไว้),
[อฏฺฐ ชาติ คมเน พนธเน วา ในความไปหรือ
ความผูก + อ ปัจจัย], ๔. **ป้อม** วิ. อฏฺฐิตติ หีสตีติ
อฏฺฐ อฏฺฐาลโก (อาคารที่ขจัดคือเปียดเบียน
เหตุนั้น อาคารนั้นชื่อว่า อฏฺฐ ได้แก่ ป้อม),
วินย.อ.๒/๑๗๙ ว่า อฏฺฐิตติ ปฏฺฐิราชาทิ-
ปฏฺฐิพาหนตถํ อิกฺฐกาหิ กโต พหลภิตฺติโก
จตุปถจฏฺมิโก ปติสสยวิเสสตี วุตฺตํ โหติ (บพว่า
อฏฺฐ “ป้อม” คือสถานที่พักพิงที่มี ๔ หรือ

๕ ชั้น สร้างด้วยอิฐมีผนังหนา เพื่อป้องกัน
พระราชอาชฏเป็นปฏิปักษ์ เป็นต้น), [อฏฺฐ ชาติ
อติ กุมหีสาสู ในความก้าวไปและความ
เปียดเบียน + อ ปัจจัย], ๕. **อันตราย, ความ**
อาตุร, เรือนจำ วิ. อฏฺฐิตติ หีสตีติ **อฏฺฐ** อนฺตราโย
(สภาวะใดเปียดเบียน เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า
อฏฺฐ ได้แก่ อันตราย), อีกนัยหนึ่งแปลว่า การา
คือ เรือนจำ เช่น คำว่า พันธนาการที่เรือนจำ
เป็นต้น, อฏฺฐ ชาติ หีสายํ ในความเปียดเบียน +
อ ปัจจัย]. วิ. ปิพิตโต ทุกขิตโต พาศิตโต **อฏฺฐ**
อาตุโร (สภาพที่บีบคั้น กดดัน ก่อความลำบาก
ชื่อว่า อฏฺฐ ได้แก่ ความอาตุร), [อฏฺฐ ชาติ
อนาพเร ในความไม่เอื้อเพื่อ + ต ปัจจัย]. ใน
ความหมายนี้ บางแห่งปรากฏปาฐะว่า **อฏฺฐิต**
ก็มี

อฏฺฐก (ป.) **ร้าน, นั่งร้าน, ห้าง** วิ. อฏฺฐิตติ พนฺธติ
เอตถาติ **อฏฺฐ**โก เวหาสมณโจ (เขาผูกมัดไว้ที่นั้น
เหตุนี้ ที่นั้นชื่อว่า อฏฺฐก ได้แก่ นั่งร้าน), [อฏฺฐ
ชาติ พนฺธเน ในความผูก + ก ปัจจัย]. ปาฐะว่า
อฏฺฐ ก็มี, เช่น อฏฺฐํ วา พนฺธนติ (พวกเขาผูก
นั่งร้านไว้)

อฏฺฐการี (ป.) **ผู้ก่อคดีโดยปกติ, คู่ความ,**
ลูกความ วิ. อฏฺฐิตติ โวหาริกวินิจฺฉโย วุจฺจติ, ยํ
ปพฺพชิตา อธิกรณนติปิ วทนติ. อฏฺฐํ กโรติ
สีเลนาคติ **อฏฺฐการี** (การวินิจฉัยของผู้พิพากษา
เรียกว่า อฏฺฐ-คติ, ซึ่งบรรพชิตเรียกกันว่า
อธิกรณ์, ผู้โดยย่อมาก่อนคดี โดยปกติ เหตุนี้ ผู้
นั้น ชื่อว่า อฏฺฐการี), [อฏฺฐ + กร ชาติ กรณ ใน
ความทำ + ณี ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์ และ
พฤทธิ อ เป็น อา], ปาฐะว่า **อฏฺฐการโก**, ญฺ
ปัจจัย แปลงเป็น ออก

อภฺภูหฬส (ปฺ.) หั่วรหะมก, หั่วรหะเสียงดั่ง
 วิ. อภฺภูโห หฬส อภฺภูหฬส. อติภฺกนฺโต หฬส
อภฺภูหฬส, มหฬหฬส (ภกรหั่วรหะที่ดั่งขึ้น
 ชื่อวฬ อภฺภูหฬส คือหั่วรหะเกินขอบเขต ชื่อวฬ
 อภฺภูหฬส ได้แ่ หั่วรหะเสียงดั่ง), [อติ + หฬส
 ฐตฺ, แพลง ต เป็น ฐ, ซ้อน ฐ, แพลง อี เป็น อ]

อภฺภูภลภ (ปฺ.) ป้อม, ป้อมยวม, หอกอย
 วิ. อภฺภูติ หีสตีติ **อภฺภูภลภ** อภฺภูโห, อภฺภูฐตฺ,
 อลภ (อภกรไตเปียดเปียน เหตุณั้ อภกรณั้
 ชื่อวฬ อภฺภู, อภฺภู ฐตฺ, คือหอกอย), วิ. อภฺภู
 อลติ นิวเรตีติ **อภฺภูภลภ** (อภกรไตป้อมกันคือ
 กันอันตรยวฬ เหตุณั้ อภกรณั้ ชื่อวฬ
 อภฺภูภลภ), อภฺภู + อล ฐตฺ นิวเรณ ในควม
 หั้ม + ณฺ รุ ปัจจย], ปฐระวฬ **อภฺภูภล** ก็มี, ใน
 วิมตีวินทนี (วิมตี.ฐ.๑/๓๖๖) วฬ โคปฐฐภลภ-
 ยุตตณติ เอตถ ปภกรเรสุ ยุทฐตถย ภโต
 วงภสณฺจโน สรภเชปภิทฐสทิต ปติสสยวิเสโส
อภฺภูภลภ (อภฺภูภลภ “ป้อม” ในคฬวฬ
 โคปฐฐภลภยุตตณั้ นั้น หมยถึง ที่ภักพิเศษ
 ประภอบด้วยซ่งและเครื่งล้อมทำเป็นสณฐน
 ไค้งเพื่อประโยชนแ่ภกรรบบนภฬ)

อภฺภู (อติ.) ควมเจ็บใช้, ควมเปียดเปียน
 วิ. สตเต อภฺภูติ อภภวตีติ **อภฺภู** พยทธิ (สภวเร
 ไดย่อมเปียดเปียนครอบงฬสัฏวฬท้งหฬย เหตุณั้
 สภวเรณั้ ชื่อวฬ อภฺภู), [อภฺภู ฐตฺ อภภวเน ใน
 ควมครอบงฬ + อี ปัจจย] อภฺภู ศัพท์เป็น อี
 ภกรณตึในอติถึลึงค์

อภฺภูติ (ติ.) อันหฬเปียดเปียนแล้ว, อันหฬภคชึ,
 ฤภทำให้ลฬภก วิ. ปิฬิโต เขทิตโต วฬ **อภฺภูติ**
 (ผู้อันหฬปึบคั้ กตตันให้ลฬภก ชื่อวฬ อภฺภูติ),
 [อภฺภู ฐตฺ วฐเขทเนสุ ในควมขฬและทำให้
 ลฬภก + ต ปัจจย + อี อภคม]

อภฺภูยิมม (ภ.ภิต.ติ.) อันหฬประภฤติภคชึอยู่,
 ประภฤติลฬภกอยู่, เปียดเปียนอยู่, เปื่ออยู่,
 ระออยู่ วิ. อภฺภูโห ภริยเตติ **อภฺภูยิมม**,
 ปิฬิยมมโนติ อตโถ (ควมเปียดเปียนอันหฬ
 ภกรทำอยู่ ชื่อวฬ อภฺภูยิมม ได้แ่ เปียดเปียน
 อยู่), [อภฺภู ใช้เป็นนภมฐตฺ-นภมมใช้เป็นดฺจ
 ฐตฺ + อี ปัจจยลงทฬยนภมในอรธแห่งฐตฺ,
 โมค.๕/๑๒ วฬ ฐตฺวตเถ นภมสมิ + ย และ มม
 ปัจจย, อี อภคม] นัยเตียวกัน **อภฺภูยิม** หรือ
อภฺภูยิมม, ลง ยุ ปัจจย ภวสธรณะ, แพลงเป็น
 อน

อภฺภูยิม (นปฺ.) ระอ, เปื่อหนฬย, รังเกียจ
 วิ. อภฺภูยิมยเต **อภฺภูยิม** (อันหฬเปื่อหนฬย ชื่อวฬ
 ภกรเปื่อหนฬยอฐร), [อภฺภู ฐตฺ อนภทเร ใน
 ควมไม่เอื่อเพื่อ + อีย หรือ อีย ปัจจยต่อทฬย
 อภฺภู ซึ่งเป็นนภมใช้เป็นดฺจฐตฺ + ยุ ปัจจย
 แพลงเป็น อน] นัยเตียวกัน **อภฺภูยิมโต** ลง อนต
 ปัจจย ในภตตฺวจภ, **อภฺภูยิมตว** ลง ตว ปัจจย

อภฺภูจภ (ปฺ.นปฺ.) ๑. ผู้ทำประโยชน, ผู้สอน
 คาสตร, ผู้สร้งตฬร, ฤษิผู้แต่งมนต วิ. อตถ
 หิต อตเถ วฬ สตเถ ภโรตีติ **อภฺภูจภ**, มนตสส
 ภตตอ อีสิ (ผู้ไดย่อมภกรทำซึ่งประโยชนเกื่อกูล
 หรือภกรทำซึ่งคาสตร เหตุณั้ ผู้ณั้ ชื่อวฬ
 อภฺภูจภ ได้แ่ ฤษิผู้ทำมนต), [อตถ + ภร ฐตฺ +
 ภวิ ปัจจย, ลภ ภวิ, แพลง ตถ เป็น ฐจ],
 ๒. หมวต ๘, ประชุมแห่ง... ๘, มีปริมณ ๘
 หนฬย (ปฺ.ติ.) วิ. อภฺภูจภ สมุโห, อภฺภูจ วฬ
 ปริมณานิ ยสสทธิ **อภฺภูจภ** **อภฺภูจภ** (ประชุมแห่ง
 ลึงนั้ ๘ ชื่อวฬ อภฺภูจภ หรือปริมณ ๘ ของลึง
 ไต ลึงนั้ ชื่อวฬ มีปริมณ ๘), ภ ปัจจยในตฬติ
 ในปทรฐปสิทธิ ภจ.๓๙๒ รุป.๕๑๘ วฬ ทวฬทิต
 โภเนภตเถ จ

อฏฐกถา (อิตฺ.) อรรถกถา, วาจาเป็นเครื่องกล่าวเนื้อความ วิ. อตฺถโก กถิตฺติ อุตฺถริยติ เอตยาตติ **อฏฐกถา**, อตถกถา วา ส่วนณณา (เนื้อความอันท่านกล่าว คือข้อความด้วยวาจา นั้น เหตุนั้น วาจา นั้น ชื่อว่า อฏฐกถา, อตถกถา ได้แก่ วาจาเป็นเครื่องพรรณนา), [อตถ + กถ ธาตุ กถเน ในความกล่าว + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตฺติลิงค์, แผลง ตถ เป็น ฏฐ] ก็ในที่นี้ พึงทราบว่าเป็น คำว่า อตถกถา ท่านสะกดด้วย ตถ อักษร เพราะได้อิทธิพลของภาษาสันสกฤต, อักษร ฏ วรรณ ซึ่งสันสกฤต เมื่อมาถึงภาษาบาลีจะถูกเปลี่ยนเป็น ต วรรณ ซึ่งเป็นมุทชะ, ที่จริง ในสันสกฤตมีรูปว่า *อฏฐกถา* คือ *อตถกถา*, นัยเดียวกันนี้เช่น *อฏโฏ* *อฏฐะ* *อฏโธ*, *อฏฐาน* *อฏฐสถานม* *อฏฐาน*, *วฏฐโ* *วฏฐตถะ* *วฏฐะ*, *วฏฐาน* *วฏฐสถานม* *วฏฐาน* *อฏฐาน*, *วฏฐเปตพโพ* *วฏฐเปตพพะ*, *สงขตฏฐโ* *สสังกฤตารละ*, *สณฐาน* *สสังสถานม*, *ไวฏฐปน* *วยวสธาปนม*, *คณโ* *ครนถะ* *คณโ*, *คณจิ* *ครนถิ* *คณถิ*, *ทาทโ* *ทาทะ*, *นิคณโ* *นิครนถะ* *นิคณโ*, *ปฏิปตติ* *ปฏิปตติ*, *ปรโ* *ปรถมะ* *ปรโ*, *ปรวิ* *ปรถวิ* *ปรวิ*, *วฏโ* *วฏโ* *วฏฐะ* *วฏโ* *วฏโ*, *วฏฐิ* *วฏฐิ* *วฏฐิ* *วฏฐิ* *วฏฐิ*

อฏฐงคิก (ป.) (มรรค) มีองค์ ๘ วิ. อตฺตโน อวยวภูตานิ อฏฐ องคานิ อฏฐงคานิ. ตานิ เอตสส สนฺตีติ **อฏฐงคิก** (องค์อันเป็นส่วนประกอบของตน ๘ ชื่อว่า อฏฐงค-องค์ ๘, องค์ ๘ นั้นของมรรคนั้นมีอยู่ เหตุนั้น มรรคนั้น ชื่อว่า อฏฐงคิก-มรรคมีองค์ ๘), [อิก ปัจจัยใน ตทฺสสฺตถิตฺติ], ที่จริง ที่เรียกว่ามรรค เพราะเป็นประชุมแห่งองค์ประกอบแห่งมรรค ธรรมดาที่ประชุมก็มีองค์ประชุมย่อยๆ แต่ว่าโดยปรมาตฺถ

องค์แห่งมรรคทั้งหลายนั่นเอง ประชุมรวมกันเป็นมรรค เหมือนดนตรีมีเครื่องดนตรี ๕ ชิ้น รวมกันเป็นวงเดียว และมรรคที่พ้นไปจากองค์ก็หาไม่ได้ เหมือนอย่าง พระเวทย์ต้องต้องมีองค์ ๖, องค์มรรคแต่ละองค์นั้นเองรวมกันว่า มรรค (*สารตถ.ฎ.๔/๖๐*), เช่น สมมาทิกฺขิ มคฺโค เจว เหตุ จาติ. (*อภิ.ส.๓๔/๖๘๒/๒๖๗*) (สัมมาทิกฺขิ เป็นมรรคด้วย เป็นเหตุด้วย)

อฏฐธา (อพ.) มี ๘ ชนิด, มี ๘ ประการ, มี ๘ ส่วน วิ. อฏฐวิธา ปการา เอเตสนฺติ **อฏฐธา** (ประการทั้งหลาย ๘ ชนิด ของสภาวะเหล่านั้น เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า มี ๘ ชนิด), [อฏฐ + ธา ปัจจัย]

อฏฐปท (ป.นป.) กระดานหมากรุก, กระดานมีแฉวละ ๘ ตา วิ. อฏฐปทานิ เอตสส สนฺตีติ **อฏฐปท** (ตา ๘ ตามีที่กระดานนั้น เหตุนั้น กระดานนั้นชื่อว่า อฏฐปท), วิ. เอเกกาย ปนฺติยา อฏฐ อฏฐ ปทานิ อสสาติ **อฏฐปท** (ตาหมากรุก ๘ ตาในแต่ละแฉว ของกระดานนั้นมีอยู่ เหตุนั้น กระดานนั้นชื่อว่า อฏฐปท), ที่ฆะ สระหลัง อฏฐ สำเร็จรูปเป็น **อฏฐาปท** ก็มี เช่น สาริผลเก อฏฐาปท (ตาหมากรุกในกระดานหมากรุก), ศัพท์นี้ใช้ทั้งปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์

อฏฐมี (อิตฺ.) ที่แปด วิ. อฏฐนฺนํ ติถินํ ปูรณิ **อฏฐมี** (ดิถี เป็นที่เต็มแห่ง ๘ ดิถี ชื่อว่า อฏฐมี), [อี่ ปัจจัย ในปูรณตฺทิตฺติ], ปกฺขสส ปจฺมทิวสโต ปกฺติ อฏฐนฺนํ ปูรณิ เอกา รตติ **อฏฐมี** อฏฐจฺนทาทิภาโว หิ รตติยา อุกฺกขณวเสน ปณฺณานิ โหติ ยสฺมา อฏโฏ, ตสฺมา อฏฐมี. ยสฺมา อุโน, ตสฺมา จาตุทฺทสี. ยสฺมา ปุณฺโณ, ตสฺมา ปนฺนรสีติ (ที่ชื่อว่าวันอฏฐมี คือราตรีหนึ่ง นับจากวัน ๑ คำแห่งปักษ์ เป็นที่เต็มแห่ง ๘

ราตรี, จริ่งอยู่ ความที่พระจันทร์ครึ่งดวงเป็นต้น เป็นเครื่องกำหนด โดยกำหนดตามคำ เพราะ พระจันทร์ครึ่งดวง ฉะนั้น จึงเรียกว่า อัญจมี-๘ คำ, เพราะพระจันทร์พร่อง ฉะนั้น จึงเรียกว่า จาตุททสี่-วัน ๑๔ คำ, เพราะพระจันทร์เต็ม จึงเรียกว่า ปนรรสี-วัน ๑๕ คำ), กตถจิ ปน วุตต์ อนิจจตาเยว อัญจมีติ วินาสภาโว เอว อัญจโม. อัญจจกเมติ อตโถ (แต่ในบางแห่ง ท่านอธิบายว่า ความไม่เที่ยงนั่นเอง ชื่อว่า อัญจมี เหตุนี้ ความเสื่อมสูญไปนั้นแล จึงชื่อว่า อัญจโม หมายถึง ถึงการตั้งอยู่ไม่ได้)

อัญจสาลินี (อิต.) อัญจสาลินี, ชื่ออรรถกถา พระอภิธรรม ๑. **คัมภีร์ที่มีเนื้อหาเป็นสาระคือ เป็นประดุจแก่น** วิ. สาโร วย สาโร อตโถ สาโร ตถา. โส เอติสสา อตถิติ **อัญจสาลินี** (สิ่งที่เป็นประดุจแก่น ชื่อว่า สาระ, เนื้อความเป็นประดุจแก่น ชื่อว่า อตถสาร, เนื้อความเป็นประดุจแก่น ของอรรถกถานั้นมีอยู่ เหตุนี้ อรรถกถานั้นจึงชื่อว่า อัญจสาลินี-อรรถกถาที่มีเนื้อความอันเป็นสาระ), [อิ ปัจจัย ในตัทธัสสทธิ ตัทธิต + นิ ปัจจัยในอิตถิลิงค์ ด้วย *ปโยคสิทธิ ปาฐ ว่า ยุวณณเมหิ นี้*] เช่น **อุปปลินี, กุมุทีนี** เป็นต้น, คำว่า อตถสาลินี นั้น ท่านกล่าวไว้ว่า อัญจสาลินี โดยแปลง ตถ เป็น ญจ **๒. คัมภีร์ที่มีเนื้อความอุดม** วิ. อุตตโม วา อตโถ อตถสาโร. โส เอติสสา อตถิติ ตถา (อีกประการหนึ่ง เนื้อความอันอุดม ชื่อว่า อตถสาร, เนื้อความอันอุดม นั้น ของอรรถกถานั้นมีอยู่ เหตุนี้ อรรถกถานั้นชื่อว่า อัญจสาลินี) **๓. คัมภีร์เป็นที่ประกาศเนื้อความ, -เป็นเครื่องประกาศเนื้อความ** วิ. อตโถ วา สรียติ ปสาสียติ เอตถ เอตาย วาติ **อัญจสาลินี** (เนื้อความอันท่านทำให้

ชัดเจน คือประกาศในอรรถกถานั้น หรือด้วย อรรถกถานั้น เหตุนี้ อรรถกถานั้นจึงชื่อว่า อัญจสาลินี), [อตถ + สร ธาตุ ปกาสเน ในการ ประกาศ + ณี ปัจจัย + อิณี ปัจจัยในอิตถิลิงค์, แปลง ร เป็น ล]

อัญจ (นป.) **๑. กระจุก** วิ. อสติ เขเปตติ **อัญจ** (สิ่งใดสิ้นไป เหตุนี้ สิ่งนั้นชื่อว่า อัญจ), [อส ธาตุ เขเปเน ในความสิ้นไป + ตติ ปัจจัย, แปลง สต เป็น ญจ], **๒. กระจุก, สิ่งที่ยังกาลเวลานานไว้ตลอดกาลนาน** วิ. อทธานัน อสติ เขเปตติ **อัญจ** (สิ่งใดทิ้งหรือทำให้เวลานานสิ้นไป เหตุนี้ สิ่งนั้นชื่อว่า อัญจ), [อส ธาตุ เขเปเน ในความสิ้นไป + อธิ ธาตุ, แปลง ส เป็น จ, ซ้อน ญ, **๓. เมล็ด, สิ่งที่เขาไม่ทิ้งไป** วิ. อสียตติ **อัญจ**, ยัม ฌมมชาตัม สตเตหิ อสียตติ ชิปิยติ อิติ ตสฺมา ตัม ฌมมชาตัม อัญจิติ อตถโยชนา (ธรรมชาติใด อันสัตว์ทั้งหลายทิ้งเสีย เหตุนี้ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อัญจ-เมล็ด), [อส ธาตุ เขเปเน ในความสิ้นไป + จิ ปัจจัย กจ.๖๓๘ รูป.๖๖๐ ว่า *วชาทีหิ เป็นต้น, ลป ส ที่สุดธาตุ กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น, ซ้อน ญ*], **๔. เมล็ด, สิ่งที่เป็นเหตุตั้งอยู่มั่นคง** วิ.อา ภูโส ตัญจติ เอเตนาติ **อัญจ** (พันธุ์ไม้ตั้งอยู่มั่นคงด้วยสิ่งนั้น เหตุนี้ สิ่งนั้นชื่อว่า อัญจ-เมล็ด), [อา + จา ธาตุ จาเน ในความตั้งอยู่ + อธิ ธาตุ, ซ้อน ญ, รัสสะ อา เป็น อ], **๕. กระจุก, สิ่งที่เป็นแกนในร่างกาย** วิ. สรีโร สาโร อสติ ภาวตติ **อัญจ** (แกนสำคัญมีในร่างกาย เหตุนี้ แกนนั้นชื่อว่า อัญจ), [อส ธาตุ ภูวิ ในความมี + อิ ปัจจัย + แปลง ส เป็น ญจ]. อัญจ ศัพท์เป็น อภิธานต์ในนปุงสกลิงค์ ปรากญความหมายว่า เมล็ด (พีช) และกระจุก (ธาตุ); แต่ในคัมภีร์ *มณีสารมณชูลา* ว่า อัญจ ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์ก็มี

อฏฺฐิก (ติ.) มีกระดูก, มีเมล็ด, มีความสำคัญ, มีประโยชน์ วิ. อฏฺฐิ อสฺมิมตฺถิตฺติ อฏฺฐิกํ ผลํ (เมล็ดในผลไม้ที่มีอยู่ เหตุนั้น ผลไม้ที่นั้นชื่อว่า อฏฺฐิก), [อีก ปัจจัย ในตทสฺสตถตฺทิตฺติ], สำหรับ ในคำว่า อฏฺฐิกํ นี้ มีตัวอย่างว่า อฏฺฐิกเกหิ กทลิมเลหิ กตปานิ วินย.๓/๒๒๖ (ปานะที่ทำจากผลกล้วยมีเมล็ด)

อฏฺฐิกตฺวา (กิ.วิ.) ๑. ทำให้มีประโยชน์, วิ. อฏฺฐิกภาวํ อตฺถิกภาวํ กตฺวา อฏฺฐิกตฺวา, อตฺถิกโก หุตฺวาติ อตฺถโ (ทำให้มีคุณค่า คือทำให้มีประโยชน์ ชื่อว่า อฏฺฐิกตฺวา, หมายความว่า เป็นสิ่งที่มีประโยชน์), คำว่า อฏฺฐิ ในที่นี้ วิ. อตฺถโ ยสฺสตฺถิตฺติ อฏฺฐิ (ประโยชน์ของสิ่งใดมีอยู่ เหตุนั้นสิ่งนั้นชื่อว่า อฏฺฐิ), [แปลง ตถ เป็น ฏฺฐ + อี ปัจจัยในตทสฺสตถตฺทิตฺติ, รัสสะ อี เป็น อี] วิ. อถฺ วา อตฺถโ ยสฺสตฺถิตฺติ อฏฺฐิกโ (อีกนัยหนึ่งประโยชน์ของสิ่งใดมีอยู่ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อฏฺฐิกโ) [อิโก] ๒. ทำให้มีคุณค่า, ทำให้เป็นของที่น่าปรารถนา วิ. อตฺถยิตฺตฺวา อิจฺฉิตฺตฺวา อฏฺฐิกโ (สิ่งใดอันเขาพึงปรารถนา เหตุนั้นสิ่งนั้นชื่อว่า อฏฺฐิก), [อตถ ธาตุ ปตฺถเน ในความปรารถนา + ญฺ ๒ ปัจจัย ใช้เป็นกัมมสาธนะ แปลงเป็น อก, แปลง อ เป็น อี] อฏฺฐิกอิตฺติ นามสทฺทิตฺติ ตฺวาปจฺจโย กาทฺตฺวา. อฏฺฐิกตฺวาติ อิทํ ปทํ กิริยาวิเสสนํ. กิริยาวิเสสเน วตฺตมาเน กรธาคฺ วา ภูธาคฺ วา โยเซตฺตฺวา (พึงประกอบ ตฺวา ปัจจัย ท้ายศัพท์นามว่า อฏฺฐิก. บทว่า อฏฺฐิกตฺวา นี้ เป็นกิริยาวิเสสนะ. เมื่อจะใช้เป็นกิริยาวิเสสนะ ควรประกอบ กร ธาตุ หรือ ภู ธาตุ), ปาฐะว่า อฏฺฐิกตฺวา ก็มี เพราะปรากฏตัวอย่างในประโยคที่ว่า อฏฺฐิกตฺวา อตฺถํ กตฺวา,

อตฺถิกโก วา หุตฺวา (อฏฺฐิกตฺวา คือทำให้มีประโยชน์ หรือเป็นสิ่งที่มีความหมาย)

อฏฺฐิต (ติ.) ๑. อธิษฐานแล้ว, ตั้งไว้มั่นแล้ว, คิดแล้ว วิ. อธิษฺฐาโต จิปีโต จินฺตีโต วาติ อฏฺฐิต (อันเขาอธิษฐานแล้ว ตั้งไว้แล้ว หรือคิดแล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า อฏฺฐิต), [อา + จา ธาตุ อธิษฺฐา- จปนจินฺตเนสุ ในความตั้งมั่น ความตั้ง และความคิด + ต ปัจจัย + อี อากม, ซ้อน ฐ รัสสะ อา เป็น อ], ๒. ไม่ดำรงอยู่แล้ว (ติ.) น วา จิตฺติ อฏฺฐิต (ผู้ใดไม่ดำรงอยู่แล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อฏฺฐิต), [น + จา ธาตุ คตฺตนิวตฺตยิ ในการทำการไปคือตั้งอยู่ + ต ปัจจัย, แปลง อา เป็น อี] นัยเดียวกัน อฏฺฐิตฺวา ลง ตฺวา ปัจจัย

อฏฺฐิเวธก (ติ.) ผู้เจาะกระดูก วิ. อฏฺฐิ วิชฺฉตฺติ อฏฺฐิเวธโก (ผู้ใดเจาะกระดูก เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อฏฺฐิเวธกะ), [อฏฺฐิ + วิธ ธาตุ วิชฺฉเน ในความแทง, เจาะ + ญฺ ๒ ปัจจัย แปลงเป็น อก]

อฏฺฐ (ป.) คติ, การสืบสวน, การดำเนินคดี, อธิกรณ์ วิ. ปริเยสนํ คมนํ อธิกรณ์ วา อฏฺฐโ โวหาริกวินิจฺฉโย (การสืบสวน การดำเนินคดี อธิกรณ์ ชื่อว่า อฏฺฐะ ได้แก่ การวินิจฉัยตุลาการ), [อฏฺฐ ธาตุ ปริเยสนคตฺติอธิกรณฺสุ ในการแสวงหา การไป และอธิกรณ์ + อ ปัจจัย] วิ. อฏฺฐนํ อภियุณฺชนํ อฏฺฐโ อฏฺฐโ วา, ชุตฺตกรณํ โวหาริกานํ วินิจฺฉยการณํ (การดำเนินคดี คือ การว่าความ ชื่อว่า อฏฺฐ หรือ อฏฺฐ, ได้แก่ การพนันเป็นเหตุวินิจฉัยแห่งผู้พิพากษา), อฏฺฐ ธาตุ อภियोเค ในความประกอบ + อ ปัจจัย

อฏฺฐ (ป.นป.) ๑. กิ่ง, ครึ่ง, สิ่งที่ทำให้หน่วยเต็มสิ้นไป วิ. สมฺทหายํ อสฺติ เขเปตฺติ อฏฺฐโ อฏฺฐโ อฏฺฐโ (ภาวะใดทำลายหน่วยเต็มให้สิ้นไป เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อฏฺฐ, อฏฺฐ, อฏฺฐ)

แปลว่า ครึ่ง), [อส ธาตุ เขปเน ในความสิ้นไป + ต ปัจจัย, แปลงเป็น ฑม], **๒. ผู้มั่งคั่ง, คนมีทรัพย์, ผู้คิดถึงทรัพย์อย่างเดียว (ติ.)** วิ. อา ภูโส อติเรกั พหุลั พหุวารั สุวณณรชตาทิตัน ฌายติ จินเตตติติ **อฑฒ** อพิโก มหาโกโค จ (ผู้ใดคิดคำนึงเพ่งถึงทรัพย์มีทองเงินเป็นต้น เหลือเกินหลายวาระ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อฑฒ ได้แก่ คนมั่งคั่ง และมีทรัพย์มาก, [อา + ฌ ธาตุ จินตาย ในความคิด + อ ปัจจัย, แปลง ฌ เป็น ฒ, ซ้อน ฑ ซึ่งมีรูปไม่เสมอกัน, แปลง อา ที่ต้นให้เป็น รสสะ คือ อ], อนึ่งในบทสำเร็จว่า **อฑฐ** นี้ พึงทราบว่าเป็น อฑฒ เป็น ฑฐ โดยได้รับอิทธิพลจากภาษาสันสกฤต, สำหรับนัยแห่งภาษาสันสกฤตได้รูปเป็น อฑฐะ - อฑโธ นัยเดียวกันนี้เช่น วฑฐะ - วฑโธ = วฑฒ วฑฒ, วฑฐิ - วฑฐิ = วฑฒิ วฑฒิ, อฑฐกา - อฑฐกา = อฑฐกา, ครนฐะ - คนโธ = คนฐ, ครนฐิ - คนฐิ = คนฐิ, ทาหะ = ทาโ, ปรถมะ - ปรโธ = ปรโธ ดังนี้เป็นต้น

อฑฒฐมรตโน (ติ.) มีศอกที่ ๘ ด้วยทั้งกิ่งเป็นประมาณ, มีขนาด ๗ ศอกครึ่ง วิ. อฑฒเณ อฏฐนั ปุณณานิ **อฑฒฐมานิ** (ศอกทั้งหลายเป็นที่เต็มแห่งศอกทั้งหลาย ๘ ด้วยทั้งกิ่ง ชื่อว่า อฑฒฐมานิ), วิ. อฑฒฐมานิ รตณานิ ปมาณิ ตสสาติ **อฑฒฐมรตโน** (ศอกทั้งหลายที่ ๘ ด้วยทั้งกิ่ง เป็นประมาณของสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อฑฒฐมานิ-มีศอกทั้งหลายที่ ๘ ด้วยทั้งกิ่ง เป็นประมาณ), วิเคราะห์นี้จัดเป็นทุกกรรมคค นาม พหุพพิหิสมาส คือพหุพพิหิสมาสที่มีทางทำได้ยาก ใน *อตฺถโยชนา* แห่งคัมภีร์ *สมนตปาสาทิกา (โยชนา.๒/๙๐)* วิ. อฑฒเณ อฏฐนั **อฑฒฐม** (ที่ ๘ ด้วยทั้งกิ่ง ชื่อว่า

อฑฒฐม), วิ. อฑฒฐม รตณั ยสส โส **อฑฒฐมรตโน** (ศอกที่ ๘ ด้วยทั้งกิ่ง ของสิ่งใดมีอยู่ เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อฑฒฐมรตโน) ปาฐะว่า อฑฒฐมรตโน ทตฺถิ (ข้างขนาด ๘ ศอกด้วยทั้งครึ่ง) ดังนี้ก็มี, หมายความว่า ข้างตัวขนาด ๘ ศอกด้วยทั้งกิ่ง

อฑฒฐม (ติ.) ที่ ๘ ด้วยทั้งกิ่ง คือ ๗ ครั้ง วิ. อฑฒเณ อฏฐนั ปุณณั เยสนติ **อฑฒฐมานิ** (ที่เต็มแห่งวัตถุทั้งหลาย ๘ ด้วยทั้งกิ่ง ของสิ่งใด เหตุนั้น สิ่งเหล่านั้นชื่อว่า อฑฒฐมานิ-ที่ ๘ ด้วยทั้งกิ่ง), ม ปัจจัยในปุณณสังขยา, คำว่า **อฑฒปณณ** (ที่ ๘ ด้วยทั้งกิ่ง) เป็นต้น ก็นัยเดียวกันนี้

อฑฒตติย (ติ.) ที่ ๓ ด้วยทั้งกิ่ง คือ ๒ ครั้ง วิ. อฑฒเณ ตตฺติโย **อฑฒตติโย** (ที่ ๓ ด้วยทั้งกิ่ง ชื่อว่า อฑฒตติย-๒ ครั้ง), แปลง อฑฒ และ ตตติย เป็น อฑฒตติย

อฑฒเตยโย (ติ.) ที่ ๓ ด้วยทั้งกิ่ง คือ ๒ ครั้ง วิ. อฑฒเณ ตตฺติโย **อฑฒเตยโย** (ที่ ๓ ด้วยทั้งกิ่ง ชื่อว่า อฑฒเตยโย-๒ ครั้ง), แปลง อฑฒ และ ตตติย เป็น อฑฒเตยโย, อีกนัยหนึ่ง วิ. อฑฒตติโย เอว **อฑฒเตยโย** (อฑฒตติย นั่นเอง ชื่อว่า อฑฒเตยโย), ฌย ปัจจัยสกัตถ์, แปลง อิ ที่ ติ เป็น เอ, กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๐ *เตสุ วฑฐิ เป็นต้น* วิ. ติณณั ปุณณั **เตยโย**, อฑฒเณ เตยโย อสสาติ **อฑฒเตยโย** (จำนวนเป็นที่เต็มแห่งจำนวน ๓ หน่วย ชื่อว่า เตยโย-ที่ ๓, ครั้งหนึ่ง เป็นที่ ๓ ของจำนวนนั้น เหตุนั้น จำนวนนั้นชื่อว่า อฑฒเตยโย ครั้งเป็นที่ ๓ คือ ๒ ครั้ง)

อฑฒมาส (นป. อพ.) มาสส อฑฒ อฑฒมาส (กิ่งแห่งเดือน ชื่อว่า อฑฒมาส) จัดเป็น *อมาทิตปฺปริสสมาส* อีกอย่างนี้ พึงทราบว่าเป็น

เพราะการสลับบทหน้ากับบทหลัง เช่นในที่นี้ มาส ซึ่งในวิเคราะห์เรียงไว้หน้า แต่ในบทสำเร็จ ถูกสลับไปไว้หลัง เรียกสมานนี้ว่า *ทุราขานมคโค นาม ฉฎฐิตปุริสสมาโส* (ฉฎฐิตปุริสสมาส ที่มีทางรู้ได้ยาก), นัยเดียวกันเช่น ปุพพกาโย, ปุพพณโห เป็นต้น, ปาฐะว่า อทฐมาส ก็นี้ รูปนี้ ท่านได้นัยสันสกฤต

อทฺตโยค (ปุ.) เรือนมุงแถบเดียว, เรือนเหมือนปีกครุฑ, ปราสาทยาว, เพิงพัก วิ. เอกปสเสยว ฉนทโต อทฺตโยค **อทฺตโยโค** (เรือนที่ประกอบครึ่งหนึ่ง เพราะมีหลังคามุงด้านเดียวเท่านั้น ชื่อว่า อทฺตโยค), คือเรือนที่มีหลังคาเหมือนปีกครุฑ หรือปราสาทยาว

อทฺตมรตฺต (อพ.) กิ่งแห่งราตรี คือ เที่ยงคืน วิ. รตติยา อทฺตม อทฺตมรตฺโต อทฺตมรตฺตํ ว่า, (กิ่งแห่งราตรี ชื่อว่า อทฺตมรตฺโต, อทฺตมรตฺต-เที่ยงคืน), แปลง อิ ที่สุดแห่ง รตติ เป็น อ *กจ.๓๓๗๗ รูป.๓๕๐* ว่า *กวจิ สมาสนตคคตานมการนโต;* อีกนัยหนึ่ง วิ. อทฺตมจ ตํ รตติ จาติ วา **อทฺตมรตฺโต** (กิ่งนั้นด้วย ราตรีด้วย ชื่อว่า อทฺตมรตฺต-กิ่งราตรี), รตติ ในที่นี้หมายถึง ส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งราตรี, นัยเดียวกัน **อทฺตมาโส**, **อทฺตมาสํ** (กิ่งเดือน) ดังนี้เป็นต้น ปาฐะว่า **อทฺตมรตฺติ** ก็มีบ้าง

อทฺตมฺม (ติ.) ที่ ๔ ด้วยทั้งกิ่ง คือ ๓ ครั้ง วิ. อทฺตมจ จตฺตโถ อทฺตมฺม (ที่ ๔ ด้วยทั้งกิ่ง ชื่อว่า อทฺตมฺม), แปลง อทฺต กับสังขยานั้นๆ เป็น **อทฺตมฺม** (ที่ ๔ กับทั้งกิ่ง) **ทิวทฺตม**, **ทियทฺตม** (ที่ ๒ กับทั้งกิ่ง) **อทฺตมฺม** (ที่ ๓ กับทั้งกิ่ง) ใน*สัททมนีติ สุตตมาลา* ว่า ตทิตฺตนิติ อปจจาติ-อตฺเตสุ ปวตฺตานิ ฉนทิจปจจยานิ นามิ. ปริกฺกปาทิวเสน นิปฺมาเตตฺตพฺพสฺส วิธินิปี นามิ (ตทิตฺต เป็น

ชื่อของกลุ่มปัจจัยมี ณ ปัจจัยเป็นต้นซึ่งลงใน อรรถ อปจจ เป็นต้น และวิธีการประกอบรูปศัพท์โดยอาศัยการอนุমানตามหลักเหตุผล เป็นต้น), เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้บททั้งหลายจะปราศจากปัจจัยก็ถือว่าเป็นบทตัดทิตได้ด้วย เช่น ปุริโส จ ปุริโส จ ปุริสา (บุรุษ และบุรุษ ชื่อว่า ปุริสา) ทส จ ทส จ วิสติ (สิบและสิบ ชื่อว่า วิสติ-ยี่สิบ), จตฺตฺติ อธิกา ทส จตฺตฺต (สิบยิ่งด้วยสี่ ชื่อว่า สิบสี่) และ อทฺตมจ จตฺตฺตโถ อทฺตมฺม (ที่สี่ด้วยทั้งกิ่ง ชื่อว่า อทฺตมฺม-สามครึ่ง), ไม่ควรเข้าใจเป็นอย่างอื่น

อณก (ปุ.) **พราหมณฺ**, **ผู้สวด** วิ. อณตฺติ **อณโก** พราหมโณ (ผู้โดยอมสวด เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อณก ได้แก่ พราหมณ), [อณ ธาตุ สทฺเท ในการออกเสียง + ณฺว ปัจจัย แปลงเป็น อก และไม่พฤทธิ]

อณณ (ปุ.) **ผู้ไม่เป็นหนี้** วิ. นตฺถิ อธิณฺ ยสฺสาติ **อณโณ** (หนี้ของบุคคลใดไม่มี เหตุุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า อณณ), เช่น กามจฉนทอณฺสส อภาวโต อณโณ (ชื่อว่า อณณ- ไม่มีหนี้ เพราะไม่มีหนี้คือ กามฉันทะ), วิ. นตฺถิ เอตฺถ อธิณฺนติ วา **อณโณ** (อีกนัยหนึ่ง หนี้ในภวะนั้นไม่มี เหตุุนั้น ภวะนั้นจึงชื่อว่า อณณ), ควรจะสำเร็จรูปเป็น **อนิโณ** แต่ท่านวิการ น เป็น ณ ที่กลางศัพท์ ด้วยสูตร *กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๐* ว่า *เตสุ วุทธิ เป็นต้น*

อณฺท (ปุ.นปุ.) ๑. **ลูกอ้นทะ, ฟองไข่, ที่เป็นที่เกิดขึ้น** วิ. อมนฺติ อุปฺปชฺชนฺติ เอตฺถาติ **อณฺท** **อณฺท** (สัตว์บางเหล่าไปเกิดในที่นั้น เหตุุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อณฺท), [อม ธาตุ คมเน ในความไป + ท ปัจจัย *โมค. ๗/๕๘ มนฺนฺตา โท,* แปลง ม เป็น ณ หรือ ลง ท ปัจจัย *กจ.๖๓๘ รูป.๖๖๐* ว่า *วชา เป็นต้น* แปลง ม เป็นนิคฺทิต *กจ.๔๐๔* รูป.

๓๗๐ ว่า เตสุ วุฑฺธิ เป็นต้น, แปลงนิคหิตเป็น
ณ], ๒. **อณฺทะ**, มีเชื้อให้เกิด วิ. อติยติ
นิพพตฺตียตฺติ **อณฺโท อณฺทํ** (ลูกอณฺทะที่มีเชื้อ
เกิด ชื่อว่าอณฺทะ), [อติ ชาติ นิพพตฺตเน ใน
ความเกิด + ก ปัจจัย กจ.๖๖๓ รูป.๖๗๓ ว่า
กทฺยทฺทํทํ โก + นิคหิตอาคม + ลบ ก], ส่วนใน
ชาตฺวตฺตสฺสคฺคห (อธิบายคาถาที่ ๘) ว่า อติยติ
นิพพตฺตียตฺติ **อณฺโท** (สิ่งใดอันสัตว์ออกมา
เหตุ้นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณฺท + อ ปัจจัย อติ ชาติ
อณฺทตฺเถ ในการออกไข่). วิ. อณฺตฺติ **อณฺโท**
(สิ่งใดส่งเสียง เหตุ้นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณฺท), [อณ
ชาติ สทฺเท ในความออกเสียง + ท ปัจจัย].
วิ. อณฺทติ อณฺทํ กโรตฺติ **อณฺโท** (สิ่งใดยอมออก
ไข่ คือกระทำซึ่งฟองไข่ เหตุ้นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
อณฺท), [อติ ชาติ อณฺทตฺเถ ในการออกไข่ + ก
ปัจจัย]. อณฺท ศัพท์ ปรากฏในความหมายว่า
โกส-ลูกอณฺทะ และ โกสขคาทิตฺเชสุ-ฟองไข่
ของนกเป็นต้น, ใช้ในความหมายว่า โกส-ลูก
อณฺทะ เช่น อณฺทจฺเฉทํ กตฺวา (ทำการตัดลูก
อณฺทะ) ที่ใช้ในความหมายว่า ฟองไข่ เช่น
อณฺทชา ปกฺขิสฺสปา (นกและงู เกิดแต่ฟองไข่)

อณฺทก (ติ.,อิตฺ.) มีปุมปม, วาจาเหมือนปม,
วาจาใช้ต่ำ, คำหยาบ, คำกระด้าง วิ. อณฺทกาติ
วฺจจฺนติ รุกฺเข คณฺทสทิสฺสา คณฺจโย, ตา ยถา
ถทฺธา วิสฺมา ทฺพฺพินิตฺตา จ โหนฺติ เอวเมว
ขุสฺนวมภานวเสน ปวตฺตวาจาปิ ทิ สา **อณฺทกาติ**
วฺจจฺนติ (ปมทั้งหลาย คล้ายปุมที่ต้นไม้ เรียกกันว่า
อณฺทก, จริงอยู่ วาจาที่เป็นไปด้วยอำนาจการด่า
และการเยาะเย้ย เหมือนปุมเหล่านั้น แฉ่ง ขรุขระ
และเป็นของที่จัดการอยาก นั้นเรียกว่า อณฺทกา
วาจาเหมือนปม) วิ. สทฺเส สวณฺเ รุกฺเข
นียยาสปีณฺทโย อหิจจตฺตกาทินิ วา อฺภูจิตฺตานิ

อณฺทกาติ วทฺนติ (ชนทั้งหลายยอมเรียกก่อน
อย่าง หรือพีชมีเห็ดหัวงูเป็นต้น อันเกิดขึ้นที่ไม่
เสีย คือมีแผล ว่า อณฺทกา) เผคฺคฺรุกฺขสฺส ปน
กฺฤตฺสส อณฺทานิ วิย อฺภูจิตฺตา จฺณณปีณฺทโย
คณฺจโย วา **อณฺทกา** (อนึ่ง ก้อนขุยหรือปม แห่ง
ต้นไม้มีกระพี้ ที่พลุที่เกิขึ้นเหมือนปุม ชื่อว่า
อณฺทกา), [ก ปัจจัย ใช้ในอรรถอุปมาตฺธิต]
อง.ฎี. ๒/๗๖, มงฺคฺลตฺถทิตฺปี, ๒/๖๖

อณฺทข (ป.) นก วิ. อณฺทโต ชาโต **อณฺทโข**
วิหโค (สัตว์ที่เกิดจากไข่ ชื่อว่า อณฺทข ได้แก่
นก), วิ. อณฺเท ชายตฺติ วา **อณฺทโข** (อีกนัยหนึ่ง
สัตว์ใดเกิดในไข่ เหตุ้นั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อณฺทข),
[อณฺท + ชน ชาติ ชนเน ในความเกิด + กวิ
ปัจจัย]

อณฺทล (ป.) สัตว์ที่ช่วยเขาไขนกกเป็นต้น
วิ. สกฺณาทินิ อณฺทานิ ลนฺติ คณฺหนตฺติ **อณฺทลา**
(สัตว์เหล่าใด ยึดเอาคือถือเอาฟองไข่ไก่เป็นต้น
เหตุ้นั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อณฺทล), [อณฺท + ลา
ชาติ คหณ, กวิ ปัจจัย],

อณฺทูปก (นป.) เครื่องรองรับสิ่งที่เทินบนหัว,
เทริด, รัตเกล้า, เสวียนฝ้ารองก่อนสวมสิ่งอื่น
บนหัว วิ. อนฺตํ สมิปฺมาเธยฺยสฺส อฺปกจฺจตฺติ
อณฺทูปกํ จุมพฺภุกํ (สิ่งใดยอมเข้าถึงที่สุดคือติด
กับสิ่งของซึ่งต้องการที่รองรับ เหตุ้นั้น สิ่งนั้นชื่อ
ว่า อณฺทูปก ได้แก่ เทริด), เช่น **ติณฺณทูปกํ**
(เครื่องรองหัวทำจากหญ้า), **ปลาลณฺทูปกํ**
(เครื่องรองหัวทำจากฟาง), [อนฺต + อฺป + คม
ชาติ คตฺมิทฺธิ ในความไป + กวิ ปัจจัย, แปลง นฺต
เป็น ณฺท, แปลง ค เป็น ก ด้วย จ ศัพท์ในสูตร
กจ.๒๐ รูป.๒๗ ว่า โท ฐสฺส จ เหมือน กุลุปโก,
ปาฐะว่า **อณฺทูปกํ** ก็มี **อณฺทูปคํ** ก็มี

อณฺณ (ปฺ.ปนฺ.) ๑. **น้ำ, ผู้ส่งเสียง** วิ. อดตฺติ อณฺณ อาโป อณฺณํ (สิ่งโดยอ้อมส่งเสียง เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณฺณ ได้แก่ น้ำ), [อณฺ ชาติ สหฺเท ในการส่งเสียง + อ ปัจจัย, ซ้อน ณ], ๒. **น้ำ, สิ่งที่ไหลไป** วิ. อรตฺติ อณฺณ ชลํ (สิ่งโดยอ้อมไหลไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณฺณ ได้แก่ น้ำ), [อร ชาติ คมเน ในความไป + ต ปัจจัย, แปลงเป็น อณฺณ], ๓. **น้ำ, สิ่งที่เป็นเครื่องมีชีวิตแห่งสัตว์** วิ. อนนฺติ ชีวนฺติ เอเตน สดฺดาติ อณฺณํ อุทกํ (สัตว์ทั้งหลายเป็นอยู่ด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณฺณ น้ำเป็นเครื่องอยู่แห่งสัตว์), อน ชาติ ชีวํย ในความเป็นอยู่ + อ ปัจจัย, แปลง น เป็น ณ, ซ้อน ณ ๔. **น้ำ, สิ่งที่ไหลไปสู่ที่นั้นๆ** วิ. อรติ คจฺจติ ตํ ตํ จานนฺติ อณฺณํ (สิ่งโดยอ้อมไหลไปสู่ที่นั้นๆ เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อณฺณ), อร ชาติ คติมิหิ ในความไป + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น อนน, ลบที่สุดธาตุ, แปลง นน เป็น ณณ, บางอาจารย์แปลว่า *แม่น้ำ, ทะเล, ต้นสัก, ตัวหนังสือ กี่ว่า*

อณฺณว (ปฺ.) อรรณพ, อัณณพ ก็ว่า, **แม่น้ำ, ทะเล, มหาสมุทร, สาคระ ๑. ที่เป็นที่มีน้ำ** วิ. อณฺณ ชลํ วิชฺชติ เอตฺถาติ อณฺณโว สาคโร (น้ำ มีอยู่ในที่นั้น เหตุุนั้น ที่นั้นจึงชื่อว่า อรรณพ), [ว ปัจจัย ในอรรถดทสสัดถิตฺทิตฺ], ๒. **ที่ซึ่งมีน้ำมาก** วิ. อปริมาณํ อณฺณา อุทกา อสมิ สนฺตฺติ อณฺณโว, [ว ปัจจัย โมค. ๔/๘๘ ว่า *สีลาทีโต โว*], ๓. **ที่เป็นที่ไหลไปแห่งน้ำ** วิ. อณฺณ วาติ คจฺจติ เอตฺถาติ อณฺณโว (น้ำย้อมไหลไปที่นั้น เหตุุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อรรณพ), [อณฺณ + วา ชาติ คติมิหิ ในความไป + อ ปัจจัย], ๔. **ที่ก่อลำนํ้า** วิ. อณฺณํ อุทกราสี วาติ พนฺธตฺติ อณฺณโว (ที่ใดก่อ คือผู้กลำนํ้า เหตุุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อรรณพ),

[อณฺณ + วา ชาติ พนฺธเน ในความผูก + อ ปัจจัย]

อณฺห (นปฺ.) **วัน, สิ่งที่ไม่ละการกลับมา** วิ. น ขหาติ ปจฺจมาคฺคณนฺติ อณฺหํ ทิวโส (สิ่งใดไม่ละการกลับมา เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณฺห ได้แก่ วัน), [น + หา ชาติ จาเค ในความสละ + อ ปัจจัย กจ.๕๒๗ รูป.๕๖๘ ว่า *สพฺพโต ญฺวุตฺตวาวี*, แปลง น เป็น อ ในต้ปฺปฺริสสมาส, แปลง อห เป็น อณฺห กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๐ *เตสุ วุทฺธิ เป็นต้น*] ปาฐะว่า **อนฺโห** (วัน) ก็มี อนึ่งคำว่า อนฺห นี้ ท่านกล่าวโดยได้รับอิทธิพลจากภาษาสันสกฤต, ในภาษาสันสกฤตมีรูปว่า อหน - อहन = อนฺห

อณฺนิมา (อิตฺ.) เล็ก, ละเอียด, เบา, ๑. **ภาวะที่เป็นไปโดยความเป็นของละเอียด** วิ. สุขุมภาเวน อดตฺติ อณฺนิมา (ภาวะใดเป็นไปด้วยความเป็นของละเอียด เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อณฺนิมา), [อณฺ ชาติ ปวตฺตเน ในความเป็นไป + อิม ปัจจัย + ลง อา อักษรด้วย อนต ศัพท์ในสูตร กจ.๑๕๒ รูป.๑๓๖ ว่า *ปฺมนฺตสฺสา สิมฺหิ*], ๒. **ความเป็นของเบา** (อิตฺ.) ใน อตฺถโยชนา แห่ง *สมนฺตปาติกา* (โยชนา.๑/๑๑๘) ว่า อณฺโนภาโว อณฺนิมา, ลงฺขุโน ภาโว ลงฺขิมฺมา (ความเป็นของเล็กละเอียด ชื่อว่า อณฺนิมา, ความเป็นของที่กระโดดลอยขึ้นไป ชื่อว่า ลงฺขิมฺมา), [อณฺ + อิม ปัจจัยในต้ทิตฺแทน ภาว ด้วยสูตร โมค. ๔.๖๒ ว่า *อณฺวาทตฺวโม*], ๓. **กิริยาเหมือนอนณฺ, การเนรมิตตนให้เล็กเท่ากับอนฺ** วิ. อณฺสทิสภาวกิริยา อณฺนิมา (อณฺนิมา คือ กิริยาที่มีสภาพเหมือนกับอนณฺคือเบาและเล็กจิ๋ว), [อณฺ + อิม ปัจจัย นีติ.๑๒๗๗ ว่า *ตพฺภาวกิริยาอณฺนิมา*, กายสส อณฺภาวกรณฺ อณฺนิมา (การทำร่างกายให้เล็กละเอียด ชื่อว่า อณฺนิมา), คำว่า **มหิมฺมา** (การ

เนรมิตตนให้ใหญ่), **ลหิมา** (การเนรมิตตนให้เบา) ก็นัยนี้ แปลง ห เป็น ฆ

อณิก (ปุ.นป.) **เสนา, กองทัพ** วิ. อดติ เกรวรสทท์ กโรตตี **อณิก** (ชนโดย้อมส่งเสียง คือส่งเสียงดังน่ากลัว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อณิก) ได้รูปเป็น **อณิก, อนิก** บ้าง, [อน ชาติ สทเท ในการออกเสียง + อิก ปัจจัย + ทิฆะ อิ เป็น อี], อณิก ใช้ในความหมายว่า เสนา และกองทัพ (เสนงเค), เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

อณิก ภูฏ (ปุ.) **ราชองครักษ์, ทหารม้า** วิ. อณิเกน สมุเหน ติภูจตีติ **อณิกภูโจ,** ราชูณองครกขโคณ (ทหารใดตั้งอยู่โดยความเป็นกองพล เหตุนั้น ทหารนั้นเรียกว่า อณิกภูฐะ), [อณิก + จา ชาติ + อ หรือ กวิ ปัจจัย]

อณู (ปุ.ติ.) **๑. อณู, เล็ก, ละเอียด** วิ. อดติ สุขุมภาเวน ปวตตตีติ **อณู** สุขุโม วิหิเกโท จ (สิ่งโดย้อมเป็นไปโดยความเป็นของละเอียด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณู ได้แก่ ละเอียด และข้าวสารหัก), [อน ชาติ ปวตตเน ในความไป + อุ ปัจจัย], **๒. มาตรา ๓๖ ปริมาณ เป็น ๑ อณู** (ปุ.) วิ. สุขุมภาเวน อดตีติ **อณู** (สิ่งใดออกเสียงโดยความเป็นเสียงเบา เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อณู), คือมาตรา ๓๖ ปริมาณ เป็น ๑ อณู, [อน ชาติ สทเท ในการส่งเสียง + ณ ปัจจัย], **๓. อณู, ภาวะสามารถแทรกเข้าไปในร่างกายได้ทุกส่วน** (ติ.) วิ. องคมงคสส รุขชนภาว อมติ คจฉตีติ **อณู** (ภาวะใดย้อมดำเนินไปสู่ความเสียดแทงร่างกายน้อยใหญ่ เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อณู), [อม ชาติ คมเน ในความไป + ณ ปัจจัย], **๔. อณู, ผู้ไป** (ติ.) วิ. อมติ คจฉตีติ **อณู**, [อม ชาติ คติย ในความไป + ณ ปัจจัย, ลบ ม], อณู ศัพท์ ที่เป็นมาตราเท่ากับ ๓๖ ปริมาณ เป็น

ปุงลิงค์, แต่ถ้าใช้ในความหมายว่าน้อย (อปปก) เป็น ๓ ลิงค์ เช่น ใน**อรรถกถาวิภังค์**ว่า อณุมตเตสุ วชเชสุ (ในโทษมีประมาณน้อย), สำหรับในที่นี้ ภิขุเห็นปานนี้ ชื่อว่า ย่อมเห็นโทษทั้งหลายมีประมาณน้อย โดยความเป็นโทษ โดยความเป็นภัย. เพื่อแสดงซึ่งโทษมีประมาณน้อย โดยความเป็นโทษ โดยความเป็นภัยนั้น ท่านกล่าวมาตราปริมาณ ดังนี้ ๑. ชื่อว่า ปริมาณ ๒. ชื่อว่า อณู ๓. ชื่อว่า ตัชชารี ๔. ชื่อว่า รถเรณู ๕. ชื่อว่า ลิกขา ๖. ชื่อว่า โอกา (อุกา) ๗. ชื่อว่า ัญญูมาส ๘. ชื่อว่า อังคละ ๙. ชื่อว่า วิทตติ ๑๐. ชื่อว่า รตนะ ๑๑. ชื่อว่า ยัญญิ ๑๒. ชื่อว่า อุสภะ ๑๓. ชื่อว่า คาวุต ๑๔. ชื่อว่า โยชน, บรรดาชื่อเหล่านั้น ชื่อว่า ปริมาณ เป็นส่วนแห่งอากาศ (อนุภาคที่เล็กที่สุดซึ่งเห็นด้วยตาเนื้อไม่ได้ เห็นได้ด้วยทิพยจักขุ) ไม่มาสู่คลอง แห่งตาเนื้อ ย่อมมาสู่คลองแห่งทิพยจักขุเท่านั้น. ชื่อว่า อณู คือ รัศมีแห่งพระอาทิตย์ที่ส่องเข้าไปตามช่องฝาช่องลูกตาล เป็นวงกลมๆ ด้วยดี ปรากภู หมุนไปอยู่. ชื่อว่า ตัชชารี (สิ่งที่เกิดจากอณูนั้น) เพราะเจาะที่ทางโค ทางมนุษย์ และทางล้อแล้ว ปรากภูพุ่งไปเกาะที่ข้างทั้งสอง. ชื่อว่า รถเรณู (ละอองรถ) ย่อมติดอยู่ที่รถนั้น ๆ นั้นแหละ. ชื่อว่า ลิกขา (ไข่เหา) เป็นต้น ปรากภูขัดแล้วทั้งนั้น. ก็ในคำเหล่านั้น พึงทราบปริมาณดังนี้ ๓๖ ปริมาณ ปริมาณ ๑ อณู, ๓๖ อณู ปริมาณ ๑ ตัชชารี (สิ่งที่เกิดจากอณูนั้น), ๓๖ ตัชชารี ปริมาณ ๑ รถเรณู (ละอองรถ), ๓๖ รถเรณู ปริมาณ ๑ ลิกขา (ไข่เหา), ๗ ลิกขา ปริมาณ ๑ โอกา (ตัวเหา), ๗ โอกา ปริมาณ ๑ ัญญูมาส (เมล็ดข้าวเปลือก), ๗ ัญญูมาส ปริมาณ ๑ อังคละ (นิ้ว), ๑๒ อังคละ ปริมาณ ๑ วิทตติ

(คืบ), ๑๒ วิทติ ประมาณ ๑ รัตนะ (ศอก), ๗ รัตนะ ประมาณ ๑ ยัญฐิ (หลักเสา), ๒๐ ยัญฐิ ประมาณ ๑ อุษกะ (ชื่อโคจำฝูง), ๘๐ อุษกะ ประมาณ ๑ คาวุต, ๔ คาวุต ประมาณ ๑ โยชน์, ๑๐,๐๖๘ โยชน์ (ส่วนสูง) ประมาณ ๑ ภูเขา สิเนรราช, ภิกษุกระทำซึ่งโทษมีประมานน้อย ให้เชื่อกับภูเขาสิเนรราช อันสูงประมาณ ๑๐,๐๖๘ โยชน์ ย่อมอาจเพื่อจะเห็น (คือเมื่อ เห็นว่าเป็นโทษใหญ่ก็จะปลงอาบัติ) ได้. ภิกษุใด ชื่อว่า ย่อมเห็นโทษทั้งหลายมีประมานน้อยโดย ความเป็นภัย ภิกษุใดแม้กระทำซึ่งสักว่าโทษ คืออาบัติทุกกฎ ทุพภาสิต อันเบากว่าโทษทั้ง ปวง ให้เชื่อกับอาบัติปฐมปาราชิก ภิกษุนี้ บัณฑิตพึงทราบว่าเป็น ชื่อว่า ย่อมเห็นโทษทั้งหลาย มีประมานน้อย โดยความเป็นโทษ โดยความเป็น ภัย ดังนี้.

อตปฺป (ปุ.) **อตปฺปพรหม**, ชื่อพระพรหมที่อยู่ ชั้นที่ ๒ ในบรรดาสุทธาวาส ๕, **ผู้ไม่เดือดร้อน** วิ. ทุตติยตลาสิโน น เกนจิ ตปฺปนตีติ **อตปฺปา**. (พระพรหมผู้อยู่ในชั้นสุทธาวาสที่ ๒ ย่อมไม่ เดือดร้อนเพราะเหตุอะไร เหตุนั้น ท่านจึงชื่อ ว่า อตปฺปา), แต่ใน *สมฺโมหวิโนทนี* วิ. น กิณจิมตตฺ ตปฺปนตีติ **อตปฺปา** (พระพรหมเหล่า ไตไม่เดือดร้อนแม้สักเล็กน้อย เหตุนั้น ท่านจึง ชื่อว่า อตปฺปา), [น + ตป ชาติ สนฺตาเป ในความ เดือดร้อน + อ ปัจจัย, ซ้อน ป]

อตมฺมยตา (อิตฺ.) **อตมฺมยตา**, **ภาวะที่ไม่เนื่อง ด้วยสิ่งนั้น, ความไม่เกาะเกี่ยวกับมัน** วิ. เย โลกิเย สงฺขारे อารพฺเ อุนฺโลมปริโยसानา วุฏฺฐานคามินิวิปัสสนา ปวตฺตติ, ตฺสนนิสฺสิตา ตปฺปฏิพฺพธา ตณฺหา เตหิ วินา อปฺปวตฺตนโต ตมฺมยา นาม, ตมฺมยาว **ตมฺมยตา** (วุฏฺฐานคามินิ

วิปัสสนาอันมีอนุโลมญาณเป็นที่สุด ปรารภ สังขารทั้งหลายอันเป็นโลกิยะเหล่าใดย่อม เป็นไป ตัณหาอันอาศัยสังขารเหล่านั้น เนื่อง ด้วยสังขารเหล่านั้น ชื่อว่า ตมฺมยา เพราะเว้น จากสังขารเหล่านั้นก็ไม่เป็นไป, ตมฺมยา นั้น แหละเป็น ตมฺมยตา) วิ. ตมฺมยา วา ตณฺหา- สมฺปยุตฺตา ขนฺธา, เตส ภาโว ตมฺมยตา, สา เอว ตณฺหา. ตปฺปฏิพฺกขา วุฏฺฐานคามินิวิปัสสนา **อตมฺมยตา**, ตมฺมยตา นาม ตณฺหา, กามตณฺหาที่สุ ตาย ตาย นิพฺพตฺตตฺตา ตมฺมยํ นาม เตภูมิกปฺปวตฺต, ตสส ภาโว ตมฺมยตา. ตสสา ตณฺหาย ปริยาทานโต วุฏฺฐานคามินิวิปัสสนา อตมฺมยตาติ วุจฺจติ (อีกอย่างหนึ่ง ตมฺมยา ก็คือ ชั้นที่ทั้งหลายอันสัมปยุตด้วยตัณหา, ภาวะ แห่งตมฺมยะเหล่านั้น ชื่อว่า ตมฺมยตา, ตมฺมยา นั้นเองคือตัณหา, วุฏฺฐานคามินิวิปัสสนาอันเป็น ปฏิปักษ์ต่อตัณหา นั้น ชื่อว่า อตมฺมยตา ด้วยเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า ตัณหาชื่อว่า ตมฺมยตา, วุฏฺฐานคามินิวิปัสสนาเรียกว่า อตมฺมยตา เพราะทำลายตัณหา นั้น), *นัย มุ.ฎิ. ๒/๑๑๘, ปรมตฺถมถฺขุสา วิสุทฺธิมคฺคมหาฎิฎิภา, ๓/๕๓๖.*

อตลฺมฺปสฺส, -ลปฺผลสฺส, -ลมฺผลสฺส (ติ.) **ไม่ยั่งยืน, ลึก, หยั่งไม่ถึง, ที่ซึ่งแตะไม่ถึงพื้น** ล่าง วิ. น เภฏฺจิมตลฺ ฝุสฺสติ ยตฺร ตํ **อตลฺมฺผลสฺส** **อตลฺปผลสฺส** **อตลฺมฺปผลสฺส** (บุคคลแตะไม่ถึงพื้นล่าง ในที่ใด ที่นั้นชื่อว่า อตลฺมฺผลสฺส-ลึก), สำเร็จ รูป เป็น อตลฺปผลสฺส, อตลฺมฺปผลสฺส ก็มี, [น + ตล + ฝุส ชาติ สมฺผลเส ในความถูกต้อง + อ ปัจจัย, ซ้อน ส, แผลง อ เป็น อ], **๒. ลึก, ที่ซึ่งมองไม่เห็นพื้น** ล่าง วิ. น เภฏฺจิมตลฺ ปสฺสสติ ยตฺร ตํ **อตลฺมฺปผลสฺส** **อคาธ** (บุคคลย่อมมองไม่เห็นพื้นล่างในที่ใด ที่

นั้นชื่อว่า อตลมลปัสส ได้แก่ หยั่งไม่ถึง), [น + ตล + ทิส ธาตุ เพกขเน ในความเห็น + อ ปัจจัย, แปลง ทิส เป็น ปสส, น ปุพพเพ วิภตติโลโป- เพราะ น บทหน้า ลบริภตติ, ลบริภตติที่ น บทหน้า]

อตส (ปุ.) **ต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง** วิ. อดติ วาเทริโต นิจจ เวรตต ยาศิติ **อตส** วนปตติวิเสโส (ต้นไม้โตไป คือไปสู่ความโอนเอนประจำเพราะถูกลมพัด เหตุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า อตส ได้แก่ ต้นไม้พิเศษเป็นเจ้าของป่า), [อต ธาตุ + อส ปัจจัย *โมค.๗/๒๑๗* ว่า เวตตตยูปนาลกลจมา อส

อตสี (อิต.) **ฝ้าย** วิ. อดติ คจฉตติ, อดติ วาตกมปิโต นิจจ เวรตต ยาศิติ วา **อตสี** อุมมา (ต้นไม้โตดำเนินไป คือไปถึงความโอนเอนประจำ เพราะลมพัด เหตุนั้น ต้นไม้นั้น ชื่อว่า อตสี ได้แก่ ฝ้าย), ใน *อภิธานปทีปิภาฎีกา (คาถา ๔๕๒)* ว่า อตสี หมายถึง ชูมา (ฝ้าย), [อต ธาตุ สาดจจคมเน ในความเป็นไปต่อเนื่อง + อี ปัจจัย *กจ. ๒๓๘* รูป. ๑๘๗ ว่า นทาทีโต วา อี]

อตุต (ปุ.) **ตน ๑. ภาวะที่เป็นไป** วิ. อสติ ยาศิติ **อตโต อตตา** (ภาวะโดยอ้อมเป็นไป เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า ตน สำเร็จรูปเป็น อตโต, อตตา บ้าง, [อส ธาตุ คมเน ในความไป + ต ปัจจัย, แปลง ส เป็น ต], **๒. ที่ตั้งลงแห่งมานะว่า “เรา”** วิ. อาหิโต อหฺมานโน เอตถาติ **อตตา**, อหฺมานโน อหนติ มณณฺเ อตถ รุกขณฺธ อาหิโต ปวตโต อิติ ตสฺมา โส รุกขณฺธโร อตตาทิ อตถโยชนา (ความสำคัญว่า “เรา” ตั้งลงในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า ตน, หมายความว่า ความสำคัญว่า “เรา” ไปตั้งลงในรูปขันธ์นั้น เหตุนั้น รูปขันธ์นั้น ชื่อว่า ตน), [อา + ธา ธาตุ, ตฺ หรือ ต ปัจจัย, แปลง ธ เป็น ต, รัสส อา เป็น อ, แปลง ส เป็น

อา *กจ. ๑๘๙* รูป. ๑๑๓ ว่า *สุยา จ*], **๓. ที่ไปแห่งมานะว่า “เรา”** วิ. อาหิโต อหนติมาโน เอตถาติ **อตตา** (ความสำคัญว่า “เรา” เป็นไปในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า ตน), [อา + หิ ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + ต ปัจจัย], **๔. ภาวะที่แล่นไปภพน้อยภพใหญ่, ภาวะที่ถึงทุกข์ประการต่างๆ** วิ. อดติ ภาวภาโว ชาวนโต ชาตยาทิ, อเนกวิธทุกข์ วา อดติ สตตํ คจฉตติ ปาปุณาตติ **อตตา** (ภาวะที่แล่นไปภพน้อยภพใหญ่ ชื่อว่า ตน ได้แก่ ชาติ เป็นต้น, นัยหนึ่ง ภาวะที่ดำเนินไปถึงทุกข์ประการต่าง เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า ตน), [อต ธาตุ สาดจจปาบเนสุ ในความเป็นไปต่อเนื่องและการถึง + มน ปัจจัย], **๕. ภาวะที่เสวยสังสารทุกข์** วิ. สํสาร-ทุกข์ อทติ อนุภาตติ **อตตา** (ภาวะใดเสพ หรือเสวยสังสารทุกข์ เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า ตน), [อท ธาตุ อนุภาเน ในความเสวย + มน ปัจจัย *กจ. ๖๒๗* รูป. ๖๕๒ ว่า *ชยาทีหิ มนฺ ม จ โต วา*, แปลง ท เป็น ต], **๖. ภาวะที่เคี้ยวกิน** (นปุ.) วิ. อทตติ **อตตํ อตฺรํ** (ภาวะโดยอ้อมเคี้ยวกิน เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อตตํ, อตฺร-ตน), [อท ธาตุ ภาขณ ในความกิน + ต และ ตฺรณ ปัจจัย, ลบ ท, ช้อน ต], **๗. เครื่องไปแห่งสัตว์ทั้งหลาย** (ปุ.) วิ. สตตาสตตํ อตฺนติ คจฉนฺติ เยนาติ **อตตา** (สัตว์ทั้งหลายเป็นไปเนื่องๆ ด้วยภาวะใด เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า ตน), [อต ธาตุ สาดจจคมเน ในความเป็นไปต่อเนื่อง + ต ปัจจัย]. **๘. ภาวะที่ยึดไว้ด้วยปิติโสมนัส** วิ. ปิติโสมนสฺเสน อาทาตพโพติ **อตตา** (ภาวะใดอันสัตว์พึงยึดถือไว้ด้วยปิติโสมนัส เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า ตน), [อา + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + ตฺ ปัจจัย, แปลง ท เป็น ต, รัสสะ อา เป็น อ], **๙. ภาวะที่แผ่ปิติโสมนัส**

ไปชานไป วิ. อา ภูโส ปิติโสมนสส์ ตโนตติ
อตตา (ภาวะใดแผ่ปิติโสมนัสชานไป เหตุุนั้น
 ภาวะนั้น ชื่อว่า ตน), [อา + ตฺนุ ชาติ วิตถาเร
 ในความแผ่ไป + ตฺ ปัจจย, ลบ น, รัสสะ อา เป็น
 อ], **๑๐. อาพาทที่เป็นไป** (ปุ.) วิ. อาพาโธ
 [โมคคัลลาเน อพาธนติ ทิสสติ] นิรันตร อตติ
 ปวตตตติ **อตตา** (อาพาทที่เป็นไปต่อเนื่อง, [ส่วน
 ใน โมคคัลลาน ว่า ภาวะที่แล่นไปสู่อาพาธ]
 เหตุุนั้น จึงชื่อว่า ตน), [อต ชาติ สาทจจคมเน
 ในความเป็นไปต่อเนื่อง + ต ปัจจย], **๑๑. ภาวะ
 ที่ถูกชาติเป็นต้นกัตกิน, ภาวะที่กัตกินสุขและ
 ทุกข์** วิ. ชาติชรามรณาทีหิ อทียเต ภุกขียเตติ
อตตา (ภาวะใดอันชาติ ชรา และมรณ เป็นต้น
 กัตกิน เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า ตน), วิ. สุขทุกข์
 อทติ ขาทตติ **อตตา** (ภาวะใดกัตกินสุขและทุกข์
 เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า ตน), [อท ชาติ ภุกฺขเน
 ในความกิน + มน ปัจจย, แปลง ท เป็น ต],
 วิ. ยถานุสิฏฺฐจํ ปฏิปนนานํ สตตานํ สํสารทุกข์
 อทติ หีสตติ **อตตา** ธมฺโม (ธรรมใด เบียดเบียน
 ทุกข์ในสงสารของสัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิบัติตาม
 คำสอน เหตุุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า อตตา), อท ชาติ
 หีสายํ ในความเบียดเบียน + มน ปัจจย,
๑๒. ภาวะที่ถูกยึดถือ วิ. อาทียิตถาติ **อตโต**
 อาทินฺโณ (ภาวะใดอันสัตว์ทั้งหลายยึดถือแล้ว
 เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า ตน), [อา + ทา ชาติ
 ทาเน ในความให้ + ต ปัจจย, แปลง ทา เป็น ต
 กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น, รัสสะ
 อา เป็น อ], **๑๓. ภาวะที่กัตกิน, ถูกกัตกิน**
 วิ. ในคัมภีร์ *ชาตฺวตฺถสงฺคห* (อธิบายคาถาที่ ๙)
 วิเคราะห์ ว่า สุขทุกข์ อทติ ภุกฺขติ ชาติชรา
 มรณาทีหิ วา อทียเต ภุกฺขียเตติ **อตโต** (ภาวะใด
 ย่อมกัตกินสุขและทุกข์ หรือภาวะที่ถูกชาติ ชรา

และมรณะ เป็นต้น กัตกิน เหตุุนั้น ภาวะนั้น
 ชื่อว่า ตน), **๑๔. สิ่งอันเขาขัดไป** วิ. อสียเต
 ขิปปิยเตติ **อตโต** นฺนุโน (สิ่งอันเขาขัดไป เหตุุนั้น
 สิ่งนั้น ชื่อว่า ตน ได้แก่ อันเขาบรรเทาแล้ว),
 [อสฺ ชาติ เขปนเน ในความขัดไป + ต ปัจจย]
๑๕. สิ่งอันเขาตัด วิ. อตติยติ ฆนฺทียตติ **อตต์**
 (สภาวะใดอันเขาตัดให้เป็นท่อน เหตุุนั้น สภาวะ
 นั้น ชื่อว่า ตน), [อตต ชาติ ฆนฺทเน ในการตัด +
 อ ปัจจย] **๑๖. สิ่งที่อยู่อารมณ์** วิ. อารมฺมณํ อรติ
 ขานาตติ **อตตา** (ธรรมชาติโดยอ้อมรู้จักอารมณ์
 เหตุุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อตตา), [อร ชาติ
 ภาณเ ในความรู้ + ต ปัจจย, แปลง ร เป็น ต],
 ความจริง ชาติ มีอรรถมากมาย, จิตเต กาเย
 สภาเว จ โส อตตา ปรมตฺตนิ (อตตา นั้นมีจิตใจ
 กาย และสภาวะธรรม ได้ชื่อว่า ปรมัตถมัน),
 ในภาษาสันสกฤตได้ชื่อว่า *อาตฺมฺน*

อตฺตคารว (ปุ.) ความเคารพตน วิ. อตฺตนิ
 อตฺตโน วา คารโว **อตฺตคารโว**. (ความเคารพใน
 ตน หรือความเคารพซึ่งตน ชื่อว่า อตฺตคารว)

อตฺตจตุตฺถ (ติ.) มีตนเป็นที่ ๔ วิ. อตฺตา
 จตุตฺถโถ ยสฺส ภิกฺขุสฺส อณฺเเวหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิณฺติ
อตฺตจตุตฺถโถ (ตนรวมกับภิกษุทั้งหลายอื่น เป็นที่
 ๔ ของภิกษุใด เหตุุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า อตฺต-
 จตุตฺถ มีตนเป็นที่ ๔) วิ. อตฺตา จตฺนฺนํ ปุโรโณ
 ยสฺส โสยํ **อตฺตจตุตฺถโถ** (ตนเป็นที่เต็มแห่งชน
 ทั้งหลาย ๔ ของบุคคลใด บุคคลนี้นั้นชื่อว่า
 อตฺตจตุตฺถ มีตนเป็นที่ ๔)

อตฺตนิย (ติ.) **๑. เกิดในตน** วิ. อตฺตนิ ขาโต
อตฺตนิโย (ผู้ใดเกิดในตน เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
 อตฺตนิย), [อฺย ปัจจยแทน ขาต, น อาคม],
๒. อันเป็นของตน (ติ.) วิ. อตฺตโน อิหํ
อตฺตนิย (สิ่งนี้เป็นของตน ชื่อว่า อตฺตนิย), [อตฺต

+ นีย โมค. ๔/๓๓ ตลฺลิตฺ], เทียบ **ปรกโย** (ของผู้อื่น) **สโก** (ของของตน) ซึ่งลง กิย และ ก ปัจจัยตามลำดับ; ๓. **ความเป็นของของตน** (นป.) วิ. อตตโน สกสส ภาโว **อตตนิย**. (ความเป็นของของตน ชื่อว่า อตตนิย), อตตนิยนติ ทิฏฺฐิตฺติก-ปริกปปีตสส อตตโน สนตกั (คำว่า อตตนิย ได้แก่ ของมีอยู่ของตนของบุคคล ผู้มีความเห็นผิด)

อตตโนมติ (อิต.) **ความเห็นของตน, ความคิดเห็นส่วนตัว** วิ. ตสส ตสส เถรสส อตตโนเอวมติ อธิปฺปาโยติ **อตตโนมติ** (ความเห็น คือคำอธิบายของตนเอง คือของพระเถระรูปนั้นๆ ชื่อว่า อตตโนมติ-ความเห็นส่วนตัว)

อตตภาว (ป.) **อตภาพ, แตนที่มีตน** วิ. อตตาดิ อภิธานํ พุทธิ จ ภาวนติ เอตสฺมาติ **อตตภาโว** (ชื่อและการรู้จักว่าตน มีอยู่ในสภาวะนั้น เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า อตภาพ) ใน *อตถโยชนา แห่งอภิธมฺมตถวิภาวินี* วิ. อตตาดิ เอว ภาโว **อตตภาโว** (ภาวะที่เป็นตนนั่นเอง ชื่อว่า อตภาพ) วิ. อตตาดิ วา ภาวติ เอตถ อภิธานํ พุทธิ จาติ **อตตภาโว** (ชื่อและการรู้จักว่า “ตน” มีในสภาวะนั้น เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า อตภาพ); วิ. อาหิตโต อหฺมาโน เอตถาติ **อตตาดิ**, โสเอว ภาวติ อุปฺปชฺชติ น ปรปริกปปีโต วิย นิจฺจติ **อตตภาโว** ขนธฺปยจกั, สรีรินฺติ เกจิ (มานะว่า “เรา” ตั้งลงในสภาวะนั้น เหตุนั้น สภาวะนั้น ชื่อว่า อตตาดิ, อตตาดิ นั้นเอง ย่อมเกิดมีขึ้น หาใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ อย่างที่คนศาสนาอื่น

กำหนดไม่ เหตุนั้น จึงชื่อว่า อตภาพ ได้แก่ เบญจขันธ, บางอาจารย์ว่า ร่างกาย)

อตตมณ (ติ.) ๑. **ผู้ตั้งใจ, ปลื้มใจ, มีใจอันปิติสุขเป็นต้นถือเอาแล้ว** วิ. อตโต มโน ยสส โส **อตตมโน**. ปิติสฺสุขาทีหิ คหิตมโนติ อตโต (ใจอันปิติเป็นต้นถือเอาแล้ว ของบุคคลใดมีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า อตตมณ หมายความว่า มีใจอันปิติสุขเป็นต้นยึดไว้แล้ว), [อา + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + ต, แปลง ทา เป็น ต, รัสสะ อา เป็น อ, กจ. ๕๑๗ รูป. ๔๘๘ ว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น]; ๒. **มีใจเป็นของตน** อีกนัยหนึ่ง คำว่า อตตมโน มีความหมายว่า ใจของตน (สกมโน), ได้แก่ ตฺถุจฺจิตโต มีใจอันยินดีแล้ว หมายถึง มีใจอันโหม่นสกำหนดจับไว้หามิได้ มีความว่า จิตที่เว้นจากกิเลสเพราะความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า, แต่จิตที่ถูกกิเลสกลุ้มรุมไม่อาจจะกล่าวได้ว่า อตตมโน (ใจของตน) เพราะไม่อาจให้เป็นไปในอำนาจ, ว่าโดยนัยตรงกันข้ามกับ อตตมณ นั้น ชื่อว่า อนตตมโน ความว่า ไม่ใช่มีจิตเป็นของตน มีจิตตั้งมั่นในอำนาจตนหามิได้, อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อนตตมโน หมายความว่า มีใจเป็นของตนหา มิได้ มีจิตเป็นของตน ด้วยมีปิติและสุขหา มิได้

อตตมณฑา (อิต.) **ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจ** วิ. อตตาดิ มโน ยสส โส **อตตมโน**, ทฺถุจฺจสฺส ทิมโน อตตาดิ นาม น โหติ, ตสส ภาโว อตตมณฑา (ใจคือตนของบุคคลใดมีอยู่ บุคคลนั้น ชื่อว่า อตตมณ, ที่จริง ใจของผู้ที่ถูกกิเลสประทุษร้าย ไม่จัดเป็นตน, ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีใจคือตนนั้น ชื่อว่า อตตมณฑา), [ตา ปัจจัยในภาวตฺหิต]

อตตมานี (ป.) **ผู้สำคัญว่าเป็นตนเป็นปกติ, ผู้มีความสำคัญว่าเป็นตน** วิ. อตตาดิ นมฺยฺยติ สีเลนาคิ **อตตมานี** (ผู้ใดสำคัญว่าเป็นตน โดย

ปกติ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อตตมานิ), [อตต + มน
ธาตุ มาเน ในความสำคัญ + ณี ปัจจัย]

อตถ (ป.) ๑. **ประโยชน์, ทรพย์, ทรพย์เป็น**
เครื่องดำเนินไป วิ. อรณติ คจฉนติ อเนนาติ
อตถ ธน (ชนทั้งหลายดำเนินไปได้ เพราะสิ่งนั้น
เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อตถ ได้แก่ ทรพย์), [อร
ธาตุ คมเน ในความไป + ถก ปัจจัย], ๒. **ประโยชน์, อันบุคคลดำเนินไป** วิ อริยตีติ
อตถ (สิ่งใดอันเขาไป เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
อรรถ), [อร ธาตุ คมเน ในความไป + ถ ปัจจัย,
ลป ร, ซ้อน ต] ๓. **บทเป็นเครื่องอธิบาย,**
คำอธิบาย วิ. วิเสสิตัพพ อตถเต ปวตตเต
อเนนาติ **อตถ** (บทที่จะพึงทำให้พิเศษ ดำเนิน
ไป คือเป็นไป ด้วยคำอธิบายนั้น เหตุ นั้น
คำอธิบายนั้นชื่อว่า อตถ อรรถ), [อตถ ธาตุ + ถ
ปัจจัย, ลป ที่สุดธาตุ] ๔. **ผลแห่งเหตุ** วิ. เหตุ-
อนุสาเรน อริยตี อธิคมียตี สมปาปุณียตีติ **อตถ**
เหตุผล (สิ่งใดอันเขาถึง บรรลุถึงได้ ตามสมควร
แก่เหตุ เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อตถ-ผล ได้แก่ ผล
แห่งเหตุ), [อร ธาตุ อวคมเน ในการบรรลุถึง +
ถ ปัจจัย, แปลง ร เป็น ต]; ๕. **สภาวะธรรม,**
มุ่งหน้าไป, มีหน้าเฉพาะต่อญาณ วิ. อริยตี
ญาณามิขุ ภูยตีติ **อตถ** (สิ่งใดเป็นภาวะที่มุ่ง
หน้าต่อการต้องรู้ เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อตถ),
[อร ธาตุ ภาวน ในความมีความเป็น + ต ปัจจัย], ๖. **ประโยชน์, อันเขาปรารถนา** วิ. อตถิยเต
อิฉฉิยเตติ **อตถ** (สิ่งใดอันเขาปรารถนา เหตุ นั้น
สิ่งนั้น ชื่อว่า อันเขาปรารถนา), [อตถ ธาตุ
อิฉฉาย ในความต้องการ + อ ปัจจัย], ๗. **ภูเขา**
ทางทิศตะวันตก วิ. อตถ อณุปลทธี อทสสนัน
คหนกขตตาน กโรตีติ **อตถ** อปรเสโล (ภูเขาใด
ทำการไม่ตั้งอยู่ คือการลับไป ได้แก่ ทำการมอง

ไม่เห็นดาวพระเคราะห์ เหตุ นั้น ภูเขานั้น ชื่อว่า
อตถ ได้แก่ ภูเขาทางทิศตะวันตก), [อตถ เป็น
นามธาตุคือนามใช้เป็นคุณธาตุ + ณ ปัจจัย]; ๘. **เหตุ, เป็นเหตุเกิดมี, สิ่ง ที่ควรแก่เหตุ**
วิ. อสตี ภาวติ อเนนาติ **อตถ**. การณานูรูป วา
อสตี ภาวตีติ **อตถ** (ผลมีเพราะสิ่งนั้น เหตุ นั้น สิ่ง
นั้นชื่อว่า อตถ อีกนัยหนึ่ง สิ่งที่เหมาะสมแก่เหตุ
เกิดมีขึ้น เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อตถ), [อส ธาตุ
ภุวิ ในความมี, -เป็น + ต ปัจจัย], ๙. **สภาวะ,**
อันเขารู้ตามความเป็นจริง วิ. ภาณน ยถาวโต
อริยตี ภายตีติ **อตถ** สภาโว (ภาวะอันเขา
กำหนดรู้ด้วยญาณตามความเป็นจริง ชื่อว่า
อตถ ได้แก่ สภาวะ), ในภาษาสันสกฤตเป็น
อรรถ [อร ธาตุ ภาณ ในความรู้ + ถ ปัจจัย +
ลป ที่สุดธาตุ กจ. ๕๑๗ รูป. ๔๘๘ ว่า กวจิ ธาตุ
เป็นต้น + ซ้อน ต]; อตถ นั้นเอง ท่านกล่าวว่า
อฏฐ เพราะแปลง ตถ เป็น ฐฐ บ้าง เช่นคำว่า
ปี พน ฐฐ (มีความปีบคั้น เป็น อรรถ), ๑๐. **สภาวะ, สิ่ง ที่มุ่งหน้าต่อญาณเป็นไป** วิ.
อรตี ญาณามิขุ ปวตตตีติ **อตถ** (ภาวะใด
เป็นไปมุ่งหน้าต่อญาณ เหตุ นั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า
อตถ), [อร ธาตุ คติย ในความไป + ถ ปัจจัย,
แปลง ร เป็น ต]; ๑๑. **ผล, สิ่ง ที่เหตุให้เป็นไป,**
ประโยชน์เกื้อกูล วิ. การณน อริยตี ปวตติยตีติ
อตถ ทิต (สิ่งใดอันเหตุเป็นไป เหตุ นั้น สิ่งนั้น
ชื่อว่า อตถ ได้แก่ ประโยชน์เกื้อกูล), [อร ธาตุ
ปวตตเน ในความเป็นไป + ต ปัจจัย]; ๑๒. **พระ**
นิพพาน, ภาวะที่เป็นไป, ภาวะที่เขาไปถึง
วิ. อรตี คจฉนติ อริยเต วา คมียเตติ **อตถ**
นิพพาน (ธรรมชาติใดเป็นไป หรืออันเขาไปถึง
เหตุ นั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อตถ ได้แก่
พระนิพพาน), [อร ธาตุ คติย ในความไป + ต

ปัจจัย]; ๑๓. **สิ่งที่เป็นเหตุไป** วิ. อรณติ ปวตตุนติ
 อเนนาติ **อตฺโถ** (ชนทั้งหลายย่อมเป็นไป ด้วยสิ่ง
 นั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อตถ), [อร ธาตุ คมเน
 ในความไป + ถ ปัจจัย]; ๑๔. **เลือนลับ** วิ. อรติ
 นสสตีติ **อตฺโถ** (สิ่งใดลับหายไป พินาศไป เหตุ
 นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อตถ, ในภาษาสันสกฤตว่า
อสฺตมฺ เช่น *อสฺตมฺคตฺ* คือ *อฏฺฐจฺกตฺ*), [อร ธาตุ
 นสสเน ในความเสียหาย + ถก ปัจจัย]; ๑๕. **ความหมาย, สอดคล้องกับศัพท์, ความหมายของศัพท์** วิ. สหฺทานุรูป อสติ
 ภาตตีติ **อตฺโถ** สหฺทตฺโถ (สิ่งใดสอดคล้องกับศัพท์
 เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อตถ ได้แก่ สัททตฺถะ คือ
 ความหมายของศัพท์), สำหรับ **สัททตฺถะ** คือ
 ความหมายของศัพท์นี้ ๒ ประการ ได้แก่
 อสาธารณะ และสาธารณะ, เช่น ความหมาย
 ของศัพท์เฉพาะเช่น จกฺขุ-ตา เป็นต้น จัดเป็น
 อสาธารณะ, ความหมายของศัพท์ทั่วไปเช่น
 อยาตนะ จัดเป็นสาธารณะ อยาตนะตั้ง ๑๒
 อย่างก็เป็นอยาตนะเสมอกัน, [อส ธาตุ ภูวิ ใน
 ความมีความเป็น + ถ ปัจจัย นีติ. ๑๓๐๑ ว่า
สุวฺอลโต โถ อูอุลฺसानมโต, แปลง อส เป็น อต];
อตถ ศัพท์ ที่แปลว่า **นิพพาน** (พระนิพพาน)
 เป็นนปฺงสกลิงค์, ส่วนที่แปลว่า **อภิเษย**
 (ความหมายที่ศัพท์กล่าวถึง) **ธน** (ทรัพย์) **การณ**
 (เหตุ) **ปโยชน** (ประโยชน์) **นิวตฺติ** (พระนิพพาน)
อภิสนฺธาน (คำอธิบาย) เป็นนปฺงสกลิงค์; อย่างไรก็ตาม
บาลีในกถาวัดฺถุ ว่า **อตถตฺถมฺหิ** ใน
 อรรถกถาบทนี้แสดงความหมายและบอก
 นปฺงสกลิงค์ว่า อตถํ วุจฺจติ นิพฺพานํ (พระ
 นิพพาน เรียกว่า อตถ) ฉะนั้น อตถ ศัพท์จึงเป็น
 ๒ ลิงค์

อตฺถณฺณ (ป.) ผู้รู้ธรรมดา, ผู้รู้ประโยชน์,
 ผู้รู้ความหมายของธรรม คือ **สุตตะ เคยยะ**
 เป็นต้น วิ. ตสฺส ตสฺเสว ภาสิตสฺส อตถํ ชานาตีติ
อตถณฺณ (ผู้โดยมรรู้ความหมายแห่งธรรมนั้นๆ
 อันท่านกล่าวแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อตถณฺณ),
 คำว่า ภาสิตสฺส (ธรรมนั้นๆ อันท่านกล่าวแล้ว)
 หมายถึง รู้พระพุทธรพจน์มีสุตตะ เคยยะ เป็นต้น
 และรู้ประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น, [อตถ + ณา
 ธาตุ ณาณ ในความรู้ + ฐ ปัจจัย, แต่ใน *นिरฺตฺติ*
ทีปนี ว่าลง ภู ปัจจัย ท้าย ณา ธาตุ ซึ่งเป็นบทที่
 มีกรรมเป็นบทหน้า ในอรรถกถา-ผู้รู้ซึ่ง) ด้วย
 สูตรว่า *กมฺมา (โมค.๕/๔๐, นีรฺตฺติ.๗๙๙)* นัย
 เดียวกันเช่น **สพฺพณฺณ, รตฺตณฺณ, ธมฺมณฺณ,**
กาลณฺณ, สมยณฺณ

อตฺถคมฺโมปฺมา (อิติ.) **อุปมาที่พึงรู้ด้วยธรรมดา,**
อุปมาอันบุคคลพึงถึงด้วยความหมาย
 วิ. อตฺถณ คมฺมา อุปฺมา อตฺถคมฺโมปฺมา (ข้อ
 เปรียบเทียบอันบุคคลถึงด้วยความหมาย ชื่อว่า
 อตฺถคมฺโมปฺมา) (*สุโพธาลงการ.ฎีกา.๑๙๖*)

อตฺถต, -ถฺ, -ถริต (กิ.กิต.ติ.) **อันเขลาต**
แล้ว, -ปุแล้ว, -กรานแล้ว วิ. อตฺถริตพฺพนติ
อตฺถตํ อตฺถถฺ, อตฺถริตํ ภา (สิ่งใดอันเขาปุลาต
 แล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อันเขาปุลาตแล้ว),
 [อา + ถร ธาตุ สฺนฺถรณ ในความลาต + ต
 ปัจจัย, ลบที่สุดธาตฺ, ซ้อน ต, รัสสะ อา เป็น อ,
 หรือ แปลง ต เป็น ฐ, หรือ ลง อิ อาคม].

อตฺถทสฺสิมฺนฺตุ (ป.) **ผู้มองเห็นซึ่งประโยชน์**
 วิ. อตฺถท สสฺสนสีลํ **อตฺถทสฺสสิ,** ก็ ตํ, ณาณํ (สิ่งที่
 เห็นประโยชน์เป็นปกติ ชื่อว่า อตฺถทสฺสสิ, สิ่งนั้น
 คืออะไร, ได้แก่ ญาณ, *สทฺทนีติ ปทฺมาลา หน้า*
๔๘๘, *สีลาภิกฺขณฺณวาสสเกสุ ฌนิตี นีรฺตฺติทีปนี-*
สุตฺเตน สีลาทีสุ กุริยาวิเสสเสสุ คมฺยมาเนสุ ฌิ

โหติ (ลง ณี ปัจจัย ในเมื่อกิริยาวิเสสนะว่า เป็นปกติ เป็นต้น ฎกรู้อยู่ ให้ลง ณี ปัจจัย ด้วยสูตรลง ณี ปัจจัย *โมค.๕/๕๓ สीलลภิกขณณาวสสเกสุ ณี*), ในนปุงสกลิงค์ รัสสะ อี จึงเป็น **อตถทสสิ** วิ. **อตถทสสิ** อสส อตถิติ **อตถทสสิมา** ตเมตถสสทถิติ **มณฑุ** (ญาณที่เห็นประโยชน์เป็นปกติ ของผู้นั้นมีอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า **อตถทสสิมา** คือ บุคคลผู้ที่ชื่อว่า **มณฑุ** เพราะมีญาณนั้น) สณ หสุขุมตถทสสินา ญาณสมนนาโคตติ วุตตโหติ (มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า ผู้ประกอบด้วยญาณ อันเห็นประโยชน์ละเอียดอ่อน), นัยเดียวกันเช่น **คติมา**, **มติมา**, **ริติมา**, **สิริมา** เป็นต้น

อตถนา (อิตฺ.) การขอ, การขอร้อง, ความปรารถนา วิ. **อตถนา** ยาจนา อตถียเตติ **วา** **อตถนา** (การขอ ชื่อว่า **อตถนา**, นัยหนึ่ง อันเขาขอ ชื่อว่า **อตถนา**), [อตถ ธาตุ ยาจเน ในความขอ + ยุ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, แปลงยุ เป็น อนน]; **ขอทาน** กัว่า

อตถรณ (นปฺ.) เครื่องปลูก, วัตถุอันเขาปลูก, การปลูก วิ. อา ภูโส ธรียเตติ **อตถรณ** **อุนณามย**, **อตถาโร** **วา** **อตถรณ** (วัตถุใดอันเขาปลูกได้ อย่างยิ่ง คือลาดอย่างมันเหมาะ เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า **อตถรณ** ได้แก่ **อุนณามย** คือผ้าทำจากขนสัตว์ นัยหนึ่ง การปลูก ชื่อว่า **อตถรณ**), [อา + ธร ธาตุ ธรณ ในการปลูก + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อนน, แปลง น เป็น ณ, ซ้อน ต, และ รัสสะ อา เป็น อ] ในอรรถกถากามสูตรตนิเทศ ท่านอธิบายว่า **อตถริตวา** นิปชชียนตีติ **อตถรณา** (สิ่งใดอันเขาลาดแล้วนอน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า **อตถรณา**)

อตถริตวา (กิ.กิตฺ.) **ปุแล้ว**, **ลาดแล้ว**, **จัดตั้ง**, **วาง** วิ. **อตถริตถ** **ปตถริตถาติ** **อตถริตวา** **ปตถริตวา** (**อตถริตวา** คือ **ปตถริตวา** แปลว่า **ปุแล้ว** **ลาดแล้ว**), [อา + ธร ธาตุ ธรณ ในการแผ่ไป + ตวา ปัจจัย], ซ้อน ต และ รัสสะ อา เป็น อ + อี อากม

อตถวณณนา (อิตฺ.) ๑. คำอธิบาย, คำที่ใช้บอกความหมาย วิ. **อตถ** **วณณยติ** **วิทถารยตีติ** **อตถวณณนา** (วาจาใดอันท่านพรรณนาคือ ขยายเนื้อความให้พิสดาร เหตุนั้น วาจานั้นชื่อว่า **อตถวณณนา**), [อตถ + วณณ ธาตุ วิทถาเร ในความขยาย + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อนน + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]; ๒. **วาจาเป็นเครื่องพรรณนาเนื้อความให้พิสดาร** วิ. ใน **อฏฐสาลินีอตถโยชนา** วิ. **อตถ** **วณณยติ** **วิทถารยตี** **เอตยาติ** **อตถวณณนา** (เนื้อความอันท่านพรรณนาให้พิสดารด้วยวาจานั้น เหตุนั้น วาจานั้นชื่อว่า **อตถวณณนา**)

อตถวสิกา (ติ.อิตฺ.) ผู้ประกอบด้วยอำนาจแห่งเหตุ วิ. **อตถ** **ผล** **วโส** **เอตสสาติ** **อตถวสิ** **การณ** (อัตถะ คือผล ได้แก่อำนาจ ของการณ นั้นมีอยู่ เหตุนั้น การณนั้นชื่อว่า **อตถวสิ**), **ตมปิ** **เตสุ** **อตถิ**, **ตตถ** **นิยุตตาติ** **อตถวสิกา** (แม้อำนาจเหตุ มีในชนเหล่านั้น, ชนเหล่านั้นประกอบในอำนาจเหตุ นั้น เหตุนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่า **อตถวสิกา**), [ณิก ปัจจัยในตทิต, หรือ อิก ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]

อตถาภิธาน (นปฺ.) คำบอกความหมาย, คำอธิบาย วิ. **อตถ** **อภิธาติ** **กเถตีติ** **อตถาภิธาน** (คำใดไขความคือบอกความหมาย เหตุนั้น คำนั้นชื่อว่า **อตถาภิธาน**), [อตถ + อภิ + ธา ธาตุ กถเน ในความบอก + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อนน]

อตุถาร (ป.) การกราน (กฐิน), การชิง, การแผ้ว
 วิ. อตุถารณ อตุถารโ (การกราน ชื่อว่า อตุถารโ)
 เช่น กถินตุถารโ (การกรานกฐิน), [อา + ทร
 ชาติ วิตถาเร ในความขยาย + ณ ปัจจัย, ลป ณ
 อนุพันธ์ และพหุวิ อ ที่ ถ เป็น อา, ซ้อน ต
 และรัสสะ อา บทหน้าเป็น อ]

อตุถารก (ป.) ผู้กราน วิ. อตุถารตีติ อตุถารโก
 (ผู้โดยอกราน เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อตุถารก),
 เช่น กถินตุถารเกน ภิกขุณา (ภิกษุผู้กรานกฐิน)
 [อา + ทร ชาติ วิตถาเร ในความแผ้วขยาย + ญ
 ปัจจัย, ซ้อน ต และรัสสะ อา บทหน้าเป็น อ,
 ทีฆะ อ ที่ ถ กลางศัพท์, แผลง ญ เป็น ออก]

อตุถิ (อพ.ก.อา.) มีอยู่ วิ. ๑. อตุถิ ใช้เป็นนิบาต
 ในความหมายว่า มี (สตาษา) เช่น อตุถิ ทินน,
 อตุถิ อัญจ (เช่น ม.ม.๑๒/๑๐๕/๑๐๑) ทานที่ให้
 บุคคลแล้วมีผล การบวงสรวงมีผล; ๒. อตุถิ
 ใช้เป็นกิริยาบท ประกอบ ตี วิภัติ ทำย อส
 ชาติ ภาวิ ในความมีความเป็น, แผลง ตี เป็น ตติ
 ลปที่สุตชาติ, กจ.๔๔๔ รุป.๔๔๕ ว่า ติสส ตติตติ;
 ใน มณีสารมณชูลาภิก้า ว่า อตุถิ ศัพท์ มี ๓
 ชนิด ได้แก่ ๑) อาชยาด ๒)นิบาต และ ๒)
 นิบาตปปฏิรูปก; ใน ๓ ชนิดนั้น อตุถิ -ที่เป็น
 อาชยาด เช่น ปุตตา มตติ ธน มตติ (บุตรของ
 เรามีอยู่ ทรัพย์ของเรามีอยู่) เป็นต้น, -ที่เป็น
 นิบาต เช่น อตุถิ อิมสมิ กาเย (ในกายนี้มี) เป็น
 ต้น ฉะนั้น จึงเป็นได้ ๒ วจนะ. -ที่เป็น
 นิบาตปปฏิรูปก เช่น อตุถิยา นว นตติยา ตินิ
 (ในอตุถิปัจจัย มีวาร ๙ ในนตติปัจจัย มีวาร ๓)
 ฉะนั้น จึงไม่มีการลปวิภัติ

อตุถิก (ติ.) ๑. ผู้มีความต้องการ วิ. อตุถิเยเต
 อิจฉิเยเตติ อตุถโ (สิ่งใดอันเขาต้องการ เหตุนั้น
 สิ่งนั้น ชื่อว่า อตุถ), [อตถ ชาติ ยาจเน ในความ

ขอ, ณ ปัจจัยในกัมมสาธนะ วิ. อตุถโ อสส
 อตุถิติ อตุถิก โยจโก (ความต้องการของคนนั้น
 มีอยู่ เหตุนั้น คนนั้นชื่อว่า อตุถิก ผู้ต้องการมาก
 ได้แก่ ยาจก ผู้ขอ), [อตถ + อิก ปัจจัย ใน
 ตที่สตัดติตติ ในอรรถว่า ปหุต มาก]; ๒. ผู้มี
 ความต้องการมาก วิ. อติ วิย อตุถโ อสส อตุถิติ
 อตุถิก (ความต้องการเกินเปรียบของบุคคลนั้น
 มีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อตุถิก) เนื่องจาก
 มนตุ ปัจจัยเป็นต้น ใช้ในความหมายที่แสดงถึง
 ความมีมากเป็นต้นนั่นเอง ดังจุดติของสูตรที่ ๗๘
 ในโมคคัลลนะ (โมค.๔/๗๘, นีรุตติ.๔๗๓)
 แสดงว่า

ปหุเต จ ปัสสายิ นินทายญจาติสายน
 นิจโยเค จ สัสสะเค โหนติเม มนตุอาทโยติ
 มนตุ ปัจจัย เป็นต้น เหล่านี้ มีใช้ในความหมาย
 ว่ามาก สรรเสริญ ตาหนิ พิเศษยิ่ง ประกอบเสมอ
 และเจือปน

๓. ผู้ต้องการ วิ. อตุถเอติ อิจฉติติ อตุถิก (ผู้โดย
 ย่อมปรารถนาคือต้องการ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
 อตุถิก) เช่น อตุถิกเอหิ อนนตถที่ปนิย คเหตุพพา
 นิ (ผู้มีความต้องการพียงคั้นควาค่าอธิบายใน
 คัมภีร์ต่างๆ), [อตถ ชาติ อิจฉาย ในความ
 ต้องการ + ฌิก ปัจจัย ในอรรถกัตต-ต้องการซึ่ง]
อตุถิปีรา (อิติ.) ผู้มีน้ำนม, แม่โค, นาง
 พรหมณี วิ. อตุถิ ชีร เอติสสาติ อตุถิชีรา, คาวิ
 พรหมณี จ (น้ำนมของนางมีอยู่ เหตุนั้น นางจึง
 ชื่อว่า อตุถิชีรา ได้แก่ แม่โค และนางพรหมณี),
 แต่ใน คัมภีร์นิตติที่ปนิ ในสูตร นีรุตติ.๔๑๓ ว่า
 อญญะ จ นี้ แม่บทที่ลง ตี วิภัติเป็นต้น ถึง
 ความเป็นชื่อแล้ว ก็ย่อมเป็นนิบาตไป

อตุถิปัจจย (ป.) อตุถิปัจจย, มีอยู่เป็นปัจจัย,
 ปัจจัยมีอยู่ วิ. อตุถิ หุตวา ปจโย อตุถิปัจจโย

(สิ่งที่มีอยู่เป็นปัจจัย เหตุ นั้น ชื่อว่า อตฺถิปัจจย), เป็น *กम्मธารยสมาส*, *อณฺเณ จาติ นิรุตฺติทีปนี-สฺสฺเตน อณฺเณ จ สทฺทา กุริยตฺเตหิ สยาทฺยฺนเตหิ สท พฺหุลฺ เอกตฺถา โหนติ, ตฺยาทิสทฺทาปิ สณฺเณ-ภาวํ ปตฺตา นิปาตฺรฺรฺปา โหนติ* (ศัพท์เหล่านี้ เข้าสมาสกับนามศัพท์ ที่มีความหมายว่ากริยา โดยมาก *ด้วยสูตร นิรุตฺติ. ว่า อณฺเณ จ, แม้กริยาศัพท์และนามศัพท์ ครั้นถึงความเป็นชื่อแล้ว ก็ย่อมเป็นนิบาตไป*), *นัยเดียวกัน นตฺถิปัจจโย, อโหสิกมฺมํ* พึงดูอธิบายโดยพิสดาร ในคำว่า *อิตฺติทิตฺท* ข้างหน้า

อตฺถิ (ปฺ.) ๑. **ผู้ขอโดยปกติ, ขอทาน** วิ. อตฺถติ ยาจติ สีเลนาติ **อตฺถิ** (ผู้โดยมร้องขอโดยปกติ เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อตฺถิ), [อตฺถ ธาตุ ยาจเน ในความขอ + ณี ปัจจัย] ๒. **ผู้มีความต้องการ, ขอทาน** วิ. อตฺถนา ยาจนา อตฺโถ, โส ยสฺส อตฺถิ โส **อตฺถิ** (ความต้องการและการขอ ชื่อว่า อตฺถ, อตฺถ คือความต้องการและการขอนั้น ของบุคคลใดมีอยู่ เหตุ นั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า อตฺถิ), [อตฺถ + อี ปัจจัย, กจ. ๓๖๖ รูป. ๔๐๐ ว่า *ทณฺฑาทิโต เป็นต้น*]

อตฺตร (อพ.) ใน... นั้น บทเหล่านี้คือ *อิห, อิธ, อตฺตร, เอตฺถ* ประกอบปัจจัยเป็นเครื่องหมายสัตตมวิภัติใช้ในความหมายว่าโอกาส, [เอต + ตฺร, ลง ตฺร ปัจจัยในอรรถสัตตมวิภัติทำย เอต ศัพท์, แปลง เอต เป็น อ, กจ. ๒๓๒ รูป. ๒๖๗ ว่า *เตฺร นิจฺจํ*]

อตฺตรป (ปฺ.ติ.) **บุตร, ผู้เกิดแต่ตน, อันเกิดแต่ตน** อตฺตโต ขาโต **อตฺตรโข** (บุตรผู้เกิดแต่ตน ชื่อว่า อตฺตรช), [แปลง ต เป็น ร, กจ. ๒๐ รูป. ๒๗ ว่า *ไทธสฺส จ หรือ ด้วย จ ศัพท์ในสูตร กจ. ๓๕ รูป. ๓๔ ว่า ยวมทฺนตฺรลา จาคมา, แปลง ขาต เป็น ช*]

อติกกฺกนฺต (ติ.) **ล่วงไปแล้ว, เลยไปแล้ว, ผ่านไปแล้ว** วิ. อติกกฺกมิตฺถาติ **อติกกฺกนฺโต** (อติกกฺกนฺต แปลว่า ล่วงไปแล้ว), [อติ + กมฺ ธาตุ ปาทคมเน ในการก้าวไป + ต ปัจจัย, แปลง ม เป็น นิคฺหิต, แปลง นิคฺหิต เป็น นฺ เป็นต้น], **ปฏิกฺกนฺโต โอกฺกนฺโต** เป็นต้น ก็นัยนี้ มีรูปต่างกันเพราะอำนาจอุปสัค, **อติกกฺกมฺนฺโต** บทนี้ลง อนต ปัจจัย **อติกกฺกามยฺนฺโต** บทนี้ลง ฌย การิตปัจจัย

อติกกฺกม (ปฺ.) **การก้าวล่วง, การล่วงละเมิด** วิ. อติกกฺกมฺนํ **อติกกฺกโม** (การก้าวล่วง ชื่อว่า อติกกฺกม), [อติ + กมฺ ธาตุ ปทวิกฺเขเป ในการก้าวเท้า + อ ปัจจัย, ซ้อน ก] *นัยเดียวกันเช่น* **อกฺกโม, ปกฺกโม, วิตฺกฺกโม** เป็นต้น มีรูปต่างกันด้วยการเปลี่ยนอุปสัค, ส่วนบทว่า **อติกกฺกาโม, วิตฺกฺกาโม, ปกฺกาโม** เหล่านี้ ลง ฌ ปัจจัย

อติกกฺกมฺม (กิ.กิต.) **ก้าวล่วงแล้ว** วิ. อติกกฺกมิตฺวาติ **อติกกฺกมฺม** (อติกกฺกมฺม แปลว่า ก้าวล่วงแล้ว), [อติ + กมฺ ธาตุ ปทคมเน ในการก้าวไป + ตฺวา ปัจจัย, แปลง ตฺวา เป็น ปย, แปลง มย เป็น มม, ซ้อน ก, **ปฏิกฺกมฺม, โอกฺกมฺม** ก็นัยนี้ มีรูปต่างกัน เพราะอำนาจอุปสัค

อติจฺจ (อพ.กิ.กิต.) **ยิ่ง, เกิน, ไปยิ่ง, ล่วงไป, เจาะจง** วิ. อติเอตฺวาติ **อติจฺจ** (อติจฺจ แปลว่า ไปยิ่ง เกิน ล่วง), เช่น *ชาลณฺจ อติจฺจ อติกกฺกมิตฺวา จิโต* (อยู่ล่วงเลยช้ายไป), [อติ + อี ธาตุ คฺติย ในความไป + ตฺวา ปัจจัย, แปลง อี เป็น จจ]

อติจฺจนา (อิต.) **โลภมาก, ความปรารถนาเกิน, ความอยากได้จัด** วิ. อติเอสฺนํ **อติจฺจนา** (ความปรารถนามากเกิน ชื่อว่า อติจฺจนา), [อติ + อีสฺ ธาตุ อิจฺจาย ในความปรารถนา + อ ปัจจัย, แปลง ส เป็น จจ + อา ปัจจัยในอิตฺถิลิงค์]

อติจาร (ป.) การล่วงละเมิด, การประพฤตินิด, การเล่นชู้, นอกใจ วิ. อติจรณ อติจาโร (การประพฤติล่วง ชื่อว่า อติจาร), [อติ + จร ชาติจรณ ในความประพฤติ + ณ ปัจจัย และที่หะ อ เป็น อา]

อติจาริณี (ป.) หญิงนอกใจสามี, หญิงประพฤติล่วงสามี, หญิงชู้ วิ. สามีภัก อติภักมม อภยบุตร จรตีติ อติจาริณี อติจารินี วา ชารี (หญิงโดย้อมประพฤติล่วง คือเว้นสามี เหตุุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า อติจาริณี, อติจารินี ได้แก่ หญิงชู้), [อติ + จร ชาติจรณ ในความประพฤติ + ณี ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์, พกฺธิ์ อ เป็น อา + อินี ปัจจัย ในอิตถิลิงค์, แปลง น ที่ อินี เป็น ณ]

อติตมฺห (ติ.) มีตมฺหาจัด, อยากยิ่ง, ละมับ วิ. อธิกา ตมฺหา ยสส อตถิ โส อติตมฺโห, โสโลโป. (ตมฺหาจัดของผู้ใดมีอยู่ เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อติตมฺห คือผู้ละมับ)

อติถิ, -ถี (ป.อิต.) ๑. แหก, ผู้เดินทางไปเยือน วิ. อตติ คจจตีติ อติถิ อติถี ปาหุโน (ผู้โดย้อมเป็นไป เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อติถิ, อติถี คือแหก), ศัพท์นี้เป็นปุงลิงค์และอิตถิลิงค์, [อต ชาติสาตจจคเมน ในความเป็นไปต่อเนื่อง + ถิ ปัจจัย, แปลง อ ที่ ต เป็น อี, แต่ในโมคัลลลนระว่าลง อธิ ปัจจัย *โมค.๗/๙๓ ว่า ตาตา อธิ*] ๒. แหก, ไม่มีกำหนดเวลามา วิ. สมมา ทนเตสุปี อสชชนโต นตถิ เอเตสฺ ตีถิตี อติถิ. (*ม.ฎี.๓/๒๓๔*) (กำหนดวันไม่มีแก่ชนเหล่านั้น เพราะแม่ได้ให้ไว้แล้ว ก็ไม่ได้เตรียมตัวไว้ เหตุุนั้น จึงชื่อว่า อติถิ), ๓. ผู้จะมาในวันใดวันหนึ่ง วิ. นตถิ อสส ตติ, ยมฺหิ วา ตมฺหิ ทิวเส อาคจจตีติ อติถิ. (กำหนดวันของผู้นั้นไม่มี อีกนัยหนึ่ง ผู้ใดจะมาในวันใดวันหนึ่ง เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อติถิ)

อติทุกฺกร (ติ.) ยากยิ่ง, ทำได้ยากมาก, ทำได้โดยยากยิ่ง วิ. ทุกฺเชน กรียนตีติ ทุกฺกรานิ, อติสเยน ทุกฺกรานิ อติทุกฺกรานิ (กรรมเหล่านี้โดยอันบุคคลทำได้โดยยาก กรรมเหล่านั้น ชื่อว่า ทุกฺกรานิ, กรรมอันบุคคลทำได้โดยยากยิ่ง ชื่อว่า อติทุกฺกรานิ)

อติเทพ (ป.) เทวดาผู้ยิ่ง, เทพยิ่งกว่าเทพ = พระพุทธเจ้า วิ. อติเรโก เทโว อติเทโว. (เทพยิ่ง ชื่อว่า อติเทพ) คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ที่เรียกว่า อติเทพ เหตุพระองค์ทรงเป็นเทพผู้ยิ่งกว่าเทพ เพราะพระองค์ยิ่งกว่าสมมติเทพและอูบัติเทพเหล่านั้นด้วยพระคุณมีศีลเป็นต้น. เทพยิ่งกว่า สูงสุด ประเสริฐสุด ประเสริฐพิเศษสุดกว่าเทพทั้งหลาย ชื่อว่า เทพยิ่งเทพผู้ยิ่งกว่าเทพ หมายถึง พระมุณีเจ้าผู้เป็นวิสุทธิเทพ, อีกนัยหนึ่ง เทพใดยิ่งกว่า หรือมีความพิเศษกว่าด้วยอายุ วรรณะ อีสริยะ ยศและสมบัติ เป็นต้น เทพนั้น เขาเรียกกันว่า อติเทพ ฯ

อติเทส (ป.) ๑. การแสดงไข, การชี้แจง วิ. อติทิสนํ อติเทโส (การแสดงไข ชื่อว่า อติเทส) (อติ + ทิส ชาติเพกฺเชน ในความเพ่ง + ณ ปัจจัย). ๒. ผู้ชี้แจง, สุตฺรบาลีไวยากรณ์สำหรับชี้แจงให้ทราบ วิ. อติทิสตีติ อติเทโส (สูตรโดย้อมชี้แจง เหตุุนั้น สูตรนั้น ชื่อว่า อติเทส-อติเทสสูตร), [อติ + ทิส ชาติอุจจารณ ในการชี้แจง + ณ ปัจจัย], อติเทสสูตร มี ๖ ประการ ได้แก่

พยปเทโส นิमितตมฺจ ตฺรูปํ ตํสภาวตา, สุตตมฺเจว ตถา การิ- ยาทิเทโสติ ฉพฺพิโรติ อติเทสสูตร มี ๖ ได้แก่ พยปเทสชาติเทสสูตร (สูตรชี้แจงชื่อ) นิमितตาทิเทสสูตร (สูตรชี้แจงนิมิต) ตังรูปาทิเทสสูตร (สูตรชี้แจงให้ทำเป็นรูป

นั้น) ตังสภาวาติเทศสูตร (สูตรชี้แจงสภาพ) สุตตาทิเทศสูตร (สูตรชี้แจงสูตร) การิยาติเทศสูตร (สูตรแสดงวิธีทำ) ดู รูป.๑๒๐

อติธาวิตฺวา (กิตฺ.ก.) วิ่งไปไวเกิน, เล่นเลยไป

วิ. อติกมิตฺวา ธาวิตถาติ **อติธาวิตฺวา** (อติธาวิตฺวา แปลว่า เล่นเลยไป), [อติ + ธาฯ ธาตุฯ เซว ใน การวิ่งเร็วไป + ตฺวา ปัจจัย + อี อาคม]

อติปฺปญฺจ (ปฺ.) ความเน้นซ้ำยิ่ง, การทำให้

เรื่องยืดยาวพิสดารออกไป วิ. อติปฺปญฺจํ อติวิตถารกรรม **อติปฺปญฺจ** (ความเน้นซ้ำยิ่ง คือ เป็นเหตุทำให้ยืดยาวออกไปอีก ชื่อว่า อติปฺปญฺจ), [อติ + ป + ปจฺ ชาติ วิตถาเร ในความพิสดาร + อ ปัจจัย + นิคหิตหลังสระต้นธาตุ เป็นต้น แปลงนิคหิตเป็น ญ ที่สุวรรรค]

อติปริปฺพนฺท (ปฺ.) การห้วนไหวอย่างยิ่ง

วิ. อติปริปฺพนฺทตฺติ **อติปริปฺพนฺท** (ภาวะใด ห้วนไหวอย่างยิ่ง เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อติปริปฺพนฺท), [อติ + ปริ + ผทฺ ชาติ กิณฺจิจฺจนฺมฺหิ ในความห้วนไหวหน่อยหนึ่ง + อ ปัจจัย, ซ้อน ป นิคหิต แปลง เป็นพยัญชนะสุวรรรค คือ ญ]

อติปฺลิตฺท (ปฺ.) ๑. ความสำเร็จดี, สำเร็จดียิ่ง

วิ. ปกาเรน สิธฺยเตติ **ปฺลิตฺท** (สิ่งใดสำเร็จโดย อาการต่างๆ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า ปฺลิตฺท), [ป + ลิตฺ ชาติ ลฺสิทฺธิยฺ ในความสำเร็จด้วยดี + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ฐ, แปลง ฐ เป็น ท]

๒. สิ่งที่ปรากฏ วิ. ปฺลิตฺทตฺติ วา **ปฺลิตฺท** (อีก ประการหนึ่ง ภาวะใดย่อมปรากฏทั่วถึง เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า ปฺลิตฺท) วิ. อติสยฺ **ปฺลิตฺท** **อติปฺลิตฺท**, **อติปากฺโฏ** (สิ่งที่ปรากฏชัดเจน เหตุนั้น สิ่งนั้น อติปฺลิตฺท คือปรากฏอย่างชัดยิ่ง)

อติปฺาต (ปฺ.) ๑. การตกไปอย่างรวดเร็ว, การ

ตกลงไป, การล่องเกิน วิ. อติสีฆํ อติกมฺม วา

ปตฺนํ **อติปฺาต** **อติกมฺ** (การตกไปรวดเร็ว หรือ ล่องเลยไป ชื่อว่า อติปฺาต), [อติ + ปต ชาติ

ปตฺเน ในความตกไป + ญ ปัจจัย] ๒. **การให้ตก**

ไป, การฆ่า วิ. อติปฺาตํ **อติปฺาต** (การให้ตก

ล่องไป ชื่อว่า อติปฺาต), [อติ + ปต ชาติ ปตฺเน

ในความตกไป + ญ ปัจจัย *การิตฺนฺโตคฺโ*

จัดเป็นบทที่มีกิริตปัจจัยอยู่ในวิเคราะห์ หรือ

การิตฺอนฺโตนิโต จัดเป็นบทที่มีกิริตปัจจัยซ่อน

อยู่ในวิเคราะห์ ถูกกลบในบทสำเร็จ + ญ ปัจจัย

เป็นภาวสาธนะ, ทีฆะ อ เป็น อา], วิ. สรเสเนว

ปตฺนสภาวสส อนฺตรา เอว อตีว ปาตํ

อติปฺาต, สนิกํ ปตฺติตฺ อทิตฺวา สีฆํ ปาตฺนฺนฺติ

อตฺโถ (การยังสัตว์มีชีวิต ซึ่งมีอันจะต้องตกไป

เป็นสภาพ โดยสภาพของตนนั่นเองให้ตกไป

อย่างรวดเร็ว คืออย่างยิ่ง ชื่อว่า อติปฺาต

หมายความว่า ไม่ให้ค่อยๆ ตกไป แต่ให้ตกไป

อย่างรวดเร็ว), วิ. อติกมฺม วา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา

อติปฺาตฺาปฺยฺนฺต (ติ.) ผู้ฆ่าสัตว์, ผู้ใช้คนอื่นให้

ฆ่าสัตว์, ผู้ยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป วิ. ปาณํ

อติปฺาตฺาปฺยฺนฺตํ **อติปฺาตฺาปฺยฺนฺต** (ผู้ใดยังสัตว์มี

ปาณะให้ตกลงไป เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า

อติปฺาตฺาปฺยฺนฺต), [อติ + ปต ชาติ ปตฺเน ในความ

ตก + ณาปฺย, ณาปฺย ปัจจัย + อนฺต ปัจจัย +

พทฺธิ อ เป็น อา] อิมสฺมึ ปนฺ ฐาเน ปโยชกฺสฺสาปิ

ตฺถา อณฺเณน ปโยชเน สติ การิตฺนฺตฺาปี ชาติโต

การิตฺปจฺจโย ปุณฺ โหติ อตฺร หิ ติกฺขตฺตํ

การิตฺปจฺจเยสุ ปุริโม ปุริโม การิตฺโต ยทฺนุปฺน

นา นิปฺาตฺนา สิขฺมฺนฺตฺิ มหฺาสฺตฺเตน ลฺตุโต เอว

โหติ (ก็ในที่นี้ลงการิตปัจจัยกล่าวผู้ใช้ให้ทำบ้าง ในที่ใช้ผู้อื่นอีกคนหนึ่งให้ทำอย่างนั้นอีกทอดหนึ่ง ลงการิตปัจจัยท้ายธาตุซึ่งลงการิตปัจจัยไปแล้ว ซ้ำอีกก็ได้บ้าง ก็ในที่ลงการิตปัจจัยซ้ำกันนั้น เมื่อการิตปัจจัยถูกลงไปแล้ว ๓ ครั้ง การิตปัจจัยที่ลงไป ๒ ตัวต้น ให้ลบด้วยมหาสุตร กจ. ๓๙๑ รูป. ๔๒๓ ว่า ยทนุปปนนา นิปาตนา สิขมฺนติ), พึงดู สททตฺตเกทจินฺตา-ทีปนี, ๒๑๕-๒๑๖, หน้า ๒๑๗ เพราะเหตุนี้ ในอรรถกถา สามัญญผลสูตร ว่า ปาณมตีปาตูปโตติ ปาณินฺนตสฺสาปิ หนฺาเปนตสฺสาปิตี (บพว่า ปาณมตี-ปาตูปโต หมายถึง ช่าสัตว์ก็ดี ใช้คนอื่นให้ช่าสัตว์ก็ดี), นัยเดียวกันเช่น ปาณาติปาตี, ลง เณ ปัจจัย การิตปัจจัย + ณี ปัจจัยในกัตตุสาธนะ, ลบ ณ อนุพันธ์ วิ. ปาณํ อติปาเตตตีติ ปาณาติปาตี (ผู้ใดยังสัตว์มีปาณะให้ตกล่วงไป เหตุนี้ชื่อว่า ปาณาติปาตี)

อติปฺปก (ป.) **เข้าตรู, เข้ามีด** วิ. อติวิย ปจฺมํ คจฺฉติ ทิวสฺภาเวน ปวตฺตตีติ **อติปฺปกโค** (สมัยที่ถึงก่อน คือเป็นไปก่อน โดยเป็นส่วนแห่งวัน เกินเปรียบ เหตุนี้ สมัยนั้นชื่อว่า อติปฺปก-เข้ามีด), [อติ + ป + คมฺ ฐาตุ คติมฺหิ ในความไป + กวิ ปัจจัย, ลบ ม], วิ. อติวิย ปโค **อติปฺปกโค**, อติวิย ปาโตติ อตฺโถ (เข้ามาก ชื่อว่า อติปฺปกโค หมายความว่า เข้าตรู), **ปโค** มีปฐมวิภัตติเป็นที่สุด, **ปก** ประกอบสัตตมีวิภัตติ หมายถึง เวลาเช้า), อีกนัยหนึ่ง ปค ศัพท์ เป็นนินาตมมีความหมายเท่ากับ ปาโต, แต่นักอักษรจินดา คือ นักไวยากรณ์ประสงค์ให้ลง โอ และ ค อาคม

อติปฺปน (ติ.) **ตกลงไป, ถึงพลันยั้งนัก** วิ. อติปตฺนํ อติปปนฺนํ (การตกลงไป ชื่อว่า อติป

ปนฺน), [อติ + ปต ฐาตุ ปตฺเน ในความตกไป + ต ปัจจัย]

อติพุทธิทีปน (นป.) **ญาณที่แสดงถึงความรู้ชัด, องค์ความรู้ที่ใช้วินิจฉัยวินัย** วิ. วิรุทฺธมตฺถํ นยตี ปชหตีติ วินโย, วินิจฺฉโย (สิ่งใดนำอรรถที่ผิดไป เหตุนี้ สิ่งนั้น ชื่อว่า วินย คือการวินิจฉัย), ตํ วินยปิฎกตฺถวินิจฺฉยวิเสสฺวิสยํ สมฺโมหสฺงฺขาตํ วิรุทฺธํ ปจฺจตฺถิกํ ตทฺงฺควเสน ปชฺชนโต วินยนยสฺงฺขาตํ ตโต เอว **อติพุทธิ-ทีปน** (คำวินิจฉัยคำอธิบายและคำที่ควรอธิบาย อรรถแห่งวินัยปิฎก อันบัณฑิตเรียกว่านัยแห่งวินัยปิฎก เพราะละความผิดพลาด กล่าวคือ ความหลง ซึ่งเป็นข้าศึก ด้วยตทงคพหฺน เพราะเหตุนี้ตนเอง จึงชื่อว่า อติพุทธิทีปน), อติสเยน พุทธิ ทีเปตตีติ **อติพุทธิทีปน**, ตํ วินยตฺถวินิจฺฉยํ ญาณปทีปี วิเสเสน ชาเลนตฺนติ อตฺโถ (คำวินิจฉัยใด แสดงถึงความรู้ อย่างชัดเจน เหตุนี้ คำนั้น ชื่อว่า อติพุทธิทีปน), **วินยวินิจฺฉย-ภิกฺกา**, ๕๔๑ [อติ + พุทธิ + ทีป ฐาตุ ทิตฺติย ในความแสดง + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน]

อติมตฺต (ป.) **เกินประมาณ, หนักหนา, หนักหนา, ตีเลิศ** วิ. มตฺตโต อติกฺกนฺตํ **อติมตฺต** อติสโย อติปมาณํ วา (ก้าวไปเกินประมาณ ชื่อว่า อติมตฺต คือ อติศัย-ตีเลิศ หรือเกินประมาณ)

อติมฺตฺต (ป.) **ลำดวน, จำายาม, ส้มป่อย** วิ. อติมฺทํ ตโนตตีติ **อติมฺตฺต** วาสนตี (ดอกไม้ใด แผ่ชานความน่าชื่นใจไป เหตุนี้ ดอกไม้นี้ชื่อว่า อติมฺตฺต ได้แก่ ต้นลำดวน), [อติ + มฺท + ตฺน ฐาตุ วิตฺถาเร ในความแผ่ไป + กวิ ปัจจัย, ลบ อ ที่ ท, แปลง ท เป็น ต, ลบ น]

อติมฺตฺตก (ป.) **ต้นอุโลก, ต้นเต็ง** วิ. ทาหปิตฺตํ อติมฺจฺจติ เอนนาติ **อติมฺตฺตโก** ตินิโส ตินิโส วา

(บุคคลบรรเทาโรคตีชาน ด้วยต้นไม้ใหญ่ เหตุนี้ ต้นไม้นั้นชื่อว่า อติมุตตก คือต้นอุโลก หรือ ต้นเต็ง), [อติ + มุจ ธาตุ โมงเณ ในความปลด เปลื้อง + ต ปัจจัย + ก สกัต์]

อติริตฺต (ติ.) ๑. เหลือ, เหลือเฟือ, เป็นเดน วิ. อติริจตีติ **อติริตฺโต** อติริตฺต อติสุณณฺ (สิ่งใด ยังเหลืออยู่ เหตุนี้ สิ่งนั้น ชื่อว่า อติริตฺต ได้แก่ ยังเหลืออยู่ คือเป็นเดน), [อติ + ริจ ธาตุ สุนเณ ในความเปล่า + ต ปัจจัย + ลบที่สุดธาตุ กจ. ๕๗๘ รูป. ๕๖๐ ว่า ภูษาที่นมนโต โน ทฺวิ จ, ซ้อน ต] ๒. ยิ่ง, มากเกิน, ประกอบไว้อย่าง วิ. อติ อุตฺตริ ริจตีติ **อติริตฺตํ** อธิกํ (สิ่งใดเขาประกอบ ไว้อย่างคือมาก เหตุนี้ สิ่งนั้นชื่อว่า อติริตฺต คือ เกิน), [อติ + ริจ ธาตุ โยเค ในการประกอบ + ต ปัจจัย] ๓. ยิ่ง, เป็นไปมากเกิน วิ. อติเรกํ ริจตี คจตีติ **อติริตฺตํ** (สิ่งใดยอมเป็นไปยิ่งเกิน เหตุนี้ สิ่งนั้นชื่อว่า อติริตฺต), เช่น อติริตฺตป- ปมาณาย เณทํ ปาจิตตียํ (ตัดเกินประมาณ ต้องปาจิตตีย), [อติ + ริจ ธาตุ คมเน ในความไป + ต ปัจจัย], พึงศึกษาคำอธิบาย ในคำอธิบาย *ปฐมปวารณาลิกขาบท* (วินย. ๒/๕๐๑/๓๒๓) ว่า ทำให้เป็นเดน ด้วยอากาฬทางวินัยธรรม ๗ ข้อ ต้น เว้นข้อสุดท้าย ในอากาฬ ๘ อย่างที่ท่าน กล่าวไว้ ที่ชื่อว่า เป็นเดน คือ ของที่ทำให้เป็น กับปิยะแล้ว ๑ ภิกษุรับประเคนแล้ว ๑ ภิกษุ ยกขึ้นส่งให้ ๑ ทำในหัตถบาฬ ๑ ภิกษุฉันแล้วทำ ๑ ฉันเสร็จห้ามภัตแล้ว ยังไม่ลุกจากอาสนะทำ ๑ ภิกษุพูดว่า ทั้งหมดนั้นพอแล้ว ๑ เป็นเดน ภิกษุอาพาธ ๑ นี้ชื่อว่า เป็นเดน

อติเรก (ติ.) ๑. อติเรก, เกิน, เหลือเฟือ, พิเศษ วิ. อติเรเจตีติ **อติเรโก** (ภาวะใดยังสิ่งนั้นให้ ประกอบไว้เกิน เหตุนี้ ภาวะนั้นชื่อว่า อติเรก),

[อติ + ริจ ธาตุ โยเค ในการประกอบ + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์, แปลง จ เป็น ก, แปลง อิ เป็น เอ] ๒. พิเศษ, มากกว่า ๑ วิ. เอกสมา อุตฺตริ **อติเรกํ** (สิ่งที่มากกว่า ๑ ชื่อว่า อติเรก), [อติ + เอก + ร อาคม], ตัวอย่างเช่น อติเรกจีวรํ ธาเรตพฺพํ (เก็บอติเรกจีวรไว้), อติเรกนติ อนธิภูจตี อวิกปปีตฺ วา (อติเรก หมายถึง ที่ไม่ได้ อธิษฐานไว้ หรือไม่ได้ไว้กับ)

อติวากุย (นป.) คำพูดล่วงเกิน, คำพูดลวนลาม วิ. ยา วาจา ลามกชเนทึ ปวตฺตีตา วุตฺตา วิติกมทึปนี อชฺมาจารวิทิกมสาธนี, สา วาจา อริยชเนทึ วตตพฺพมริยาทาติกมมนโต **อติวากุย** (วาจาใดพวกชนลามกพูดไป ส่อถึงการลวนลาม ให้การล่วงละเมิดสำเร็จ, วาจา นั้น ชื่อว่า อติวากุย เพราะล่วงเลยขอบเขตที่อารยชนพูด กัน) ๒. คำพูดที่ล่วงเลยอริยโฆหาร วิ. อถวา อฏฺฐอริยโฆหารํ อติกมิตฺวา อฏฺฐอนริยโฆหาร- วเสน ปวตฺตํ วากุยํ วจนนติ **อติวากุย** (นัยหนึ่ง คำพูดใดเปล่งออกมาล่วงเลยอริยโฆหาร ๘ เป็นไปด้วยอำนาจอริยโฆหาร ๘ เหตุนี้ คำพูด นั้นชื่อว่า อติวากุย), [อติ + วจ ธาตุ วิยตตียํ วา จายํ ในการกล่าวให้ชัด + ญย ปัจจัย, แปลง จ เป็น ก]

อติวิขุณฺณ - วิขุณฺณ (กิ.กิต.) แทงทะเลอยู่แล้ว วิ. อติวิขุณฺณา **อติวิขุณฺณ**, **อติวิขุณฺณ** (อติวิขุณฺณ อติวิขุณฺณ แปลว่า แทงทะเลแล้ว), [อติ + วิช ธาตุ ตาพเน ในการทุบ + ตฺวา ปัจจัย, แปลง ตฺวา เป็น ปย, แปลง ฐ เป็น ณ, แปลง ย เป็น ณ, แปลงพยัญชนะที่ ๔ คือ ณ ข้างหน้าเป็น พยัญชนะที่ ๓ คือ ช] ส่วนบทหลังว่า **อติวิขุณฺณ** ลง ย อาคม หรือ ย ปัจจัย, แปลง ตฺวา เป็น ย, ลง อิ อาคม

อติวิสา (อิตฺ.) **อะเอมตัม, ขิง วิ.** เกสชชปิโยเคสุ
อตีว วิสตีติ **อติวิสา** สิงคี, ยา มหโธชนติปิ วุจจติ
(ตัวยาใดเข้ากับการประกอบยาได้มากมาย เหตุ
นั้น ตัวยานั้น ชื่อว่า อติวิสา คือขิง ซึ่งเรียกว่า
มหโธธ บ้าง) แต่ใน *สัททกษณชวคคอกินวณฺณิก*
(ที.ฎ.อภินว.๑/๔๓๓) ว่าเป็นนปุงสกลิงค์ก็ได้ว่า
อติวิส (ต้นอุตพิษ, บอนป่า, ต้นกระดาศ,
เต่าร้าง), [วิส ชาติ ปเวสเน ในการเข้าไป + อ
ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]

อติวิสาร์ณิ, -วิสาร์ณิ (อิตฺ.) การกล่าวอย่าง
พิสดาร, การกล่าวที่พิสดารเกินไป วิ. อติวิย
อตถ วิสาร์ณิ วิตถารตีติ **อติวิสาร์ณิ** (วาจาใด
ทำเนื้อความให้เยิ่นเย้อคือให้พิสดารเกินไป
เหตุนี้ วาจานั้นชื่อว่า อติวิสาร์ณิ) วิ. อติวิย วา
วิสาร์ยติ อตถ วิตถารยติ เอตยาติ **อติวิสาร์ณิ**
(นัยหนึ่ง เนื้อความอันทานให้เยิ่นเย้อ คือให้
พิสดารเกินไป ด้วยวาจานั้น เหตุนี้ วาจานั้น
ชื่อว่า อติวิสาร์ณิ) (*สงคห.ฎ. ๖๘*) [อติ + วิ +
สร ชาติ + ณี ปัจจัย ลบ ณ อนุพันธ์ และพทธี
อ เป็น อา + อินี ปัจจัยในอิตถิลิงค์] **๒. วาจา**
อันเขากล่าวให้เยิ่นเย้อ วิ. อติวิย วิสาร์ยิตพพา
ติ **อติวิสาร์ณิ** (วาจาใด อันเรากล่าวให้เยิ่นเย้อ
เกินไป เหตุนี้ วาจานั้น ชื่อว่า อติวิสาร์ณิ),
วิเคราะห์นี้มีอรรถโยชนาว่า ยา กลา มยา อติวิย
วิสาร์ยิตพพา อิติ ตสฺมา सा गला **อติวิสาร์ณิ,**
อติวิสาร์ณิ वा (กลาใดอันข้าพเจ้าให้พิสดาร
เกินไป อิติ เพราะเหตุนี้ กลานั้น จึงชื่อว่า
อติวิสาร์ณิ, อติวิสาร์ณิ), [อติ + สร ชาติ วิสาร์ณ
ในความพิสดาร + ยุ ปัจจัย กจ.๕๔๘ รูป.๕๔๗
ว่า กตตุกรรมปปเทเสสุ จ, แปลง ยุ เป็น อน กจ.
๖๒๒ รูป.๕๗๐ ว่า อนกา ยุณฺวณฺ. เหตุลงท้าย
ด้วย ร แปลง ยุ เป็น อน + อี ปัจจัย กจ.๒๓๘

รูป.๑๘๗ ว่า นทาทีโต वा ई, ในเพราะบทหลัง
แปลง อ ที่ ร เป็น อี กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๐ *เตสุ*
วृทธิ เป็นต้น, ทีฆะ อ ที่ ส เป็น อา กจ.๕๑๗
รูป.๔๘๘ ว่า กวจิ ชาติ เป็นต้น, (*ปญจิกา.๑/*
๒๑๔) **๒. วาจาที่แล่นไปข้างโน้นข้างนี้, นอก**
ประเด็น, จับจด วิ. อีโต จิต จ สรติ คจจตีติ
วิสาร์ณิ. วิวิธเน วา อากาเรน สรติ คจจติ
ปวตตตีติ **วิสาร์ณิ** (วาจาใดแล่นไปข้างโน้นที่ข้าง
นี้ที่ เหตุนี้ วาจานั้น ชื่อว่า วิสาร์ณิ, นัยหนึ่ง
วาจาใดแล่นไปโดยอาการต่างๆ เหตุนี้ วาจา
นั้น ชื่อว่า วิสาร์ณิ), [วิ + สร ชาติ คติย ในความ
ไป + ยุ ปัจจัย + อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์]. วิ. อติวิย
วิสาร์ณิ **อติวิสาร์ณิ** (วาจาจับจดและนอก
ประเด็นเหลือเกิน ชื่อว่า อติวิสาร์ณิ)

อติสคฺค (ปฺ.) การแสดงให้รู้, การชี้แจง
วิ. อติสชชนฺ สมโพชนฺ **อติสคฺค** (การแสดงให้รู้
คือเหตุให้รู้ ชื่อว่า อติสคฺค), [อติ + สช ชาติ สชช
เน ในความจัดแจง + ฆก ปัจจัย, เพราะปัจจัย
เนื่องด้วย ฆ (ฆ อนุพันธ์) แปลง ช เป็น ค, ซ้อน
ค] **๒. คำชี้แจง, วิธี = คำแนะนำ** วิ. อติสชชนฺ
สมโพชนฺ **อติสคฺค, อุปเทโส** เจว วิธิ จ (การ
แสดงให้รู้ การรู้ ชื่อว่า อติสคฺค ได้แก่ อุปเทส-
คำชี้แจง และวิธี-คำแนะนำ), [อติ + สช ชาติ
สชชเน ในความจัดแจง + ณ ปัจจัย ลบ ณ
อนุพันธ์, ซ้อน ค] ในคำนี้ควรทราบ **อุปเทส-**
คำชี้แจง และ วิธี-คำแนะนำ ต่อไปนี้, ตตถ
กตตพพากตตพพสฺส กम्मสฺส อัจจิกฺขณฺ
อุปเทโส (การบอกให้ทราบกรรมที่ควรทำและ
ไม่ควรทำ ชื่อว่า **อุปเทส-คำชี้แจง**) ทาน
ทาทพฺ, สีสํ รกฺขิตพฺ, ปาโณ น หนตพโพ,
อทินนํ น อาทาทพฺ. กตตพพากตตพพการ-
ทสสนํ วิธิ, สกฺกจฺจ ทาน ทาทพฺ, โน อสกฺกจฺจ

(การแสดงอาการที่ต้องทำและไม่ต้องทำ คือ ต้องให้ทาน, รักษาศีล, ต้องไม่ฆ่าสัตว์, ไม่ถือเอาสิ่งที่เขาไม่ได้ให้, ต้องให้ทานโดยเคารพ จะให้โดยไม่เคารพไม่ได้ ชื่อว่า **วิธี-คำแนะนำ**)

อติสย, อติสฺสย (ติ.) อติศัย, แกกกล้า, ประเสริฐ, อุกฤษฏ์, มาก วิ. อติกกมิตวา สยน์ ปวดตนต์ **อติสโย อติสสโย**, ภูสฺ อุกกโส พหุโล จ (การนอนคือล่วงเลยไป ชื่อว่า อติสย, อติสสย ได้แก่ แกกกล้า อุกฤษฏ์ และมาก), [อติ + สี ชาติ สย ในความนอน + อ ปัจจัย, รัสสะ อี เป็น อิ แปลงเป็น เอ, แปลง เอ เป็น อย กจ.๕๑๔ รูป. ๔๙๑ ว่า เอ อย], ปาฐะว่า **นิรติสโย** ดั่งนี้ก็มี มีความหมายเหมือน อติสย, อนึ่ง ในคำว่า นิรติสย มีความหมายว่า **ไม่ประเสริฐ, ไม่มีความดีเลิศ, ไม่มาก, ไม่ยิ่งเกิน** วิ. นตถิ อติสโย เอตสฺสชาติ **นิรติสโย**, อนนิกตติ อตฺถโ (การยิ่งเกินของสิ่งนั้นไม่มี เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า นิรติสย หมายความว่า ไม่ยิ่งเกิน)

อติสยนิย (ติ.) ผู้ดีกว่าผู้อื่น, เหนือผู้อื่น, ไปล่วงผู้อื่น วิ. ปโร อติสยิตพโพติ **อติสยนิโย** (บุคคลอื่น อันเขาพึงล่วงไป เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า อติสยนิย), [อติ + สี ชาติ เสวกตฺติวุทธิยฺ ในความเสพ; ไป, ถึง, บรรลุ, เจริญ + อนิย, พฤทธิ อี เป็น เอ แปลงเป็น อย]

อติสยิตพพ (ติ.) ผู้อันเขาล่วง, ผู้ถูกล่วงไป, ภาวะที่ด้อยกว่า วิ. อติสยิตถ อติสยเต อติสยิสสเตติ **อติสยิตพโพ** (ผู้ใดอันเขาล่วงไปแล้ว ย่อมล่วงไป จักล่วงไป เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อติสยิตพพ), [อติ + สี ชาติ สย ในความนอน + ตพพ ปัจจัย, รัสสะ อี พฤทธิเป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย + อิ อากม]

อติสาร (ปุ.) โทษ, การล่วง, การละเมิด, การเป็นไปล่วงเลยภาวะปกติ, โรคอันยังโลหิตให้แล่นไปยัง, โรคแดง, นกกระสา วิ. ปกตี-ภาวํ อติกกมิตวา สรณํ ปวดตนต์ **อติสารโ** โทโส (การไปล่วงเลยภาวะปกติ ชื่อว่า อติสาร คือ โทษ) เช่นคำว่า อุชฺชมาโย สาติสารโ โหติ *วินย. ๑/๘๔/๑๐๑* (พระอุปัชฌาย์มีโทษ), [อติ + สร ชาติ คตฺติยฺ ในความไป + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์ และพฤทธิ อ เป็น อา]

อติสุณ, อติสุน (ปุ.) สุนัขบ้า วิ. ปกตี อติกกมณฺโต สุโณ **อติสุโณ อติสุน** วา (สุนัขที่พ้นภาวะปกติไป เหตุนั้น สุนัขนั้นชื่อว่า อติสุณ, อติสุน), อุมมตตาทิภาวมาปนเน สุนฺเช (ใช้ในความหมายว่า สุนัขที่ถึงความเป็นบ้าเป็นต้น)

อติเสยย (กิ.กิต) นอนเกินแล้ว, เสพเกินแล้ว วิ. อติสยิตวาติ **อติเสยย** (รูป.๖๔๑) (อติเสยย แปลว่า นอนเกินแล้ว), [อติ + สี เสวายฺ ในความเสพ + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ย, พฤทธิ อี เป็น เอ ด้วยสูตรแห่งปทรูปสัทธิ, กจ.๔๘๕ รูป. ๔๓๔ ว่า *อญฺเญสุ จ, ซ้อน ย*]

อติหาร (ปุ.) การนำไปยิ่ง วิ. อติเรกํ อติกกมฺม วา หรณํ **อติหาโร** (การนำไปมากเกิน หรือล่วงไป ชื่อว่า อติหาร), [อติ + หร ชาติ หรณ ในความนำไป + ณ ปัจจัย, ทีฆะ อ เป็น อา] (รูป.๒๘๒)

อตีตา (ติ.) ๑. อดีต, ล่วงไปแล้ว, ล่วงเลยปัจจุบัน วิ. ปจฺจุปปนฺนํ อติกกมิตวา **อิตา** คตฺตติ **อตีตา** (สภาวะธรรมทั้งหลายเหล่าใดล่วงเลยปัจจุบันไป เหตุนั้น สภาวะธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า อตีตา), [อติ + อิ ชาติ คตฺติมฺหิ ในความไป + ต ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์], ๒. ภาวะที่ล่วงสภาวะของตน หรือถึงอุปปาทขณะแล้ว

ล่งเลยไป วิ. อตตโน สภาวํ อุปปาทาทิกขณํ
 วา ปตฺวา อติกฺกนฺตาติ อติตา (ภาวะใดถึงสภาวะ
 ของตนหรือถึงอุปปาทขณะเป็นต้นแล้วล่งเลย
 ไป เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อติต), [อติ + อิ ธาตุ
 คติมฺหิ ในความไป + ต ปัจจัย, ลบสรรหน้า,
 ที่ฆะสรรหลัง]

อตุล (ติ.) ๑. ไม่เสมอโดยการชั่ง นัยนี้อธิบาย
 กันมาว่า วิ. ตฺลฺยา สมนฺนิโต ตฺลฺโย, โสเยว ตฺลฺโ
 (ภาวะเสมอกันโดยการชั่ง ชื่อว่า ตฺลฺย, ตฺลฺย
 นั้นเอง ชื่อว่า ตฺล), [ลบ ย] วิ. อถ วา สมนฺนิตฺเต
 อการปจฺจยวเสน ตฺลฺยา สมนฺนิโต ตฺลฺโ (นัยหนึ่ง
 ภาวะที่เสมอกันโดยการชั่ง ชื่อว่า ตฺล), นัยต้น
 ลง ย ปัจจัยในตัดทิต นัยหลังลง อ ปัจจัย
 ในตัดทิต เช่นในคำว่า ปณฺณโรโส, สกํ เป็นต้น
 วิ. น ตฺลฺโ อตุลฺโ, เพราะลง อ ปัจจัย แทน
 สมนฺนิ, ภาวะที่เสมอกันโดยการชั่ง หามิได้
 ชื่อว่า อตุล-เทียบกันไม่ได้), [น + ตฺลา + ณ]

๒. ไม่มีผู้เสมอ วิ. นตฺถิ เอตฺสส วา ตฺลฺโ สทฺธิโสติ
 อตุลฺโ สทฺเวเก โลเก อคฺคปฺคฺคฺลภาวโต (บุคคลผู้
 เสมอ คือผู้เหมือนกันของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้น ไม่มี เหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระ
 นามว่า อตุล เพราะทรงเป็นอัครบุคคลในโลก
 กับทั้งเทวโลก); ใน *มณฺสิสารมณฺชฺสาฎฺฐิกาว*
วิเคราะหฺไวัว่า ตฺลฺลิตฺตพฺโพ สมนฺนิตฺตพฺโพ อตฺถโ
ตฺลฺลิตฺติ สมนฺนิยติ เอเตนาติ ตฺลฺโ, สทฺธิโสติปิ อตฺถโ
วตฺตพฺโพ. (ภาวะใดอันเขาชั่ง อธิบายว่าเทียบ
ภาวะนั้นชื่อว่า ตฺล-สิ่งถูกเทียบ, ภาวะอย่างหนึ่ง
เขาชั่งคือเทียบด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
ตฺล-สิ่งที่ใช้เป็นเครื่องเทียบ), ยสฺมา โย ภควา
สทฺเวเก โลเก อคฺคปฺคฺคฺลภาวโต ตสฺมี เกนจิ
ปฺคฺคฺเลน สีลาทฺธิ คฺุณฺเหติ ตฺลฺโ สทฺธิโส น โหติ,

ตสฺมา โส ภควา อตุลฺโ นามาติ วุจฺจติติ อตฺถโ
 (อธิบายว่า เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็น
 ผู้เสมอเหมือนกับใครๆ ด้วยคุณมีศีลเป็นต้นในที่
 นั้น ก็หาไม่ เพราะพระองค์ทรงเป็นอัครบุคคล
 ในโลกกับทั้งเทวโลก ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้น บัณฑิตจึงถวายพระนามว่า อตุล),
 ตปฺปฺริสกมฺมธารยสฺมาโสยํ, อยฺยณฺทฺธิ สฺมาโส
 อุตฺตรปทฺตถปฺปชานตฺตา ตปฺปฺริโส จ ปทฺทวยสฺส
 ตฺลฺยาธิกรณตฺตา กมฺมธารโย จาติ วุจฺจติ (ศัพท์
 ว่า อตุล นี้จัดเป็น ตปฺปฺริสสฺมาส และ กรรม-
 ธารยสฺมาส, ที่จริงสฺมาสนี้ท่านเรียกว่า *ตปฺปฺริส*
สฺมาส เพราะมีเนื้อความของบทหลังเป็น
 ประธาน [น ตฺลฺโ อตุลฺโ], และเรียกว่า *กรรม*
ธารยสฺมาส เพราะบททั้งสอง [คือ น และ ตฺลฺโ]
 เสมอกัน), ตฺลฺโ สทฺธิโส น โหติติ วุตฺโต อสทฺธิโสติ
 วุตฺโต โหติติ น ตฺลฺลิตฺติ วากฺยํ อสทฺธิโสติ สฺมาเสน
 วิวรฺตติ ภูฏจฺพฺโพ. (พึงเห็นว่า สฺมาสนี้ท่านกล่าว
 ว่า ตฺลฺโ สทฺธิโส น โหติ “ผู้เสมอเหมือนไม่มี” ก็
 เป็นอันกล่าวว่ อสทฺธิโส “ไม่มีผู้เสมอ” คำพูดว่า
 น ตฺลฺโ “ไม่เสมอ” ก็เข้ากับคำว่า อสทฺธิโส “ไม่
 เหมือน”, อยฺยณฺจ อกาโร ปสฺชชฺปฺปฺฐิเสธวาจิ-
 ปฺริยฺทาสาวจิวเสน ทฺวิโธ, อิธ ปน ปฺริยฺทาสาวจิ
 อิธิปฺเปโต. ทสฺสุ อการตฺถเสสุ จ อณฺณตฺถ
 ปวตฺตติติ ภูฏจฺพฺโพ. (ก็ อ อักษรนี้ มี ๒
 ความหมาย ได้แก่ *ปฺลฺชชฺปฺปฺฐิเสธวาจิ* (ปฏิเสธที่
 กล่าวโดยตรงอย่างสิ้นเชิง) และ *ปฺริยฺทาสาวจิ*
 (มุ่งแสดงอรรถอื่นที่เสมอกันกับสิ่งที่กล่าว
 ปฏิเสธไว้) (*ดู รุปร. ๓๔๔*), และพึงทราบว่ ในที่
 อื่นๆ อ อักษรยังเป็นไปในอรรถ ๑๐ อย่าง,
 อถ วา ภควโต สทฺเวเก โลเก อคฺคปฺคฺคฺลภาวโต
 เตน สีลาทฺธิ คฺุณฺเหติ ตฺลฺโ สทฺธิโส ตสฺมี โกจิ
 ปฺคฺคฺโล เอตฺสส ภควโต ยสฺมา นตฺถิ, อิติ ตสฺมา

โส ภควา อตุโล นามาติ อตฺถโ (อีกนัยหนึ่ง เพราะเหตุที่บุคคลบางคนในที่นั้น ผู้เสมอเหมือนกับพระองค์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อตุล), *อตฺต.คฺ.คุณ-สํวิญญาโณยํ พหุพฺพทฺธิ.* (นิตฺติ.๗๐๘ รุป.๓๕๒) สทิสฺสตี เอเตน ตฺลสทฺทสส สทิสฺสตฺถตํ ปากฺกฺกโรโรติ, อกาโร เจตฺถ วิรหฺตเถ วตฺตตฺติติ. (วิเคราะห์ นี่เป็น **อตฺตคฺคุณสํวิญญาณพหุพฺพทฺธิสฺมาส-**สมาสที่นำเอาสิ่งที่ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของอัญญบทมาตั้งวิเคราะห์), ทำ ตฺล ศัพท์ที่มีความหมายว่า สทิส “เหมือน” ให้ชัด ด้วยไขบทว่า สทิสฺโส นั้น, ก็ อ ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า ปราศจาก; ส่วนใน อภิธมฺมตฺถสงคฺททฺธิปณฺเฑียกา แสดงความหมายแห่งศัพท์นี้ไว้ วิ. ตฺลยา สมฺมิตฺต **ตฺลฺโย** (บุคคลอันเขาเทียบได้โดยช่าง ชื่อว่า ตฺลฺย), [ณฺย ปัจจยฺ แทน สมฺมิต], ตฺลฺโยเยว **ตฺลฺ** (ตฺลฺย นั้นเอง ชื่อว่า ตฺล), [ลบ ย อักษร]. ตฺลฺยา สมฺมิตฺต วา **ตฺลฺ** (นัยหนึ่ง บุคคลอันเขาเทียบได้โดยการช่าง ชื่อว่า ตฺล), [อ ปัจจยฺ แทน สมฺมิต *กจ.๔๒๓ ว่า ยท เป็น ต้น*]. **๓. ไม่ใช่บุคคลที่เทียบได้** วิ. อถ วา ตฺลฺยิตฺติ ปมิตฺตพฺพตฺถุ ปมฺยิตฺติ เอตฺยาตฺติ **ตฺลฺ**, ปกตฺติ ตฺลฺ, ตฺลฺ วยาตฺติ **ตฺลฺ**, สพฺพญฺญตฺถญาณสงฺขาตา ปญฺญา, *อุปฺมาตฺททฺธิตฺมทฺ.* (นัยหนึ่ง วัตถุประสงค์ประมาณนี้ เขาซึ่งประมาณดูด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า ตฺลฺ-ตราซัง, คือตราซังทั่วไป, ปัญญาใดเป็นจุดตราซัง เหตุุนั้น ปัญญานั้นชื่อว่า ตฺลฺ-ปัญญาจุดตราซัง, คือปัญญากล่าวคือ พระสัพพัญญุตญาณ, คำนี้เป็นอุปมาตฺททฺธิ), วิ. ตฺลฺยา ปญฺญา สมฺมิตฺต **ตฺลฺ**, สีสาทฺททฺ คฺเณทฺ น ตฺลฺตฺติ **อตุโล**, *อุภฺตปฺปฺริสฺสมาสฺโย* (บุคคลใดอันเขาซังด้วยปัญญาจุดตราซัง เหตุุนั้น

บุคคลนั้นชื่อว่า ตฺล, บุคคลอันเขาซังด้วยปัญญาจุดตราซัง ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น หามิได้ ชื่อว่า อตุล, บทนี้เป็นอุภยตฺปฺปฺริสฺสมาส) **๔. ไม่มีบุคคลผู้เทียบ** วิ. สเทวเก โลเก อคฺคปฺคฺค-ภาวโต นตฺถิ ตฺลฺ เอตฺสสาติ วา อตุโล, *จตฺตฺถิตฺติ พหุพฺพทฺธิสฺมาสฺโย*, อสทฺโท วิรหฺตเถวาทฺโ (อีกนัยหนึ่ง บุคคลผู้เสมอเหมือน ไม่มี แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เหตุุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จึงพระนามว่า อตุล, บทนี้เป็น จตฺตฺถิตฺตฺปฺปฺริสฺสมาส, อ อักษร มีความหมายว่า ปราศจาก, ปาฐะว่า **อตุลย, อตุลย** บ้างวิ. ตฺลฺยิตฺติ ปฺริจฺจชฺชเตตฺติ **ตฺลฺ** (สิ่งใดอันเขาซัง คือกำหนด เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า ตฺล), [ตฺล ฐาตฺ ตฺลเน ใน ความซัง + อ ปัจจยฺ. วิ. น ตฺลนตฺติ **อตุล** (สิ่งอันเขาซังหามิได้ เหตุุนั้น ชื่อว่า อตุล ไม่ใช่สิ่งที่ไม่ซังได้) วิ. นตฺถิ วา ตฺลฺ อสสาติ **อตุล**, นตฺถิ เอตฺสส ตฺลา อุปฺมา **ตฺล** วา สทิสฺสนตฺติ อตฺถโ (สิ่งที่เขาซัง ไม่มีแก่สิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อตุล, ความว่า การเปรียบ การเทียบ หรือการซัง คือ ไม่มีที่เหมือนกัน)

อเตกัจฉา (ติ.,อิตฺ.) **แก้ไขไม่ได้, ช่วยไม่ได้, เกินเยียวยา** (ติ.), **อาบัติที่แก้ไขไม่ได้** (อิตฺ.) วิ. อตฺทิจฺฉิตฺตพฺพาทิ **อเตกัจฉา** (อาบัติใดอันเขาไม่พึงเยียวยา เหตุุนั้น อาบัตินั้น ชื่อว่า อเตกัจฉา), [กิต ฐาตฺ + ฉ ปัจจยฺ *โมค.๕/๒ ว่า กิตฺวา ตฺกัจฉาสฺเสสุ โฉ* + อ ปัจจยฺ + อา ปัจจยฺ ใน อิตฺถิลิงค์, เทวภาวะ กิ ตันฐาตฺ, แผลง ก อพฺภาส เป็น ต, แผลง ต ที่ กิต ฐาตฺ เป็น จ, วิการ อ เป็น เอ] ปาฐะว่า **จิกัจฉา** ก็มีบ้าง แผลง ก เป็น **จ** **อทฺท** (ติ.) **๑. ขึ้น, ชุ่ม, เปียก, แฉะ, อาบ, สด, เยียวสด** วิ. อทฺทติ ยาจตฺติ **อทฺโท** (สิ่งใดยอมขอ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อทฺท), [อทฺท ฐาตฺ ยาจเน

ในการขอ + อ ปัจจัย]. **๒. ซิม (ติ.)** อาทาติ อวณฺหตีติ **อทโท** (สิ่งใดแทรกซิม คือตัดแบ่ง เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อทท), [อา + ทา ธาตุ อวณฺหเน ในการตัด + ท ปัจจัย, รัสสะ อา เป็น อ] **๓. ชุม วิ.** อททตีติ **อทโท** อลโล (สิ่งใด ย่อมไป เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อทท ได้แก่ เปียก), [อทท ธาตุ คติมิหิ ในความไป + อ ปัจจัย], ใน *ปาจิตฺยาทีโยชนา* ในคำว่า อททาทิฏฐวณฺณา นี้ คำว่า อทท หมายถึง อลโล-สด

อททก (นป.) ชิง วิ. อททายํ ภูมิยํ ชาตํ **อททก** สิ่งกิเวร์ (สิ่งที่เกิดในแผ่นดิน ชื่อว่า อททก คือ ชิง), [ก ปัจจัย แทน ชาต + รัสสะ อา เป็น อ กจ. ๔๐๓, รูป. ๓๕๔ ว่า กุวจา เป็นต้น]

อททา ๑. ดาวอัททา, ชื่อหนึ่งของดาวฤกษ์ อารทรา มี ๑ ดวง, **ดาวตัวโค ดาวตาสำเภ** หรือ **ดาวอหระ** ก็เรียก. วิ. อททตี หีสตี รุทฺทราสา วา วุจฺจิตโกธรุทฺทสทิสตฺตา กทาจิ อททตีติ **อททา** (ดาวใดย่อมทำลาย คือรุกราน ได้แก่ เบียดเบียนในการบางครั้ง เพราะเป็น เช่นกับด้วยพระศิวะผู้มีความโกรธตั้งลงแล้ว ใน ทิศทางแห่งความเกรี้ยวกราด เหตุุนั้น ดาวนั้น จึงชื่อว่า อททา), [อทท ธาตุ หีสาย ในความ เบียดเบียน + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]

๒. ดาวอัททา, วิ. อทตี ฆสตีติ **อททา** (ดาวใด ย่อมกัดกิน เหตุุนั้น ดาวนั้นชื่อว่า อททา), [อท ธาตุ ภกฺขเน ในความกัดกิน + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, ซ้อน ท] คำว่า **อททา** เป็นชื่อ ดาวชนิดหนึ่ง **๓. แผ่นดิน วิ.** อททียเต หีสียเตติ **อททา** ภูมิ (สิ่งใดอันเขาเบียดเบียน เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อททา คือ แผ่นดิน), [อทท ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]

อททิ (ป.) ภูเขฯ, คีรี = **๑. ที่เป็นไป วิ.** อททตี คจฺจตีติ **อททิ** (ภูมิประเทศใดยืดยาวไป เหตุุนั้น ภูมิประเทศนั้นชื่อว่า อททิ), [อทท ธาตุ คติมิหิ ในความไป + อ ปัจจัย] **๒. ที่อันเขาอ่อนวอน วิ.** อททียตีติ **อททิ** (ภูมิประเทศใดอันเขาอ่อนวอน เหตุุนั้น ภูมิประเทศนั้น ชื่อว่า อททิ), [อทท ธาตุ ยาจเน ในความอ่อนวอน + อ ปัจจัย] **๓. ที่ นากแล้ว วิ.** อททตี หีสตีติ **อททิ** (ภูมิประเทศใด เบียดเบียน เหตุุนั้น ภูมิประเทศนั้น ชื่อว่า อททิ), [อทท ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + อ ปัจจัย], **อททิ** ศัพท์เป็น อี การันต์ ในปุงลึงค์ เป็นไวพจน์ของ คีรี (คีรี)

อททุ (ป.) **๑. เครื่องจองจำ วิ.** ทุกฺเข อทตี อนุภาติ เอเตนาติ **อททุ** (บุคคลรับคือเสวยทุกข์ ด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อททุ), [อท ธาตุ ภกฺขเน ในความกิน + ทุ ปัจจัย กจ. ๖๖๗ รูป. ๖๗๗ ว่า สสฺวาทีหิ ตฺทฺทว] **๒. เรือนจำ วิ.** ทุกฺเขน อทตี ภกฺขตี เอเตถาติ **อททุ** พนธนาการ (นักโทษกินด้วยความลำบากในที่ นั้น เหตุุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อททุ คือ เรือนจำ), ศัพท์นี้เป็นปุงลึงค์ [อท ธาตุ ภกฺขเน ในความ กัดกิน + ทุ ปัจจัย]

อทฺธ (ติ.) **๑. กิ่ง, ครึ่ง, สิ่งที่ทำให้หน่วยเต็มสิ้น ไป วิ.** สมฺทายํ อสตี เขเปตีติ **อทฺธ** **อทฺธ** (ภาวะใดละทิ้ง คือทำลายหน่วยเต็มให้สิ้นไป เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อทฺธ), [อสฺ ธาตุ เขเปเน ในความสิ้นไป + ธ ปัจจัย, แปลง ส เป็น ท] **๒. กิ่ง, ที่ไปพัก วิ.** อรณฺตี ยนฺตี เอเตถาติ **อทฺธ** อุตฺธ (คนเดินทางเป็นต้นเดินทางไปพัก ในที่ นั้น เหตุุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อทฺธ คือ ครึ่ง), เช่น อทฺธ วุตฺตํ สเม ภาเค *อภิธานปฺปทีปิกา, ๕๔* (อทฺธ ศัพท์ นปุงสกลิงค์ ท่านกล่าวหมายถึง ครึ่ง

ส่วนเท่ากัน), อทฺธ กาล (อทฺธ ศัพท์เป็นบุคลิกลิงค์ หมายถึงครั้งที่ไม่เท่ากัน เช่น กาลครั้งหนึ่ง), อทฺธ อทฺธา ปโย (ครั้งทาง), [อร ธาตุ คมน ใน การไป + ธ ปัจจัย, แปลง ร เป็น ท], ส่วนใน *อภิธานปฺปทีปิกา*, ๙๙๕ ท่านกล่าวว่า อทฺธ ภาเค ปเถ กाले เอกเสทฺธธาพฺยํ ภเว (อทฺธ ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่างคือ ภาค ครั้งส่วน ปถ หนทาง กาล กาลเวลา อทฺธา ศัพท์เป็นอพฺยศัพท์ มี อรรถ เอกัส ความแน่นอน), และ ใน *อภิธานปฺปทีปิกาฎีกา* ท่านอธิบายว่า อทฺธ ธาตุ คมน ใน ความไป วิ. อทฺธิตฺยตฺถ โส **อทฺธา** (บุคคล เป็นต้น ย่อมดำเนินไป ในส่วนนั้น เหตุนั้น ส่วนนั้น ชื่อว่า อทฺธา ลง ธ ปัจจัย เช่น อทฺธา มคฺโค (ครั้ง ทาง) ศัพท์ว่า อทฺธา ในที่นี้ ใช้ในความหมายว่า เวลา ก็ได้บ้าง, แต่ถ้าเป็น อทฺธํ คือเป็น นบุคลิกลิงค์ใช้ในความหมายว่า ครั้งส่วนเท่ากัน, ฉะนั้น อทฺธ ศัพท์จึงเป็น ๒ ลิงค์ ได้แก่ บุคลิกลิงค์ และนบุคลิกลิงค์, ที่ได้รูปเป็น อทฺธา เพราะจัด เข้าในราชาทิกณะ แจกแบบ ราษ ศัพท์, ที่ไม่ใช่ ราชาทิกณะ ได้รูปเป็น อทฺธํ

อทฺธกุ, -อทฺธกุ (ติ.) ๑. ผู้เดินทางไป วิ. อทฺธนิ มคฺเค คจฺฉติ สีเลนาติ **อทฺธกุ**, อทฺธโคปิ, อทฺธานมคฺคปฏิปนโน (ผู้โดยย่อไปในหนทางโดย ปกติ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อทฺธกุ, อทฺธโค บ้าง คือผู้เดินทางไกล), ๒. ผู้มีปกติเดินทางไกล, ผู้มี ปกติทำการเดินทางให้เรียบร้อย วิ. อทฺธคมน- สीलํ อทฺธคมนธมโม ตสฺมี วา สาธุการี **อทฺธกุ** (ผู้ใดมีปกติเดินทางไกล มีการเดินทางไกลเป็น ธรรมดา หรือผู้มีปกติทำให้เรียบร้อยในการเดินทางไกลนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อทฺธกุ), [อทฺธ + คมฺ ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + ฐ ปัจจัย เป็นกัตตฺสาธนะ ในอรรถแห่งตฺสสึละ กจ. ๕๓๔ รูป. ๕๙๒ ว่า

ปาราทิกมิมฺหา ฐ, ลบที่สุดธาตุ, ลบ ที่ที่สุดธาตุ และลบ ร อนุพันธ์]

อทฺธนิย (ติ.) ยั้งยืน, ทนอยู่ได้นาน ๑. วิ. อทฺธานิ ขมตีติ **อทฺธนิย** (สิ่งโดยย่อทนอยู่ได้นาน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อทฺธนิย), [อฺย ปัจจัย ในตฺทิต + น อาคม] ๒. **เหมาะสมเวลายาวนาน, ดำรงอยู่นาน** วิ. อทฺธนิ ทีฆे สาธฺติ **อทฺธนิย** อทฺธกฺขมํ อทฺธโยคฺยนฺติ อตฺถโธ (สิ่งใดเป็นการดีเหมาะสม ยาวนาน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อทฺธนิย คือควร แก่เวลายาวนาน คือเหมาะสมเวลานาน) เช่น ในชื่อว่า สาสนํ อทฺธนิยํ ภวิสฺสตี (พระศาสนาจะ ตั้งอยู่เหมาะสมยาวนาน), นิย ปัจจัย สาธฺตฺเถ ใช้ในความหมายว่า เหมาะสม

อทฺธร (ป.) **ยัญวิธี, การให้การรับในระหว่าง เดินทาง** วิ. อทฺธานํ สปปลํ ราตีติ **อทฺธโร** (ยัญ โดยย่อให้ตลอดทางไกล เหตุนั้น ยัญนั้นชื่อว่า อทฺธร), [อทฺธ + รา ธาตุ ทานคฺคาเสสุ ในการให้ และการรับ + อ ปัจจัย] ใน สิลกฺขนชวคฺค- อภินวฎีกา (ที. ฎี. ๑/๔๘๒) ว่า **อทฺธโร** นาม ยญฺญวิเสโส (ยัญพิเศษ ชื่อว่า อทฺธร)

อทฺธา (ป.) ๑. ถนน, ทาง, สิ่งที่ขับไล่ที่อยู่ของ สัตว์ วิ. สตฺตานํ วิชิตํ อสตี เขเปตีติ **อทฺธา** (สิ่ง ใดขับไล่ คือทำที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลายให้สิ้นไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อทฺธา), [อส ธาตุ เขปน ใน ความสิ้นไป + ธ ปัจจัย, แปลง ส เป็น ท], ๒. **ทางไกล, ที่เป็นที่เดินทางไป** อรฺนตี คจฺฉนฺตี เอตฺถาติ **อทฺธา**, อติทุโร มคฺโค (ชนทั้งหลาย เดินทางไปในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อทฺธา ได้แก่ ทางไกล), [อร ธาตุ คมน ในความเป็น + ธ ปัจจัย, แปลง ร เป็น ท] ๓. **เวลายาวนาน = เวลาที่ยังชีวิตสัตว์ให้หมดไป** (ป.) วิ. สตฺตานํ ชีวิตํ อสตี เขเปตีติ **อทฺธา**, กาลो ทีฆกาลो वा

(เวลาใดยังชีวิตสัตว์ทั้งหลายให้สิ้นไป เหตุนั้น เวลานั้น ชื่อว่า อทธา หมายถึง เวลา หรือ เวลานาน), [อสุ ธาตุ เขปเน ในความสิ้นไป + ฐ ปัจจัย, ลบสระที่สุทธธาตุ, แผลง ส เป็น ท] **๔. เวลาที่เป็นไปติดต่อกัน** (บุ.) วิ. สดตฺ อตตฺติ อทธา (เวลาใดเป็นไปต่อเนื่องติดต่อกัน เหตุนั้น เวลานั้น ชื่อว่า อทธา), [อต ธาตุ สาดจจคมเน ในความเป็นไปต่อเนื่อง + ฐ ปัจจัย กจ. ๖๕๐ รูป. ๖๕๑ ว่า กาลเว วุตตมาน, แผลง ต เป็น ท กจ. ๕๑๗ รูป. ๔๘๘ ว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น + สิ แผลงเป็น อา กจ. ๑๘๙ รูป. ๑๑๓ ว่า สฺยา จ หรือแผลง สิ เป็น อา ด้วย อนต ศัพท์ใน กจ. ๑๕๒ รูป. ๑๓๖ ว่า ปฺมนตสสา สิมฺหิ] **๕. เวลาที่ไม่หยุดนิ่ง** วิ. น ปตฺติฎฐาติ เอตถาติ อทธา (โลกไม่หยุดนิ่งในเวลานั้น เหตุนั้น เวลานั้นชื่อว่า อทธา), [น + ฐา ธาตุ ปตฺติฎฐาย ในความตั้งอยู่ + อ ปัจจัย, แผลง ฐ เป็น ฐ, อา ปัจจัยในอิทธิลิงค์] **๖. กาล, เวลา** วิ. อตติ สดตฺ คจฺฉติ ปวตตฺติ อทธา, กาล (ภาวะใดย่อมเป็นไปต่อเนื่อง เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อ อทธา) **๗. กาลที่เป็นไปแห่งธรรม** วิ. อตติ คจฺฉติ ปวตตฺติ เอตถ ธมฺโมติ วา อทธา, กาล (นัยหนึ่ง ธรรมดำเนินไปในที่ ภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อทธา), **๘. ธรรมที่เป็นไปเพราะเหตุปัจจัย** วิ. อตติ คจฺฉติ ปวตตฺติ ยถาสกํ ปจฺจเยหิตี วา อทธา, ธมฺโม (นัยหนึ่ง ธรรมโดยย่อเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง เหตุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า อทธา), [อต ธาตุ สาดจจคมเน ในความเป็นไป + ฐ ปัจจัย, แผลง ต เป็น ท], อทธา แผลง สิ เป็น อา ด้วยนิปาดสูตร ท่านจึงกล่าววาทสำเร็จว่า อทธา ไม่กล่าววาท อทโธ เพราะ อทธา ศัพท์เป็น อา การันต์ใน ปุงลิงค์ เหมือน มา สา จนฺทิมมา เป็นต้น,

ลัทธินี้ตี ปทมมาลา ว่า อทฺธสทฺทสฺส หิ ยํ กาลมคฺเค จ วุตตมานสฺส อตฺโต อทธา, ทีโฆ อทธา สุกฺคโมติอาทิสฺส อทธาติ ปจฺมนตฺ รูปํ ทิสฺสติ, ตํ อทธา อิหฺ มนตปทํ สุกฺททสนฺติอาทิสฺส เอกํสฺตถเว วุตตมานเนน อทธาติ นิปาดปเพน สมานํ นิปาดานํ ปน ปทมมาลา น รุหฺติ, นามิกานํเยว รุหฺติ. ลัทธินี้ตี (ฉบับแปล หน้า ๕๔๑, ๕๔๒) ว่า ก็ อทฺธ ศัพท์ ที่มีความหมายว่า ระยะเวลาและ ระยะเวลาทาง ส่วนมากมีรูปเป็นปฐมาวิภัตติว่า อทธา เช่นในตัวอย่างว่า อตฺโต อทธา (กาลเวลาที่ล่วงเลยมาแล้ว) ทีโฆ อทธา สุกฺคโม (ระยะเวลาอันยาวไกลไปถึงได้ยาก) อทธา ศัพท์ ที่มีรูปเป็นปฐมาวิภัตตินั้น มีรูปพ้องกัน อทธา ศัพท์ที่เป็นนิบาตที่มีอรรถว่า เอกํสฺตถ (ความแน่นอน) เช่นในตัวอย่างว่า อทธา อิหฺ มนตปทํ สุกฺททสฺส “มันตปท (ข้อที่มิให้สงสัยให้คำปรึกษา) นี้ ช่างเข้าใจได้ยากเสียจริงหนอ”. จะอย่างไรก็ตาม อทธา ศัพท์ที่เป็นนิบาต ไม่สามารถนำมา แจกปทมมาลาได้, คงแจกได้เฉพาะ อทธา ศัพท์ที่เป็นบทรามเท่านั้น, อยมปิ ปเนตถ นีติ เวทิตพฺพา อทฺธานนฺติ ทฺติเยกวจฺนนฺตวเสน จตฺตถิฉฺฉฐิพฺพวจฺนวเสน จ วุตตํ รูปํ. อทฺธาน-มคฺคปฏิปฺปนโน โหตีติอาทิสฺส ทิฆมคฺควาจเณน อทฺธานนฺติ นปฺสเณน สทิสฺส สฺตีสามณฺณวเสนาติ สทฺธินีตีปทมมาลา ยุตฺต. (ในแบบแจกของ อทฺธ ศัพท์นี้ บัณฑิต พึงทราบหลักการที่จะกล่าวต่อไปนี้ด้วย คือ รูปศัพท์ว่า อทฺธานํ [ที่มาจาก อทฺธ ศัพท์] ซึ่งใช้เป็นทุตติยาเอกพจนะ และ จตฺตถิ, ฉฺฉฐิพฺพวจฺน เป็นรูปศัพท์ที่มีเสียงพ้องกับ อทฺธาน ศัพท์นปฺสกลิงค์ซึ่งใช้ในความหมายว่า “หนทางไกล” เช่น อทฺธาน-มคฺคปฏิปฺปนโน โหตี เขาเป็นผู้เดินทางไกล), อีกนัยหนึ่ง ใน

ปรมตมณชฺสา ว่า ในคำว่า ด้วยสามารถอัชธา สันตติ สมัย และขณะ นี้ อชฺธา ศัพท์ ย่อม เป็นไปในกาลที่กำหนดด้วยจตุติ และปฏิสนธิ เพราะเหตุนั้น ย่อมทราบได้ด้วยสามารถแห่ง สูตรเป็นต้นว่า อโหสี นุ โข อหฺ อตีตมทธานํ แปลว่า ในอดีตกาลเราได้มีแล้วหรือหนอแล. จริงอย่างนั้น แม้ในภทเทภรตตสูตร ก็ได้ตรัส ความเป็นอดีต เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งอัชธานํ นั้นเอง โดยพระพุทธรพจน์เป็นต้นว่า “อดีตํ นานวาคเมยฺย แปลว่า ไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วง มาแล้ว. ส่วน อชฺธา ที่กำหนดโดยปรมตถ์ว่า ภิกษุทั้งหลาย อัชธา ๓ เหล่านี้, อัชธา ๓ อะไรบ้าง คือ อัชธาที่เป็นอดีต อัชธาที่เป็น อนาคต อัชธาที่เป็นปัจจุบัน ท่านกล่าวว่า เป็น อัชธาที่กำหนดโดยพระ ด้วยอำนาจนิรุตติปถ สูตร

อชฺธาน (ปฺ.นปฺ.) กาลยิตฺยาว, หนทางไกล, การ เดินทางไกล วิ. อชฺธานํ อยนํ คมนํ อชฺธานโน อชฺธานํ วา ทีฆกาลโธ อตีทุโร จ มคฺโค, มคคคมนํ ว่า (การดำเนินไปยาวไกล ชื่อว่า อชฺธาน ได้แก่ เวลานาน และทางยาวไกล หรือการเดินทางไกล), [อชฺธา + อย ธาตุ คติยฺ ในความไป + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน, ลบ ย]

อชฺธา (อิตฺ.) หนทาง วิ. อชฺธา คจฺฉตฺติ อชฺธา ปโถ (ถนนโดยย่อทอดไป เหตุุนั้น ถนนนั้นชื่อว่า อชฺธา คือ หนทาง), เช่น คตชฺธาโน (ผู้เดินทางไกล), [อชฺธา ธาตุ คมเน ในความไป + ตี ปัจจัย แปลงเป็น ทุ, ลบที่สุตธาตุ]

อชฺธา (ติ.) คนเดินทางไกล, นักท่องเที่ยว วิ. อชฺธา ปถํ คจฺฉนตฺติ อชฺธา ปถาวิโน (ชน เหล่าใดเดินทางไปสู่หนทางไกล เหตุุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า อชฺธา คือคนเดินทาง), เช่น อชฺธา

นาคมิสฺสนตฺติ (คนเดินทาง จักไม่มา) [ณิก ปัจจัย ในตฺทิตฺ แทน คจฺฉตฺติ]

อชฺธา (อิตฺ.) คำถามเพื่อทราบสิ่งที่ไม่ ทราบเป็นต้น, คำถามเพื่อส่องลักษณะที่ยังไม่ เห็นให้กระจ่าง วิ. อชฺธา ชฺธาติ ปกาสิยติ เอตยาติ อชฺธา (สิ่งที่ไม่เคยทราบ อัน บุคคลให้ชัดเจนออกมา ด้วยการถามนั้น เหตุุนั้น การถามนั้น ชื่อว่า อชฺธา), [อชฺธา + ชฺธา ธาตุ ทิตฺติ ในความรุ่งเรือง + ยุ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตฺลึงค์, แปลง อ เป็น โอ, แปลง ยุ เป็น อน]

อชฺธา (อิตฺ.) นางอชฺธา, มารดาแห่งเทพ วิ. ทิตฺติ อสุรานเมว เวมาติกา มาตา, ตสฺสา ปฏิปทฺษา เวนา อชฺธา เทวมาตา, อสทฺโท ปฏิปทฺชตฺถวาจโก (นางเวมิกา มารดาของพวกอสุรนั้นเอง ชื่อว่า ทิตฺติ, มารดาของเทวชื่อว่า อชฺธา เพราะตรงข้าม กับมารดาของอสุรนั้น), อ ศัพท์ ใช้ใน ความหมายว่าตรงกันข้าม

อชฺธา (ปฺ.) หัวขโมย, ผู้ลักเป็นปกติ, ผู้ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ วิ. อชฺธา อชฺธา สึเลนาติ อชฺธา (ผู้โดยย่อถือเอาของอัน เขาไม่ได้ให้ โดยปกติ เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อชฺธา), [อชฺธา + อา + ทา ธาตุ ทาเน ในการให้ + ณี ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์, แปลง อา เป็น อาย]

อชฺธา (อิตฺ.) เวทนาอื่นจากสุขและทุกข์ = อชฺธา เวทนา วิ. สุขโต ทุกฺชโต จ อณฺญา อชฺธา (เวทนาอื่นจากสุขและทุกข์ ชื่อว่า อชฺธา), [ม อากคมกลางศัพท์], อ ในที่นี้ใช้ในอรรถอื่น (อณฺญา)

อชฺธา (นปฺ.) ฟ้าทับเทว วิ. อา ภูโส ทฺหติ ปิพตฺติ อชฺธา ยนตฺปาสาโณ (สิ่งโดยย่อ

เบียดเบียนอย่างหนัก เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อหุศล คือกับดักหิน), เป็นกับดักที่ทับมฤคชาติ เข้าแล้ว ไม่สามารถหนีไปได้, [อา + หุ ชาตุ ปิพเน ในความบีบคั้น + อล ปัจจัย, รัสสะ อา เป็น อ]

อโทส (ป.) อโทสะ, เป็นเหตุไม่ประทุษร้าย

วิ. น ทุสสนติ สดตา สมปยุตตรมมา วา เอเตนาติ อโทส (สัตว์หรือสัมปยุตตรมมาไม่ประทุษร้าย ด้วยกิเลสนั้น เหตุุนั้น กิเลสนั้นชื่อว่า อโทส), น ทุสสตีติ วา อโทส (นัยหนึ่ง ธรรมโดยอ้อมไม่ ประทุษร้าย เหตุุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า อโทส), [น + หุ ชาตุ โทสเน ในความประทุษร้าย อปปีติมทิวา หรือในความไม่พอใจ จัดเข้าในหมวด ทิว ชาตุ + ณ ปัจจัย, พกฺทธี อุ เป็น โอ), วิ. น ทุสสตีติ อทุสสนํ วา อโทส (นัยหนึ่ง ภาวะโดย อ้อมไม่ประทุษร้าย หรือ การไม่ประทุษร้าย ชื่อว่า อโทส), โทสปฏิปกฺโข วา อโทส เมตตา ขนฺติ จ (นัยหนึ่ง ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อโทสะ ชื่อว่า อโทส ได้แก่ เมตตา และขันติ), อโทสะ นั้น มีการไม่เดือดดาลไม่ลักษณะ หรือมีการไม่ พิโรธเป็นลักษณะ, ที่จริง ศัพท์ต่อไปนี้ ได้แก่ อทสสนา อทุสสิตตํ อพฺยาปาโท อพฺยาพฺขโณ เป็นไวพจน์ของ อโทสะ

อธม (ติ.) ๑. ผู้เกิดในส่วนเบื้องต่ำ, คนเลว
ทราม, สิ่งต่ำทราม, ถ้อย, เลว วิ. โอธภาเค
 ชาโต อธโม (ผู้เกิดในส่วนเบื้องต่ำ ชื่อว่า อธม),
 เช่น อปฺหสิตฺตอติหสิตฺตวํ อธเม วตตเต (อปฺหสิต
 หัวเราะจนน้ำตาไหล อติหสิต หัวเราะจนท้อง
 แข็ง ทั้ง ๒ เป็นไปในคนชั้นต่ำ), สุโพธาสัง-
 การมฺญฺชรี, ฌบฺบแปล หน้า ๗๑๖, [อิม ปัจจัย
 ในชาตาติตฺทิต, แปลง โอ ที่ โอ เป็น อ, ลบ อิ
 ที่ อิม], ๒. ผู้อันเขาทิ้งเสีย, คนถ้อย วิ. ขเนหิ

อสิยติ จชยตีติ อธโม (ผู้ใดอันชนทั้งหลายสละ
 ทิ้งเสีย เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อธม), [อสุ ชาตุ
 เขปเน ในความทิ้ง + ม ปัจจัย โมค.๗/๑๓๗ ว่า
 อสุมาทโย, แปลง ส เป็น จ] อธม เป็นไวพจน์กับ
 โธมก (ต่ำทราม, เล็กน้อย, ต้อย), ปาฐะว่า
 อธโม ก็มี

อธมฺมจริยา (อิติ.) เจตนาเป็นเหตุประพฤติ

อธมฺม, การประพฤติเว้นจากธรรม วิ. อธมฺมํ
 จรติ เอตยาติ อธมฺมจริยา, ตถาปวตฺตา เจตนา
 (บุคคลยอมประพฤติอธรรมด้วยเจตนาอัน เหตุ
 นั้น เจตนาอันชื่อว่า อธมฺมจริยา ได้แก่ เจตนาที่
 เป็นไปอย่างนั้น), [อธมฺม + จร ชาตุ จรณ,
 กรณ ในความประพฤติ ในความกระทำ + ฌย
 ปัจจัย + อิ อาคม + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]
 วิ. อธมฺมโติ ปน ตํสมฺมุจฺจโน ปโยโค ทฺมฺจพฺโพ,
 ธมฺมโต อนเปตฺตาติ ธมฺมา, น ธมฺมาติ อธมฺมา,
 อธมฺมา จ สา จริยา จาติ อธมฺมจริยา (การ
 ประกอบที่มีอธรรมเป็นสมุฏฐาน พึงทราบว่
 อธมฺม, การประพฤติที่หลีกเลี่ยงจากธรรม เหตุุนั้น จึง
 ชื่อว่า ธมฺมา, ไม่ใช่ธรรม เหตุุนั้นชื่อว่า อธมฺม,
 ความประพฤติด้วย ไม่ใช่สิ่งที่หลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น
 ด้วย เหตุุนั้นชื่อว่า อธมฺมจริยา)

อธโร (ติ.ป.) ๑. ที่เก็บความไม่ดีไว้, ต่ำทราม,

ทิสเบื้องต่ำ (ติ.) วิ. อกฺขํ ชาเรติ เอตถาติ อธโร
 (บุคคลเป็นต้นทรงความไม่ดีไว้ในที่นั้น เหตุุนั้น
 ที่นั้นชื่อว่า อธโร), [อกฺข + ธร ชาตุ ธารณ ใน
 ความทรงไว้ + ลบ กฺข] ๒. ริมฝีปาก, ที่อาหาร
ค้างอยู่ครู่เดียว (ป.) วิ. อีสํ กิณฺจิก กาลํ ชาเรติ
 ภกฺขเมตฺถาติ อธโร ทนฺตาวรณํ (อาหารพักอยู่ที่
 นั้นสิ้นเวลาเล็กน้อย เหตุุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อธโร
 คือริมฝีปากที่ปิดพัน), ก็ อ ในคำว่า อธโร นี้ ใช้
 ในความหมายว่า น้อย (อิสฺตถ); อธโร ที่ใช้ใน

ความหมายว่า **ต่ำทราม** กล่าวอรรถว่ากำหนด (ทิศเบื้องล่าง), *ใช้เป็นสัพพนามิก* เป็น ๓ ลิงค์ เช่น **อโร ปโต** (บาตรชั้นเลว) **อธา อรณิ** (ไม้สีไฟชั้นเลว), **อโร ภาชนิ** (ภาชนะชั้นเลว), แต่ อธ ศัพท์ ที่ใช้ในความหมายว่า **คนเลวทราม** เป็นสัพพนามิก เป็นได้ ๓ ลิงค์, ถ้าใช้ในความหมายว่า **ริมฝีปาก** เป็น *อสัพพนามิก* เป็น ๒ ลิงค์

อชกฺขก (อพ.) **ไต้รากขวัญลงมา วิ.** อชกฺขานํ อโธ **อชกฺขกํ** เหฏฺฐกฺขกํ, อชกฺกโต ปฏฺฐาย อโธ **อชกฺขกํ** (ไต้รากขวัญ ชื่อว่า อชกฺขก ได้แก่ ในภายไต้รากขวัญ, ข้างใต้ ตั้งแต่กระดูกรากขวัญลงมา เรียกว่า อชกฺขก)

อชิก (ติ.) **เกิน, ยิ่ง, เหลือ, เตน, เลิศ วิ.** อชิตฺวา เอติ คจฺฉตีติ **อชิก** อตฺติริตฺโต อชิกํ อตฺติริตฺตํ (สิ่งใดเป็นของยิ่งเกิน เป็นไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อชิก ได้แก่ ส่วนที่เหลือ), เช่น คิลานสส อนชิกํ วา โหติ (หรือไม่ใช่สิ่งเป็นเดนของภิกษุอาพาธ) [อช + อี ธาตุ คมเน ในความไป + โก ปัจจัย]

อชิกต (ปุ.) **ผู้ดูแล, ผู้ตรวจการณ์, ผู้ทำงานสำคัญ วิ.** อชิกํ กโรตีติ **อชิกโต** อชฺฌกฺโข (ผู้ใดยอมกระทำงานสำคัญ ผู้นั้นชื่อว่า อชฺฌกฺโข), [อช + กร ธาตุ + ต ปัจจัย, ลบ ร]

อชิกฺรณ (นป.) **๑. อชิกฺรณ, การณ์, เหตุ วิ.** อชิกํ กโรตีติ **อชิกฺรณ** (สิ่งใดยอมทำให้สำคัญ เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อชิกฺรณ), คำว่า อชิกฺรณ ในนัยนี้ แปลว่า **เหตุ** (การณ), เช่น ยตฺวาชิกฺรณํ (เพราะเหตุใด, [กร ธาตุ + ยุ ปัจจัย], **๒. วิวาท เป็นต้น, เหตุทำรุนแรง, ที่เป็นที่ทำรุนแรง วิ.** อชิกโรติ เอเตน เอตฺถ วาติ **อชิกฺรณ** (เขาย่อมทำรุนแรง ด้วยเหตุุนั้น หรือในที่นั้น ฉะนั้น เหตุุนั้นหรือที่

นั้นชื่อว่า อชิกฺรณ), [อช + กร ธาตุ + ยุ ปัจจัย] **๓. ที่ตั้ง, โอกาส, อรรถแห่งสัตตมวิภตติ วิ.** อชิกฺรียติ ปตฺถปิยติ เอตฺถาติ **อชิกฺรณ** *อาธาโร โอกาโส* (สิ่งของเป็นต้น อันเขาจัดการคือทำในที่นั้น เหตุุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อชิกฺรณ ได้แก่ ที่รองรับ และโอกาส), [อช + กร ธาตุ กรณ ในความทำ + ยุ ปัจจัย เป็นอชิกฺรณสาธนะ] **วิ. ความหมาย, บทที่มีอรรถเสมอกัน, เท่ากัน วิ.** อชิกฺรียติ นิยุชฺชเต อภิกฺขานาย สทฺโท อสฺมิมิ อตฺเถติ **อชิกฺรณ**, **ตุลยาชิกฺรณ** (ศัพท์ อันท่านนำมาประกอบ คือนำมาเชื่อมโยงกัน ในอรรถนี้ เพื่อสื่อถึงสิ่งเดียวกัน เหตุุนั้น อรรถนั้น ชื่อว่า อชิกฺรณ อรรถอันเป็นที่ตั้งของศัพท์ที่เชื่อมโยงกัน หมายถึง ตุลยาชิกฺรณ นามและวิเสสณะที่เชื่อมโยงกัน), [อช + กร ธาตุ อชิกฺรณ ในการนำมาประกอบ + ยุ ปัจจัย] **๔. อชิกฺรณสมณะ, อุบาย เป็นเหตุระงับ วิ.** อิมินา สมเถหิ อชิกฺรียติ วุปสมียตีติ **อชิกฺรณ** (ความวิวาทอันท่านจัดการโดยให้สงบ คือระงับด้วยวิธีนี้ เหตุุนั้น วิธีนี้ ชื่อว่า อชิกฺรณ), **วิ. สมณฑลาย ปวตฺตมานะหิ สมเถหิ อชิกาทพฺพนติ อชิกฺรณ**, อชิกฺรียนติ เอตฺถาติ **อชิกฺรณ** (สิ่งใดอันเขาจำต้องกระทำ การด้วยสมณะ อันเป็นไปเพื่อความสงบระงับ เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อชิกฺรณ, เหตุุนั้น อันเขาระงับในที่นั้น เหตุุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อชิกฺรณ), ความจริง อชิกฺรณ มี ๔ อย่าง คือ วิวาทาชิกฺรณ อนุวาทาชิกฺรณ อาปตฺตาชิกฺรณ กิจจาชิกฺรณ, [อช + กร ธาตุ วุปสม ในความให้เข้าไปสงบ + ยุ ปัจจัย, แปลงเป็น อน, แปลง น เป็น ณ]

อชิกฺรณ (อิต.) **๑. กำปั้น, หมัด วิ.** อชิกํ กโรติ ยสฺสํ สา **อชิกฺรณ** มุฏฺฐิ (เขาทำการรุนแรง ที่

อธิกี (อิต.) **ขาริ, สาแหรก วิ.** อธิโก อสส อตถิติ
อธิกี ขาริ (จำนวนเกินของทะนานนั้น มีอยู่
 เหตุนั้น ทะนานจึงชื่อว่า อธิกี ได้แก่ ขาริ-
 สาแหรก), [อี ปัจจัย ในตทัสสัตถิตัทธิต],
 (โมคคฺลฺลานปญฺจิกา)

อธิโกฏฺฏาน (นป.) **เซียง, ที่สับ วิ.** อธิโกฏฺฏานติ
 ยสมินติ **อธิโกฏฺฏานํ** สุนา (พ่อครัวทั้งหลาย สับ
 เนื้อที่ไม้นั้น เหตุนั้น ไม้นั้นชื่อว่า อธิโกฏฺฏาน คือ
 เซียง), [อธิ + โกฎฺฏ ชาติ เหน ในความตัด +
 ยุ ปัจจัย], ปาฐะว่า **อธิกุฏฺฏานา** ก็มีบ้าง,
 ใน *ชาตฺวตฺถสงฺคห วิ.* อธิกุฏฺฏียติ มํสํ เอตถาติ
อธิกุฏฺฏานํ (เนื้ออันพ่อครัวสับ ในที่นั้น เหตุนั้น ที่
 นั้น ชื่อว่า อธิกุฏฺฏาน), [กุฏฺฏ ชาติ เหน ใน
 ความตัด + ยุ ปัจจัย, แปลงเป็น อน, แปลง อุ
 เป็น โอ], หรือ **อธิกนฺตณ** (สับ, ที่สับ), [กนฺต ชาติ
 เหน ในความตัด + ยุ ปัจจัย]

อธิกต (ป.) ๑. **ธรรมอันท่านบรรลุ, ผู้บรรลุแล้ว,**
พระอริยเจ้า, อริยบุคคล วิ. อธิกจฉิยิตถาติ
อธิกโต (ธรรมได้อันท่านบรรลุแล้ว เหตุนั้น
 ธรรมนั้นชื่อว่า อธิกต), [อธิ + คมฺ ชาติ คติมฺหิ
 ในความไป + ต ปัจจัยในกรรม] ๒. **ธรรมอัน**
ท่านบรรลุ วิ. อธิกมฺยเนตติ **อธิกตา** (ธรรม
 ทั้งหมดอันท่านบรรลุ เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้นจึง
 ชื่อว่า อธิกต) ๓. **พระอริยเจ้า วิ.** อธิจฉิยิตถาติ
อธิกโต อริโย (ผู้ใดบรรลุแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น
 ชื่อว่า อธิกต คือพระอริยเจ้า), [อธิ + คมฺ ชาติ
 คติมฺหิ ในความไป + ต ปัจจัย, ลบ ม]

อธิกม (ป.) ๑. **ธรรมเป็นเหตุรู้ วิ.** อธิกมฺยติ
 ฅายติ เอเตนาติ **อธิกโม** (บัณฑิตย่อมบรรลุคือรู้
 ได้ด้วยธรรมนั้น เหตุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า อธิกม),
 [อธิ + คมฺ ชาติ ฅาณ ในความรู้ + อ ปัจจัย]
 ๒. **ธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงบรรลุ วิ.** อธิคนตพฺโพติ

อธิกโม (ธรรมได้อันผู้ปฏิบัติพึงบรรลุ เหตุนั้น
 ธรรมนั้น ชื่อว่า อธิกม), [อธิ + คมฺ ชาติ ฅาณ
 ในความรู้ + อ ปัจจัย], **อธิกม** ศัพท์ หมายความว่า
มรรค ผล อภิญญา และปฏิสัมภทา

อธิกมฺม (กิ.กิต.) **ได้แล้ว, ถึงแล้ว, บรรลุแล้ว วิ.**
 อธิกมิตถาติ **อธิกมฺม**, อธิกมิตฺวา วา (บพฺว่า
 อธิกมฺม, อธิกมิตฺวา แปลว่า ถึงแล้ว), [อธิ + คมฺ
 คติมฺหิ ในการไป + ตฺวา ปัจจัย, แปลงตฺนาทิเป็น
 ย แปลงเป็น มฺม ด้วยสูตร กจ.๖๐๐ รุป.๖๔๕
 ว่า มหฺทเกหิ มฺม-ยฺห-ชฺช-พภ-ทฺธา จ และ ลบ
 ที่สุดชาติ]

อธิกมฺมมาน (ติ.) **สิ่งอันเขารู้, ปริยัติที่ถูก**
เรียนรู้ วิ. อธิกมฺมเตติ **อธิกมฺมมานา** ปริยตฺติ,
 อธิกมฺมมานํ ฅมฺมํ (ปริยัติได้อันเขาเรียน เหตุนั้น
 ปริยัตินั้นชื่อว่า อธิกมฺมมานา, เช่น ธรรมอันเขา
 บรรลุ), [อธิ + คมฺ ชาติ ฅาณ ในความรู้ +
 ย ปัจจัย เป็นกัมมวาทก + มาน ปัจจัย, อาเทศ
 มย เป็น ม, ช้อน ม]

อธิกเมยฺย (นป.) **ธรรมที่ควรบรรลุ, สิ่งที่ควร**
บรรลุ วิ. อธิคนตพฺพนฺติ **อธิกเมยฺย** (ธรรมชาติ
 ไต อันเขาพึงบรรลุ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า
 อธิกเมยฺย), [อธิ + คมฺ ชาติ คมเน ในความไป +
 ฅยณ ปัจจัย + อี อากม แปลงเป็น เอ, ช้อน ย]

อธิจฺจ (กิ.กิต., อพ.) ๑. **เรียนแล้ว, สวดแล้ว,**
บรรลุแล้ว, อาศัย, ไปยัง คือ **เกิดขึ้นลอยๆ** **ไม่**
มีเหตุวิ. อธิยิตฺวาติ **อธิจฺจ** (อธิจฺจ แปลว่า เรียน
 แล้ว, บรรลุแล้ว), เช่นชื่อว่า อธิจฺจสมฺปปฺนฺนฺติ
 อการณ-สมฺปปฺนฺนํ (คำว่า อธิจฺจสมฺปปฺนฺนํ
 หมายถึง เกิดขึ้นลอยๆ ไม่มีเหตุ), [อธิ + อี ชาติ
 อชฅมฺยเน คติยํ วา ในความสาธยาย หรือการไป
 + ตฺวา ปัจจัย, แปลง อี เป็น จจ] **อด วา อธิจฺจ** ชาติ
 สขฅมายิตฺวา (อีกนัยหนึ่ง อธิจฺจ แปลว่า สวด

แล้ว), (อเปจจ อูเปจจ อนเวจจ กัณยนี้ ๒. ทรงไว้, ดำรงไว้เฉพาะ วิ. อธิชริตวาติ อธิจจ (อธิจจ แปลว่า ทรงไว้ยิ่ง), [อธิ + ธิ ธาตุ ธารณ ใน ความทรงไว้ + ตวา ปัจจัย แปลงเป็น จจ, ลบ ฐ ตัวหน้า]

อธิจจกา (อิต.) **พื้นที่บนภูเขา** วิ. ปพพตสส อุทฺธ ภูมि อธิจจกา (พื้นที่บนภูเขา ชื่อว่า อธิจจกา), [อธิ + จจก ปัจจัย กจ.๔๒๓ ว่า ยท เป็นต้น + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]

อธิจจสมุปปนุณิก (ติ.) **ผู้มีทิวรัว่าอตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอยๆ** ๑. วิ. อธิจจ ยทิจจกั ยั กิณจิก การณ์ อนเปกขิตวา สมุปปนโน อตฺตา จ โลก จาติ วาเท นิยุตฺตา อธิจจสมุปปนุณิกา (พราหมณ์ผู้ประกอบวาทนะว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอยๆ คือไม่ค้ำนึ่งถึงเหตุอะไรๆ ทั้งหมด ชื่อว่า อธิจจสมุปปนุณิกา), [ณิก ปัจจัยในตฺทิต]

๒. วิ. อธิจจ ยทิจจกั ยั กิณจิก การณ์ วินา สมุปปนโน อตฺตา จ โลก จาติ ทสฺสนั อธิจจสมุปปนุณิ (ความเห็นที่ว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอยๆ คือเว้นเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ปรารภว่า ชื่อว่า อธิจจสมุปปนุณิ) อตฺตโลกสณฺณิตานนฺทิ ขนฺธานั อธิจจูปตฺติ-อาการารมมณั ทสฺสนั ตทาการสนนีสสยวเสน ปวตฺติโต ตทาการสทจริตตาย จ อธิจจ-สมุปปนุณนฺติ วุจจติ ยถา มณฺจา โฆสนฺติ, กุนฺดา ปจรณฺตติ จ ตั เอเตสมตฺถิติ **อธิจจสมุปปนุณิกา** (จริงอยู่ ความเห็นซึ่งมีอาการเกิดขึ้นลอยๆ แห่งขันธทั้งหลายที่รู้จักกันว่าเป็นอตฺตาและโลกเป็นอารมณ์ ท่านเรียกว่า อธิจจสมุปปนุณิ เพราะความเป็นไปด้วยอำนาจที่อาศัยแห่งอาการนั้น และเพราะความเป็นธรรมชาติมีความเป็นไปร่วมด้วยอาการนั้น เหมือนอย่างคำว่า เตยงส์

เสยงโห้ และหอกทั้งหลายย่อมเกี่ยวไป ความเห็นว่า อตฺตาและโลกเกิดขึ้นลอยๆ นั้นมีอยู่แก่พราหมณ์เหล่านั้น เหตุนี้ พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่า อธิจจสมุปปนุณิกา-ผู้มีความเห็นอตฺตลลโลกเกิดขึ้นลอยๆ) (สารตถ.๑/๒๒๕), [อิก ปัจจัยในตฺทิต]

อธิจิตฺต (นป.) **สิ่งที่อาศัยจิตเป็นไป, จิตอันยิ่ง, มรรคจิตผลจิต** ๑. วิ. จิตตมธิกัจจ ปวตฺตนฺติ เตธฺมาติ อธิจิตฺต, ทุตฺติยาอพฺยียาวสฺมาไสย (ธรรมเหล่านั้น อาศัยจิตเป็นไป เหตุนี้ จึงชื่อว่า อาศัยจิตเป็นไป, เป็นทุตฺติยาอพฺยียาวสฺมาส), ทสฺกุสลกมฺมปถวเสน อุปฺปนัน จิตฺตํ จิตฺตเมว (จิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจกุศลกรรมบถสิบ ชื่อว่า จิตนั้นเอง), วิ. วิปสฺสนาปาทกอฏฺฐสฺมาปตฺติจิตฺตํ ตโต จิตฺตโต อธิกั จิตฺตํ อธิจิตฺตํ, อธิอุปสคฺโค อธิกตเถ (จิตคือสมบัตติ ๘ ซึ่งเป็นบาทฐานแห่งวิปสฺสนา จัดเป็นจิตอันยิ่งกว่าจิตนั้น ชื่อว่า อธิจิต, อธิ อุปสคฺ ใช้ในอรรถว่า อธิกั ยิ่ง, เกิน), ตโตปิ วา มคฺคผลจิตฺตเมว อธิจิตฺตํ (อีกประการหนึ่ง มรรคจิตและผลจิตนั้นเอง ชื่อว่า อธิจิต เพราะยิ่งกว่าจิตนั้น), ในสัททหนิติ สุตตมาลา (นิตติ.๖๙๖) ว่า สามณฺณินิทฺเตโสปี สฺมาธิเยว วุจจติ สงฺเกตวเสน อตฺถสส คเหตุพพตฺตา, สามณฺณโชตนา วิเสเส อวตฺถุจฺจติ วจฺนโต จ. อถวา อธิกั จิตฺตํ อธิจิตฺตนฺติ กมฺมธารยสฺมาสวเสนปี สฺมาธิเยว วุจจติ จิตฺตเสเสน ตสเสว นิตฺติภูจฺจตฺตา. ติสฺโส หิ สิฏฺฐา อธิสสิลั อธิจิตฺตํ อธิปณฺณนฺติ (ในตัวอย่าง “อธิจิตฺต” นี้ แม้จะแสดงโดยไม่ได้ระบุเจาะจงแต่ก็หมายถึง เฉพาะสมาธิเท่านั้น เพราะการถือเอาความหมายต้องขึ้นอยู่กับ สังเกตบัญญัติ[กล่าวคือ การบัญญัติศัพท์ใช้ตามความเหมาะสมกับสถานที่ และกาลเวลาเป็น

ต้น] และเพราะมี ปรินิชาชาว่า “ศัพท์ที่แสดง ความหมายทั่วไป สามารถแสดงความหมาย เจาะจงได้”

อธิฏฐาตพพ (ติ.) พึงจัดทำ, พึงจัดแจง, พึงอธิษฐาน วิ. สัทธิตพพนติ **อธิฏฐาตพพ** (สิ่ง ไตอันเขาพึงจัดทำ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อันเขา พึงจัดทำ), [อธิ + ฐา ฐาตุ คตินิวตติย ในการ ห้ามการไป + ตพพ ปัจจัย, ซ้อน ฎ]

อธิฏฐาน (นป., ป.) ๑. ความตั้งใจแน่วแน่, การ อธิษฐาน, การติดแน่น (นป.) วิ. อธิกั ฐาตพพนติ **อธิฏฐาน** (อันเขาพึงตั้งไว้มั่น ชื่อว่า อธิฏฐาน), [อธิ + ฐา ฐาตุ ฐาเน ในความตั้ง, ยุ แปลงเป็น อน, ซ้อน ฎ] ๒. ที่เป็นที่ตั้งไว้มั่น, ที่อยู่อาศัย

วิ. อธิติฏฐติ เอตถาติ **อธิฏฐาน** (สิ่งนั้น อาศัยอยู่ ในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อธิฏฐาน), [อธิ + ฐา ฐาตุ คตินิวตติย ในความหยุดการไป + ยุ]

๓. **อธิฏฐานหาระ** ตามนัยเนตติอรรธกถา วิ. สามณณวิเสสญุตตา ฆมมา วินา วิกปเปน อธิฏฐิยนติ อนุปวตติยนติ เอเตน เอตถ วาติ **อธิฏฐาน** (ธรรมทั้งหลายที่สามัญทั่วไปและ พิเศษโดยเว้นจากความดำริอันเขาตั้งไว้ หรือให้ เป็นไป ด้วยหาระนั้น หรือในหาระนั้น เหตุนั้น หาระนั้น ชื่อว่า อธิฏฐาน), [อธิ + ฐาเน ในความ ตั้งไว้ + ยุ ปัจจัย] (ดู เนตติอรรธกถา ฉบับ พระ คันธสาราภิวังค์ แปล หน้า ๕๖), ๔. ตั้งใจ, กำหนดเหนือเลยการตกภวังค์เข้ามาน

วิ. ภวงคปาตี อธิ อภิภวิตวา ฆานสส ฐปน **อธิฏฐาน**, อธิฏฐิเต วา **อธิฏฐาน**, อิทิ กริสสามิ, เอวั กริสสามิติอาทินา จิตตสส ทพหสมาทาน (การครอบงำการตกภวังค์ไปยับยั้งมานานไว้ ชื่อว่า อธิษฐาน, อีกนัยหนึ่ง อันเขาตั้งมั่น ชื่อว่า อธิษฐาน, หมายถึง การรวบจิตให้มั่นไว้ โดยนัย

เป็นต้นว่า เราจักทำสิ่งนี้ เราจักทำอย่างนี้), อธิ ปน อธิฏฐาน วิยาติ **อธิฏฐาน**, เอตถกเมว ฆณ ฆาน ฐเปสสามิติ จิตตปณิทหน (ก็ ในที่นี้ ชื่อว่า อธิษฐาน เพราะอรรถว่า เห็นเหมือนยับยั้งไว้, ได้แก่ การตั้งจิตไว้ว่า เราจักพักมานานไว้ชั่วขณะ ประมาณเท่านี้เท่านั้น), ก็เพราะอธิบายนัยนี้ ใน วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา (๑/๒๖๓) ท่านจึงอธิบาย ว่า อภิภุชย ฐปน, อธิฏฐาน วิยาติ วา **อธิฏฐาน** (ความครอบงำแล้วยับยั้งอยู่ ชื่อว่า อธิษฐาน, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อธิษฐาน เพราะอรรถว่า เป็นเหมือนหยุดยั้งไว้), วิ. อธิฏฐหน **อธิฏฐาน** (การกำหนดเก็บไว้ ชื่อว่า อธิษฐาน) เช่นคำว่า อธิฏฐาน วิชหติ วินย.อ.๑/๓๓๑ (ย่อมขาด อธิษฐาน), [อธิ + ฐา + ยุ ปัจจัย], ปาฐะว่า **อธิฏฐิต** ก็มี, เช่น อธิฏฐิตนติ **อธิฏฐาน** (การตั้ง ไว้เฉพาะ ชื่อว่า อธิษฐาน)

อธิฏฐาย (กิ.กิต., อพ.) อธิฏฐหิตถาติ **อธิฏฐาย**, **อธิฏฐา**, **อธิฏฐหิตวา** วา (อธิฏฐาย, อธิฏฐา, อธิฏฐหิตวา แปลว่า ตั้งไว้มั่นแล้ว), [อธิ + ฐา คตินิวตติย ในความห้ามการไป + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ย, ลบ ย ตามข้อกำหนดในมหา สุตฺร กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า กุวั เป็นต้น เช่นใน ชื่อว่า ปฏิสงขา โยนิโส (ลบ ย ที่ ปฏิสงขา), หรือแปลง ฐา เป็น ฐ, ลง อี อาคม]

อธิฏฐายก (ติ.) ผู้ตั้งมั่น, ผู้อธิษฐาน, ผู้ควบคุม วิ. อธิฏฐาตีติ **อธิฏฐายโก** (ผู้โดย้อมตั้งมั่น เหตุนั้น ผู้ตั้งมั่นชื่อว่า อธิฏฐายโก) [อธิ + ฐา ฐาตุ คตินิวตติย ในความห้ามการไป + อก ปัจจัย + ย อาคม] (นิ รุตติ. ๗๙๑), นัยเดียวกันเช่น **อธิฏฐาย** ลง ณี ปัจจัย หมายถึง ผู้จัดการ, ผู้จัดแจง (วิธายโก)

อธิฏฐิต (ติ.) ตั้งอยู่แน่นอน, เป็นแนว, เป็นไป ประจําเนืองนิตย์, ไม่แตกแถว วิ. อธิ นิจจวเสน

ชาติ ปวตตตติ อธิภูจिता, นิจจปวตตติ (ลำดับ
แห่งภตตั้งอยู่ คือเป็นไปด้วยอำนาจต่อเนื่อง
เหตุ นั้น แถวนั้นชื่อว่า อธิภูจिता คือเป็นไป
ประจำเนื่องนิตย, ปาจิตยาทีโยชนาปาหิ, ๗๗
[อธิ + ฐา คตินิวตติย ในการห้ามการเป็นไป +
ต ปัจจย + อา ปัจจยในอิตถีสก, แปลง อา
เป็น อี]

อธิภูเจยย, -ธเหยย (ติ.) สิ่งอันเขาพึงตั้งมั่น,
ธรรมอันเขาพึงตั้งมั่น วิ. อธิภูจาทพพนติ
อธิภูเจยย, อธิภูจเหยย (สิ่งใดอันเขาพึงตั้งมั่น
เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อธิภูเจยย, อธิภูจเหยย),
[อธิ + ฐา ฐาต คตินิวตติย ในการห้ามการไป +
ขยณ ปัจจย, แปลง อา เป็น เอ, ซ้อน ย]
(นิรุตติ. ๗๗๘)

อธิต (ติ.) อันเขาศึกษาแล้ว วิ. อธิอียติ
สิกขียตติ อธิโต (เวทเป็นต้นอันเขาศึกษา เหตุ นั้น
เวทนั้นจึงชื่อว่า อธิต), [อธิ + อี ฐาต สุขหมายน
ในการสาธยาย + ต ปัจจย]

อธิตถิ (อพ.) คำพูดที่เป็นไปในหญิง, ในสตรี,
วิ. อิตถิสฺส ปวตตทา กถา อธิตถิ (วาจาเป็นเครื่อง
กล่าวที่เป็นไปในสตรีทั้งหลาย ชื่อว่า อธิตถิ),
คำว่า อธิกุมาริ (ในกุมาริ) อธิวรุ (ในหญิงสาว)
อธิชมพฺ (ในชมพฺทวิป) ก็นัยนี้ (นิรุตติ. ๓๓๖)

อธิน, อธิน (ติ.) ผู้อาศัย, ผู้ไปทับ, เนื่องกัน
วิ. อธิจจ เอตติ อธิโน (ผู้โดยอ้อมเป็นไปเฉพาะ
เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อธิน), [อธิ + อี ฐาต
อายุตเต ในความไป + กต ปัจจย, แปลง ต เป็น
น], ส่วนใน นิรุตติทีปนี (ฉบับแปล หน้า ๙๘) ว่า
แปลง น เป็น ย เช่น ปราเธยยกํ ทุกข์ (ทุกข์อัน
เนื่องผู้อื่น), ในคำว่า อาเธยย วิ. อธินเมว
อาเธยย आयตฺ (ผู้อาศัยนั่นเอง ชื่อว่า อาเธยย
ได้แก่ เนื่องกัน), ญย ปัจจย สกตล์

อธิป (ปุ.) ผู้ใหญ่, ผู้ปกครอง, ผู้คุ้มครองผู้
อาศัยตน วิ. อตตานิ ปาติ รกขติ ฐมเมน วา
อธิ อภิภวิตวา ปาติ รกขตติ อธิโป อธิภู (ผู้ใด
รักษาคุ้มครองคนที่อาศัยตน หรือรักษาคุ้มครอง
โดยธรรม เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อธิป), [อธิ + ปา
รกขเน ฐาต ในความรัก + อ ปัจจย]

อธิปติ (ปุ.) ๑. อธิปติ, ผู้เป็นใหญ่, ผู้เป็นเจ้าของ
เหนือผู้อาศัยตน วิ. อธินํ อายุตตานิ ปติ สามี
อธิปติ (ผู้เป็นเจ้าของแห่งคนที่อาศัยเนื่องกับ
ตน ชื่อว่า อธิปติ) วิ. อธิโก ปตติ อธิปติ (ผู้ใด
เป็นเจ้าใหญ่ เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อธิปติ ผู้ใหญ่)
วิ. อตตานิพตติ นํ ปตติ อธิปติ (ผู้ใดเป็นใหญ่
กว่าคนที่อาศัยตน เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อธิปติ)
๒. อธิปติปัจจย, อธิปติธรรม วิ. อตตานิป-
พวตตนิ ปติภูโต ฐมโม อธิปติ (ธรรมที่เป็นเจ้า
ใหญ่กว่าธรรมที่เป็นไปอาศัยตน ชื่อว่า อธิปติ)
๓. ผู้รักษาคุ้มครอง วิ. อธินํ ปาติ รกขตติ
อธิปติ (ผู้โดยอ้อมบริหารรักษา เหตุ นั้น ผู้ นั้น
ชื่อว่า อธิปติ), [อธิ + ปา ฐาต รกขเน ในความ
รักษา + ตี ปัจจย, รัสสะ อา เป็น อ], อธิปติ
ศัพท์เป็นไวพจน์ของความเป็นใหญ่ เป็น อี
การันต์ในปงลึงค์

อธิปบาย (ปุ.) วัตถุประสงค์, ความประสงค์,
อธิบาย วิ. อธิ อภิมุขํ ปกาเรน เอตติ อุปคจตติ
อธิปบาย (คำใดมุ่งไปโดยประการต่างๆ เหตุ นั้น
คำนั้น ชื่อว่า อธิปบาย) วิ. อภิมุขํ อภินิวิสส วา
ปกาเรหิ เอตติ อุปคจตติ อธิปบาย (คำใดมุ่งไป
หรือเจาะจงไปด้วยประการต่างๆ เหตุ นั้น
คำนั้น ชื่อว่า อธิปบาย), [อธิ + อปี + อี ฐาต, +
ณ ปัจจย] ๒. ความประสงค์, จุดมุ่งหมาย
อธิปปิยเต อิจฉียเตติ อธิปบาย (สิ่งใดอันเขามุ่ง
หมายปรารถนา เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า

อธิปฺปาย), [อธิ + อปิ + อิ ธาตุ + ณ ธาตุ, แปลง
อิ ที่ อปิ เป็น ย แปลง ปย เป็น ป, ซ้อน ป,
แปลง อิ เป็น อาย] ๓. **สิ่งที่ตั้งมั่นในจิต, ความ
มุ่งหมาย** วิ. อธิปฺยติ จิตฺเตติ **อธิปฺปาย** (สิ่งใด
ตั้งมั่นในจิต เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อธิปฺปาย),
[อธิ + ปย ธาตุ คมเน ในความไป + ณ ปัจจัย]
๔. **สิ่งที่เบ็ดเตล็ดประกอบสิ่งที่ได้เรียนมา, วิตก**
วิ. อธิตํ ปยติ ปยฺชชติ เอเตนาติ **อธิปฺปาย**
(บุคคลย่อมประกอบสิ่งที่ตนได้เรียนมา ด้วย
ภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อธิปฺปาย), [อธิ
+ ปย ธาตุ โยเค ในความประกอบ + ณ ปัจจัย,
ซ้อน ป, ทีฆะ อ เป็น อา], อธิปฺปาย ศัพท์ มี
ความหมายว่า **การตัดสินใจ, ความตกลงใจ**
(วินิจฉิตตถ) และ**ความประสงค์** (อชฌาสย)
เป็นต้น

อธิปฺเปต (ติ.) **อันเขาประสงค์** วิ. อธิปฺยิตพฺโพ
อชฌาสยิตพฺโพติ **อธิปฺเปโต** (เนื้อความเป็นต้น
ใดอันท่านพึงประสงค์ เหตุนั้น เนื้อความนั้น
ชื่อว่า อธิปฺเปต), [อธิ + เป ธาตุ อชฌาสย ใน
ความประสงค์ + ต ปัจจัย, ซ้อน ป] วิ. **อันเขา
ปรารถนา** วิ. อธิปฺยิตเต อิจฺฉียเตติ **อธิปฺเปโต**
(สิ่งใดอันเขาย่อมปรารถนา เหตุนั้น สิ่งนั้น
ชื่อว่า อธิปฺเปต), [อธิ + อปิ + อิ ธาตุ อิจฺฉาย
ในความปรารถนา + ต ปัจจัย, แปลง อิ แห่ง
อปิ ศัพท์เป็น ย, แปลง ปย เป็น ปา, ซ้อน ป]

อธิภุชฺช (กิ.กิต.) **ครอบงำแล้ว, ย่ำยีแล้ว**
วิ. อธิภวฺตวติ **อธิภุชฺช** (บทว่า อธิภุชฺช แปลว่า
ครอบงำแล้ว), [อธิ + ภุ ธาตุ สดตฺตาย ในความมี
ความเป็น + ตฺวา ปัจจัย แปลง ตฺวา เป็น ปย,
ซ้อน ปย, รัสสะ อุ เป็น อุ] นัยเดียวกัน **อภิภุชฺช,
อภิภุชฺชิตฺวา** [อภิ + ย อากม, ซ้อน ย, รัสสะ อุ
เป็น อุ]

อธิภู (ติ.) **ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, ผู้นำ, เจ้านาย**
วิ. อธิภวฺตติ **อธิภู**, อีสฺสโร (ผู้โดย้อมเป็นยิ่ง
เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อธิภู คือผู้เป็นใหญ่), คำที่
ตัวอย่างในอรรถนี้ เช่น ชุ.จริยา.๓๓๓/๑/๕๕๑
ตทา มํ ตปเตเชน สนตฺตโต ติวาธิภู
ธาเรนโต พุราหมณฺวณฺณํ ภิกฺขาย มํ อุปาคมิ
(ในกาลนั้น ด้วยเดชแห่งการประพฤติดีของ
เรา สมเด็จพระอรหันต์ผู้ครองไตรทิพย์ ทรงรื้อน
พระทัย ทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์เข้ามาหา
เราเพื่อภิกษา), [อธิ + ภู ธาตุ สดตฺตาย ในความมี
ความเป็น + กวิ ปัจจัย]

อธิภูต (ติ.) ๑. **ครอบงำแล้ว, มีดমন** วิ. อธิภวฺตถาติ
อธิภูตํ (สิ่งใดครอบงำ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
อธิภูต), [อธิ + ภู ธาตุ สดตฺตาย ในความมี + ต
ปัจจัย], ปาฐะว่า **อทฺธภูต** (มีดমন) ก็มี เพราะ
ปรากฏในพระบาลีว่า **จกฺขุ ภิกฺขเว อทฺธภูตํ**
(ส.สพ.๑๘/๓๒/๒๕) (ภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นสิ่ง
มีดমন), **อทฺธภูตฺนติ** อธิภูตํ อช.โฆตฺถภู,
อุปท ทุตฺนติ อตฺโถ (บทว่า **อทฺธภูตํ** ความว่า
มีดมน ถูกท่วมทับ ถูกเบียดเบียน), **อทฺธ** มี
ความหมายเท่ากับ **อธิ** ศัพท์, ในตัวอย่างหลัง
เพราะมีศัพท์ที่สำเร็จมาจาก ภู ธาตุอยู่หลัง
แปลง อธิ เป็น อทฺธ ตามนัยแห่งสัททนีติ (นิตี.
๑๓๓ ว่า **อทฺโธ ภูมเย ปเร**), เช่น **อทฺธภวฺติ** (ย่อม
ครอบงำ) **กิสฺส สพฺพํ อทฺธภวฺติ** (ส.ส.๑๕/๑๗๘/
๕๔) (อะไรหนอครอบงำสิ่งทั้งปวง) **นามํ สพฺพํ**
อทฺธภวฺติ (ส.ส.๑๕/๑๗๙/๕๔) (ชื่อครอบงำสิ่ง
ทั้งปวง) เป็นต้น

อธิมาน (ปุ.) **อธิมานะ, ความทะนงตัว, ถ้อยดี,
หยิ่งผยอง** วิ. อธิโคโต อหนติ อุปฺปนฺนํ มณฺณ
อธิมาน, อธิโก วา มาโน **อธิมาน** (ความ
โอ้อวดที่เกิดขึ้นว่า เราดีที่สุด ชื่อว่า อธิมาน

อีกนัยหนึ่ง มานะอันยิ่ง ชื่อว่า อธิมาน), [อธิ + มน ธาตุ คพเพ ในความโอ้อวด + ณ ปัจจัย ลบ ณ อนุพันธ์ และพทฺธิ อ เป็น อา]

อธิมุจฺจ (กิ.กิต,อพ.) **สิงแล้ว** วิ. อธิมุจฺจิตฺวาติ อธิมุจฺจ (อธิมุจฺจ แปลว่า สิงแล้ว), [อธิ + มุจ ธาตุ โมจเน ในความปล่อย + ตฺวา ปัจจัย, แปลง ตฺวา เป็น ปฺย, แปลง ย เป็น จ], **อธิมุจฺจิตฺวา** ก็นัยนี้ [ลง ย อาคม, แปลง จฺย เป็น จ, ซ้อน จ + อี อาคม + ตฺวา ปัจจัย]

อธิมฺตุต (ป.) ความมุ่งหมาย, ความพอใจ, ความน้อมใจเชื่อ, ความพอใจ, จิตนอนอยู่, อัชฌาสัย, อัธยาศัย วิ. อธิมุจฺจตีติ อธิมฺตุตโต (ภาวะใดโน้มเอียงไป เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อธิมฺตุต), [อธิ + มุจ ธาตุ โมจเน ในความพัน + ปัจจัย, แปลง จ เป็น ต]

อธิมฺตุตฺติ (อิต.) อธิมฺตุตติ, ความตั้งใจมั่น, อัชฌาสัย, ความมุ่งหมาย วิ. อธิมุจฺจณํ จิตฺเต อธิมฺตุตฺติ อชฺฌาสโย อธิปฺปาโย จ (ความน้อมใจไป คือความตั้งใจมั่นในใจ ชื่อว่า อธิมฺตุตติ ได้แก่ อัชฌาสัย และความประสงค์), ศัพท์นี้เป็นอิตถิลิงค์, [อธิ + มุจ ธาตุ โมจเน ในความปล่อย + ตี ปัจจัย, แปลง จ เป็น ต]

อธิโมกฺข (ป.) ๑. การตัดสิ้นใจ, ความตกลงใจ วิ.อธิมุจฺจณํ อารมฺมณนิจฺจยณํ **อธิโมกฺโข** (ความตกลงใจ ได้แก่ การตัดสิ้นอารมณ์ ชื่อว่า อธิโมกฺข), พึงเห็น อธิโมกฺข์ นั้นว่าเป็นเหมือนเสาหลักเมือง เพราะไม่หวั่นไหวไปในอารมณ์, [อธิ + มุจ ธาตุ นิจฺจเย ในความตัดสิ้น + ข ปัจจัย กจ. ๖๓๘ รูป. ๖๖๐ ว่า วุชฺชาทีหิ เป็น ต้น, แปลง จ เป็น ก กจ. ๔๗๓ รูป. ๕๒๙ ว่า โกเช จ, แปลง อุ เป็น โอ กจ. ๔๘๕ รูป. ๔๓๔ ว่า อณฺเณสุ จ, ๒. การตัดสิ้นใจ วิ. อธิมุจฺจณํ

อธิเมวาทิ สนฺนิฏฺฏจฺานกรณํ **อธิโมกฺโข** (การตัดสิ้น คือการตกลงใจได้ว่า สิ่งนี้แหละ ชื่อว่า อธิโมกฺข), [อธิ + มุจ ธาตุ โมจเน ในความปล่อย + ข ปัจจัย], ในบางแห่งอธิบาย อธิโมกฺข์ ไว้ว่า สัทฺธิทริยํอันมีกำลังชื่อว่า อธิโมกฺข์, ๓. **ความเชื่อ** วิ. อธิมุจฺจณํ สทฺทหนํ **อธิโมกฺโข** (ความปลงใจ ชื่อความเชื่อ ชื่อว่า อธิโมกฺข์), บัณฑิตพึงคั่นดูความต่างกันแห่งความหมายเหล่านั้น ใน *วิสุทธิมรรคมหาฎีกา*

อธิโรหณี, -หิณี (อิต.) **บันได** วิ. อุทฺธิ อโรหเตเตตยาติ **อธิโรหณี อธิโรหิณี** วา, นิสฺเสณี (บุคคลย่อมนั้นไปข้างบนด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อธิโรหณี, อธิโรหิณี คือบันได), [อธิ + รุห ธาตุ ชนเน ในความเกิด + ยุ ปัจจัย แปลง เป็น อน, แปลง น เป็น ณ, แปลง อุ เป็น โอ + อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์]

อธิวจน (นป.) ๑. **ชื่อ** วิ. การณํ อธิการํ วุจฺจติ อตฺโถ เอเตน สทฺเทนาติ **อธิวจนํ** ปริยาวยวจนํ (ความหมายอันท่าน เรียกทำให้เป็นการณ์คือให้สำคัญ ด้วยศัพท์นั้น เหตุุนั้น ศัพท์นั้น จึงชื่อว่า อธิวจนํ ได้แก่ คำแทน), [อธิ + วจ ธาตุ + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน] วิ. อตฺเถน อธิวจนํ **อธิวจนํ** อวฺโหโย (คำที่ท่านกล่าวทำให้สำคัญ เพราะความหมาย ชื่อว่า อธิวจน), ๒. **คำต่อๆ ไป** วิ. อุปฺริ วจนํ **อธิวจนํ** (คำต่อๆ ไป ชื่อว่า อธิวจน)

อธิวตฺถา (อิต.) **เทวดาผู้อยู่ประจำ, ผู้สิง, ผู้พำนัก** วิ. วสสํ อชฺฌวารสตีติ **อธิวตฺถา** (เทวดาใด อยู่ครอบครองตลอดปี เหตุุนั้น เทวดานั้น ชื่อว่า อธิวตฺถา), [อธิ + วส ธาตุ นิวาเส ในความพักอยู่ + ต ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, แปลง ต พร้อมพยัญชนะ ส หรือ ห เป็นต้นเป็น

อุตถ ด้วยสูตรในปทรูปลัทธิ กจ.๕๗๔ รูป.๖๑๓ ว่า *วสโต อุตถ, ลบสระหลัง*] ๒. **เทวดาผู้สิงแล้ว** วิ. อธิวสิตถาติ **อธิวตถา** (เทวดาใดสิงแล้ว เหตุนั้น เทวดานั้นชื่อว่า อธิวตถา), โดยมากไม่มี อักษรเช่นในข้อว่า รุกเข อธิวตถา เทวดา-เทวดาสิงที่ต้นไม้, [อธิ + วส ชาติ นิวาเส ใน ความอยู่ + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ถ, แปลง ที่สุดธาตุเป็นพยัญชนะสังโยค ต], ส่วนใน ขนธวคคฎีกา (ส.ฎี.๒/๓๒๘) ว่า **อธิวตถาติ** มุลคนธ อธิภูจาย, อภิภูยย วา วสนตา (ข้อว่า **อธิวตถา** ความว่า เทพที่สิงกลืนรากไม้ หรือ ครอบงำกลืนรากไม้อยู่)

อธิวาส (ปุ.) ๑. **ผู้อยู่, การอยู่, การอบกลืน, เครื่องอบ, ผ้า, การอดทน** วิ. อธิวสตีติ **อธิวาโส** (ภาวะโดยอ้อมอยู่ เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อธิวาส), ๒. **ที่เป็นที่อยู่, บ้าน, เรือน** วิ. ส่วนใน *อนุทีปนี* วิ. อธิวสนติ เอตถาติ **อธิวาโส** (ชนทั้งหลาย ย่อมอยู่ในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อธิวาส), [อธิ + วส ชาติ อุปเสวาย์ ในการเข้าไปอาศัยอยู่ + ณ ปัจจัย], วิ. อธิวสนติ เอตถ วิหาเร ภิกขุติ **อธิวาโส** (ภิกษุทั้งหลาย ย่อมอยู่ในที่นั้น คือในวิหาร เหตุนั้น วิหารนั้น จึงชื่อว่า อธิวาส)

อธิวาสนา (อิต.) **ความอดกลั้น, ความอดทน** วิ. อธิวาเสติ ขมติ เอตยาติ **อธิวาสนา** อธิวาสนัน วา ขนติสัวโร (บุคคลย่อมอดกลั้น ด้วยธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อธิวาสนา อธิวาสนัน คือ การยับยั้งด้วยขันติ), สีตาทีนั ขมนาการเณ ปวตโต โอทโส, ตปปธานา วา จตตารุ กุสลกขนธาติ อตโถ (หมายความว่า โอทสะ ที่เป็นไปโดยอาการทนความหนาว เป็นต้น, หรือกุศลขันธ ๔ ประการซึ่งมีโอทสะ

เป็นประธานนั้น), [อธิ + วส ชาติ ขนติย ใน ความอดกลั้น + ยุ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิทธิ ลิงค์], วิ. อธิวาเสยเต **อธิวาสนัน** (อันเขาอดทน ชื่อว่า อธิวาสน), [อธิ + วส ชาติ นิวาเส ใน ความอยู่ + ณ ปัจจัย จุราทิกณ จัดเข้าใน จุร ชาติ + ยุ ปัจจัยในภาวสาธนะ แปลงเป็น อน, ณ อนุพันธ์ และพทธี อ เป็น อา], นัยเดียวกันเช่น **อธิวาโสโก** ญว ปัจจัยในกัตตุวาจก

อธิวาเสตวา (กิ.กิต.) **อดทนแล้ว, อดกลั้น, ระวังยับยั้ง** วิ. อธิวาเสตีติ **อธิวาเสตวา** (บทว่า อธิวาเสตวา แปลว่า อดทนแล้ว), [อธิ + วส ชาติ ขนติย ในความอดทน + ใน รูปลัทธิฎีกา ว่าลง ณ ปัจจัย ด้วยสูตร รูป.๕๔๐ ว่า ชาติหิ เณณย เป็นต้น เณ + ตวา ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์ และพทธี อ เป็น อา]

อธิวุตติ (ติ.) ๑. **มิจฉาปฏิญญิ, ธรรมชาติที่ย่ำยีความเป็นจริงไป** วิ. ภูต อตถ อธิภวิตวา วตตตตีติ **อธิวุตติโย**, มิจฉาปฏิญญิตี อตโถ (ธรรมชาติเหล่าใด เป็นไปครอบงำความเป็นจริง เหตุนั้น ธรรมชาติเหล่านั้นชื่อว่า อธิวุตติ), [อธิ + วต ชาติ วตตเน ในความเป็นไป + ตี ปัจจัย, แปลง อ ที่ ว เป็น อุ] ๒. วิ. อถวา **อธิวุตตีติ** อธิวจนัน (อีกนัยหนึ่ง คำพูด ชื่อว่า อธิวุตติ), ปาฐะว่า **อธิมุตติโย** ก็มีบ้าง ๓. วิ. ภูตสภาวะโต มุจจนตีติ **อธิมุตติโย** (ภาวะเหล่าใด พ้นจากความเป็นจริง เหตุนั้น ภาวะเหล่านั้น ชื่อว่า อธิมุตติโย), [อธิ + มุจ ชาติ โมกเข ในความพ้น + ตี ปัจจัย, แปลง จ เป็น ต]

อธิวุตถ (ติ.) ๑. **อยู่ทับแล้ว, รับแล้ว, อยู่จำแล้ว, จำพรรษาแล้ว** วิ. อธิวาเสยิตถาติ **อธิวุตถ** วสสาวาโส, อธิวาเสยิตถิ อตโถ (พรรษาอันภิกษุใด จำพรรษาแล้ว เหตุนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่า อธิวุตถ

คือผู้อยู่จำพรรษาแล้ว หมายความว่า อยู่ประจำแล้ว), [อธิ + วส ธาตุ อจฉาทเน ในความปิดบัง + ณ ปัจจัยในหมวด จุร ธาตุ + ต ปัจจัย, แปลง ต พร้อมพยัญชนะหน้า ต เป็น อุตถ *ด้วยสูตร กจ.๕๗๔ รูป.๖๑๓ ว่า วสโต อุตถ, ลบสระหน้า*], เช่น อธิวุตถ มยา คหปติ สวาตนาย ภตตุนติ เจว จุฬสุภททาย นิมนตน์ อธิวาสิตนติ จ. ๕.๑.๗/๑๑๕ (ดูก่อนคหปติ ภัตเพื่อพรุ่งนี้ เรารับแล้ว ดังนี้ และเช่นว่า คำนิมิต्तของอุบาสิกาชื่อจุฬสุภททา อันเรารับแล้ว), ปาฐะว่า **อธิวุตถ** ก็มี

๒. อยู่ทับแล้ว, สิ่งแล้ว วิ. อธิวาสิตถาติ **อธิวุตถา** (ผู้ใดอยู่แล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อธิวุตถา) เช่น *ลิลกขุณธวคคอภิวินฎีกา, ๒/๔๒๙* ว่า มหานุภาวา มณเฑ เอตถ อธิวุตถา เทวตาติ (ในที่นี้ เห็นจะมีเทวดาผู้มีอนุภาพมากสิ่งอยู่), [อธิ + วส ธาตุ นิวาเส ในความอยู่ + ต ปัจจัย]

อธิสย (ป.) **ที่นอน, ที่พัก** วิ. อธิสยติ เอตถาติ **อธิสโย** (เขาย่อมนอนทับในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อธิสย), [อธิ + สิ ธาตุ ปวตตเน ในความเป็นไป + อ ปัจจัย แปลง อิ เป็น อย]

อธิสีล (นป.) **อธิศีล, ศีลอันยิ่ง, ปาติโมกขสังวรศีล** ปาติโมกขสังวรศีล วิปัสสนาเหตุตตทา เสสสีลโต อธิกั วิสิญฺจ สิล **อธิสีล** (ปาติโมกขสังวรศีล ชื่อว่าเป็นศีลที่ยิ่งคือประเสริฐกว่าศีลที่เหลือ เพราะเป็นเหตุแห่งวิปัสสนา) วิ. เอวรूपานํ วา อปริยตตภูตานิ วิวญฺจนิสสิตานิ สีลานํ สัวรปาริสุทธิ วิวญฺจนิสสิตตตทา เสสสีลโต อธิกั สิล **อธิสีล** (อีกนัยหนึ่ง ความบริสุทธิ์แห่งความสำรวมศีล อาศัยวิวิญญะ อันเป็นศีลไม่มีที่สุดเห็นปานนี้ ท่านกล่าวว่า เป็นอธิศีลเพราะเป็นศีลยิ่งกว่าศีลที่เหลือ เพราะอาศัยวิวิญญะ)

อธิสยิตวา, อธิเสตวา (กิ.กิต.) **นอนแล้ว, นอนทับแล้ว** วิ. อธิสยิตถาติ **อธิสยิตวา, อธิเสตวา** วา (นอนแล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า สยิตวา ได้รูปว่า อธิเสตวา บ้าง), [อธิ + สิ ธาตุ สย ในความนอน + อิ อากม + ตวา ปัจจัย, แปลง อิ เป็น อย], นัยเดียวกัน **อธิยิตวา** อิ อากม แปลง เป็น ย

อธิเสยย (นป.) **การนอน, ที่นอน, สิ่งอันเขาควรนอนทับ** วิ. อธิสยิตพพนติ **อธิเสยย** (สิ่งใดอันเขาควรนอนทับ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อธิเสยย), [อธิ + สิ ธาตุ สย ในความนอน + ษยณ ปัจจัย, แปลง อิ เป็น เอ, ช้อน ย] *นิรุตติ. ๗/๗๙*, นัยเดียวกันเช่น **อธิเธยย** อิ ธาตุ คมเน ในความไป, **อุเปยย** เป็นต้น

อธิหาร (ป.) **การนำไปยัง, การนำไปข้างหน้า** วิ. อธิกั ھرณ **อธิหาร** (การนำไปข้างหน้า ชื่อว่า อธิหาร), [อธิ + ھر ธาตุ ھرณ ในความนำไป + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์ และพทธี อ เป็น อา] *รูป.๒๘๒*

อธิต (ติ.) **เรียนแล้ว, สาธยายแล้ว** วิ. อธิยิตถาติ **อธิโต, ปริยโต** (สิ่งใดอันเขาเรียนแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อธิต), [อธิ + อิ ธาตุ อชฌยเน ในการสาธยาย + กต ปัจจัย], วิ. อธิยิต ลิกขตติ **อธิเต** (กิริยาที่เรียน คือศึกษา เหตุนั้น กิริยานั้น ชื่อว่า อธิเต), [อธิ + อิ ธาตุ + ต ปัจจัย], แปลง สิ ปฐมาวิภัตติเป็น เอ เช่น น เหว วตตพเพ (ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น), อีกนัยหนึ่งเป็นบทอาขยตซึ่งสำเร็จด้วย เต วิภัตติ

อธิน (ป.) **ผู้อยู่ได้ปกครอง, บ่าว, ผู้อาศัย, ผู้สนับสนุน, ผู้เกี่ยวข้อง, ผู้เป็นเหตุให้ลุล่วง** วิ. อธิคโต อิโน ปฎ เยนาคติ **อธิโน** ปรีคโคโ, आयत्तो จ (เจ้า คือนายเจ้า บรรลุ

จุดหมายได้ ด้วยผู้ใด เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อธิ
ได้แก่ ผู้สนับสนุน และผู้เกี่ยวข้อง), [อธิ+ อิน]
อธิริต (ติ.) **หวั่นไหว, เป็นไปยิ่ง, ถูกทำให้ไหว**
วิ. อธิกั อธิริตพพนติ **อธิริต** (สิ่งใดอันเขาพึงไปยิ่ง
เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อธิริต), [อธิ + อธิร กมปน-
คตีสู ในความหวั่นไหว และความไป + อิต
ปัจจย หรือ ต ปัจจย, อี อาคม] กจ. ๒๖, *นिरुद्धि*
๓๗.

อรุณา (อพ.) **ในกาลนี้, เดียวนี้, เมื่อก็** วิ. อิมสมิ
กาเล **อรุณา** (ในการนี้ ชื่อว่า อรุณา), [อิม ศัพท์
+ ฐนา ปัจจย, แปลง อิม เป็น อ] กจ. ๒๘๑

อโรคฺก (อพ.) **ภายใต้แห่งแม่น้ำคางคา**
วิ. คางคาย อโร **อโรคฺก** (ภายใต้แห่งแม่น้ำคางคา
ชื่อว่า อโรคฺก), บทนี้เป็น *อพยยิภาวสมาส*. นัย
เดียวกันเช่น **อุปริคฺก** (เบื้องบนแห่งแม่น้ำคาง
คา), **โอเรคฺก** (ฝั่งในแห่งแม่น้ำคางคา) เป็นต้น
ในคัมภีร์โมคคัลลภาวะ ลง *โมค.๓/๘ ว่า โอเรปรี*
ปติปาเรมชฺเชเหมฏฺฐุทฺธาโธเนโต वा ऋञ्जिया]
คางคาย อุปริ **อุปริคฺก** ว่า (อีกนัยหนึ่ง เบื้อง
บนแห่งแม่น้ำคางคา ชื่อว่า อุปริคฺก), บทนี้
จัดเป็น *อมาทิปรตปุริสสมาส*

อโรคม (ปุ.) **ตด, ลมพัดลงเบื้องต่ำ, ชื่อลมใน**
ร่างกายอย่างหนึ่ง วิ. อุจจารปสฺสวาทีน
นีหฺรณวเสน อโรภาคฺ คจฺจตฺติ **อโรคม** (ลมใดถึง
ส่วนเบื้องต่ำ โดยการขับอุจจาระ ปัสสาวะ ซึ่ง
เป็นสิ่งที่อาศัยอยู่ เหตุุนั้น ลมนั้น ชื่อว่า
อโรคม), [อโร + คมฺ ฐาตุ คตฺมฺหิ ในความไป +
อ ปัจจย]

อโรคามินี (อิต.) **ไปภายใต้, เรือที่ล่องตาม**
กระแสน้ำ วิ. อโร อนุโสตํ คจฺจตฺติ **อโรคามินี**
อนุโสตคามินี นาวา (เรือใดล่องไปภายใต้คือไป
ตามกระแสน้ำ เหตุุนั้น เรือนั้นชื่อว่า อโรคามินี

คือเรือที่ล่องไปตามกระแสน้ำ), เช่น เอกํ นาวํ
อภฺริหฺยฺย อุทฺธคามินี वा อโรคามินี वा *วินย.๒/
๔๕๗/๒๙๕* (โดยสารเรือลำเดียวกัน ทวนน้ำขึ้น
ไปก็ดี ล่องตามน้ำก็ดี), [อโร + คมฺ ฐาตุ คมเน
ในความไป + ณฺ, ถียํ อินี, มชฺเช ทิโฆ

อน (ปุ.นปุ.) **เกวียน, พาหนะที่ส่งเสียง** (ปุ.)
วิ. อนตฺติ **อโน** (พาหนะใดย่อมส่งเสียง เหตุุนั้น
พาหนะนั้น ชื่อว่า อน), [อน ฐาตุ วทเน ในการ
กล่าว + อ ปัจจย] **๒. พาหนะไม่มีงอน** (นปุ.)
วิ. นตฺถิ นาสา ยสฺสาติ **อนํ** สกโฏ (งอนของ
พาหนะใดไม่มี เหตุุนั้น พาหนะนั้น ชื่อว่า อน
คือเกวียน), [ลป ส, รัสสะ อา เป็น อ]

อนคาริย (นปุ., อิต.) **บรรพชา, ไม่มีเรือน, ที่ไม่**
มีงานที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลเรือน วิ. อคารสฺส
หิตํ กสิโครกฺขาทิกมมํ **อคาริย**, อคาริยํ वा (การ
งานมีกสิกรรมและโครักขธรรมเป็นต้น ที่เกื้อกูล
แก่เรือน ชื่อว่า อคาริย หรือ อาคาริย), [อีย
ปัจจย แทน หิต ศัพท์] วิ. นตฺถิ เอตฺถ อคาริยนฺติ
อนคาริยา, ปพฺพชฺชา, **อนาคาริย** वा (กรรมที่
เกื้อกูลแก่เรือน ไม่มีในภวะนั้น เหตุุนั้น ภว
ะนั้นชื่อว่า อนาคาริยา หรือ อนาคาริย ได้แก่
บรรพชา), บทนี้เป็น นปุพพทพพพิทิสมาส
๒. วิ. อนคาเร นียุตตตฺตา อนคาริย (ชื่อว่า อน
คาริย เพราะประกอบด้วยภาวะที่ไม่มีกรรมที่
เกื้อกูลแก่เรือน), [ณฺกิ ปัจจย แปลง ก เป็น ย]

อนนฺญาตณฺณสฺสามิตินฺทฺริย (นปุ.) **อินทรีย**
แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยัง
มิได้รู้ ได้แก่ โสดาปัตติมัคคณฺณ ๑. วิ. ยํ
ปุพฺเพ อนนฺญาตํ, ตํ อิทานิ ญสฺสามิ อิติ ปวตฺตสฺส
อินทรีย อนนฺญาตณฺณสฺสามิตินฺทฺริย (สิ่งใดที่
ยังไม่รู้มาก่อน, อินทรียของผู้ปฏิบัติที่เป็นไปโดย
มุ่งว่า เราจักรู้สิ่งนั้นในบัดนี้ ชื่อว่า อนนฺญา-

ตัณญัสสามิตินทรีย์), ศัพท์เหล่านี้ เข้าสมาสกับ นามศัพท์ ที่มีความหมายว่ากริยาโดยมาก ด้วย *สูตร นිරูตติ. ว่า อณฺเณ จ, แมกริยาศัพท์และ นามศัพท์ ครั้นถึงความเป็นชื่อแล้ว ก็ยอมเป็น นิบาตไป, อีกนัยหนึ่ง วิ. อนณฺณตณฺณสสามิติ เอว ปฏิปนฺนสฺส ปวตฺตํ อินฺทริยํ อนณฺณตณฺณสสามิตินฺทริยํ* (อินทรีย์ที่เป็นไป ของผู้ปฏิบัติ อย่างนี้ว่า เราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้), สมาส เข้ากับบทหน้าที่ประกอบด้วย อิติ ศัพท์ ตาม นัยสัททนีติ สุตตมาลา (*นีติ. ๖๘๔ ว่า อิตินา จ*) เช่น *โชติปาโลตินามํ* (ชื่อว่า โชติपालะ), **๒.** ปุพฺพภาเค อนณฺณตํ อมตํ ปทํ จตุสจฺจมมํ ว่า ขานิสสามิติ เอว ปฏิปนฺนสฺส อุปฺปชฺชนโต, อินฺทริยญฺจสมภวโต จ **อนณฺณตณฺณสสามิตินฺทริยํ, โสตาปตฺติ มคฺคณฺณํ** (ชื่อว่า อนณฺณตณฺณตณฺณสสามิตินฺทริยํ เพราะเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติ ด้วยมุ่งว่า เราจักรู้ต่อมบทหรือสัจธรรม ๔ ที่ยังไม่รู้มาก่อน และเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่ ได้แก่ โสตาปตฺติมคฺคณฺณ) **๓.** อนาติมฺติ สํสาเร อนณฺณตํ อสจฺจิกตํ จตุสจฺจมมํ, นิพพานเมว ว่า ญสสามิติ ปวตฺตสฺส อินฺทริยํ **อนณฺณตณฺณสสามิตินฺทริยํ, ปรมมคฺคณฺณํ** (อินทรีย์ ของผู้ปฏิบัติที่เป็นไปโดยมุ่งว่า เราจักรู้สัจธรรม ๔ ที่ยังไม่รู้ คือยังไม่บรรลุในสังสารอันไม่รู้ เบื้องต้นและที่สุด หรือว่าพระนิพพานนั่นเอง ชื่อว่า อนณฺณตณฺณตณฺณสสามิตินฺทริยํ ได้แก่ โสตาปตฺติมรรคณฺณ)

อนติกุณฺม (บุ.) การไม่ละเมิด, การไม่ก้าวล่วง วิ. ปุริสสฺส หิตสุโข อนติกุณฺมิตฺวา วตฺตตีติ **อนติกุณฺม** (ภาวะใดเป็นไปไม่ล่วงเลยประโยชน์ สุขของบุรุษ เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนติกุณฺม), [น + อติ + กฺมฺ ชาติ ปทวิกฺเขเป ในความก้าว

เท้า + อ ปัจจัย, เพราะสระอยู่หลัง แปลง น เป็น อน ด้วย *สูตร กจ. ๓๓๔ รูป. ๓๔๕ ว่า สเร อนฺ, ซ้อน ก]* **๒. ไม่ละเมิดศีล** วิ. น อติกุณฺม **อนติกุณฺม, อวิทิกุณฺม** (การไม่ละเมิด ชื่อว่า อนติกุณฺม คือการไม่ล่วงละเมิด), สมาสทินนีสลสฺส กายิกฺวาจสิโก อนติกุณฺมิติ อตฺโถ (หมายความว่า การไม่ละเมิดศีลที่สมาทานแล้ว ทั้งทางกาย และวาจา), บทนี้เป็น *นบุพฺพโท กมฺมธารย สมาส*

อนติธาวณ (นบุ.) การไม่เล่นลวงเลยไป, การ วังเลยไป วิ. อติกุณฺมิตฺวา อธาวณํ อปกฺขนทณฺ **อนติธาวณํ** (การไม่เล่นลวงเลยไป ชื่อว่า อนติธาวณ), [น + อติ + ธาตุ ชาติ ชวเน ในความ เล่นไป + ญ ปัจจัย แปลงเป็น อน, เพราะสระ อยู่หลัง จึงแปลง น เป็น อน]

อนติริตฺต (ติ.) ไม่เป็นเด่น, ไม่เหลือ, ไม่เกิน วิ. อติเรกํ ริงฺจติ คจฺฉตีติ **อนติริตฺต** (สิ่งใดยอมถึงการเป็นของเกิน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนติริตฺต), [อติ + ริง ชาติ คมเน ในความไป + ต ปัจจัย, แปลง จ เป็น ต] วิ. น อติริตฺตํ **อนติริตฺตํ** น อธิกนฺติ อตฺโถ (ไม่ใช่ สิ่งอันเป็นเด่น ชื่อว่า อนติริตฺตํ หมายความว่า ไม่เกิน), เช่นชื่อว่า อนติริตฺตปฺปมาณาติ สุกตวิทฺตติยา ทิมฺโส ฉ วิทฺตติโย ติริยํ อชฺตมเตยฺยวิทฺตติยจฺ อนติกุณฺตปฺปมาณาติ. อกฺปฺปิยกตฺนฺติ วา อตฺโถ คเหตุพฺโพ (คำว่า ไม่เกินประมาณ มีความว่า ด้านยาว ๖ คืบ ด้านกว้าง ๒ คืบครึ่ง โดยคืบสุคต ชื่อว่า ไม่เกินประมาณ), เช่นคำว่า อนติริตฺตํ ขาพฺนียํ วา โภชนียํ วา (ของเคี้ยวก็ดี ของฉันก็ดี อันมิใช่ เเด่น)

อนตฺตา (อิต.) **อนตฺตา ๑. ไม่ใช่ตัวตน** วิ. น อตฺตา อนตฺตา (ไม่ใช่ตัวตน ชื่อว่า อนตฺตา),

นัยนี้เป็น *นนิปาตปุพฺพปท กมฺมธารยสมาส*
๒. ไม่มีตัวตน วิ. นตฺถิ เอเตสํ อตฺตตฺตาติ **อนตฺตา**
 (ตัวตนของภาวะทั้งหลายเหล่านั้น ไม่มี เหตุฉะนั้น
 ภาวะทั้งหลายเหล่านั้นชื่อว่า อนตฺตา), นัยนี้เป็น
นนิปาตปุพฺพปท พหุพฺพทีหิสมาส. ผู้ประสงค์จะ
 ทราบเนื้อความ พึงดูการจำแนกธาตุและปัจจัย
 ที่ อตฺต ศัพท์ ที่อธิบายไว้ในต้นต้นแล้ว) มี
 คำอธิบายว่า อนตฺตตฺตาติ ขนธฺปญฺจกเมว, ตณฺหิ
 อวสวตตฺตณฺเณ จ อตฺตตฺตฺสณฺณตฺตาทีหิ จตฺตฺหิ
 การณฺเหติ จ อนตฺตตฺตา (คำว่า อนตฺตตฺตา หมายถึง
 เบญจขันธ์นั่นเอง, จริงอยู่ เบญจขันธ์นั้น จัดเป็น
 อนัตตฺตา เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปตามอำนาจ
 และเพราะเหตุ ๔ ประการมีความว่างเปล่าจาก
 ตัวตนเป็นต้น)

อนตฺถต (ปฺ.) ผู้ให้ความฉิบหาย, ผู้ก่อความ
 เสียหาย วิ. อนตฺถํ ททาตฺติติ อนตฺถโท **อนตฺถโต**
 (ผู้โดยย่อให้สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ เหตุฉะนั้น ผู้นั้น
 ชื่อว่า อนตฺถท คือ อนตฺถต), [อนตฺถ + ทา ธาตุ
 + อ ปัจจัย, แปลง ท เป็น ต,] วิ. อนตฺถโถ **อโต**
อนตฺถโต (ความเสื่อมเสียจักมีแก่เราจากบุรุษ
 นั้น ชื่อว่า อนตฺถโต), [ลบ โอ, *วินย.อ.๓/๒๖๘*]

อนตฺถท (ปฺ.) ผู้ให้ความฉิบหาย, ผู้ก่อความ
 เสียหาย วิ. อนตฺถํ ททาตฺติติ **อนตฺถโท** (ผู้โดยย่อ
 ให้สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ เหตุฉะนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า
 อนตฺถท), [อนตฺถ + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้
 + อ ปัจจัย] *วินย.อ.๓/๒๖๘*, **อนตฺถกาโม** นัยนี้,
 [อนตฺถ + กมฺ ธาตุ อิจฺฉากนฺตีสฺ ในความต้องการ
 ความประสงค์ + ณ ปัจจัย], นัยเดียวกันนี้เช่น
อนตฺถชนโน โลภ, โทโส, โมโห จ (โลภะ โทสะ
 โมหะ ก่อให้เกิดอนัตถะ), วิ. น อตฺถํ **อนตฺถํ**, ตํ
อนตฺถํ อูปปาเตตฺติติ **อนตฺถชนโน** (ไม่ใช่สิ่งที่มี
 ประโยชน์ ชื่อว่า อนัตถะ, กิเลสใดยังสิ่งที่ไม่มี

ประโยชน์นั้นเกิดขึ้น เหตุนั้น กิเลสนั้น ชื่อว่า
 อนตฺถชนน-กิเลสที่ก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์),
 ชน ธาตุ ชนเน ในความให้เกิด + ยุ ปัจจัย + ณ
 ปัจจัย เป็นบทที่มีกริตปัจจัยในรูปวิเคราะห์)

อนทฺท (อิตฺ.) **๑. ความไม่เอื้อเพื่อ, หัวดี, หัวแข็ง, ไม่รับโอวาท, ไม่เคารพยำเกรง**
 วิ. อนาทิยนา อนาทริยํ โอวาทอคฺคหณฺ
 อจิตฺติกาโร **อนทฺทา** (การไม่เอื้อเพื่อ ไม่อาทร
 ไม่รับโอวาท ไม่เคารพยำเกรง ชื่อว่า อนทฺทา),
 [น + อา + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + อ
 ปัจจัย + รัสสะ อา เป็น อ, แปลง น เป็น อน,
 ช้อน ท] **๒. ความไม่อ่อนโยน, กระด้าง**
 วิ. สุกฺขกฺกฺจฺส วิย อนลลตฺตา อมฺทฺตา วา
อนทฺทา (ความไม่สดชื่น หรือความไม่อ่อนโยน
 เหมือนไม้แห้ง ชื่อว่า อนทฺทา) อทฺทหนํ **อทฺทา**,
 อทฺท อลลภาเว, น อทฺทา **อนทฺทา** (ความสดชื่น
 ชื่อว่า อทฺทา, อทฺท ธาตุ อลลภาเว ในความ
 สดชื่น, ความสดชื่นหาได้ ชื่อว่า อนทฺทา),
พระไตรปิฎกสยามรัฐ เป็น อนาทา (อภิ.วิ.๓๕/๙๕๔/๕๐๑)

อนทฺธ (ติ.) **๑. ไม่ถูกรัด, ไม่ถูกรอบงำ, ไม่ถูก**
ปกปิด วิ. อปริโยนโทธ อนภิกฺขุโต อพฺนธิโต
อนทฺธโร (ผู้ใดไม่ถูกรวบรัด ไม่ถูกรอบงำ ไม่ถูก
 ผูกมัด ผู้นั้นชื่อว่า อนทฺธ), [น + นห ธาตุ พฺนธเน
 ในความผูก + ต ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, แปลง
 ต เป็น ธ, แปลง ห เป็น ท] **๒. ไม่ถูกมัด, ไม่ใช่**
เวลา วิ. น อทฺธา **อนทฺธา** จัดเป็น นปุพฺพปท
 กัมมธารยสมาส ไม่ใช่อทฺธา ชื่อว่า อนทฺธา) ดู
อทฺธา

อนธิวร (ปฺ.) **ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า,**
พระพุทธเจ้า วิ. **๑.** อธิวโร อสฺส นตฺถิติ **อนธิวโร**
 (ผู้ที่ประเสริฐยิ่งกว่า ของพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระองค์นั้น ไม่มี เหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อนธิวร) ๒. อตตโน อธิกสส กสสจ อุตตมปุคคกสส อภาวโต **อนธิวโร** (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า อนธิวร เพราะไม่มีบุคคลสูงสุดใดๆ เหนือกว่าพระองค์) ๓. น ตโต อธิโก วโร อตถิติ **อนธิวโร** ภควา. (บุคคลผู้ประเสริฐ ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีอยู่หาไม่ได้ เหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อนธิวร) ๔. สพพปริยนตคตตภาวตตาวา นตถิ เอตสส อิติ อญโณ อธิโก ปตเถตพโพ อตตภาโวติ **อนธิวโร** ภควา. (อรรถภาพอื่นอันบุคคลผู้ปรารถนา ยิ่งกว่าพระวรกายนี้ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นไม่มี เพราะอรรถภาพของพระองค์ถึงความประเสริฐกว่าอรรถภาพทั้งหมด เหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อนธิวร)

อนนตก (ติ.) **ไม่มีที่สุด, ไม่มีชาย, ไม่มีราคา**
 วิ. นนตกเมว **อนนตกั** (ไม่มีที่ชายนั่นเอง ชื่อว่า อนนตก), คำนี้แสดงในไว้ นนตก พึงดูที่นั่น ในสหพินิติ สุตตมาลาโย (นิปาตปท, ฉบับแปล หน้า ๑๒๓๘) ว่า อ ในที่บางแห่ง เป็นเพียงคำที่ทำให้สละสลวย ปรากฏในบาลี เช่นในบาลี โคपाल-วิมานวตฺถุ (ขุ.วิ.๒๖/๘๐/๑๓๓) ว่า **ขิปี อนนตกั** (วางผ้าไม่มีชาย) ในบาลีนี้ อธิบายว่า ตตถ อนนตกนฺติ นนตกั ปีโลตีกนฺติ (ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนนตก** ได้แก่ ท่อนผ้าไม่มีชาย)

อนนตริตฺวา (กิ.กิต.) **ต่อเนื่อง, ทำให้ไม่มีระหว่าง, ทำให้ไม่มีช่องว่าง** วิ. อนนตริ กตฺวา **อนนตริตฺวา**, อตตโน อนนตริ อพฺยวหิตฺ กตฺวาติ อตฺโถ (อนนตริตฺวา แปลว่า ทำให้ไม่มีระหว่าง, หมายความว่า กระทำให้ไม่มีระหว่างแห่งตน), [อนนตริ ศัพท์ อพฺยวชานตฺถุ มีอรรถว่าต่อเนื่อง

+ อธิ ปัจจัย ลงหลังนามใช้ในความหมายธาตุ ด้วยสูตรนิรุตติที่ปณี *นิรุตติ.๗๑๒* ว่า *ธาทฺวตฺเต นามสฺมิ + ตฺวา* ปัจจัย], ปาฐะว่า อนตริตฺวา ดังนี้ อนตริกั พฺยวหิตฺ กตฺวาตฺยตฺโถ (หมายถึง ทำให้มีระหว่าง)

อนปายินิ (อิต.) **ไม่มีการไปปราศ, ติดตามไป**

๑. วิ. อปอยนํ อปายโย, อปายโย เอติสฺสา อตถิติ **อนปายินิ**, น อนปายินิ **อนปายินิ** (การไปปราศ เรียกว่า อบาย, การไปปราศ ของภูมินั้น มีอยู่ เหตุนั้น ภูมินั้น ชื่อว่า อนปายินิ, การไปปราศหาไม่ได้ ชื่อว่า อนปายินิ), [น + อป + อธิ ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + ณ ปัจจัย ลบ ณ อนุพันธ์, แปลง อธิ เป็น อาย, อธิ ในปัจจัยในตทสสตัดตทิตฺ + อธิ ปัจจัย ในอิตถิลิงค์ แปลง น เป็น อน, น ปุพพทกัมมธารยสฺมาส มิวิเคราหฺกิต และตทิตฺ เป็น ท้อง], ๒. วิ. อนปายตีติ **อนปายินิ** (สิ่งโดย้อมตามไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนปายินิ เช่น ฉายาว **อนปายินิ** (เหมือนเงาที่ติดตามไป), กวีในวิเคราะหฺนี้ คำว่า อนปายตี มีการสลับที่กันและกันแห่ง น กับ อ อักษร เช่นในคำว่า **อนภิเนยฺย** เป็นต้น, ปาฐะว่า **อนปายินิ** ก็มีบ้าง, อีกนัยหนึ่ง น หรือ อนุ + อป + อย ธาตุ คมเน ในการไป + ณ ปัจจัย ลบ ณ อนุพันธ์ และพฤทธิ + อธิ ปัจจัยในอิตถิลิงค์

อนเปกฺขิตฺวา (กิ.กิต.) **ไม่เพ่งเล็ง, ไม่มุ่งหวัง,**

ไม่พิจารณา วิ. น อเปกฺขิตฺวา **อนเปกฺขิตฺวา** (อนเปกฺขิตฺวา แปลว่า ไม่เพ่งเล็งแล้ว), [น + อป + อิกฺข ธาตุ ทสฺสเน ในความเห็น + ตฺวา ปัจจัย + อธิ อากม, แปลง น เป็น อ, แปลง อธิ เป็น เอ] หรือได้รูปเป็น **อนเปกฺขิย** ก็ได้, พึงดูการจำแนก ธาตุและปัจจัยโดยการเทียบบทว่า อเปกฺขิยาน, นัยเดียวกันเช่น **อนเปกฺโข** ลง อ ปัจจัย

อนพฺภิต (ติ.) **ไม่ได้อัพทาน, ผู้ที่สงฆ์ยังไม่ได้ทำ**
อัพทานกรรม วิ. น อพฺภิตพฺโพติ **อนพฺภิตโต**
(ภิกษุใด อันสงฆ์ยังไม่ได้อัพทาน เหตุนั้น ภิกษุนั้น
ชื่อว่า อนพฺภิต), [น + อภิ + อิ ธาตุ คติย ใน
ความไป + ต ปัจจัย, แปลง อภิ เป็น อพฺภ,
แปลง น เป็น อน] ส่วนในอรรถกถาแห่งปาราชิก
กัณฑ์ ว่า อนพฺภิตโตติ น อพฺภิตโต, อสมฺปฏฺิจฺฉิตโต,
อกตพฺภานกมฺโมติ วุตฺตํ โหติ, อนวหาโตติ วา
อตฺถโตติ (บทว่า อนพฺภิตโต ได้แก่ เป็นผู้อันสงฆ์
ไม่ได้อัพทาน คือ ไม่ได้รับรอง มีคำอธิบายว่า ยัง
ไม่ได้ทำอัพทานธรรม มีใจความว่า สงฆ์ยังไม่ได้
เรียกเข้าหมู่)

อนภาวํกต (ติ.) **๑. ทำให้ไม่มีในภายหลัง,**
ทำให้ไม่มีภายหลังต่อๆ ไปอีก วิ. อนุภาวํ
กตา **อนภาวํกตา**. อนภาวํกตาคติปิ ปาโร. ตสฺส
อนุภาวํ คตาคติ อตฺถโต (ธรรมชาติ อันท่านทำให้
ถึงความไม่มีในภายหลัง ชื่อว่า อนภาวํกตา,
ปาฐะว่า อนภาวํกตา ก็มี, หมายความว่า
ถึงความที่สิ่งนั้นไม่มี), ในคำว่า อนภาวํกตา นั้น
พึงทำการตัดบทว่า อนุภาวํ กตา อนภาวํกตา
เช่น อนุจฺฉริยา อนจฺฉริยาติ **๒. ภาวะที่ถึง**
ความไม่มีภายหลังต่อๆ มา วิ. อนุ อนุ ภาวํ
คเมตฺติติ **อนภาวํกโต** (ภาวะโดยอ้อมถึงความไม่มี
ภายหลังภายหลัง เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า
อนภาวํกต), [อนุ + ภาว + คมฺ ธาตุ คติย ใน
ความไป + ต ปัจจัย, ลบ ม], สารตฺถทีปนีฎีกา
อธิบายว่า อนุสทฺโท ปจฺฉาสทฺเทเน สมนานฺตฺถโตติ
(อนุ ศัพท์ มีความหมายเท่ากับศัพท์ว่า ปจฺฉา)

อนภิกฺขุ (ติ.) **ไม่ถูกรอบงำ** วิ. น อภิกฺขุยิตฺถาติ
อนภิกฺขุโต (ผู้ใดไม่ถูกรอบงำ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
อนภิกฺขุ), [น + อภิ + ภฺ ธาตุ สตฺตาย ในความมี

ความเป็น + ต ปัจจัย] นัยเดียวกันเช่น อปริญฺโต
บทนั้น + ปริ บทหน้า

อนภิริติ (อิต.) **๑. ความไม่ยินดี, ความไม่ชอบใจ,**
ความไม่ชอบใจยิ่ง วิ. ปรสมฺปตฺตีสฺสุ นภิรมฺมตฺติ
อนภิริติ, **อนภิริตภาโว** (ภาวะใดไม่อภิรมย์ ใน
เพราะสมบัติผู้อื่น เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า
อนภิริติ ได้แก่ความเปื้อนแห่งบุคคลผู้ไม่ยินดี), [น
+ อภิ + รฺมฺ ธาตุ รฺมฺเณ ในความยินดี + ตี ปัจจัย,
แปลง น เป็น อน] **๒. ไม่ยินดี, เบื่อหน่าย, ระอา**
วิ. อนภิรมฺณ **อนภิริติ** อุกฺกฏฺจา (ความไม่ยินดี
ชื่อว่า อนภิริติ คือเบื่อหน่าย), [น + อภิ + รฺมฺ
ธาตุ รฺมฺเณ ในความยินดี + ตี ปัจจัยในอรรถ
ภาวะ], นัยเดียวกันเช่น **อนภิริโต** บทนี้ลง ต
ปัจจัย, **อนภิริทโรติ** น สฺขิตฺโต น วา ปสาทิตฺติ
อนภิริทโร (ในบทว่า อนภิริทโร มีคำอธิบายว่า
ชื่อว่า อนภิริทโร เพราะอธิบายว่า ผู้มีความสุข
หามิได้ หรือผู้เลื่อมใสหามิได้), ถว **อนภิริทโรติ**
อปฺริบุญฺณสงฺกปโป, โน ปคฺคหิตฺตจิตฺโต, อนภิริธาติ
อปฺริโตสฺตจิตฺตโตติ วุตฺตํ โหติ (อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่า
อนภิริทโร ผู้ไม่ยินดี ได้แก่ ผู้มีความดำริไม่
บริบูรณ์, ผู้มีจิตอันยกขึ้นแล้วหามิได้ มีคำที่ท่าน
อธิบายว่า ไม่ใช่ผู้ยินดีแล้ว ไม่ใช่ผู้มีจิตผ่องใส)

อนภิริทุ (อิต.) **๑. ความไม่ยินดียิ่ง, ซึ้งเคียด**
วิ. ปรสมฺปตฺตีสฺสุ นภิรมฺมตฺติ **อนภิริทุ** (ภาวะใด
ไม่ยินดีสมบัติผู้อื่น เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อน
ภิริทุ), [น + อภิ + รฺก ธาตุ อารมฺเณ ในความ
พยายาม + ตี ปัจจัย] **๒. พยาบาล,**
ปองร้าย วิ. เนว อตฺตโน น ปเรสฺสฺ หิตํ
อภิราธยตฺติ **อนภิริทุ** พยาปาโท (อาการใดไม่
ยินดีแก่กุลทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น เหตุนั้น
อาการนั้น ชื่อว่า อนภิริทุ คือพยาบาท), ศัพท์
นี้เป็นอิติลึงค์), [น + อภิ + ราช ธาตุ อารธาเน

ในความยินดี + ตี ปัจจัย, แปลงเป็น ทธ, รัสสะ
อา เป็น อ, บทว่า **อนภริทโร** ก็นัยนี้ ต ปัจจัย

อนมตคฺค (ติ.) **สังสารวัฏฺหิมิ** เบื้องต้นที่สุดอัน
บุคคลไม่รู้ ๑. มนิตพโพ ภาตพโพติ **มโต**, **มโต**

เอว **อมโต** (สังสารวัฏฺหิโต อันบุคคลกำหนดรู้ เหตุ
นั้น สังสารวัฏฺหินัน ชื่อว่า มต-สังสารอันบุคคลพึง
รู้, มต นั้นเอง ชื่อว่า อมต), อ ในที่นี้ เป็น

อรรถศัพท์ภาวะ มีความหมายเท่ากับ มต เช่น อ
ในคำว่า **อนวชฺช** [อ + วชฺช = อวชฺช-โทษ, น +

อวชฺช = อนวชฺช-ไม่มีโทษ], วิ. นตฺถิ **อมโต**
ภาตพโพ **อคโค** โภภฺยิยสส สํสารปวตตสสชาติ

อนมตคฺค (เบื้องต้น ที่สุด อันบุคคลพึงกำหนด
รู้ แห่งสังสารวัฏฺหิโตที่หม่นไป ไม่มี เหตุ นั้น

สังสารวัฏฺหินัน ชื่อว่า อนมตคฺค-สังสารวัฏฺหิอัน
บุคคลไม่รู้เบื้องต้นและที่สุด), วิ. มนิตพโพ **อคโค**

โภภฺยิย นตฺถิตติ อตฺถิ. สํสารสส ปุพฺพโภภฺยิย นตฺถิ
อิจฺเจว วุตฺตํ โหติ (อธิบายว่า เบื้องต้นที่สุดอัน

บุคคลกำหนดรู้ ไม่มี หมายความว่า สังสารวัฏฺหิไม่
มีเบื้องต้นและที่สุด) ๒. มนียตฺติ **อมโต** โย **อคโค**

ปญฺชิตฺเตน, อกาโร ตพฺภาเว วุตฺตติ (เบื้องต้นและ
ที่สุดได้อันบัณฑิตกำหนดรู้ เหตุ นั้น เบื้องต้นและ

ที่สุดนั้น ชื่อว่า อมต, อ ใช้ในอรรถศัพท์ภาวะ-มี
ความหมายเดียวกับ มต), วิ. อชนํ ปจฺมํ คมนํ

ปวตฺตณํ **อคโค** (การถึงคือเป็นไปก่อน ชื่อว่า
อคค), [อช ธาตุ คมน ในความไป + ค ปัจจัย

และ แปลง ช เป็น ค, กจ. ๖๓๘ รูป. ๖๖๐ ว่า
วชาที่หิ เป็นต้น] วิ. นตฺถิ **อมโต** **อคโค** อาทิ ยสส

สํสารสส โส **อนมตคฺค** (เบื้องต้นและที่สุด คือ
เริ่มต้นและที่สุดอันบุคคลกำหนดรู้ ของ

สังสารวัฏฺหิโต ไม่มี เหตุ นั้น สังสารวัฏฺหินันชื่อว่า
อนมตคฺค), ในปรมัตถมัถฺยชฺสา ๑/๑๓๒ แสดงไว้

ว่า **อนมตคฺเคติ** **อนุ** **อนุ** **อมตคฺเค** **อนา** **ทิมิต**

(คำว่า อันมีที่สุดที่ใครๆ รู้ไม่ได้ คือรู้ว่าไม่มี
เบื้องต้นในสังสารวัฏฺหิอันมีที่สุดที่ใครๆ ตามรู้

ไม่ได้) ๓. วิ. มตฺ เอว **อมตํ**, **น** **อมตํ** **อนมตํ**,
อนมตํ **อคคํ** **ยสสชาติ** **อนมตคฺค**, **นนิ** **ปาโต**

ตพฺภาวตฺถ, **มน** **ญาเณ**, **ต**, **นโลโป** (การรู้นั้นเอง
ชื่อว่า อมต, การรู้หามิได้ ชื่อว่า อนมต-การไม่รู้,

การไม่รู้ เป็นยอดแห่งสังสารวัฏฺหิใดมีอยู่ เหตุ นั้น
สังสารวัฏฺหินันชื่อว่า อนมตคฺค), [น นิบาท + อ

ตฺพฺภาวเต คืออักษรที่ไม่มีความหมายเพิ่ม +
มน ธาตุ ญาเณ ในความรู้ + ต ปัจจัย + ลบ น

ที่สุดธาตุ]

อนย (ป.) ๑. **ไม่ใช่ความเจริญ, ความเสื่อม**

วิ. **น** **อโย** **อนโย**, **อวุชฺฌมฺยา** **เอตํ** **นยํ** (ความเจริญ
หามิได้ ชื่อว่า อนย, การนำไปนั้นเพื่อความไม่

เจริญ), [น + อโย ธาตุ วุชฺฌมฺย ในความเจริญ +
อ ปัจจัย], ๒. **ไม่นำพาความเจริญ** วิ. **อนยํ** **น**

วา **อโย** **นยตฺติ** **อนโย** (ภาวะใดไม่นำ หรือไม่นำ
ความเจริญ เหตุ นั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนย), [น +

นโย ธาตุ นย ในความนำไป + ณ ปัจจัย, แปลง อี
เป็น อโย] ๓. **ไม่ใช่สิ่งที่เกิดเพราะบุญ, ความ**

ทุกข์ วิ. **ปุญฺณกมฺมโต** **เอติ** **อุปฺปชฺชตฺติ** **อโย**, **สุขํ**
วทฺหมิ **วา** (สิ่งโดยย่อเกิดขึ้น จากบุญกรรม

เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อโย คือสุข หรือความ
เจริญ), [เอิ ธาตุ อุปฺปชฺชเน ในความเกิดขึ้น + อ

ปัจจัย, แปลง อี เป็น อโย] วิ. **ตปฺปฏิ** **ปกฺขโต**
อนโย, **ทุกฺขํ** **อวทฺหมิ** **วา** (ชื่อว่า อนย คือทุกข์

เพราะตรงข้ามกับ อโย คือความสุข หรือความไม่
เจริญ) ๔. **ทุกข์, ภาวะที่ตรงกับภาวะที่เป็นไป**

โดยความชอบใจ วิ. **เอติ** **อิฏฺฐภาเว** **น** **ปวตฺตตฺติ**
อโย, **สุขํ** (ภาวะโดยย่อไป คือเป็นไปโดยความ

เป็นสิ่งที่เขายินดีแล้ว เหตุ นั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า
อโย ได้แก่ สุข), [เอิ ธาตุ ปวตฺตเน ในความเป็นไป

+ อ ปัจจัย], ตปปฏิกฺเขเปน **อนโย**, ทุกฺขิ (ที่ชื่อว่า อนโย เพราะเป็นสิ่งตรงข้ามกับ อโย-สุขุ ได้แก่ ทุกฺขิ)

อนริย (ติ.) **ไม่ใช่อริยะ, ไม่ประเสริฐ, ไม่ใช่ของอารยชน, ไม่หมดจด, ไม่ใช่สิ่งสูงสุด** วิ. น อริโย **อนริโย**, น วิสุทฺโธ น อุตฺตโม, วิ. น วา อริยานํ สนฺตโก **อนริโย** (อีกนัยหนึ่ง ไม่ใช่ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย จึงชื่อว่า อนริย), [น + อร ธาตุ คติยฺ ในความไป + ฌย ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, อิ อากม]

อนล (บุ.) **ไฟ ๑. ไฟเป็นเหตุมีชีวิตอยู่** วิ. อนติ ชีวิติ เอเตนาติ **อนโล** (บุคคลย่อมมีชีวิตเป็นอยู่ได้ ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนล), [อน ธาตุ ปาณเน ในความเป็นอยู่ + อล ปัจจัย] **๒. ไฟเป็นเครื่องรักษาชีวิตสัตว์** วิ. อนนฺติ ปาเลนฺติ อเนนาติ **อนโล** ปาวโก (สัตว์ทั้งหลายย่อมรักษาไว้ได้ ด้วยไฟใด เหตุนั้น ไฟนั้น ชื่อว่า อนล คือไฟ), [อน ธาตุ ปาเลน ในความรักษา + อล ปัจจัย] ใน อรรถกถาชาดก (ชา.อ.๗/๒๖๕) แปลว่า ไม่อ้อม คือแสดงไว้ว่า **อนโลติ** อติตโต (บทว่า อนโล แปลว่า ไม่อ้อม), **๓. ผู้ไม่มีความสามารถ** วิ. นตฺถิ อลํ สมตฺถโย ยสฺสาติ **อนโล** (ความสามารถของบุคคลใดไม่มี เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า อนล), [น + อลํ, พหุพพีหิ สมาส], ในบางแห่งกล่าวว่า อนล หมายถึง อุตฺ เช่นในคำว่า กมฺมจิตฺตานลาหารปจฺจยาณํ วเสนฺธ วิ. นตฺถิ อลํ สมตฺถโย ยสฺสาติ **อนโล** (ภาวะที่เหมาะสม คือสามารถ ของไฟใด ไม่มี เหตุนั้น ไฟนั้นชื่อว่า อนล), [น + อลํ], นปุพฺพบทกัมม ธารยสมาส

อนวชฺช (ติ.) **ไม่ควรติเตียน, ไม่ใช่สิ่งที่ควรติเตียน, ไม่มีโทษ** วิ. ชาตฺยาจาราทีหิ นิหิโนยฺนติ

น อวทิตฺโพติ **อนวชฺช** (ผู้ใดอันเขาไม่ควรติเตียนว่า ผู้นี้เลวทรามโดยชาติและมารยาท เป็นต้น เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนวชฺช), [น + อ อักษรเป็น ตพภาว คืออักษรที่เติมลงไปมีความหมายเท่าเดิม + วท ธาตุ วิตฺติยฺ วาจาญ ในความกล่าว + ฌย ปัจจัย, แปลง ทย เป็น ชช, แปลง น เป็น อน] **๒. ไม่ใช่โทษ** วิ. น อวชฺชํ อนวชฺชํ (สิ่งที่มีโทษหาไม่ได้ ชื่อว่า อนวชฺช), *นปุพฺพปทสมาส*

อนวฺภูจฺาน (นบุ.) **ไม่มั่นคง, ไม่ตั้งมั่น, ไม่หยุดยั้ง, ไม่ใช่ฐานะ** วิ. อวฺภูจฺิตฺเต อวฺภูจฺานํ (อันเขาตั้งลง ชื่อว่า อวฺภูจฺาน), [อว + จา ธาตุ คตินิวตฺติยฺ ในการห้ามการไป + ญฺ ปัจจัย แปลง เป็น อน, ชอน ภู] วิ. น อวฺภูจฺานนฺติ **อนวฺภูจฺานํ** (ไม่ใช่สิ่งที่ตั้งลง ชื่อว่า อนวฺภูจฺาน), แปลง น เป็น อน ปาฐะว่า อนวตฺถานํ ก็มี มีความหมายว่า **สมภโม** หมุน, กลิ้ง หรือ **อวฺปฺสโม** ไม่สงบ

อนวตฺตต (บุ.) **สระน้ำ, สระโอนดาต, สระที่น้ำไม่แห้งไป ๑. วิ. อุทเกน น อวตปติ เอตฺถาติ **อนวตฺตโต**** (ความร้อนไม่เผาให้เหือดแห้ง เพราะมีน้ำในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อนวตฺตต), [น + อว + ตป ธาตุ ตปเน ในความร้อน + ต ปัจจัย] **๒. สุริยรัสีสมณฺญจฺาเวณ อุทกํ น อวตปติ เอตฺถาติ **อนวตฺตโต**** โอนตฺตโต (น้ำไม่อุ่น เพราะแสงอาทิตย์ส่องไม่ถึงในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อนวตฺตต ได้แก่ สระโอนดาต), [น + อว + ตป ธาตุ ตปเน ในความร้อน + ต ปัจจัย, แปลง น เป็น อน, แปลง โอ เป็น อว]

อนวรต (ติ.) **แน่นอน, เนิอนิตย, เทียงแท้, ประจำ, ทุกเมื่อ** วิ. น อวรมตฺติ **อนวรตํ** สนฺตตํ (สิ่งใดไม่เว้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนวรต ได้แก่

อนตยติ อนตคฺณนาติ **อนตฺ** (สิ่งโดยย่อมติด หรือ อันล้าไสน้อยพันไว้ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนต)
๓. ที่สุด, ชาย, रिम, เขต, แดน, ปลาย, ไปอยู่
 วิ. อมติ คจฉตีติ **อนโต** (ภาวะโดยย่อไป ย่อมถึง เหตุุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนต), [อม ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + อนต ปัจจัย, ลบ ม] วิ. อวสาน-
 ภาเวน อมยติ ฌายตีติ **อนโต อนตฺ** (ภาวะใดอัน เขารู้ โดยความเป็นสิ่งสุดท้าย เหตุุนั้น ภาวะนั้น
 ชื่อว่า อนต), [อม ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + ต
 ปัจจัย + ลบ ม, แปลง ต เป็น นต] วิ. โอสาน-
 ภาเวน อมติ ปวตตตีติ **อนโต** (ภาวะโดยย่อ
 เป็นไป โดยความเป็นสิ่งสุดท้าย เหตุุนั้น ภาวะ
 นั้น ชื่อว่า อนต), [อม ธาตุ ปวตตเน ในความ
 เป็นไป + อนต ปัจจัย] **๔. ที่สุดภพ, สุดท้าย,**
โรค วิ. อมติ คจฉติ ภวบฺปนฺโร โอสานเมตฺถาติ
อนโต (ความต่อเนื่องแห่งภพถึงที่สุดในที่นั้น
 เหตุุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อนต) วิ. อมติ คจฉติ เอตถ
 โวसानนฺติ **อนโต** (สัตว์เป็นต้นไปถึงที่สุดในที่นั้น
 เหตุุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อนต) วิ. อมตีติ **อนโต**
 (ภาวะใดเป็นโรค เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนต),
 [อม ธาตุ โรเค ในความเป็นโรค + อนต ปัจจัย]
๕. ส่วน วิ. อวยวภาเวน อาสนนภาเวน วา อมติ
 ปวตตตีติ **อนโต** (สิ่งโดยย่อมเป็นไป โดยความ
 เป็นส่วนประกอบ หรือความเป็นของใกล้กัน
 เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนต), [อม ธาตุ + ต ปัจจัย,
 แปลง ม เป็น น] วิ. อมติ ยาศีติ **อนโต** (สิ่งใด
 ย่อมเป็นไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนต), [อม
 ธาตุ คมเน ในความไป + ต ปัจจัย *โมค.๗/๘๒*
ว่า วาทีหิ โต, แปลง ม เป็น น] วิ. อสตี ยาศีติ
อนโต (สิ่งโดยย่อมเป็นไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
 อนต), [อส ธาตุ คมเน ในความไป + ต ปัจจัย,
 แปลง ส เป็น น] วิ. อวตีติ **อนโต** (สิ่งโดยย่อ

เป็นไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนต), [อว ธาตุ
 คมเน ในความไป + ต ปัจจัย, แปลง ว เป็น น]
๖. พระนิพพาน, พระอรหัตผล วิ. สงฺขารานํ
 อวसाने ชาตํ **อนตํ**, นิพพานํ. อถ วา มคฺคสฺส
 ปรีโยसाने ปวตตํ **อนตํ**, อรหตฺตผลํ (ภาวะที่เกิด
 ในที่สุดแห่งสังขารทั้งหลาย ชื่อว่า อนต คือ
 พระนิพพาน, อนึ่ง ภาวะที่เป็นไปในที่สุดแห่ง
 มรรค ชื่อว่า อนต คือ อรหัตผล) เช่น **เวทนตฺตุ**
 (ผู้ถึงที่สุดแห่งเวท); **อนต** ศัพท์ **อนัตถิย** เป็น
 ปุ่่งลิ่งค์และนปุ่่งสกลิ่งค์ ในสัททนินิตี ธาตุมาลา
 (*ฉบับ แปล หน้า ๑๘๕*) แสดงความหมาย อนต
 ศัพท์ไว้ว่า

กฺุณปนตํ **อนติมณฺจ** มริยาโท จ ลามกํ
 โภฏฺฐาโส โภฏฺฐิเม อตฺถา **อนตสทฺเทน** ภาสิตา
 (ท่านกล่าวความหมายแห่ง อนต ศัพท์ไว้ว่า
 กุณปนต-สัใหญ่, อนติม-ริม, ชาย, มริยาท-เขต,
 แดน, ลามก-เลว, ทราม, โภฏฐาส-ส่วน, โภฏ-
 ที่สุด), การอธิบายโดยพิสดารบัณฑิตพึงค้นดู
 ในสัททนินิตินั้นเถิด, อนต ที่เป็นนิบาต อพฺภนฺตร
 ใช้ในความหมายว่าภายใน เช่นในคำว่า นครสฺส
 อนโต อนโตนคร

อนตฺก (ปุ.) **ผู้ทำที่สุด, ผู้ทำความพินาศ, ผู้ทำ**
ให้ถึงความเลว, มัจจุราช, ความตาย, มาร
 วิ. โลกานํ **อนตํ** วินาสํ ลามกภาวํ วา กโรตีติ
อนตโก มัจจุราชา มาโร จ (ภาวะโดยย่อมกระทำ
 ที่สุด ความพินาศ และความเลวทราม ให้แก่
 ชาวโลก เหตุุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนตก ได้แก่
 ความตาย และมาร), [อนต + กร ธาตุ + ร
 ปัจจัย *กจ.๕๓๘* รูป.๕๙๕ *ว่า สัหณณฺญาเย วา โร*
โฆ, ลบ ร]

อนตฺกร (ปุ.) **พระผู้มีพระภาคเจ้า, ผู้ทรง**
กระทำที่สุดแห่งทุกข์ วิ. อนตํ กโรตีติ **อนตฺกโร,**

สกลวณฺณทุกขสส สกสนฺตฺวานเน, ปรสนฺตฺวานเน จ วินาสกโร อภาวกโรติ อตฺถโ, ภควา (พระพุทธเจ้า ทรงกระทำที่สุด หมายความว่า ทำให้ทุกข์ใน วัฏฏะทั้งสิ้น ในสันดานพระองค์ และในสันดาน สัตว์อื่น ให้พินาศหมดสิ้นไป เหตุนั้น พระองค์จึง ทรงพระนามว่า อนตฺกร ได้แก่ พระผู้มีพระภาค เจ้า), [อนต + กร ชาติ + อ ปัจจัย]

อนตคคาทิกา (อิต.) **ทิวี่ที่ถือเอาที่สดุคือเลว คือสัสตทิวี่และอุจเฉททิวี่** วิ. สสสตฺจฺเฉท- สงฺขาตฺ อนตฺ ลามกํ คณฺหาติ, คณฺหาเปตฺติติ วา **อนตคคาทิกา** (ทิวี่ที่ถือหรือให้ยัดถือเอาที่สดุคือ เลวทรามคือสัสตทิวี่และอุจเฉททิวี่ เหตุนั้น ทิวี่นั้นชื่อว่า อนตคคาทิกา), [อนต + คห ชาติ อุปาทาเน ในความยัดถือ + ณฺวฺ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]

อนตคฺคุณ (นป.) **ลำไส้เล็ก, ลำไส้ที่พันลำไส้ใหญ่** วิ. อนฺเต คฺคุณฺติ พนฺธตฺติ **อนตคฺคุณ** อนตฺโกโค (สิ่งใดยอมพันลำไส้ใหญ่ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนตคฺคุณ ได้แก่ลำไส้), [อนต + คฺคุณ ชาติ พนฺธเน ในความผูก + อ ปัจจัย], วิ. อนตฺโต คฺคุณํ รสส- ภาวนฺติ **อนตคฺคุณ** (ทบไส้ที่มีความสั้นกว่าลำไส้ ใหญ่ ชื่อว่า อนตคฺคุณ)

อนตฺกุ (ป.) **๑. พระอรหันต์, ผู้ถึงที่สดุคือ พระนิพพาน** วิ. อนตฺ นิพฺพานํ คจฺจตฺติ **อนตฺกุ**, วณฺณทุกขสส ตีหิ ปริณฺยาหิ อนตคตฺตฺตา **อนตฺกุ**, อรฺหา (ผู้ใดยอมบรรลฺถถึงที่สดุคือพระนิพพาน เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนตฺกุ ผู้ถึงที่สดุ, ชื่อว่า อนตฺกุ เพราะเป็นผู้ถึงที่สดุทุกขในวัฏฏะ ด้วย ปริณฺญา ๓ ได้แก่ พระอรหันต์), [อนต + คม ชาติ + รฺ ปัจจัย, ลบ ร และ ม], วิ. อนตฺ คณฺตุํ สิลมฺสสาติ **อนตฺกุ** (การถึงที่สดุเป็นปกติของพระ อรหันต์นั้น เหตุนั้น พระอรหันต์องค์นั้น ชื่อว่า

อนตฺกุ), **๒. มาร, ผู้มีปกติไปที่สดุ** วิ. อนตคฺมน- สึโล **อนตฺกุ** มาโร (ผู้ใดยอมไปสู่ที่สดุ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนตฺกุ ได้แก่มาร), วิ. มรณํ ปาปนฺโต วา อฺกุสลานํ ฆมฺมานํ อนตฺ คตฺตฺตา วา **อนตฺกุ** (มาร ได้แก่ชื่อว่า อนตฺกุ เพราะให้ถึงตาย หรือ เพราะทำให้ถึงที่สดุตฺกฺุสตรธรรม), [อนต + คม ชาติ คตฺมฺหิ ในความไป + รฺ ปัจจัย ลบ ร เป็นต้น]

อนตฺมโส (อพ.) **๑. โดยเป็นสิ่งที่เกิดมีในที่สุด** วิ. อนฺเต ชาโต **อนตฺโม** (ธรรมที่เกิดในที่สุด ชื่อว่า อนตฺม), [อนต + อิม ปัจจัย + โส ปัจจัยใน อรรถแห่ง นา วิภตฺติ, แปลง อี เป็น อ], **๒. กำหนดที่สดุ, ครอบคลุมไปถึงที่สดุ** (ติ.) วิ. อนตฺ วา มสฺตฺติ **อนตฺมโส** (อีกนัยหนึ่ง สิ่งใด มุ่งไปถึงที่สดุ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนตฺมโส), [อนต + มส ชาติ อามฺสเน ในความลูบคลำ + อ ปัจจัย]

อนตฺร (ติ.) **มีในระหว่าง, มีในภายใน, เว้น, ว่าง, ฝ้า, เครื่องนุ่งห่ม** **๑.** วิ. อนตฺเร ภวํ **อนตฺร** (สิ่งใดมีในระหว่าง สิ่งนั้น ชื่อว่า อนตฺร), [ณ ปัจจัยแทน ภว] **๒. ระหว่าง, กลาง, ที่ยัดข้าง ทั้งสองไว้** วิ. เทวํ ปกฺเข อนตฺติ พนฺธตฺติ **อนตฺร** (สิ่งใดผูกยัดข้างทั้งสองไว้ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนตฺร), [อติ ชาติ พนฺธเน ในความผูก + อร ปัจจัย] **๓. อนตฺ ราติ ทาทตฺติ อนตฺร** (สิ่งใดยอม ให้ที่สดุ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนตฺร), [อนต + รา ชาติ ทาเน ในความให้ + อ ปัจจัย]; อนตฺร ศัพท์ ปรากฏความหมายต่างๆ เช่น ท่ามกลาง ฝ้า เป็นต้น ฉะนั้น ใน *อภิธานปทีปิกา (คาถา ๘๐๒)* จึงแสดงความหมาย ของ อนตฺร ว่า **อนตฺร มฆมฺวตฺถลฺล- ขโณกาโสธิเหตุสุ พยวฺธาเน วินตฺถล จ ฆาเท ฉิทฺเท มนฺสยฺปิ**

อนฺตร ศัพท์ มีความหมายว่า มัชฌ-ท่ามกลาง, วัตถุ-ผ้า, อดฺย-อื่น, ฌณ-ชั่วขณะ, โอกาส-โอกาส, โออิ-เขตแดน, เหตุ-เหตุ, พุยาธาน-ระหว่าง, วินตฺถ-การเว้น, เกท-ความแตกต่าง, ฉิทฺท-ช่อง, มน-ใจ

อีกอย่างหนึ่ง บางแห่ง อนฺตร ศัพท์ เป็น ไวยากรณ์ของคำว่า สารถี เช่นคำว่า ปุริสนฺตร, บางแห่งมีความหมายว่า นานตต ความต่างกัน เช่นในข้อว่า วิญญะยํ เตสมนฺตร แต่ใน *สัททนีติ สุตตมาลา ฉบับแปล หน้า ๑๒๙๔* ว่า อนฺตรา ศัพท์ ใช้ในความหมายว่า เหตุ ฌณะ จิต ท่ามกลาง ระหว่าง เป็นต้น, จริงอย่างนั้น อนฺตรา ศัพท์ ใช้ในอรรถว่า เหตุ เช่นในข้อว่า ตทนฺตรํ โภ ชาเนยย อดฺยตฺร ตถาคตา (นอกจากพระตถาคต ใครเล่าจะพึงรู้เหตุนี้), ใช้ในอรรถว่า ฌณะ เช่นในข้อว่า อทฺทส มํ ภนเต อดฺยตฺรา อิตถิ วิชฺชนตฺริกาย ภาชนํ โธวฺนติ (ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หญิงคนหนึ่งล้างภาชนะ ได้เห็นข้าพระองค์ในขณะฟ้าแลบ), ใช้ในอรรถว่า จิต เช่นในข้อว่า ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ ปาปา (ปาป ไม่มีในจิตของบุคคลใด), ใช้ในอรรถว่า ท่ามกลาง เช่นในข้อว่า อนฺตราโวसानมาปาติ (ถึงที่สุดเ็นท่ามกลาง), ใช้ในอรรถว่า ระหว่าง เช่นในข้อว่า อปิจาโย ตโปทา ทฺวินนํ มหानิรยานํ อนฺตริกาย คจฺฉติ (อีกประการหนึ่ง ป่อน้ำร้อน ชื่อว่า ตโปทา นี้ มาจากระหว่างมหานรกทั้งสอง), นัยเดียวกันเช่น *อนฺตริตา* ลง อิต ปัจจาย แทน สลฺยชาติ

อนฺตรกถา (อิตฺ.) ถ้อยคำที่มามีถึงท่ามกลาง, ถ้อยคำยังไม่จบ, ถ้อยคำอยู่ระหว่างคำเริ่มและ คำลงท้าย วิ. มชฺฌํ ปตฺตา กถา *อนฺตรกถา*. *อนฺตรกถา*ติ อวसानํ อปฺปตฺวา อารมฺภสฺส จ

อวसानสฺส จ เวมฺชณฺณฺจานํ ปตฺตกถา (ถ้อยคำที่มาถึงท่ามกลาง ชื่อว่า *อนฺตรกถา*, ถ้อยคำที่ยังไม่ถึงที่สุด มาถึงตรงกลางระหว่างคำเริ่มและ คำลงท้าย ชื่อว่า *อนฺตรกถา*), ในพระบาลีว่า **อนฺตรากถา**

อนฺตรมร (อพ.น.ป.) ระแวกบ้าน, ภายในบ้าน, หมู่บ้าน วิ. อนฺตเร ชฺรานิ เอตถ, เอตฺตสฺสาติ วา *อนฺตรมร* (เรือนทั้งหลาย ในระหว่าง มีอยู่ในบ้านนั้น หรือเรือนทั้งหลายแห่งบ้านนั้น มีอยู่ เหตุนี้ บ้านนั้นชื่อว่า *อนฺตรมร* ได้แก่ หมู่บ้าน), นัยนี้เป็น *พหุพพีทิสฺมาส*. **อนฺตรมรฺนติ** กตถจि นครทวารสฺส พหิอินทชิลโต ปฏฺจาย อนฺโตคาโม วุจฺจติ, กตถจि ชฺรุมมารโต ปฏฺจาย อนฺโตเคหิ (คำว่า *อนฺตรมร* ในที่บางแห่ง ท่านกล่าวมุ่งถึงตั้งแต่ริมนอกเสาหลักเมืองนอกประตูเมือง ถึงภายใน หมู่บ้าน, บางแห่งมุ่งถึง ตั้งแต่ธรณีประตูเรือนถึง ภายในเรือน)

อนฺตรธาน (น.ป.) อันตรธาน, ไม่ปรากฏ, การสูญ, ภาวะสิ่งที่ทรงความว่าง วิ.อนฺตรํ ธรฺติ อนฺตรธาติติ วา *อนฺตรธาน* (ภาวะใดทรงไว้ซึ่ง ความว่าง หรือสูญหาย เหตุนี้ ภาวะนั้น ชื่อว่า *อนฺตรธาน*), [อนฺตร + ธา ธาตุ ธารณ ในความ ทรงไว้ + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน]

อนฺตรวาสก (ป.) อันตรวาสก, ผ้าที่อยู่กลาง, ผ้านุ่ง เรียกแบบสามัญว่า ผ้านุ่ง ๑. วิ. อนฺตเร มชฺฌเม ภโว วาโส *อนฺตรวาสโก* (ผ้านุ่งที่อยู่ระหว่างกลาง ชื่อว่า *อนฺตรวาสก*), [ก สกัถ์] ๒. วิ. อนฺตรํ มชฺฌเม กฏฺปิปฺเทเส วาโส วตถิ *อนฺตรวาโส*, *อนฺตรวาโส*เอว *อนฺตรวาสโก* (ผ้านุ่งตรงกลาง คือที่เอว ชื่อว่า *อนฺตรวาส*, *อนฺตรวาส* นั้นเอง ชื่อว่า *อนฺตรวาสก*) ๓. อนฺตเร วสฺตีติ *อนฺตรวาสโก* (พระนุ่งผ้าได้ไว้

ข้างใน เหตุ นั้น ผ้านั้น ชื่อว่า อนุตรวาสก), [อนุต + วส ธาตุ นิวาเส ในการนุ่ง + ญว ปัจจัย] ใน นิรุตติที่ปณี (นิรุตติ. ๗๙๑) วิ. อนุตเร วาสยติ นิวาস্যิตติ **อนุตรวาสโก** (ผ้าใดเขานุ่งไว้ข้างใน เหตุ นั้น ผ้านั้น ชื่อว่า อนุตรวาสก) วิ. วสตี สีเสนาตี **วาสโก** (เขานุ่งผ้าใดโดยปกติ เหตุ นั้น ผ้านั้น ชื่อว่า วาสก), [วส ธาตุ นิวาเส ในความนุ่ง + ญว ปัจจัย แปลงเป็น อก และ พุทธิ อ เป็น อา] วิ. อนุตเร **วาสโก อนุตรวาสโก** (ผ้านุ่งในภายใน ชื่อว่า อนุตรวาสก), ที่ขโมต มุฏจิปถจกั ติริยั ทวิหตถั ปมาณิกจิวัร (ได้แก่ จิวัรได้ประมาณ ยาว ๕ ศอกก่า กว้าง ๒ ศอก), มุฏจิปถจกนติ จตุหตเถ มินิตวา ปถจมั หตถั มุฏฐี กตวา มินิตพพ (คำว่า ๕ ศอกก่า หมายถึง กำหนดนับ ๔ ศอกแล้ว ศอกที่ ๕ ทำมือให้เป็น กำปั้น)

อนุตริทิต (ติ.) **อันตรธานแล้ว** วิ. อนุตริธยิตติ **อนุตริทิต** (สิ่งใดอันตรธานแล้ว เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุตริทิต), [อนุต + ธา ธาตุ ธารणे ในความทรงไว้ + ต ปัจจัยเป็นกัตตุวาจก, แปลง ธา เป็น ทิ]

อนุตราปรินิพพายี (ปุ.) **ผู้ปรินิพพานในระหว่าง**, ๑ ในอนาคามี ๕ วิ. อายุยกปปัสส อนุตเร เวมชฌเ อวสสั ปรินิพพายีสสตีติ **อนุตราปรินิพพายี** (พระอนาคามีใด จักปรินิพพานแน่นอน ในระหว่างแห่งอายุกับ เหตุ นั้น พระอนาคามีนั้น ชื่อว่า อนุตราปรินิพพายี), [อนุตรา + ปริ + นิ + วา ธาตุ คติย ในความไป + ณี ปัจจัย + ย อาคม, ซ้อน ว, แปลง วว เป็น พพ], *ในอภิธรรมมัตถสังคหทีปนีฎีกา* ว่า อนุตราปรินิพพายีติ เอวั เอวรูปุ ปุคคโล ปถจสุ สุททาวาสภูมิจสุ เอเกกสมิ อูปปชชิตวา อูปปนสมนนตรา วา อายุยกปมาณ-

เวมชฌม อูปปตตี วา อรหตตี ปตวา อายุ-เวมชฌสส อนุตราเยว ปรินิพพานโต อนุตรา ปรินิพพายีติ วุจจตีติ (บทว่า อนุตราปรินิพพายี มีความว่า บุคคลมีอย่างนั้นเป็นรูป ท่านเรียกว่า อนุตราปรินิพพายี เพราะปรินิพพานในระหว่างใกล้เกิด เพราะที่เกิดในภูมิใดภูมิหนึ่ง บรรดา สุททาวาสภูมิ ๕ หรือบรรลุประอรหัตต์ยังไม่ถึงกลางอายุแล้วปรินิพพานระหว่างกลางอายุ) พิงทราบอธิบายว่า วา ศัพท์รวบเอาความหมายว่า บรรลุประอรหัตต์ถึงกลางอายุเข้ามาด้วย, จริงอย่างนั้น ในอรรถกถาปฏิสัมภิตามรรค ว่า พระอนาคามี ชื่อว่า เพราะปรินิพพาน ด้วยการดับกิเลสในระหว่างกลางอายุนั้นแล อนึ่ง พระอนาคามีนั้นมี ๓ จำพวก คือ ท่านผู้จะปรินิพพานในระหว่างใกล้เกิด ๑ ท่านผู้จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ถึงกึ่ง ๑ ท่านผู้จะปรินิพพานในระหว่างอายุถึงกึ่ง ๑

อนุตราโย (ปุ.) ๑. **อันตรราย, สิ่งขัดขวาง, สิ่งรบกวน** วิ. จุติปฏิสนธิ์นั อนุตเร อยตีติ **อนุตราโย** (สิ่งใดยอมเป็นไปในระหว่างจุติและปฏิสนธิ เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อันตรราย), [อนุต + อย ธาตุ ปวตตเน ในความเป็นไป + อ ปัจจัย] ๒. **อันตรราย, สิ่งรบกวน** วิ. จุติปฏิสนธิ์นั อนุตเร อายนตี อาตปนตี อเนนาตี **อนุตราโย** (สัตว์เกิดทั้งหลายเดือดร้อนในระหว่างจุติและปฏิสนธิ ด้วยเหตุ นั้น ฉะนั้น เหตุ นั้น จึงชื่อว่า อนุตราโย), [อาย ธาตุ อาตาเป ในความเดือดร้อน + ญ ปัจจัย] ๓. **เหตุทำให้ความสำเร็จมีช่องว่าง** วิ. การียสิทถั อนุตริ วยวธานั อายตี คจจติ อเนนาตี **อนุตราโย** (กรรมที่ควรทำให้สำเร็จไปถึงระหว่าง หรือมีระหว่าง ด้วยสิ่งนั้น เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุตราโย) ๔. **อันตรราย, สิ่งที่คั่น**

ระหว่าง วิ. อนุตรา เวมขุเณ เอติ อาปตตีติ **อนุตราโย** (สิ่งใดตกไประหว่างกลาง เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุตราโย) วิ. ตนต์สมปตติยา วา วิพณชนวเสน สตตสนตทานสส อนุตเร เวมขุเณ เอติ อาคจจตีติ **อนุตราโย** (สิ่งใดมาคั่นกลาง ระหว่างแห่งสันตทานแห่งสัตว์ ด้วยการตัดสมบัติ นั้นๆ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุตราโย), ได้แก่สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ในทิวฐธรรม เป็นต้น หรือ อุปัทวะ, [อนุตรา + อิ ธาตุ + ณ ปัจจัย, แปลง อิ เป็น อาย]

อนุตราโยก (ติ.) อันตรายิกธรรม, ธรรมที่ทำให้ อันตราย ๑. วิ. สคคโมกขานํ อนุตรายํ กโรตีติ **อนุตราโยก** (ธรรมใดย่อมกระทำอันตราย แก่ สวรรค์และนิพพาน เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า อนุตรายิก-อันตรายิกธรรม), อันตรายิกธรรมนั้นมี ๕ ได้แก่ กรรม กิเลส วิบาก อุปวาท และ อาณาวิติกกมะ **๒.** วิ. อติกกมนภูเจเน ตสฺมี อนุตราเย นิยุตฺโต, อนุตรายํ วา ผลํ อรหติ, อนุตรายสฺส วา กรณสีโลติ **อนุตราโยก** (ธรรมที่ ประกอบอันตราย เพราะอรรถว่าก้าวล่วง หรือ ธรรมใดควรผลที่เป็นอันตราย หรือธรรมที่มี ปกติทำอันตราย เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า อนุตรายิก) เป็น **อนุตรายกโร** ก็มี, [ณิก ปัจจัย ในตัทธิต]

อนุตราพ (อพ.) ภายในระหว่าง, ระหว่างการ หยุดพัก, ภาวะที่ยืดเอาระหว่าง วิ. อนุตรํ อาราตี คณหาตีติ **อนุตราพ** (ภาวะโดยย่อเมื่อยืด เอาในระหว่าง เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนุตราพ), [อนุตร + อา + รา ธาตุ อาทาเน ใน ความถือเอา + อ ปัจจัย, แปลง ร เป็น ล, เป็น พ ด้วยข้อกำหนดแห่งปทรูปสัทธิ (รูป. อธิบาย

สูตร ๓๔) ว่า ลพานมวิเสโส (ล และ พ ไม่ ต่างกัน)

อนุตริป (นป.) เกาะ, ที่ตั้งอยู่ระหว่างน้ำที่แยก ออกเป็น ๒ ส่วน วิ. ทูวิชาคตานํ อาปานํ อนุตเรตฺตํ **อนุตริป**, ทีโป (สิ่งที่ตั้งอยู่ระหว่างน้ำที่ แยกเป็น ๒ ส่วน ชื่อว่า อนุตริป คือเกาะ), [อนุตร + อาป], แปลง อา เป็น อี

อนุตริย (นป.) ฝ้านุ่ง, เครื่องนุ่ง, อันตราวาสก วิ. พาหุลเยเน อนุตเร เมขุเณ ภวํ **อนุตริย**, อนุตรา- วาสโกติ อตฺโถ (ฝ้านุ่งที่อยู่กลางตัวเป็นส่วนมาก ชื่อว่า อนุตริย หมายถึง อันตราวาสก), [อีย ปัจจัย ภาตเถ ใช้ในความหมายว่า มี]

อนุตลิกข (ป., นป.) ท้องฟ้า, กลางหาว **๑. เหตุ แห่งการเห็น (นป.)** วิ. อิกขณํ ทสฺสนํ อิกฺขา, อิกฺขาย อนุตรํ การณํ **อนุตลิกข** (การดู การเห็น ชื่อว่า อิกฺขา, เหตุแห่งการมองเห็น ชื่อว่า อนุตลิกข) **๒. ท้องฟ้า, เป็นที่-เป็นเหตุมองเห็น วัตถุต่างๆ กัน (นป.)** วิ. เตสํ เตสํ วตฺถุนํ อนุตรํ นานตตํ อิกฺขเต โลโก เอตถ เอเตนาตี วา **อนุตลิกข**, อาทิจจบโถ (ชาวโลกมองเห็นว่าวัตถุ นั้นๆ ต่างกันในที่ใด หรือเพราะที่นั้น เหตุนั้น ที่ นั้นชื่อว่า อนุตลิกข คือท้องฟ้าที่เที่ยวไปแห่ง พระอาทิตย์) **๓. อากาศ, มองเห็นเพราะเป็น ช่องว่าง (ป.)** วิ. อนุตเรเน ฉิทฺเทเน อิกฺขิตพฺโพตี **อนุตลิกโข**, อากาโส, อชฎากาโสตี อตฺโถ (สิ่งใด เขาพึงมองเห็นด้วยช่องว่าง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุตลิกข ได้แก่ อากาศ, กลางหาว), [อนุตร + อิกฺข ธาตุ ทสฺสเน องเก วา ในการมองเห็น หรือ การกำหนด + อ ปัจจัย, แปลง ร เป็น ล] **๔. ท้องฟ้า, ที่ทำเส้นขอบฟ้า** วิ. อนุตํ ปริโย สานํ โกฏี ลิกฺขเต สํกริสฺสตีติ **อนุตลิกข** (สิ่งใด เขียนคือสร้างสรรค์เบื้องต้นและเบื้องปลายฟ้า

ไว้ เหตุฉะนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนตลิกฺข), อถ วา อนตฺ
ปริโยสานํ ลิกฺขยเต โอล็อกียเต เอเตนาติ
อนตลิกฺขิ (อีกนัยหนึ่ง ที่สุดฟ้า อันบุคคลกำหนด
เห็นได้ ด้วยสิ่งนั้น เหตุฉะนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
อนตลิกฺข), [อนต + ลิก + สกรรมโอลอกเนสฺ ใน
ความสร้างสรรค์และการมองเห็น + อ ปัจจัย,
ช้วน ก]

อนตลิกฺขจร (ป.) บ่วงคือราคะที่เกี่ยวไปใน
อากาศ, ราคะที่เกี่ยวไปในอากาศ วิ. อนตลิกฺข
จรนทานํ ปญจาภิญญานมปิ พนฺชตฺตา อนต-
ลิกฺขย จรติ ปวตตตีติ **อนตลิกฺขจรโร**, ราคะปาโส
(กิเลสที่ทอเกี่ยวไปในอากาศกลางหาว เพราะ
ผูกมัดผู้ใดภิญญา ๕ ที่เกี่ยวไปในอากาศ เหตุ
นั้น กิเลสนั้นชื่อว่า อนตลิกฺขจร ได้แก่ บ่วง
ราคะ), [อนตลิกฺข + จร ชาติ จรณ ใน
การเกี่ยวไป + อ ปัจจัย]

อนตฺก (ติ.) ๑. **ประกอบในที่สุด** วิ. อนเต
นิยฺตํ **อนตฺก** (สิ่งที่ประกอบในภายใน ชื่อว่า
อนตฺก), [ณิก ปัจจัย] ๒. **ภายใน, ที่สุด** (ป.นป.)
วิ. อนโต เอว **อนตฺโก**, **อนตฺก** วา, อวสานํ
(ภายในนั่นเอง ชื่อว่า อนตฺโก, อนตฺก คือที่สุด),
[อิก สกฺตล์] ๓. **ที่ใกล้** (นป.) แต่อาจารย์ทั้งหลาย
ให้ความหมาย อนตฺก ศัพท์ ว่า สมิป-ใกล้, ว่า
ตามมติของอาจารย์เหล่านั้นต้องประกอบ อนต
ศัพท์ ว่า สมิปภาเวน อมตี คจฺฉตี ปวตตตีติ
อนโต (สิ่งโดยอ้อมดำเนินไป เพราะความหมายว่า
ใกล้ เหตุฉะนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนต), อนตโยคา
อนตฺก สนตฺก (เพราะประกอบในที่ใกล้จึงชื่อว่า
อนตฺก, สนตฺก), อิก ปัจจัย นัยเดียวกันเช่น
อนตโย ลง ฌย หรือ อिय ปัจจัยแทน นียุตต

อนตฺม (ติ.) ๑. **มีในที่สุด, สุดท้าย** วิ. อนเต ภโว
อนตฺโม (บุคคลเป็นต้น มีในที่สุด ชื่อว่า อนตฺม),

[อิม ปัจจัยแทน ภว-มี] นัยเดียวกันนี้ **เหมจฺจิม**
(มีในเบื้องล่าง) **อุปริโม** (มีในเบื้องบน) **โอรिम**
(มีในเบื้องต่ำ) **ปจฺฉิม** (มีในเบื้องหลัง)
อพฺกนฺตริโม (มีในภายใน) **ปจฺจนฺติโม** (มีใน
ที่สุด), ก็แม้ในคำว่า **อนตฺริโต** เป็นต้น ก็นัยนี้
เหมือนกัน ลง อิต ปัจจัยแทน สยชาติ

อนตฺมเทหฺตร (ป.) ผู้ทรงไว้ซึ่งกายอันมีใน
ที่สุด วิ. อนตฺม อวสานํ เทหฺ สรริ ชาเรตีติ
อนตฺมเทหฺตรโร (ผู้โดยอ้อมทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมี
ในที่สุด เหตุฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนตฺมเทหฺตร),
[อนตฺมเทหฺ + ตร ชาติ ธารณ ในความทรงไว้ +
อ ปัจจัย]

อนตฺมวตฺถุชฺฌมาปฺนฺน (ป.อิต.) ผู้ต้อง
อันตฺมวตฺถุ, ผู้ต้องวตฺถุอันมีในที่สุด, ผู้ต้อง
อบัติปาราชิก วิ. ปพฺพชชาย ปาติโมกฺขสฺวาร-
สีลสฺส วา อนเต วินาเส ภโวติ **อนตฺโม**,
ปาราชิกาปฺนโน ปุคฺคโล. ตสฺส วตฺถุ อนตฺม-
ภาวสฺส การณตฺตา ปาราชิกาปตฺติ อนตฺมวตฺถุติ
วฺจจตี. อนตฺมวตฺถุ จตฺนุนํ ปาราชิกานํ อณฺตฺร
อชฺฌมาปชฺชตีติ **อนตฺมวตฺถุชฺฌมาปฺนฺนโก** (ผู้ที่มี
ในที่สุดคือในความพินาศไปแห่งการบวช หรือ
แห่งปาติโมกฺขสังวรศีล ชื่อว่า อนตฺม, ได้แก่ ผู้
ต้องอบัติปาราชิก, วตฺถุแห่งบุคคลผู้ต้อง
ปาราชิกนั้น คืออบัติปาราชิก เพราะเป็นเหตุ
แห่งความเป็นผู้มีในที่สุดแห่งการบวช ท่าน
เรียกว่า อนตฺมวตฺถุ, ผู้ใดต้องอันตฺมวตฺถุ หรือ
ต้องอบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในปาราชิก ๔
เหตุฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนตฺมวตฺถุชฺฌมาปฺนฺนโก),
[อนตฺมวตฺถุ + อธิ + อา + ปท ชาติ คตฺมฺหิ ใน
ความไป + ต ปัจจัย, ก สกฺตล์, แปลง อธิ เป็น
อชฺฌ, อาเทศ ต เป็น อนน และลบที่สฺตฺธาตฺ]

อนฺเตปุร (นป.) ๑. มีภายในบุรี, เรือนฝ่ายใน, เรือนของเจ้าฝ่ายใน วิ. ปุรสฺส อนฺเต ภวํ อิติ อนฺเตปุริ, อิตฺถาคาริ (เรือนมีภายในแห่งบุรี เหตุุนั้น ชื่อว่า อนฺเตปุร ได้แก่ เรือนแห่งสตรี, พระราชวังชั้นใน) ๒. เรือนในภายใน วิ. อนฺเต อพฺภนฺตเร ปุริ เคหํ อนฺเตปุริ (เรือนภายใน ชื่อว่า อนฺเตปุร) ใน*อรรถกถาชาดก* (ช.อ.๗/๑๓๖) ว่า **อนฺเตปุรฺนติ** กุมารสฺส วสนฺภูจฺฉานฺนติ วุตฺตํ (บทว่า อนฺเตปุริ ท่านกล่าวหมายถึง ที่ประทับของพระกุมาร)

อนฺเตวาลี (นป.) ๑. อันเตวาลี, ผู้อยู่ในภายใน วิ. อนฺเต วสฺตีติ **อนฺเตวาโส** (ภาวะใดอยู่ในภายใน เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนฺเตวาส การอยู่ในภายใน), [อนฺเต + วส ธาตุ นิวาเส + ณ ปัจจัย], นัยนี้จัดเป็นสมาสมิกิตก์เป็นที่สุดโดยเป็นสมาสไม่ลบวิภตติ, อนฺเตวาโส อสฺส อตฺถิติ **อนฺเตวาสิโก** (การอยู่ในภายใน ของผู้นั้นมีอยู่ เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนฺเตวาสิโก ผู้มีการอยู่ในภายใน), [อิก ปัจจัย ในตทฺสสฺตถตฺทิตฺ] ๒. ศิษย์ผู้อยู่ในภายในสำนักนิสฺสยาจารย์ เป็นต้น วิ. นิสฺสยาจริยาทีนํ อนฺเต สมิเป วสฺตีติ **อนฺเตวาสิโก** (ผู้โดยย่ออยู่ในภายในคือใกล้นิสฺสยาจารย์ เป็นต้น ผู้นั้น ชื่อว่า อันเตวาสิโก-ผู้อยู่ในสำนัก), [อนฺเต + วส ธาตุ นิวาเส ในความอยู่ + ณฺว ปัจจัย แปลงเป็น อก และพฤทธิ อ เป็น อา, แปลง อ เป็น อิ ด้วยมหาสุตร; อุปสัมฺบันหรือสามเณรก็ตาม ผู้ยังถือนิสัยในสำนักอาจารย์ก็ดี, ผู้รับโอวาทอาจารย์แล้วบรรพชาก็ดี, ผู้ที่อาจารย์นั้นสวดกรรมวาจารย์บวชให้ก็ดี, ผู้เรียนธรรมในสำนักของอาจารย์นั้นก็ดี ทั้งหมดนั้นเรียกว่า อันเตวาสิโก, ผู้ที่ ๑ ชื่อว่า นิสฺสยฺนฺเตวาสิโก, ที่ ๒ ชื่อว่า ปพฺพชฺชนฺเตวาสิโก, ที่ ๓ ชื่อว่า อุปสฺมปทฺนฺเตวาสิโก,

ที่ ๔ ชื่อว่า ฌมฺมนฺเตวาสิโก ส่วนอันเตวาสิโกอื่นๆ จากนี้ เรียกว่า สิปปนฺเตวาสิโก

อนฺเตวาลี (นป.) ๑. ผู้อาศัยอยู่ด้วย, ผู้มีปกติอยู่ภายใน, คนใกล้ชิด, คนรับใช้ วิ. อนฺเต สมิเป วสนฺสิโล **อนฺเตวาสิ** ปริจารโก (ผู้มีปกติอยู่ภายใน คืออยู่ใกล้ชิด ชื่อว่า อนฺเตวาสิ คือ คนรับใช้) ๒. ศิษย์, ผู้อยู่ในสำนัก วิ. สิปปิ วา อุกฺคณฺหมาโน ปณฺหํ วา สุณฺนโต สนฺติเก นิจฺจโต **อนฺเตวาสิ** สิสฺโส (ผู้ที่เรียนศิลปะและคอยฟังปัญหาพักอยู่ในสำนัก ชื่อว่า อนฺเตวาสิ คือ ศิษย์), [อนฺต + วส ธาตุ นิวาเส ในความพักอยู่ + ณฺว ปัจจัย ลงในอรรถตฺสสึละเป็นต้น], เมื่อลงก สกฺตถ รัสสะ ด้วยสูตร กจ.๔๐๓ รูป.๓๕๔ ว่า *กฺวจาติมชฺฉุตฺตรานํ เป็นต้น* เป็น อนฺเตวาสิโก เช่น ปิณฺฑปาตี เป็น ปิณฺฑปาติโก, ส่วนในคำว่า ปนฺเตวาสิ นี้ เป็นกัมมธารยสมาส วิ. ปโร อนฺเตวาสิ ปนฺเตวาสิ (ผู้อยู่ในภายในรุ่นต่อมา ชื่อว่า ปนฺเตวาสิ บุตรรุ่นหลัง, หลาน)

อนฺโตคต (ติ.) อยู่ภายใน, นับเข้าใน, นับเนื่อง วิ. อนฺโต คจฺจตีติ **อนฺโตคต** ปริยาปนํ (สิ่งใดไปในภายใน เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนฺโตคต ได้แก่ นับเนื่องกัน), [อนฺต + คมฺ ธาตุ คตฺมิหิ ในความไป + ต ปัจจัย, ลบ ม]

อนฺโตคธ (ติ.) อยู่ภายใน, นับเข้าใน, ตั้งอยู่ใน, หยั่งลงใน วิ. อนฺโต โอคฺคตตีติ **อนฺโตคธ** โอคธ (สิ่งใดตั้งอยู่ในภายใน เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนฺโตคธ, โอคธ), [อนฺโต + อว + คธา ธาตุ ปติภฺจาย ในความตั้งอยู่ + อ ปัจจัย, แปลง โอ เป็น อว, ลบสระหน้า, รัสสะ อา เป็น อ]

อนฺโตชาต (นป.) ผู้เกิดภายใน, ลูกทาสที่เกิดในท้องนางทาสีในเรือน วิ. อนฺโตเคเห ชฺรทาสิยา กุจฺฉิมิหิ ชาโต **อนฺโตชาโต**. อนฺโตชาโต นาม

ชาติทาโส ฆรทาสยา บุตุโต (บุตรที่เกิดภายใน เรือน คือเกิดในท้องของทาสีในเรือน ชื่อว่า อนุโตชาติ, ที่ชื่อว่า เกิดภายใน ได้แก่ ผู้เป็นทาส โดยชาติกำเนิด เป็นบุตรของนางทาสีในเรือน), นัยเดียวกันเช่น **อนุโตปุติ** วิ. อนุโต ปุติภูโต อนุโตปุติ (ข้างในเนา ชื่อว่า เน้าใน)

อนุโตนคร (อพ.) ภายในเมือง, ในพระนคร วิ. นครสสุ อนุโต **อนุโตนคร** (ภายในแห่งเมือง ชื่อว่า อนุโตนคร), **อนุโตปาสาท**, **อนุโตวสส** เป็นต้นก็นัยนี้

อนุทุ (อิต.) ๑. **โซ**, **ตรวน**, **เครื่องจองจำ** วิ. สดตฺตา อนทฺนติ พนฺธติ อเนน เอตาย วาติ **อนุทุ** สงฺขลิกา (สัตว์ทั้งหลาย ตัดขาดด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุทุ คือตรวน), [อทิ/อนท ชาติ พนฺธเน ในความผูก + อุ ปัจจัย ด้วย *โมค. ๗/๒ ว่า ภรรมาจรรอรครหนตมนน เป็นต้น* ๒. **เครื่องจองจำ**, **เครื่องเสวยทุกข์**, **เครื่องคุมไว้** วิ. อทติ ภกฺขติ อนุภวติ ทุกฺขิ เอเตน วา รกฺขติ วา อเนนาติ **อนุทุ** (นักโทษเสวยทุกข์เพราะ สิ่งนั้น หรือเขาคุมนักโทษไว้ด้วยสิ่งใด เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุทุ), [อท ชาติ ภกฺขรกฺขเณ ในความกินและความรักษา + อุ ปัจจัย, นิคฺหิต อาคม], บัณฺฑิตพิงฺกกำหนด อนุทุ ศัพท์ ว่าเป็น อิตถิลิงค์ เพราะปรากฏตัวอย่างว่า **โส โอริมตีเร ทฬหาย อนุทุยา ปจฺฉาพาหิ คาฬพฺพนฺธ- พฺนโร** (*นิตฺติ.ปทมาลา. ฉบับแปล หน้า ๒๓๗*) (เขาถูกใช้เชือกมัดแน่นไพล่หลังอย่างแน่นที่ริม ฝั่งนี้) ๓. **เบญจกามคุณ**, เป็นเหมือนตรวน วิ. อปิจ อนทฺนญฺเจน พนฺธนญฺเจน อนุทุ วิทยาติ **อนุทุ**, ปญจ กามคุณา (อนึ่ง กามคุณ ๕ ชื่อว่า อนุทุ เพราะเป็นเหมือนตรวน เพราะอรรถว่า ผูกมัดไว้), ณ ปัจจัย แทน อุปมา

อนุทุก (ปุ.) **เครื่องผูก**, **โซผูกเท้าช้าง** วิ. อนุทติ อทติ วา พนฺธติ อเนนาติ **อนุทุโก** นิคฺโพ (เขาผูก หรือมัดสัตว์ไว้ด้วยเครื่องผูกใด เหตุนั้น เครื่อง ผูกนั้น ชื่อว่า อนุทุก คือเชือกผูกเท้าช้าง), [อทิ ชาติ พนฺธเน ในความผูก + ญฺ อุ ปัจจัย แปลง เป็น อก, นิคฺหิตอาคม, แปลง อ เป็น อุ]

อนุธ (ติ.) ๑. **บอด**, **มืด**, **ไม่มีปัญญา**, **เป็นเหตุ เป็นอยู่** วิ. อนติ ชีวิติ เอเตนาติ **อนุธ** (สัตว์ย่อม มีชีวิตอยู่ ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุธ), [อน ชาติ ปาณเน ในความเป็นอยู่ + ธ ปัจจัย *โมค. ๗/๔๘ ว่า ขนานทมรมา โธ*] ๒. **คนพาล**, **ลึกลับ**, **หายใจ**, **หายไปวันๆ** วิ. อมตฺติติ **อนุธ** (ผู้ใด ย่อมมีชีวิตอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุธ), [อม ชาติ ปาณเน ในความหายใจ + อ ปัจจัย, แปลง ม กับ อ เป็น อนุธ] วิ. อนติ ชีวิติตติ **อนุธ** (ผู้ใด ย่อมเป็นอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุธ), [อน ชาติ ปาณเน ในความหายใจ + ธ ปัจจัย] ๓. **บอด**, **ตาเสีย** วิ. จกฺขฺนา อมตี รุชฺชตฺติติ **อนุธ** **อนุธโก** (ผู้ใดย่อมลำบากทางตา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุธ ได้แก่ คนตาบอด), [อม ชาติ โรเค ในความ เบียดเบียน + แปลง อม เป็น อนุธ *รูป. ๒๗๔ ว่า ขาทามคมานํ ขนฺธนฺธคนฺธา* และ + ก ปัจจัย ลบ ก อนุพันธ์ ๔. **มืด**, **มองไม่เห็น** วิ. อนุธตฺติติ **อนุธ** (ภาวะใดทำลายสิ่งที่เคยมองเห็น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนุธ), [อนุธ ชาติ ทิฏฺฐรूपสฺสหาเร ในความทำลายสิ่งที่ตามมองเห็น + อ ปัจจัย]

อนุธก (ติ.) **คนตาบอด**, **ชนชาวรัฐซึ่งอับธกะ** วิ. อนุธตฺติติ **อนุธโก** **อนุธกรภูจิก** (ผู้ใดย่อมมอง ไม่เห็น เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุธก ได้แก่ ชนชาว รัฐซึ่งอับธกะ), [อนุธ ชาติ + ญฺ อุ ปัจจัย], มหิสกมณฺชลํ นาม อนุธกรภูจึ, ยกฺขปฺรรณฺณฺนฺติ วุจฺจติ. อนุธกอฏฺฐกฺถา นาม ทกฺขินาปเถ อนุธก-

ภาสาย [เตลคุภาสาย] ลิขิตา อฏฺฐกถา. อนทกรณฺฐิ อนธรรณฺฐนฺติปิ ปาฐา (แคว้นอันธกะ เมืองมิต ซึ่งเรียกกันว่า เมืองยักข์ ชื่อว่า มหิงสก มณฑล), อรรถกถาที่เขียนด้วยภาษาชาวอันธกะ [เตลคุภาสาย] ในทักขิณบาล ชื่อว่า อันธกธรรณ กถา), ปาฐะว่า **อนทกรณฺฐิ อนธรรณฺฐิ** ก็มี *ดู ศาสนวงศ์, หน้า ๑๕,*

อนุชการ (ป.) ๑. ความมีดี, กาลกระทำซึ่งมีดี, หมอก วิ. อนฺธํ หตํ ทิฏฺฐิสตฺตํ โลกํ กโรตฺติ **อนุชการ** ติมิสํ, อนุชการํ วา, อนุชมตํ ลพภติ (กาลโดย้อมกระทำซึ่งชาวโลกให้เป็นผู้มีดี ถูกทำลาย ไม่สามารถมองเห็น เหตุนั้น กาลนั้น ชื่อว่า อนุชการ คือ หมอก หรือความมีดี หมายถึงความมีดีมาก), [อนุช + กร ธาตุ กรณ ในความทำ + ณ ปัจจัย ลบ ณ อนุพันธ์ และ พุทฺธ อ เป็น อา] ๒. โมหะ, อวิชชา วิ. อนฺธํ ตมํ กโรตฺติ **อนุชการ**, อวิชชาสงฺขาตโมโห (ธรรมชาติโดย้อมกระทำความมืดบอด เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อนุชการ ได้แก่ โมหะ กล่าวคืออวิชชา), วิ. อนฺธํ ปญฺญาจกฺขุอนฺธํ กโรตฺติ **อนุชการ**, โมโห (ธรรมชาติโดย้อมกระทำ ความมืดบอด คือความมืดแห่งดวงตาคือปัญญา เหตุ นั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อนุชการ คือโมหะ)

อนุชกिय (ติ.) ผู้ประกอบในที่มืด วิ. อนฺเธ นิยุตฺโต **อนุชกिय** (ผู้ประกอบในที่มืด ชื่อว่า อนุชกिय), [กिय ปัจจัย แทน นิยุตฺต], **อนฺธิโก** ก็นัยนี้ เหมือนกัน วิ. อนฺเธน นิยุตฺโต **อนฺธิโก** (ผู้ ประกอบแล้วด้วยความมืด ชื่อว่า อนฺธิโก), แต่ บทว่า **อนฺธิตา** เป็นต้น อิต ปัจจัย

อนุช (ติ.) ผู้เกิดในที่มืด วิ. อนฺเธ ชาโต **อนุช** (ผู้เกิดในที่มืด ชื่อว่า อนุช ผู้เกิดในที่มืด), [อนุช + ชน ธาตุ ชนเน ในความเกิด + กวิ ปัจจัย, ลบ

น], ปาฐะว่า **อนุชชาโต** ก็มีบ้าง นัยนี้เป็น *สัตตมิต์ปุริสสมาส*

อนุน (นป.) ของกิน, ของควรงิน, ภัต, ของเคี้ยว, ข้าว วิ. อทิตพพฺนติ **อนฺนํ** กุรี (สิ่งใดอันเขาพึงกิน เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุน ได้แก่ ภัต), [อท ธาตุ ภกฺขเน ในความกิน + ต, แปลงเป็น อนุน, ลบ ท]

อนุนท (ป.) ผู้ให้ข้าว, บุคคลผู้ให้อาหาร วิ. อนฺนํ เทตฺติ **อนุนโท** (ผู้โดย้อมให้ซึ่งข้าว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนุนท), [อนุน + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + อ ปัจจัย], นัยเดียวกันเช่น **อนุนทโท**, เทวภาวะ (ช้อน) ทา และรัสสะ อา เป็น อ

อนุนทายก (ติ.) ผู้ให้ของกิน, ผู้ถวายอาหาร วิ. อนฺนํ ททาตฺติ **อนุนทายโก** (ผู้โดย้อมให้ซึ่งของกิน เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนินทายก), [อนุน + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + ณฺว ปัจจัย แปลงเป็น ออก] อชาตฺสส กาสยาทิโต เขสฺสตีติ ปโยค สิทธิปาฐสฺส เตเน เข ปเร อสส อีอาเทโส **อนุนทายกา**, **อนุนทายกํ** กุลํ, อาสสาณานิยฺมิ ยุกฺกิตฺติ ณาปิโตณฺตฺร ยุกฺ. (เพราะลง ฆ คือ อา ในอิตถิลิงค์อยู่หลัง อาเทศ อ เป็น อิ ด้วยสูตร *ปโยค-สิทธิปาฐสฺส* ว่า อชาตฺสส กาสยาทิโต เขสฺสตี, สำเร็จรูปเป็น **อนุนทายกา** ในนปฺงสกลิงค์ เช่น **อนุนทายกํ** กุลํ (ลง ยุกฺ คือ ย อาคม ในที่เว้น ณาปิ ปัจจัย ด้วยสูตร *โมค. ๕/๙๑* ว่า อาสสาณานิยฺมิ ยุกฺ ความว่า ในที่ที่มีปัจจัยอันมี ณ อนุพันธ์ ที่นอกจาก ณาปิ ปัจจัย ลง ย อาคม ในที่สุดของธาตุที่มี อา เป็นที่สุด), แต่มติแห่ง ปทรูปสิทธิว่า อาเทศที่สุดธาตุที่มี อา เป็นที่สุด เป็น อาย ด้วยสูตร *รูป. ๕๖๔* ว่า *อาการนฺตานมาโย* ลง อา ปัจจัย ด้วยสูตร *กจ. ๒๓๗* รูป.

๑๗๖ ว่า อิตฺถิมโต อาปัจโย, แปลง อ เป็น อิ ด้วยสูตร กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๐ เตุสุ วุทธิ เป็นต้น] **อนุนทายี** (ป.) ผู้ให้ข้าวเป็นปกติ วิ. อนนันทาทิ สีเลนาติ **อนุนทายี** (ผู้โดยย่อมให้ข้าว โดยปกติ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุนทายี), [อนน + ทา ชาติ ทาเน ในความให้ + ณิ ปัจจัย โมค.๕/๕๓ ว่า สีลาภิกขณณาวาสสเกสุ + ในเพราะอำนาจ ชาติมี อา เป็นที่สุด ลง ย อาคม ด้วยสูตร โมค.๕/๕๑ ว่า อาทนต์สุ อาสสาณานิหิ ยุก], บทว่า **อนุนทายโก** ก็นัยเดียวกัน อาเทศ อา เป็นอายุ กจ.๕๕๓ รูป.๕๖๔ ว่า อาการนทานมาโยณฺว ปัจจัย อาเทศเป็น ออก, ในอิตถิลิงค์เป็น อนุนทายิกา, แปลง อ เป็น อิ ด้วยสูตร กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๐ ว่า เตุสุ วุทธิ เป็นต้น

อนุนา (อิต.) มารดา, ผู้พรรณนาความดีงามของบุตร วิ. ปุตตานํ สุนทรภาวํ อนติ สาเวตีติ **อนุนา** มาตา (หญิงใดพรรณนาความดีงามของบุตรทั้งหลาย เหตุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า อนุนา คือมารดา), [อน ชาติ สาวเน ในสาธยาย + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์] รูป.๑๘๑

อนุนวค (ติ.) ผู้ติดตาม, ผู้ไปตาม วิ. อนุนคจตฺติติ **อนุนวค** (ผู้โดยย่อมตามไป เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนุนวค), [อนุ + คมฺ ชาติ คตฺติหิ ในความไป + กวิ ปัจจัย, แปลง อุ เป็น ว, ลบที่สุดชาติ]

อนุนวารี (ติ.) ผู้ประพาดติดตาม, ผู้เที่ยวไปตาม วิ. อนุนจฺรติ สีเลนาติ **อนุนวารี**, **อนุนวารี** วา (ผู้โดยย่อมประพาดติดตาม โดยปกติ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนุนวารี หรือ อนุนวารี), [อนุ + จร ชาติ จรณ ในความประพาด + ณิ ปัจจัย ลบ ณ อนุนพันธ์ พุทธิ อ เป็น อา, แปลง อุ เป็น ว]

อนุนวตฺถ (นป.) อันวัตถนาม, คล้อยตามความหมาย, สอดคล้องกับความหมายของคำ,

ไปตามเหตุผล, ชื่อที่มีความหมายตรงตามสภาพที่เป็นจริง วิ. อตถํ วจนตถํ การณํ ว่า **อนุนวตถ** (ชื่อที่ไปตามความหมายแห่งคำ หรือสมเหตุสมผล ชื่อว่า อนุนวตถ), การณสาเปกขํ พุทฺโธตฺยาหิ นามํ (คือชื่อที่มุ่งความเป็นเหตุเป็นผล เช่น พระนามว่า “พุทฺโธ” เป็นต้น) (ปทวิจารที่ปนี หน้า ๒๔๙) นัยนี้เป็น *อมาทิ-ปรตฺปปริสฺสมาส*

อนุนวท (ติ.) สิ่งติดตามไป วิ. อนุนอนทติ **อนุนวท** (สิ่งโดยย่อมติดตามไป เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุนวท), [อนุ + ทติ ชาติ พนฺธเน ในความผูก + อิ ปัจจัย, แปลง อุ เป็น ว] *นิตฺติ.ชาติ.มาลา. ฉบับแปล หน้า ๒๓๖* ว่า **อวิชชา ภิกฺขเว ปุพฺพกฺมา อกุสลานํ ฌมมานํ สมาปตฺติยา อนุนวเทว อทฺริกฺกนฺติ ปาหิ เอตถ อนุนอนทติ อนุนวทติ อนุนวทติ. อนุนวทติ เอว อนุนวเทวาทิ กิตฺติวิคฺคโห สนฺธิวิคฺคโห จ เวทิตฺตพฺโพ. ตถา หิ อฏฺฐกถายํ อนุนวเทวาทิ อนุนวทมานเมวาทิ วุตตํ, ตํ อวิชฺชมทฺริกํ อนุนวทมานเมว โทตฺติติ อตฺถโถติ (พระบาลีว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อวิชชา เป็นหัวหน้าในการยังอกุศลธรรมให้ถึงพร้อม ในคำว่า อนุนวเทว นี้ นักศึกษา พึงทราบ กิตติวิเคราะห์และสนธิวิเคราะห์ดังนี้ว่า ชื่อว่า อนุนวท เพราะเป็นผู้ติดตาม, เป็นเพียงผู้ติดตาม เท่านั้น เรียกว่า อนุนว ดังที่ในอรรถกถาพระอรรถกถาจารย์ท่านได้อธิบายบทว่า อนุนวเทว ว่า ติดตามอยู่นั้นเที่ยว หมายความว่า ความไม่ละอายเป็นเพียงสิ่งที่ติดตามอวิชชาเท่านั้น)**

อนุนวทฺธมาส (อพ.) ทุกกึ่งเดือน, ทุกครึ่งเดือน วิ. อทฺธมาสํ อทฺธมาสํ อนุน **อนุนวทฺธมาส** (ทุกกึ่งเดือน ทุกครึ่งเดือน ชื่อว่า อนุนวทฺธมาส) นี้เป็นมติของนักไวยากรณ์, แต่มติพระอรรถกถาจารย์

พึงทราบอย่างนี้ วิ. อนุ อนุ อทฐมาส์ **อนวทฐ-
มาส์**. อทฐมาเส อทฐมาเสติ อตโถ. (ทุกๆ กิ่ง
เดือน ชื่อว่า อนวทฐมาส หมายความว่า ในกิ่ง
เดือน ในกิ่งเดือน), คำว่า อนวทฐมาส ท่านกล่าว
ตามนัยสันสกฤต แต่นัยบาลีมีรูปเป็น อนวทฐ-
มาส เป็นอภัยยิภาวสมาส, แล อนุ อุปสัคเป็น
วิจฉา แม้ในคำว่า **อนุฆร** ก็นัยนี้ วิ. อนุพฺนโร
อทฐมาโส **อนวทฐมาโส** (กิ่งเดือนที่ติดตามมา
ประจำ ชื่อว่า อนวทฐมาส) นัยนี้เป็นกัมมธารย
สมาส

อนววย (ปฺ.ติ.) ๑. การเป็นไปตาม, ความเป็นไป
ตามลำดับ, การสืบสาย, เชื้อสาย, วงศ์, สิ่ง
ที่ **อำนาจ**ให้ตระกูลเป็นต้นสืบไป วิ. อนววยติ
อเนนาติ **อนววย** กุลวิโส (ตระกูลย่อมเป็นไป
ด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนววย คือ วงศ์
ตระกูล), [อนุ + อย ธาตุ ปวตตเน ในความ
เป็นไป + อ ปัจจัย] ๒. **สิ่งที่**เป็นไปตามลำดับ
วิ. อนุปุพฺเพน เอตติ ปวตตติติ **อนววย** (สิ่งใดเป็นไป
ตามลำดับ เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนววย), [อนุ +
อิ ธาตุ คติมิหิ ในความไป + อ ปัจจัย] ๓. **สิ่งที่**
ไปโดยอนุโลมและปฏิโลม วิ. อนุรูปโต อนุโลมโต
วา อยติ ปวตตติติ **อนววย**, อนุมานํ (อีกนัยหนึ่ง
สิ่งใดย่อมเป็นไปโดยอนุโลมและปฏิโลม เหตุุนั้น
สิ่งนั้นชื่อว่า อนววย ได้แก่อนุมาน), [อนุ + อย
ธาตุ ปวตตเน ในความเป็นไป + อ ปัจจัย, แปลง
อุ เป็น ว] (*วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา*, ๓/๕๓๒)
๓. คำพูดที่คล้องตามคำหน้า วิ. ปกตยตฺถสฺส
ปุพฺพวจนสฺส อนุรูปเณ อยติ ปวตตติติ **อนววย**,
อนววยวากยํ (คำใดย่อมไปคือเป็นไปคล้องตาม
คำก่อนซึ่งมีความหมายปกติ เหตุุนั้น คำนั้น ชื่อว่า
อนววย ได้แก่ คำพูดที่คล้องตาม), ๔. **การรู้**
คล้องตาม วิ. อนุเวตติติ **อนววย**, ชานาติ,

อนุพฺพชฺฉตติติ อตโถ. อนุเวติ ยถาคหิตสฺงเกตสฺส
อนุคฺมนวเสน เอตติ ชานาติติ **อนววย** (ภาวะใด
ย่อมรู้คล้องตาม อธิบายว่ารู้ตาม เหตุุนั้น ภาวะ
นั้นชื่อว่า อนววย. ภาวะใดย่อมรู้คล้องตาม คือรู้
ด้วยอำนาจการรู้สอดคล้องตามที่ได้กำหนด
หมายไว้ เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนววย),
๕. **เหตุ** วิ. อนุเวตติติ **อนววย**, เหตุ (สิ่งใดอันผล
ย่อมตามไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนววย ได้แก่
เหตุ)

อนววจย (ปฺ.) ๑. การเชื่อมข้อความก่อนหลัง,
อรรถชนิดหนึ่งของ จ ศัพท์, รวบรวมภายหลัง,
อรรถอันกำหนดรู้ในภายหลัง วิ. อนุ ปจฉา
อาจียเต โปชฺฉเต ยตฺถาติ **อนววจโย**,
วากยสมฺจจโย (อรรถอันท่านกำหนดรู้ใน
ภายหลัง ในที่ใด เหตุุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อนววจย
ได้แก่ จ ศัพท์ที่ลงในอรรถรวบรวม), [อนุ + อา
+ จิ ธาตุ อวโพธเน ในความรู้ + อ ปัจจัย, แปลง
อุ เป็น ว, แปลง อิ เป็น อย] (*รูป.๓๕๗, ปทฺรฺูป
สิทธิมัญฺชรี สมาสกัณฺท์ หน้า ๓๕๙*), ในสัททนีติ
สุดตมาลา ว่า จ ศัพท์ที่ลงในอันววจยสมฺจจเย
พึงทราบว่าเป็นเพราะบทที่มีกิริยาต่างกันเช่น
ภิกฺขณฺจ เทหิ, ควณฺจเนหิตติ วา ทานณฺจ เทหิ,
สีลณฺจ รกฺขาหิ ๒. ปธานโต อยโย อนุ ปจฉา
อาจียเต โปชฺฉิตยตฺตราติ **อนววจโย** (บทอื่นจาก
บทประธาน อันเขา อันเขารู้คล้องตามได้ ใน
ศัพท์ใด เหตุุนั้น ศัพท์นั้น ชื่อว่า อนววจย),
๓. วิ. อนุ ปจฉา ปธานานุโรเชน จยณํ **อนววจโย**
(การประกอบคำขึ้นภายหลังคือคล้องตาม
ประธาน ชื่อว่า อนววจย), [อนุ + อา + จิ ธาตุ
จเย ในความก่อ + อ ปัจจัย], วิ. อนุกุลภาเว
น อาจยณํ **อนววจโย** (การประกอบคำโดยคล้อง
ตาม ชื่อว่า อนววจย)

อนวาสตฺต (ติ.) ยึด, ติด, ซ่องเกี่ยว, อันเขา เบียดเบียน, ถูกทำให้วุ่นวาย, ถูกติดตาม, ถูกแวดล้อม วิ. อนุพทฺโธ อุพทฺโธ วัตติ **อนวาสตฺโต** (ผู้ใดอันเขาติดตาม หรืออันเขา เบียดเบียน เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนวาสตฺโต), อนุคฺตติ **อนวาสตฺโต**. สมปริวาริตติ **อนวาสตฺโต** (อธิบายว่า ผู้ใดอันเขาติดตาม ผู้นั้น ชื่อว่า อนวาสตฺต, ผู้ใดอันแวดล้อมแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนวาสตฺต), [อนุ + อา + สณฺช ชาติฺ สงฺเค ในความเกี่ยวข้อง + ต ปัจจยฺ, ลภ ญช, ช้อน ต, แปลง อุ เป็น ว]

อนฺวาท (ติ.) ถูกเบียดเบียนบ่อยๆ, ถูกรบกวน เรื่อยๆ วิ. อนุ ปฺนฺปฺนฺ อหฺโต **อนฺวาท** (ผู้ถูก กระทบกระทั่งเรื่อยๆ บ่อยๆ ชื่อว่า อนฺวาท), [อนุ + อา + หน ชาติฺ หีสายฺ ในความเบียดเบียน + ต ปัจจยฺ, แปลง อุ เป็น ว, ลภ น] (*พฺทฺทฺคฺคฺม คาทาวลฺ*)

อนฺวาทิก (นปฺ.) ๑. **ผ้าตาม, ผ้าเปลาะ, ผ้าที่ เย็บติดภายหลัง** วิ. อนุอาธาเรตีติ **อนฺวาริ**, **อนฺวาริก**, **อนฺวาริต** (ผ้าใดเย็บซ้อนภายหลัง เหตุนั้น ผ้านั้น ชื่อว่า อนฺวาริ, อนฺวาริก, อนฺวาริต), [อนุ + อา + ธา ชาติฺ ธารณฺ ในความ ทรงไว้ + อธิ ปัจจยฺ, ก สกฺตฺ, แปลง อุ เป็น ว], ตตถ **อนฺวาริ** นาม อนฺวาทํ วิย สํหริตฺวา จิวรสฺส อุปริ สงฺฆาฏิกฺคาเรน อาโรเปตฺพํ (ชื่อว่า ผ้า ตาม ได้แก่ ผ้าที่นำมาปะไว้บนจีวรด้ายอาการ คล้ายสังฆาฏีเหมือนอนฺวาท) ๒. **ผ้าที่เย็บติด ภายหลัง** วิ. อนุ ปจฺฉา อาคนฺตฺกฺภาเวน ธิยตี จฺปียตีติ **อนฺวาริก** (ผ้าใดอันเขาวางหรือเย็บซ้อน ติดโดยความเป็นผ้าที่เย็บติดเข้ามาในภายหลัง เหตุนั้น ผ้านั้นชื่อว่า อนฺวาริก), [อนุ + อา + ธา/ ธิ ชาติฺ ธารณฺ ในความทรงไว้ + ก ปัจจยฺ, แปลง

อา เป็น อธิ] *วินย.โยชนา. ๒/๓๔๐*, ในปาจิตยาธิ โยชนา ปรากฺฏปาฐะเป็นอักษร ท ลำดับที่ ๓, ฉะนั้นในคำนั้นท่านจึงกล่าววิเคราะหฺว่า อนุ ปจฺฉา อาคนฺตฺกฺภาเวน ธิยตีติ **อนฺวาริก** (ผ้าใด เขาให้ภายหลังโดยความเป็นผ้าที่จรมาทีหลัง เหตุนั้น ผ้านั้น ชื่อว่า อนฺวาริก), [อนุ + อา + ทา ชาติฺ ทาเน ในความให้]

อนฺวาย (กิ.กิต., อพ.) **อาศัยแล้ว, เริ่มแล้ว, ประารณแล้ว, กลับแล้ว** วิ. อาคมม อารภิตฺวา นินฺวตฺติตฺวา **อนฺวาย** (อาศัยแล้ว เริ่มแล้ว กลับ แล้ว ชื่อว่า อนฺวาย), เช่น อนฺวาย อาตปฺปิ อนฺวาย ปธานํ อนฺวาย อนุโยคํ, [อนุ + อธิ ชาติฺ คติมิหิ ในความไป + ตฺวา ปัจจยฺ, แปลง อุ เป็น ว, แปลง อธิ เป็น อา *กจ.๕๑๗ รุป.๔๘๘ ว่า กฺวจิ ชาติฺ เป็นต้น*, แปลง ตฺวา เป็น ย]

อนฺวายิก (ติ.) **เป็นไปตาม, ไปตาม** วิ. อนุเวติ อนุคฺจฉตีติ **อนฺวายิก** (สิ่งใดยอมไปตาม เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนฺวายิก), [อนุ + อธิ ชาติฺ คติยฺ ใน ความไป + ญฺ ปัจจยฺ, อาเทศ อธิ เป็น อาย, อาเทศ อุ เป็น ว, วิการ อ เป็น อธิ ด้วยสูตร *กจ.๔๐๔ รุป.๓๗๐ เตสุ วุฑฺธิ เป็นต้น*] ในข้อนี้มี ตัวอย่างดังนี้ว่า **อนฺวายิกาทิ** สมมาทิฏฺฐิยา อนุคามิโน (คำว่า อนฺวายิกา หมายความว่า เป็นไปตามสัมมาทิฏฺฐิ)

อนฺวิท (ติ.) **ไปตาม, ติดตามไป** วิ. อนุคฺโต อนุพนฺธิโต **อนฺวิท** (สิ่งที่ไปตาม คืออันเขา ติดตามไป ชื่อว่า อนฺวิท), [อนุ + อธิ ชาติฺ คติยฺ ใน ความไป + ต ปัจจยฺ, แปลง อุ เป็น ว] *ปญจ.มฺล- อนุฎีกา.๗๓*

อนฺเวจฺจ (กิ.กิต.,อพ.) **ตามไปแล้ว** วิ. อนุเวตฺวาติ **อนฺเวจฺจ** (อนฺเวจฺจ แปลว่า ตามไปแล้ว), [อนุ +

อิ ธาตุ คติย ในความไป + ตวา ปัจจัย, แปลง
ตวา เป็น จจ *นิรุตติ.๗๕๘ ว่า อิโต จโจ*

อนุเวสิต (ติ.) **แสวงหาแล้ว, สืบค้น, ค้นหา**
วิ. อนุ เอลียิตถาติ **อนุเวสิต** (สิ่งใดอันเขาแสวง
หาแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุเวสิต), [อนุ +
เอส ธาตุ คเวสเน ในความแสวงหา + ต ปัจจัย
+ อิ อากม, แปลง อุ เป็น ว], นัยเดียวกันเช่น
อนุเวสิตพโพ (อันเขาพึงแสวงหา) ลง ตพพ
ปัจจัย, **อนุเวสิตวา** (แสวงหาแล้ว) ตวา ปัจจัย
ในกัตตุวาจก

อนุเวสนา (อิต.) **การแสวงหา, การค้นหา**
วิ. อนุ เอสน **อนุเวสนา**. อนุเวสียเต วา อนุเวสนา
อุปปริक्षा (การแสวงหาทั่วถึง ชื่อว่า อนุเวสนา
ได้แก่ การค้นหา), [อนุ + เอส ธาตุ คเวสเน
ในความแสวงหา + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน +
อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์, ศัพท์นี้เป็น อปุเม ไม่ใช่
ปุงลิงค์]

อนากูล (ติ.) ๑. **ผู้ไม่มีความอากุล, ไม่คั่งค้ำ,**
ปลอดโปร่ง วิ. นตถิ อากุลภาโว เอตสสาติ
อนากุโล, อากุลภาววิโรโธ (ความอากุลคั่งค้ำ
ของบุคคลนั้นไม่มี เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า
อนากูล คือบุคคลปลอดจากความอากุล),
วิ. น อากุลโล วา **อนากุโล**, อากุลปปฏิปกโข
(อีกนัยหนึ่ง สิ่งนี้ไม่ใช่อากุล ชื่อว่า อนากูล),
วิ. ตพณโธ วา **อนากุโล** (สิ่งอื่นจากอากุลนั้น
ชื่อว่า อนากูล), ๒. **ไม่มีความผิด, การวินิจฉัย**
วินัยที่ไม่ผิด (ปุ.) วิ. นตถิ เอตถ สทโท อตถโต
วินิจจโยโต วา อากุล ปุพพาปวิโรโธ, มิสสตา วาติ
อนากุโล, วินยวินิจจโย (อากุล คือความไม่
ผิดพลาดในเบื้องต้นและเบื้องปลาย โดยศัพท์
โดยอรรถ หรือโดยการวินิจฉัย ไม่มีในการนี้
หรือความปะปนกัน ไม่มีในการนี้ เหตุนั้น การนี้

จึงชื่อว่า อนากูล ได้แก่ การวินิจฉัยวินัย) ๓. **ผู้**
ไม่อากุล วิ. อากุลนตติ อากุลลา. น อากุลลา
อนากุลา (ชนเหล่าใดคั่งค้ำปล่อยทิ้งไว้ เหตุนั้น
ชนเหล่านั้นชื่อว่า อากุล, ผู้คั่งค้ำปล่อยทิ้งไว้
หามิได้ ชื่อว่า อนากุลา), แปลง น เป็น อน, ท่าน
กล่าวการจำแนกธาตุปัจจัยไว้ด้วยคำว่า อากุล
ข้างหน้าแล้ว บัณฑิตพึงค้นดูที่คำนั้นเถิด

อนาคต (ปุ.,ติ.) **อนาคต, กาลยังไม่ถึง, ผู้ยัง**
ไม่มา วิ. น อากจตติ **อนาคโต**. น อากโต วา
อนาคโต (กาลใดยังไม่มา เหตุนั้น กาลนั้นชื่อว่า
อนาคต, อีกนัยหนึ่ง กาลที่มาแล้วหามิได้ ชื่อว่า
อนาคต), [น + อา + คมฺ ธาตุ คติมิหิ ในความ
ไป + ต ปัจจัย, ลบ ม]

อนาคามี (ปุ.) **พระอนาคามี, ผู้ไม่กลับมา**
วิ. ปฏิสนธิวเสน อิมํ กามธาตุํ น อากจตติ
อนาคามี (ผู้ใดไม่มาสู่กามธาตุนี้ ด้วยอำนาจ
ปฏิสนธิ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนาคามี), [น + อา
+ คมฺ ธาตุ คติมิหิ ในความไป + ณี ปัจจัย,
แปลง น เป็น อน], ในข้อความนี้ ด้วยคำว่า
ปฏิสนธิวเสน ด้วยอำนาจปฏิสนธินี้ ท่านปฏิเสธ
การไม่กลับยังกามโลก จากพรหมโลก ด้วย
อำนาจปวัตติกาล (ชาติปัจจุบันหลังเกิดเป็น
พรหมแล้ว) เพราะเหตุไร เพราะท่านยังอยากจะ
มาเฝ้าพระพุทธเจ้า เป็นต้น ในปวัตติกาล, พระ
อริยบุคคลผู้ดำรงในผลที่ ๓ มีปกติไม่มาสู่กาม
คุณ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ เหตุนั้น พระอริยบุคคล
นั้นชื่อว่า อนาคามี), [น + อา + คมฺ ธาตุ คติมิหิ
ในการไป + ณี ปัจจัย *ด้วยสูตร รูป.๖๔๗ ว่า*
ภวิสสตี คมาทิตี ณีมิณฺ ลบ ณ อนุพันธ์ และ
พฤทธิ อ เป็น อา, สกทาคามี ก็นัยเดียวกัน ใน
อิตถิลิงค์มีรูปเป็น **สกทาคามี**

อนาคาร (น.ป.ป.) ไม่มีเรือน วิ. นตฺถิ อคารํ
เอตสฺสชาติ อนาคาโร อนาคารํ, **อนคาโร** วา
(เรือนของภวะนั้น ไม่มี เหตุนั้น ภวะนั้นชื่อว่า
อนาคาโร อนาคารํ อนคาโร), แปลง น เป็น อน,
ปาฐะว่า **อนคาริโก** ก็มีบ้าง, วิ. อคาริกโต อณฺโณ
อนคาริโก (ผู้อื่นจากผู้ครองเรือน ชื่อว่า อนคาริก),
น ศัพท์ อณฺณตฺถิ ใช้ในความหมายว่าอื่น

อนาจาร (ป.) อนาจาร, การประพฤติไม่เหมาะสม,
-ไม่ควร ๑. วิ. อยุตฺโต อจาโร **อนาจาโร** (การ
ประพฤติ ไม่ควรแล้ว ชื่อว่า อนาจาร), เช่นคำว่า
อนาจารนติ อจริตพฺพ กายวชิทวารวิตฺติกมฺนติ
(บพว่า อนาจารํ หมายถึง การไม่ควรประพฤติ
ได้แก่การล่วงละเมิดทางกายทวารและวจี
ทวาร), [น + อา + จร ธาตุ จรณ ในความ
ประพฤติ + ณ ปัจจัย] ๒. วิ. น อจริตพฺพติ
อนาจาโร (การใดอันเขาไม่พึงประพฤติ เหตุนั้น
การนั้นชื่อว่า อนาจาร), [น + อา + จร ธาตุ
จรณ ในความประพฤติ + ณ ปัจจัย ในกัมม-
สาธนะ และพหุर्थ อ เป็น อา, ในเพราะอำนาจ
สระแปลง น เป็น อน], มีคำอธิบายว่า สพฺพมปิ
ทุสฺสึลลํ **อนาจาโร**. ปุคฺคเล **อนาจาโร**, ตทาจาร-
วิริทิตฺติ อตฺถิ, กตฺตริ ณี. น อจรรตฺติ **อนาจาโร**
(การทุศีลแม้ทั้งหมด ชื่อว่า อนาจาร, ในบุคคล
ได้รูปเป็น อนาจาโร หมายความว่า ผู้เว้นจากอา
จาระนั้น, ลง ณี ปัจจัยกัตตฺตฺสาธนะ, วิ. ผู้ไม่
ประพฤติ ชื่อว่า อนาจาโร)

อนาถปิณฑิก (ป.) อนาถปิณฑิกเศรษฐี,
เศรษฐีผู้ให้ก้อนข้าวแก่คนอนาถา วิ. นิจฺจกาลิ
อนาถานํ ปิณฑํ ททาตฺติ **อนาถปิณฑิก** (เศรษฐี
ใด ย่อมให้ก้อนข้าว แก่คนอนาถา เป็นนิตย),
[ณิก ปัจจัย แทน ททาติ] ๒. **เศรษฐีเป็นที่ตำรัง**
ไว้ซึ่งก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา วิ. สพฺพกาลิ

อฺภูจาปิโต อนาถานํ ปิณฑํ เอตฺถ อตฺถิตฺติ
อนาถปิณฑิก (ก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา เขา
จัดตั้งไว้ตลอดเวลา มีอยู่ ในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้น
ชื่อว่า อนาถปิณฑิก), [อิก ปัจจัย ในตทสฺสตฺถิ
ตฺถิตฺติ], นัยนี้เป็นวิเคราะหฺตฺถิตฺติ มีสมาสเป็น
ทอง หรือเป็นวิเคราะหฺสมาสมิตฺถิตฺติเป็นที่สุด

อนาทร (ติ.) ๑. ผู้ไม่มีที่พึ่ง, ที่ไม่มีที่พึ่ง
วิ. อาทรณํ **อนาทร**, นตฺถิ **อนาทร** เอตสฺมินฺติ
อนาทร (ความเอื้อเพื่อ ชื่อว่า อาทร, ความ
เอื้อเพื่อไม่มีในบุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้น
ชื่อว่า อนาทร), [น + อา + ทร ธาตุ สามิจฺย ใน
ความชอบ + อ ปัจจัย], **อนาถ** ก็นัยนี้ วิ. นตฺถิ
นาถ เอตสฺสชาติ **อนาถ** (ที่ถึงของคนนั้นมีอยู่
เหตุนี้ คนนั้นชื่อว่า อนาถ), ๒. **ไม่ใช้ความ**
เอื้อเพื่อ วิ. น **อนาทร** **อนาทร** (ไม่ใช้ความ
เอื้อเพื่อ ชื่อว่า อนาทร), บทนี้เป็น นปฺพพท-
กัมมธารสมาส, **อนาทรีย** ก็นัยนี้ ชื่อว่า อนาทรีย
คือการแก่งตั้งอาบัติ

อนาทา (กิ.กิต.) **ไม่ถือเอาแล้ว** วิ. อนาทาย
อคฺคเหตุวา **อนาทา** (ไม่ถือเอาแล้ว ไม่ยึดเอา
แล้ว ชื่อว่า อนาทา), เช่น **อนาทา เจ ภิกฺขุ เทว**
ภาเค วิ.มทา.๒/๘๒/๖๘ (ถ้าภิกษุไม่ถือเอาขน
เจียมด้าล้วน ๒ ส่วน), [น + อา + ทา ธาตุ ทาน
ในความให้ + ตวา ปัจจัย, แปลง น เป็น อน,
แปลง ตวา เป็น ย, ลบ ย]

อนาทีย (กิ.กิต.,ติ.) ๑. **ไม่ถือเอาแล้ว, ไม่**
เอื้อเพื่อ (กิ.กิต.) วิ. อนาทาย **อนาทีย** (ไม่ถือเอา
แล้ว ชื่อว่า อนาทีย), [น + อา + ทา ธาตุ ทาน
ในความให้ + ตวา ปัจจัย, แปลง น เป็น อน,
แปลง อา ที่ ทา เป็น อิ, แปลง ตวา เป็น ย,
ปาฐะว่า **อนาทียิตวา** ก็มี ทา ธาตุ แปลง อา
เป็น อิ, บางแห่งเป็น **อนาทียิตวา**, เช่นในชื่อว่า

สุคตวิทตลิตี อนุทิติตวา นวํ นิสิตนสนนถตํ กตํ, สุคตวิทตลิตินติ เอตถ สุคตวิทตลิตินาม อิทานิ มชฌิมมสุส ปุริสสุส ติสโส วิทตลิตโย, วทตมกิต- หตถเณน ทิตยทโธม หตถโธ โหติ (ไม่ได้เอื้อเพื่อคืบ พระสุคตโดยคอบสันถัดเก่า กระทำนิสิตนสนนถัด ใหม่, ในคำว่า สุคตวิทตลิตินี้ ที่ชื่อว่า คืบพระสุคต ได้แก่ ๓ คืบของบุรุษปานกลางในบัดนี้ เป็นระยะศอกครึ่งโดยศอกข้างไม้), แม้ในคำว่า อนุทิติตวา เป็นต้น ก็นัยนี้, **๒. ไม่พึงถือ** (ติ.) วิ. น อาทาทพโพติ อนุทิตโย (ภาวะใดอันเขาไม่ พึงถือ เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนุทิตโย), [น + อา + ทา ธาตุ ทานสหททเนสฺ ในความให้และ ความเชื่อ + ฌย ปัจจย], **อนุทิตินโต** ก็นัยนี้ ลง อนุต ปัจจยในปัจจุบัน

อนุทิติน (นป.) **การไม่ถือเอา** วิ. อนุทิตินัน อนุทิตินัน (การไม่ถือเอา ชื่อว่า อนุทิติน), [น + อา + ทา ธาตุ ทาน ในการให้ + ฌย ปัจจย, เพราะฐานะแห่งสมาส สระอยู่ อาเทศ อา แห่ง ทา ธาตุ เป็น อีย ด้วยสูตร *โมค. ๕/๑๓๒ ว่า ทาสลียง*]

อนุปุจจา ๑. (ก.กิต.) **ไม่บอกกล่าวแล้ว, ไม่บอกแล้ว** วิ. อนุปุจจิตวา อนุปุจจา (ไม่บอกกล่าวแล้ว ชื่อว่า อนุปุจจา), เช่นในชื่อว่า **สนตํ ภิกขุ อนุปุจจา** **วิกาเล** *วิ.มหา. ๒/๗๔๗/๔๙๕* (ไม่อำลาภิกษุที่มีอยู่แล้วเข้าไปสู่บ้านในเวลาวิกาล), [น + อา + ปุจจ ธาตุ ปญหปปมาเณสฺ ในการถามและการประมาณ + ตวา ปัจจย, แปลง ตวา ปัจจย เป็น ย, ลบ ย *ด้วยมหาสูตรในนिरुตติ ทีปนี* และ ทีฆะ อ เป็น อา], ปาฐะว่า อนุปุจจัน ก็มี เช่น อนุปุจจัน วา คจเฉยย (ไม่พึงอำลาไป) ลงนิติตอากม, **สंपุจจ, สंपุจจา** ก็นัยเดียวกัน มีความว่า น อปโธเกตวา อนุปุจจา (ไม่อำลา

ชื่อว่า อนุปุจจา) เช่น **น อุปชฌายํ อนุปุจจา เอกจจสส ปตโต ทาทพโพ** *วิ.มหา. ๔/๘๑/๙๐* (สัทธวิทตลิตินามไม่บอกพระอุปชฌาย์ ไม่พึงให้บาตร แก่ภิกษุบางรูป), **๒. การไม่บอกกล่าว, การไม่อำลา** (อิต.) วิ. อาปุจจัน **อาปุจจา, น อาปุจจา อนุปุจจา** (การอำลา ชื่อว่า อาปุจจา, การอำลาหาไม่ได้ ชื่อว่า อนุปุจจา), พึงเทียบการ จำแนกธาตุปัจจัยด้วยศัพท์ว่า อาปุจจา ข้างหน้า **อนามนฺ** (ติ.) **ไม่พึงแต่ต้อง, ไม่ควรลอบคลำ** วิ. อาขยาตวเสน น อามสิตพโพติ **อนามนฺ** (บทใดอันเขาไม่ได้รับไว้ ด้วยอำนาจอาขยาต เหตุุนั้น บทนั้นชื่อว่า อนามนฺ), [น + อา + มส ธาตุ + ต ปัจจย, ลบ ส, แปลงเป็น นฺ] วิ. น อามสียิตถาติ **อนามนฺ**, **อนามนฺ** ติ วา (สิ่งใด อันเขาไม่แต่ต้องแล้ว เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนามนฺ, อนามสิต), [น + อา + มส ธาตุ อามสเน ในความลอบคลำ + ต ปัจจย, แปลง สต เป็น นฺ, *รูป. ๖๒๖ ว่า สาทิสนต เป็นต้น*]

อนามนฺตจาร (ป.) **เที่ยวไปไหนไม่ต้องบอกกล่าว** วิ. อนามนฺเตตวา จรณํ **อนามนฺตจาร** (การเที่ยวไปไม่ต้องบอกกล่าว ชื่อว่า อนามนฺตจาร), ยาว กลินํ น อุกุทธิติ, ตาว อนามนฺเตตวา จรณํ กปปีสสตี, จาริตตสิกขาบท อนาปตตี ภาวีสสตีติ อตถโธ (มีความว่า กฐินอันสงฆ์ยังไม่รู้เพียงใด, การเที่ยวไปไม่ต้องบอกกล่าว จักควรเพียงนั้น, คือจัก ไม่เป็นอาบัติเพราะจาริตตสิกขาบท), ลบ ตวา ปัจจย, แปลง เอ เป็น อ, นัยเดียวกันเช่น อสมาทานจาโร, ติจีวรํ อสมาทาย จรณํ, จีวร- วิบปวาโส กปปีสสตีติ อตถโธ (อมาทานจาร หมายถึง การไม่ต้องถือไตรจีวรเที่ยวไป ความว่า อยู่ปราศจากจีวร ก็ควร), แปลง ย เป็น น

อนามย (นป.) ความไม่สบาย, ความไม่มีความ
เจ็บไข้ วิ. นตฺถิ อามโย เอตสฺสชาติ **อนามย**
อาโรคฺย (ความเจ็บไข้ ไม่มีแก่ภวะนั้น เหตุ
ภวะนั้น ชื่อว่า อนามย-ความไม่มีความเจ็บไข้),
นัยนี้เป็นนปฺพพบทกัมมชารยสมาส, แปลง น
เป็น อน ในอรรถกถาวินัย วินย.อ.๓/๒๖๖ ว่า
อนามยาติ อโรคา (ที่ชื่อว่า อนามยา แปลว่า ไม่
มีโรค), ศัพท์ว่า อนามยา ในที่นี้เป็นอิตถิลิศจ

อนามาสิ (ติ.) ๑. ไม่ควรจับต้อง, วัตถุอนามาสิ
มีทองเป็นต้น วิ. อปรามสิตพฺพนฺติ **อนามาสิ**
(วัตถุใดอันภิกษุไม่ควรจับต้อง เหตุนั้น วัตถุ
ชื่อว่า อนามาสิ) ในทางวินัยมุ่งถึงวัตถุอนามาสิ
มีทองเป็นต้น, [น + อา + มส ชาติ อามสเน ใน
ความจับต้อง + ณ ปัจจัย ลบ ณ อนุพันธ์และ
พฤทธิ, แปลง น เป็น อน] วิ. อนามสิตพฺพชาติ
อนามาสา, อนามาสารหาติ อตฺถโ (แก้วมุกดา
เป็นต้น อันเขาไม่ควรจับต้อง เหตุนั้น จึงชื่อว่า
อนามาสา หมายความว่า ไม่ควรจับต้อง)
๒. การไม่ถูกต้องลุบลคำ (นป.) วิ. อามสียเตติ
อามาสิ, น อามาสิ **อนามาสิ** (อันเขาพึงถูกต้อง
ชื่อว่า อามาสิ, ไม่ใช่อันเขาพึงถูกต้อง ชื่อว่า
อนามาสิ-การไม่ถูกต้อง)

อนามิกา (อิต.) นีวนาง, นีวไม่มีชื่อ วิ. นตฺถิ
นามมสฺสชาติ **อนามิกา** (ชื่อของนีวนั้น ไม่มี
เหตุนี้ นีวนั้น ชื่อว่า อนามิกา), คำนี้เป็นชื่อ
ของนีวมือ, [อีก สกัถ์ + อา ปัจจัยในอิตถิลิศจ]

อนายาส (ติ.) ๑. ไม่ลำบาก, ไม่คับแคบใจ
วิ. น อายาโส **อนายาโส** อภิกลมฺโ (สิ่งนี้ไม่ใช่
ความลำบาก ชื่อว่า อนายาส คือไม่ลำบาก),
๒. พระนิพพาน (นป.) วิ. นตฺถิ อายาโส เอตถาติ
อนายาส นิพฺพานํ (ความลำบาก ไม่มีในภว
ะนั้น เหตุนี้ ภวะนั้น ชื่อว่า อนายาส ได้แก่ พระ

นิพพาน), แม้ในชื่อว่า **อนาวรณ** **อนายูหน**
เป็นต้น ก็นัยนี้, คำนี้ท่านอธิบายด้วยคำว่า
ายาส บัณฑิตพึงค้นดูเถิดที่ศัพท์นั้นเถิด

อนารต (อพ.) แนนอน, เที่ยง, สิ่งที่ไม่เว้น วิ. น
อารมตีติ **อนารต** ฐฺว (สิ่งใดไม่ว่างเว้น เหตุ
นั้น ชื่อว่า อนารต คือแนนอน), [น + อา + รม
ชาติ รมเณ ในความยินดี + ต ปัจจัย, ลบ ม],
อนกริต เป็นต้นกัณยนี้ บทนี้ น + อภิ บทหน้า

อนารมฺภ (ติ.) ๑. ที่ไม่มีอันตราย, ไม่ยุ่งยาก,
ไม่มีสิ่งรบกวน วิ. ภูสํ ทรนํ **อารมฺภ**, อุปฺททว
(ความกระวนกระวายมาก ชื่อว่า อารมภ คือ
อุปัทวะ), วิ. อารมภนฺติ หีสนฺตีติ **อารมฺภา**
(ภาวะเหล่าใดรบกวน คือเปียดเบียน เหตุ
นั้น ภาวะเหล่านั้น ชื่อว่า อารมภา), [อา + รภ ชาติ
หีสายํ ในความเปียดเบียน + ณ ปัจจัย + นิคหิต
อาคม แปลงเป็นที่สุด ม ที่สุดวรรค], อีกอย่าง
หนึ่ง อารมภ ศัพท์ เป็นกัตตุสาธนะ บ่งถึงสัตว์
ทั้งหลายที่ก่อความเดือดร้อน มีมดเป็นต้น
เนื่องจาก รภ ชาติ ที่มี อา เป็นบทหน้า ใช้ใน
อรรถว่าเปียดเบียนได้ ดังในประโยคว่า **เสต**
ฉาคมารภถ ยขมาโน (เจ้าภาพครลัมแพะชาว
ตัวหนึ่ง) (วินยวินิจฉย-ฎีกา) วิ. นตฺถิ อารมฺภ
เอตสฺส เอตถ วาติ **อนารมฺภ** อนุปฺททว
(สิ่งรบกวนของที่นี่ หรือในที่นี้ไม่มี เหตุ
นั้น ชื่อว่า อนารมภ คือไม่มีอุปัทวะ)

อนาลย (ติ.) ผู้ไม่มีตัณหา, ผู้ไม่มีความห่วงใย,
พระชีณาสพ, **พระนิพพาน** วิ. นตฺถิ อาลโย
ตณฺหา เอตสฺสชาติ **อนาลโย** (อาลัยคือตัณหาของ
ผู้นั้นไม่มี เหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า อนาลย-ผู้ไม่มี
อาลัย) วิ. ปหีนสพฺพกิเลสฺตตา นตฺถิ เอเตสนํ
กตฺถจิ อาลโย ตณฺหาติ **อนาลยา**, วิตราคา,
ชีณาสวาติ อตฺถโ. นิพฺพานมฺปิ **อนาลโยติ** วุจฺจติ.

(อาลัยคือค้นหาในวัตถุอะไรๆ ของท่านเหล่านั้น ไม่มี เพราะละกิเลสได้หมดแล้ว เหตุนั้น ท่านเหล่านั้นจึงชื่อว่า อนาลย ได้แก่ พระชินาสพ ผู้มีราคะไปปราศแล้ว, แม้พระนิพพานท่านก็เรียกว่า อนาลย) ตถา หิ วุตตํ นิพพานญจ อากมม ตณหา จชียติ ปฏินิสสชชียติ มุจจติ น อลลียติ, กามคุณาลเยสุ เจตถ เอโกปิ อาลโย นตถิ, ตสฺมา นิพพานํ จาโค ปฏินิสสคฺโค มุตติ อนาลโยติ วุจจตีติ (ดังที่ท่านอธิบายไว้ว่า ค้นหามาถึงพระนิพพาน ย่อมละ สละคืน ปล่อย ไม่ติด และความอาลัยแม้สักอย่างเดียว ในอาลัยคือ กามคุณ ไม่มีในภวะนั้น เหตุนั้น พระนิพพาน ท่านจึงเรียกว่า จาค-เป็นที่ละ, ปฏินิสสค-เป็นที่สละ, มุตติ-ปล่อย, อนาลย-ไม่ติด)

อนาวรณ (นป.) **ไม่ได้ปิดกัน, ไม่ได้ล้อม, ไม่ขวางกัน, ไม่ปกปิด** วิ. น อาวรณํ อนาวรณํ, นตถิ วา อาวรณํ อสฺสาติ **อนาวรณ** (การขวางกัน ห้ามได้ ชื่อว่า อนาวรณ, อีกนัยหนึ่ง การขวางกัน ของสิ่งนั้นไม่มี เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนาวรณ), พิงดูการจำแนกธาตุปัจจัยในคำว่า **อาวรณ** ที่จะแสดงข้างหน้า

อนาสก (ติ.) **ผู้อดอาหาร, ผู้ไม่กิน** วิ. น อสฺติ ภุขตีติ **อนาสโก** (ผู้ใดไม่กิน คือไม่บริโภค เหตุ นั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนาสก), [น + อส ธาตุ ภกฺขณ ในความกิน + ณฺว ปัจจัย แปลงเป็น ออก, แปลง น เป็น อ, ทีฆะ อ เป็น อา]

อนาสว (นป.) **ภาวะที่ไม่อาสวะ, พระนิพพาน**
๑. วิ. อาสวานํ อนารมมณตยา **อนาสว** (ชื่อว่า อนาสว เพราะไม่เป็นอารมณ์แห่งอาสวะทั้งหลาย)
๒. วิ. นตถิ อาสวา เอตถาติ **อนาสว** นิพพาน (อาสวะทั้งหลายไม่มีในภาวะใด ภาวะ นั้น ชื่อว่า อนาสว คือพระนิพพาน), นามานิ

ปนสฺส สพฺพสงฺขตานํ นามปฏิปกฺขวเสน อนเภานิ โหนติ. เสยฺยถิํ อเสสวिरาโค อเสสนิโรโธ จาโค ปฏินิสสคฺโค มุตติ อนาลโย รากกฺโขโย โทสกฺโขโย โมหกฺโขโย ตณฺหกฺโขโย อนุปฺปาโท อปฺปวตฺตํ อนิมิตฺตํ อปฺปณฺหิตํ อนายูหนํ อปฺปปฏิสนฺธิ อนุปตฺติ อคติ อชาติ อชรี อพฺยาธิ อมตํ อโสภํ อปริเทวํ อนุปายาสํ อสํ กิถิฏฺฐจฺจนฺตฺวาทีนํ (ที.อ.๒/๔๑๖) (แต่ชื่อของพระนิพพานนั้นมีมาก โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อชื่อของสังขตธรรมทั้งหมด. คืออย่างไร คือธรรมเป็นที่กายไม่เหลือ เป็นที่ดับไม่เหลือ เป็นที่ละ เป็นที่สละ เป็นที่พ้น เป็นที่ไม่ติด เป็นที่สิ้นราคะ เป็นที่สิ้นโทสะ เป็นที่สิ้นโมหะ เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่ไมเกิด เป็นที่หยุด ไม่มีนิमित ไม่มีที่ตั้ง ไม่มีที่อาศัย ไม่มีปฏิสนธิ ไม่เป็นไป ไม่ไป ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่โศก ไม่คร่ำครวญ ไม่คับแค้น ไม่เศร้าหมอง ดังนี้ เป็นต้น), **พระชินาสพ** ก็เรียกว่า **อนาสว**

อนิจฺจ (นป.,ติ.) **ความไม่เที่ยง, ไม่แน่นอน, ไม่ยั่งยืน** ๑. วิ. นิจฺจจฺฐภาเวน น อิจฺจํ ญาเณน อนุปคนตพฺพนฺติ **อนิจฺจ** (ภาวะใดไม่พึงถึงโดยความเป็นของยั่งยืน คือไม่เข้าถึงได้ด้วยญาณ เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนิจฺจ), [น + อธิ ธาตุ คติย ในความไป + ตย ปัจจัย, แปลง ตย เป็น จ, ซ้อน จ, อีกนัยหนึ่ง อธิ ธาตุ ริจฺจ ปัจจัย]
๒. ไม่ถึงได้ด้วยความเป็นตัวตน วิ. อตฺตาทิวเสน น อิจฺจํ อนุปคนตพฺพนฺติ **อนิจฺจ** (สิ่งใดไม่พึงเข้าถึงด้วยอำนาจความเป็นตัวตนเป็นต้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนิจฺจ)
๓. ไม่เที่ยง วิ. หุตฺวา อภาวภูเจเนน น นิจฺจจฺนฺติ **อนิจฺจ**. นิจฺจํ นาม ฐวํ (สิ่งใดไม่เที่ยง เพราะอรรถว่ามีแล้วไม่มี เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนิจฺจ, ความเที่ยง ชื่อว่า นิจฺจ),

วิ. รูป ปน ขณภคตาย เยน ภจเคน น นิจจนติ **อนิจจํ** (ส่วนรูป ไม่เที่ยง เพราะความแตกดับไปด้วยภคขณะ เหตุนั้น การแตกดับไปนั้น ชื่อว่า อนิจจ), **นิจจ** ศัพท์ ในที่นี้ มีความหมายว่า ยั่งยืน (จตุตถ) จัดเป็น *อนิพัฒน์ปาฏิปฏิบัติ* (คือ นามศัพท์ที่ไม่สำเร็จด้วยความเป็นสมาส ตัทธิศ หรือกิตก์ จึงตั้งวิเคราะห์ไม่ได้) (ดู กังขาวิตรณี เล่ม ๒, พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๕๘), วิ. น นิจจนติ **อนิจจํ**. เอตถ นิจจสทโท จตุตถวาทโก อนิพัฒน์ปาฏิปฏิบัติโก. อนิจจนติ ขนธปญจกั, ตถยทิ หุตวา อภาวภูเจน จ อุปปาทยวณตตาทิทิจตยทิ การณยทิ จ อนิจจํ. ตตถ อนิจจนติ ขนธปญจกั. เอว อนิจจตา, ภาวตทฐิตเต ตา (สิ่งใด ไม่ใช่เที่ยงแท้ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนิจจจิง. เบญจขันธ์ ชื่อว่า อนิจจจิง, ความจริง เบญจขันธ์ นั้น ชื่อว่า อนิจจจิง เพราะอรรถว่ามีแล้วไม่มี และเพราะเหตุ ๔ อย่าง มีการเกิดขึ้นเสื่อมไป เป็นต้น, ในข้อนั้น เบญจขันธ์ ชื่อว่า อนิจจจิง, อนิจจตา ก็นัยเดียวกัน ลง ตา ปัจจัยใน ภาวะตัทธิศ)

อนิพัฒน์ (ติ.) ๑. ไม่ถูกทำให้สำเร็จ, ไม่ถึงพร้อม วิ. กมมาทิจจยเยหิ น นิปผาทิยนเตติ **อนิพัฒน์นา** (ธรรมชาติเหล่าใดอันกรรมปัจจัย เป็นต้น ไม่ให้สำเร็จ เหตุนั้น ธรรมชาติเหล่านั้น ชื่อว่า อนิพัฒน์นา), [น + นิ + ปท ธาตุ นิพัฒน์เน ในความสำเร็จ + ต ปัจจัย, แปลง ต พร้อมที่สุด ธาตุเป็น อนน], ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เสมอกัน คือ ป] ๒. **ไม่ถึงพร้อมแล้ว, ไม่สำเร็จแล้ว** วิ. นิปชชิตถาติ นิพัฒน์นํ สิทธิ (สิ่งใดสำเร็จแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า นิพัฒน์นํ คือสำเร็จแล้ว) วิ. น นิพัฒน์นํ อนิพัฒน์นํ (สิ่งที่สำเร็จแล้ว ห้ามได้ ชื่อว่า อนิพัฒน์น)

อนิพพิทุธ (ปุ.) **อันเขาไม่แยกออก, ทางตัน, ถนนไม่มีทางแยกออกไป** วิ. น นิพพิชฌเต รจจนตเรนาติ **อนิพพิทุธ**, พยุโธ (ถนนใดอัน เขาไม่แยกออก ด้วยมีชอยระหว่าง เหตุนั้น ถนนนั้นชื่อว่า อนิพพิทุธ ได้แก่ ทางตัน), [น + นิ + วิธ ธาตุ เวธเน ในความแหวง + ต ปัจจัย, อาเทศ ต เป็น ธ และ อาเทศ ฐ เป็น ท, แปลง น เป็น อ]

อนิพพิสนุต (ติ.) **ไม่ประสพ, ไม่ได้, ไม่พบ** วิ. อวิพพิสนโต อลภนโตติ **อนิพพิสนโต**, อนิพพิสฺสวา (ไม่ประสพอยู่ ไม่ได้อยู่ เหตุนั้น ชื่อว่า อนิพพิสนโต หรือ อนิพพิสฺส), [น + นิ + วิส ธาตุ เปรณ ในความส่งไป + อนต ปัจจัย, แปลง ว เป็น พ, ซ้อน พ]

อนิมิตฺต (ติ.) ๑. **ไม่มีนิमित, ไม่มีเครื่องหมายบอก** วิ. นตถิ นิमितตํ เอตสสาติ **อนิมิตตํ** (นิमितของชีวิตเป็นต้นนั้น ไม่มี เหตุนั้น ชีวิตเป็นต้นนั้น ชื่อว่า อนิมิตต), ๒. **พระนิพพาน** วิ. ราคาทิ-นิमितตริทิตตตต **อนิมิตตํ**. สพพสงขารนิमितต-ภาวโต **อนิมิตตํ** นิพพาน (พระนิพพาน ชื่อว่า อนิมิต เพราะเว้นจากนิमितคือราคะ เป็นต้น, ชื่อว่า อนิมิต เพราะเป็นนิमितแห่งสังขารทั้งปวง), ๓. **วิโมกข์** วิ. นิจจนิमितตาทิโน อภาวโต **อนิมิตโต** วิโมกโข. นตถิ นิमितตํ เอตสสาติ **อนิมิตโต** วิโมกโข. เอตสสาติ มคคฺสสาติ อตถโธ, ตสฺมา ตํ มคคฺสเสวานามํ (วิโมกข์ ชื่อว่า อนิมิต เพราะไม่มีความเที่ยงแท้เป็นนิमित. นิमितแห่งมรรคนั้น ไม่มี เหตุนั้น มรรคนั้นจึงชื่อว่า นิमित ได้แก่ วิโมกข์, อธิบายว่า เอตสส โยค มคคฺสส, ฉะนั้น คำว่า อนิมิตตวิโมกข์นั้น จึงเป็นชื่อของมรรคนั้นเอง)

อนิมิตฺตูปค (ติ.) **ไม่นับเข้าในนิमित, ไม่ควรเป็นนิमित, ไม่ได้ขนาดเป็นนิमित, สิ่งที่ไม่ควรทำเป็น**

นิमित วิ. นิमितตัน อุปคจฉตตี **อนิมิตตูปโค** (ภูเขาคือต้นไต้ ไม่เข้าถึงนิमित เหตุนั้น ภูเขาเป็นต้นนั้น ชื่อว่า อนิมิตตูปโค), [อนิมิตต + อุป + คมฺ ชาติ คติมฺหิ ในความไป + กฺวิ ปัจจัย, ลป กฺวิ และที่สุตฺตชาติ] (วินย.โยชนา. ๒/๒๔๔), กวีวิเคราะห์นี้เป็นวิเคราะห์ที่อยู่ติดต่อกัน [น ข้ามไป ปฏิเสธ อุปค], สมาสมีกิตก์เป็นที่สุต

อนิมิสฺ (อิตฺ.) ผู้ไม่กะพริบตา, เทวดา, ปลา วิ. น นิมนิสฺนตตี **อนิมิสฺา** เทวดา (ผู้โดยย่อไม่กะพริบตา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนิมิสฺ คือ เทวดา), [น + นิ + มิสฺ ชาติ นิมนิสฺเน ในความกะพริบตา + อ ปัจจัย]

อนิรากตฺตฺ (ปฺ.) ไม่ห้าม, ไม่ปฏิเสธ, ไม่หย่า, ไม่ร้าง, ไม่ละ, ไม่ทิ้งร้าง, ไม่ถูกเนรเทศ, ไม่ถูกนำออกไป วิ. นิรากโรตตี **นิรากตฺตา** (ผู้โดยย่อหย่าร้าง เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า นิรากตฺตา), วิ. น นิรากตฺตา **อนิรากตฺตา** (ผู้หย่าร้าง หามีได้ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนิรากตฺตา), [น + นิ + อา + กร ชาติ กรณ ในความกระทำ + ตฺ ปัจจัย, แผลง ร เป็น ต, ลง ร อาคม, แผลง น เป็น อ] **อนิรากตฺตฺ-สมฺปทานํ**, ตํ วุจฺจตี **อนิรากรณสมฺปทานํ**, **อนิวารณสมฺปทานํ** จาติปิ. **อนิรากตฺตา** นามอุปปฏิเสธโก (การถึงการเป็นผู้ไม่อย่าร้างนั้น ท่านเรียกว่า ถึงความเป็นผู้ไม่อย่าร้าง และหมายถึงการถึงความไม่ห้าม ก็ได้บ้าง. ผู้ที่ไม่คัดค้านเรียกว่า อนิรากตฺตา)

อนิล (ปฺ.) ๑. พายุ, ลม, ลมปรารณ ลมหายใจ เป็นเครื่องอยู่ของสัตว์ วิ. อนติ ชีวิติ อนเนาติ **อนิโล** วายุ (สัตว์ย่อมมีชีวิตอยู่ ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนิล ได้แก่ ลม), [อน ชาติ ปาณเน ในความมีชีวิตอยู่ + อิล ปัจจัย] **๒. ลมพัดไป** วิ. อนติ ปวตตตตี **อนิโล** มาลุโต (สิ่งใด

ย่อมพัดไป เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนิล คือลม), [อน ชาติ ปวตตเน ในความเป็นไป + อิล ปัจจัย *โมค.๗/๑๘๙ ว่า อนสลกกล เป็นต้น*]

อนิลปถ (ปฺ.) คลองแห่งลม, ทางแห่งลม, ท้องฟ้า, อากาศ, กลางหาว วิ. อนิลสฺส วาตสฺส ปถอ มคฺโค **อนิลปถ** นภํ (ทางไปแห่งลม ชื่อว่า อนิลปถ ได้แก่ ท้องฟ้า), บทนี้เป็นฉัฏฐิตูปปฐิสมาส

อนิสฺมมการี (ปฺ.) ผู้ไม่ใคร่ครวญแล้วทำลงไป, ผู้ไม่รอบคอบ, มุทะลุ, สะเพร่า วิ. คุณโทเส อนิสฺมม กโรตตี **อนิสฺมมการี** (ผู้โดยย่อไม่ใคร่ครวญถึงคุณและโทษทำการลงไป เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนิสฺมมการี), [อนิสฺมม + กร ชาติ + ณี ปัจจัย ลป ณ อนุพันธ์ และพฤทธิ อ เป็น อา]

อนิก (ปฺ., นปฺ.) กองทัพ, เสนา วิ. อณตตี **อนิก** จมฺ, **อนิกํ** วา (สิ่งโดยย่อส่งเสียง เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนิก), เช่นคำว่า **อนิกทสฺสนํ** วา (ดู กองทัพก็ดี), [อณ ชาติ สทฺเท ในความส่งเสียง + อิก ปัจจัย, ทิฆะ อี เป็น อี, แผลง ณ เป็น น], ใน *อภิธานปทีปิกาวี* กล่าวว่า อณ ชาติ ใช้ในอรรถว่าส่งเสียง และทัณฑกะ-อุบายชนะศึก], แต่ในปาจิตยาทีโยชนาท่านกล่าวว่า ณ อักษรซึ่งเป็นมุทธชะว่า อนิก)

อนิกฺกุจ (ปฺ.) ราชองครักษ์, ผู้ดำรงอยู่เป็นหมู่ วิ. อนิกเณ สมฺมุเหเน ติกฺกุจตตี **อนิกฺกุโจ**, ราชูณํ องครกฺขโณ **อนิกฺกุโจ**ติ มโต (ผู้ใดดำรงอยู่เป็นหมู่พล เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนิกฺกุจ, องครักษ์ของพระราชาทองหลาย บัณฑิตรู้กันว่า อนิกฺกุจ), [อนิก + จา ชาติ ปติฏฺจาเน ในความดำรงอยู่ + อ หรือ กฺวิ ปัจจัยก็ได้]

อนิม (นปฺ.) ไม่มีทุกข์ วิ. นตฺถิ ตสฺส นีโฆติ **อนิม** (ทุกข์ของบุคคลนั้นไม่มี เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า

อนิฆ), บทนี้เป็น *นปฺพทพทพทพทพิทิสมาส* ก็เลสทุกขสงฆาตสส นิฆสส อภาเวน **อนิฆ** (เชื่อว่า อนิฆ เพราะไม่มีทกซ์ กล่าวคือทกซ์คือกิเลส) **อนิติก** (นปฺ.) **พระนิพพาน, ที่ไม่มีความอุปัททวะ** วิ. อีตี อุปัททวา น สนติ เอตถาติ **อนิติก** นิพพานํ (ความจัญไร คืออุปัททวะ ไม่มีในภวณั้น เหตุณั้น ภวณั้น ชื่อว่า อนิติก คือพระนิพพาน)

อนิฬก (ติ.) **ไม่โทษ, ไม่มีความผิด, บริสุทธิ์** วิ. เอลํ วุจจติ โทโส, นตถิ เอลํ เอตถาติ **อนิฬก** **อเนฬก** **อนิฬก** (โทษ ท่านเรียกว่า เอล, เอล คือโทษ ในน้ำผึ้งเป็นต้นนั้น ไม่มี เหตุณั้น น้ำผึ้งเป็นต้นนั้น ชื่อว่า อนิฬก, อเนฬก, อนิฬก คือ ไม่มีโทษ), **อนิฬก** ไม่มีโทษ เช่น นิยมกขิกกฏทกํ ปริสุทฺธิ ชุททกมธูติ วุตตํ โหติ (*นัยแห่ง วินย.อ. ๑/๒๐๘*) (คำว่า อนิฬก มีอธิบายว่า น้ำผึ้งที่ผึ้งตัวเล็กๆ ทำขึ้น เป็นน้ำผึ้งบริสุทธิ์ ไม่มีตัวอ่อน), [น + เอฬ + ก ปัจจัยท้ายบทสมาส]

อนุกทฺตมน (นปฺ.) **การดึงมามัดไว้, อรรถของนิบาต** เช่น จ, ตถา ศัพท์ วิ. อนุคนตวา กทฺตมนํ **อนุกทฺตมน** (การตามมามัดไว้ ชื่อว่า อนุกทฺตมน), วิ. อนุ ปุณฺปนุํ กทฺตมียเต **อนุกทฺตมน** (การคร่ำมาบ่อยๆ ชื่อว่า อนุกทฺตมน), [อนุ + กทฺต ชาติ กทฺตเมน ในความคร่ำมา + ยฺ ปัจจัย อาเทศเป็นอน] (*คันถาภรณ์มัญชรี หน้า ๑๐๔*)

อนุกมฺปา (อิต.) **ความเอ็นดู, ความสงสาร, ไหวไปตาม** วิ. อตตาทารสส จิตตํ อนุ ปุณฺปนุํ กมฺเปตตีติ **อนุกมฺปา** ทยา (ธรรมชาติไฉยงจิตที่เห็นแก่ตัวให้ห่วงไหวอยู่บ่อยๆ เหตุณั้น ธรรมชาติณั้น ชื่อว่า อนุกมฺปา), เช่น นตถิ เม ตุมฺเหสุ **อนุกมฺปา** (เราไม่มีความเอ็นดูในพวกเธอ), [อนุ + กมฺป ชาติ จลเน ในความห่วงไหว

หรือ กปิ ชาติ คติยํ ในความไป + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์], วิ. อนุรูปํ กมฺปนํ จลนํ ทยาปชชนํ **อนุกมฺปิ** (การห่วงไหวไป คือถึงความเอ็นดู ชื่อว่า อนุกมฺปิ), [อนุ + กมฺป ชาติ จลเน ในความห่วงไหว + อ ปัจจัย]

อนุกมฺปิตพฺพ (ติ.) **อนุเคราะห์** วิ. อนุกมฺปิยติ อนุกมฺปิยิตถ อนุกมฺปิยิสสตีติ **อนุกมฺปิตพฺพ** (ผู้ใดอันเขาเคราะห์ อนุเคราะห์แล้ว จักอนุเคราะห์ เหตุณั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุกมฺปิตพฺพ), [อนุ + กปิ ชาติ คตยตเถ ในความไป + ตพฺพ ปัจจัย + นิคหิตอาคมต้นชาติ แปลงเป็นพยัญชนะที่สุตวรรค คือ ม + อี อาคม] นัยเดียวกันเช่น **อนุกมฺปิยมาโน** (อนุเคราะห์อยู่) ลง มาน ปัจจัย, **อนุกมฺปิโต** ลง ต ปัจจัย **อนุกมฺปนโต** ลง อนต ปัจจัย ในกัตตฺวาจก, **อนุกมฺปิตวา** ลง ตวา ปัจจัย

อนุกฺรณ (นปฺ.) **การทำตาม, การลอกเลียนแบบ** วิ. อนุกรียเต สทิสกรียเตเนนตยฺอนุกรณํ (กรรมอันเขาทำตาม คือทำให้เหมือนด้วยอาการนั้น เหตุณั้น อาการนั้นชื่อว่า อนุกรณ), [อนุ + กร ชาติ กรเณ ในความกระทำ + ยฺ ปัจจัย แปลงเป็น อน]

อนุกฺกม (ปฺ.) **อนุกรม, การก้าวไปตามลำดับ, การไปตามสมควร, กระบวน** วิ. อนุรูปํ โกโม **อนุกฺกโม** (การดำเนินไปตามลำดับ ชื่อว่า อนุกฺกม), [อนุ + กมฺ ชาติ ปทวิกเขเป ในความก้าวไป + อ ปัจจัย, ซ้อน ก]

อนุกฺการ (ปฺ.) **การทำตาม, การลอกเลียนแบบ** วิ. อนุกรณํ **อนุกาโร** (การทำตาม, การลอกเลียนแบบ ชื่อว่า อนุการ), [อนุ + กร ชาติ กรเณ ในความกระทำ + ณ ปัจจัย ลบ ณ อนุพันธ์และพฤทธิ]

อนุกูล (ป.) สงเคราะห์, เกื้อกูล, อุดหนุน, ช่วยเหลือ วิ. อนุรูป กุลติ ปวตติติ **อนุกุโล**, **อนุกุโล** วา หิต (ภาวะโดยอ้อมเป็นไปตามสมควร เหตุุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนุกูล, อนุกูล ได้แก่ ประโยชน์เกื้อกูล), เช่น ธรรมาน์ อนุกูลปฏิญญ-ธรรมมา (ธรรมที่คล้อยตามและขัดแย้งต่อธรรม), *เนตติปปรณอฏฐกถา*, [อนุ + กุล ชาติ คติมิหิ ในความไป + อ ปัจจัย, ทีฆะ อุ เป็น อุ], อนุคุณิ ก็นัยเดียวกัน วิ. คุณานมานิสํสาณํ **อนุกุลํ** **อนุคุณิ** (คล้อยตามคุณานิสงส์ ชื่อว่า อนุคุณิ), คำนี้เป็น เหตุมนตวิเสสน

อนุกูลมิตฺต (ป.) เพื่อนคอยช่วยเหลือ, เพื่อนดี **อนุกุโล** **อนุรูป** **มิตฺโต** **อนุกูลมิตฺโต**, สุธโท สหಾಯ (มิตรที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูล ชื่อว่า **อนุกูลมิตฺต** ได้แก่ มิตรผู้มีใจดี คือสหาย)

อนุคฺชฺชน (นป.) การเปล่งเสียงซ้ำอีก วิ. อนุ ปฺนุ คชชน รวนํ **อนุคชชนิ** (การเปล่งเสียงซ้ำอีก ชื่อว่า **อนุคชชน**), [อนุ + คชช ชาติ สทเท ในการออกเสียง + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน]

อนุคามิก (ติ.) ผู้ติดตาม, ผู้เดินตาม, ติดตามไป วิ. อนุคจฺจตีติ **อนุคามิก** **อนุคามิโย** วา (สิ่งใด ติดตามไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุคามิก), เช่น **อนุคามิยธนํ** (ทรัพย์ที่ติดตามไป), *ชา.อ.๙/๒๑๙* (อรรถกถาชาดกอักษรไทยว่า อนุคามิกธน), [อนุ + คม ชาติ คติมิหิ ในความไป + ณฺว ปัจจัย, แปลง อ เป็น อิ *ภจ.๔๐๔* รูป.๓๗๐ *เตสุ วุฑฺธิ* เป็นต้น, แปลง ก เป็น ย], วิ. อนุคาโม อนุคฺมนํ อสฺส อตฺถิติ **อนุคามิก** **อนุคามิโย** วา (การตามไป ของสิ่งนั้น มีอยู่ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุคามิก, อนุคามิโย), ลง ฌิก หรือ ฌिय ปัจจัยในตฺทริต)

อนุคฺทิต (ป.) ความติดตาม, ความตามติดใจ, ความติดใจ วิ. อนุคฺชิตฺถาติ **อนุคฺทิต** (ภาวะ

ใดกำหนดแล้ว เหตุุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนุคฺทิต), [อนุ + คฺติ ชาติ เคธ ในความกำหนด + ต ปัจจัย แปลง ต เป็น ฐ *โมค.๕/๑๔๕* ว่า *โธ ธทภทฺธิ*, แปลง ฐ ตัวหน้าเป็น ท]. **อนุคฺทิต**, ลง ติ ปัจจัย ก็นัยนี้. เทียบ **คฺทิต** ข้างหน้า

อนุคฺคิต (ติ.) การสวดในภายหลัง, คาถาอันท่าน กล่าวไว้ในภายหลัง, คาถาสรูป วิ. อนุคฺคายนํ **อนุคฺคิต** (การสวดตาม ชื่อว่า อนุคฺคิต), อนุรูปา คิตติ **อนุคฺคิต** (การสวดตามลำดับ ชื่อว่า อนุคฺคิต) อนุ ปจฺฉา คิตติ **อนุคฺคิต** วา (อีกนัยหนึ่ง การสวด สรูปท้าย ชื่อว่า อนุคฺคิต), [อนุ + คา/เค ชาติ สทเท ในการออกเสียง + ต ปัจจัย, แปลง อี เป็น อ ด้วยมหาสุตร, แปลง อี เป็น อ ด้วยมหา สุตร (*เอกุตฺเทศวาร เนตติปปรณ*), อนุคฺคิต ได้แก่ คาถาสำหรับสวดต่อท้ายภายหลัง หรือการ แสดงไว้ระหว่างพระสูตร เพื่อสวดเนื้อความที่ กล่าวแล้วนั่นเองได้สะดวก

อนุคฺคห (ป.) ๑. การอนุเคราะห์, อุดหนุน สงเคราะห์ วิ. อนุคฺคณฺหํ, สงคฺยหนฺติ เอตถ เอเตนาติ วา **อนุคฺคโ** (การอนุเคราะห์ ชื่อว่า อนุคฺคห, อีกนัยหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายสงเคราะห์กัน ในอุบายนั้น หรือด้วยอุบายนั้น เหตุุนั้น อุบาย นั้นชื่อว่า อนุคฺคห), ในสันสกฤตเป็น *อนุครห*, [อนุ + คห ชาติ คหณ ในความถือเอา + อ ปัจจัย] ๒. **ไม่ถ่อมมัน** วิ. อฺคฺคหณฺวิโรตีติ **อนุคฺคโ**. โสปี นาสฺส อฺคฺคโหติ **อนุคฺคโ**. น วา อฺคฺคณฺหาตีติ **อนุคฺคโ** (บุคคลผู้เว้นจากการถ่อมมัน ชื่อว่า อนุคฺคห, แม้ผู้นั้นก็ชื่อว่า อนุคฺคห เพราะเขาไม่มีความถ่อมมัน, อีกนัยหนึ่ง บุคคลใด ไม่ถ่อมมัน เหตุุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อนุคฺคห), น วา อฺคฺคณฺหาตีติ **อนุคฺคโ** (อีกนัยหนึ่ง ภาวะใด ย่อมอนุเคราะห์ เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนุคฺคโ),

[น + อุ + คห ธาตุ คหณ ในความถือ + อ ปัจจัย]

อนุฆร (อพ.) เรือนหลังต่อๆ กันไป, ตามลำดับ เรือน, ทุกๆ เรือน วิ. อนุ อนุ ฆร อนุฆร, ฆรปฏิปาฐิติ วุตต์ โหติ (ทุกๆ เรือน ชื่อว่า อนุฆร, มีคำอธิบายว่า ตามลำดับเรือน), พึงเทียบ *อนุฆรมาส*

อนุจร (ป.) ผู้เที่ยวตามไป, เสวก, อำมาตย์, ผู้ติดตาม, สหาย, คนโดยสารไป วิ. อนุ ปจฉา จรตีติ อนุจโร (ผู้โดย้อมเที่ยวติดตามไป เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุจร), [อนุ + จร ธาตุ คติมहि ใน ความไป + อ ปัจจัย], *ก็ในพระอัมมปัทมสูตรภา ๕.๑.๓/๑๐๒ ว่า อายสารถิ อายุตตกปุริโส วยิตนนิสสิโต นนทิวาโค อนุจโร นามาติ* (ความ กำหนดด้วยอำนาจความยินดี ซึ่งอาศัยอายตยะ นั้น ดุจบุรุษเก็บส่วย จัดการส่วยให้สำเร็จ ชื่อว่า เจ้าพนักงานเก็บส่วย)

อนุจาริกา (อิต.) ภรรยา, ผู้เที่ยวไปตาม, ผู้เที่ยวไปด้วย วิ. อนุจรตีติ อนุจาริกา (หญิงโดย้อมเที่ยวไปตาม เหตุุนั้น หญิงนั้น ชื่อว่า อนุจาริกา), [อนุ + จร ธาตุ จรณ ในความ เที่ยวไป + ณว ปัจจัย อาเทศเป็น ออก และ พุทธิ อ เป็น อา + อา ปัจจัยในอิตถิลิค์, วิการ อ เป็น อี] ในอรรถกถาปาถิกวรรคว่า อนุจาริกา วุจจติ ภริยา. สห อนุจาริกาย สานุจาริโก, ตํ ตํ พรหมจริยํ ปหาย สกรียติ อตถโถติ (ภรรยาท่าน เรียกว่า อนุจาริกา. บุคคลผู้มีภรรยา ท่าน เรียกว่า สานุจาริกะ อธิบายว่า ผู้ละการประพฤติ พรหมจรรย์นั้นๆ แล้วมีภรรยา)

อนุจฉวิก (ติ.) สมควร, เหมาะ, ไม่ระคายผิว วิ. ฉวิยา อนุรูป อนุจฉวิก (วัตถุที่สมควรแก่ ผิวหนัง ชื่อว่า อนุจฉวิก), วิ. ฉวมนุคต อนุจฉวิก

ปติรูป (สิ่งที่เป็นไปตามผิว ชื่อว่า อนุจฉวิก ได้แก่ สมควร), [อนุ + ฉวิ, ซ้อน จ, ก สกัถ์]

อนุช (ป.) น้องชาย, ผู้เกิดในภายหลัง วิ. อนุ ปจฉา ชาโต อนุโช กนิโย, อนุชา กนิฏฐภคินี (บุคคลที่เกิดในภายหลัง ชื่อว่า อนุช คือน้องชาย, น้องหญิงเป็น อนุชา), [อนุ + ชน ธาตุ ชนเน ใน ความเกิด + กวิ ปัจจัย ลบ กวิ ปัจจัยและที่สุด ธาตุ]

อนุชาต (ติ.) ผู้เกิดภายหลัง, ผู้เกิดตาม, ผู้ตามเยี่ยงบิดามารดา, ลูกที่เสมอด้วยพ่อแม่ วิ. อนุชชาติถาติ อนุชาโต (ผู้เกิดตามเยี่ยง แล้ว เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุชาต), [อนุ + ชน ธาตุ ชนเน ในความเกิด + ต], ในเพราะ ต ปัจจัยอยู่หลัง แปลง น แห่ง ชน ธาตุ เป็น อา ด้วยสูตร *นิรุตติ.๗๒๕ ว่า ชนินิสสา*

อนุชินณ (ติ.) เสื่อมแล้ว, เสื่อมสูญ, คร่ำคร่า ไปตามลำดับ วิ. อนุชียิตถาติ อนุชินโน (ผู้ใด คร่ำคร่าไปตามลำดับแล้ว เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุชินณ), [อนุ + ชร ธาตุ ชิรณ ในความคร่ำ คร่า + ต ปัจจัย, อาเทศ ต ปัจจัย เป็น อินณ ด้วยสูตรแห่งปทรูปสิทธิ *รูป.๖๑๖ ว่า ตราทีหิ อินโน และลบ ร*]

อนุชิริ (ป.) ผู้ชรา, ผู้เสื่อมแล้ว วิ. อนุชิริยิตถาติ อนุชิริ (ผู้ใดเสื่อมแล้ว เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุชิริ) [อนุ + ชร ธาตุ ชิรณ ในความเสื่อม + อี ปัจจัย ในโมคคัลลานะ, แปลง ชร เป็น ชีร]

อนุชิวี (ป.) เสวกผู้บ่าเรอ, ข้าเฝ้า วิ. ปกฺโข อนุ ปจฉา ชิวตีติ อนุชิวี เสวโก (ผู้ใดเป็นอยู่ใกล้ชิด เจ้านาย เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุชิวี ได้แก่ อำมาตย์), [อนุ + ชิว ธาตุ ปาณธารณ ในความ ทรงชีวิตไว้ + ณี ปัจจัย] วิ. อนุวาย อุปนิสสาย ชิวตีติ อนุชิวโน (ชนเหล่าใดเป็นอยู่ใกล้ชิด

เหตุนี้ คนเหล่านั้นชื่อว่า อนุชิวโน), [อนุ + ชิว
ธาตุ ปาณธารณ ในความทรงชีวิตไว้ + ณ
ปัจจัย]

อนุเบฏฐ (อพ.) ลำดับแห่งผู้เจริญ, ตามลำดับ
ผู้ใหญ่ วิ. เชฏฐานํ อนุพุโพ อนุเชฏฐํ (ลำดับ
แห่งผู้เจริญ ชื่อว่า อนุเชฏฐ), แต่ใน นิรุตติทีปนี
(อธิบายคาถา ๓๓๘) ปรากฏว่า อนุพุพ

อนุญญา (อิต.) การอนุญาต, การอนุมัติ
วิ. อนุชานนํ อนุญญา (การรู้ตามชื่อว่า อนุญญา),
[อนุ + ญา ธาตุ อวโพธเน ในความรู้ + อ ปัจจัย
+ อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, ซ้อย ญ], **อพภานุญญา**
ก็นัยเดียวกัน บทนี้มี อภิ + อนุ เป็นบทหน้า, แต่
คำว่า อนุชานนํ ลงปัจจัยในภาวะสาธนะ, แปลง
ญา เป็น ชา, ลง นา วิกรณปัจจัย

อนุญญาต (ติ.) อนุญาตแล้ว วิ. อนุชานีติ
อนุญญาโต, อนุญญาตเถตาติ อนุญญาตา (ผู้ใด
รู้ตามแล้ว เหตุนี้ ผู้ที่ชื่อว่า อนุญญาต, ผู้ใด
อนุญาตแล้ว เหตุนี้ ผู้ที่ชื่อว่า อนุญญาตา
ได้แก่ อนุชานนํ-ผู้เห็นตาม), [อนุ + ญา ธาตุ พุชฌเน
ในความรู้ + ต ปัจจัย, ซ้อย ญ]

อนุฎฐทาน (ติ.) ไม่ลุกขึ้น, ไม่ขยับ, ไม่เพียร,
ไม่พยายาม วิ. อนุฎฐหนโต อวายนโต
อนุฎฐทานโน (ผู้ไม่ลุกขึ้นอยู่ ไม่พยายามอยู่
ชื่อว่า อนุฎฐทาน), [น + ฎ + ฐา ธาตุ คติ-
นิวัตติมิ ในความห้ามการไป + มาน ปัจจัย,
ลบ ม แห่ง มาน ได้บ้างบางอุทาหรณ์ ด้วยสูตร
โมค.๕/๑๖๒ ว่า มานสส มสสา, แปลง ฐา เป็น
จท, ซ้อย ฎ, แปลง น เป็น อน]

อนุฎฐิต (ติ.) ๑. ถูกตั้งไว้แล้ว, อันเขาตั้งไว้
แล้วตามสมควร วิ. อนุฎฐิตเตติ อนุฎฐิตํ (อัน
เขาตั้งไว้ตามควร ชื่อว่า อนุฎฐิต), [อนุ + ฐา
ธาตุ คตินิวัตติมิ ในความห้ามการไป + ต ปัจจัย

ในกัมมวาทก, วิการ อา เป็น อิ, ซ้อย ฎ] ๒. ไม่
ลุกขึ้นแล้ว วิ. น อนุฐาสีติ อนุฎฐิต (ผู้ใดไม่ลุก
ขึ้นแล้ว เหตุนี้ ผู้ที่ชื่อว่า อนุฎฐิต), [น + ฎ +
ฐา ธาตุ คตินิวัตติมิ ในการห้ามการไป + ต
ปัจจัยในกัตตวาทก, ซ้อย ฎ]

อนุฎฐภา (อิต.) อนุฎฐภาฉันท, ฉันทที่ป้องกัน
ความด้อย, ฉันทปิดกั้นโทษที่ต่ำด้อย วิ. อนุ
หีนภาวํ ฎมภติ ฐนชติ นิวาเรตีติ อนุฎฐภา (ฉันท
โดยอ้อมปิดกั้นความเป็นโทษ เหตุนี้ ฉันทนั้น
ชื่อว่า อนุฎฐภา), [อนุ + ฎฐ ฐาตุ ฎมภเน ใน
ความต้านทาน + อ ปัจจัย, อาเทศ ฎ เป็น ฐ,
ซ้อย ฎ + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์]

อนุทหิตุ (อพ.) เพื่ออันตามเผา, เพื่อทำให้
เดือดร้อนเนืองๆ วิ. อนุทหนตถาย อนุทหิตุ
(อนุทหิตุ แปลว่า เพื่ออันตามเผา), [อนุ + ทท
ธาตุ ททเน ในความเผา + อิ อากม + ต ปัจจัย,
แปลง ท เป็น ท]

อนุตตร (ติ.) ตีเลิก, ไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า, ไม่มีผู้ยิ่ง
กว่า ๑. วิ. นตถิ อุตตโร ยสฺมา โส อนุตตรो
(ผู้ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดไม่มี
เหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า อนุตตร),
๒. วิ. นตถิ อุตตโน อุตตโร อธิโก ยสฺมาติ อนุตตรो
อสทิสฺสตี วุตตํ โหติ (บุคคลผู้ยิ่งกว่าพระองค์ไม่มี
แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด เหตุนี้ พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระนามว่า อนุตตร
มีคำอธิบายว่า ไม่มีผู้เหมือน), ๓. **ธรรมอันยอด
เยี่ยม** วิ. นตถิ เอตสฺส อุตตริตโร ฐมโมติ
อนุตตรो, นววิธมมสมุทาโย (ธรรมอันยิ่งเกิน
กว่าธรรมนั้นไม่มี เหตุนี้ ธรรมนั้นชื่อว่า
อนุตตร ได้แก่ อนุตตรธรรม ๘), ส่วนในคัมภีร์
อิตถโยชชา แห่งอภิธัมมัตถวิภาวินี วิ. นตถิ
อุตตโร เอตสฺมาติ อนุตตรो (ปญจิกา.๑/๑๑)

(ธรรมอันยิ่งกว่าธรรมนั้น ไม่มี เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า อนุตตร) วิ. นตถิ อุตฺตรํ เอตสฺสชาติ อนุตฺตรํ โลกุตฺตรจิตฺตํ (ปญฺจิกา.๑/๔๙๗) (จิตอันยิ่งกว่าจิตนั้น ไม่มี เหตุนั้น จิตนั้นชื่อว่า อนุตตร คือโลกุตตรจิต), ๔. พระนิพพานอันยอดเยี่ยม วิ. อตตโน कुณฺเหติ อุตฺตริตฺรสฺส กสฺสจि ฌมฺมสฺส อภาวโต อนุตฺตรํ นิพพานํ (ชื่อว่ายอดเยี่ยม เพราะไม่มีธรรมอะไรที่ยิ่งกว่าคุณของตน), แต่ในพระสูตรบางแห่งว่า อนุตตร หมายถึง มหัคคตจิต บัณฑิตพึงคั่นดูเถิด

อนุตฺตฺถุนนฺต (กิ.กิต.) หวนละห้อยอยู่, ทอดถอนอยู่ วิ. อนุตฺตฺถุนาตีติ อนุตฺตฺถุนนฺโต อนุตฺตฺถุนํ วา (ผู้ใดทอดถอนใจอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุตฺตฺถุนนฺต หรือ อนุตฺตฺถุน ทอดถอนอยู่), [อนุ + ถุ ธาตุ นิตฺถุนเน ในความทอดถอน + นา วิกรรม ปัจจัย คือปัจจัยประจําหมวดธาตุ + อนต ปัจจัย, ซ้อน ต, ในเพราะ สิ วิภัตติ แปลง นต แห่ง คจฺฉนต เป็นต้น เป็น อํ รูป.๑๐๗ ว่า สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทินํ นตฺสทฺโท อ]

อนุตฺตาป (บุ.) ความเดือดร้อน, ความรำคาญใจ, เดือดร้อนใจในภายหลัง วิ. อนุ ปจฺฉมา ตปฺติ เยน โส อนุตฺตาโป วิปฺปฏิสฺสโร (บุคคลย่อมเดือดร้อนในภายหลัง เพราะเหตุใด ฉะนั้น เหตุนั้น ชื่อว่า อนุตฺตาป คือการเดือดร้อนในภายหลัง), [อนุ + ตป ธาตุ สนฺตาเป + ณ ปัจจัย]

อนุตฺตาพน (นบุ.) การตี, การทุบ, การเขี่ย วิ. อนุตฺตาพฺเตตีติ อนุตฺตาพนํ (ภาวะโดยย่อเมตี เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนุตฺตาพน), [อนุ + ตพ ธาตุ ปหาเร ในการประหาร + ณ ปัจจัย ในหมวด จุร ธาตุ + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน, ที่ฆ กลางศัพท์], นัยเดียวกัน อนุตฺตาพนฺโต ลง อนต ปัจจัย

อนุทฺทฺทยา (อิต.) ๑. ความกรุณา, ความเอื้อเฟื้อ, ความเอ็นดู วิ. ปรทุกฺขณฺจ อตฺตสุขณฺจ อนุทฺทฺทฺตีติ อนุทฺทฺตีติ วา อนุทฺทฺทยา กรุณา (ภาวะใด ขจัดทุกข์ผู้อื่นและตัดสุขของตน เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนุทฺทฺทยา), [อนุ + ทท/ทย ธาตุ หีสายํ ในความเบียดเบียน + อ ปัจจัย + แปลง ห เป็น ย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์] ๒. การตามรักษา อนุทฺทฺทยเต อนุทฺทฺทยา, อนุรฺกฺขณา (อันเขาตามรักษา ชื่อว่า อนุทฺทฺทยา), [อนุ + ทย ธาตุ ปาลเน ในความรักษา + อ ปัจจัย + อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์]

อนุทฺธฺธฺสฺสิต (ติ.) ถูกทำลาย, ถูกขจัด, ถูกกำจัด วิ. อนุทฺธฺธฺสฺสียเตติ อนุทฺธฺธฺสฺสิตํ (สิ่งใดอันเขาขจัด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุทฺธฺธฺสฺสิต), [อนุ + ธฺส ธาตุ ธฺสเน ในความขจัด + ต ปัจจัยใช้ใน ๓ กาล + อี อาคม]

อนุทฺทา (อิต.) ความเอ็นดู, เมตตา, การตามรักษา เป็นไวพจน์ของเมตตา วิ. อนุทฺทฺตีติ อนุทฺทา (ภาวะโดยย่อตามรักษา เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนุทฺทา), [อนุ + ทา ธาตุ รฺกฺขณ ในความรักษา + กวิ ปัจจัย ลบ กวิ] (ชฺ.ม. ๒๙/๙๔๓/๖๐๐)

อนุทฺทิสฺสา (อิต.) ทิศน้อย, ทิศเฉียง วิ. ทิสฺसानํ อนุรฺฐปา อนุวตฺตกา วา ทิสฺสา อนุทฺทิสฺสา, วิทิสฺสา (ทิศที่ไปตาม คือคล้อยตามทิศใหญ่ทั้งหลาย ชื่อว่า อนุทฺทิส ได้แก่ ทิศเฉียง), บทนี้เป็นอัพยยีภาวสมาส

อนุทฺท (อพ.) ที่ใกล้แม่น้ำ วิ. นทฺยิยา อาสนนํ อนุทฺทํ (ที่ใกล้แม่น้ำ ชื่อว่า อนุทฺท), แปลง อี เป็น อ, บทนี้เป็นอัพยยีภาวสมาส, อนุ คัพท์ ใช้ในอรรถว่าใกล้, อนุคฺจฺคํ, อนุปวฺรฺ ก็นัยเดียวกัน

อนุนย (ป.) ๑. ความยินดี, ความพอใจ วิ. อนุ
 ปุณปุณฺ เนตฺติ **อนุนโย** อนุ ปุณปุณฺ อารมฺมณ
 จิตฺตํ เนตฺติ อธิปายโย (ภาวะโดยย่อมนำไปบ่อยๆ
 เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนุนย อธิบายว่า นำจิต
 ไปในอารมณ์บ่อยๆ), [อนุ + นี ธาตุ นเย ใน
 ความนำไป + อ ปัจจัย] (เนตฺติปกรณํ ๔๔/
 ๒๘๘) ๒. ตัณหานำสัตว์ไปในอารมณ์ วิ. วิสเย
 สุตตานิ อนุ อนุ นยนโต อนุนโย, ตณฺหา (ชื่อว่า
 อนุนย เพราะนำสัตว์ไปในอารมณ์รำไป), ศัพท์
 ต่อไปนี้เป็นไวยากรณ์ของอนุนยนั้น ได้แก่ ราโค
 สาราโค อนุโรโธ นนฺทึ นนฺทึราโค อิจฺฉา มุจฺฉา
 อชฺโฌसानํ เคโธ ปลิเคโธ สงฺโค ปงฺโก เอชา
 มายา ชนิกา สยชนนี สิพฺพินี ชาลินี สริตา
 วิสตติกา สุตตํ วิสตา อายุหิณี ทุตฺติยา ปณฺธิ
 ภาเนตฺติ วณฺ วณฺโถ สนฺถโว เสนฺโท อเปกฺขา
 ปฏฺวิพนฺธฺ อ اسا อาสีสนา ชปฺปา โลลฺอุปฺปา
 ปุจฺฉณชิกตา วิสมโลโก นิกนฺติ ปตฺถนา ปิหนา
 โอโฆ โยโค คนฺโถ อุปาทานา อวารณฺา นีวรณฺ
 ฉนฺนํ พนฺธนํ อุปกฺกิลฺโส อนุสโย ปริยฺภูจฺฉานํ ลตา
 เววิจฺฉํ ทุกฺขมฺลํ มารปาโส มารพฺพิสํ มารวิสโย
 ตณฺหาคทฺทูลํ อภิซฺฉมา

อนุปกฺกฺฐ (ติ.) ไม่ถูกโกรธ, ไม่เคยถูกนินนา
 ว่าร้าย วิ. อุปกฺกฺฐปฏิปกฺขนยวเสน **อนุปกฺกฺฐโ**,
 น อุปกฺกฺฐโ, น ออกโกสํ วา นินฺทํ วา ลทฺธปฺพโพิ
 อตฺโถ (ชื่อว่า อนุปกฺกฺฐ ด้วยอำนาจนัยที่ตรงข้าม
 กับผู้ที่ถูกโกรธเคืองแล้ว หมายถึง อันเขาขัด
 เคืองแล้ว ห้ามได้ มีอธิบายว่า ไม่เคยได้รับการ
 ด่าหรือนินทา), [น + อุป + กฺฐ ธาตุ ออกโกเส ใน
 ความด่า + ต ปัจจัย, แปลง ส เป็น กฺฐ ด้วยสูตร
 กจ.๕๗๓ รูป.๖๒๖ ว่า สาทิ สนฺต, แปลง น เป็น
 อน]

อนุปกฺกฺท (ติ.) ผู้ไม่เคยถูกด่า, ผู้ไม่ได้รับการ
 นินทา วิ. น อุปกฺกฺชณฺิตพฺโพติ **อนุปกฺกฺทโ** (ผู้ใด
 อันใครๆ ไม่ตีเตียน เหตุนั้น ผู้ นั้นชื่อว่า
 อนุปกฺกฺท), [น + อุป + กฺฐ ธาตุ โกเป ในความ
 โกรธ + ต ปัจจัย แปลง ต เป็น ฐ, แปลง ฐ เป็น
 โท]

อนุปฺขช (กิ.กิต.) วิ่งเข้าไปหา, แทรกแซง,
 บุกรุก วิ. อนุปฺขชิตฺวาติ **อนุปฺขชช อนุปฺขชช,**
 อนุปฺวิสิตฺวาติ อตฺโถ (อนุปฺขชช แปลว่า เข้าไป
 แทรก ความว่า เข้าไปแทรกแซง), [อนุ + ป +
 ขช ิ ธาตุ ปริชฺชาเต ในการบุกรุก หรือ ขช ิ ธาตุ
 หีสเน ในความเบียดเบียน + ตฺวา ปัจจัย, แปลง
 ตฺวา เป็น ชช, ลบที่สุดธาต]

อนุปฺทตฺถ (ป.) เนื้อความตามลำดับบท วิ. อนุ
 ปฏฺวิปฏฺวิยา ปทสฺส อตฺโถ **อนุปฺทตฺถ** (เนื้อความ
 แห่งบทตามลำดับ ชื่อว่า อนุปฺทตฺถ), [อนุ + ปท
 ธาตุ คติมิทฺธิ ในความไป + อ ปัจจัย + อตฺถ], นัย
 นี้เป็นฉัฎฐีตฺปฺปริสฺสมาส มีกัมมธารยสมาสเป็น
 ท้อง

อนุปริยาย (ป.) นัยโดยอ้อม, วนไปวนมา
 วิ. อนุปริยายตฺติติ **อนุปริยายโย** (นัยใดวนไป
 โดยรอบ เหตุนั้น นัยนั้นชื่อว่า อนุปริยาย), [อนุ
 + ปริ + ยา ธาตุ คติมิทฺธิ ในความไป + อ ปัจจัย
 + ย อากม]

อนุปริยายนฺตี (ติ.) (สตรี) เป็นไปรอบตาม,
 เวียนไปตาม, เดินเวียนรอบ วิ. อนุปริยายตฺติ
 อนุปริยายนฺตี (สตรีใดเวียนรอบอยู่ เหตุนั้น
 สตรีนั้น ชื่อว่า อนุปริยายนฺตี), [อนุ + ปริ + ยา
 ธาตุ คติยฺ ในความไป + ย ปัจจัย ในประจำ
 หมวด จฺร ธาตุ ตามแนวที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์
 สัททนีติ ธาตุมาลา (ฉบับแปล หน้า ๓๗๒) ว่า
 ทิวาทิคณิกสฺส ปนสฺส ยายติ, ยายนฺตีติอาทีนิ

รูปานิ ภวานติ ก็ธาตุนี้หากใช้เป็นทิวาทิคณะจะมี
รูปกิริยารว่า ยายติ, ยายนติ เป็นต้น]

อนุปริวัตติ (อิต.) คล้อยตาม, ความหมุนไป
มารอบๆ, ความเกี่ยวข้องด้วย วิ. อนุปริวัตตน
อนุปริวัตติ (การคล้อยตาม ชื่อว่า อนุปริวัตติ),
[อนุ + ปริ + วตฺ ธาตุ วตฺตเน ในความหมุนไป +
ติ ปัจจัย]

อนุปโรธ (ป.) ความไม่ยินร้าย, ความไม่โกรธ,
ความไม่ผิด วิ. อุปฺรุชฺฌนํ **อนุปโรธ** (ความผิด
ชื่อว่า อนุปโรธ), [อุป + รุชฺ ธาตุ อวารณ ในความ
ป้องกัน + ณ ปัจจัย ในภาวสาธนะ] วิ. น
อนุปโรธ **อนุปโรธ**, อวิโรธ (ความผิด ห้ามได้
ชื่อว่า อนุปโรธ คือความไม่ผิด), *นบุพพบท
กมฺมธารยสมาส*

อนุปวชฺช (ติ.) ผู้ไม่ถูกกล่าวร้าย, ผู้อันเขาไม่
พียงว่าร้าย วิ. น อุปวทิตฺตโพทิต **อนุปวชฺช** (ผู้ใด
อันเขาไม่พียงว่าร้าย เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า
อนุปวชฺช), [น + อุป + วทฺ ธาตุ อุปวาท ใน
ความว่าร้าย + ณฺย ปัจจัย, แปลง น เป็น อน,
แปลง ทฺย เป็น ช, ช้อน ช, ลบ ณ]

อนุปสฺสนา (อิต.) การพิจารณาเห็น, การ
พิจารณาเรื่อยๆ, ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา
เรื่อยๆ วิ. ปฺนฺปฺนํ ปสฺสนติ โยคิโน เอตายาติ
อนุปสฺสนา (ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย พิจารณาเห็น
เรื่อยๆ ด้วยปัญญานั้น เหตุนั้น ปัญญานั้นชื่อว่า
อนุปสฺสนา), [อนุ + ปสฺส ธาตุ ทสฺสเน ใน
ความเห็น + ยฺ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์].
วิ. ปฺริมฺปฺริมฺภานานํ อนุ อนุ ปสฺสนํ **อนุปสฺสนา**
วิปสฺสนาญาณํ มคฺคญาณญจ (ญาณเครื่อง
พิจารณาเห็นญาณก่อนๆ เรื่อยๆ ชื่อว่า
อนุปสฺสนา ได้แก่ วิปสฺสนาญาณ และมรรค
ญาณ), บางแห่ง อนุปสฺสนา หมายถึง สติ เช่น

วิปสฺสนาสมปยุตฺตา สติ กายานุปสฺสนา นาม
(สติที่ประกอบด้วยวิปสฺสนา ชื่อว่า กายานุ-
ปสฺสนา), วิ. อนุ อนุ ปสฺสนา **อนุปสฺสนา** (การ
เห็นเรื่อยๆ ชื่อว่า อนุปสฺสนา), ก็ อนุ ศัพท์ใช้ใน
อรรถวิจฉา (คำซ้ำ)

อนุปสฺสี (ป.) ผู้พิจารณาเห็นเป็นปกติ, ผู้มีปกติ
พิจารณา วิ. อนุปสฺสตีติ **อนุปสฺสี**, อนุปสฺสนสีโล
ว่า **อนุปสฺสี** (ผู้ใดพิจารณาเห็น เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อ
ว่า อนุปสฺสี, อีกนัยหนึ่ง ผู้มีปกติพิจารณาเห็น
ชื่อว่า อนุปสฺสี), [อนุ + ทิสฺ ธาตุ เปกฺขณ ใน
ความดู + ณี ปัจจัย, แปลง ทิสฺ เป็น ปสฺส], ใน
ข้อนี้มีตัวอย่างดังนี้ว่า กายเ กายานุปสฺสี

อนุปหฺจ (กิต.) ไม่กระทบ, ไม่เข้าไปทำลาย
วิ. น อุปหนตฺวาติ **อนุปหฺจ**, อนุปหฺจ วา
(อนุปหฺจ หรือ อนุปหฺจ แปลว่า ไม่เข้าไป
กระทบ), [น + อุป + หนฺ ธาตุ คตฺย ในความไป
+ ตฺวา ปัจจัย, แปลง ตฺวา เป็น รจฺจ ด้วยสูตร นิ
รฺตฺติ.๗๖๐ ว่า *หนฺวา รจฺจ*, ลบ น และ ร] นัย
เดียวกันเช่น **อาหฺจ** บทนี้ อา บทหน้า, **อุหฺจ**
บทนี้ อุ บทหน้า, **วิหฺจ** บทนี้ วิ บทหน้า, **สฺหฺจ**
บทนี้ สฺ บทหน้า

อนุปฺตฺต (ติ.) บรรลุ, ฤ, ไปถึง, ถึงตามลำดับ
วิ. อนุภฺกเมน ปทิต คจฺจตีติ **อนุปฺตฺโต** (ผู้ใดลุ
ถึงแล้ว โดยลำดับ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า
อนุปฺตฺต), [อนุ + ปท คตฺย+ ต ปัจจัย, ลบที่สุด
ธาตฺและ ช้อน ป, ต] วิ. อนุภฺกเมน ปตฺโต
อนุปฺตฺโต (ผู้ถึงโดยลำดับ ชื่อว่า อนุปฺตฺต),
นัยเดียวกันเช่น **สมปฺตฺโต** **สมปฺตฺต** (ถึงพร้อม
แล้ว) บทนี้มี สฺ เป็นบทหน้า

อนุปฺปทาตุ (ป.) ส่งเสริม, ตามเพิ่มให้
วิ. อนุปฺปเทตีติ อนุปฺปทาตา (ผู้โดย้อมตามเพิ่ม
ให้ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุปฺปทาต), เช่นคำว่า

อนุพลปทาตา (ตามเพิ่มให้กำลัง, เสริมกำลัง), [อนุ + ป + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + ตุ ปัจจัย เป็นกัตตุสาธนะ] นัยเดียวกันเช่น **อนุปลพายโก** (ผู้ตามเพิ่มให้) ญฺว ปัจจัย แปลงเป็น ออก, แปลงที่สุดธาตุที่เป็น อา การันต์เป็น *อายุ.๕๙๓ รูป.๕๖๔ ว่า อาการนฺตานมาโย. อนุปลพายี* (ผู้มีปกติตามเพิ่มให้) ลง ญฺ ปัจจัย, **อนุปลพานิ** (การตามเพิ่มให้) ลง ญฺ ปัจจัย เป็น ภาวสาธนะ) แต่ในภาษาสันสกฤตมีรูปกริยาว่า *อนุปรทานม*

อนุปลปนฺน (ติ.) **ติดตามไป, สืบเนื่องกันไป** วิ. อนุปลปนฺนธิตฺติ **อนุปลปนฺนโร** (ภาวะโดยย่อติดตามไป เหตุุนั้น ภาวนั้น ชื่อว่า อนุปลปนฺน), [อนุ + ป + ปนฺน ธาตุ ปนฺนเน ในความติด + อ ปัจจัย กัตตุสาธนะหรือภาวสาธนะ] นัยเดียวกันเช่น **อนุปลปนฺนํ** (การติดตามไป) ญฺ ปัจจัย ในภาวสาธนะ, **อนุปลปนฺนํ** (ผู้ติดตามไป) ญฺ ปัจจัย กัตตุสาธนะ, **อนุปลปนฺนมานา** (ผู้ติดตามไปอยู่) มาน ปัจจัย กัตตุสาธนะ

อนุปลาส (ปฺ.) **อนุปลาสมธุรตาคุณ, การกล่าวซ้ำเสียง, ออกเสียงซ้ำบ่อยๆ**, ชื่อหลักการแต่งถ้อยคำให้ไพเราะตามหลักอักษการ เป็น ๑ ใน ๒ อย่างแห่งมธุรตาคุณ แปลตามศัพท์ว่า **การวางไว้ตามหลัง** วิ. ปรมปฺปยุตฺตสฺสทฺทสฺส อนุปลจฺญา ปาโส ปกฺเขโป **อนุปลปาโส**, **วณฺณาวุตฺติ** (การเกี่ยวคือการวางบทไว้หลังอักษรที่วางไว้ก่อน ชื่อว่า อนุปลาส ได้แก่ ระเบียบวิธีวางอักษร), [อนุ + ป + อส ธาตุ ปกฺเขโป ในความใส่เข้าไป + ณ ปัจจัย ลบ ณ อนุพันธ์, ทีฆะ ๑ เป็น อา, ซ้อน ป] (*สุโฆธาหลังการมัญชรี, ๑๒๗/๒๕๕*)

อนุปาทาย (กิ.กิต.) **ไม่ยึดมั่น, ไม่ยึดติด** วิ. น อนุปาทียิตฺวาติ อนุปาทาย (อนุปาทาย แปลว่า ไม่ยึดติดถือแล้ว), [น + อุป + อา + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + ตฺวา ปัจจัย อาเทศเป็น ย] หรือสำเร็จรูปเป็น **อนุปาทา** ก็ได้, ลบ ย ด้วยข้อกำหนดมหาสุตร เช่น อนุปาทา วิมุตโต อนุปาทาวิมุตโต วา (พ้นแล้วเพราะไม่ถือมั่นชื่อว่า อนุปาทาวิมุตต ก็ได้), ก็ในตัวอย่างนี้ สมาสบทเข้ากับบทหน้าที่มี ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น เป็นที่สุดได้แน่นอน *ด้วยสุตรสัททนีติ (นิตี.๖๘๓) ว่า ตฺวาปจฺจนฺตาทิทิ จ ปุพฺเพทฺติ*, อีกนัยหนึ่งสำเร็จรูปเป็น **อนุปาทียิตฺวา** ก็ได้ ลง ย ปัจจัย ท้ายธาตุที่จัดเข้าหมวด ทิว ธาตุ + ตฺวา ปัจจัย + อิ อากม, ในเพราะ ย แปลงที่สุดธาตุเป็น อิ *ด้วยสุตร กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น* แต่ในโมคคัลลภาวะว่า เพราะฐานะแห่งสมาสระอยู่ อาเทศ อา แห่ง ทา ธาตุ เป็น อีย ด้วย *สุตร โมค. ๕/๑๓๒ ว่า ทาสฺลียง*

อนุปาทิสเส (อิต.) **อนุปาทิสเสนิพพานธาตุ, ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ, ดับไม่เหลือทั้งกิเลสขันธ์** วิ. อนุปาทียติ กมฺมกิเลสฺเสหิติ **อนุปาติ**, **วิปากกฺขนฺธา กฺภูตฺตา จ รูป, ตเวท กมฺมกิเลสฺเสหิสมมา** ๑ปฺปหีนฺตาย **เสโส, นตฺถิ เอตถ อนุปาทิสฺเสหิติ อนุปาทิสเสสา, นิพฺพานธาตุ** (ภาวะใดกรรมและกิเลสเข้าไปยึดถืออยู่ เหตุุนั้น ภาวนั้นชื่อว่า อนุปาติ ได้แก่ วิปากขันธ์และกฏัตตารูป, อนุปาตินั้นนั่นเอง ชื่อว่า เสส เพราะกรรมกิเลสยังไม่ถูกละไป, อนุปาทิสเสไม่มีในภาวนั้น เหตุุนั้น ภาวนั้นชื่อว่า อนุปาทิสเสสา ได้แก่ นิพพานธาตุ), **โส ปน อนุปาติ กิเลสฺสาภิสงฺขารมารนิมฺมถเนน นิพฺพานปฺปตฺตียํ โอนสฺสภูโจ, อิชฺชนธมจฺจุมารนิมฺมถเนน โอนสฺสภูโจ นิสฺเสหิตฺติ**

อัย อนุปาติเสสา นิพพานธาตุ นตถิ เอติสสา
อุปาติเสโสติ กตวา (ก็อุปาตินั้นชื่อว่า ยังไม่ได้
ปลงลงในการบรรลुพระนิพพาน ด้วยการย่ำยี
กิเลสและอภิสังขาร ในที่นี้ชื่อว่าปลงลงแล้ว คือ
ทำไมให้เหลือแล้ว ด้วยการย่ำยีแห่งชั้นธมาร
และมััจจุมาร เพราะฉะนั้น นิพพานธาตุนี้ ชื่อว่า
อนุปาติเสส เพราะกระทำอธิบายว่า ไม่มีอุปาติ
ยังเหลืออยู่), *สารัตถทีปนีฎีกา ๑/๔๓*

อนุปาเทียน (ติ.) ๑. **ไม่ถึงมันอยู่** วิ. อุปาติยตีติ
อุปาเทียนโน, อุปาเทียนโตติ อตโธ (ผู้ใดไม่ถึงมันอยู่
เหตุนี้ ผู้มันชื่อว่า อุปาเทียน หมายความว่า
ยึดถืออยู่), [อุป + อา + ทา ธาตุ อาทาเน ใน
ความถือ+ ย ปัจจัยในหมวด ทิว ธาตุ + มาน
ปัจจัยในปัจจุบัน, อาเทศ มาน เป็น อาน, ใน
เพราะ ย แปลงที่สุดธาตุเป็น อิ กจ.๕๑๗ รูป.
๔๘๘ ว่า กุวัจิ ธาตุ เป็นต้น. แต่ในโมคคัลลานะ
ว่า เพราะฐานะแห่งสมาส สระอยู่ อาเทศ อา
แห่ง ทา ธาตุ เป็น อีย ด้วยสูตร *โมค. ๕/๑๓๒*
ว่า *ทาสฺลียง* วิ. น อุปาเทียนโน **อนุปาเทียนโน**,
อนุปาเทียนโต (ไม่ถึงมันอยู่ ชื่อว่า อนุปาเทียน
คือไม่ยึดมันอยู่), *นปุพพปโท กมฺมธารยสมาส*.
๒. **ไม่ถึงมันแล้ว**, เพราะไม่ถึงมัน วิ. น
อุปาติยตวาติ **อนุปาเทียน**, **อนุปาเทียนโน** วา
(อนุปาเทียน หรือ อนุปาเทียนโน แปลว่า ไม่ถึง
มันแล้ว), [น + อุป + อา + ทา ธาตุ ทาเน ใน
การให้ + ตวา ปัจจัย, แปลง อา เป็น อิ, แปลง
ตวา เป็น ยาน หรือ แปลง อ เป็น โอ]

อนุปายินี (อิต.) **ติดตามไป, ไปตาม** วิ. อนุปยนิ
อนุปายโย, อนุปายโย เอติสสา อตถิติ **อนุปายินี**
(การตามไป ชื่อว่า อนุปาย, การตามไปของเงา
เป็นต้นนั้นมียอยู่ เหตุนี้ เงาเป็นต้นนั้น ชื่อว่า
อนุปายินี), [อนุ + ป + อี ธาตุ คติมิหิ ในความ

ไป + ณ ปัจจัย ในภาวสาธนะ ลบ ณ อนุพันธ์ +
แปลง อิ เป็น อาย, อี ปัจจัยในตทสสัตถัตถิต
+ อินี ปัจจัยในอิตถิลิงค์] เป็นวิเคราะห์ัตถิตมี
วิเคราะห์กิตก์เป็นทอง

อนุปุพพิ (อิต.) **ตามลำดับ, ไปตามลำดับ,**
เป็นไปตามสิ่งที่อยู่เบื้องหน้า วิ. ปุพพสส
อนุรุปา **อนุปุพพิ** (ถ้าเป็นต้นที่ไปตามลำดับ
ธรรมที่อยู่เบื้องหน้า ชื่อว่า อนุปุพพิ), เช่น กโมติ
อนุปุพพิ (อนุปุพพิ แปลว่า ลำดับ) *เนตติฎีกา*
๓๐, [เอี ปัจจัย กจ.๒๓๘ รูป.๑๘๗ ว่า *นทาทีโต*
วา อี, ศัพท์นี้เป็นอิตถิลิงค์ (อุปเม). ปาฐะว่า
อนุปุพพิ ก็มีบ้าง

อนุเพกขก (ติ.) ๑. **ผู้คอยดูอยู่, ผู้ตามเพ่งดู,**
ผู้เฝ้าดู วิ. อนุเพกขตีติ **อนุเพกขโก** อนุ ปุนปฺปุนิ
อิกขตีติ อตโธ (ผู้ใดคอยมคอยเพ่งดู เหตุนี้ ผู้มัน
ชื่อว่า อนุเพกขก หมายความว่า มองดูอยู่
บ่อยๆ), [อนุ + ป + อิกข ธาตุ ทสฺสเน ใน
ความเห็น + ณฺว ปัจจัย อาเทศเป็น ออก], นัย
เดียวกันเช่น **อนุเพกขณา** **อนุเพกขนา** (การ
ตามดู) ลง ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ, **อนุเพกขิติ** (สิ่ง
อันเขาเฝ้าดูแล้ว, การดู) ต ปัจจัย และ อิ อาคม

อนุพนฺธ (ติ.,ป.) ๑. **ไล่ตาม, ติดตาม** (ติ.)
๒. **อนุพันธ์** (ป.) อักษรอันไม่มีการประกอบใน
อุทาหรณ์บาลี, ชื่ออักษรที่ติดมากับปัจจัย เป็น
เครื่องหมายให้รู้วิธีบางอย่าง ต้องถูกลบไป จึงไม่
ปรากฏในบทสำเร็จ วิ. อนุพนฺธตีติ **อนุพนฺธโร**
อปฺปิโยคี (อักษรใดยอมติดมา เหตุนี้ อักษรนั้น
ชื่อว่า อนุพนฺธ ได้แก่อักษรที่ไม่ประกอบไว้ในบท
สำเร็จ), [อนุ + พนฺธ ธาตุ พนฺธเน ในความผูก +
ณ ปัจจัย] วิ. อณฺณปจฺจยํ พนฺธตีติ **อนุพนฺธโร**
(ปัจจัยใดติดกับปัจจัยอื่น เหตุนี้ ปัจจัยนั้นชื่อว่า
อนุพันธ์), [อนุ + พนฺธ ธาตุ พนฺธเน ในความผูก +

อ ปัจจัย], วิ. อนุพนธียเต ปลาปิยตีติ **อนุพนโธ**. (อักษรไดอันท่านลบเสีย เหตุนั้น อักษรนั้นชื่อว่า อนุพนธ์), [อนุ + พธ ธาตุ พาธเน ในความ เบียดเบียน + ณ ปัจจัยในกัมมสาธนะ + นิคหิต อากม แปลงเป็น น ที่สุดวรรค] ดู รูป.๕๕๓ วิ.การियวเสน อนุ ปจฉา พนธียเตติ **อนุพนโธ**, อนุพชฌเตติ อตโถ (ปัจจัยไดอันท่านผูกไว้ด้วย โดยเป็นปัจจัยที่ต้องทำการลบ เหตุนั้น ปัจจัย นั้นชื่อว่า อนุพนธ์ หมายความว่า ประกอบติด ไว้), [อนุ + พนธ ธาตุ วิโลปเน ในความไม่ลบ + ฆณ ในกัมมสาธนะ] วิ. อนุพนธยเต วินสสเสตตย- นุพนโธ (ชื่อว่า อนุพนธ์ เพราะอรรถว่าต้องลบ), [อนุ + พนธิ ธาตุ วินาสตเถ ในอรรถว่าพินาศ + อ ปัจจัยในกัมมสาธนะ] วิ. โย วณโณ ปโยคสส อวยโว น โหติ, สุตเตสุ สงเกตมตโต โหติ, โส **อนุพนโธ** นาม (อักษรใด ไม่เป็นส่วนหนึ่งของ ประโยค เป็นเพียงข้อสังเกตในสูตร อักษรนั้น ชื่อว่า อนุพนธ์) วิ. อนุพนธิติ **อนุพนโธ**, อนุคโต (อักษรใดที่ติดตามมา เหตุนั้น อักษรนั้น ชื่อว่า อนุพนธ์ ได้แก่ อักษรที่ติดตาม), [อนุ + พธ ธาตุ พนธเน ในความผูก + ต ปัจจัยในกัตตุวาก, แปลง ต เป็น ธ, แปลง ธ ตัวหน้าเป็น น] วิ. อนุพนธียิตถาติ **อนุพนโธ** (ผู้ใดอันเขาติดตาม ตามแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุพนธ์ ผู้ถูกติด ตา), เช่นคำว่า มาเรน อนุพนธภาว (ความที่ถูก มารติดตาม), [อนุ + พนธ/พธ ธาตุ พนธเน ใน ความผูก + ต ปัจจัยกัมมสาธนะ + แปลง ต เป็น ธ, ลบ น, แปลง ธ ที่ต้นเป็น น] อีกนัยหนึ่ง สำเร็จรูปเป็น **อนุพทโธ** แปลง ต เป็น ธ, แปลง ธ ตัวหน้าเป็น ท อักษรที่ ๓, ในเนตติ เป็นต้นว่า ปปลงโจ นาม วุจจติ **อนุพนโธ**, อนุพนโธติ จ ตณหาทีนั อนุปปพนธเนน ปวตตี (ขึ้นชื่อว่า

บัญญัติ ท่านเรียกว่า อนุพนธ์, ก็ที่ชื่อว่า อนุพนธ์ นั้นได้แก่ ตัณหาเป็นต้นติดตามไป)

อนุพนธนต์ (ติ.) ๑. ติดตามไปอยู่ วิ.อนุพนธตติ อนุพนธนต์ (ผู้ใดติดตามไปอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนุพนธนต์), [อนุ + พนธ ธาตุ พนธเน ใน ความผูก + อ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ + อนต ปัจจัย กัตตุวาก ปัจจุบันกาล] ๒. **ผู้อันเขา ติดตามมาอยู่** วิ. อนุพนธียนตีติ **อนุพนธนต์**, อนุพนธียมานาติ อตโถ (ผู้ใดอันเขาติดตามมา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุพนธนต์ หมายความว่า อันเขาตามติดตาม), [อนุ + พนธ ธาตุ พนธเน ใน ความผูก + ย ปัจจัยในกัมมวาก + อิ อากม + มาน ปัจจัย ในกัมมวาก, อาเทศ มาน เป็น อนต, ลบ ย ด้วย กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น เช่น ทิสสมาโน ทิสสนโต, อาเทศ มาน เป็น อนต กจ.๕๑๘ รูป.๔๘๖ ว่า อตตโน- ปทานิ ปรสสปทตตี]

อนุพรุหน (นป.) การพอกพูน, การถึงพร้อม, การสั่งสม วิ. อนุพฐตติ สมปตติ สมปิณทณั วา **อนุพรุหน** (การพอกพูน การถึงพร้อม การสั่งสม ชื่อว่า อนุพรุหน), [อนุ + พรุห ธาตุ พฐตติ ใน ความเจริญ + ยุ แปลงเป็น อน]

อนุโพธ (ป.) การรู้ตาม, การเข้าใจ วิ. อนุรูป พุชฌณั **อนุโพธ**, ปุพพภากิยถาณั (การรู้ตาม ชื่อว่า อนุโพธ คือญาณอันเป็นส่วนเบื้องต้น), วิ. อนุสสวาการปริวิตกกทิกฺกุจฺจินิขฺฆานกฺขนติ- อนุคโต วา โพธ **อนุโพธ** (อีกนัยหนึ่ง ความ ตรัสรู้ ที่ไปตามความได้ยินได้ฟังมา ความนึกคิด ไปตามอาการ ความเห็น ความเพ่ง และ ความถูกใจ ก็ชื่อว่า อนุโพธ) (วิสุทธิมคคมหาฎี กา ๓/๒๐๕), [อนุ + พฐ ธาตุ ถาณ ในความรู้ + ณ ปัจจัย ลบ ณ อนุพนธ์ และพฤทธิ อู เป็น

โอ วิ. อนุ ปุณฺณปุณฺณ พุชฌตฺติ **อนุโพโธ** (การตรัสรู้ตาม คือบ่อยๆ ชื่อว่า อนุโพธ), [อนุ + พุช ชาติ ญาณ ในความรู้ + ณ ปัจจัย] วิ. อนุรูปโต ธมฺเม พุชฌตฺติ **อนุโพโธ** (ผู้ใดตรัสรู้ธรรมโดยสมควร เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุโพธ), วิ. อนุรูป พุชฌตฺติ เอเตนาติ **อนุโพโธ** (บุคคลย่อมรู้ตาม ด้วย ธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อนุโพธ-เป็นเหตุตรัสรู้ตาม), [พุช ชาติ + ณ ปัจจัย], ตพฺพิปริตโต **อนฺนุโพโธ**, อวิชชา (สิ่งที่ ตรงข้ามกับการตรัสรู้ ชื่อว่า อนฺนุโพโธ ได้แก่ อวิชชา)

อนุภวนฺต (ติ.) เสวยอยู่, ประสบอยู่, ได้รับอยู่ วิ. อนุภวตฺติ **อนุภวนฺโต**, **อนุภว** วา (ผู้ใดเสวย อยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนุภวนฺต, อนุภว), [อนุ + ภู ชาติ สุตตาย ในความมีความเป็น + อนฺต ปัจจัย], **อภิภวนฺโต** **อภิภว**, **ปรีภวนฺโต** **ปรีภว** เป็นต้น ก็นัยนี้, ก็ในข้อนี้ อนฺต, มาณ ปัจจัย ลง ในปัจจุบันกาล ลักษณะ และเหตุ โดยการแบ่ง สูตร กจ.๕๖๕ ว่า มาณนฺตา, ในข้อนี้มีตัวอย่าง ดังต่อไปนี้ **ปัจจุบันกาล** : **ปรนฺโต** **วสตี** (เขา สาธยายอยู่), **ลักษณะ** : **สุปกาโร** **โอทฺน** **ปจฺมาโน** **คายนฺติ** (พ่อครัวเมื่อหุงข้าวย่อมขบรับ), **คาม** **คจฺฉนฺโต** **รุกฺขมฺล** **อุปากมิ** (เมื่อไปหมู่บ้านได้เข้าไปสู่โคนต้นไม้), **เหตุ** : **ชยมาโน** **เวร** **ปสวตฺติ** (ย่อมก่อเวร เพราะชยชนะ), อีกอย่างหนึ่ง อนฺต, มาณ ปัจจัย ลงในกาลอื่นๆ ก็ได้ เช่น **อดีตกาล** : **ธาวนฺโต** **คโต** (วิ่งไปแล้ว), **เหตุ** : กล่าวแล้ว เพราะประสงค์จะแสดง, ดังที่ท่านแสดงไว้ในกัจจายนสาร (คาถาที่ ๔๔) ว่า

มาณนฺตา วตฺตมานา จ ลกฺขณฺเ เหตุเก สฺยํ
กิตฺตา ธาตฺวตฺตสมฺพนฺธ โหนฺติ กาลนฺตเรสฺวปีติ

ในกัจจายนสารมัชฺฐี, หน้า ๑๒๕ พระคันธสารากวิงส์ แปลไว้ว่า มาณ และ อนฺต ปัจจัยพึงลง ในปัจจุบันกาล, อรรถลักษณะ และอรรถเหตุ, เมื่อความเกี่ยวเนื่องกับอรรถของธาตุ [ในกิริยา คุมพากย์มีอยู่] กิตปัจจัยย่อมลงแม้ในการอื่น [จากกาลเดิม]

และในเรื่องนี้ ท่านอธิบายไว้ใน **ศัพท์ตถกถา** **จินดา คาถาที่ ๓๗๑-๓๗๒** ว่า

มาณนฺตา วตฺตมานานา- คเตเกเสสเสนตฺติ
อนฺโต **กตฺตริ** **มาโน** **ตุ** **ภาเว** **กมฺมนิ** **กตฺตริ**.
ติฏฺฐนฺโต **ติฏฺฐมาโน** **หิ** **กริสฺสามิ** **วิภาวํ**
จฺยมานํ **มยา** **ภณฺณ-** **มานํ** **ตุมฺเห** **สุณฺนิสฺสธาติ**
มาณ และ อนฺต ปัจจัย ลงในอรรถปัจจุบันกาล และอนาคตกาล บางอาจารย์กล่าวว่า อนฺต ปัจจัยลงได้ทั้งสามกาล อนฺต ปัจจัยเป็นกัตตุ วาจกอย่างเดียว ส่วน มาณ ปัจจัยเป็นได้ ๓ วาจก คือกัตตุวาจก กัมมวาจก และภาววาจก ตัวอย่างเช่น **โส** **ติฏฺฐนฺโต** **ติฏฺฐมาโน** “เขายืน อยู่ย่อมกระทำ” **อหิ** **วิภาวํ** **กริสฺสามิ** “ข้าพเจ้า จะแสดงจักกระทำ” **จฺยมานํ** “การจะยืน” **มยา** **ภณฺณมานํ** **ตุมฺเห** **สุณฺนิสฺสธ** “ท่านทั้งหลายจัก สดับคำที่ข้าพเจ้า จะกล่าว”

อนุภวิตฺตพฺพ (ติ.) อันเขาพึงเสวย, อันเขาพึง ประสบ วิ. อนุภวนิยฺนติ **อนุภวิตฺตพฺพ**, **อนุภุตฺตพฺพ** วา (สิ่งใดอันเขาพึงเสวย เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุภวิตฺตพฺพ หรือ อนุภุตฺตพฺพ), [อนุ + ภู ชาติ สุตตาย ในความมีความเป็น + ตพฺพ ปัจจัย, แปลง อู เป็น โอ, อาเทค โอ เป็น อว], **ภวิตฺตพฺพ** ก็นัยนี้

อนุภวิตฺตุ (ปุ.) ผู้เสวย, ผู้ประสบ วิ. อนุภวตฺติ **อนุภวิตฺตา**, **อนุภุตฺตา** วา, **สุขํ** วา **ทุกฺขํ** วา **อทุกฺขมฺสุขํ** วา **อนุภวนฺโต** **โย** **โกจิ** (ผู้ใดเสวย

เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อ ว่า อนุภวิตา, อนุภุตตา, ได้แก่ คนใดคนหนึ่งทีประสพสุข ทุกข์ และอทุกขม สุข), [อนุ + ภุ ฐาตุ + ตฺ ปัจจย, พฤทธิ อฺ เป็น โอ อาเทศเป็น อว + อิ อากม]

อนุภวิตุ (อพ.) จักเสวย, อันเขาจักเสวย, เสวยอยู่, เสวยแล้ว, การเสวย วิ. อนุภวิยิสเสเต อนุภวิตุ (สิ่งใดอันเขาจักเสวย ชื่อว่า อนุภวิตุ), [อนุ + ภุ ฐาตุ สุตตาย ในความมีความเป็น, ตฺตยาเยตเว ภวิสฺสติ กิริยายํ ตทตถายนติ ตทตถเณนาคเต ภาวะ ตฺปจฺจโย โหติ ลง ตฺ ปัจจย ในอรรถภาวสาธนะ อนาคตกาล ซึ่งเป็นผลของ กิริยาที่เป็นเหตุ นั้น ด้วยข้อกำหนดว่า ตฺ ตยาเย และ ตเว ปัจจย จักลงในกิริยาที่เป็นผลมาจาก เหตุ นั้น, สทฺทตถภทจินตนา-ทีปนี, คาถา ๓๗/๓ หน้า ๓๖๖], นัยเดียวกันเช่น กาคฺตุ มีความว่า กิริยิสเสเต กาคฺตุ, กร กรณ, ตฺ, กรสส กาทะโส. ตเถว กตตยาเย, กาทเว. ตทนเตหิ จตฺตลียา โลป ตา. (กาคฺตุ แปลว่า อันเขาจักกระทำ, กร ฐาตุ กรณ ในความทำ + ตฺ ปัจจย + อาเทศ กร เป็น กา. กตตยาเย, กาทเว-จักกระทำ ก็นัยเดียวกันนี้ แล. มีการลบ จตฺตลิวักตติ ท้ายศัพท์ที่มีปัจจย เป็นที่สัดนั้น), กรณฺ วา กาคฺตุ, ยถา กาคฺตุ ฏฏฏติ, กร กรณ, ตฺตยาเยตเวติ สุตตวิภาเคน ตฺปจฺจโย, ปฐมาวิภตติโลโป. อกาสิ กโรติ กริสฺสตีติ กาคฺตุ, กร กรณ, สมานกตตฺเกสฺส ตเวตฺตุ วาติ โยค- วิภาเคน ตฺปจฺจโย กตตริ. (อีกนัยหนึ่ง กาคฺตุ แปลว่า การกระทำ เช่น การกระทำ ย่อมควร, กร ฐาตุ กรณ ในความทำ ประกอบ ตฺ ปัจจย ด้วยการแบ่งสูตร โมค. ๕/๖๑ ว่า ตฺตยาเยตเว, ลบ ปฐมาวิภตติ, กาคฺตุ แปลว่า ได้กระทำแล้ว ย่อมกระทำ จักกระทำ, กร ฐาตุ กรณ ในความ ทำ, ลง ตฺ ปัจจย ในกตตฺวาจก ด้วยการแบ่งสูตร

ว่า กจ.๕๖๑ รูป.๖๓๖ ว่า สมานกตตฺเกสฺส ตเวตฺตุ ว) เต จ กิตฺสณฺณตฺตา เอกกตตฺกานนฺติ วุตตตฺตา จ กตตริเยว ภวนฺติ. กลาปโมคคฺลลนาทิ- พยากรณฺสฺ ปน ภาวะ (อนึ่งบทเหล่านั้นเป็น กตตฺสาธนะนั่นเอง เพราะท่านกล่าวไว้ว่า เพราะ ความที่ปัจจยเหล่านั้นมีชื่อว่ากิตด้วย เพราะ ความมีสภาพอันท่านกล่าวแล้วว่า มีกตตาเสมอกันด้วย แต่ในไวยากรณ์มีกลาปโมคคฺลลนาค เป็นต้น ว่าเป็น ภาวสาธนะ), สาสนเนว กตตฺกมม ภาวะสุ โหนฺติ. วุตตยหิ เกทจินตาย (ในคัมภีร์ บาลีเท่านั้น ว่าบทเหล่านั้นเป็นกตตฺสาธนะ กัมมสาธนะ และภาวสาธนะ, ดังที่ท่านอธิบาย ไว้ในเกทจินตา ว่า

ตเว ตฺ ตุน ตวาน ตวา ภาวะ กตตริ กมฺมนิ พยากรณฺ ตฺ ภาวะว ตวาทโย นียมนฺติ เตติ (ตเว ตฺ ตุน ตวาน ตวา ปัจจย เป็นภาวสาธนะ กตตฺสาธนะ และกัมมสาธนะ, ส่วนในไวยากรณ์ว่า ตเว ปัจจยเป็นต้นนั้น กำหนดว่าเป็น ภาวสาธนะ เท่านั้น) และว่า

กลาปาทีสุ ภาวตฺถเ ตฺนนาตฺยาที วิธียเต กจฺจายนาทีสุ กตฺตเวตฺถ กิตฺสณฺณาย วิธียเตติ (ในคัมภีร์กลาปเป็นต้น ท่านทำ ตฺนนาที ปัจจย เป็นต้น ไว้ในอรรถแห่งภาวสาธนะ ในคัมภีร์ กัจจายนะเป็นต้น เพราะมีชื่อว่า กิตปัจจย ท่าน จึงทำตฺนนาทีปัจจยเป็นต้น ในอรรถแห่งกตตฺสาธนะ), ดู สทฺทตถภทจินตนา-ทีปนี, หน้า ๓๗/๑

อนุภวิยาน (ติ.) เสวยแล้ว, ประสพแล้ว วิ. อนุภวิตถาติ อนุภวิยาน, อนุภวิตุน วา, อนุภวิตวา อนุภวิตวาน (ผู้ใดเสวยแล้ว เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อ ว่า อนุภวิยาน, อนุภวิตุน, อนุภวิตวา อนุภวิตวาน), [อนุ + ภุ ฐาตุ สุตตาย ในความมีความเป็น + ตฺนนาที, อาเทศเป็น ยาน ด้วยการ

แบ่งสูตร กจ.๕๙๗ รูป.๖๔๑ ว่า **ตุนาทิน**, **ขาทิยาน** (เคี้ยวกันแล้ว), **อาทิยาน** (ถือเอาแล้ว), **อนุปาทิยาน** (เข้าไปถือแล้ว) เป็นต้น ก็นัยนี้, ก็ในที่นี้ ลง ตุนาติ ปัจจัยด้วยกัจจายนสูตร กจ.๕๖๔ รูป.๖๔๐ ว่า **ปุพฺพกาทฺตฺตฺกานํ ตุนตฺวานตฺวา วา**, ลบปฐมาวิภัติ หลังจาก ตุนาติ ปัจจัย ด้วยสูตร กจ.๒๒๑ รูป.๒๘๒ ว่า **สพฺพาสมาวุโส เป็นต้น**, ก็ปัจจัยเหล่านั้น เป็นกัตตฺวาจก เพราะได้ชื่อว่า กิต ปัจจัย และเพราะท่านกล่าวว่า เอกกตฺตฺกานํ-ลงที่สำหรับกัตตฺวาเดียวกัน, แต่ในโมคคัลลานะ โมค.๕/๖๓ ว่า ตุนาติ ปัจจัย ลงในอรรถภาวะสาธนะ ด้วยสูตรว่า **ปุพฺพกาทฺตฺตฺกานํ**, ลบปฐมาวิภัติที่ทำย ตฺวาตฺวาน ปัจจัย เช่น **สุโท โอนฺทํ ปจิตฺวา ภูณฺชติ** (พ่อครัวหุงข้าวแล้วกิน), ในข้อนี้ สมดังที่ท่านแสดงไว้ใน *สัททตฺถเภทจินดา คาถา ๓๗๘* ว่า

กลาปาทีสุ ภาวตฺเถ ตฺนาตฺยาที วิธียเต
กัจจานาทีสุ กตฺวตฺเถ กิตฺสณฺณาย วิธียเตติ
ในคัมภีร์กลาปะ เป็นต้น แสดงว่า ตุน ปัจจัย เป็นต้น ลงในอรรถภาวะ ส่วนในคัมภีร์กัจจายนะ เป็นต้น แสดงว่าลงในอรรถกัตตฺวา เพราะตั้งชื่อว่ากิตปัจจัย

อนึ่ง ตุนาติ ปัจจัย เป็นต้นเหล่านั้น เป็นกริยาวิเสสนะ แต่บางมติว่า เป็นวิเสสนะของกัตตฺวาได้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ใน *สัททตฺถเภทจินดา คาถา ๓๘๐* ว่า

กริยาวิเสสนตฺถาว ตฺวาทฺยฺนตฺตา ตพฺพิเสสโต
กตฺตฺวิเสสนตฺถาติ เกจิ กตฺตริ วุตฺติโตติ
บทกริยาที่ประกอบด้วย ตฺวา ปัจจัย เป็นต้น ชื่อว่า กริยาวิเสสนะ เพราะทำหน้าที่ขยายกริยาหลักให้ชัดเจนยิ่งขึ้น บางอาจารย์ เรียกว่า กัตตฺ

วิเสสนะ เพราะลง ตฺวา ปัจจัย เป็นต้น ในอรรถกัตตฺวาสาธนะ

แต่เมื่อจะลงในอรรถเหตุ พึงทำการแบ่งสูตร เพราะมีกัตตฺวาไม่เสมอกัน. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าว (ไว้ใน *กัจจายนตฺถที่ปนี*, หน้า ๖๐๙) ว่า

อดีตานาคตฺสมาน- ลกฺขณเหตุเกสุ จ
ปลฺยจสฺเวเตสุ อตฺเตสุ ตฺวาที โหนฺติ ยถารหนฺติ
ตฺวา ปัจจัย เป็นต้น ลงในอรรถ ๕ อย่างเหล่านี้ ได้แก่ อดีตกาล อนาคตกาล สมานกาล ลักษณะ และเหตุ ตามสมควร

อนุภาวีย (ติ.) **อันเขาพึงเสวย วิ.** อนุภวิตพโพติ **อนุภาวีย** (สิ่งใดอันเขาพึงเสวย เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุภาวีย), เช่น **อนุภาวีย โภโค ปุริเสน** (โภคะอันบุรุษพึงเสวย) **อนุภาวียํ สุขํ** (สุขอันบุรุษพึงเสวย) **อนุภาวียา สมปตฺติ** (สมบัติอันบุรุษพึงเสวย), [อนุ + ภู ธาตุ สุตตาย ในความมีความเป็น + ฆยณ ปัจจัย, แปลง อุ เป็น อว]

อนุภุญฺย (กิ.กิต.อพ.) **เสวยแล้ว, ประสบแล้ว** วิ. อนุภวิตฺวาติ **อนุภุญฺย** (อนุภุญฺย แปลว่า เสวยแล้ว), [อนุ + ภู ธาตุ สุตตาย ในความมีความเป็น + ตฺวา ปัจจัย, แปลง ตฺวา เป็น บฺย, ช้อนย, รัสสะ ภู เป็น อุ], **อภิภุญฺย** ก็นัยนี้ แต่ต่างกัน เพราะอุปสัค

อนุภฺต (ติ.) **อันเขาเสวย วิ.** อนุภวิตฺเตติ **อนุภฺโต.** อนุภฺยิตฺถาติ **อนุภฺโต** โภโค (สิ่งใดอันเขาเสวยอยู่ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุภฺต, สิ่งใดอันเขาเสวยแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุภฺต เช่น โภคะอันเขาเสวย), **อนุภฺตํ สุขํ** (สุขอันเขาเสวย), [อนุ + ภู ธาตุ สุตตาย ในความมีความมีความเป็น + ต ปัจจัย]

อนุภฺตฺวิสย (ป.) **อนุภฺตฺวิสย**, สัพพนามที่มีอรรถที่เสวยอารมณ์เป็นวิสย คือเพิ่มคำที่เกี่ยวกับการเสวยอารมณ์มาจากภาคต้น, ๑ ใน ๓ แห่งอรรถ

ของศัพท์นาม ได้แก่ ปกกนตวิสัย, ปลิทธิวิสัย, **อนุภูตวิสัย** (สุโพธาลังการมัญชรี ๑๒๒/๒๔๔) วิ. อนุรูป ภาวน วิสโย เอตสชาติ **อนุภูตวิสัย**, ตสทโท (การเสวยอารมณ์ในภาคต้น เป็นวิสัยแห่งอรรถนั้น เหตุนั้น อรรถนั้น ชื่อว่า อนุภูตวิสัย ได้แก่ ต ศัพท์)

อนุภูติ (อิตฺ.) วิ. อนุภูติ อนุภาวน อนุภูยเต วา **อนุภูติ** (การตามเสวย หรืออันเขาเสวย ชื่อว่า อนุภูติ), [อนุ + ภู ชาติ สุตตาย ในความมีความเป็น + ติ ปัจจัย] *นिरูตติ.๗๑๗*

อนุภุยमान (ติ.) อันเขาเสวยอยู่, อันเขาประสบบอยู่, อันเขาใช้อยู่ วิ. อนุภุยเตติ **อนุภุยมาโน** (สิ่งใดอันเขาเสวยอยู่ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุภุยมาโน), [อนุ + ภู ชาติ สุตตาย ในความมีความเป็น + มาน ปัจจัยในปัจจุบันกาล ในภาวะและกรรม กจ.๕๖๕ รูป.๖๔๖ ว่า วตตมาเน เป็นต้น, โมค.๕/๖๖ ว่า ภาวภูมิเมสุ, ซ้อน ย และรัสสะ, รูปว่า **อนุภุยมาโน** ก็มี, ในอรรถแห่งอนาคตกาล เพิ่ม สส ข้างหน้าเป็น **อนุภุยิสสมาโน**.

อนุมณเฑ (กิ.กิตฺ.) อนุญาตแล้ว, รู้ตามแล้ว วิ. อนุชานิตวา **อนุมณเฑ** (อนุญาตแล้ว ชื่อว่า อนุมณเฑ), [อนุ + มน ชาติ ญาณ ในความรู้ + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ย, แปลง นย เป็น ญ, ซ้อน ญ]

อนุมตา (อิตฺ.) การรู้ตาม, การเห็นด้วย, การอนุญาต วิ. อนุมณเฑเต อนุณยายเตติ **อนุมตา** (อันเขารู้ตาม เหตุนั้น ชื่อว่า อนุมตา), [อนุ + มน ชาติ ญาณ ในความรู้ + ต ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิทธิลิงค์, ลบ น] *ปรมตมปปปฏิสัทธ อนุมตํ* (อนุมต คือสำเร็จได้ด้วยรู้ตามผู้อื่น)

อนุมตี (อิตฺ.) การรู้ตาม, อนุมตี วิ. อนุมณเฑน **อนุมตี** (การรู้ตาม ชื่อว่า อนุมตี), [อนุ + มน ชาติ มณเฑเน ในความรู้ + ติ ปัจจัย, ลบ น] วิ. อนุมณเฑตีติ **อนุมตี**, อนุมตีสมปทานํ, ตํ วุจจติ อพภูณณสมปทานนติ. **อนุมตี** นาม ยํ ฌนํ ทียเต. ตํ ฌนํ สมปฏิจจณํ. มติยา อนุรูป อนุมตี, อพยยีภาวสมาไสย (สิ่งใดอันเขาอย่อมรู้ตาม เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุมตี, ได้แก่ มอบ อนุมตี, ทรัพย์ใด อันเขาอย่อมให้ การรับทรัพย์นั้นชื่อว่า อนุมตี, สมควรแก่มติ ชื่อว่า อนุมตี, นัยนี้เป็นอภยยีภาวสมาส)

อนุมสุส (กิ.กิตฺ.) ลูบคลำแล้ว, จับต้องแล้ว, เข้าไปใกล้, พาดพิง, เฉียดไป วิ. อนุมสิตวา **อนุมสุส** (เข้าไปลูบคลำแล้ว ชื่อว่า อนุมสุส), [อนุ + มส ชาติ อามสเน ในความลูบคลำ + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ย, แปลง สย เป็น ส, ซ้อน ส] (*ฉบับสยามรัฐว่า อนุมาสุส*), นัยเดียวกัน **อามสุส** บทนี้ อา บทหน้า, **ปริมสุส** บทนี้ ปริ บทหน้า, **ปมสุส** บทนี้ ป บทหน้า

อนุมาน (ติ.) อนุมาน, การคาดคะเน, การใคร่ครวญ, การนับตาม วิ. อนุเมยยํ อนุมิโนตีติ **อนุมานํ** (สิ่งใดอันเขาพึงคาดคะเน หรือย่อมคาดคะเน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุมาน), วิ. อนุมียเต **อนุมานํ** วา [อนุ + มา ชาติ มาเน ในความนับ + ย ปัจจัย แปลงเป็น อน]

อนุมุขุขณ (นปฺ.) การจมองตามลำดับ, การค่อยๆ จมอง วิ. อนุมุขุชียเต อนุมุขุชณิ (อันเขาจมองตามลำดับ ชื่อว่า อนุมุขุชณ), [อนุ + มุขุ ชาติ โอสีทเน ในการจมอง + ยุ ปัจจัย อาเทศ เป็น อน] นัยเดียวกัน **อนุมุคโค**, **อนุมุคควา**, กตกตวณตฺปัจจยา ลง กต, กตวณตฺ ปัจจัย, แปลง ต แห่ง กต และ กตวณตฺ เป็น ค *ด้วยสูตร*

โมค.๕/๑๕๔ ว่า โค ภาษาทีหิ, แปลงที่สุดธาตุ เป็น ค พึงเทียบ ภคควนตุ ข้างหน้า

อนุเมยฺย (ติ.) อันเขาพึงคาดคะเน, อันเขาพึงนับ วิ. อนุมนิตพโพ อนุมานิตพโพ อนุเมยเมติ วา อนุเมยโย (สิ่งใดอันเขาพึงคาดคะเน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุเมยฺย), [อนุ + มา ธาตุ มาเน ใน ความนับ + ณฺย ปัจจัย, แปลง ณฺย ปัจจัยกับ ที่สุดธาตุเป็น เอยฺย]

อนุโมทนา (อิต.) การความยินดี, ความยินดีด้วย, การพลอยยินดี วิ. อนุ ปจฺฉา ปุณฺปนํ วา โมทนต์ิ เอตยาติ อนุโมทนา (เขายินดีด้วย พลอยยินดี หรือยินดียิ่งขึ้น ด้วยธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อนุโมทนา), [อนุ + มฺท ธาตุ โมเท ในความยินดี + ยฺ ปัจจัย, อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์] วิ. ปตฺตี อนุโมทติ เอตยาติ อนุโมทนา (เขาย่อมพลอยยินดีส่วนบุญ ด้วย ธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อนุโมทนา)

อนุโมทียาน (กิ.กิต.) อนุโมทนาแล้ว, พลอยยินดีแล้ว วิ. อนุโมทิตฺวา อนุโมทียาน (อนุโมทนาแล้ว ชื่อว่า อนุโมทียาน) สำเร็จรูปว่า อนุโมทียานโน ก็ได้, [อนุ + มฺท ธาตุ โมทเน ในความยินดี + ตวาน ปัจจัย, แปลง อฺ เป็น โอ, อิ อากม, แปลง ตวาน เป็น ยาน หรือแปลง อ ที่ ยาน เป็น โอ ด้วยมหาสุตร]

อนุยาคี (ติ.) ผู้บูชาเป็นปกติ, ผู้เซ่นสรวง วิ. อนุยชติ สีเลนาติ อนุยาคี [ผู้ใดย่อมบูชา เนิ่งๆ โดยปกติ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุยาคี] [อนุ + ยช ธาตุ เทวปุชายํ ในการบูชาเทพเจ้า + ณี ปัจจัย, แปลง ช เป็น ค, ทีฆะ อ เป็น อา]

อนุยฺยชิต (ติ.) ประกอบแล้ว, อันเขาตาม ประกอบแล้ว วิ. อนุยฺยชิตถาติ อนุยฺยชิต (สิ่ง

ใดอันเขาประกอบแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุยฺยชิต), [อนุ + ยช ธาตุ โยเค ในความ ประกอบ + ต ปัจจัย, นิคหิตอากม แปลงเป็น ณ พยัญชนะที่สุดวรรค + อิ อากม]

อนุยฺยชียมาน (ติ.) ถูกถาม, อันเขาถามอยู่, อันเขาสอบสวนอยู่ วิ. อนุยฺยชียติ ปุจฺฉิตฺตี อนุยฺยชียมาน (ผู้ใดอันเขาสอบถามอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุยฺยชียมาน), [อนุ + ยช ธาตุ ปุจฺฉเน ในความถาม + ย ปัจจัยในกัมมวาจก + มาน ปัจจัย + อิ อากม และ นิคหิตอากม]

อนุโยค (ปุ.) ๑. สิ่งอันเขาพึงถาม, ปัญหา, คำถาม วิ. อนุยฺยชิตพโพ ปุจฺฉิตพโพติ อนุโยโค ปรโย (สิ่งใดอันเขาพึงถาม เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุโยค), [ยช ธาตุ ปุจฺฉเน ในความถาม + ณ ปัจจัย], ปรสฺส ปฏฺิปรตฺติยา โสธนตฺโถ อนุโยโค โจทนา (การถามเพื่อชำระข้อปฏิบัติของผู้อื่น ชื่อว่า อนุโยค ได้แก่ การโจทก์), ๒. อันเขาพึง ประกอบ วิ. อนุยฺยชิตพโพติ อนุโยโค (สิ่งใดอัน เขาพึงประกอบ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุโยค), [อนุ + ยช โยเค + ณ ปัจจัย] ๒. การตาม ประกอบ วิ. อนุ ปุณฺปนํ ยฺยชณํ อนุโยโค (การ ตามประกอบซ้ำ ชื่อว่า อนุโยค), [อนุ + ยช ธาตุ + ณ ปัจจัย ในอรรถภาวะ กจ.๕๒๙ รูป.๕๘๐ ว่า ภาเว จ, แปลง ช เป็น ค กจ.๖๒๓ รูป.๕๕๔ ว่า กคา จชานํ] วิ. อนุ อนุ ยฺยชณํ อนุโยโค (การ ประกอบเนื่องๆ ชื่อว่า อนุโยค), นิกกม ธาตุ วิ. วีริยสฺส พหุสิกรณํ อนุโยโค (การกระทำความ เพียรให้มาก ชื่อว่า อนุโยค) หรือสำเร็จรูปเป็น อนุยฺยชณํ ลง ยฺย ปัจจัยในภาวสาธนะ

อนฺร (ปุ.) เสียงครวญ, เสียงร้องระงม, เสียง ขรม, กังวาล วิ. อนฺรตฺตีติ อนฺรว (ธรรมชาติดี เสียงดัง เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อนฺร), [อนุ

+ รุ ธาตุ สหเทพ ในการออกเสียง + อ ปัจจัย, แปลง อฺ เป็น อว] วิ. อนุ ปจฉา ปุณฺณปุณฺณ วา อุปฺปนฺโน รโว **อนุรโว** [เสียงที่เกิดขึ้นต่อมา หรือเสียงที่เกิดขึ้นบ่อยๆ ชื่อว่า อนุรโว]

อนุราชา (อิต.) ดาวอนุราชา, ดาวประจำฉัตร, ดาวนกงุง วิ. สุภาสุภผล อนุราชายติ สลีสขมตี เอตยาติ **อนุราชา** (ผลดีผลร้ายสำเร็จได้ด้วยดาวนั้น เหตุุนั้น ดาวนั้น ชื่อว่า อนุราชา), คำนี้เป็นชื่อดาว [ราช ธาตุ สลีสขมเน ในความสำเร็จ + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์] วิ. อนุราชา-ราชสส วาสิตตา นกขตเตนานุราธเนน ปตฺติฏฺฐาปิต-ตยา จ **อนุราชปุรี** (อนุราชปุระ เพราะพระราชชาชาวอนุราชพำนักอยู่ และเพราะเขาประดิษฐานขึ้นด้วยฤกษ์ชื่อว่าอนุราชะ)

อนุรุท (ป.) ผู้ปรารถนาวัตถุที่ประณีตแสนประณีต วิ. ปณิตาปณิตํ อนุรุขมตีติ **อนุรุท** (ผู้โดยย่อปรารถนาวัตถุที่ประณีตและประณีตยิ่งกว่า เหตุุนั้นผู้มันชื่อว่า อนุรุท), [อนุ + รุช ธาตุ อิจฉาย ในความต้องการ + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ฐ, แปลง ฐ เป็น ท], ใน *ธาวตตสสงคห อธิบายคาถา ๓๒๓* วิ. อนุรุขมตี ปณิตาปณิตํ กามตีติ **อนุรุท** (ผู้โดยย่อยินดีลาภอันประณีตแสนประณีต เหตุุนั้น ผู้มันชื่อว่า อนุรุท), ใน *นिरุตตีปิณี (นिरุตตี.๗๕๐)* ว่า รุช ธาตุ อวารณ ในความป้องกัน มี อนุ เป็นบทหน้าใช้ในอรรธว่า ยินดี (กนฺตिय)

อนุรุท (ป.) เหล่ากอแห่งท่านอนุรุท, เชื้อสายอนุรุท วิ. อนุรุทสส อปจจ **อนุรุท** (เหล่ากอแห่งอนุรุท ชื่อว่า อนุรุท), [ณิ ปัจจัย แทนอปจจ ลบ ณ อนุพันธ์]

อนุรูป (ติ.) สมควรแก่รูป, เหมาะ, สมควร วิ. รูปสส โยคคํ **อนุรูป**, รูปโยคคฺนติ อตฺถ

(เหมาะแก่รูป ชื่อว่า อนุรูป ความว่า สมควรแก่รูป), อนุอุปสโคโค ยถาตเถ โยคคตยาํ วัตตตี (อนุอุปสค์ใช้ในอรรธยา และ โยคค), วิ. อนุรูปิตพฺโพติ **อนุรูป** (ภาวะใดอันเขาเห็นด้วย เหตุุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนุรูป), [อนุ + รูป ธาตุ ทิสฺสเน ในความเห็น + ณ ปัจจัย]

อนุโรธ (ป.) ๑. ยินดี, พอใจ, คล้อยตาม วิ. อนุโรธนํ **อนุโรธ** อนุวตฺตนํ (ความยินดี ชื่อว่า อนุโรธ คือ การคล้อยตาม), [อนุ + รุช ธาตุ อวารณ ในความป้องกัน + ณ ปัจจัย] ๒. การอนุกุล, การเกื้อกูล, การปกป้อง วิ. อนุโรเธตีติ **อนุโรธ**, อนุกุลตา (ผู้โดยย่อห่วงใย เหตุุนั้น ผู้มันชื่อว่า อนุโรธ คือความอนุกุล), [รุช ธาตุ อิจฉาย ในความปรารถนา + ณ ปัจจัย] วิ. อนุรุขมตีติ เอเตนาติ **อนุโรธ** (บุคคลย่อมปกป้อง ด้วยธรรมนั้น เหตุุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า อนุโรธ), [รุช ธาตุ อวารณ ในความป้องกัน + ณ ปัจจัย] วิ. อนุรุขมตีติ **อนุโรธ**, ราโค, กามตีติ อตฺถ (ภาวะโดยย่อกำหนด เหตุุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนุโรธ ได้แก่ รากะ หมายความว่า ย่อมต้องการ), [อนุ + รุช ธาตุ อิจฉาย ในความต้องการ จัดเข้าในหมวด ทิว ธาตุ + ณ ปัจจัย ในกัตตสาธนะ และพฤทธิ อฺ เป็น โอ]

อนุลาป (ป.) การพูดซ้ำซาก, พูดมาก, พร่ำ, พล่ำม วิ. อนุ ปุณฺณปุณฺณ ลาโป **อนุลาโป**, พฺุโส อภิธานํ (การพูดเนื่องๆ ซ้ำซาก ชื่อว่า อนุลาป, คือการพูดมาก), [อนุ + ลป ธาตุ วจเน ในความกล่าว + ณ ปัจจัย ปัจจัย]

อนุโลม (ป.) อนุโลม, คล้อยตาม, ตามชน คือไปตามลำดับ วิ. อนุโลเมตีติ **อนุโลม** (สิ่งใดไปตามชน เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุโลม), [อนุ + โลม เป็นนามธาตุ คือนามใช้เป็นดุษฎี + อ

ปัจจัย] วิ. อปปนาย อนุกุลตตา **อนุโลม** (ชื่อว่า อนุโลม เพราะเกื้อกูลแก่อัปปนา), อนุโลม ศัพท์ มีความหมายว่าเกื้อกูล จัดเป็นอนิปปนนา-ปาฏิทิก วิ. ปุพพาปราณ อนุโลเมตติ **อนุโลม** ปุพพภาค ปริกขมาน อูปริ อปปนาย จ อนุกุลนติ อตโต (จิตโดยอ้อมคล้อยตามจิตในเบื้องต้นและเบื้องปลาย เหตุนั้น จิตนั้นชื่อว่า อนุโลมจิต ความว่า คล้อยตามบริกรรมจิตในส่วนเบื้องต้น และอัปนาจิตสูงขึ้นไป), ความจริง จิตดวงแรก เรียกว่า บริกรรม, ที่สอง เรียกว่า อูจาร, ที่สาม เรียกว่า อนุโลม และที่สี่ เรียกว่า โคตรภู, วิ. ปริมาณ นวณ ญาณ กิจจนิพพตติยา อูปริ จ สตตตีสาย โพธิปักขิยธมมาน อนุกุล **อนุโลม**, ญาณ (ญาณที่เกื้อกูลแก่การเกิดขึ้นแห่งกิจแห่ง ญาณ ๙ ข้างต้น และเกื้อกูลแก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ชั้นสูง ชื่อว่า อนุโลมญาณ)

อนุโลมิกา (อิต.) **ปัญญาชื่อว่าอนุโลมิกา, ธรรมชาติที่เข้ากันได้** วิ. กมมายตนาทีน อัจฉนิกทสสเนน อนุโลมนโต, ตถา สตตานํ หิตจริยา มคคสจจสส ปรมตถสจจสส นิพพานสส จ อวิโลมนโต อนุโลเมตติ **อนุโลมิกา** (ปัญญาโดยอ้อมเข้ากันได้ เพราะเข้ากันได้ด้วยความเห็นที่ไม่เป็นข้าศึกกันแก่การงานเป็นต้น และเพราะไม่แย้งแก่มรรคสังแก่ปรมาตสัง และแก่พระนิพพาน ด้วยการประพฤติประโยชน์ เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย เหตุนั้น ปัญญานั้นชื่อว่า อนุโลมิกา) คำว่า อนุโลมิกา ขนติ เป็นต้น เป็น ไวยากรณ์ของปัญญา [อนุ + โลม จัดเป็นนามธาตุ นามใช้เป็นจุจธาตุ + ณฺว ปัจจัย อาเทศเป็น ออก + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, แปลง อ เป็น อิ]

อนุวชฺช (ปุ.) **ควรตำหนิ, การกล่าวโทษ, อันหาพิงว่ากล่าว** วิ. อนุวทิตพโพติ อนุวชฺช

(ภาวะใดอันพิงว่ากล่าว เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อนุวชช), [อนุ + วท ธาตุ วิยตติย วาจาญ ในการ กล่าว + ณฺย ปัจจัย, แปลง ทฺย เป็น ชช]. **อนุวชฺช** (ไม่ควรตำหนิ) มีความหมายโดยนัย ตรงกันข้ามด้วยมี น ปฏิเสธ, นัยเดียวกันเช่น **อนุวชฺช** (ไม่มีโทษ)

อนุวตฺต (นป.) **อนุวัตน์, คล้อยตาม, เป็นไปตาม** วิ. อนุรูป วตตณํ อนุวตฺตณํ (การอนุวัตน์ คือเป็นไปตามสมควร ชื่อว่า อนุวตตณ), [อนุ + วตฺ ธาตุ วตตเน ในความเป็นไป + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน, ฌอน ต]

อนุวตฺตี (ปุ.) **ผู้เป็นไปตาม, ผู้คล้อยตาม, ผู้เห็นด้วย** วิ. อนุวตตตีติ อนุวตฺตี (ผู้ใดเป็นไปตาม เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุวตตี), [อนุ + วตฺ ธาตุ วตตเน ในความเป็นไป + ฌี ปัจจัย]

อนุวน (อพ.) **ที่ใกล้ป่า** วิ. วนสส สมิปิ อนุวนํ (ที่ใกล้เคียงแห่งป่า ชื่อว่า อนุวน), อนุ ศัพท์ สมิปตเถ ใช้ในอรรถว่าใกล้, เช่น **อุปนคร** (ที่ใกล้เมือง) ก็นัยนี้, บทนี้เป็นอัพพยิภาวสมาส

อนุวสุส (อพ.) **๑. ทุกๆ ปี, ตามไปทุกๆ ปี, ประจำปี** วิ. วสุสํ วสุสํ อนุคตํ อนุวสุสํ (ไปตาม ซึ่งปี ซึ่งปี ชื่อว่า อนุวสุส), คำว่า **อนุฆริ** (ทุกๆ บ้าน), **อนุวทตมาส** (ทุกๆ กิ่งเดือน) เป็นต้น ก็นัยนี้ **๒. อยู่ประจำ** วิ. อนุวสิตวา ปุนปฺปุนํ วสิตวา อนุวสุส (อยู่ประจำแล้ว คืออยู่เนืองๆ ชื่อว่า อนุวสุส), [อนุ + วส ธาตุ นิวาเส ในความ อยู่ + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ย, แปลง ย เป็น ส]

อนุวาต (อพ.) **อนุวาต, แปลตามศัพท์ว่า ภายหลังแห่งลม, ฝ้าที่เย็บติดรอบผืนจีวร** วิ. วาตสส ปจฉา อนุวาตํ (ภายหลังแห่งลม ชื่อว่า อนุวาต), วิ. จีวรํ อนุปริยาธิตวา วิยติ

พณฺธียตีติ **อนุวาท** (ผ้าใต้อันเขาเย็บติดรอบผืน
จีวร เหตุนั้น ผ้านั้นชื่อว่า อนุวาท), [อนุ + วา
ธาตุ พนฺธเน ในความผูก + ต ปัจจัย]

อนุวาท (ติ.) ๑. ผู้กล่าวโทษ, ผู้โจท, ผู้ว่าร้าย,
วิเสสนะ วิ. อนุวาทตีติ **อนุวาโท** (ผู้โดย้อมตาม
กล่าว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุวาท ได้แก่
วิเสสนะ), [อนุ + วท ธาตุ วจเน ในความกล่าว
+ ณ ปัจจัย] ๒. การกล่าวโทษ, การว่าร้าย
วิ. ทิพเนน วทณฺ **อนุวาโท** (การกล่าวโดยคำเลว
ทรามดุถูก ชื่อว่า อนุวาท), ทิฏฺฐาทินฺ **อนุคนฺตวา**
สีลวิปตฺตืออาทึ ทิ วทณฺ **อนุวาโท** (ได้แก่ คำพูด
กล่าวหาว่า สีลวิบัติ เป็นต้น พาดพิงสิ่งที่ได้เห็นมา
เป็นต้น) ๓. ผู้สั่งสอน, ผู้ว่ากล่าวด้วยการสอน
วิ. อนุสาสนวเสน อนุเถว วทตีติ **อนุวาโท** (ผู้ใด
ว่ากล่าวผู้อื่นด้วยอำนาจการสั่งสอน เหตุนั้น ผู้
นั้นชื่อว่า อนุวาท), [อนุ + วท ธาตุ วจเน ใน
ความกล่าว + ณ ปัจจัย] บัณฑิตพึงถือว่า ใน
คัมภีร์ศัพทศาสตร์ คำว่า อนุวาท หมายถึง
วิเสสนะ ดังที่ท่านแสดงไว้ (*กัจจายนสารมัญจรี*,
หน้า ๔๑) ว่า

คุโณ วิเสสนํ เกโท วิเสโส อนุวาทโก

อปฺปธานมฺปาโย จ สกตฺถโตติ จิเม สมาติ

ศัพท์เหล่านี้คือ คุณ วิเสสน เกท วิเสส อนุวาท

อปฺปธาน อฺปาย สกตฺถ มีความหมายเหมือนกัน

อนุวิจารณ์ (ปฺ.) การไตร่ตรอง, การพิจารณา,
การไปตามเที่ยวตามไปเรื่อยๆ วิ. อนุ ปฺนปฺนฺ
วิจรตีติ **อนุวิจารณ์** (ภาวะใดไปตามเรื่อยๆ
เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อนุวิจารณ์), [อนุ + วิ +
จร ธาตุ คติภกฺขเนสุ ในความไปและความกิน +
ณ ปัจจัย ลบ ณ อนุพันธ์และพหุวิ.] วิ. อนุคนฺตวา
วิจรณวเสน **อนุวิจารณ์** (ชื่อว่าอนุวิจารณ์ เพราะ

ตามเที่ยวไปทั่วถึง), คำว่า **อนุวิจารณ์** ลง ยุ,
อนุวิจารณ์ **อนุวิจารณ์** ลง ต ปัจจัย

อนุวินิจฉัย (ติ.) ผู้ตรวจ, ผู้ทาน, ผู้พิจารณา
วิ. อนุวินิจฉัยตีติ **อนุวินิจฉัย** (ผู้โดย้อมตรวจสอบ
เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อนุวินิจฉัย), [อนุ + วิ + จิ
ธาตุ วินิจฺฉเย ในการวินิจฉัย + นา ประจําหมวด
ธาตุ (วิกรณปจฺจโย) + ณฺว ปัจจัย แปลงเป็น
อก]

อนุวินิจฉัย (กิ.กิต.) **ใคร่ครวญแล้ว, พิจารณาแล้ว,**
ใส่ใจแล้ว วิ. นิสาเมตฺวา อฺปปริกฺขิตฺวา **อนุวินิจฉัย**
(ใคร่ครวญแล้ว พิจารณาแล้ว ชื่อว่า อนุวินิจฉัย),
เช่น อนุวินิจฉัย ปริโยคาหิตฺวา (ใคร่ครวญแล้วจึงลง
มือบำเพ็ญ), [อนุ + วิ + อธิ ธาตุ นิสาเม ในความ
ใคร่ครวญ + ตฺวา ปัจจัย, แปลง ตฺวา ปัจจัย
รจฺจ] อนุวิทิตฺวา จินฺเตตฺวา ตฺลยิตฺวา **อนุวินิจฉัย**
(อนุวินิจฉัย หมายถึง ความรู้ตาม คิด พิจารณา),
[อนุ + วิจ ธาตุ ภาณเ ในความรู้ + ตฺวา ปัจจัย,
แปลง ตฺวา เป็น ย, แปลง ย เป็น จ]

อนุวิชัย (กิ.กิต.) ๑. **ใคร่ครวญแล้ว, พิจารณา**
แล้ว, อฺปปริกฺขิตฺวา อนุวิชัย (ใคร่ครวญแล้ว
ชื่อว่า อนุวิชัย), [อนุ + วิท ธาตุ ภาณเ ใน
ความรู้ + ตฺวา ปัจจัย แปลง ตฺวา เป็น ชช กจ.
๖๐๐ รูป. ๖๔๕ ว่า *มหทเกทึ เป็นต้น*, ลบที่สุด
ธาตุ] ๒. **อันเขาพึงทราบ, อันเขาพึงพิจารณา,**

อันเขาพึงอนุญาต วิ. อนุชานิตฺพโธติ **อนุวิชัย**
(สิ่งใดอันเขาพึงรู้ตาม เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
อนุวิชัย), [อนุ + วิท ธาตุ ภาณเ ในความรู้ +
ณฺย ปัจจัย, ลบ ณ, แปลง ทฺย เป็น ช, ช้อน ช]

อนุวิชัย (ปฺ.) ๑. **ผู้ว่าความ, ผู้สอบสวน,**
ผู้พิสูจน์, ผู้วิจารณ์ วิ. อนุวิชัยตีติ **อนุวิชัยโก**
(ผู้โดย้อมพิจารณา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อ
ว่า อนุวิชัย), [อนุ + วิท ธาตุ ภาณเ ในความรู้

+ อก + เพราะสระหลัง ลง ย อาคม ด้วยมหา
สูตร] **๒. พระวินัยธรผู้สอบสวน** วิ. โจทก-
จุทิกานัน มตฺ อนุมิเนตวา วิทติ ชานาตีติ
อนุวิชชโก, วินยธโร (ผู้โดย้อมสืบทราบ
คำให้การของโจทก์และจำเลย เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อ
ว่า อนุวิชชก ได้แก่ พระวินัยธร), [อนุ + วิท ชาติ
ลาณ ในความรู้ + ญฺ ปัจจยฺ แปลงเป็น อก, ย
อาคม, แปลง ทย เป็น ชช]

อนุวิตกกิติก (นปฺ.) การตริกตรอง, อันเขา
ตริกตรอง, ตริกเนื่องๆ วิ. อนุวิตกกิยเตติ
อนุวิตกกิติก (สิ่งใดอันเขาตริกตรอง เหตุนั้น สิ่ง
นั้นชื่อว่า อนุวิตกกิติก), [อนุ + วิ + ตกก ชาติ
วิตกเก ในความตริก + ต ปัจจยฺ อี อาคม]

อนุวิทุธ (ติ.) ถูกแทงแล้ว, อันแก้วมณีเป็นต้น
แทรกเข้าไปแล้ว วิ. อนุวิชฌิตถาติ อนุวิทุธ
(สิ่งใดอันครเป็นต้นแทงแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อ
ว่า อนุวิทุธ), [อนุ + วิธ ชาติ วิชฌเน ในความ
แทง + ต ปัจจยฺ, อาเทศ ต เป็น ธ และ อาเทศ
ธ เป็น ท], นัยเดียวกันเช่น **อนุวิชฌิตวา**
อนุวิชฌิมย ลง ตวา ปัจจยฺ แปลง ตวา เป็น ย, ย
อาคม และ อี อาคม, แปลง ธย เป็น ชฌ

อนุวิธายก (ติ.) ผู้กระทำเนื่องๆ, ผู้กระทำตาม,
ผู้ทำในภายหลัง, ทำโดยสมควร, ผู้กำหนด
วิ. อนุวิธะตีติ อนุวิธายโก (ผู้โดย้อมกระทำ
สมควร เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนุวิธายก), [อนุ +
วิ + ธา ชาติ ธารณ ในความทรงไว้ + ญฺ
ปัจจยฺ, แปลง อา เป็น อาย, อาเทศ ญฺ เป็น
อก]

อนุวิธียนา (อิตฺ.) การทำตาม, การทำโดย
สมควร, การจัดแจงเหมาะสม, การกำหนด
วิ. จิตตูปบาทสส กายวาจาหิ อนุวิธยานํ
อนุวิธียนา (การกระทำทางกายวาจาตาม

สมควรแก่จิตตูปบาท ชื่อว่า อนุวิธียนา), [อนุ +
วิ + ธา ชาติ ธารณ ในความกระทำ + ญฺ ปัจจยฺ
อาเทศเป็น อน + อา ปัจจยฺในอิตถิลิงค์, แปลง
อา แห่ง ธา เป็น อีย ด้วยสูตร *โมค. ๕/๑๓๒ ว่า*
ทาสลียง] อีกนัยหนึ่ง ธิ ชาติ ธารณ ในความ
ทรงไว้ เพราะสระอยู่หลัง ลง ย อาคม ด้วยมหา
สูตร, นัยเดียวกัน **อนุวิธียนโต**, สลลกเขนโตติ
อตโต (อนุวิธียนโต หมายความว่า กำหนดอยู่),
อนต ปัจจยฺ กัตตฺวาจก

อนุวิโลกน (นปฺ.) ตรวจดู, การเหลียวแล,
ดูทั่วๆ วิ. อนุวิโลกิยเต **อนุวิโลกน** (อันเขา
เหลียวแล ชื่อว่า อนุวิโลกน), เช่น สพพ-
ทิสานูวิโลกนํ สพพณฺณุตานาวรณญาณ-
ปฏิลาภสส *ที.อ.๑/๒๐* (การเหลียวแลดูทิศเป็น
บุพนิมิต แห่งการได้อนารวณญาณ), [อนุ + วิ +
โลก ชาติ ทสเสน ในความเห็น + ญฺ ปัจจยฺ]

อนุวุสิต (ติ.) ผู้พำนักอยู่, ที่อันเขาอยู่อาศัยแล้ว
วิ. อนุวุสิตถ อนุวุสิตถ วาติ อนุวุสิต (ผู้โดยอยู่
พักแล้ว หรือประเทศใดอันเขาอยู่พักแล้ว
เหตุนั้น จึงชื่อว่า อนุวุสิต) เช่น **อนุวุสิต คุรุ**
สิสโส (ศิษย์อาศัยอยู่ใกล้ครู), **อนุวุสิต คุรุ**
สิสเสน (ครูอันศิษย์อยู่ใกล้แล้ว) *นිරูตติทีปนี*
อธิบายสูตร ๗๖๓ [อนุ + วส ชาติ นิวาเส ใน
ความพักอยู่ + กต ปัจจยฺในกัตตฺและกัมมฺวาจก,
แปลง อ เป็น อุ, อี อาคม]

อนุสงฺคิก (ติ.) มีความเกี่ยวข้อง, เกี่ยวพันกัน
วิ. อนุสณฺชนํ อนุสงฺโก, โส อสส อตถิติ **อนุสงฺคิก**
(การเกี่ยวข้อง ชื่อว่า อนุสงฺโก, ความเกี่ยวข้อ
นั้น ของสิ่งนั้นมีอยู่ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
อนุสงฺคิก), [อนุ + สณฺช ชาติ สงฺเค ในความ
เกี่ยวข้อง + ณ ปัจจยฺ ในกิตปัจจัย + ฌิก ปัจจย
ในตฺทิต] **๒. สิ่งที่เกี่ยวข้องกัน** วิ. อนุสณฺชตีติ

อนุสงคิกิ (สิ่งใดย่อมเกี่ยวข้องกับ เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุสงคิกิ), [อนุ + สยช ธาตุ สงเค ใน ความเกี่ยวข้องกับ + ญว ปัจจย, แปลง ญ เป็น นิคหิต, อาเทศ ช เป็น ค, อาเทศนิคหิตเป็น พยัญชนะสรวรรค คือ ญ เป็นต้น]

อนุสยจริต (ติ.) ๑. **เที่ยวไปตามลำดับ, เที่ยวไปไม่หยุด, เที่ยวเดินไปมาไม่หยุด, สัมสมแล้ว, ศึกษาแล้ว** วิ. อนุจณโณติ **อนุสยจริโต** (ผู้ใด เที่ยวไปตามลำดับ เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนุสยจริต) ๒. **อนุสยจริยิตถาติ อนุสยจริติ** (สิ่งใดอันเขาเที่ยวไปทั่วถึงแล้ว เหตุุนั้น สิ่งนั้น อนุสยจริต), [อนุ + ส + จร ธาตุ จรณ ใน ความ เที่ยวไป + ต ปัจจย + อิ อากม, อาเทศนิคหิต เป็นพยัญชนะที่สรวรรค คือ ญ] **นัยเดียวกันเช่น อนุวิจริต** (เที่ยวไปตามไปแล้ว) บทนี้ อนุ และ วิ บทหน้า

อนุสฎ (ติ.) ๑. **ไปตามแล้ว, เร็วราดแล้ว, ไปรยแล้ว, ถูกท่วมทับครอบคลุม, ถูกพัวพันผูกมัด** วิ. อนุสสริตถ อนุสสรียิตถาติ **วา อนุสฎ** (สิ่งใด ไปตามแล้ว หรือถูกตามไปแล้ว เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุสฎ), [อนุ + สร ธาตุ คติย ใน ความไป + ต ปัจจย, ลบ ร, อาเทศ ต เป็น ฎ] ๒. **สิ่งที่ติดตามไป, สิ่งที่ถูกติดตามไป** วิ. อนุสชชติ อนุสชชียิตถาติ **วา อนุสฎ, อนุสฎจ อนุสชชิต** **วา** (สิ่งใดย่อมติดตามไป หรือถูกติดตามไป เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุสฎ, อนุสฎจ หรือ อนุสชชิต), [อนุ + สช ธาตุ สชชเน ใน ความติดตาม + ต ปัจจย, ลบ ช, อาเทศ ต เป็น ฎจ], อีกนัยหนึ่ง อาเทศ ชต เป็น สส ฎจ, หรือ ลง อิ อากม, ไม่อาเทศ, ช้อน ช]

อนุสนุชน (ปุ.) **ความสืบเนื่อง, ความต่อเนื่อง** วิ. อารมมณน สหิ จิตต์ อนุสนุชนหติ ฆฎีตีติ

อนุสนุชโน, อนุสนุชานโน **วา, วิจาโร** (สิ่งใด สืบเนื่องจิต เข้ากับอารมณ์ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุสนุชน, อนุสนุชาน ได้แก่ วิจาโร), [อนุ + สนธ ธาตุ ฆฎเน ใน ความกระทบ, หรือ ธา ฆฎเน ใน ความกระทบ มี ส เป็นบทหน้า + ญ ปัจจย], **นัยเดียวกัน อภิสนุชาน** บทนี้มี อภิ บทหน้า

อนุสนุชิติ (อิติ.) **ข้อความที่เป็นเหตุสืบเนื่อง** วิ. อนุสนุชียติ **เอเตน อุปนิรุชณเนนาติ อนุสนุชิติ** (คำถามอันเขาสืบเนื่องด้วยการดับกิเลสนั้น เหตุุนั้น การดับกิเลสนั้น จึงชื่อว่า อนุสนุชิติ), [อนุ + ส + ธา ธาตุ ธารณ ใน ความทรงไว้ + อิ ปัจจย] ความจริง อนุสนุชิติ มี ๓ อย่าง ได้แก่ **ปุจฉานุสนุชิติ อชฌาสนุสนุชิติ** และ **ยถานุสนุชิติ** ในบรรดา ๓ อย่างนั้น ปุจฉานุสนุชิติ ภาควตา วิสสุชชิตสูตตวเสน **ปุจฉานุสนุชิติ** เวทิตพพา (ปุจฉานุสนุชิติ บัณฑิตพึงทราบด้วยอำนาจแห่งพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบปัญหาของผู้ถามทั้งหลาย) ปเรส อชฌาสนุชิติ วิทิตวา ภาควตา วุตตวเสน **อชฌาสนุสนุชิติ** (อชฌาสนุสนุชิติ บัณฑิตพึงทราบด้วยอำนาจแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอชฌาสนุชิติ ของชนเหล่าอื่นแล้วตรัสไว้) เยน ปน รมเมน อาทิมิ เทสนา อุจจिता, ตสส รมมสส อนุรูป- รมมวเสน **วา** ปฏิปกเขปวเสน **วา** เยสุ สุตเตสุ อุปริเทสนา อากจณนติ, เตสา วเสน **ยถานุสนุชิติ** เวทิตพพา (อนึ่ง เทศนาในชั้นต้นตั้งขึ้นโดยธรรมดา เทศนาชั้นสูงมาในพระสูตรเหล่าใด โดยธรรมสมควรแก่ธรรมนั้นหรือโดยคัดค้าน ยถานุสนุชิติก็ พึงทราบโดยอำนาจพระสูตรเหล่านั้น) เช่น อนุสนุชิติ สุตต์ (พระสูตรมีอนุสนุชิติ) ลง อิก ปัจจยในตทัสสลิตถิตติ, **อนุสนุชิติ ๓ มาใน ที.อ. ๑/๑๑๓ เป็นต้น**

อนุสย (ป.) ๑. **อนุสย, กิเลสที่อยู่ในสันดาน** วิ. สดตสนฺदानเน อนุเสตีติ **อนุสโย** (สิ่งใดย่อมนอนไปในสันดานสัตว์ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อนุสย), [อนุ + สย ชาติ ปวตฺตเน ในความเป็นไป + อ ปัจจัย] ๒. **ผู้ติดตามไป, กิเลสที่ติดตาม** วิ. อนุพณฺธมาโน เสตีติ **อนุสโย** (สิ่งใดติดตามคบหา เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อนุสย), [อนุ + สย ชาติ เสวาย ในความเสพ + อ ปัจจัย] ๓. **กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน** วิ. อปฺปหีนฺภูเจเน อนุ อนุสนฺदानเน เสตีติ **อนุสโย** อนุรูปการณํ ลภิตฺวา อฺปฺปชชตีติ อตฺโถ. อนุสโยติ อปฺปหีนฺภูเจเน ภามคตฺกิลโสะ วุจฺจติ (กิเลสโดยย่อมนอนเนื่องในทุกๆ สันดาน เพราะว่ายังละไม่ได้ เหตุนั้น กิเลสนั้นชื่อว่า อนุสย ได้แก่ กิเลสที่ได้เหตุอันควรแล้วเกิดขึ้น. กิเลสที่มีกำลัง เพราะอรรถว่ายังละไม่ได้ ท่านเรียกว่า อนุสย), [อนุ + สย ชาติ สเย ในความนอน + อ ปัจจัย] อนุ ใช้ในอรรถวินิจฉัย หมายความว่า คำซ้ำ คำว่า สนฺदान “สันดาน” ในที่นี้หมายถึง สันดานของสัตว์ หรือจิตสันดาน ในคัมภีร์มณีที่ปฏิภา ว่า ชื่อว่า อนุสย คืออกุศล ๗ ประการ ได้แก่ กามราคะ ภวราคะ ทิฏฐิปฏิฆะ วิจิกิจฉา มานะ และอวิชชา, มุสิกวิส วิยการณฺลาเภ อฺปฺปชชฺนารหา อนาคตา กิเลสา. อตีตา ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตเถว วุจฺจนฺติ. น ทิกาลเกเทน ฆมฺมานํ สภาวเกโท อตฺถิติ (กิเลสที่เป็นอนาคตอันควรที่จะเกิดขึ้นได้ในเมื่อได้เหตุ เหมือนกับพิษของหนู กิเลสที่เป็นอดีตและเป็นปัจจุบันก็เรียกอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะธรรมชาติทั้งหลายไม่มีความต่างกันโดยสภาพ ด้วยความต่างแห่งกาลแล)

อนุสฺสติ (อิต.) **อนุสฺสติ, การระลึกถึง** อนุสฺสติ วิ. อนุ ปฺนปฺปฺนํ สฺรณํ อนุสฺสติ (การระลึกถึง

บ่อยๆ ชื่อว่า อนุสฺสติ), [อนุ + สร ชาติ คติทิสฺสัจจิตาสุ ในความไป ความเบียดเบียน และความคิด + ตี ปัจจัย], ใน *วิสุทธิมรรค มหาฎีกา* (๑/๓๑๖) ว่า อนุ อนุ สติ อนุสฺสติติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตฺถํ ปฺนปฺปฺนํ อฺปฺปชชฺนโตติ วตฺตวา น เอตถ อนุสฺสทฺทโยเคน สติสฺสทฺโท อตฺถนฺตรวาทโกติ ทสฺเสตฺถํ, สติเยว อนุสฺสตีติ วุตฺตํ (ท่านอาจารย์ ประสงค์แสดงความหมายนี้ว่า ความระลึกเนื่องๆ ชื่อว่า อนุสติ ดังนี้ จึงกล่าวว่า เพราะเกิดขึ้นบ่อยๆ ดังนี้ แล้วประสงค์แสดงว่า สติศัพท์ ที่มีการประกอบเข้ากับ อนุ ศัพท์ ในคำว่า อนุสติ นี้ มิได้เป็นศัพท์ที่บอกความหมายอื่น จึงกล่าวว่า สตินั่นเอง ชื่อว่า อนุสติ ดังนี้), ศัพท์นี้เป็นอิตถิลิงค์, แต่ในบางแห่งก็ปรากฏเป็นดุษฎิลิงค์ เช่น ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตีติ ยํ ญาณํ ตทตฺถาย *วินย.อ.๑/๑๗๖* (เพื่อประโยชน์แก่ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตีติญาณํ)

อนุสฺสร (ป.นป.) **ระลึกอยู่, ไปตาม** วิ. อนุสฺสรตีติ **อนุสฺสรํ** อนุสฺสรนฺโต (ผู้ใดระลึกอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนุสฺสร ได้แก่ ตามระลึกอยู่, ในอิตถิลิงค์ เป็น **อนุสฺสรนฺตี** เป็นต้น), [อนุ + สร ชาติ จินฺตาย ในความระลึก + อนต ปัจจัย หรือ สร ชาติ สเร ในความแล่นไป เช่น อนุคตํ **อนุสฺสรํ**, อนุสฺสาร์ วา, นิคฺคหิตํ (นิคฺคหิตที่ไปตามสระ ชื่อว่า อนุสฺสาร์), แต่ในภาษาสันสกฤต ได้รูปเป็น **อนุสฺวารอนุสฺวาร** อิ, ๒. **การระลึกถึง** (ป.) วิ. อนุสฺสรณํ **อนุสฺสโร** (การระลึกถึง ชื่อว่า อนุสฺสร), [อนุ + สร ชาติ จินฺตาย ในความคิด + อ ปัจจัย, ช้อน ส]

อนุสฺสาห (ป.) **ไม่มีความอุสสาหะ, ความไม่อุสสาหะ, ความย่อหย่อน, คร้าน** วิ. นตฺถิ อฺสฺสาโห อิมฺสฺสาตี อนุสฺสาโห, ถินิ (ความ

อุสสาหะ ของธรรมชาตินี้ ไม่มี เหตุ นั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อนุสสาห คือความคร้าน), นัยนี้เป็น นปุพพบทพหุพพิทิสมาส, หรือ สำเร็จรูปเป็น อนุสสาหนฺ ลง ยุ ปัจจัยในภาวะ สาธนะ, ส่วนการแยกธาตุปัจจัย ได้กล่าวไว้ด้วย **อุสสาห** ศัพท์ บัณทิตพิงคันตุที่ศัพท์นั้นเกิด

อนุสาร (บุ.) ไปตาม วิ. อนุสสรณฺ อนุคมนํ **อนุสโร** (การไปตาม ชื่อว่า อนุสาร), [อนุ + สร ธาตุ คติย ในความไป + ณ ปัจจัย และพฤทธิ อ เป็น อา], นัยเดียวกัน เช่น **อนุสโร** ลง อ ปัจจัย

อนุสาวนา (อิต.) คำสวดประกาศต่อจากญัตติ วิ. ญตฺตีโต อนุ ปจฺฉา สาเวตพฺพาติ **อนุสาวนา** (การสวดประกาศให้ทราบต่อหรือหลังจากญัตติ) ปุนปฺปุนํ วา ติกฺขตฺตํ สาเวตพฺพาติ **อนุสาวนา** (ข้อตกลงหรือความปรึกษาอันท่านสวดประกาศ ให้ทราบซ้ำอีก คือสวด ๓ ครั้ง เหตุ นั้น จึงชื่อว่า อนุสาวนา), [อนุ + สุ ธาตุ สวเน ในความฟัง + ณ ปัจจัยในอรรถการิตกรรม (ให้) + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, แปลง อ เป็น อาว], วิ. เกทานุรูปสฺส สาวนํ **อนุสาวนํ**. เกทานุรูปเณ สาวนํ **อนุสาวนํ** (อนุสาวนนะ คือ การสวดถ้อยคำที่ควรทำให้แตกแยก, อนุสาวนนะ คือ การสวดด้วยถ้อยคำที่ควรทำให้แตกแยก), *เนตติปกรณฎีกา, หน้า ๒๖๕*

อนุสาวิตํ (ติ.) การสวดประกาศให้ทราบ, แจ้ง ให้ทราบ, ให้ได้ยิน, สวดประกาศเพื่อถามให้ ตรวจสอบ วิ. อนุสาวิตฺตีติ **อนุสาวิตํ** (เรื่องใดอัน ท่านสวดให้ได้ยิน เหตุ นั้น เรื่อง นั้น ชื่อว่า อนุสาวิต), [อนุ + สุ ธาตุ ปุจฺฉเน ในความถาม + ณ ปัจจัย การิตตเถ ในอรรถการิต (ให้) + ต ปัจจัย + อิ อากม, แปลง อ เป็น อาว], นัย

เดียวกันเช่น อนุสาวิตฺตมาโน, อนุสาวิตฺตวา เป็นต้น บทแรกลง มาโน ปัจจัย ส่วนบทหลังลง ตวา ปัจจัย

อนุสาสน (นปุ.) อนุศาสนฺ, คำพร้าสอน, การ แนะนำสั่งสอน วิ. อนุสาสิยเต อนุสาสนํ (คำอัน ท่านพร้าสอน ชื่อว่า อนุสาสน), [อนุ + สาส ธาตุ อนุสิฏฺฐิมฺหิ ในความพร้าสอน + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน], **อนุสาสิตุ** ก็นัยนี้ ตํ ปัจจัยใน ภาวะสาธนะหรือสัมปทานสาธนะ, อิ อากม

อนุสาสนี (อิต.) คำสั่งสอน, คำแนะนำพร้า สอน, คำเป็นเครื่องพร้าสั่งสอน วิ. อนุสาสนฺติ เอตยาติ **อนุสาสนี** (อาจารย์เป็นต้นย่อมพร้า สอน ด้วยวาจา นั้น เหตุ นั้น วาจา นั้น ชื่อว่า อนุสาสนี), [อนุ + สาส ธาตุ อนุสาสเน ในความ พร้าสอน + ยุ ปัจจัย + อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์], คำสอนที่บอกกล่าวในเมื่อเหตุเกิดขึ้นแล้ว เรียกว่า **อนุสาสนี**, ในแนวพระอภิธรรมว่า **อนุสาสนี** คือเทศนาญาณ

อนุสาสิย (กิ.กิต.,ติ.) ๑. สั่งสอนแล้ว (กิ.กิต.) วิ. อนุสาสิตฺวา อนุสาสิย (สั่งสอนแล้ว ชื่อว่า อนุ สาสิย), [อนุ + สาส ธาตุ สาสเน ในความสั่งสอน + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ย + อิ อากม] ๒. ผู้อันเขาฟังโอวาทอนุศาสน์ (ติ.) วิ. อนุสาสิ- ตพฺโพ โอวาทิตพฺโพ **อนุสาสิโย** [อนุ + สาส ธาตุ อนุสิฏฺฐิมฺหิ ในความพร้าสอน + ณย ปัจจัย + ลบ ณ + อิ อากม]

อนุสิกฺขนฺต (ติ.) ศึกษาตามอยู่, ตามสำเหนียก, ทบทวน วิ. อนุสิกฺขตฺตีติ **อนุสิกฺขนฺโต** (ผู้ใดตาม ศึกษาอยู่ เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อนุสิกฺขนฺต), [อนุ + สิกฺข ธาตุ วิชฺโชปาทาเน ในการศึกษาให้ สำเร็จวิทยาการ + อ ปัจจัย + อนต ปัจจัย]

อนุสติฏ (ติ.) ผู้อันเขาสั่งสอนแล้ว, แนะนำแล้ว, ตักเตือนแล้ว, คำสั่งสอน วิ. อนุสาสียิตถาติ อนุสติฏโ (ผู้ใดอันเขาสั่งสอนแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อนุสติฏ), [อนุ + สาส ชาติ อนุสติฏิมหิ ใน ความพร่ำสอน + ต ปัจจัย แปลง ต เป็น ริฎฐ กจ.๕๗๒ รูป.๖๒๕ ว่า *สาสทิสโต ตสส ริฎฐโ จ, ลบ ร กจ.๕๓๙ รูป.๕๕๘ ว่า รมหิ รนโต ราทีโน*] วิ. อนุสาสียิตติ อนุสติฏโ (ผู้ใดอันเขาสั่งสอนแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ถูกสั่งสอนแล้ว), [อนุ + สาส ชาติ อนุสติฏิมหิ ในการพร่ำสอน + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ถ, แปลง อา เป็น อิ, แปลง ส เป็น ถ, สังโยคพยัญชนะที่ ๑ คือ ฎ ในข้อนี้มี อุทาหรณ์ เช่น อนุสติฏโ โส มยา (เขาอัน ข้าพเจ้าสั่งสอนแล้ว), แปลง ตถ เป็น ฎฐ

อนุสติฎิ (อิต.) คำสั่งสอน, การพร่ำสอน วิ. อนุสาสนํ อนุสติฎิ (การพร่ำสอน ชื่อว่า อนุสติฎิ) เช่น อนุสติฎิกรานนติ อนุสาสนีกรานนติ (ชื่อว่า อนุสติฎิกรานน คือผู้ทำการพร่ำสอน), [อนุ + สาส ชาติ อนุสติฎิมหิ, ในความพร่ำสอน + ตี ปัจจัย], แปลง ตี เป็น ริฎฐิ ด้วย จ ศัพท์แห่ง สูตร กจ.๕๗๒ รูป.๖๒๕ ว่า *สาสทิสโต ตสส ริฎฐโ จ, ลบ ร กจ.๕๓๙ รูป.๕๕๘ ว่า รมหิ รนโต ราทีโน*

อนุโสจน (นป.) ความเศร้าโศก, ความรำพึงถึง วิ. อนุสุจเจเตติ อนุโสจนํ (อันเขาเศร้าโศก เหตุนั้น ชื่อว่า อนุโสจน), [อนุ + สุจ ชาติ โสเก ในความโศก + ยุ ปัจจัย อาเทศเป็น อน, วิการ อ เป็น โอ]

อนุสสุว (ป.) การไต่ยินเล่าลือกันมา, การฟัง สืบกันมา วิ. อนุสสุวํ อนุสสุโว. อนุกกเมน ปุนปฺปุนํ วา สวณํ อนุสสุโว, ปรมฺปฺรฺสวณํ, (การ ไต่ยินมา ชื่อว่า อนุสสุว. อีกนัยหนึ่ง การฟังสืบ

กันมาตามลำดับ ชื่อว่า อนุสสุว คือการฟังสืบต่อกันมา), [อนุ + สุ ชาติ สวเน ใน การฟัง + อ ปัจจัย หรือในบางแห่งว่าลง ณ ปัจจัย, แปลง อ เป็น โอ], ปาฐะว่า อนุสสุวี ก็มี ลง อี ปัจจัย ตทสฺสตีตฺตทิต

อนุหาร (ป.) การนำไปโดยสมควร, การนำไปตามลำดับ วิ. อนุกกเมน ฮอร์ณํ อนุหารโ (การนำไปโดยลำดับ ชื่อว่า อนุหาร), [อนุ + หร ชาติ ฮอร์ณ ในความนำไป + ณ ปัจจัย, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ ณ อนุพันธ์]

อนุหนก (ติ.) ไม่บกพร่อง, ไม่มีความบกพร่อง วิ. น อนุหนมินติ อนุหนกํ (ความบกพร่องในที่นั้น ไม่มี เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า ไม่มีความบกพร่อง), บทนี้เป็นนปฺพพบทพหุพิหิสมาส [น + อนุ ชาติ ปริหาเน ในความบกพร่อง + ก สกัตต์]

อนุป (ป.) รักแค้น, ที่ขังน้ำได้ วิ. อนุคตา อาปา เอตถาติ อนุโป กจโ (น้ำขังอยู่ในที่ใด เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อนุป ได้แก่ รักแค้น), [อนุ + อาป ชาติ ปคฺขรณ ในความไหลออก + อ ปัจจัย, ลบสระ หลัง คือ สระ อา กจ.๑๓ รูป.๑๕ ว่า *วา ปโร อสรูปา, ทีฆะ อ เป็น อุ*] อนุโป พหุทกเทโส (อนุป คือที่มีน้ำมาก)

อเนก (ติ.) ๑. ไม่ใช่หนึ่ง วิ. น เอโกติ อนุเอกา อนุเอก วา (บุรุษเป็นต้น มีใช่หนึ่ง เหตุนั้น บุรุษเป็นต้นนั้นชื่อว่า มีใช่หนึ่ง), บทนี้เป็น นปฺพพบทกมฺมธารยสมาส, เพราะอำนาจสระหลัง แปลง น เป็น อน ด้วยสูตร กจ.๓๓๔ รูป.๓๔๕ ว่า *สเร อน. อิธ ทิ เอกสทโท สงฺขยา วาจโกปิ สมาสตดา พหุวจนโนโต โหติ* (ความจริง เอก ศัพท์ในที่นี้ แม้เป็นสังขยา เพราะเป็นบทสมาส ก็ยอมเป็น พหุวจนนั้นตะ มีพหุวจนจะเป็นที่สุด) ๒. มีจำนวน ไม่ใช่หนึ่ง, จำนวนมาก วิ. น เอโก ยสฺส โส

อเนโก, สทโท (จำนวนไม่ใช่หนึ่ง ของเสียงใด มีอยู่ เหตุนั้น เสียงนั้น ชื่อว่า อเนก), บทนี้จัดเป็น *นปฺพพบโท พหุพพีทิสมาส*. ปาฐะว่า **เนโก เนกา** ก็มีบ้าง ลบ *อ* ด้วยสูตร *กจ.๔๐๔ รุป.๓๗๐ ว่าเตสุ วุฑฺธิ เป็นต้น* เหมือนการลบ *อิ* ในคำว่า *อิทานิ* เป็น *ทานิ*, แต่เมื่อ *เอก* ศัพท์เป็นสังขยา คงเป็นเอกวจนันตะ คือเป็นเอกวจนะเท่านั้น, พึงเทียบ *เอก* ศัพท์ ข้างหน้า

อเนลคลา (อิตฺ.) **วาจามโหฬไปสุโทษ** วิ. เอลฺ วุจฺติ โทโส, น เอลฺ โทสํ คเลตฺติ **อเนลคลา**, อวิรุชฺฌนวจา (โทษทานเรียกว่า *เอล*, *วจา* ใดไม่โหฬไปสุโทษนั้น เหตุนั้น *วajanัน* ชื่อว่า *อเนลคลา* คือ *วจา* ที่ไม่ผิด), [น + เอล + คล ชาติ จวเน ในความเคลื่อนไหว หรือ *อทเน* ในความกิน + อ + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์] (*วินย.๕/๒/๓๓, สารตฺถ.ฎี.๔/๒๔๘*)

อเนสนา (อิตฺ.) **การแสวงหาไม่สมควร** วิ. น ยุตฺตา เอสนา **อเนสนา** (การแสวงหาไม่ควรแล้ว ชื่อว่า *อเนสนา*), บทนี้เป็น *นปฺพพบทกัมมธารย* *สมาส*, ในเพราะสระแปลง *น* เป็น *อน* บทว่า **อนุปาโย, อนอกาโส** เป็นต้น ก็นัยนี้

อโนกาสะกาเรตฺวา (กิ.กิตฺ.) **ไม่ให้กระทำโอกาส** วิ. โอกาสํ น การเสีติ **อโนกาสะกาเรตฺวา** (เขาไม่ให้กระทำแล้วซึ่งโอกาส เหตุนั้น ชื่อว่า *อโนกาสะกาเรตฺวา*), [โอกาส + น + กร ชาติ กรณ ในความกระทำ + ณ ปัจจัย การิต ในอรรถการิต (ให้) + ตฺวา ปัจจัย] **อนิมิตตักตฺวา** เป็นต้น ก็นัยนี้ (*วินย.๑.๒/๑๐๖, วินย.โยชนา.๑/๔๗๖*)

อโนจฺฉิขฺชิตฺวา (กิ.กิตฺ.) **ไม่ขาดลง** วิ. น โอจฺฉิขฺชิตฺวา **อโนจฺฉิขฺชิตฺวา** (*อโนจฺฉิขฺชิตฺวา* แปลว่า *ไม่ขาดลงแล้ว*), [น + อว + ฉิ ชาติ

ทวิธากรณ ในการตัด + ย ปัจจัย + ตฺวา ปัจจัย *อาเทศ* *ทฺย* เป็น *ชช*, *อาเทศ* *โอ* เป็น *อว* *ด้วย* *สูตร กจ.๕๐ รุป.๔๕ ว่า โอ อวสฺส, ซ้อน จ*

อโนตตฺต (ปฺ.) **สระอโนดาต, สระที่มีน้ำไม่เหือดแห้ง** วิ. สุริยริสฺสมณฺญจฺภาเวน อุทกํ น อวตปฺปติ เอตฺถาติ **อโนตตฺโต** (น้ำในสระนั้นไม่อุ่น เพราะไม่ถูกแสงพระอาทิตย์ถูกต้อง เหตุนั้น สระนั้น ชื่อว่า *อโนตตฺต*), [น -อว + ตป ชาติ + ต ปัจจัย], *ส่วนในอรรถโยชนาอัญญาสาสนี* ว่า *สุริยริสฺสมณฺญจฺภาเวน นตฺถิ อวตตฺตํ อุทกํ เอตฺถาติ อโนตตฺโตติ*. (น้ำอุ่น ไม่มีในสระนั้น เพราะแสงพระอาทิตย์ส่องไม่ถึง เหตุนั้น สระนั้นชื่อว่า *อโนตตฺต*), ในอรรถกถาอปทาน (*อป.๑.๒/๒๔๗*) แสดงความหมายไว้ว่า *ปพฺพต-กุญฺเฑ* *ปฏิจฺจนนตฺตา จนฺทิมสุริยานํ สนฺตาเปหิ โอตตฺตํ อุนฺหํ อุทกํ เอตฺถ นตฺถิ* (ที่สระอโนดาตนั้น ไม่มีน้ำอุ่น เพราะความร้อนของพระจันทร์และพระอาทิตย์ เพราะถูกยอเขาบังไว้)

อโนตตฺตปฺป (นปฺ.) **ความไม่เกรงกลัวต่อความชั่ว** วิ. กายทฺวจฺริตฺตาทีหิ ปาเปหิ น โอตตปฺปตีติ **อโนตตฺตปฺปิ** (ภาวะใดไม่เกรงกลัวต่อบาปมีกาย *ทฺวจฺริต* เป็นต้น เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า *อโนตตฺตปฺป*), *ตํ กายทฺวจฺริตฺตาทีหิ อสารชฺชลกฺขณํ, อนฺตฺตาสลกฺขณํ* (*อโนตตฺตปฺปะ* นั้น มีความไม่พรั่นแต่ทุกจริตทั้งหลายเป็นลักษณะ หรือว่ามีความไม่สะดุ้งแต่ทุกจริตทั้งหลายนั้นเป็นลักษณะ), [น + อว + ตป ชาติ อุพเพเค ในความกลัว + อ ปัจจัย, ซ้อน *ต* เป็นต้น]

อโนทิสฺสส (กิ.กิตฺ.) **ไม่จำกัด, ไม่เจาะจง** วิ. น โอทิสฺสโก **อโนทิสฺสโก**, *อนฺทฺทิสฺสโก* *วา, โอปาโต* (*หลุมอันเขาไม่ได้ขุดเจาะจงไว้* ชื่อว่า *อโนทิสฺส* หรือ *อนฺทฺทิสฺส*), [น + อว + อุ + ทิส ชาติ

อติสซชเน ในการจัดแจง + ญฺ บัจจัย, แปลง
น เป็น อน, อาเทศ โอ เป็น อว *ด้วยสูตร กจ.๕๐
รูป.๔๕ ว่า โอ อวสส*, อาเทศ ทิส เป็น ทิสส และ
แปลง ญฺ เป็น ออก

อโนโลเกตวา (กิ.กิต.) ไม่แลดูแล้ว วิ. น
โอโลเกตวา **อโนโลเกตวา** (อโนโลเกตวา แปลว่า
ไม่แลดูแล้ว) *นปุพพโท กम्मธารยสมาส*, [อว +
โลก ชาติ ทสสน ในความเห็น + ญฺ บัจจัยใน
หมวด จฺร ชาติ + ตวา บัจจัย, อาเทศ โอ เป็น
อว *ด้วยสูตร กจ.๕๐รูป.๔๕ ว่า โอ อวสส*]

อโนวสฺสก (นป.) ที่อันฝนไม่ตรด, ที่ไม่เปียก
ฝน, ชายคา วิ. น โอวสฺสียตีติ **อโนวสฺสก**, น
เตมียตีติ อตฺโถ (ที่ใดอันฝนไม่ตรด เหตุ
ที่นั่นชื่อว่า อโนวสฺสก หมายความว่า ไม่เปียก
ฝน), [น + อว + วสฺส ชาติ เสจเน ในความราด
รด + ญฺ หรือ ออก บัจจัยในกัมมวจาก, บทนี้
จัดเป็นวิเคราะห์นปุพพทสมาส มีวิเคราะห์
กิตก์เป็นท้อง, อาเทศ โอ เป็น อว *ด้วยสูตร กจ.
๕๐รูป.๔๕ ว่า โอ อวสฺส*] นัยเดียวกันเช่น
อโนวสฺสนํ บทนี้ลง ยุ บัจจัย

อโนสฺกิตฺวา (กิ.กิต.) ไม่ท้อถอยแล้ว,
ไม่ท้อแท้แล้ว วิ. โอสฺกิตฺติ **อโนสฺกิตฺวา** (ผู้ใด
ท้อถอยแล้ว เหตุที่นั่น ผู้ที่นั่นชื่อว่า โอสฺกิตฺวา-
ท้อถอยแล้ว), [อว + สกฺก ชาติ คติย ในความไป
+ ตวา บัจจัย + อิ อากม, อาเทศ โอ เป็น อว
ด้วยสูตร กจ.๕๐รูป.๔๕ ว่า โอ อวสฺส วิ. น
โอสฺกิตฺวา **อโนสฺกิตฺวา** (ไม่ท้อถอยแล้ว ชื่อว่า
อโนสฺกิตฺวา), เพราะสระอยู่หลัง แปลง น เป็น
อน *ด้วยสูตร กจ.๓๓๔ รูป.๓๔๕ ว่า สเร อน*,
จัดเป็น *นปุพพโท กम्मธารยสมาส*

อโนสชฺชิตฺวา (กิ.กิต.) ไม่ปล่อยออกแล้ว,
ไม่ส่งออก, ไม่ถอยไปแล้ว, ไม่สละทิ้งแล้ว

วิ. น โอสชฺชิตฺวา **อโนสชฺชิตฺวา** (ไม่สละทิ้งแล้ว
ชื่อว่า อโนสชฺชิตฺวา), [น + อว + สชช ชาติ
สชชเน ในความจัดแจง + ตวา บัจจัย + อิ
อากม]

อปกต (ติ.) กระทำให้ปราศจาก, ถูกครอบงำ,
ถูกเบียดเบียน วิ. อปกรียิตถาติ อปกโต (ผู้ใดอัน
เขากระทำให้ไปปราศแล้ว เหตุที่นั่น ผู้ที่นั่น
ชื่อว่า อปกต), [อป ชาติ + กร ชาติ กรณ ใน
ความกระทำ + ต บัจจัย, ลบ ร] ส่วนคัมภีร์
ปรมตถมณฺชฺสา อธิบายว่า อิจฉापโกโตติ อิจฉาย
อปกโต อุกฺทฺทฺโต อภิภูโต วาติ จ (บทว่า
อิจฉापโกโต ความว่า ผู้อันความอยากย้ายแล้ว
ประทุษร้ายแล้ว หรือครอบงำแล้ว), อิจฉาย
อปกตสฺสาติ ปาปิกาย อิจฉาย สมมาอาชีโวโต
อเปโต กโตติ อปกโตติ จ (อิจฉาย อปกตสฺส
ความว่า ชื่อว่า อันความอยากครอบงำ เพราะ
อรรถว่า อันความปรารถนาอันลามก กระทำให้
ไปปราศจากสมมาอาชีพ)

อปกรณ (นป.) เหตุ, ทางเป็นเหตุให้กระทำผล
วิ. อปกรียิติ เอเตนาติ **อปกรณ** (ผลอันเขา
กระทำด้วยสิ่งนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปกรณ ได้แก่
ปท คือเหตุ), คำว่า ปท, อปกรณ ปกรณ
การณ ว่าโดยใจความ มีความหมายเดียวกัน,
[อป + กร ชาติ ในความทำ + ยุ บัจจัย อาเทศ
เป็น อน แปลง น เป็น ณ]

อปกฺสฺส (กิ.กิต.) ดึง, ลากออกแล้ว, ท้อถอยแล้ว,
หลีกไปแล้ว, ไปปราศแล้ว วิ. อปกสฺสิตถาติ
อปกฺสฺส อปนตฺวา (อปกฺสฺส แปลว่า ลากออก
แล้ว ได้แก่ นำออกแล้ว), [อป + กส ชาติ
กทฺฒเน ในการลากออก + ตวา บัจจัย, แปลง
ตวา เป็น ปย, แปลง ย เป็น ส (ยสฺส ปุพฺพรูปตฺติ)

อปการ (ป.) ความผิด, โทษ, การทำร้าย, การทำผิดรูป, ผู้ทำเสียหาย, พิการ, นำเกลียด, การดูถูก, อุกุศล, ความเสื่อม วิ. อปกโรตตี อปกาโร, วิปกาโร อนุปกาโรติ อตโธ (สิ่งใด ย่อมทำให้ไปปราศ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปการ หมายความว่า การกระทำประการอันแปลก ความเสื่อม) เช่น *อรรถกถาจรियाปิฎก, ๓๔๗* ว่า ยทิปายเ อเตรหิ อปการโก, อยं นาม ปุพเพ อเนน มยหิ อุกาโร กโต (แม้หากว่าบัดนี้ ผู้นี้ ทำเสียหาย, ผู้นั้นก็ทำได้ทำอุปการะแก่เรามาก่อน), [อป + กร ธาตุ กรณ ในความกระทำ + ณ ปัจจัย และพลงค์ อ เป็น อา]

อปกนฺต (ติ.) หลีกไปแล้ว วิ. อปกกมิตถาติ อปกกนฺโต (ผู้ใดหลีกไปแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า หลีกไปแล้ว), [อป + กมฺ ธาตุ ปาทคมเน ในความก้าวไป + ต ปัจจัย, แผลง นิคหิตเป็น ม *โมค.๕/๙๖* ว่า *มนานํ นิคคหิตํ*, อาเทศนิคหิต เป็นพยัญชนะที่สุตวรรษ คือ น, ซ้อน ก], นัยเดียวกันเช่น **ปกกนฺโต** (หลีกไปแล้ว) บทนี้ อุปสัคเป็นบทหน้า, **อปกมม** (หลีกออกไปแล้ว) บทนี้ลง ตวา ปัจจัย แผลง ตวา เป็น มม และลบที่สุดธาตุ, **อปกนฺติ** (การหลีกออกไป) บทนี้ลง ติ ปัจจัย เป็นต้น

อปกม (ป.) การหนี, การถอยหนี, การล่าถอย วิ. อป วชเชตวา กมนํ อปกกโม ปรายนํ (การก้าวเว้นไป ชื่อว่า อปกม ได้แก่ การล่าถอย), [อป + กมฺ ธาตุ ปทวิกฺเขเป ในการก้าวเท้า + อ ปัจจัย, ซ้อน ก], **อปกนฺโต** ก็นัยเดียวกัน ลง ต ปัจจัย, อาเทศ ม เป็น นิคหิต *โมค.๕/๙๖* ว่า *มนานํ นิคคหิตํ* แปลงนิคหิตเป็น น พยัญชนะสุตวรรษ, ซ้อน ก

อปคตกาฬก (ติ.) ปราศจากความมัวหมอง, เป็นแดนที่มีสีดำไปปราศแล้ว, ฝ้าปราศจากตำหนิ วิ. อปคตฺ กาฬกํ อิตตติ อปคตกาฬโก ปโฏ (ตำหนิไปปราศจากสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อปคตกาฬก), บทนี้เป็นปัญจมีพหุพพิหิสมาส เช่น *อเปตวิญญาณํ มตสรีริ* (ศพมีวิญญาณไปปราศแล้ว) เป็นต้น

อปคนฺตวา (กิ.กิต.) ไปปราศแล้ว, หลีกไปแล้ว, จากไปแล้ว วิ. อปคมิตถาติ อปคนฺตวา, อปคมิตวา วา (อปคนฺตวา แปลว่า ไปปราศแล้ว), [อป + คมฺ ธาตุ คมเน ในความไป + ตวา ปัจจัย, แผลง ม เป็น น], **อปคนฺตวา** บทนี้มี อุป เป็นบทหน้า ก็นัยนี้, **อปคนฺตวาน** บทนี้ลง ตวาน ปัจจัย เป็นต้น

อปคพฺก (ป.) ผู้ไปปราศจากกรรม, ผู้มีการอยู่ในกรรมอันเลว, ไม่เกิดใหม่ ๑. วิ. คพฺโกติ อปคโตติ อปคพฺโก อภพโพ เทวโลกูปตติ ปาปุณฺติตฺนติ อธิปฺปาโย (พระพุทธเจ้าเป็นต้นใดไปปราศจากกรรม เหตุนั้น พระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น พระนามว่า อปคพก), [อป ศัพท์ อปคตฺเถ ใช้ในความหมายว่าไปปราศ, นัยนี้เป็น *ปญฺจมี-อพฺยयीภาวสมาส*, อธิบายว่า ผู้ไม่ควรเพื่อจะถึงการเข้าสู่เทวโลก] ๒. ผู้มีการอยู่ในกรรมอันเลว วิ. หีโน วา คพฺโก อสฺสาติ อปคพฺโก (อีกอย่างหนึ่ง กรรมของพระสมณโคตมนั้นเลว เหตุนั้น พระองค์จึงชื่อว่า อปคพก), อป ศัพท์ ครหฺตเถ ใช้ในความหมายว่า น่าตีเตียน, นัยนี้เป็น *พหุพพิหิสมาส*. เทวโลกคพกปริพาหิรตฺตาอายุตี หีนคพกปฏิลาภาคิตฺติ, หีโน วาสฺส มาตุ-กฺจฺฉิมหิ คพฺภาวโส อโหสฺติติ อธิปฺปาโย (อธิบายว่า พระสมณโคตม ชื่อว่า เป็นผู้มีส่วนได้แต่กรรมที่เลวทรามต่อไป เพราะเป็นผู้เห็นห่าง

จากครรภ์ในเทวโลก, เพราะเหตุฉะนั้น ความอยู่ในครรภ์ ในท้องแห่งมารดาของพระสมณโคดมนี้ จึงเป็นการเลวบ้าง), *วินย.อ.๑/๑๔๗*

อปคมนีย (ติ.) **ประเทศที่เขาจากไป** วิ. อปคจฉติ เอตสมมาติ **อปคมนีย** ปเทโส (เขาไปปราศจากประเทศนั้น เหตุนั้น ประเทศนั้น ชื่อว่า อปคมนีย), [อป + คม ธาตุ คมเน ในความไป, อนีย ปัจจัย]

อปจย (ป.) ๑. **ความเสื่อม, ความสิ้นไป, กิเลสสิ้นไป** คือ **พระนิพพาน** วิ. อปจยเตติ **อปจโย** ขโย (อันสิ่งนั้นเสื่อมไป เหตุนั้น จึงชื่อว่า อปจย ได้แก่ ความเสื่อมสิ้นไป), วิ. อปจติ อปจโย นิพพาน (การไม่ก่อ คือการเสื่อมไป ชื่อว่า พระนิพพาน), [อป + จิ ธาตุ จย ในความสั่งสม + อ ปัจจัย], วิ. จยโต อปกกโมติ **อปจโย** ปริหานิ (ภาวะใดก้าวออกจากการก่อตัว เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อปจย ได้แก่ ความเสื่อม), นัยนี้เป็น อัပ္พยัภาวสมาส, ๒. **บูชา** วิ. อปจยตีติ **อปจโย** (ผู้โดย้อมบูชา เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อปจยยะ), [อป + จาย ธาตุ ปุชา ย ในการบูชา + อ ปัจจัย, รัสสะ อา เป็น อ]

อปจยคามิ (ติ.) **ถึงความคลี่คลาย, ธรรมที่มีปกติไปสู่การคลี่คลายวิภูฏะ, อริยมรรค** วิ. อปจย วิภูฏฉติ คจฉติ สีเลนาติ **อปจยคามิ** (มรรคโดย้อมไปสู่การคลี่คลาย เหตุนั้น มรรคนั้นชื่อว่า อปจยคามิ), [อปจย + คม ธาตุ คมเน ในการไป + ณี ปัจจัย *กจ.๕๓๒ รูป.๕๙๐ ว่า ตสฺสึลาทีสุ เป็นต้น, ทีฆะ อา เป็น อา*] ต อารมมณิ กตวา ปวตตนาโต อปจย คจฉนตีติ อปจยคามิโน (อริยมรรคชื่อว่า อปจยคามิ เพราะถึงพระนิพพานอันไม่มีปัจจัย เพราะทำพระนิพพานนั้นเป็นอารมณ์เป็นไป), คำว่า

อปจยคามิ เป็นชื่อของอริยมรรค, [อปจย + คม ธาตุ คมเน ในความไป + ณี ปัจจัย]. ดู *อรรถกถาปฏิสัมภิตามรรค, ปฏิ.อ. ๑/๓๙๖*

อปจจ (นป.) **เหล่ากอ, เชื้อสาย, ลูก, บุตรหรือบุตริ ๑.** วิ. นรเกน ปตติ อเนน ปชา ชาเตนาติ **อปจจ** (หมู่อัตว์ไม่ไปนรกเพราะบุตรนั้นเกิดมา เหตุนั้น บุตรนั้นจึงชื่อว่า อปจจ), [น + ปต ธาตุ คติย ในความไป + ย ปัจจัย, แผลง ตย เป็น จ, ซ้อน จ] ๒. น ปตนาติ ปิตโร อเนนาติ **อปจจ** โตก (บิดามารดาไม่ตกไป ด้วยผู้สืบเชื้อสายนั้น เหตุนั้น ผู้สืบเชื้อสายนั้น จึงชื่อว่า อปจจ คือ ลูก), [น + ปต ธาตุ ปตเน ในความตกไป + ญย ปัจจัย, แผลง ตย เป็น จ, ซ้อน จ] ๓. น ปตติ น วิจฉินทติ น ฉิซติ วา วิโส เอเตนาติ **อปจจ** (วงศ์ไม่ขาดสิ้นไป หรือไม่ขาดไปด้วยเชื้อสายนั้น เหตุนั้น เชื้อสายนั้น ชื่อว่า อปจจ), [น + ปต ธาตุ ฉเน ในความขาด + ญย ปัจจัย, คำว่า อปจจ นี้เป็นนปุงสกลิงค์แน่นอน ใช้ในความหมายว่า บุตร หรือบุตริ (*โตก ในสันสกฤต แปลว่า ลูก*), *มณีสารมัญชสา* ว่า น ปตนาติ น ฉิซนติ วิสา เอตสมมาติ **อปจจ**. จยาเปกขาย หิ อปจจนาติ วุตต. องคาเปกขาย ปน ปุตตาติ มนุสสาติ จ วุตต ยถา อนวชชสุขวิปากา เอว ลกขณิ อนวชชสุขวิปากลกขณมาติ (ชื่อว่า อปจจ เพราะอรรถว่าเป็นแดนไม่ไหว่งศ์ขาดสิ้นไป), ที่จริง ท่านกล่าวว่า อปจจ แปลว่า เหล่ากอ เพราะมุ่งถึงองค์รวม กล่าวว่า ปุตต แปลว่า บุตร มนุสสา แปลว่า มนุษย์ทั้งหลาย เพราะมุ่งถึงองค์ประกอบ เช่นในชื่อว่า สุขวิปากอันไม่มีโทษ อันเองเป็นลักษณะ ชื่อว่า สุขวิปากอันไม่มีโทษ เป็นลักษณะ) ส่วนใน *สัททนีติสุดตมาลา อธิบาย สุตฺร ๗๕๒* ว่า เอตถ จ อปจจนาติ กุล วุจจติ, ตถา

หิ วุตตํ เอตถ ปน วาเสฏฺฐโจติ วุตเต วสิฏฺฐสส
 ปุตโต วา นตฺตา วา ปนตฺตาทโย วา ตพฺพิเส
 ชาตา สพฺเพ ปุริสา ลพฺพนติ. อิตถิลิงฺเก วตฺตพฺเพ
 วาเสฏฺฐสทฺทโต อีปจฺจยํ กตฺวา วาเสฏฺฐจิตฺติ ภาวติ.
 เอตถ ปน วาเสฏฺฐจิตฺติ จ วุตเต วสิฏฺฐสส ภริยา วา
 ธิดา วา ตพฺพิเส ชาตา สพฺพา อิตถิโย ลพฺพนติ.
 กุลสทฺเท ปน อเปกฺขิตฺเต วาเสฏฺฐจฺจนฺติ ภาวตีติ
 (คำว่า อปจจ ในที่นี้ หมายถึง ตระกูล, ฉะนั้น
 ท่านจึงอธิบายว่า หนึ่งในที่นี้ คำว่า วาเสฏฐ
 ได้แก่บุตรหรือหลานของวสิฏฐะ หรือว่าบุรุษ
 ทั้งหมดมีแหล่งเป็นต้นผู้เกิดในวงศ์ตระกูลของ
 วสิฏฐะนั้น, เมื่อต้องการใช้เป็นอิตถิลิงค์ ให้ลง อี
 ปัจจยหลัง วาเสฏฐ ศัพท์ จะได้ว่า วาเสฏฐี.
 หนึ่ง คำว่า วาเสฏฐี ในที่นี้ ได้แก่ภรรยาหรือธิดา
 ของวสิฏฐะ หรือสตรีทั้งหมด ผู้เกิดในวงศ์
 ตระกูลของวสิฏฐะนั้น. แต่เมื่อจะระบุถึงตระกูล
 ให้ใช้ป็นรูปนปุงสกลิงค์ว่า วาเสฏฐิ)

อปจจเวกฺขณา (อิตฺ.) การไม่พิจารณาเฉพาะ,
 การไม่พิจารณาเห็นชัดตามเป็นจริง วิ. ฌมมานํ
 สภาวํ ปติ น อเปกฺขตีติ **อปจจเวกฺขณา**
 อสมฺโพโส (กิริยาโดยย่อไม่พิจารณาเห็นชัดซึ่ง
 สภาวะแห่งธรรมทั้งหลาย เหตุฉะนั้น กิริยานั้นชื่อ
 ว่า อปจจเวกฺขณา คือการไม่รู้), [น + ปติ +
 อิกฺข ชาติฺ ทสฺสเน ในความเห็น + ยุ ปัจจย + อา
 ปัจจยในอิตถิลิงค์, อาเทศ ติ แห่ง ปติ เป็น จ,
 ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเสมอกัน คือ จ, แปลง อี ที่
 อิกฺข เป็น เอ, ว อาคม, หรือประกอบด้วย อว ก็
 ได้], เทียบ **ปจฺจเวกฺขณ** นัยเดียวกันเช่น
อปจจเวกฺขิตฺวา (ไม่พิจารณาแล้ว) บทนี้ลง ตวา
 ปัจจย

อปจายน (นปฺ.,อิตฺ.) การประพฤดิอ่อนน้อม
 ถ่อมตน, การแสดงความเคารพ, การนบถือ

วิ. อปจายติ ปุชฺชาวเสณ สามิจิ กโรติ เอเตนาติ
อปจายนํ, อปจายนา วา (บุคคลยอมประพฤดิ
 อ่อนน้อม คือทำความเคารพด้วยอำนาจการ
 บูชา ด้วยอาการนั้น เหตุนั้น อาการนั้นชื่อว่า
 อปจายน หรือ อปจายนา), [อป + จาย/จายฺ
 ชาติฺ ปุชฺชายํ ในความบูชา + ยุ ปัจจย + อา
 ปัจจยในอิตถิลิงค์], **อปจจโย อปจายโย** ลง ณ
 ปัจจย ก็มี, นัยเดียวกัน **อปจิติ** บทนี้ลง ติ ปัจจย
 วิการ เอ เป็น อี, วิ. ปุชฺชาวเสณ สามิจิกิริยา
 อปจายนํ **อปจิติ** (การทำสามิจิกรรม คือการ
 นอบน้อมด้วยอำนาจการบูชา ชื่อว่า อปจิติ)

อปจายนุต (ติ.) เคารพอยู่, บูชาอยู่, นบถืออยู่,
 อ่อนน้อมอยู่ วิ. อปจายตีติ **อปจายนโต** (ผู้ใด
 ประพฤติอ่อนน้อมอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า
 อปจายนุต), [อป + เจ ชาติฺ ปุชฺชายํ ในความบูชา
 + อนุต ปัจจย, แปลง เอ เป็น อา + ย อาคม
 เพราะสระหลัง ด้วยมหาสูตร], อีกนัยหนึ่ง พิง
 ทราบการสำเร็จรูปด้วยการอาเทศ เอ เป็น อาย
 ด้วยการแบ่งสูตร กจ. ๕๑๕ รูป. ๕๔๑ ว่า เต
 อาวายา, แม้จะสำเร็จรูป โดยการอาเทศเป็น
 อาย แม้ไม่ใช่ ณ อนุพันธ์ก็ได้ ด้วยการแบ่งสูตร
 โมค. ๕/๙๐ ว่า อายาวา ฌานูปฺนฺธ, คำว่า
อปจายมาโน ก็นัยนี้ ลง มาน ปัจจย

อปจายิต (ติ), ๑. เคารพยำเกรง, บูชาแล้ว,
 อันเขาให้อ่อนน้อมแล้ว วิ. อปจายิตฺถาติ
อปจายิตโต (ผู้ใดอันเขาให้บูชาแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น
 ชื่อว่า อปจายิต), [อป + จิ ชาติฺ จเย ในความ
 สั่งสม + ฌ ในอรรถการิต (การิตตต) + ต
 ปัจจย] ๒. วิ. อปจายิตฺถาติ **อปจายิตโต** อรหิตโต
 (ผู้ใดบูชาแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อปจายิต)
 ๓. อปจายิตพฺโพติ **อปจายิตโต** (ผู้ใดอันเขาบูชา
 แล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อปจายิต), [อป + จาย

ธาตุ ปุชานีสามเนสุ ในการบูชาและการ
ใคร่ครวญ + ต หรือ กต + อี อาคม, แปลง เอ
เป็น อา โดยมหาสูตรแห่ง *นिरुคฺติทีปนี*, ในเพราะ
สระหลัง ลง ย อาคม, หรือแปลง อ เป็น อี]
รูปว่า **อปจายิต**, **อปจิต** วา ก็มี ท่านกล่าวว่า
เจ ธาตุ ปุชาย ในความบูชา, นัยเดียวกันเช่น
อปจายิตพพ บทนี้ ลง ตพพ ปัจจัย

อปจายี (ป.) ผู้เคารพนับถือ, ผู้ยำเกรง, ผู้อ่อน
น้อม, ผู้บูชาเป็นปกติ วิ. อปจายติ สีเลนาติ
อปจายี (ผู้โดย้อมบูชาโดยปกติ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อ
ว่า อปจายี), [อป + จาย หรือ เจ ธาตุ
ปุชาย ในความบูชา + ณี ปัจจัย *โมค.๕/๕๓*
สีลาภิกขณณาวาสเสฏฺฐ ณี] นัยเดียวกันเช่น
วุทธาปจายี **วุทธาปจายี** ต่อไปนี้เป็นการ
วิเคราะห์ในคำนี้ วิ. วุทธเสสุ อปจายนสีโล
วุทธาปจายี. คุณวุทธวยวุทธธ อปเจติ อตตทานิ
นิจฺจุตติกรณณ ปุเชติ สีเลนาติ วา **วุทธาปจายี**
(ผู้มีปกติอ่อนน้อมผู้เจริญ ชื่อว่า วุทธาปจายี.
นัยหนึ่ง ผู้ใดอ่อนน้อมผู้เจริญด้วยคุณและเจริญ
ด้วยวัย คือบูชาผู้เจริญด้วยการทำตนให้
อ่อนน้อมถ่อมตน โดยปกติ เหตุนั้น เขาจึงชื่อว่า
วุทธาปจายี)

อปจारी (ป.) ผู้อ่อนน้อม, ผู้เคารพยำเกรง,
ผู้ประพฤดิอ่อนน้อมเป็นปกติ วิ. อปจายนสีโล
อปจारी (ผู้มีปกติประพฤดิอ่อนน้อม ชื่อว่า
อปจारी), [อป + จร ธาตุ จรณ ในความ
ประพฤดิ + ณี ปัจจัย, พทฺธิ อ เป็น อา กลาง
ศัพท์]

อปจิต (ติ.) อันเขาบูชา, อันเขานับถือ, อันเขา
อ่อนน้อม วิ. อปจิตถาติ **อปจิต** มานิต (สิ่งใด
อันเขานับถือแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปจิต
คือ ผู้อันเขานับถือแล้ว) วิ. อปจิตเตติ **อปจิต**

(สิ่งใดอันเขานับถือ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปจิต),
[อป + จิ ธาตุ จเย ในความก่อ + ต/กต ปัจจัย]
อปจิตติ (อิต.) การอ่อนน้อม, การยำเกรง, การ
เคารพ, การบูชา วิ. ปุชาวเสน สามิจิกิริยา
อปจายน อ**อปจิตติ** อจจนา (การทำสามิจิกรรม
ด้วยอำนาจการบูชา คืออ่อนน้อม ชื่อว่า อปจิตติ
คือการบูชา), [อป + จิ ธาตุ จเย ในความก่อ
หรือ เจ ธาตุ ปุชาย ในความบูชา, แปลง เอ เป็น
อี + ติ ปัจจัย]

อปจินน (นป.) ความเสื่อม, ความฉิบหาย
วิ. อวฺทฺธิ ปฺราภโว **อปจินน** (ความไม่เจริญ คือ
ความเสื่อม ชื่อว่า อปจินน), [อป + จิ ธาตุ จเย
ในความก่อ + นา วิกรณปัจจัยคือปัจจัยประจำ
หมวดธาตุ + ยุ ปัจจัย อาเทศเป็น อน]

อปเจยย (ติ.) ๑. ควรเพื่อบูชา, ควรบูชา, ควร
อ่อนน้อม วิ. อปจายิตฺ อรหตีติ **อปเจยฺย** (ผู้ใด
ย่อมควร เพื่ออันเคารพ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
อปเจยย), [อป + จิ ธาตุ ปุชาย ในความบูชา +
ชฺยณ ปัจจัย, ช้อน ย, แปลง เอ เป็น อ] ๒. ควร
นำมาบูชา, ควรบูชา วิ. อปจายิตพพนฺติ
อปเจยฺย, **อปจายี** (สิ่งใดอันเขาควรเอามา
เคารพ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปเจยย, อปจายี
ก็มี) [อป + เจ หรือ จายุ ธาตุ ปุชาย ในความ
บูชา + ชฺยณ ปัจจัย]

อปญชส (ป.) ๑. นอกเส้นทาง, ออกจากทาง,
หลีกเลี่ยงจากทางตรง, ไม่เสมอ, เดินผิดทาง
วิ. อณฺชสา อปคฺโตติ **อปญชโส** (ผู้โดย้อมไป
ปราศจากทางตรง เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อปญชส),
[อป + อณฺช ธาตุ คตฺย ในความไป + ส ปัจจัย]
๒. ไม่ใช่ทางตรง, ไม่ใช่ทางไป วิ. น ปญชส
อปญชส (ไม่ใช่ทางตรง ชื่อว่า อปญชส), [น +
ป + อณฺช ธาตุ คตฺย ในความไป + อส ปัจจัย]

วิ. อุปฺปเถ คจฺจตฺติ **อปฺลชโส** (ชื่อว่า อปฺลชส เพราะไปผิดทาง), ในอรรถกถาเป็นต้น ท่านว่า **อปฺลชสาติ** มคฺคโต อปคตา, อุมฺมคคคามิโน หุตฺวา วายนตฺติ อตฺโถ (บพว่า อปฺลชสา ได้แก่ ลมฺนอทฺถง พัดออกนอกทางไป) วิ. ปกฺกฺจฺ ปธานํ อณฺชสํ เอเตสนฺติ ปฺลชสา, อณฺชสํ ปคตา ปฏฺิปนฺนาติ วา ปฺลชสา, ปกตฺิมคคคามิโน. น ปฺลชสา อปฺลชสา อมคคปฏฺิปนฺนาติ (ทางหลัก ของชนเหล่านั้นมีอยู่ เหตุุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า ปฺลชสา ผู้มีทางหลัก, อีกนัยหนึ่ง ชนที่ ดำเนินไปนอกทางหลัก เหตุุนั้น ชื่อว่า ปฺลชสา ได้แก่ คนเดินทางปกติ, ไม่ใช่ผู้เดินทางปกติ ชื่อว่า อปฺลชสา ได้แก่ ไม่ดำเนินไปในที่ไม่ใช่ ทาง)

อปฺปฏิวิภตฺตโกคฺคิ (ป.) ผู้บริโภคนอกจะไม่ แบ่งแยก, ไม่หวังไว้บริโภคนอกเพื่อพวกตน, เป็น ไวยากรณ์ของสาธารณโกคฺคิ คือการแบ่งปันเฉลี่ย เจือจางกัน วิ. วิสุํ อวิภตฺตํ โภคํ ภูณฺชนสึโล **อปฺปฏิวิภตฺตโกคฺคิ** (ผู้มีปกติบริโภคนอกจะไม่ แบ่งแยก ชื่อว่า อปฺปฏิวิภตฺตโกคฺคิ), [น + ปฏฺิ + วิภตฺต + ภูช ธาตุ ภูณฺชน ในความบริโภคนอก + ณี ปัจจัย, แปลง ช เป็น ค, วิการ อุ เป็น โอ]

อปฺณณก (ติ.) ไม่ผิด, ไม่นำไปสู่ความผิด วิ. วิรุทฺธโวหารเณ น ปณฺาเมตฺติติ **อปฺณณโก** อวิรุทฺธ (ปฏิบัติทาใดไม่ยอมไปโดยโวหารว่าผิด เหตุุนั้น ปฏิปทานั้นชื่อว่า อปฺณณก ได้แก่ความ ไม่ผิด), [น + ปณฺ ธาตุ พยวหารตฺถุติสุ ในความ น้อมลงไปและในความสรรเสริญ + ณฺวฺ ปัจจัย แปลงเป็น ออก, ซ้อน ณ]

อปฺถ (อพ.) ไม่ใช่ทาง, นอกทาง, ทางที่ออกจาก ทางที่ควรไป วิ. อคนตพฺพปถภาวโต อเปตํ ปถํ **อปถํ** อุปฺปถํ (ทางที่ไปปราศจากความเป็นทางที่

ควรไป ชื่อว่า อปถ คือนอกทาง), อสทฺโทตฺร นิปาโต (อ ในที่นี้เป็นนิบาต)

อปฺทาน (นป.) เว้นจากการขาดตอน, ต่อเนื่อง, **เรื่องราวต่อเนื่อง, ประวัติ** วิ. ทานโต อวชฺณทฺนโต อเปตํ **อปฺทานํ** (สิ่งที่เป็นไปปราศจากการขาด ตอนขาดช่วง เรียกว่า อปฺทาน) บทนี้เป็น *ปญฺจมี อภัยยิภาวสมาส* สลับบทหน้าหลัง วิ. อปทาติ อวชฺณทฺตฺติ **อปฺทานํ** (สิ่งใดยอมเว้นการขาด เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปฺทาน), [อป + ทา ธาตุ อวชฺณทฺเน ในความขาด + ยุ ปัจจัย], แต่ใน สทฺทนีติ ธาตุมาลา (*ฉบับแปล หน้า ๕๙๒*) ว่า ทาน ธาตุ อวชฺณทฺเน ในการตัด วิ. อปทียนฺติ โทสา เอเตน รกฺชียนฺติ, ลูณฺติ, ฉิชฺชนตฺติ วา **อปฺทานํ**, สตฺตานํ สมมา มิจฺฉา วา ปวตฺตปโยโค (โทษอันรักษาไว้ หรือตัดขาดไปด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปฺทาน), [อป + ทา ธาตุ + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน] วิ. อปทานํ วุจฺจติ วิชฺยาตํ กมฺมํ (กรรมอันท่านอธิบายแล้ว ท่าน เรียกว่า อปฺทาน), อปฺทานอภฺจฺจกถายํ จ วุจฺจติ อปฺทานสทฺโท การณคฺคหนอปกฺมณปฏฺิปาฏฺิ- อกโกสนาที่สุ ทิสฺสตฺติ. ตตฺถ วิตถาโร โอลเกตพฺโพ (*กึ่งในอรรถกถาอปฺทาน* ท่านกล่าวไว้ว่า อปฺทาน ศัพท์ ปรากฏว่าใช้ในความหมายว่า การณ (เหตุ) คณฺถ ถือ **อปคฺมณ** การจากไป **ปฏฺิปาฏฺิ** ตามลำดับ **อกโกสน** การดำ เป็นต้น ในภาษา สันสกฤตมีรูปว่า *อวทานม*)

อปฺทิจฺจ (ติ.) อันเขาอ้างแล้ว, สิ่งที่ถูกอ้างถึง, **แสดงอ้าง** วิ. อปทิสฺยิตถาติ **อปฺทิจฺจ** (ผู้ใดอัน เขาแสดงอ้างแล้ว เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อปฺทิจฺจ), [อป + ทิสฺยิ ธาตุ กถเน ในความกล่าว + ต ปัจจัย แปลง ต เป็น จ, แปลงที่สุดธาตุเป็นพยัญชนะ สันโยค ฏฺ] คำว่า **อปทิสฺยิตพฺโพ** (อันเขาพึงแสดง

อ้าง) บทนี้ ลง ตพพ ปัจจัย เหมฐา กตวา
วตตพโพติ อตโธ (หมายความว่า เนื้อความที่
ผ่านมาแล้วอันเขาพึงกล่าวถึง)

อปทิสฺส (กิ.กิตฺ.) แสดงอ้างแล้ว, อาศัยแล้ว,
อ้างถึงแล้ว, เจาะจง ๑. วิ. อปทิสฺสิตถาติ
อปทิสฺส, **อปทิสฺสิตวา** วา (แสดงอ้างแล้ว ชื่อว่า
อปทิสฺส, อปทิสฺสิตวา), [อป + ทิส ชาติฺ เปกฺขเน
ในความเห็น + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น
ปย, แปลง ย เป็น ส (ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ)] หรือได้
รูปเป็น อปทิสฺสิตวา เช่น **อปทิสฺสิตวา** กเถตวา,
อารพภาติ วา อตโธ (อปทิสฺสิตวา แปลว่า กล่าว
แล้ว หรือหมายถึง ปรารภแล้ว), นัยเดียวกันเช่น
อปทิสฺสิตพฺโพ บทนี้ลง ตพพ ปัจจัยในอรรถกรรรม

อปเทส (ปฺ.) ๑. เหตุผล, คำแถลง, การเล่าเรื่อง,
การชี้แจง, การโงะ วิ. อิจฉิตตถนิพพตตตถ
อปทิสฺสิตพฺโพ อปทิสฺสียติ วา อิจฉิตตโธ อนเนนติ
อปเทโส, เลโส อุปมา เหตุทาหรณาธิการณิ วา
(สิ่งใดอันเขาพึงแสดงอ้างเพื่อเกิดประโยชน์ที่
ต้องการ หรือประโยชน์ตามที่ต้องการอันท่าน
แสดงอ้างด้วยสิ่งใด สิ่งนั้นชื่อว่า อปเทส ได้แก่
เลศนัย อุปมา หรือเหตุผลมีการแสดงเหตุและ
ตัวอย่างเป็นต้น), [อป + ทิสฺ ชาติฺ อุจฺจารणे
ในการแสดง + ณ ปัจจัย] ๒. การยกข้ออ้าง,
หลักฐาน วิ. อปทิสฺสตีติ **อปเทโส** (ภาวะโดยอ้อม
แสดงอ้าง เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อปเทส การ
ยกข้ออ้าง), [อป + ทิส ชาติฺ เปกฺขเน ใน
ความเห็น + ณ ปัจจัย], อปเทส นั้น มี ๔ อย่าง
ได้แก่ พุทฺธาปเทโส (ยกเอาพระพุทฺธเจ้าขึ้นอ้าง)
สํมาปเทโส (ยกเอาพระสงฆ์ขึ้นอ้าง), สมพฺพุลต-
เถราปเทโส (ยกเอาพระเถระจำนวนมากขึ้น
อ้าง), เอกตเถราปเทโส (ยกเอาพระเถระรูปหนึ่ง
ขึ้นอ้าง) ที.ม. ๑๐/๑๑๓-๑๑๖/๑๔๔; อจฺ.จตุกก.

๒๑/๑๘๐/๒๒๗. วิ. อปสฺสยํ กตวา ทิสฺยินติ
เอตถาติ **อปเทสา** โอภาสา. อปสฺสยํ กตวา
ทิสฺยินติ เอเตหิติ วา **อปเทสา** การณา, จตตวาโร
มหาปเทสาติ อตโธ (เรื่องอันเขาทำให้เป็น
หลักฐานแสดงอ้างไว้ในโอกาสใด เหตุนั้น โอกาส
นั้นชื่อว่า อปเทส ที่เป็นอันเขาทำให้เป็น
หลักฐานแล้วแสดงอ้าง นัยหนึ่ง เรื่องอันเขาทำ
ให้เป็นหลักฐานแสดงอ้างด้วยธรรมชาติใด เหตุ
นั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อปเทส ได้แก่ การณ
หมายถึง มหาปเทส ๔), [อป + ใน กจฺจายน-
ชาติฺมณฺชฺสา ว่า ลง ทิส ชาติฺ อุจฺจารणे ในการ
ชี้แจง + ณ ปัจจัย]

อปธารณ (นปฺ.) การปิด, การกำบัง, การบัง
วิ. อปธรรตีติ **อปธารณ** (สิ่งใดย่อมกำบังไว้ เหตุ
นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อปธารณ), [อป + ธร ชาติฺ
ธารणे ในความทรงไว้ + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น
อน, แปลง น เป็น ณ, ทีฆะกลางศัพท์ด้วยสูตร
ว่า กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๐ ว่า เตสุ วุฑฺธิ เป็นต้น]

อปนาเมตฺวา (กิ.กิตฺ.) ให้น้อมลงแล้ว,
ปิดแล้ว, หุบแล้ว, น้อมไปแล้ว, นำไปต่อหน้า
วิ. อปนาเมตีติ **อปนาเมตฺวา** (อปนาเมตฺวา
แปลว่า น้อมไปแล้ว), [อป + นมฺ ชาติฺ นมเน ใน
การน้อมไป + เณ ปัจจัย + ตวา ปัจจัย]
นัยเดียวกันเช่น **อปนาเมตฺวา** (น้อมเข้าไปแล้ว)
บทนี้ อุป เป็นบทหน้า, **อปนาเมนโต** (น้อมเข้า
ไปอยู่) บทนี้ลง อนต ปัจจัย

อปนิธาน (นปฺ.) การเก็บไว้, การแอบซ่อนไว้
วิ. อปนิธียเต **อปนิธาน** (อันเขาแอบซ่อนไว้
ชื่อว่า อปนิธาน), [อป + นิ + ธา ชาติฺ ธารणे
ในความทรงไว้ + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน]
นัยเดียวกันเช่น **อปนิธาน** บทนี้ อุป + นิ
บทหน้า

อปนิธาย (กิ.กิต.) **ซ่อนไว้แล้ว** วิ. อปนินทิตวาติ
อปนิธาย (ซ่อนไว้แล้ว ชื่อว่า อปนินธาย), [อป +
 นิ + ธา ธาตุ ธารณ ในความทรงไว้ + ตวา
 ปัจจัย แปลง ตวา เป็น ย], นัยเดียวกันเช่น
อุปนิธาย หมายถึง **โอรุณพิย** (เทียบเคียง) บทนี้
 มี อุป เป็นบทหน้า

อปนุทิตวา (กิ.กิต.) **ละแล้ว, ขับไล่แล้ว, กำจัด
 แล้ว, บรรเทาแล้ว** วิ. อปนุทิตติ **อปนุทิตวา**
 (อปนุทิตวา แปลว่า บรรเทาแล้ว), [อป + นุท
 ธาตุ เขเป ในความชัดไป + ตวา ปัจจัย + อิ
 อากม] นัยเดียวกัน **ปนุทิตวา** (บรรเทาแล้ว) บท
 นี้ ป บทหน้า, **ปนุทนิ** (การบรรเทา) ลง ยุ ปัจจัย

อปเนตวา (กิ.กิต.) **นำออก, ปลดออก, ถอด**
 วิ. อปนยิตถาติ **อปเนตวา** (อปเนตวา แปลว่า
 นำออกแล้ว), [อป + นิ ธาตุ นย ในความนำไป
 + ตวา ปัจจัย, แปลง อิ เป็น เอ] นัยเดียวกันเช่น
อปเนนโต, อปนยมาโน (ปลดเปลื้องอยู่) ลง
 อนต และ มาน ปัจจัย

อปमार (ปุ.) **โรคลมบ้าหมู, ผู้ที่มีสโรณะไปปราศ**
 วิ. สรณฺ์ สารโ, อปคโต สารโ เอตสมาติ **อปमारโ**
อปสमारโ (สโรณะชื่อว่า สารระ, สารระ ไป
 ปราศจากผู้นั้น เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อปमार),
 [แปลง ส เป็น ม], ซึ่งชาวโลกเรียนกันว่า
 ลมบ้าหมู, ลมชัก, แปลง ส เป็น ม, ตามแนวแห่ง
 พระวินัยปิฎก วินย.อ.๓/๖๘ ว่า **อปमारโ**ติ
 ปิตตุมมาโท วา ยกขุมมาโท วา ตตถ ปุพฺพ-
 เวาริเกน อมนุสเสน คหิตโต ทุตติกิจโฉ โหติ,
 อปมตตเกปิ ปน อปमार สติ น ปพฺพาเซตพโหติ
 (โรคบ้าเพราะดี หรือโรคบ้าด้วยถูกผีสิง ชื่อโรค
 ลมบ้าหมู. ในโรคลมบ้าหมู ๒ ชนิด บุคคลผู้ถูก
 อมนุษย์ซึ่งเคยเป็นคู่เวรกันสิ่งแล้ว ย่อมเป็นผู้ที่

เยียวยาได้ยาก, และเมื่อโรคลมบ้าหมูนั้นมีแม่
 เพียงเล็กน้อย ก็ไม่ควรให้บวช)

อปยาค (ติ.) **ผู้ไปแล้ว, ผู้ไปปราศแล้ว, ผู้หนีไป
 แล้ว** วิ. อปยนติ **อปคจฺจนตีติ อปยาคา** (ชน
 เหล่าใดไปปราศแล้ว เหตุุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า
 อปยาค), [อป + ยา ธาตุ คติยฺ ในความไป + ต
 ปัจจัย]

อปฺร (ติ.) **อื่นอีก** ปุพฺพปราปรทกฺขิณฺตุตฺตรสทฺทา
 ปฺุลลิ่งคตฺเต ยถารหํ กาลเทสาทิวจฺจนา,
 อิตถิลิ่งคตฺเต ทิสาทิวจฺจนา, นปุสกลิ่งคตฺเต
 จานาทิวจฺจนา. อปโร รุพฺพทิสทโท (ศัพท์ว่า ปุพฺพ
 ปร อปร ทกฺขิณ อุตฺตร ประกอบลิ่งคตามสมควร
 ในปุงลิ่งคโยค กาล, เทส เป็นต้น, ในอิตถิลิ่งค
 โยค ทิสา เป็นต้น, ในนปุงสกลิ่งคโยค
 จาน เป็นต้น, **อปฺร** จัดเป็นรูปหิศัพท์)

อปฺรโคยาน (ปุ.น.ปุ.) **อปฺรโคยานทวีป,**
๑. ที่อื่นเป็นที่เที่ยวไปด้วยโค, วิ. คเวณ ยนติ
 คจฺจนติ เอตถาติ **โคยานํ** (ชนทั้งหลายเที่ยวไป
 ในที่นั่นด้วยโค เหตุุนั้น ที่นั่นชื่อว่า โคยาน), [โค
 + ยา ธาตุ คมเน ในความไป + ยุ ปัจจัย],
 วิ. อปรณฺจ ตํ โคยานณฺจจติ **อปฺรโคยานํ** (ที่อื่น
 อีกนั้นด้วย ที่ซึ่งคนเที่ยวไปด้วยโคด้วย เหตุุนั้น
 ชื่อว่า อปรโคยาน) **๒. ทวีปหนึ่งที่มีคนเที่ยวไป
 ด้วยโค** วิ. คเวณ ยนตฺเตยตถาติ **โคยานโน** (ชน
 ทั้งหมดในทวีปนั้นเที่ยวไปด้วยโค เหตุุนั้น ทวีปนั้น
 ชื่อว่า โคยาน) สินธุโรโน ปจฺฉิมทิสภาคตฺตา อปโร
 จ โส โคยานโน จาติ **อปฺรโคยานโน**, ปจฺฉิม-
 ทิโป (ชื่อว่าทวีปอื่นนั้นด้วย เพราะเป็นทวีปที่
 ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตก ทวีปที่ชนเที่ยวไปด้วยโคด้วย
 เหตุุนั้น ชื่อว่า อปรโคยาน คือ ทวีปที่อยู่ทิศ
 ตะวันตก), จกฺกวาฬทิปินฺนํ วุตตํ ปุพฺพวิทฺโหติ
 เอตถ ปน ปุพฺพสทฺทสนฺนิชานสามตฺถิเยน อปร-

อปรทฐ), [อป + รฐ ธาตุ หีสาย ในความ
เบียดเบียน + ต ปัจจัย อาเทศ ต เป็น ธ, อาเทศ
ธ เป็น ท], อปรทฐ เป็นไวพจน์ของคำว่า ทุกกฎ
ที่ท่านกล่าวไว้ในข้อว่า อปรทฐ วิรทฐ์ ขลิตฺนฺติ
สพฺพเมตฺย ญจ ทุกฺกฺกฺ (ก็คำว่า อปรทฐ์ วิรทฐ์
ขลิตฺ ทั้งหมदनัน ได้แก่ ทุกกฎ), วินย.อ.๓/๕๓๘

อปรทกฺขิณา (อิต.) ทิศตะวันตกเฉียงใต้

วิ. อปรสฺสา จ ทกฺขิณสฺสา จ หีสาย ยทฺนตราหํ
สายํ อปรทกฺขิณา วิทิสา (ทิศใต้ อยู่ระหว่าง
หว่างทิศใต้และตะวันออก ทิศนั้นชื่อว่า ทิศ
ตะวันตกเฉียงใต้ คือทิศเฉียง), [อนฺตราพ=ใน
ระหว่าง (นฺรุตฺติ. ๓๕๓) ทิสันตราพัตถพหุพีหิ
สมาส] **ปุพฺพตฺตรา** (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ),
ปจฺฉิมุตฺตรา (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ), **ทกฺขิณ-**
ปุพฺพา (ทิศตะวันออกเฉียงใต้) วิ. ทกฺขิณา จ สา
ปุพฺพา จาติ **ทกฺขิณปุพฺพา** (ทิศใต้นั้นด้วย ทิศ
ตะวันออกด้วย ชื่อว่า ทกฺขิณปุพฺพา) จัดเป็น
กัมมธารยสมาส ก็ได้

อปรนตกปฺปิกา (ติ.) ผู้มีอุปสรรคกับปิกทัญญู,

ผู้มีทัญญูที่กำหนดชั้นรสนอนาคต วิ. อปรนตํ
กปฺเปตฺวา วิกปฺเปตฺวา คณฺหนตฺติติ อปรนต-
กปฺปิกา (ชนเหล่าใด กำหนดยัตถิอชั้นรสนอนาคต
อนาคต เหตุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า อปรนต-
กปฺปิกา), [ณิก ปัจจัยในตฺทริต] วิ. อปรนตกปฺโป
เอเตสํ อตฺถิตฺติ **อปรนตกปฺปิกา** (การกำหนด
ยัตถิอชั้นรสนอนาคต ของชนเหล่านั้นมีอยู่
เหตุนี้ ชนเหล่านั้นชื่อว่า อปรนตกปฺปิกา), [อีก
ปัจจัยในตฺทสฺตฺถิตฺทริต]

อปรนตป (ติ.) ผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่น วิ. ปรี

ตปฺตฺติติ ปฺรนตฺโป, น ปฺรนตฺโป น ปฺรปฺริตาปนาญฺค-
มนฺยุตฺโต **อปรนตโป** (ผู้โดยอ้อมเผาผลาญผู้อื่น
เหตุนี้ ผู้นั้นชื่อว่า ปฺรนตป, ผู้ไม่เผาผลาญผู้อื่น

ไม่ประกอบด้วยการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ชื่อว่า
อปรนตป), [น + ปฺร + ตป ธาตุ สนฺตาเป ในการ
ทำให้เดือดร้อน + อ ปัจจัย] สำหรับในข้อนี้มี
ตัวอย่างในอรรถกถาอิตฺตฺตฺกกว่า กรุณาย
อปรนตโป, ปญฺญาย อนตฺตนตโป อิตฺ.อ.๑๖ (ไม่
เผาผลาญผู้อื่นเพราะกรุณา ไม่ทำทำตนให้
เดือดร้อนเพราะปัญญา), ในศัพท์ว่า **อนตฺตนตป**
ก็นัยนี้

อปรปฺปจฺจย (ติ.) ผู้ไม่ต้องมีคนอื่นเป็นปัจจัย,

ไม่ต้องเชื่อคนอื่น, ไม่ต้องอาศัยศรัทธาคนอื่น
เพราะเห็นแจ้งด้วยตนเองแล้ว ๑. วิ. อตฺตโน
ปจฺจกฺขโต อธิคตฺตฺตา น ปรี ปจฺเจติ ปฺรสฺส
สทฺธาย เอตถ น ปวตฺตตฺติติ **อปรปฺปจฺจโย**. น ปโร
ปจฺเจตฺตโป เอตฺสส อตฺถิตฺติ **อปรปฺปจฺจโย** (ผู้ใด
เชื่อคนอื่น เพราะตนเองบรรลุโดยประจักษ์แล้ว
คือไม่ต้องเป็นไปในเรื่องนั้นด้วยศรัทธาของผู้อื่น
เหตุนี้ ผู้นั้นชื่อว่า อปรปฺปจฺจย, ผู้อื่นอันเขา
ต้องเชื่อ ไม่มีแก่เขา เหตุนี้ เขาจึงชื่อว่า
อปรปฺปจฺจย-ไม่มีบุคคลอื่นจะต้องเชื่อ), บทนี้
เป็น นปุพฺพทพหุพีหิสมาส และมีกิตก์เป็น
ภายใน, [ปฺร + ปติ + อี ธาตุ คติย ในความไป +
อ ปัจจัยในกัมมสาธนะ, อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน
จ, อาเทศ อี เป็น อย], นัยเดียวกันเช่น
อปรปฺปตฺติโย เป็นต้น วิ. น ปโร ปตฺติโย
สทฺทหาตฺตโป เอตฺสส อตฺถิตฺติ **อปรปฺปตฺติโย**
(บุคคลอื่น อันเขาฟังถึง คือฟังเชื่อ ของเขาไม่มี
เหตุนี้ เขาจึงชื่อว่า อปรปฺปตฺติโย)

อปราธ (ป.) ๑. ความผิด, โทษ, การละเมิด,

ความชั่ว ความสำเร็จด้วยดีปราศจากไป
วิ. อปคฺโต ราโธ เยน โส **อปราโธ** อาคฺ
(ความสำเร็จด้วยดีไปปราศ เพราะเหตุใด
เหตุนี้ ชื่อว่า อปราธ คือความชั่ว), เช่นในข้อ

ว่า อปราธูปโม สลัญญาปาทานกฺขนฺโธ [อป + ราช
ธาตุ สลัญญิมฺหิ, ในความสำเร็จด้วยดี + อ ปัจจัย]

๒. สภาพที่เบียดเบียน วิ. อปรชฺชตฺติ อปราธ
(สภาพโดยอ้อมเบียดเบียน เหตุนั้น สภาพนั้นชื่อว่า
อปราธ), [อป + ราช ธาตุ หีเส ในความ
เบียดเบียน + ณ ปัจจัย], ปาฐะว่า อปราธ
อปรธฺ ด้งนี้ก็มีบ้าง, เช่น ปรมปี เม อปราธ
อตฺถิ, อปราธโก ลง ฦก ปัจจัยในตฺทิตฺ, เช่นใน
ชื่อว่า อปราธูปโม วิญญาณูปาทานกฺขนฺโธ

อปริกฺกมฺน (นปฺ.) ไม่มีชาน, ไม่มีที่เดินรอบ

วิ. ปรีโต กมฺติ คจฺฉติ เอตฺถาติ **ปริกฺกมฺน** (บุคคล
ก้าวเดินไปรอบในที่นั้น เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า
ปริกฺกมฺน), [ปริ + กมฺ ธาตุ คมเน ในความไป +
ยุ ปัจจัย อาเทศเป็น อน, ช้อน ก] วิ. นตฺถิ
ปริกฺกมฺน เอตฺถาติ **อปริกฺกมฺน** อนุปจาร์ กุฎฺฐิตฺ
(ชาน ไม่มีที่ กุฎฺฐิ นั้น เหตุนั้น กุฎฺฐิ นั้น
ชื่อว่า อปริกฺกมฺน, ด้แก่ที่ใกล้เคียง คือเครื่อง
ประกอบกุฎฺฐิ), บทนี้เป็ฝน *นปฺพพทพทพพทพท*
สมาส, แปลง น เป็น อ

อปริโภค (ติ.) ไม่ควรบริโภค, ไม่ควรใช้สอย

วิ. น ปริภุชฺชิตพฺพนฺติ **อปริโภค** (วัตถุใดอันเขา
ไม่ควรบริโภค เหตุนั้น วัตถุนั้นชื่อว่า อปริโภค)
น ปริภุชฺชนารหนฺติ อตฺถโ (ความว่า ไม่ควรเพื่อ
จะบริโภค), [น + ปริ + ภุช ธาตุ อชฺโฆทรณ ใน
ความกลืนกิน + ณ ปัจจัย แปลง อ เป็น โอ,
แปลง ช เป็น ค]

อปริมิต (ติ.) นับไม่ถ้วน, ไม่พียงนับ, ประมาณ

ไม่ได้ วิ. ปริมิณิตพฺพา คณฺนิตพฺพาติ **ปริมิตา**
(สิ่งใดอันเขาพียงนับได้ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
ปริมิต), [ปริ + มา ธาตุ ปริมาณ ในการนับ + ต
ปัจจัย, แปลงที่สดุแห่ง มา ธาตุเป็น อ กจ.๕๑๗
รูป.๔๘๘ ว่า กวจฺ ธาตุ เป็นต้น. วิ. น ปริมิตา

อปริมิตา (ธรรมชาติอันเขาพียงนับไม่ได้ ชื่อว่า
อปริมิตา), เช่นในคำว่า อปริมิตคุณคณาลกต-
สพฺพญตฺตญฺญาณปฺตติยา (ด้วยความถึงพระ
สัพฺพญตฺตญฺญาณอันประดับด้วยคุณอันหาประมาณ
มิได้) อปริเมยฺยา วา (นัยหนึ่งมีความว่า ไม่พียง
ประมาณ) ลง ณฺย ปัจจัย แปลง อา เป็น เอ
ช้อน ย เช่น สพฺพญตฺตญฺญาณาติอปริเมยฺยคุณ
คณาธาโร (พระพุทธเจ้าทรงเป็นที่รองรับ
ประมวลพระคุณไม่พียงประมาณมีพระสัพฺพญต
ญฺญาณ เป็นต้น)

อปริโยคาหณา (อิตฺ.) การไม่รู้, การไม่หยั่งรู้

วิ. รูปาทีสุ เอกธมฺมปิ อนิจฺจาติสามญฺจโต น
ปริโยคาหฺตฺติ **อปริโยคาหณา** อปฺปฏิเวโธ
(ธรรมชาติใด ไม่หยั่งลงสู่ธรรมแม้อย่างหนึ่งใน
รูปเป็นต้น โดยความเป็นสามัญลักษณะมีความ
ไม่เที่ยง เป็นต้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า
อปริโยคาหณา คือการไม่รู้ชัด), [น + ปริ + อว
คาหฺ ธาตุ ภูสฺตเถ ในความกล้า + ยุ ปัจจัย และ
อา ปัจจัยในอิตฺลึงค์, แปลง ยุ เป็น อณ, ย
อาคม เป็นต้น]

อปลายี (ปฺ.) ผู้ไม่หนี, ไม่วิ่งหนี, ไม่กลัว

วิ. ปลายนสีโล ปลายี, น ปลายี **อปลายี** (ผู้มี
ปกติวิ่งหนี ชื่อว่า อปลายี, ผู้มีปกติวิ่งหนีหนีได้
ชื่อว่า อปลายี), [น + ปล ธาตุ คติย ในความไป
+ ณฺย ปัจจัย, แปลงเป็น อาย] นัยเดียวกันเช่น
อปลายน ลง ยุ ปัจจัยในภาวะสาธนะ

อปโลกน (นปฺ.) การแลดู, การอ้อนวอน

วิ. อปโลกียเต อายาจียเตติ **อปโลกน** (การแลดู
การอ้อนวอน ชื่อว่า อปโลกน), [อป + โลก ธาตุ
อายาจฺนตเถ ในความอ้อนวอน + ยุ ปัจจัย ลง
ในอรรถภาวะ] วิ. อปโลเกติ อปุจฺฉติ อนนฺนาติ
อปโลกน, **อปโลกนกม** (เขาย่อมอ้อนวอน ด้วย

กรรมนั้น เหตุนั้น กรรมนั้นชื่อว่า อปโลกน์ ได้แก่ อปโลกนกรรม), [อป + โลก ธาตุ อาปุจฉเน ในความอำลา + ยุ ปัจจัย] วิ. อปโลกียเต **อปโลกน์**, อปโลกิต์ (อันเขาแลดู ชื่อว่า อปโลกน์ ได้แก่ แลดูแล้ว), [อป + โลก ธาตุ ทสฺสเน ใน การเห็น + ยุ ปัจจัย], นัยเดียวกันเช่น **อาโลกน์**, **วิโลกน์**, **อุลโลกน์**, **โอลโลกน์** รูปต่างกันไปด้วยอำนาจอุปสัค

อปโลกิต (นปฺ.) พระนิพพาน, ภาวะไม่เสียหายไป, ภาวะเป็นเหตุรู้ วิ. สทา วิชฺชมานตฺตา อปฺลฺชฺชนสฺสกาวิ คฺจฺฉติ เตน วา วิญฺญาตฺติติ **อปโลกิต์** นิพพาน์ (ภาวะโดย้อมถึงสภาพไม่แตกทำลายไป เพราะปรากฏมีทุกเมื่อ หรือบุคคลย่อมรู้ด้วยภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อปโลกิต), [น + ป + ลฺชฺ ธาตุ นสฺสเน ในความฉิบหาย + ต + อิ อากม, แผลง ช เป็น ก, และ พฺลฺทฺธิ์ อฺ เป็น โอรุ ทฺธิ ๒. ไปจากโลก วิ. โลกสฺสาเวณ วา วิญฺญาตฺติติ **โลกิต์** (อีกนัยหนึ่ง ภาวะใดรู้โดยสภาพเป็นโลก เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า โลกิต, ตพฺภาวาปคฺมนโต **อปโลกิต์** (เพราะไปปราศจากความรู้ที่เป็นโลกนั้น ชื่อว่า อปโลกิต) วิ. อปโลกน์ **อปโลกิต์** (การแลดู ชื่อว่า อปโลกิต), [อป + โลก ธาตุ ทสฺสเน ในความเห็น + ต ปัจจัยในภาวะสาธนะ + อิ อากม] เช่น นาคสฺส วิย อปโลกิต์, หตฺถินาคสฺส อปโลกน-สฺสทิสฺ อปโลกนฺนติ อตฺถโถ เหมือนการแลดูของช้าง อธิบายว่า การแลดู เหมือนการแลดูของช้างตัวประเสริฐ)

อปโลกเตตฺวา (กิ.กิตฺ.) บอกลาแล้ว, อำลาแล้ว, เหลียวดู, ชำเลียง วิ. อปโลกเสีติ **อปโลกเตตฺวา** อาปุจฉา (อปโลกเตตฺวา แปลว่า ชำเลียงแล้ว), [อป + โลก ธาตุ ทสฺสเน ในความเห็น + ฌ

ปัจจัยในหมวด จฺร ธาตุ + ตฺวา ปัจจัย] นัยเดียวกันเช่น **อปโลกเตตฺ** (การอำลา, เพื่ออำลา) บทนี้ ลง ตฺ ปัจจัย, **อปโลกเตตฺโพ** (บุคคลผู้อันเขาพึงอำลา) บทนี้ ลง ตพฺพ ปัจจัย, **อนปโลกเตตฺวา** (ไม่อำลาแล้ว) เป็นต้น มีความหมายตรงข้ามจัดเป็น *นปฺกฺิเสธสฺมาส*

อปวคฺค (ปฺ.) ๑. พระนิพพาน, อปวัคคธรรม, ธรรมที่เว้นจากสังขารปรุงแต่ง วิ. สงฺขารา อปวชฺชนติ เอตสฺมาติ **อปวคฺโค** นิพพาน์ (สังขารทั้งหลายเว้นการปรุงแต่งจากภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อปวคฺค คือพระนิพพาน), [อป + วชฺ ธาตุ + ฌปัจจัย, แผลง ชช เป็น คฺค] ๒. ภาวะที่เว้นจากการกระทำ, สำเร็จผล วิ. กิริยํ อปวชฺเชตฺติติ **อปวคฺโค** ผลสาธน์ (ภาวะใดเว้นการกระทำ เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อปวคฺค คือสำเร็จผล), [อป + วช ธาตุ + ฌ ปัจจัย, ฌอน ค, แผลง ช เป็น ค], ในอภิธานปฺปทีปิกากฎีกา กล่าวว่า อปวคฺโค ใช้ในความหมายว่า ปริจจาค อวสาน และ วิมุตฺติ, ส่วนในโถมนิธิ ว่า อปวคฺค, ปฺ, อป วช, ภาเว ฌณ, ทาเน, นิพฺพานโมกฺข, ผลสาธเน, สมตฺเต (อปวคฺค เป็นปฺงฺลึงค์ อป บทหน้า วช ธาตุ ฌณ ปัจจัยในภาวะสาธนะ ใช้ในความหมายว่า ทาเน นิพฺพานโมกฺข ผลสาธเน สมตฺเต) ในสัททตฺถเภทจินดาที่ปนี ว่า กิริยาปวคฺโค จ นาม กิริยาย อาสุ ปรีณฺญาปนฺนติ. อิมินา นเยน วิคฺคโห กาทพฺโพ กิริยํ อปวชฺเชติ อาสุ สีสฺมฺ นิปฺพาเทตฺติติ กิริยา-ปวคฺโค (ก็ชื่อว่า กิริยาปวคฺค ได้แก่ การทำกิริยาให้สำเร็จโดยเร็ว. ด้วยนัยนี้ บัณฑิตพึงวิเคราะห์ว่า สิ่งใดทำกิริยาให้สำเร็จ คือยังกิริยาให้แผ่จเร็ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า กิริยาปวคฺค)

อปวขุข (ป.) **ธรรมที่เว้นจากสังขารปรุงแต่ง**
 วิ. สงขารา อปวขุขนติ เอตสฺมาติ **อปวขุโข**
 (สังขารทั้งหลายเว้นการปรุงแต่งจากภวะนั้น
 เหตุนั้น ภวะนั้นชื่อว่า อปวขุข), [อป + วขุข
 ชาติ วขุขเน ในความเว้น + อ ปัจจัย]

อปวขุขน (นป.) **การสละ, การให้, การบริจาค**
 วิ. อปวขุขยเตติ **อปวขุขนิ** จาโค (อันเขายอม
 สละ เหตุนั้น จึงชื่อว่า อปวขุขน ได้แก่ การ
 สละ), [อป + วขุข ชาติ วขุขเน ในความเว้น +
 ย ปัจจัย]

อปวาท (ป.) **คำติเตียน, การกล่าวโทษ, การ**
ติเตียน, การโจทก์ ๑. วิ. อปวทตีติ **อปวาโท**
 (ภาวะใดยอมกล่าวโทษ เหตุนั้น ภวะนั้นชื่อว่า
 อปวาท), [อป + วท ชาติ วเจเน ในความกล่าว +
 ณ ปัจจัย] **๒.** วิ. ครทเณน วาโท **อปวาโท**
 อวณณวาโท (การกล่าวด้วยการติเตียน ชื่อว่า
 อปวาท คือการกล่าวโทษ), นัยเดียวกันเช่น
อุปวาโท บทนี้มี อุป เป็นบทหน้า

อปวิทุธ (ติ.) **ถูกขวางไป, ถูกปฏิเสธ, อันเขาทิ้ง**
แล้ว, อนาถา วิ. อปวิชฌีติ **อปวิทุธโร**, ฉตฺทิตฺ,
 ปวิฏฺฐโร วา (สิ่งใดอันเขาทิ้งแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้น
 ชื่อว่า อปวิทุธ ได้แก่ อันเขาทิ้งแล้ว), [อป + วิธ
 ชาติ ภาค ในการแบ่ง + ต ปัจจัย แปลง ต เป็น
 ธ และแปลง ธ เป็น ท]

อปสกุเกตวา (กิ.กิต.) **หลีกเลี่ยงแล้ว, หลบไป**
แล้ว, เลี่ยงไปแล้ว, ก้าวลงแล้ว, ก้าวกลับแล้ว
 วิ. อปสกุกิตอ อปคโตติ **อปสกุเกตวา**, โวกกมม
 (อปสกุเกตวา แปลว่า หลีกเลี่ยงแล้ว ไปปราศแล้ว
 หมายถึง ก้าวลงแล้ว), [อป + สก ชาติ สตฺติย ใน
 ความอาจ + เณ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ + ตวา
 ปัจจัย, ซ้อน ก] ปาฐะว่า **อปสกุกิตวา** ก็มี, อ
 อาคม. **ปฏินิวัตติตวา ปฏิกุกมม** วาติ อตฺถ.

(หมายความว่า กลับแล้ว ก้าวกลับแล้ว),
อปสกุณ (การหลีกเลี่ยง) ลง ยุ ปัจจัย ใน
 ภาวสาธนะ

อปสพฺย (นป.) **๑. ปฏิกุศล, นำเกลียด**
 วิ. ปฏิปกฺขภาเวน สวติ คจฺจตีติ **อปสพฺย** ปฏิกุล
 (สิ่งใดไปโดยความเป็นปฏิปักษ์ เหตุนั้น สิ่งนั้น
 ชื่อว่า อปสพฺย คือนำเกลียด), [อป + สว ชาติ
 คตฺย ในความไป + ย, แปลง ว เป็น พ]
๒. เบื้องขวา วิ. สพฺยโต วามสรีโรติ อปคต
อปสพฺย, อปสวฺย วา (ข้าวไปปราศสรีระข้าง
 ซ้าย ชื่อว่า อปสพฺย, อปสวฺย), วิ. ทกฺขิณฺ กเพวโร
 อปสพฺย นาม (ร่างข้างขวา ชื่อว่า อปสพฺย), [อป
 + สพฺย]

อปสุมาร (ป.) **โรคลมบ้าหมู, ผู้มีสรณะไปปราศ**
 วิ. อปคโต สารอ ยสฺมา โส อปสุมารो (สรณะ ไป
 ปราศจากผู้ใด ผู้นั้นชื่อว่า อปสุมาร), [ม อาคม,
 วณฺณวิปริยาย เปลี่ยนตัวอักษร]

อปสฺส (นป.ป.) **หนักฟัง, เครื่องหนุน, หมอน**
ข้าง, เตียง, เสื่อ วิ. อปสฺสยเตติ **อปสฺส** (สิ่งใด
 อันเขาฟัง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปสฺส), [อป + ส
 ชาติ เสวาย ในความเสพ หรือ สเย ในการนอน
 + อ ปัจจัย, ซ้อน ส] ปาฐะว่า **อปสฺสโย** ก็มี, บท
 นั้นเป็นปุงลึงค์ *ในวิสุทธิมรรค ๑/๔๘* ปราภุว่า
อปสฺสเน อปสฺสย, วิ. อปสฺสนียนติ **อปสฺสเน**,
 นิจฺจปริโกโค มณฺโญ วา ปิจฺจ วา (สิ่งใดอันเขาฟัง
 เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปสฺสเน ได้แก่เตียงหรือตั้ง
 ที่ใช้ประจำ), [อป + ส ชาติ สเย ในความนอน +
 อนีย ปัจจัย ส่วนเนตพพเท ในอรรถว่าต้อง
 พรรณนา, แต่บทสำหรับพรรณนา ลง ยุ ปัจจัย
 ในอรรถกัมมสาธนะ

อปสฺสย (ป.นป.) **หนักฟัง, เครื่องหนุน, การฟัง,**
การหนุน, การอาศัย วิ. อปสฺสยตีติ **อปสฺสย**

(ภาวะโดยอ้อมพึง เหตุ นั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อปสฺสย), [อป + สฺย ชาติฺ สย ในความนอน + อนุต ปัจจย, แปลง อิ เป็น อย เป็นต้น]

อปสฺสาย (กิ.กิต.) พึงแล้ว, อาศัยแล้ว

วิ. อปสฺสยิตถาติ **อปสฺสาย** (เขาอาศัยแล้ว ชื่อว่า อปสฺสาย), [อป + สฺย ชาติฺ สย ในความนอน + ตวา ปัจจย แปลง ตวา เป็น ปย, ในเพราะ ปย แปลง อิ แห่ง สฺย เป็น อา, ลบ ป อนุพันธ์], แม้คำว่า **อปสฺสยิตวา** ก็ยนี้ แปลง อิ เป็น อย

อปสฺสาท (ป.) การรุกราน, การตีเตียน

วิ. อปกฺกฺจฺ สหติ คจฺจตีติ **อปสฺสาท** (คำใดดำเนินไปสู่ความงุนงง เหตุ นั้น คำนั้น ชื่อว่า อปสฺสาท), [อป + สฺท ชาติฺ คติย ในความไป + ณ ปัจจย ลบ ณ อนุพันธ์ และพฤทธิ อ เป็น อา]

อปสฺสาทพฺพ (ติ.) ผู้อันเขาพึงรุกราน, ผู้อันเขาตะเพิด, ผู้อันเขาพึงปราม

วิ. อปสฺสาทิยเตติ **อปสฺสาทพฺพ**, ปณาเมตพฺพ (ผู้ใดอันเขาพึงรุกราน เหตุ นั้น ผู้นั้นชื่อว่า อปสฺสาทพฺพ คืออันเขาพึงปราม), [อป + สฺท ชาติฺ สาทเน ในความยินดี + ณ ปัจจยประจำหมวดธาตุ + ตพฺพ ปัจจย] นัยเดียวกันเช่น **อปสฺสาทนีย** (ผู้อันเขาพึงรุกราน) อนนีย ปัจจย, **อปสฺสาทิโต** (อันเขา รุกรานแล้ว) ต ปัจจยเป็นกัมมวาก, **อปสฺสาทน** (การรุกราน) บทนี้ลง ยุ ปัจจย, **อปสฺสาทตุ** (เพื่ออันรุกราน) บทนี้ลง ตุ ปัจจย

อปฺหริต (ติ.) มีของเขี้ยวไปปราศแล้ว, มีวัตถุมี

สีเขี้ยวไปปราศแล้ว วิ. อปคตฺ หริตฺ ยสฺมาติ **อปฺหริต**, อปฺหริตกํ หริตฺวิริทิตนติ อตฺโถ (ของเขี้ยวไปปราศจากวัตถุใด เหตุ นั้น วัตถุ นั้น ชื่อว่า อปฺหริต, หมายความว่า มีของเขี้ยวไปปราศ คือ เว้นจากของเขี้ยว), [อป + หริต] นัยเดียวกันเช่น **อปฺหริตพฺพ** (ของเขี้ยวอันเขาพึงนำไปปราศ),

[อป + หร ชาติฺ หรณ ในความนำไป + ตพฺพ ปัจจย + อีอาคม] อปเนตพฺพนติ อตฺโถ (หมายความว่า พึงนำออกไป)

อปฺหาร (ป.) การนำหลักไป, การถือเอาเสีย,

การฉวยเอาไป, การนำไป, การปล้น, โจรกรรม
วิ. อปกฺกมฺม หรณํ **อปฺหาร** (การเข้าไปชิงเอา ชื่อว่า อปฺหาร), [อป + หร ชาติฺ หรณ ในความนำไป + ณ ปัจจย ลบ ณ อนุพันธ์และพฤทธิ อ เป็น อา]

อปฺป (ติ.) ๑. เล็กน้อย, เลว, เบาบาง, นิดหน่อย

วิ. อเปสิ อีสกมตตํ อคฺมาสีติ **อปฺป** อพฺพ (สิ่งใดไปถึงความเป็นของเล็กน้อย เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปฺป), [อป ชาติฺ ปาปฺณเน ในความถึง + ป ปัจจย กจ.๓๔๑ รูป. ๔๒๓ ว่า ยท เป็นต้น, หรือ ป ปัจจย โมค. ๗/๑๑๔ ว่า จมาปฺปาวปา โป.

๒. สิ่งที่เกี่ยวข้องกับฐานะนั้นๆ

วิ. ตํ ตํ จานํ อปเปตีติ **อปฺป** (สิ่งใดไปสู่นั้นๆ เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปฺป), [อปฺป ชาติฺ ปาปฺณเน ในความถึง + อ ปัจจย] แต่ใน กจฺจายนตฺถทีปนี วิ. อปฺโปติ ตํ ตํ จานํ วิสริติ ปปโปตีติ ว่า **อปฺป** (สิ่งโดยอ้อมไป คือชานไปสู่นั้นๆ เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปฺป), วิ. อลฺยเต นิวารียเตติ **อปฺป** (สิ่งใดอันเขาปฏิเสธคือห้าม เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปฺป), [อล ชาติฺ ภูสนปริยตฺตนิวารณฺส ในความประดัดปริยติ และการห้าม + ป ปัจจย, แปลง ล เป็น ป], บางแห่งว่า อปฺป ศัพท์ อภาวตฺโถ มีความหมายว่า ไม่มี เช่น **อปฺปิจฺจโณติ** อนิจฺจโณ จ, รูปาทิกามคฺุณฺสฺ อนิจฺจนฺโตติ อตฺโถ (บทว่า อปฺปิจฺจ แปลว่า ทั้งไม่ต้องการ อธิบายว่า ไม่ปรารถนาในกามคุณมีรูป เป็นต้น)

อปฺปจฺจกฺขาย (กิ.กิต.) ไม่ปฏิเสธแล้ว, ไม่สละ,

ไม่ลา, ไม่บอกคืน, ไม่ลาสิกขา วิ. น ปจฺจกฺขตฺวาติ

อปฺปจฺจกฺขาย (บทว่า อปฺปจฺจกฺขาย แปลว่า ไม่บอกคืนแล้ว), [น + ปติ + อา + ขา ธาตุ กถเน ในความกล่าว + ตวา ปัจจัย อาเทศ ตวา เป็น ย เป็นต้น] ปฺรติอุปฺสคฺโค ปน ยตถ ปฺฏิอาทิฏฺโฐ วา ปจฺจาเทสวเสน วา กโต โหติ, ตตถ พยฺยชฺนาคโม น โหตีติ วทนติ. สุปฺปฏิปนฺโน, สงฺขารปจฺจยา อิจฺจาติ ทฏฺฐพฺพ (แต่ในทีใดที่ ปฺรติ อุปฺสคฺ ถูก อาเทศเป็น ปฺฏิ หรือถูกอาเทศเป็น ปจฺจ, ในที่นั้นนักไวยากรณ์กล่าวว่า ไม่ลงพยัญชนะอาคม, พึงเห็นตัวอย่างเช่น สุปฺปฏิปนฺโน, สงฺขารปจฺจยา เป็นต้น), แต่ในบางอุทาหรณ์ ก็มีการลง พยัญชนะบ้าง เช่น อปฺปปฏิรูป, สปฺปปฏิภโย เป็นต้น

อปฺปจฺจย (ปฺ.) ๑. โทมณฺส, ความ बुद्धิ, ความไม่พอใจ วิ. น ปจฺเจติ เตนาติ อปฺปจฺจโย (บุคคลย่อมไม่หวนกลับไป เพราะภวะนั้น เหตุ นั้น ภวะนั้นชื่อว่า อปฺปจฺจย), โทมณสฺสเสตฺ อธิวณฺ (คำว่า อปฺปจฺจย นั้นเป็นชื่อของ โทมณฺส), [น + ปติ + อิ ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย, แปลง ติ แห่ง ปติ ทั้งตัวเป็น จ ด้วย สูตร กจ.๑๙ รูป.๒๒ ว่า สพฺโพ จ ติ, ช้อน จ, อาเทศ อิ ธาตุ เป็น อย]. เอตถ จ อปฺปตีตา โหนติ เตน อตฺถุจฺา อโสมนสฺสิกาติ อปฺปจฺจโยติ อตฺถเ เวทิตพฺโพ. (ในข้อนี้ พึงทราบความหมายว่า คำว่า อปฺปจฺจโย หมายถึง ภาวะที่เป็นเหตุไม่พอใจ ไม่ยินดี ไม่สุขใจ), ๒. ไม่มีปัจจัย วิ. อถ วา อปฺปจฺจโยติ น ปจฺจโย อนาหาโรติ อตฺถเ. อปฺปจฺจโยติ อนุปาทาโน, นิรินฺธโนติ อตฺถเ (อีกประการหนึ่ง อปฺปจฺจย หมายถึง ไม่มีปัจจัย ไม่มีเหตุที่มา, คำว่า อปฺปจฺจย หมายถึง ไม่มี ความ ยึดมั่น ไม่มีเชื่อ)

อปฺปจฺจกฺกฺขณ (นปฺ.) ไม่ถอน, ไม่เลิก วิ. น ปจฺจกฺกฺขณฺ อปฺปจฺจกฺกฺขณฺ, อปฺปจฺจกฺกฺขโร (การไม่ถอน ชื่อว่า อปฺปจฺจกฺกฺขณฺ คือการไม่ถอน), [น + ปติ + อุ บทหน้า + ธร ธาตุ ธารณ ใน ความทรงไว้ + ยุ ปัจจัย อาเทศเป็น อน] ดู อธิบายอุทิสติศึกษาท ใน กงฺขาวิตฺรณฺนีฏฺฐกถา

อปฺปปฏิม (ติ.) ไม่ถูกระทบกระทั่ง วิ. ตาสฺ ทิสาสฺ กตถจฺิ สตเต วา สงฺขารे วา ภเยน น ปฺฏิพลยตีติ อปฺปปฏิมฺ (ผู้ใด ไม่ถูกระทบเพราะกลัว ในทิศทั้งหลาย ในสัตว์หรือในสังขารบางแห่ง เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อปฺปปฏิม), [น + ปฏิ + หน ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + ร ปัจจัย, แปลง หน เป็น ฆ]

อปฺปปฏินิสฺสฏฺฐ (ติ.) ไม่สะละคืนแล้ว, อันเขาไม่สะละคืนแล้ว วิ. น ปฺฏินิสฺสฏฺฐโ อปฺปปฏินิสฺสฏฺฐโ (สิ่งอันเขาไม่สะละคืนแล้ว ชื่อว่า อปฺปปฏินิสฺสฏฺฐ), [น + ปฏิ + นิ + สช/สชช ธาตุ สงฺเค ในความ ช้อง + ต ปัจจัย, อาเทศ ต และที่สุดธาตฺเป็น ฎฺฐ]

อปฺปปฏิปุคฺค (ปฺ.) มีบุคคลเปรียบหามีได้, ไม่มีบุคคลเปรียบ, ไม่มีบุคคลเปรียบ, พระพุทธเจ้า วิ. นตฺถิ ปฺฏิปุคฺคโล ยสฺสาติ อปฺปปฏิปุคฺคโล, พุทฺโธ (บุคคลผู้เปรียบไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จึงทรงพระนามว่า อปฺปปฏิปุคฺค คือพระพุทธเจ้า), นตฺถิ เอตฺสส ปฺฏิปุคฺคโล อธิโก, สทฺธิโส วาติ อปฺปปฏิปุคฺคโลติ วุตฺตํ โหติ, ตถา ทิ คฺคณวเสน อนนฺตาปริมาณาสุ โลกธาตฺสู อตฺตนา อธิกสฺส สทฺธิสฺส วา ปุคฺคลสฺส อภาวโต

น เม อจฺริโย อตฺถิ สทฺธิโส เม น วิชฺชติ,
สเทวกสมฺมี โลกสมฺมี นตฺถิ เม ปฺฏิปุคฺคโลติ.

อตตนาว อตตโน อวิปริโต อปฺปฏิกุคฺคภาโว
ปฏินฺถาโต

(มีคำอธิบายว่า ทรงพระนามว่า อปฺปฏิกุคฺค
เพราะไม่มีบุคคลผู้ยิ่งกว่า หรือเสมอ, จริงอย่าง
นั้น เพราะไม่มีบุคคลที่ยิ่งกว่า หรือเท่ากับ
พระองค์ ในโลกธาตุอันไม่มีที่สุดหาประมาณ
มิได้ ด้วยอำนาจแห่งคุณ พระองค์จึงตรัสว่า

**อาจารย์ของเราที่ไม่ ผู้เช่นกันด้วยเราก็ไม่มี
บุคคลผู้เปรียบกับด้วยเราก็ไม่มี**

ความที่พระองค์ไม่มีผู้เปรียบด้วยพระองค์ ไม่
ผิดแปลก อันพระองค์ทรงปฏินฺถาณแล้ว), **อตฺโต**
ก็นัยนี้

อปฺปฏิจฺจุจฺจา (กิ.กิต.) **ไม่สอบถามแล้ว**

วิ. อปฺปฏิจฺจุจฺจิวา อปฺปฏิจฺจุจฺจา (อปฺปฏิจฺจุจฺจา
แปลว่า ไม่สอบถามแล้ว), [น + ปฏิ + จฺจุจฺ ชาติ
จฺจุจฺเน ในความถาม + ตวา ปัจจัย, อาเทศ ตวา
เป็น อา, แปลง น เป็น อ, ซ้อน จ]

อปฺปฏิวตฺตย (ติ.) **ไม่ควรหมุนกลับ, ให้เป็นไป**

**ไม่ได้, หมุนกลับไม่ได้, ไม่ควรปฏิเสธ, ไม่ควร
คัดค้าน** วิ. ปฏิวตฺตติ อสฺสกุณฺเณยฺยนฺติ **อปฺปฏี-**
วตฺตย, อปฺปฏีเสธนียํ อปฺปฏีพาหิยฺยนฺติ อตฺโต
(สิ่งใดอันบุคคลไม่อาจให้กลับ เหตุนั้น สิ่งนั้น
ชื่อว่า อปฺปฏิวตฺตย หมายความว่า ไม่อาจ
ปฏิเสธ ไม่อาจคัดค้าน), [น + ปฏิ + วตฺ ชาติ
วตฺตเน ในความเป็นไป + ญย ปัจจัย, ซ้อน ต, อ
อาคม]

อปฺปฏิวานี (ปุ.) **ผู้ไม่มีการทวนกลับ, ผู้ไม่เปื้อน**

หน่าย วิ. วิริยปฺปวาเห วตฺตมาเน อนฺตรา เอว
ปฏิกมฺนํ นินฺวตฺตณํ **ปฏิวานี** (เมื่อกระแสความ
เพียรยังดำเนินไปอยู่ การทวนกลับในระหว่าง
นั่นเอง ชื่อว่า ปฏิวานี), [ปฏิ + วา ชาติ คมเน
ในความไป + ยุ ปัจจัย] วิ. ตํ ตสฺส อตฺถิติ

ปฏิวานี, ปฏิวานโน วา (การทวนกลับของผู้นั้น
มีอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ปฏิวานี, ปฏิวานโน), [เอ
หรือ ญ ปัจจัย ในตทสฺสตถตฺทิตฺ] วิ. น ปฏิวานี
อปฺปฏิวานี (ไม่ใช่บุคคลผู้มีการทวนกลับ ชื่อว่า
อปฺปฏิวานี), นปฺพุพฺพโท กมฺมชารยสฺมาส
อสีโกจฺจปฺตโต, อนุกฺกณฺจิตฺติ อตฺโต (หมายถึง
ไม่ถึงความเปื้อนหน่าย ไม่กระสันขึ้นแล้ว),

๒. การไม่ทวนกลับ วิ. อถฺวา อนฺตราเยว
ปฏิกมฺนํ นินฺวตฺตณํ ปฏิวานี, น ปฏิวานี **อปฺปฏิวานี**,
อนินฺวตฺตนาติ อตฺโต (การทวนกลับ ในระหว่าง
นั้นแล ชื่อว่า ปฏิวานี, การไม่ทวนกลับ ชื่อว่า
อปฺปฏิวานี), **๓. ผู้ไม่มีการทวนกลับ** วิ. อถฺวา
นตฺถิ เอตสฺส ปฏิวานนฺติ อปฺปฏิวานโน (การทวน
กลับ ของผู้นั้นไม่มี เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า
อปฺปฏิวาน)

อปฺปฏิวานีย (นฺปุ.) **ไม่พึงทวนกลับ, ไม่พึง**

นำกลับหลัง, ไม่พียงนำออก วิ. น ปฏิวานียํ
น อปเนตพฺพนฺติ **อปฺปฏิวานียํ** (สิ่งใดอันเขาพียง
นำออก เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปฺปฏิวานีย), [น +
ปฏิ + วา ชาติ คมเน ในความไป + อนีย ปัจจัย
กัมมวาทก], นัยเดียวกัน **อปฺปฏิวานโน** (ผู้ไม่ทวน
กลับ) ยุ ปัจจัย ในกตฺตฺสาธนะ)

อปฺปฏิวเธ (ปุ.) **๑. การไม่รู้, การไม่ตรัสรู้,**

ไม่รู้แจ้งแทงตลอด วิ. ปฏิวิชฺฌณํ **ปฏิวเธ**
(การตรัสรู้ ชื่อว่า ปฏิวเธ), [ปฏิ + วิธ ชาติ
วิชฺฌเน ในการแทง + ญ ปัจจัย, ลบ ญ อนุพฺพันฺธ
และพทฺธิ อี เป็น เอ] วิ. น ปฏิวเธ **อปฺปฏิวเธ**,
อนนฺุโพโส อสฺมฺโพโสติ อตฺโต (การตรัสรู้ หามิได้
ชื่อว่า อปฺปฏิวเธ หมายความว่า ไม่รู้ ไม่ตรัสรู้),
บทนี้เป็น *นปฺพุพฺพทกมฺมชารยสฺมาส* ๒. โมหะ,
ความหลง, การไม่รู้สัจจะ วิ. นปฺปฏิวิชฺฌนฺตฺติ
อปฺปฏิวเธ จตฺสจฺจจฺมมํ, โมหโ (ภาวะใดย่อมไม่

รู้แจ้งแทงตลอด เหตุฉะนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า
อปปฏิเวธ ได้แก่ การไม่รู้สัจธรรม ๔)

อปปฏิสัวิตติ (ติ.) อันเขาไม่ได้บอกให้รู้,
อันเขาไม่รู้, ยังไม่ได้รับบอก, ยังไม่ได้รับแจ้ง
เตือน วิ. น ปฏิสัวิตติ อปปฏิสัวิตติ (อันเขายัง
ไม่ได้บอกให้ทราบ ชื่อว่า อปปฏิสัวิตติ), [น +
ปฏิ + ส + วิท ธาตุ ญาณ ในความรู้ + ต ปัจจัย
+ อิ อากม]

อปปฏิหิต (นป.) ญาณ, ปัญญา, สภาพที่ไม่มี
การกระทบกระทั่ง, ไม่ติดขัด วิ. ปฏิหิตติ
ปฏิหิตโต, โม่โห (ภาวะโดยอ้อมกระทบกระทั่ง เหตุ
นั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า ปฏิหิต คือโม่หะ), [ปฏิ +
หน ธาตุ หีสาย ในความเปียดเบียน + ต ปัจจัย]
วิ. นตติ ปฏิหิตโต เอตสสาติ **อปปฏิหิต**, ญาณ
(ภาวะที่กระทบกระทั่งไม่มีแก่นั่น เหตุ
สิ่งนั้น ชื่อว่า อปปฏิหิต ได้แก่ ญาณ), บทนี้
จัดเป็น นปุพพพทพหุพิหิตสมาส

อปปณิหิต (ป.นป.) ภาวะที่ไม่มี
ปรารถนา, วิโมกข์, พระนิพพาน, มรรค,
วิ. ปณิหิตสส ตณหาปณิหิตสส อภาวโต **อปปณิหิต**
(ชื่อว่า อปปณิหิต เพราะไม่มีปรารถนาคือ
ตัณหาอันส่งไปแล้ว) วิ. นตติ ปณิหิตโต เอตสสาติ
อปปณิหิตโต, วิโมกข์, ต มคคสเสว นาม (ความ
ปรารถนา ของธรรมนั้น ไม่มี เหตุ
นั้น ชื่อว่า อปปณิหิต ได้แก่ วิโมกข์, คำว่า อปปณิหิต
นั้น เป็นชื่อของมรรคนั่นเอง), ๒. ผู้มีตนไม่ได้ตั้ง
ไว้แล้ว วิ. สมมา อปปณิหิตโต อตตา ยสสาติ
อปปณิหิตโต (ตนอันไม่ได้ตั้งไว้โดยชอบ ของชน
ใด มีอยู่เหตุ นั้น ชนนั้น ชื่อว่า อปปณิหิต),
คำว่า ปณิหิต ปณิธาน ปณิธิ ปตถนา (ความ
ปรารถนา) อาสา (ความอยาก) ชิมจฉา (ความ
หิว) ปิปาสา (ความกระหาย) โดยใจความก็อย่าง

เดียวกัน ๓. นิพพาน, ที่ไม่มีปรารถนา
วิ. นิพพาน สย ปิปาสวินยธมมตตา อาสา-
สงชาติ สัพพ ตณหาปณิธิ วา ฉนทปณิธิ วา
วิเนนต วิธเมนต วตตตติ นตติ ตสมี ปณิหิตนติ
อปปณิหิต (นิพพานย่อมเป็นไปกำจัดความ
ปรารถนาด้วยตัณหา หรือความปรารถนาด้วย
ฉันทะที่เรียกว่าความอยาก เพราะมีสภาพละ
ความกระหายได้ได้ เหตุนั้น ความปรารถนาจึง
ไม่มีในนิพพานนั้น เหตุนั้น นิพพานนั้นจึงชื่อว่า
อปปณิหิต-ไม่มีปรารถนา) *ดู ปรมัตถทีปนี,*
ฉบับแปล หน้า ๖๖๙, ๔. นิพพาน, ภาวะที่เว้น
จากความปรารถนา วิ. ราคาติปณิธิวิริหิตตตา
อปปณิหิต. ตณหาปณิธิยา อภาวโต **อปปณิหิต**
นิพพาน (นิพพาน ชื่อว่า อปปณิหิต เพราะเว้น
ความปรารถนามีรากเป็นต้น, ชื่อว่า อปปณิหิต
เพราะไม่มีปรารถนาคือตัณหา)

อปปติสสุย (ป.) ผู้ไม่มีความเคารพ, ไม่ยำ-
เกรง, ไม่รับคำ, หัวดี, ไม่อ่อนน้อมถ่อมตน
วิ. ครุณา กิสมิณจิ วุตเต คารวเสเน ปติสสุว
ปติสสุว (การรับคำด้วยอำนาจความเคารพ
เมื่อครูบอกคำบางอย่าง ชื่อว่า ปติสสุว),
ปติสสุวภูต ตสภาวณจ ย กิณจิ คารว, นตติ
เอตสมี ปติสสุวโต อปปติสสุว, คารววิริหิต,
โสเยว **อปปติสสุย** (ได้แก่ ความเคารพทั้งหมด
ซึ่งเป็นการรับคำ และมีการรับคำนั้นเป็นสภาพ,
การเคารพ ไม่มีในบุคคลนั้น เหตุ
นั้น ชื่อว่า อปปติสสุว คือผู้เว้นจากความเคารพ,
อปปติสสุว นั้นเอง ชื่อว่า อปปติสสุย), [แปลง ว
เป็น ย, น + ปติ + สุธ ธาตุ สวเน ในความฟัง +
อ ปัจจัย, อาเทศ อุ เป็น อว] ปาฐะว่า **อปปติสสุ**
(ผู้ไม่รับคำ) ก็มี, ในคำว่า อปปติสสุ นี้ วิ. ปติสสุวติ
ครุโน อาณ วา อามาติ วา สมปฏิจฉตติ **ปติสสุ**

(ผู้โดยย่อ มยอม ฟัง คือย่อ มรับ คำสั่ง ของครู หรือรับว่า ขอรับ เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า ปติสส-ผู้รับคำ), [ปติ + สฺ ธาตุ สวเน ในความฟัง + อ ปัจจัย, ลป อุ, ซ้อน ส] วิ. น ปติสฺโส **อปปติสฺโส** ปติสสย-รหิโต (ผู้ไม่รับคำ ชื่อว่า อปปติสส คือผู้เว้นจากการรับคำ), แปลง น เป็น อ, ซ้อน ป, บทนี้เป็น *นปฺพพโท กมฺมธารยสมาส*. วิ. นาสส ปติสฺโสติ **อปปติสฺโส**, อเชฏฺจโก, อนิจฺจตุตฺติ อตฺโถ (ความเคารพไม่มีแก่ผู้ นั้น เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อปปติสส คือไม่ใช่คนเจริญ ไม่ใช่คนอ่อนน้อมถ่อมตน) นัยนี้เป็น *นปฺพพโท พหุพพิทสมาส*, แต่ว่าตามมติสหพนิตินิยาม อ เป็นนิบาตในอรรถปฏิเสธ

อปปิตี (ติ.) ๑. **ไม่รู้แจ้ง, ไม่ชัด, ไม่ปรากฏชัด**

วิ. ปตฺยเต ปตฺตี, วิถฺยาตฺ. น ปตฺตี **อปปิตี**, อปฺปสิทฺธ (อันเขารู้ชัด ชื่อว่า ปตฺตี คือ รู้ชัดแล้ว, อันเขารู้ชัดแล้วหาไม่ได้ ชื่อว่า อปปิตี), [น + ปต ธาตุ คติย ในความไป + ต ปัจจัย + อี อากม, ซ้อน ป] ๒. **ไม่เข้มแข็ง, ไม่เบิกบาน, ชุ่มเศร้า, เหงาหงอย** วิ. น ปตฺโต นปฺปิตฺโต, ปิตฺติสุขาทีหิ วชฺชิตฺ อภิสฺสฺส **อปปิตฺโต**, อหฺนฺนฺจตุจฺจฺโจ (ผู้ใดไม่เข้มแข็ง เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า นปปิตี, ความว่า เป็นผู้เว้นคือหนีห่างปิตฺติสุขเป็น คือผู้ไม่ร่าเริงเบิกบาน), [น + ปติ + อี ธาตุ คติย ในความไป + ต ปัจจัย, ทีฆะ อี เป็น อี, อีกประการหนึ่ง น + ปต ธาตุ คติย ในความไป + ต ปัจจัย + อี อากม]

อปปนา (อิต.) ๑. **อัปนาสมาธิ, สภาพที่**

สตัดบุรุษเสพ วิ. สปฺปฺริเสหิ อปฺปิตพฺพา เสวิตพฺพาติ **อปปนา** (ธรรมชาติใดอันสตัดบุรุษ ช้องเสพ เหตุ นั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อปปนา), [อปฺปิ ธาตุ เสวาย ในความเสพ + ยุ ปัจจัย] ๒. **จิตตั้งมั่น, แนบแน่น** วิ. สมฺปยุตฺตมเม

อารมฺมณฺ อปฺเปเนตฺติ **อปปนา** (ธรรมชาติเหล่าใดส่งสัมปยุตตธรรมไปสู่อารมณฺ เหตุ นั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อปปนา), [อปฺปิ ธาตุ ปาปุณฺเน ในความไปถึง + ยุ ปัจจัย] วิ. เอกคฺคฺ จิตฺตํ อารมฺมณฺ อปฺเปตฺติ วา **อปปนา** (นัยหนึ่ง ธรรมชาติใด ส่งจิตที่มีอารมณฺเดียวเป็นเลิศ ไปในอารมณฺ เหตุ นั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อปปนา), [อปฺปิ ธาตุ ปาปุณฺเน ในความถึง + ยุ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์ + ณฺ ใชในอรรถกการิต ปัจจัย] ๓. **ภาวะที่ขจัดกิเลส** วิ. นีวรณาทิกิเลสฺ อเปติ วินาเสตฺติ **อปปนา** (ภาวะใดขจัดกิเลสมีนิเวรณเป็นต้น เหตุ นั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อปปนา), [อปฺปิ ธาตุ วินาสเน ในความพินาศ + ยุ ปัจจัย, ซ้อน ป, อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์] ๔. **การไปถึง** วิ. อปฺปนํ ปาปุณฺณํ **อปปนา** (การลุถึง ชื่อว่า อปปนา), [อปฺปิ ธาตุ ปาปุณฺเน ในความไปถึง + ยุ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, แปลง ยุ เป็น อน]

อปฺปมณฺญา (อิต.) ๑. **ไม่มีประมาณ, ไม่มี**

กำหนด, ไม่มีขอบเขต วิ. นตฺถิ ปมาณํ เอเตสนฺติ อปฺปมาณา, อปฺปมาณา เอว **อปฺปมณฺญา** (ประมาณของธรรมชาติเหล่านั้นไม่มี เหตุ นั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อปฺปมาณา, ธรรมชาตินั้นไม่มีประมาณนั่นเอง ชื่อว่า อปฺปมณฺญา), [ณฺย ปัจจัย สกตฺเถ หรือ สวตฺถตฺทหิตฺ แทนคำว่ามีสิ่ง นั้น เช่น อภิกฺขณฺณํ (อภิกฺขณ-ณฺย, *เนืองๆ นีรุตฺติ.๕๕*) เป็นต้น], แปลง ณฺย เป็น ณ กจ. ๒๖๙ รุป.๔๑ *ยวตฺ เป็นต้น*, ซ้อน ณ, รัสสะ อา เป็น อ] ๒. **ธรรมชาติที่มีในสัตว์ทั้งหลายซึ่งไม่มีประมาณ** วิ. อปฺปมาณฺสุ สดฺเตสุ ภาวา **อปฺปมณฺญา** (ธรรมชาติที่มีในสัตว์ทั้งหลาย หาประมาณมิได้ ชื่อว่า อปฺปมณฺญา), [ณฺย ปัจจัย

แพนศัพท์ว่ามี], เอตา หิ เอตตเกสุเยว สตเตสุ
 ปวตเตตพพา, น อีโต อถุญเสสุติ เอว ปริจเฉทปป
 มาณสสุ อภาวา เอกสมิ สตเต ปวตตปิ อปป-
 มณญา เอว นาม โหนตติ (ความจริง ธรรมชาติ
 เหล่านั้น แม้เป็นไปในสัตว์ตัวเดียว ก็ได้ชื่อว่า
 อัปมัญญา-หาประมาณมิได้ อยู่นั่นเอง เพราะ
 ไม่มีกำหนดเลยว่า อันเขาให้เป็นไปในสัตว์
 ประมาณเท่านั้น เป็นไปในสัตว์เหล่าอื่นจากนี้ก็
 หามิได้)

อปปมตตก (ติ.) มีประมาณน้อย, เล็กน้อย,
 นิดหน่อย วิ. อปป มตตฺ เอตสสุ วตถุสสาติ
 อปปมตตกํ ปริตตํ โลกํ มนุหํ ลามกนติ อตฺโถ
 (ประมาณน้อยของวัตถุนั้นมีอยู่ เหตุนั้นวัตถุ
 นั้นชื่อว่า อปปมตตก หมายถึง น้อย นิดหน่อย เบา
 ต่ำต้อย), [ก ปัจจัยท้ายสมาส]

อปปมาท(ปุ.) ความไม่ประมาท, ไม่ปราศจากสติ
 วิ. ปฏิปัตติยํ นปปมชชติ เอเตนาคติ อปปมาโท,
 สติยา อวิปปวาโส (บุคคลย่อมไม่เลินเล่อ ในการ
 ปฏิบัติ ด้วยธรรมนั้น เหตุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า
 อปปมาท ได้แก่ การไม่อยู่ปราศจากสติ), นิจจลํ
 อุกฺกุจิตาย สติยา นามเต, ตยิทํ ฆานวิปัสสนา-
 สงฆาตานํ โลกียานํ วเสน, น โลกุตตรานนติ
 วุตตํ โหติ (คำว่า อปปมาท นั้นเป็นชื่อของสติ
 ที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว, คำนี้นั้นกล่าวด้วยอำนาจ
 โลกียะกล่าวคืออภิวิปัสสนา, หาได้กล่าวได้ด้วย
 อำนาจโลกุตระไม่), [น + ป + มท ธาตุ มทเน
 ในความเมา + ณ ปัจจัย] วิ. อปปมชชนํ อปป-
 มาโท (อนึ่ง ความไม่เลินเล่อ ชื่อว่า อปปมาท),
 [ณ ปัจจัย ในภาวะสาธนะ], แต่วิเคราะห์ ลงยุ
 ปัจจัยว่า อปปมชชนํ และท่านกล่าวว่า ลง ย
 อาคม เพราะสระหลัง เพราะสระหลัง

อปปเมย (ติ.) ประมาณไม่ได้, นับไม่ถ้วน
 วิ. น ปมียตติ อปปเมโย (สิ่งนั้นอันเขานับไม่ได้
 เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อปปเมย-ประมาณไม่ได้)
 วิ. ปมียตติ วา ปเมโย, น ปเมโย อปปเมโย
 (อีกนัยหนึ่ง อันเขาประมาณได้ ชื่อว่า ปเมย,
 อันเขาประมาณได้ หามิได้ ชื่อว่า อปปเมย),
 [น + ป + มา ธาตุ มาเน ในความนับ + ญ
 ปัจจัย, อาเทศ ย นั้นพร้อม อา ที่สุดธาตุนี้เป็น
 เอยย], ปเมตฺ อสกุญเณโยติ อตฺโถ (อปปเมย
 หมายความว่า ไม่สามารถเพื่อจะนับได้)

อปปโยคี (ปุ.) ๑. อักษรที่ไม่ประกอบ, อักษร
 ที่ไม่ประกอบในอุทธารณ์, อนุพันธ์, ปัจจัยที่ไม่
 ปรากฏในบทสำเร็จมีปัจจัยเนื่องด้วย ณ
 เป็นต้น วิ. น ปโยคิติ อปปโยคี, อนุพนฺโธ นาม
 ณาทีปจฺเจสุ ทิสฺสติ (อักษรใดไม่ประกอบ
 เหตุนั้น อักษรนั้นชื่อว่า อปปโยคี, ได้แก่ อักษร
 ที่ชื่อว่า อนุพันธ์ ปรากฏในปัจจัยทั้งหลายมี ณ
 ปัจจัย เป็นต้น) ๒. ปัจจัยที่ไม่มีการประกอบใน
 สูตรทั้งหลาย วิ. น ตสฺสุ สุตฺตฺนเตสุ ปโยโค
 อตฺถิติ อปปโยคี, ยถา กุมภกาโรติ (การประกอบ
 ปัจจัยนั้นในสูตรทั้งหลายมีอยู่หามิได้ เหตุ
 นั้น ปัจจัยชื่อว่า อปปโยคี) เช่นบทว่า กุมภกาโร
 (ผู้กระทำซึ่งหม้อ) *ดู รูป. ๕๕๓*

อปปรัชกษชาติก (ติ.) ผู้มีชาติแห่งผู้มีฐลีใน
 ดวงตาน้อย, ผู้พอจะสอนได้บ้าง ๑. วิ. อปปิ
 รชํ อภิมิหิ เอเตสนฺติ อปปรัชกฺษา, อปปรัชกฺษา
 ชาติ สภาโว เอเตสนฺติ อปปรัชกฺษชาติกา (ฐลี
 ในดวงตาของสัตว์เหล่านั้นน้อย เหตุนั้น สัตว์
 เหล่านั้นชื่อว่า อปปรัชกฺษา, ผู้ฐลีในดวงตาน้อย
 เป็นชาติ คือเป็นภาวะตามที่เป็นจริงของสัตว์
 เหล่านั้น เหตุนั้น สัตว์เหล่านี้ ชื่อว่า อปปรัชกฺษ-
 ชาติกา), [ก สกัถ์ ท้ายสมาส] ๒. วิ. ปญฺญามเย

อกขิมฺหิ อปฺปิ ปริตฺตํ รากโทสโมหฺรขฺ อเตสฺ, เอวฺสภาวา จ เตติ **อปฺปรชกฺขชาติกา** (ฐิติคือ รากะ โทสะ โมหะ ในดวงตา ที่สำเร็จด้วย ปัญญา ของสัตว์เหล่านั้นนิดหน่อย และสัตว์เหล่านั้นมีฐิติในดวงตาน้อยอย่างนั้นเป็นสภาพ เหตุนั้น สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า อปฺปรชกฺขชาติกา), มหาวคฺคภูิกายํ วุตฺตํ อุกฺกเกเลสฺภูตํ อปฺปิ รากาทิรชฺ อเตสฺสาติ อปฺปรชฺ, อปฺปรชฺ อกฺขิ ปรณฺญาจกฺขุ เยสฺ เต ตํสภาวาติ กตฺวา อปฺปรชกฺข- ชาติกาติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตฺถํ ปรณฺญามเยติ- อาทิมหาติ (ในฐิกามหาวรรค อธิบายไว้ว่า ท่านกล่าวคำว่า ปรณฺญามเย-ที่สำเร็จด้วยปัญญา ไว้ เพื่อแสดงความนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายชื่อว่า ผู้มี ชาติแห่งสัตว์ฐิติในดวงตาน้อย เพราะทำอธิบาย ว่า มีดวงตาปัญญา อันมีฐิติมีรากะเป็นต้นซึ่งเป็นอุปภิเลส่น้อยเป็นสภาพ)

อปฺปวตฺติ (นปฺ.) ความไม่เป็นไป, ความดับ ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์, พระนิพพาน วิ. นิโรธ **อปฺปวตฺติ**, ทุกฺขสมฺมุทฺยานํ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํ (การดับ ชื่อว่า อปฺปวตฺติ, คือการไม่เป็นไปแห่งทุกข์ และเหตุแห่งทุกข์เป็นนิमित), เต วา นปฺปวตฺตตฺนติ เอตถาติ **อปฺปวตฺติ**, นิพฺพานํ (อีกนัยหนึ่ง ทุกข์ และเหตุแห่งทุกข์เหล่านั้น ไม่เป็นไปในภวะนั้น เหตุนั้น ภวะนั้น ชื่อว่า อปฺปวตฺติ ได้แก่ นิพพาน) วิ. นปฺปวตฺตตฺนติ เอตถ ทุกฺขสมฺมุทฺยา เอตสฺมี วา อธิคเตติ **อปฺปวตฺติ**, น ปวตฺติ เอตถาติ วา **อปฺปวตฺติ** (ทุกข์และสมุทัยไม่เป็นภวะนั้น หรือเมื่อบุคคลบรรลุมุทฺยานั้นแล้ว ทุกข์และสมุทัยก็ไม่เป็นไป เหตุนั้น ภวะนั้น ชื่อว่า อปฺปวตฺติ), [น + ป + วตฺ ชาติ วตฺตเน ในความ เป็นไป + ติ ปัจจัย]

อปฺปวาริต (ติ.) ไม่ห้าม, ไม่ปฏิเสธ วิ. ปวาเรติ ปฏิกฺขิปตีติ ปวาริตฺ, น ปวาริตฺ ปฏิกฺขเปปีโต **อปฺปวาริต** อปฺปปฏิกฺขิตฺตโกชโน (ผู้โดย้อมห้าม เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ปวาริต, อาหารอันเขาไม่ห้ามแล้ว ชื่อว่า อปฺปวาริต ได้แก่ ผู้มีโภชนะอันไม่ห้ามแล้ว), [น + ป + วาร ชาติ ปฏิกฺขเป ใน ความคัดค้าน + ต ปัจจัย + อี อากม], นัย เดียวกันเช่น **อปฺปปฏิกฺขิต** (ไม่คัดค้านแล้ว), [น + ปฏิ + ขิป ชาติ เขเป ในความค้าน + ต ปัจจัย]

อปฺปสฺสุต (ติ.) ผู้มีสุตน้อย, มีความรู้สุตน้อย, รู้แจ้ง ทางการ วิ. อปฺปิ สฺสุตฺ ยสฺสาติ **อปฺปสฺสุต** (สุตของบุคคลใดน้อย บุคคลนั้นชื่อว่า อปฺปสฺสุต), สพฺพนฺติเมน ปริจฺเฉเทน เอกสฺส วา ทฺวินินฺ วา สุตตฺนตฺนํ วาปิ อภาเวน อปฺปสฺสุต อยฺนติ อตฺถโถ (ผู้นี้ชื่อว่า อปฺปสฺสุต “มีความรู้สุตน้อย” เพราะไม่มี วรรคทั้งหลาย แม้เพียงวรรคเดียว หรือ ๒ วรรค บางส่วนหรือทั้งหมด หรือพระ สุตฺรทั้งหลาย แม้เพียงสุตฺรเดียว หรือ ๒ สุตฺร บางส่วนหรือทั้งสุตฺร), ก็ในที่นี้ พึงทราบว่ อปฺป ศัพท์ใช้ในความหมายว่าไม่มี เช่น **อปฺปิจฺโฆ**, **อปฺโปสฺสูกโก**

อปฺปิ (ติ.) แนบแน่น, พอกพูน, ถึงพร้อม วิ. อปฺปิถาติ **อปฺปิโต**, สมฺปิโต (สภาวะใด แนบแน่นแล้ว เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า แนบแน่นแล้ว), [อปฺป ชาติ พฺรุทฺเน ปาปฺณเน วา ใน ความพอกพูนหรือในความบรรลุ + ต ปัจจัย + อี อากม], แต่บัณฑิตพึงทราบว่ในบางแห่ง คำว่า **อปฺปิ** หมายถึง ฐิปี (ตั้งมั่น) ฆนฺ (กลุ่ม ก้อน)

อปฺปิ (ติ.) อปริย, ไม่น่าชอบใจ วิ. ปิยายติ ปิยายิตพฺโพติ วา **ปิโย** (ผู้โดย้อมประพตฺริรัก หรืออันเขาพึงประพตฺริรัก เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า

ปีย), [ปี ธาตุ ตปปนกนทีสุ ในความเดือดร้อน และความพอใจ + ย ปัจจัย, รัสสะ อี เป็น อี] วิ. น ปิโย **อปปิโย** (ผู้ไม่น่ารัก ชื่อว่า อปปิโย), นัยนี้เป็น *นปฺพพทกมมธารยสมาส* แต่ใน สันสกฤตมีรูปเป็น *อปฺริย*

อปฺเปสกุข (ติ.) ผู้มีศักดิ์น้อย, ผู้มีอำนาจน้อย

๑. วิ. อีสติ อภิภาตตีติ **อีโส** (สิ่งใดย่อมครอบงำ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อีส-ความเป็นใหญ่, อำนาจ, ศักดิ์), [อีส ธาตุ อภิภวเน ในความครอบงำ + อ ปัจจัย] วิ. อปฺโป อีโส **อปฺเปโส** (ศักดิ์อันน้อย ชื่อว่า อปฺเปส) วิ. ปเรทฺธิ อปฺเปโส อิติ อุกฺขายตีติ **อปฺเปสกุโข**, **อปฺปานุภาโว** **อปฺปณฺณาโตติ** **อตฺโต** (ผู้ใดอันเขาเรียกว่า ศักดิ์น้อยกว่าชนเหล่าอื่น เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อปฺเปสกุข), [อปฺเปส + อา + ขา ธาตุ ปกฺถเน ในความเรียก + อ ปัจจัย กัมมสาธนะ + ซ้อน ป เป็นต้น] ๒. วิ. นตฺถิ เอเตสฺ อีโสติ อุกฺขาทพฺโพติ **อปฺเปสกุโข** (ผู้ใดอันเขาพึงเรียกว่า ศักดิ์ของพวกนั้นไม่มี เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อปฺเปสกุขา), นัยนี้เป็นสมาสมิถิถกเป็นที่สุด, ๓. วิ. อาธิปเตยฺยาภาวโต ปเรสฺ อฺปฺริ นตฺถิ เอเตสฺ อีโส อีสนํ อีสฺสรียนฺติ อุกฺขาทพฺพาทิ **อปฺเปสกุขา** (ชื่อว่า อปฺเปสกุขา เพราะอรรถว่าเป็นผู้อันเขาพึงเรียกว่า ไม่มีความเป็นใหญ่เหนือผู้อื่น เพราะไม่มีความยิ่งใหญ่) ฉะนั้น ท่านจึงกล่าววว่า **อปฺปปริวารา** (ผู้มีบริวารน้อย), จริงอยู่ **อปฺป ศัพฺท** ในที่นี้ อภาวตฺโต ไซ้ในอรรถว่า ไม่มี, ๔. วิ. อถ วา อปฺโป ยโส **อปฺเปสกุโข** (อีกประการหนึ่ง ผู้มียศน้อย ชื่อว่า อปฺเปสกุข), แปลง ย เป็น เอ, ก อาคมท่ายสมาส, ซ้อน ก, แปลง กฺข เป็น กฺช, **อปฺเปสกุช ศัพฺท** **อปฺปยส-** **อปฺปปริวารอปฺปานุภาวตฺถวาทโก** มีความหมายว่า มียศน้อย มีบริวารน้อย มีอำนาจน้อย

อปฺโฝฏฺณ (นปฺ.) การตัด, การปรบ วิ. อปฺโฝฏฺยเต อปฺโฝฏฺณํ (อันเขาปรบมือ ชื่อว่า อปฺโฝฏฺณ), [อา + ฝุฏฺฐ ธาตุ วิภเท ในการทบททำลาย + ฝุ ปัจจัย ภาวสาธนะ, ซ้อน ป, วิการ อฺ เป็น โอ] ส่วนมหาวรรคฎีกา พระฎีกาจารย์อธิบายไว้ว่า อปฺโฝฏฺณํ วุจฺจติ ภูชฺหตฺถสงฆฎฺฐนสทฺโท, อตฺถโต ปน วามหตฺถํ อฺเร จเปตฺวา ทกฺขิณฺน ปุฏฺฐปาณินา หตฺถตาพเนน สทฺทกรณฺนติ (เสียงกระทบกันของแขนตั้งแต่ข้อมือไป, แต่ว่าโดยความหมายถึง การวางมือซ้ายไว้ที่อก แล้วนำฝ่ามือข้างขวาซึ่งเป็นมือสำหรับปรบทำเสียงตั้งขึ้น), นัยเดียวกันเช่น **อปฺโฝฏฺตฺวา** (ปรบแล้ว) ลง ฌ ปัจจัยในหมวด จฺร ธาตุ, ตฺวา ปัจจัย ในกัตตุวาก, **อปฺโฝฏฺณโต** (ปรบอยู่) ลง อนต ปัจจัย ในกัตตุวาก, ปาฐะว่า **อปฺโปเรตฺวา** (ปรบแล้ว) ดังนี้ก็มี

อปฺโฝฏฺญา (อิตฺ.) มะลิลา, มะลิลปา, มะลิลวัลย์ วิ. อา ภูโส ฝุฏฺฐตีติ **อปฺโฝฏฺญา** วนมลฺลิกา (ดอกไม้ไฉยม์บานพราวสะพรั่ง เหตุุนั้น ดอกไม้นั้นชื่อว่า อปฺโฝฏฺญา), [อา + ฝุฏฺฐ ธาตุ วิกสเน ในความแย้ม + ฌ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, ซ้อน ป, รัสสะ อา เป็น อ]

อปฺปางฺค (ปฺ.) หางตา, ที่สุดแห่งตา, อวัยวะที่ใกล้หู วิ. สรฺริรสงฺขาตฺสส กณฺณสฺส อปฺ สมิปิ **อปฺปางฺโค**. **อปฺปางฺโค** **อวงฺโค** วา (ที่ใกล้แห่งหู คือ สรฺริระ ชื่อว่า อปฺปางค, อปฺปางค, อวงค) อุกฺขิโกฏฺฐิสฺส วามทกฺขิณฺเนตฺตานํ อนเตสฺ อปฺปางฺโค วตฺตติ (อปฺปางค คือที่อยู่หางตา ใกล้ตาซ้ายขวา), แปลว่า **ฝៃ**, **รอยเจิม** ก็ว่า

อปฺปาจิ (อิตฺ.) ทิศใต้ วิ. มขณฺเณ อปฺปายํ อณฺจติ ยสฺสํ ทิสายํ รวิ สวา **อปฺปาจิ**, **อปฺปาจินํ** วา, ทกฺขิณฺนา ทิสวา (พระอาทิตย์ไปท่ามกลาง ในทิศใด ทิศนั้นชื่อว่า

อปาจี, อปาจัน คือทศใต้), [อป + อณฺจ ธาตุ
คตฺย ในความไป + อี หรือ อีน ปัจจย]

อปาทาน (นปฺ.) การนำออก, การแยกออก,
เป็นแดนชานออกไปที่อื่น, ปัญจมีวิภัตติ
วิ. อปนตฺวา อิตฺ อาททาตีติ **อปาทานํ** อวธิ
(การกออกไปแล้วจากที่นี้ ย่อมถือเอา เหตุุนั้น ที่
นั้นชื่อว่า อปาทาน ได้แก่ ขอบเขต) *รูป.๓๐๘*
[อป + อา + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + ยุ
ปัจจย] วิ. อเปจฺจ เอตสฺมา อาททาตีติ
อปาทานํ (การกออกจากวัตถุนั้นแล้ว ไปถือเอา
เหตุุนั้น วัตถุนี้ชื่อว่า อปาทาน), [อป + อา +
ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + ยุ ปัจจยในอรรถอ
ปาทาน ด้วย จ ศัพท์ในสูตร *ภจ.๕๔๘ รูป.๕๙๗*
ว่า กตตุกรรมปเทศสฺสุ อาเทศฺ ยุ เป็น อน], อิตฺ
วตฺตุโต ภายวเสน จิตฺตวเสน วา อปคนตฺวา
อณฺถ คณฺหาตีติ อตฺโถ (หมายความว่า การก
ออกจากวัตถุนี้ ด้วยอำนาจกายหรือจิต ไป
ถือเอาวัตถุอื่น), [อป + อา + ทา ธาตุ + ยุ
ปัจจยในอปาทานสาธนะ]

อปาทานปโยคิก (ปฺ.) บทที่ควรประกอบ
อรรถอปาทาน, บทที่สามารถประกอบกับ
ปัญจมีวิภัตติ วิ. อปาทานปโยคํ อรหนตีติ
อปาทานปโยคิกา (บทเหล่านี้ใด ย่อมควร
ประกอบอปาทาน เหตุุนั้น บทเหล่านี้ชื่อว่า
อปาทานปโยคิกา), *ภจ.๒๗๕* [ณิก ปัจจยแทน
อรหนตี]

อปาน (นปฺ) ลมหายใจเข้า, ลมไปปราศอาณะ
วิ. อานํ วุจฺจติ พหฺนิกฺขมนวาโต, ตโต อปคตํ
อปานํ, อนโต ปวิสฺนวาโต (ลมหายใจออก ท่าน
เรียกว่า อาน, ลมไปปราศจากอานนั้น ชื่อว่า
อปาน คือลมหายใจเข้า), [อป + อน ธาตุ
ปาณเน ในการหายใจ + อ ปัจจย]

อปามคฺค (ปฺ.) หล้าเขียวงู, หล้าพันงู, หล้า
ช่วยให้ไม่ลืมนุ่งผ้า เป็นต้น วิ. วตฺถาทิกํ
อปมชฺชนตี เอเตนาตี **อปามคฺค** วิมุขปฺปผี
เสขริโก (ชนทั้งหลายไม่ลืมนุ่งผ้า เป็นต้น ด้วยหล้า
นั้น เหตุุนั้น หล้านี้ชื่อว่า อปามคฺค คือหล้า
พันงู หล้าพันงู), [อป + มชฺช ธาตุ มชฺชเน ใน
ความลืมนุ่ง + ณ ปัจจย, ทีฆะ อ เป็น อา, แผลง
ชฺช เป็น คค]

อปาย (ปฺ.) ๑. อบาย ที่ไม่มีความเจริญ
วิ. นตฺถิ ปาโย วุฑฺธิ เอตฺถาตี **อปาย**, วฑฺฒิ (ความ
เจริญงอกงาม ไม่มีในที่นั้น เหตุุนั้น ที่นั้นชื่อว่า
อปาย ได้แก่ ความเจริญ), [เป ธาตุ วุฑฺธิย ใน
ความเจริญ + ณ ปัจจย, แผลง เอ เป็น อาย]
วิ. นตฺถิ ปาโย วุฑฺธิ เอตฺถาตี **อปาย** (ความ
เจริญไม่มีในภุมินั้น เหตุุนั้น ภุมินั้นชื่อว่า อปาย),
บทนี้เป็นสัดตมีพาหิรตถสฺมาส คือสัดตมีพหุพ-
พิหสฺมาส ๒. ที่พลาดจากบุญสมบัติ วิ. ติสฺโส
สมฺปตฺติโย อายนฺติ คจฺจนฺติ ปวตฺตฺนตี เอเตนาตี
อโย, ปุณฺถิ (สมบัติ ๓ ย่อมดำเนินไปได้ ด้วยสิ่ง
นั้น เหตุุนั้นสิ่งนั้น ชื่อว่า อโย คือบุญ), [อิ ธาตุ
คตฺย ในความไป + อ ปัจจย] วิ. อया เยภฺยฺเยน
อปคโตตี **อปาย** (ภาวะที่ไปปราศจากเหตุ
เป็นไปแห่งสมบัติที่เรียกว่าบุญ เหตุุนั้น ภาวะ
นั้นชื่อว่า อปาย), นัยนี้เป็นปัญจมีอภัยยีสภาว-
สฺมาส, มีการสลับบท วิ. อถฺวา ปุณฺณสมฺมตฺตา
อया เยภฺยฺเยน อปคโตตี **อปาย**, อาโย อโยตี วา
วุจฺจติ วุฑฺฒิ, ตโต อเปโต **อปาย**, อโยโต วา
สุชโต อเปโตตี **อปาย** (อีกนัยหนึ่ง ภาวะใดไป
ปราศจากความเจริญที่เรียกกันว่าบุญ เหตุุนั้น
ภาวะนั้นชื่อว่า อปาย, ความเจริญ เรียกว่า อาย
หรือ อโย, ภาวะที่ไปปราศจากความเจริญนั้น
ชื่อว่า อปาย, ที่ชื่อว่า อปาย เพราะไปปราศจาก

ความเจริญและสุข) เป็นอภัยยิภาวสมาส, **๓. สัตว์ผู้ไม่มีความเจริญ** วิ. นตฺถิ เอตฺถ อโยติ อปาโย, สตฺโต (ความเจริญไม่มีในสัตว์นั้น เหตุ นั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อปาย ได้แก่ สัตว์) นัยนี้เป็น พหุพพิทิสมาส, แต่ อปาย ศัพท์ ในบางแห่ง หมายถึงอบาย ๔, บางแห่งหมายถึง นรก หรือ อบายภูมิอื่นจากนรกนั้น, ความจริง อปาย ศัพท์ มีความหมายว่า นรก หรืออบายอื่นๆ จากนั้น ในชื่อว่า **อปายํ ทุกคฺติ วินิบาต นิริยํ อูปปนฺนา** (สัตว์เกิดในนรก อันเป็นอบาย ทุกคฺติ วินิบาต), เพราะเหตุนั้นในสมันตปาสาทิกา ท่านจึงกล่าวว่า อปายนฺติ เอวมาถิ สพฺพํ นิริยเววจฺนํ (คำว่า อปาย อย่างนี้เป็นต้น เป็นไวพจน์ของ นรก ทั้งหมด), อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงถึงกำเนิดสัตว์ เดรัจฉานด้วย อปาย ศัพท์, ที่จริง กำเนิดสัตว์ เดรัจฉานนั้น ชื่อว่า อบาย เพราะไปปราศจาก สุกฺติ, เพราะทุกคฺติ พวกนาคราชเป็นต้นผู้ไม่ ศัพท์ใหญ่ไม่เกิดขึ้น) ความสังเขปในข้อนี้เท่านี้ ส่วนความพิสดารนักศึกษ่าพึงค้นหาในสมันต- ปาสาทิกา เป็นต้น

อปายคมนีย (ติ.) สิ่งที่ทำให้สัตว์ไปอบาย

วิ. สตฺตํ อปาเย คาเมติ, โส วา คจฺจติ เอเตนาคิ **อปายคมนีย** (สิ่งใดยอมยังสัตว์ให้ไปอบาย หรือ สัตว์นั้นยอมไปอบายด้วยสิ่งนั้น เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อปายคมนีย), [อปาย + คม ธาตุ คมเน ในความไป + อนีย ปัจจัย]

อปายมุข (นปฺ.) อบายมุข, ทางแห่งความ เสื่อม วิ. อเปติ อปคจฺจติ อเปเนติ วา เอเตนาคิ **อปาย** (สัตว์หรือสัตว์ทั้งหลายไปปราศ ด้วยสิ่ง นั้น เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อบาย-ความเสื่อม), [อป + อิ ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + ณ ปัจจัย, อาเทศ อิ เป็น อาย] วิ. อปายสฺส มุขํ **อปายมุข**

(ปากทางแห่งความเสื่อม ชื่อว่า อปายมุข), บทนี้ จัดเป็น **ฉฺนฺสูติปฺปริสฺสมาส**. วิ. อปาโย เอว มุขํ ทวารนฺติ **อปายมุข** (ประตูคือความเสื่อม เหตุ นั้น ชื่อว่า อบายมุข), นัยนี้เป็น **กมฺมธารยฺสมาส** **อปาร** (อพ.) ๑. **ฝั่งนี้, ฝั่งใน, ฝั่งอื่นจากฝั่งนอก, ตรงข้ามกับฝั่งโน้น** วิ. ปารโต อณฺณํ ตีรํ **อปาร** โอรํ (ฝั่งอื่นจากฝั่งนอก ชื่อว่า อปาร คือฝั่งใน), [น + ปาร, แผลง น เป็น อ] ๒. **พระวินัยไม่มีฝั่ง** วิ. นตฺถิ ปารํ เอตฺสสาคิ **อปาร**โ, วินยสาคโร (ฝั่ง ของปิฎกนั้นไม่มี เหตุ นั้น ปิฎกนั้นชื่อว่า อปาร ไม่มีฝั่ง ได้แก่ มหาสมุครคือพระวินัย), โส หิ ปุริมฺพทุฐฺปปาเทสฺส สาสนํ ปสฺสีทิตฺวา วินยปิฎกเ อุคฺคทณฺธารณฺปฏิปาทนฺปฏิปตฺติวเสน อกตาทิ- กาทเรหิ ปุคฺคเลหิ ทุริชฺคณฺนิยธมฺมตฺถนินฺรุตฺติ- ปฏิภาณปริยนตฺตาย อปาโรติ วุจฺจติ (ความจริง วินยสาครนั้น ท่านเรียกว่า อปาร ไม่มีฝั่ง เพราะ มีกำหนดด้วยธรรมปฏิสัมภิตา อตฺถปฏิสัมภิตา นินฺรุตฺติปฏิสัมภิตา และปฏิภาณปฏิสัมภิตา อันผู้ เสื่อมใสคำสอนในคราวอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า พระองค์ก่อน ไม่ได้กระทำบุญไว้ บรรลุถึงได้โดย ยาก ด้วยการเรียน ทรงจรงทำ ปฏิบัติให้ถึง พร้อม)

อปารุต (ติ.) เปิดเผย, เปิด, เปลือย, ไม่นุ่งผ้า

วิ. ปฏฺิจจฺนเนน อาโรปิตาติ ปารฺรุตฺตา, น ปารฺรุตฺตา **อปารฺรุตฺตา**, วิวฺฐาติ อตฺถโธ (สิ่งที่อกเวยแล้วโดย การปิดบังไว้ เหตุ นั้น ชื่อว่า ปารฺรุตฺตา-สิ่งที่ถูก ปกปิด, สิ่งที่ถูกปกปิดหาไม่ได้ ชื่อว่า อปารฺรุตฺตา, หมายความว่า เปิดเผย), [น + ป + อา + รฺป ธาตุ โรปนฺ ในความงอก + ต ปัจจัย, ลป] ตัวอย่างเช่น นคฺคาติ อนิวตฺถา วา อปารฺรุตฺตา วา (บทว่า นคฺคา คือไม่นุ่งผ้า หรือไม่ปกปิด)

อปีทหิต (ติ.) ปิดแล้ว, อันเขาปกปิดแล้ว

วิ. อปีธิยิตถาติ **อปีทหิตโต** ปิทหิตโต, อปีทหิตโต ปิทหิตโต วา (สิ่งใดอันเขาปิดแล้ว เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อปีทหิต สำเร็จเป็น ปิทหิตโต, อปีทหิต, ปิทหิต ก็มี), [อปี + ธา ธาตุ ธารณ ในความทรงไว้ + ต ปัจจัย + อิ อากม, เมื่อ ธ แล้วแปลงเป็น พยัญชนะที่ ๓ คือ ท, แปลง ธ ที่อยู่หลังเป็น ห ด้วยสูตร โมค.๕/๑๐๓ ว่า ธาสส โห, ลบ อ ด้วยสูตรนิรุตติที่ปนี นิรุตติ.๓๓ ว่า ตทมินาทีนึ, หรือ แปลง ธา เป็น ห โมค. ๕/๑๐๘ ว่า ธาสส ทิ] นัยเดียวกันเช่น **อปีทหิตวา, ปิทหิตวา, อปีธาย, ปีธาย** แปลง ตวา เป็น ย, **อปีทหิตวาน** ลง ตวา ปัจจัยเป็น ตวาน, **อปีทหิตพพ์, ปิทหิตพพ์** บทนี้ลง ตพพ ปัจจัยในภาววาจกและกัมมวาจก

อปีธาน (นป.) ๑. **วัตถุที่ปิด, ฝาปิด, เครื่องวางข้างบน, ฝาละมี, ฝาชี** วิ. อปีธรรตีติ **อปีธาน** ฉาหน (วัตถุโดยอ้อมปิดไว้ เหตุุนั้น วัตถุนั้นชื่อว่า อปีธาน คือสิ่งที่ใช้ปิดไว้), [อปี + ธร ธาตุ ธารณ ในความทรงไว้ + ยุ ปัจจัย, แปลง ธร เป็น ธา], **อป** **อุป** สักเป็นต้น **สอง** อรรถการปิดกั้น ความหมายของธาตฺ, ๒. **การปิด, การกำบัง, การกั้นไว้** วิ. อปีธรรตีติ **อปีธาน** อวารณตีติ **อปีธาน** ติโรธาน (สิ่งใดโดยอ้อมทรงไว้ ทานไว้ กั้นไว้ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปีธาน ได้แก่ กั้นไว้ ภายนอก), [อปี + ธา ธาตุ อวารณ ในความป้องกัน + ยุ ปัจจัย ปาฐะว่า **ปีธาน** ก็มี, ในเพราะพยัญชนะ ลบสระ ด้วยสูตรนิรุตติที่ปนี นิรุตติ.๓๓, โมค.๑/๔๗ ว่า ตทมินาทีนึ นัยเดียวกันเช่น **อลาพ ลาพ, นหาน นหาน, อสุมา อสุมา, เจตยานิ เจตยานิ, สีเนโห เสนโห, กิลสวตถุณี เกลสวตถุณี** เป็นต้น

อปีเธยย (ติ.) อันเขาพึงปิด วิ. อปีทหิตพพนติ อปีเธยย, ปีเธยย วา (สิ่งใดอันเขาพึงปิด เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อปีเธยย หรือ ปีเธยย), [อปี + ธา ธาตุ ธารณ ในความทรงไว้ + ษยณ ปัจจัย แปลง อา เป็น เอ, ซ้อน ย หรือลบ อ]

อปียวาทิ (ป.) **ผู้พูดคำไม่เป็นที่รักโดยปกติ, กักขะ, มักพูดคำอปรีย์** วิ. อปีย วจัน วทติ สีเลนาคติ **อปียวาทิ** (ผู้โดยอ้อมกล่าวคำอันไม่เป็นที่รักโดยปกติ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อปียวาทิ), [อปีย + วท ธาตุ + ณี ปัจจัย, ที่ษะ อ เป็น อา และลบ ณ]

อปีลาปน (นป.) **การไม่เลื่อนลอย, การไม่พันเพือน, การระบุง, การพูดเพ้อเจ้อ** วิ. อุทเก อลาพ วีย ปิลวิตวา คนตุ อุททวา ปาสาณสส วีย นิจจุลสส อารมมณสส ฐปนํ สรณํ อสมมุจฺจตา-กรณํ **อปีลาปน** ม.ฎี.๑/๒๑๘ (การตั้งอารมณ์ให้มั่น ไม่เลื่อนไหลไป เหมือนหิน ไม่ให้ไหลลอยไป เหมือนน้ำเตาลอยไปในน้ำ หรือทำให้ไม่หลงลืมสติ) อุทเก ลาพ วีย เยน จิตตํ อารมมณ ปิลวิตวา วีย ติฏฺจติ, น โอคาหติ, ตํ ปีลาปนํ, น ปีลาปนํ **อปีลาปน** อุปฺภูจฺจณํ (จิตดำรงอยู่คงเลื่อนลอยไปในอารมณ์ หรือไม่หยั่งลง ด้วยสิ่งใด, สิ่งนั้นชื่อว่า ปีลาปน-การเลื่อนลอยไป, การไม่เลื่อนลอยไป ชื่อว่า อปีลาปน คือการตั้งมั่น) เช่นคำว่า ตํ ลกฺขณํ สภาโว เวตีสฺสาติ **อปีลาปน**ลกฺขณา (การไม่เลื่อนลอยไป เป็นสภาพของธรรมชาตินั้น เหตุุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อปีลาปนลกฺขณา), [น + ปิลว ธาตุ ปิลวเน ในความลอยไป + ยุ ปัจจัย, อาเทศ ว เป็น ป, เช่น **ปุโว** เป็น **ปุโป**, ที่ษะ อ ที่ ล เป็น อา]

อปีหาร (ป.) ๑. **การนำไปผิด, การนำไปสู่สิ่งที่น่ารังเกียจ, การนำไปอย่างน่าตีเถียน** วิ. อปี

ชิจุจณินียํ หรือ **อปีหาโร** (การนำไปอย่างนำดี เตียน ชื่อว่า อปีหาร) **๒. การปรารภนาที่ นำเกลียดแล้วนำไป, ลักไป วิ.** อปี ปตเถตวา วา หรือ **อปีหาโร** (การอยากได้จึงนำไปอย่างดี เตียน ชื่อว่า อปีหาร), [อปี + หร ธาตุ หรณ ใน ความนำไป + ณ ปัจจัย]

อปุนเคยยา (อิต.) **คาถาที่ไม่พึงสวดซ้ำ**

๑. วิ. ปุน น คายิตพพาติ **อปุนเคยยา**, คาถา (คาถาใดอันเขาไม่ควรสวดซ้ำอีก เหตุนั้น คาถา นั้น ชื่อว่า อปุนเคยยา), สมาสนี้จัดเป็น อสมตล สมาส เพราะ น ไปประกอบหน้า ปุน **๒. วิ.** อถ วา ปุน คายิตพพาติ ปุนเคยยา, น ปุนเคยยา **อปุนเคยยา** (อีกประการหนึ่ง คาถาหนึ่งอันเขา พึงสวดซ้ำ เหตุนั้น คาถานั้นชื่อว่า ปุนเคยยา, คาถาที่ไม่ควรสวดซ้ำ ชื่อว่า อปุนเคยยา), [น + ปุน + เค ธาตุ สหเท ในการสวด + ฌย ปัจจัย, อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, ซ้อน ย

อเปกข (ป.) **๑. ดู, เห็น, ฟัง, มุ่ง วิ.** อเปกขตีติ

อเปกโข (ภาวะใดย่อมเห็น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อเปกข), [อป + อิกข ธาตุ ทสสนงเกสุ ในการเห็นและการกำหนดหมาย + ณ ปัจจัย, ลบก ได้รูปว่า **อเปโข** ก็มี, เช่น **อุปสมบทาเปโข** **วิ.** อเปกขียเต **อเปกขา อเปขา** (อันเขาฟัง เหตุนั้น จึงชื่อว่า อเปกขา อเปขา), [อป + อิกข ธาตุ ทสสนงเกสุ ในการเห็นและการกำหนด หมาย + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์,

๒. ตัณหาที่ฟัง วิ. อalayกณวเสน กมปมานา อเปกขตีติ **อเปกขา**, ตณหา (ธรรมชาติใดจึงอง แต่ห้วนไหวอยู่ด้วยอำนาจการทำอาลัย เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อเปกขา ได้แก่ ตัณหา), [อป + อิกข ธาตุ ทสสน ใน การเห็น + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์], นัยเดียวกันเช่น อเปกขน์

ลง ยุ ปัจจัย หรือ อเปกขณํ ลง ณ ปัจจัยด้วย **กจ.๕๔๙ รูป.๕๕๐ ว่า รหาทีโต ณ**, นัยเดียวกัน เช่น **อเปกขน์ ยุ ปัจจัย, อเปกขณํ** แปลง น เป็น ณ **กจ. ๕๔๙ รูป. ๕๕๐ ว่า รหาทีโต ณ**, นัยเดียวกันนี้ **ปจจเวกขณา-เปกขณา** เป็นต้น, เปลี่ยนรูปไปด้วยอุปสัค เช่น **อเปกขา, อเปกขน์ อุปปริกขา อุปปริกขน์** มีรูปต่างกันเพราะ เปลี่ยนอุปสัค, บทว่า **อเปกขวา** เป็นตัทธิต ปฏิพทจติโต सालโย वा แปลว่า มีจิตเกี่ยวข้อง และมีอาลัย ลง วนตุ ปัจจัยในตัทสสติดัทธิต

อเปกขิยาน (กิ.กิต.) **ฟังแล้ว, มองแล้ว**

วิ. อเปกขิตวา **อเปกขิยาน, อเปกขิยาโน** วา (ฟังมองแล้ว ชื่อว่า อเปกขิยาน, อเปกขิยาโน), [อป + อิกข ธาตุ ทสสน ใน ความเห็น, ตวาน ปัจจัย, แปลง ตวาน นั้น เป็น ยาน, อิ อากม, แปลง อ ที่ น เป็น โอ ด้วยมหาสูตร หรือ **ลง โมค.๕/๑๖๕ ว่า ตัญยานา**], นัยเดียวกันเช่น **อเปกขिय** ลง ตวา-ตุ ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ย, อิ อากม, **อเปกขมาโน** บทนี้ลง มาน ปัจจัย ใน ปัจจุบันกาล, ใน **สททตถเกทจินิตาที่ปนี** (อธิบายคาถาที่ ๑๒๔) ท่านแสดงอธิบายคำว่า อเปกขาย นี้ด้วย อเปกขิตวา คือแสดงว่ามี ตวา ปัจจัยเป็นที่สุดว่า คำว่า **กริยาปทมเปกขายาติ** อธิบายว่า กริยาปทํ ปสสติดยาทิกํ อเปกขิตวา (มองหากิริยาบท มี ปสสติ เป็นต้น), แปลง ตวา เป็น ปย, ทีฆะ ด้วยมหาสูตร

อเปจจ (กิ.กิต.) **ไปปราศแล้ว, หนีไปแล้ว**

วิ. อเปตวาติ **อเปจจ** (ไปปราศแล้ว ชื่อว่า อเปจจ), [อป + อิ ธาตุ คติย ใน ความไป + ตวา, แปลง ตวา หลัง อิ เป็น จจ ด้วยสูตร **โมค.๕/๑๖๕ อิโต จโจ**], นัยเดียวกันเช่น **เปจจ** บทนี้มี ป เป็นบทหน้า

อเปต (ติ.) ไปปราศแล้ว วิ. อเปสติ อเปโต (ผู้ใดไปแล้ว เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อเปต), [อป + อี ธาตุ คติย ในความไป + ต ปัจจัย, แปลง อี เป็น เอ] **สมุเปโต** (เข้าถึงพร้อมแล้ว) [ส + อุป บทหน้า], **อุเปโต** [อุป บทหน้า]

อโปห (ปุ.) การสละ, การทิ้ง, การเปลี่ยนแปลง
 วิ. อโปหตีติ **อโปโห** (ภาวะใดย่อมไม่นึกเสียดาย เหตุุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อโปโห-การทิ้ง), [อป + อุห ธาตุ วิตกเณ ในความตรีก หรือ โอห ธาตุ จาเค ในความสละ + อ ปัจจัย] เช่น ยสมิ ภินเน, อิตราโปเห วา *เนตติฎีกา*, *ฉบับแปลหน้า ๘๒* (เมื่อสิ่งใดพินาศไปหรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างอื่น) ส่วนใน*สัททนีติ ธาตุมาลา* ว่า อโปหตีติ ฉพเจติ, อถ วา วิเวเจตีติ (บทว่า อโปหตีติ แปลว่า ย่อมทิ้ง หรือแปลว่า สำรอกทิ้ง) นัยเดียวกันเช่น **พยุโห** วิ บทหน้า, **อุหน**, **อายุหน** ยุ ปัจจัยภาวสาธนะ

อโปहन (นปุ.) การสละ, การทิ้ง, การเปลี่ยนแปลง
 วิ. อโปหียเต อปนียเต **อโปหนิ** (อันเขาปลดอดจากการนึกถึง อันเขานำออกทิ้ง ชื่อว่า อโปहन), [อป + อุห ธาตุ วิตกเณ ในความตรีก + ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ อาเทศเป็น อน, แปลง อุ เป็น โอ]

อผล (ติ.) ไม่มีผล, ไร้ผล, ไม่ตกผล, หมัน วิ. น วิชชติ ผลิ เอตสสาติ **อผล** [รุกโข], วณณา (ผลแห่งต้นไม้ที่ไม่มี เหตุุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า อผล หมายถึง ต้นไม้ไม่ออกผล), ศัพท์นี้เป็น ๓ ลิงค์

อพทุธ (ติ.) ไม่ติดใจ, ไม่ผูก, ไม่มัด, ไม่เรียงรัด
 วิ. น พชมเต ททยิ เอตถาติ **อพทุธิ** (ใจอันเขาไม่ได้ผูกไว้ในที่นั้น เหตุุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อพทุธ), [น + พธ ธาตุ พนธเน ในความผูก + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ธ และแปลง ธ เป็น ท]

อพพ (นปุ.) อพพะชื่อมาตรานับเท่ากับแสน **คุณด้วยร้อย** วิ. อวติ รุกขตีติ **อพพิ** (สิ่งใดย่อม

รักษาไว้ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพพ), [อว ธาตุ รุกขเน ในความรักษา + ว ปัจจัย, แปลง ว เป็น พ] อหหสตสทสสานิ สติ อพพิ, เอกา เลขา สตตสตตติพิณฑุสหิตา อพพิ (แสน อหห ร้อย ครั้ง เป็นหนึ่ง อพพ คือเขียนเลขหนึ่ง มีเลขศูนย์ ๗๗ ตัว)

อพลา (ติ.อิติ.) **ผู้มีกำลังน้อย** (ติ.) **หญิงสาว**, **ผู้หญิง** (อิติ.) วิ. อปปิ พลล ยสสา सा **อพลา** วนิตา (กำลังของหญิงใต้น้อย หญิงนั้น ชื่อว่า อพลา คือหญิงสาว), อ ในที่นี้ใช้ในอรรถว่าน้อย (อปปตโดยมกาโร)

อพพุท (นปุ.) ๑. **เสนียด**, **สิ่งก่ออันตราย**, **เนื้อร้าย**, **เสี้ยนหนาม**, **ผู้ก่อความเสียหาย**, **โจรกรรม** วิ. อพพุ วุจจติ อุตทโท, ต เตตีติ **อพพุท**, วินาสกรณิ (อุปัทวะ เรียกว่า อพพุ, สิ่งใดก่ออุปัทวะให้ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพพุท คือเหตุก่อความพินาศ), [อพพุ + ทา ธาตุ ทาเน ในความให้ + อ ปัจจัย], แต่ในคัมภีร์บุทกล่าว่า อพพุท คณโฑติ (อพพุท คือเนื้อร้าย), แม้โจรกรรม ก็เรียกว่า อพพุท ได้ เพราะลักพระพุทธรูปไปแสดงเป็นค่าของตน, ๒. **อัพพุทะ** **มาตรานับอย่างหนึ่ง** พินทุสทสทสสานิ สติ **อพพุท**, เอกา เลขา ฉปพณญาสสุณยสหิตา **อพพุท** (แสน พินทุ คุณร้อย เท่ากับ ๑ อัพพุทะ คือเขียนเลขหนึ่งประกอบด้วยศูนย์ ๕๖ ตัว) ๓. **อัพพุทะ**, ช่วงหนึ่งแห่งวิวัฒนาการของสัตว์ในครรรค์ ต่อจาก กกละ ก่อนจะเป็น เปสิ (ขึ้นเนื้อ), อถ วา อพพุทนติ กกลา สดตาหจเจเนน มิสโรวณอุทกณณนิ **อพพุท** นาม (อีกประการหนึ่ง คำว่า อพพุท มีอธิบายว่า กกละ ที่ล่วงไป ๗ วัน ได้ชื่อว่า อัพพุทะ มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ)

อพพุยฺห (กิ.กิตฺ.) **ถอนออกแล้ว, นำออกแล้ว**

๑. วิ. อพพหิตถาติ **อพพุยฺห** (อพพุยฺห แปลว่า ถอนแล้ว), [อา + วห ธาตุ ปาปเน ในความให้ถึง + ตวา ปัจจัย แปลง อ เป็น อุ, ซ้อน พ เป็น ต้น]

๒. วิ. อพพหิตถาติ อพพุยฺห, อุทฺธริตวา (อพพุยฺห แปลว่า ถอนแล้ว หรือถอนขึ้นแล้ว), [อา + พุห ธาตุ อุทฺธรณ ในความถอน + ตวา ปัจจัย แปลง ตวา เป็น ปย, สลับ ห และ ย *โมค.๑/๕๐* ว่า *หสฺส วิปลลาโส*, ในข้อนี้ เช่น เอสิกาถมฺภ อพพุยฺห ลุณฺจิตวา (ถอนเสาระเนียดออกแล้ว) นัยเดียวกันเช่น **ปพพุยฺห**, บทนี้ ป บทหน้า, **ปมฺยฺห**, **วิมฺยฺห**, **สมมฺยฺห**, มฺห ธาตุ เวจิตเต ในความที่จิตฟุ้งซ่าน, **ปฏิกายฺห**, พาท ธาตุ นิวารณ ในความห้าม

อพพุหณ (นปฺ.) **การถอนขึ้น** วิ. อพพุหิยเต **อพพุหณ** (อันเขาถอน ชื่อว่า อพพุหณ), [พห ธาตุ อุทฺธารณ ในการถอนขึ้น + ยุ ปัจจัยในภาวสาธนะ อาเทศ ยุ เป็น อน, แปลง น เป็น ณ, ทีฆะ อุ เป็น อู], ปาฐะว่า **อพพาหณ** ก็มี

อพพุพฺห (กิ.กิตฺ.) ๑. **ถอนแล้ว** วิ. อุทฺธริตวา อพพุพฺห (อพพุพฺห แปลว่า ถอนแล้ว), [อา + วห ธาตุ ปาปเน ในความทำให้ถึง + ตวา ปัจจัย, เทวภาวะ ว คือทำอักษรขึ้นมาเป็น ๒ ตัว, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ วว เป็น พพ, แปลง ตวา ปัจจัยเป็น ย, อาเทศ หย เป็น ลห, อาเทศ ห เป็น ล, วิการ อ เป็น อุ] ๒. **อันเขาถอนขึ้นแล้ว** (ติ.) วิ. อุทฺธรโต **อพพุพฺโห** (สิ่งใดอันเขาถอดขึ้นแล้ว สิ่งนั้นชื่อว่า อพพุพฺห), [อา + พุห ธาตุ อุทฺธรณ ในความยกขึ้น + ต ปัจจัย, อาเทศ ต เป็น ห, อาเทศ ห ที่สุดธาตุเป็น ล, อาเทศ ห เป็น ล] ๓. **อันเขาถอนขึ้นแล้ว, อันเขานำขึ้นไปข้างบน** (ติ.) วิ. อวหิตถาติ **อพพุพฺห** (สิ่งใด

อันเขานำขึ้นไปบนแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อพพุพฺห) อุทฺธ วหิตถาติ อตฺโถ (หมายความว่า อันเขานำขึ้นไปบน) เช่น อพพุพฺห วิจิจฺจนาสฺสฺส *วินย.๑.๓/๕๘* (ถอนลูกศรคือวิจิจฺจนาแล้ว), [อา + วห ธาตุ ปาปเน ในความทำให้ถึง + ต ปัจจัย, อาเทศ ต เป็น ห, และอาเทศ ห เป็น พ, ซ้อน พ, รัสสะ อา เป็น อ, วิการ อ เป็น อุ, อาเทศ วว เป็น พพ]

อพฺโปกิณฺณ (ติ.) **ไม่เจือปนกัน, ไม่คละกัน, ไม่ถูกแทรกแซง, ไม่ถูกขัดขวาง** วิ. น โวกิริตี **อพฺโปกิณฺโณ** (สิ่งใดไม่เจือปนกัน เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อพฺโปกิณฺณ), [น + อว + กิร ธาตุ + ต, ลง ณ ปัจจัย *โมค.๕/๑๕๒* *กิริทที ิณ*, อาเทศ ร เป็น ณ, แปลง อว เป็น โอ, ว อาคม, แปลง ว เป็น พ, ซ้อน ว, แปลง วว เป็น พพ, แปลง น เป็น อ]

อพฺโปกฉินฺน (ติ.) **ไม่ถูกตัด, ไม่ขาด, เสมอ, เป็นนิจ** วิ. น โวฉฉินฺนํ **อพฺโปกฉินฺน** (สิ่งใดอันเขาตัดแล้วหาไม่ได้ ชื่อว่า อพฺโปกฉินฺน), เช่น ขนธาทีนํ **อพฺโปกฉินฺน** นวเสน *นิท.๑.๑๘๖* (ด้วยอำนาจการไม่ตัดขาดขั้นเป็นต้น), [น + วิ + อว + ฉิธ ธาตุ ฉิชฺชน ในความขาด + ต ปัจจัย, อาเทศ ต เป็น อนน, ลบที่สุดธาตุ, แปลง อว เป็น โอ, ซ้อน จ, อาเทศ วว เป็น พพ]

อพฺโปกิสาณ (นปฺ.) **ไม่ถึงที่สุด, ที่สุดหาไม่ได้, ไม่ใช่ที่สุด, ไม่ถ่มถึง, ไม่หนำนิ้วคิ้วขมวด** วิ. น โวसानํ **อพฺโปกิสาณ** (ถึงที่สุดหาไม่ได้ ชื่อว่า อพฺโปกิสาณ), [น + อว + สา ธาตุ ตนฺกรณ ในความทำให้เบาบาง + ยุ ปัจจัย, แปลง โอ เป็น อว, ว อาคม, ซ้อน พ, แปลง วว เป็น พพ, แปลง น เป็น อ] ใน *วิสุทฺธิมคฺคมาหฺวิกา* ว่า อพฺโปกิสาเนน ความว่า อสงฺโภจเนน (ไม่ถ่มถึง)

อพโพหาริก (ติ.) กล่าวไม่ได้ว่ามี, มีแต่ไม่ปรากฏ จึงไม่ได้โวหารว่ามี, มีเหมือนไม่มี, ๑. **สิ่งอันเขาไม่ควรกล่าวว่าเป็นองค์แห่งอาบัติ** วิ. อาปตติยา องคนติ น โวหริตโพอพโพหาริก, โวหริตุน อรหตีติ อตโถ (สิ่งอันเขาไม่ควรกล่าวว่าเป็นองค์แห่งอาบัติ หมายความว่า ไม่ควรเพื่ออันกล่าว), [น + ฦก ปัจจัยลงหลัง โวหาร อรหตเถ ใช้ในอรรถว่าควร] ๒. **สิ่งที่ควรซึ่งโวหารหาไม่ได้** วิ. โวหริยเตติ โวหาโร (สิ่งใดอันเขากล่าว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า โวหาร), [วิ + อว + หร ธาตุ หรณ ในความนำไป + ณ ปัจจัยในกัมมสาธนะ, ลบสระหน้า กจ.๑๒ รูป.๑๓ ว่า สรวา สเร โลปี, แปลง อว เป็น โอ กจ.๕๐ รูป.๔๕ ว่า โอ อวสส, พทฺธิ์ อ เป็น อา] วิ. โวหารํ คจฉนตีติ โวหาริกา (สิ่งใดย่อมควรซึ่งโวหาร เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า โวหาริกา), [ฦก ปัจจัยแทน คจฉติ] วิ. น โวหาริกา **อพโพหาริกา** (สิ่งที่ควรซึ่งโวหารหาไม่ได้ ชื่อว่า อพโพหาริกา), *นนิปาตปุพฺพโท กम्मธารยสมาส*

อพภ (ปุ.อิต.นปุ.) ๑. **เมฆ, สิ่งทีก่อน้ำฝน** (นปุ.) วิ. อาปี ภรตีติ **อพภํ** อมพฺพโท (สิ่งโดยย่อเมื่อยิ่งซึ่งน้ำ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภ คือเมฆ), [อาป + ภร ธาตุ โปสนเน ในการเลี้ยง + กวิ ปัจจัย, ลบ อ ที่ ป, แปลง ป เป็น พ, รัสสะ อา เป็น อ] ๒. **เมฆ, สิ่งทีรักษาเหล่าสัตว์** (นปุ.) วิ. อวติ สตฺเต รกฺขตีติ **อพภํ** เมโฆ (สิ่งโดยย่อรักษาเหล่าสัตว์ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภ คือเมฆ), [อว ธาตุ รกฺขเน ในความรักษา + ภ ปัจจัย *โมค. ๗/๑๒๘ คราวา โภ,* แปลง ว เป็น พ] ๓. **เมฆ, สิ่งที่ไม่หม่นไป** (นปุ.) วิ. น ภมตีติ **อพภํ** (สิ่งใดโดยย่อไม่หม่นไป เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อพภ), [น

+ ภมฺ ธาตุ อนุวฺจฺจน อนุวตฺถาเน वा ในความหม่น + กวิ] ๔. **หิน, สิ่งที่ไม่ไป** (ปุ.) วิ. อมตี คจฉตีติ **อพฺโภ** ปาสาโน (สิ่งใดไม่เคลื่อนที่ไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภ คือหิน), [อม ธาตุ คติย ในความไป + ภ ปัจจัย, แปลง ม เป็น พ] ๕. **น้ำค้าง, เมฆ, หมอก** วิ. อพฺภตี อเนกสฺต-ปฺภูโล หุตฺวา คจฉตีติ **อพฺโภ อพฺภา อพฺภํ** มหิกา (สิ่งใดก่อนเป็นกลีบหลายร้อยชั้นลอยไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภ ได้แก่ หมอก), [อพฺภ ธาตุ คมเน ในความไป + อ ปัจจัย] ๖. **น้ำค้าง, ท้องฟ้า** (ปุ.นปุ.); *ใน ชาติวตฺถสฺสคหปารนิสฺสย, คาถา ๑๒* วิ. อมพตี อเนกปฺภูโล หุตฺวา อุกคจฉตีติ **อพฺโภ** (สิ่งใดโดยย่อขึ้นเป็นกลีบหลายๆ ชั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภ) วิ. น ภวตีติ **อพฺภํ** คณฺ (สิ่งโดยย่อมีหาไม่ได้ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภ คือท้องฟ้า), [น + ภฺ ธาตุ สตฺตาย ในความมีความเป็น + อ ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, ซ้อน พ] วิ. อา ภฺโส ภาติ ทิปปตีติ **อพฺภํ** (สิ่งโดยย่อสว่าง คือรุ่งเรืองอย่างยิ่งยวด เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อพภ), [อา + ภา ธาตุ ทิตฺตिय ในความรุ่งเรือง + อ ปัจจัย], *ใน สทฺทหนิติธาตุมาลา (ฉบับ แปล หน้า ๓๔๑)* วิ. อพฺโภติ เมโฆ. โส หิ อพฺภตี อเนกสฺตปฺภูโล หุตฺวา คจฉตีติ อพฺโภติ วุจฺจติ. **วิชฺขุมาลี สตฺกุกฺกุตติ** วุตฺตํ. สตฺกุกฺกุตติ จ อเนกสฺตปฺภูโล. เอตฺถ จ อพฺภสทฺโท ติลิงฺคิโก ทฺภฺจฺจพฺโพ. (คำว่า อพฺโภ หมายถึง เมฆ, ก็เมฆนั้น ก่อนเป็นกลีบหลายร้อยชั้น เรียกว่า อพภ เช่น วิชฺขุมาลี สตฺกุกฺกฺ เมฆมีกลีบหลายร้อยชั้น มีสายฟ้าแปลบปลาบ, บทวา สตฺกุกฺกฺ ได้แก่ มีหลายร้อยชั้น. ก็ในที่นี้ พึงทราบวา อพฺภ ศัพท์ เป็นได้ ๓ ลิงค์) ตถา หิ **อโย อพฺภฺภูจฺจิตฺวา สยาคิ, ส คจฉํ น นีวตฺตตีติ** เอตฺถ ปฺุลลิงฺคิ

(สมมติตัวอย่าง ที่เป็นปุงลึงค์ เช่นในข้อนี้ว่า สัตว์ผู้ถือปฏิสนธิแล้ว ย่อมไปสู่ความเป็นกมลละ เป็นต้น ย่อมไม่กลับมาสู่ความเป็นกมลละเป็นต้นอีก ดูก่อนเมฆซึ่งตั้งขึ้นย่อมถูกแรงลมพัดไปโดยไม่หวนคืน ฉะนั้น) **อพฺภา, มหิกา, ฐโม, รัช, ราชูติ** เอตถ อิตถิลิงโค (ที่เป็นอิตถิลิงค์ เช่นในข้อว่า เมฆ หมอก ควัน ฝุ่น อสุรินทรากู) **อพฺภานิ จนฺทมนฺทลํ ฉาเทนตีติ** เอตถ นปฺสก-ลึงฺโคติ วุตฺตํ (ที่เป็นนปฺสกลึงค์ เช่นในข้อว่า กลุ่มเมฆ ย่อมปิดบังดวงจันทร์)

อพฺภก (นปฺ.) **แก้วเพทาย, แก้วอมล วิ.** อพฺภก อากาโส เมโฆ จ, ตํสณฺณกตฺตา **อพฺภกํ**, อมลํ (อํภกะ คือท้องฟ้าและเมฆ, แก้วเพทาย ชื่อว่า อพฺภก เพราะตั้งชื่อตามเมฆนั้น), [ก ปัจจัย สณฺณาย ใช้ในความหมายว่าตั้งชื่อ] วิ. อพฺภมิว กาสเต ราชเตติ **อพฺภกํ** (แก้วใตฺรุ่งเรืองสุกสกา เหมือนเมฆ เหตุนี้ แก้วนั้นชื่อว่า อพฺภก), [อพฺภ + กาส ชาติ ทิตฺตिय ในความรุ่งเรือง + กวิ ปัจจัย, ลบ ส] กตถจิ อพฺภโกติ ฉาปสามณฺณตฺโต (บางแห่ง คำว่า อพฺภก หมายถึงลูกสัตว์ทั่วไป)

อพฺภกฺขาน (นปฺ.) **คำกล่าวต่อ, การกล่าวด้วย คำไม่จริง, การกล่าวครอบงำ, การกล่าวข่ม**
๑. วิ. อสจฺเจน อกฺขานํ **อพฺภกฺขานํ** (การกล่าวด้วยคำไม่จริง ชื่อว่า อกฺขาน) **๒.** วิ. อภิกฺขานํ ปริภาสณํ **อพฺภกฺขานํ** (การด่า การบริภาษ ชื่อว่า อพฺภกฺขาน), [อภิ + อา + ขา ชาติ กณฺเน ในความกล่าว + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน]

อพฺภกฺ (นปฺ.) **อันเขาพึงฉาบ, การฉาบ, การทา, การไล่ วิ.** อพฺภกฺศียตีติ **อพฺภกฺ**, อพฺภกฺชนนฺติ อตฺโต (สิ่งใดอันเขาฉาบทา เหตุนี้ ชื่อว่า อพฺภกฺ, หมายความว่า ฉาบทา), [อภิ + องฺค ชาติ มาในคัมภีร์ทณฺทกฺว่า คมเน ใน

ความไป + ณ ปัจจัยในกัมมวาจก, แปลง อภิ เป็น อพฺภ กจ.๔๔ รูป.๒๔ ว่า **อพฺโภ อภิ**]

อพฺภณฺชน (นปฺ.) **ฉาบทา, ไล่ทา, การไล่ทา, หยอด วิ.** อพฺภณฺชียเต **อพฺภณฺชนํ** (อันเขาฉาบทา ชื่อว่า อพฺภณฺชน) เช่น อกฺขพฺภณฺชนมิว (เหมือนน้ำไหลลดเพลลา), [อภิ + อณฺช ชาติ มกฺขเน ในความทา + ยุ ปัจจัย, แปลง อภิ เป็น อพฺภ กจ.๔๔ รูป.๒๔ ว่า **อพฺโภ อภิ**, อาเทศ ยุ เป็น อน]

อพฺภณฺตร (ติ.) **๑.ในระหว่าง, ในภายใน, เกิด ในระหว่าง วิ.** อนฺตเร อนฺโต ชาตํ ภวํ **อนฺตรํ**, ตเมว **อพฺภณฺตรํ** อชฺฌตฺตํ (สิ่งที่เกิดมีในภายใน ชื่อว่า อนฺตร, อนฺตร นั้นเอง ชื่อว่า อพฺภณฺตร หมายถึงเป็นไปในภายใน) เช่น กรุณา อพฺภณฺตร-นิทานํ นาม วิ. อนฺตรสฺส โภจฺจาสฺส อนฺโต อพฺภณฺตรํ อพฺภณฺตเร ชาตํ **อพฺภณฺตรํ** (ภายในแห่งส่วน ชื่อว่า อนฺภณฺตร ส่วนใน, เกิดในภายใน ชื่อว่า อนฺภณฺตร), วิ. อพฺภณฺตเร อนฺโต โภจฺจาสฺส ชาตํ, น พหิ โภจฺจาสฺสตี **อพฺภณฺตรํ** (สิ่งใดเกิดในภายใน คือในส่วภายใน ไม่ใช่เกิดในส่วภายนอก เหตุนี้ สิ่งนั้นชื่อว่า อพฺภณฺตร), ยตถ ยตถ หิ โย โย จิตฺโต นิสินฺโน วา, ตตถ ตตถ สมนฺตา อภฺจิวีสตีหตถปฺปมาณํ จานํ ตสฺส ตสฺส **อพฺภณฺตรํ** จานํ นามํ. สกฺกณฺเฏ อภฺยณฺตม. อพฺภณฺตเร ชาโต **อพฺภณฺตโร**, ยถา ชฺฉิลสฺสพฺภณฺตโรติ, โณ (ชื่อว่า อพฺภณฺตร-ร่วมใน ได้แก่ คนใดยืนก็ตาม นั่งก็ตาม ในที่ใด รอบๆ ที่ซึ่งคนนั้นยืนหรือนั่งนั้นไปประมาณ ๒๕ ศอก), ภาษาสันสกฤตว่า **อภฺยณฺตม**, ผู้เกิดในภายใน ชื่อว่า อพฺภณฺตร, เช่น คำว่า ภายในชฺฉิล ๑,๐๐๐ คน, ลง ณ ปัจจัย), หรือเป็น **อพฺภณฺตรโร** ในคัมภีร์วิเคราะหฺว่า อพฺภณฺตเร ภโว **อพฺภณฺตรโร** (ผู้มีในภายใน ชื่อว่า อพฺภณฺตรโร)

๒. นับเข้าเนืองใน, ระแวก, ร่วมใน วิ. อพภนตติ อภิพนธตติ **อพภนตรี** (สิ่งใดยอมนับเนืองใน คือ เกี่ยวข้อง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภนตรี), [อภิ + อติ ธาตุ พนธเน ในความผูก + อร ปัจจัย + นิคหิตอาคมตันธาตุ แปลงเป็น น ที่สุตวรรค], ในแนวแห่งพระวินัย นักศึกษาพึงถือเอาเนื้อความว่า อพภนตรี ๑ เท่ากับ ๒๘ ศอก, นัยเดียวกันเช่น **อพภนตรีโม** ลง อิม ปัจจัยแทนภว แปลว่า มี

อพภามาต (นป.) ตะแลงแกง, ที่ประหารชีวิต อภิหนนติ เอตถาติ **อพภามาต**, การณฆริ, เวนิฆริ โจรานํ มารณตถาย กตุนติ อตโถ (นักฆ่าทั้งหลายยอมฆ่าในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อพภามาต ได้แก่ เรือนของเจ้าพนักงาน คือ เรือนของคนมีเวร ที่เขาสร้างไว้ เพื่อใช้เป็นที่ฆ่าพวกโจร), [อภิ + อา + หน ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + ณ ปัจจัย, แปลง หน เป็น ฆาต, แปลง อภิ เป็น อพภ กจ.๔๔ รูป.๒๔ ว่า อพโภ อภิ]

อพภากิจขณ (นป.) การกล่าวตู่, การพูดด้วยคำอันไม่จริง วิ. อสจฺเจน อาจิกฺขณํ **อพภากิจขณ** (การกล่าวด้วยคำอันไม่จริง ชื่อว่า อพภากิจขณ), [อภิ + อา + จิกฺข ธาตุ วิตติยํ วาจาญ ในการกล่าว + ยุ ปัจจัยภาวสาธนะ อาเทศเป็น อน, แปลง อภิ เป็น อพภ กจ.๔๔ รูป.๒๔ ว่า อพโภ อภิ] นัยเดียวกัน **อพภากิจโข** (ผู้กล่าวตู่) ญฺ ปัจจยฺในกัตตุสาธนะ อาเทศเป็น ออก

อพภาน (นป.) **อพภาน**, การเรียกเข้าหมู่ วิ. อพภณตติ โอสารณตติ เอเตนาติ **อพภาน** (ภิกษุทั้งหลาย ย่อมเรียกเข้าหมู่ ด้วยกรรมนั้น เหตุนั้น กรรมนั้นชื่อว่า อพภาน), [อภิ + อิ ธาตุ คติย ใน

ความไป + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน, แปลง อภิ เป็น อพภ กจ.๔๔ รูป.๒๔ ว่า อพโภ อภิ]

อพภาส (ป.) การทวนซ้ำ, การซ้อนกัน, การซ้ำกัน, คำซ้ำ, คำซ้อน **อพภาส** คือซ้ำหรือซ้อน **อักษรลงหน้าคำ** วิ. ปทํ อลงกตตุํ อา [อติเรก] กตฺวา ภาสียเตติ **อพภาส** (คำใดอันเขากล่าวซ้ำ คือเกินมา เพื่อทำบทสำเร็จ เหตุนั้น คำนั้นชื่อว่า อพภาส), [อา + ภาส ธาตุ ภาสเน ในการกล่าว + ณ ปัจจัย, ซ้อน พ, รัสสะ อา เป็น อา]

อพภาท (ติ.) ๑. **อันเขาครอบงำแล้ว, ถูกรับงำ, ถูกทำหั้น** วิ. อพภาทถฺยเตติ **อพภาทโต** (ผู้ใดอันชาติเป็นต้นทำหั้น เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อพภาท), [อภิ + อา + หน ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + ต ปัจจัยใน ๓ กาล, ลบ ณ] ๒. **อันเขานำมาเฉพาะแล้ว, ถูกนำไปแล้ว** วิ. อพภาทริยิตถาติ **อพภาทโฏ** (สิ่งใดอันเขานำมาเฉพาะแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภาทโฏ), [อภิ + อา + ทร ธาตุ ทรณ ในความนำไป + ต ปัจจัย, ลบ ร, อาเทศ ต เป็น ฏ]

อพภิต (ติ.) **ถูกเรียกเข้ามา, ผู้อันเขาเรียกเข้ามา** วิ. อพภตฺพโพติ **อพภิตโต** (ผู้ใดอันเขาเรียกเข้าหา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อพภิต), เช่นว่า อพภิตโตติ สฺวาเสน อนโต กโต (บพว่า อพภิตโต ความว่า อันสงฆ์ทำไว้ภายใน ด้วยการอยู่ร่วมกัน), [อภิ + อิ ธาตุ คติย ในความไป และ อชฌายเน การสาธยาย + ต ปัจจัย, แปลง อภิ เป็น อพภ, ในนิรุตติที่ปนี ปรากฏว่า **อภิโต**], คำว่า อพภิต นี้ มีรูปเหมือน อภิโต ที่เป็นนิบาต เช่น อภิโต คามํ วสติ (อยู่ในที่ใกล้แห่งหมู่บ้าน), อภิโต แปลว่า ในที่ใกล้, คำว่า คามํ เป็นทุตติยาวิภัตติ ใช้ในอรรถแห่งฉฺฉฐีวิภัตติ

อพภุคคต (ติ.) ไปขึ้นไปอากาศ, ฟุ้งขึ้นไป, ไปข้างบน, **เหาะ ๑.** วิ. อา ภุโส ภาติ ทิปปตีติ อพภุ อากาโส (สิ่งใดย่อมรุ่งเรือง สว่างไสวอย่าง ยิ่ง เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อพภุ คืออากาศ), [อา + ภา ชาติ ทิตติย ในความรุ่งเรือง + อ ปัจจัย] วิ. อพภุ อากาส อุคคโต **อพภุคคโต** (ผู้ฟุ้งขึ้นไปสู่อากาศ ชื่อว่า อพภุคคต) **๒.** อภิมุข วา อุทธี อากาส คโต **อพภุคคโต** (ผู้ใดไปสู่อากาศต่อหน้า คือเบื้องบน ผู้นั้นชื่อว่า อพภุคคต)

อพภุต (ติ.) **๑. มหัตศจรย, ประหลาดใจ, ตื่น ตาตื่นใจ** วิ. วิมโหโยปจยวฑฒโน **อพภุโต** (ภาวะ ที่ก่อเกิดขึ้นจากความตื่นตาตื่นใจ ชื่อว่า อพภุต), [อพภ ชาติ คมเน ในความไป + ต ปัจจัย, แปลง อ เป็น อุ] **๒. ความพิศวง, สิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน** วิ. น ปุพเพ ภวิตถาติ **อพภุโต** อพภุโตติ ทีเขนาปิ ยุชชติ, วิมโหโย (สิ่งใดไม่เคยมีมาก่อน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภุต, แม้จะ ทีชะเป็น อพภุโต ก็ได้ หมายความว่า มหัตศจรย), [น + ภู ชาติ สดตาย ในความมีความเป็น + ต ปัจจัย, รัสสะ อุ เป็น อุ], ใน *สัททนต์ิ ปทมมาลา (ฉบับแปล หน้า ๘๒๙)* อัย ปน อพภุต อภุตนติ ทวินัน วิเสโส. ภูสททสส พภุ. สโยคปเร ปฏิเสตถวติ ออิตินิปาเต อุปป เท สติ เอกนเตน รสสตตมฺพยาติ. กวตเถ? อภุต ปุพพิ ภุตนติอาทิสวตเถสุ. ตถาวิเธ อสยโณคปเร รสสต. ตัน อุ ปยาติ, กวตเถ? อสจจันติ-อาทิสวตเถสุ. ตถา ทิ อพภุตนติ ปทสส อภุต-ปุพพิ ภุตนติปิ อต. โถ ภวติ, อพภุต-กรณนติปิ อต. โถ ภวติ. อภุตนติ ปทสส ปน อสจจันติปิ อต. โถ ภวติ, อชาตนติปิ อต. โถ ภวตีติ ในฉบับแปล ท่านแปลไว้ว่า (ส่วนที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นลักษณะพิเศษของศัพท์สอง

ศัพท์ คือ อพภุต และ อภุต. แปลง ภู ศัพท์เป็น พภุ. ในกรณีที อ นิบาทมีอรรถปฏิเสธเป็นอุปบท ตั้งอยู่หน้าสังโยคให้รัสสะ อุ เป็น อุ อย่าง แน่นอน. ถามว่า ศัพท์เช่นนี้ ใช้ในอรรถอะไร? ตอบว่า ใช้ในอรรถ อภุตปุพพิ ภุต เป็นต้น ศัพท์ เช่นนี้ (คือ ภุต ศัพท์ที่มี อ นิบาทเป็นอุปบท= บทหน้า) แต่ไม่ตั้งอยู่หน้าสังโยคก็ไม่ต้องการ รัสสะ ถาม ศัพท์เช่นนี้ ใช้ในอรรถอะไร? ตอบว่า ใช้ในอรรถ อสจจ (คำไม่จริง) เป็นต้น จริงอย่าง นั้น บทว่า อพภุต มีความหมายว่า อภุตปุพพิ ภุต (สิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อนแต่กลับมี = อัศจรรย์) ก็ได้, มีความหมายว่า อพภุตกรณ (การเติมพัน) ก็ได้, ส่วนบทว่า อภุต มีความหมายว่า อสจจ (คำไม่จริง) ก็ได้, มีความหมายว่า อชาติ (สิ่งที่ไม่เป็นจริง) ก็ได้, บทว่า อพภุต เป็นวาจจลึงค์คือ เป็นวิเสสนะบ้าง เป็นอภิเษยลึงค์คือเป็นนาม หลักบ้าง, แต่ บทว่า อพภุต เป็นวาจจลึงค์คือ เป็นวิเสสนะบ้าง บางแห่งเป็นอภิเษยลึงค์คือ เป็นนามหลักบ้าง ใช้ดูจ สจจ ศัพท์ **๓. การค้าขาย, การพนัน, เงินเติมพัน, ค่าจ้าง, บำเหน็จ** (ปุ.) วิ. อพภติ คจจติ อเนนาติ **อพภโต อพภุโต ปโย** (บุคคลยอมดำเนินไปด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพภต, อพภุต, ปณ-เงินเติมพัน), [อพภิ ชาติ คมเน ในความไป + ต ปัจจัย, แปลง อิ เป็น อ, อุ]

อพภุสฺสิต (ติ.) ปากฏ, ฟุ้งขึ้น, ตั้งขึ้น, ทำให้ชัด วิ. อพภุสฺสิตพพนติ อพภุสฺสิต (อันสิ่งนั้น ฟุ้ง ฟุ้งขึ้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อพภุสฺสิต), [อภิ + อุ + สิ ชาติ สย ในความนอน + ต ปัจจัย, แปลง อภิ เป็น อพภ กจ. ๔๔ รูป. ๒๔ ว่า อพภโ อภิ, ช้อน ส]

อพฺภูตธมฺม (ปฺ.) อพฺภูตธรรม, ธรรมนำ
อัศจรรย์ วิ. อพฺภูโต ธมฺโม อพฺภูตธมฺโม (ธรรม
 อันน่าอัศจรรย์ ชื่อว่า อพฺภูตธมฺม), วิ. อพฺภูโต
 ธมฺโม สภาโว วุตฺโต ยตฺถาติ **อพฺภูตธมฺมํ**
 อพฺภูตธมฺมํ วา (สภาวธรรมอันน่าอัศจรรย์
 พระพุทธเจ้าตรัสไว้สัตตศาสนาใด เหตุอัน สัตต
 ศาสนานั้นชื่อว่า อพฺภูตธมฺม หรือ อพฺภูตธมฺม),
 พึงทราบวา พระสูตรทั้งหลายที่ประกอบด้วย
 ธรรมอันน่าอัศจรรย์ทั้งหมด ที่เป็นไปโดยนัยว่า
จตตารโหม ภิกฺขเว อจฺฉริยา อพฺภูตา ธมฺมา
อานนฺเต (ที.ม.๑๐/๑๓๕/๑๖๘) (ดูก่อนภิกษุ
 ทั้งหมด อพฺภูตธรรมอันน่าอัศจรรย์ ๔ ประการ
 นี้ มีอยู่ในอานนท) เป็นต้น ชื่อว่า อพฺภูตธมฺม

อพฺภตพฺพ (ติ.) **อันสงฆ์พึงอัภาน, อันสงฆ์**
พึงเรียกเข้าหมู่, อันสงฆ์พึงรับ วิ. อภิเอดพฺโพ
 สมฺปฏฺิจฺฉิตพฺโพ **อพฺภตพฺโพ** (ผู้อันสงฆ์พึงเรียก
 คือพึงรับเข้าหมู่ ชื่อว่า อพฺภตพฺพ), เช่น โส
 ภิกษุ อพฺภตพฺโพ (ภิกษุนั้น อันสงฆ์พึงเรียกเข้า
 หมู่), [อภิ + อิ ธาตุ คติย ในความไป + ตพฺพ
 ปัจจัย] อพฺภานกมฺมวเสน โอสารตพฺโพติ วุตฺตํ
 โหติ, อวฺหาตพฺโพติ วา อตฺถอ (ในข้อนี้มีคำที่ท่าน
 อธิบายว่า หมายถึง อันสงฆ์พึงเรียกเข้าหมู่ ด้วย
 อานาจอัภานกรรม หรือหมายถึง ผู้อันสงฆ์พึง
 เรียก)

อพฺโภกาส (ปฺ.) **ที่แจ้งยิ่งนัก, โอกาสอันยิ่ง,**
ที่แจ้ง, กลางหา วิ. อวฺกสนฺติ ปตฺติฏฺฐหนฺติ
 เอตฺถาติ **โอบาโส** (สัตว์ทั้งหลายย่อมดำรงอยู่ใน
 ที่นั้น เหตุอัน ที่นั้นชื่อว่า โอบาโส), [อว + กส
 ธาตุ วิเลขเน ปตฺติฏฺฐายี ว่า ในความทำให้เป็น
 รอย หรือในความดำรงอยู่ + ณ ปัจจัย ด้วยสูตร
 กจ.๕๒๘ รุป.๕๗๗ ว่า **วิสรุชฺชปทาทีโต ณ**
 วิ. สพฺพาสฺส ทิสาสฺส อภิมุโข โอบาโส **อพฺโอบาโส**

(โอกาสมีจำเพาะหน้า ในทิศทั้งหลายทั้งปวง
 ชื่อว่า อพฺโอบาโส), บทนี้เป็น *กมฺมธารยสมาโส*.
 อพฺโอบาโสโกติ วสฺติตฺตฺติเต ฌิกฺปจฺจโย (เช่นคำ
 ว่า อพฺโอบาโสสิ ผู้อยู่ในที่แจ้ง ลง ฌิก ปัจจัย
 ในตฺทิตฺ แทน วสฺติ ศัพท์)

อพฺยคฺคมนส (ปฺ.) **มีจิตไม่ฟุ้งไป, มีจิตตั้งมั่น,**
มีจิตมีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ, มีจิตไม่ลังเล
 วิ. นานารมฺมณฺเณ ปริพฺภมฺเนน วิวิธํ อคฺคํ
 อารมฺมณฺมํ ยสฺสาติ **พฺยคฺโค**, วิกฺเขโป (อารมณ์
 ลังเล เพราะชานไปในอารมณ์ต่าง เป็นเลิศแห่ง
 ภาวะใด เหตุอัน ภาวะนั้นชื่อว่า พฺยคฺค คือความ
 ฟุ้งชาน) ตถา ทิ โส อนวฺภูจฺจานโรโส ฆนฺตตฺตา-
 ปจฺจูปฺภฺจฺจาโน จ วุตฺโต (จริงอย่างนั้น พฺยคฺค คือ
 ความฟุ้งชานนั้น มีความไม่ตั้งมั่นเป็นรส มีความ
 แสไปและความให้เตื่อร้อยเป็นปัจจุปัฏฺฐาน),
 ตามคัมภีร์สัทศาสตร์จัดเป็น *พาทฺริตฺถสฺมาส*
 วิ. น พฺยคฺโค **อพฺยคฺโค**, สมฺภาติ. เอกคฺคตฺตาภาวโต
 พฺยคฺคปฺภฺกฺโขติ อตฺถอ (ไม่ใช่ภาวะที่มีอารมณ์
 ฟุ้งชานเป็นเลิศ ชื่อว่า อพฺยคฺค คือสมาธิ มี
 ลักษณะตรงข้ามกับความฟุ้งชาน) จัดเป็น
มิสฺสกตปฺปริสฺสมาส วิ. อพฺยคฺโค จ โส มโน จาติ
อพฺยคฺคมน, โส อสฺสตฺถิตฺติ **อพฺยคฺคมนโส** (ใจ
 นั้นด้วย ไม่ฟุ้งไปด้วย เหตุอันจึงชื่อว่า ใจอันไม่
 ฟุ้งชาน, ใจอันไม่ฟุ้งชานนั้น ของผู้นั้นมีอยู่ เหตุ
 นั้น ผู้นั้นชื่อว่า อพฺยคฺคมนโส ผู้มีใจไม่ฟุ้งชาน),
 [ส ปัจจัย ในตฺทิตฺ] เช่น อเจตโส อเจตฺสา,
 สฺมุเมธโส สฺมุเมธสํ วิ. อพฺยคฺโค มโน ยสฺส โสย
อพฺยคฺคมนโส (ใจ ไม่ใช่ภาวะที่มีอารมณ์ฟุ้งชาน
 เป็นเลิศ ของผู้ใดมีอยู่ ผู้นั้นนั้นชื่อว่า อพฺยคฺค-
 มนโส) จัดเป็น *พาทฺริตฺถสฺมาส*. ในเรื่องนี้
 ในคัมภีร์นยาสะ สูตร ๑๘๒ [สฺสฺส ใจ] ว่า
 จคฺคทฺถเนน อพฺยคฺคมนโส นโรตฺยาทีสุ มนสทฺทโต

สิวจนส์โสการาทะโส โหติ (แปลง สิ วิภัตติหลัง มน ศัพท์ เป็น โอ ด้วย จ ศัพท์ เช่นในคำว่า อพยคคมนาโส นโร (คนมีจิตฟุ้งซ่านไปเป็นเลิศ), *ในนิรุตติทีปนี (นิรุตติ.๑๑๗)* ยथा ปน समाสนเด มหาวุตตินา สยาทีสุ วิภตตีสุ สาคโม โหติ ตथा ปुरิสาทิโกปิ โหติ (เมื่อมีการลง ส อาคมทำย समाสน ในเพราะวิภตติ ท. มี สิ เป็นต้น ด้วยมหาสูตร จะมีรูปเหมือน ปุริสาทิคณะ-กลุ่มนามศัพท์ มีปุริสเป็นต้น บ้าง), *ใน สทฺทหนิติ (นิตี.๓๗๖)* มโนคณโต สเร สาคโมติ มโนคณโต วิภตตาทะเส วา ปจเจเย วา สเร ปเร สการาคโม โหติ วา จ มโนคณ ปริยาปนนสททานํ समाสนํ ปตฺวา อพยคคมนาโส นโร (นรชนผู้มีใจดำรงมั่นอยู่ใน อารมณเดียว เพราะสมาสเข้ากับศัพท์ที่เนื่องใน มโนคณะ ในเพราะสระที่แปลงมาจากวิภตติ หรือสระที่เป็นปัจฉัยอยู่เบื้องหลัง ลง ส อักษร อาคมหลังมโนคณศัพท์บ้าง), และท่านกล่าวไว้ เช่นนั้นว่า รูปศัพท์แม้อื่นๆ ก็มี ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น **ถิรเจตส์ กุลล์, สทฺเธยวจสา อูปาสิกา** ใน *ปทฺรูป สิทธิมหานิสฺสย* ว่า ควรได้รูป **อพยคคมานโส** วิ. มโนเยว มาสนส์, อพยคคฺ มาสนส์ ยสฺสาติ **อพยคคมานโส** (ใจนั่นเอง ชื่อว่า มาสน, ใจอัน ลังเล ของบุคคลใด มีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อพยคคมานส) อพยคคมนาโสติ เอกคฺจิจิตโต. อพยคคมนาติปิ ปาโจ (บทว่า อพยคคมนาโส มีความหมายว่า ผู้มีจิตมีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ), ปาฐะว่า **อพยคคมนา** ก็มี, ก็ความโดยพิสดารใน ข้อนี้ ท่านกล่าวไว้ในสัทหนิติปทมาลา บัณจิต พึงคั่นดูในสัทหนิติปทมาลานั้นเถิด, นัยเดียวกัน เช่น **พฺยาสตตมโน, อพฺยาวภูมโน, พฺยาสตต-มนโส, พฺยาสตตมานโส, สมุสฺสาหิตมานโส, ปสนฺนมานโส**

อพยเปต (ติ.) **อภัยเปตยมก, ยมกไม่มีพยางค์อื่นแทรก, ๑ ใน ๓ ชนิดแห่งยมก** ตามหลักอลังการ (*สุโพธาลังการมัญชรี, ๒๖/๔๒*) วิ. วิสทิเสน วณณเณน อเปตํ พยเปตํ, น พยเปตํ **อพยเปตํ** (ยมกที่มีพยางค์ต่างกันแทรก ชื่อว่า พยเปต, ไม่ใช่ยมกที่มีพยางค์ต่างกันแทรก ชื่อว่า อพยเปต), [น + วิ + อป + อิ ธาตุ คติมิหิ ใน ความไป + ต, แปลง น เป็น อ, แปลง วิ เป็น ว, แปลง ว เป็น พ, แปลง อิ เป็น เอ]

อพยภิจาริต (ติ.) **การเป็นไปไม่แยกต่างหาก, เกี่ยวข้องกันไม่แยกกัน** วิ. วิเสเสน อภิมุขํ จรณํ **พฺยภิจาโร** (การเป็นไปเฉพาะหน้าโดยพิเศษ ชื่อว่า พยภิจาร), [วิ + อภิ + จร ธาตุ จรณ ใน ความไป + ณ ปัจฉัย] วิ. พยภิจาโร เอว **พฺยภิจาริต** (การเป็นไปเฉพาะหน้าโดยพิเศษ นั่นเอง ชื่อว่า พยภิจาริต), ลง อิต ปัจฉัยสกต์ถ์ วิ. น พยภิจาริต **อพยภิจาริต** (การเป็นไปเฉพาะหน้าโดยพิเศษหาได้ ชื่อว่า อพยภิจาริต) หมายความว่า มีความสัมพันธ์กันไม่แยกกัน

อพยภิจารี (ติ.) **ตายตัว, ไม่วิปริตคลาดเคลื่อน** วิ. อพฺยยํ อปฺริวตฺติ หุตฺวา ทพฺพาภิมุขํ นิรุตฺติ-สทฺทาภิมุขํ วา จรติ ปวตฺตตฺติติ **อพยภิจารี** (ภาวะใดเป็นภาวะที่ไม่แปรผัน ไม่เป็นไปคลาดเคลื่อน เป็นไปมุ่งตรงทัพพะและศัพท์ทางภาษา เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อพยภิจารี), [อพฺยย + อภิ + จร ธาตุ ปวตฺตเน ในความเป็นไป + ณี ปัจฉัย, ลบ ย เป็นต้น] วิ. อพฺยภิจาโร อสฺสาติ **อพยภิจารี** (ภาวะที่เป็นไปไม่คลาดเคลื่อนของโวหารเป็นต้น นั้นมีอยู่ เหตุนั้น โวหารเป็นต้นนั้น ชื่อว่า อพยภิจารี) วิ. วิเสเสน อภิมุขํ จรณํ **พฺยภิจารี, น พยภิจารี อพยภิจารี** โวหาโร สภาวนิรุตฺติ, เอกนฺตภูโต วา (การเป็นไปเฉพาะหน้าโดยพิเศษ

ชื่อว่า พยาภิจารี, การเป็นไปเฉพาะหน้าโดยพิเศษ หามิได้ ชื่อว่า อพฺยภิจารี ได้แก่ โวหารคือภาษาที่ใช้กันตามสภาวะ), [น + วิ + อภิ + จร ธาตุ จรณ ในกรณที่เยวไป + ณี ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, แปลง อี ที่ วิ เป็น ย, อาเทศ ว เป็น พ]

อพฺยย (นปฺ.ป.) การไม่พินาศไป, การไม่ผันแปรไปตามลึงค์เป็นต้น ๑. วิ. ตีสฺ ลิงฺเคสฺ ทวิสฺ จวจนฺสฺ วินาสฺ, วิการฺ วา วิสทิสฺ วา นอยนตตานคมนตตา อพฺยยํ นาม (การไม่ย่อหย่อนไป ในลึงค์ทั้ง ๓ และใน ๒ วจนะ ชื่อว่า อพฺยย เพราะไม่ถึงความแปลกจากของเดิม หรือความต่างกัน) ดู ปาจิตฺยาทีโยชนาปาฬิ, [น + วิ + อย ธาตุ คติมฺหิ ในความไปความถึง + อ ปัจจัย, อาเทศ อี เป็น ย, แปลง น เป็น อ, อาเทศ ว เป็น พ]. ๒. วิ. พฺยยนํ พฺยโย วินาโส วิกาโร วา, น พฺยโย อพฺยโย (การย่อหย่อน ชื่อว่า พฺยย ได้แก่ เสื่อมสิ้น พินาศ หรือทำให้ผิดจากของเดิม, ไม่ใช่การย่อหย่อน ชื่อว่า อพฺยย) ๓. วิ. พฺยเยติ พฺยยยตีติ พฺยโย วินาโส (ศัพท์โดยย่อย่อหย่อนไป เหตุนั้น ศัพท์นั้นชื่อว่า พฺยย ได้แก่ ความพินาศ), [พฺยย ธาตุ ขย ในความสิ้นไป + อ ปัจจัย] วิ. น พฺยโย อพฺยโย (ศัพท์ที่ย่อหย่อนไปหามิได้ เหตุนั้น ชื่อว่า อพฺยย), นปฺพพฺโท กมฺมธารยสมาส

อพฺยยิภาว (ป.) ๑. อพฺยยิภาวสมาส, สมาสที่ยังเนื้อความแห่งอพฺยยศัพท์ให้ปรากฏ วิ. อพฺยยานํ อตถฺ ภาเวตีติ อพฺยยิภาโว (สมาสโดยย่อมายังเนื้อความแห่งอพฺยยศัพท์ให้ปรากฏ เหตุนั้น สมาสนั้นชื่อว่า อพฺยยิภาว), รูป. ๓๓๐. เป็นสมาสมีกิตก์เป็นที่สุด [อพฺยย + ภู ธาตุ ปกาสเน ในความประกาศ + ฌ + ฌ ปัจจัย, อี อากม กจ. ๓๙๑ รูป. ๔๒๓ ว่า ยทฺนุปฺปนา

นิปาทนา ลิชฺฌนฺติ, ลบ อตถ คัพท์ เป็น มขฺฌเ โลป กจ. ๔๐๔ รูป. ๓๗๐ ว่า เตสฺ วุฑฺธิ เป็นต้น]

๒. สมาสที่ศัพท์ไม่แจกรูป วิ. พฺยโย วุจฺจติ วิกาโร, นตฺถิ พฺยโย เอตฺสสชาติ อพฺยโย, อพฺยโย หุตฺวา ภาวตีติ อพฺยยิภาโว (การทำให้ผิดจากรูปเดิม ชื่อว่า อพฺยย, การทำให้ผิดจากรูปเดิม แห่งศัพท์นั้น ไม่มี เหตุนั้น ศัพท์นั้นชื่อว่า อพฺยย, สมาสใดมีศัพท์ที่ไม่มีการทำให้ผิดจากรูปเดิม เหตุนั้น สมาสนั้นชื่อว่า อพฺยยิภาว), นานาลิงฺควิกตฺติวจนฺสฺ รูปวិการรทิตฺ หุตฺวา ภาวตีติ อตฺถ (หมายถึง สมาสที่เว้นจากการผันรูปลึงค์ วิกตฺติ และวจนะ), สพฺพลิงฺควิกตฺติวจนฺสฺปิ เยภฺยเยน เอกฺรูเปน ปวตตตีติ วุตฺตํ โหติ (มีคำที่ทานอธิบายไว้ว่า อพฺยยศัพท์ เป็นไปรูปเดียวโดยมาก ในลึงค์ วิกตฺติ และวจนะทั้งหลาย, [ภู ธาตุ สตฺตาย ในความมีความเป็น + ฌ ปัจจัย, อี อากม ด้วยมหาสูตรใน นิรุตฺติที่ปนี ๓. สมาสที่มีบทไม่ใช่อพฺยยกลายเป็นอพฺยยะ วิ. อพฺยยนฺติ วา อุปฺสคฺคฺนิปาทานํ เอว นามํ, อยํ ปน ปกติ อพฺยยํ น โหติ, อสงฺขยฺเทสิ สห เอกตฺถตาวเสน อพฺยยํ โหติ, อิติ อนพฺยยปี อพฺยยํ ภาวตีติ อพฺยยิภาโว, รูป. ๓๓๐ (อีกนัยหนึ่ง คำว่า อพฺยย เป็นชื่อของอุปสคและนิปาท, แต่สมาสนี้ไม่ใช่ปกติ อพฺยยะ, จะเป็นอพฺยยะ ก็ด้วยการรวมเข้าเป็นความหมายเดียวกับบทที่นับไม่ได้, ด้วยประการดังนี้ สมาสใดเป็นหมูปบทที่ไม่ใช่อพฺยยะกลายเป็นอพฺยยะ เหตุนั้น สมาสนั้น ชื่อว่า อพฺยยิภาว), จัดเป็นกัมมธายสมาสมีกิตก์เป็นที่สุด, [อพฺยย + ภู ธาตุ สตฺตาย ในความมีความเป็น + ฌ ปัจจัย], ในคำว่า อพฺยยิภาว นี้ พึงทราบว่ามี ลง อี ปัจจัยในที่มิ กร และ ภู ธาตุ ในความหมายที่เปลี่ยนไปจากไม่มีแล้วมี นยฺ.นิ

รุตติ. ๕๔๙ ลง อี ปัจจัยด้วยสูตร กจ.๕๗๑ รูป. ๖๒๔ ว่า *ปัจจุยทาณิน္ณฐา นิปาตนา สีขมฺนติ* บทสำเร็จ เช่น **เตน พหุสีกต** (อันเขาทำให้มากแล้ว), **พหุสีกโรนติ** (พวกเขาทำให้มาก), แต่ในโมคคัลลาน (โมค. ๔/๑๑๙) ว่า ลง จี (อี) ปัจจัยว่า *อภุตตพภาเว กราสฏโยเค วิการรา จี*

อพฺยาगत (ติ.) **อพฺยาगत**, เป็นกลางๆ ไม่กล่าวว่าเป็นสิ่งนี้ วิ. น พฺยากตาติ **อพฺยากตา**, กุสลากุสลาภาเวน อภิตาติ อตฺโถ (ธรรมเหล่านี้ อันท่านไม่พยากรณ์ อธิบายว่าไม่กล่าว โดยความเป็นกุศลหรืออกุศล เหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อพฺยาगत), [น + วิ + อา + กร ธาตุ + ต ปัจจัย, ลบ ร เป็นต้น] วิ. กุสลากุสลาภาเวน น พฺยากตฺนติ **อพฺยากต** (สิ่งใดอันเขาไม่พยากรณ์ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อพฺยาगत อถวา), วิ ศัพท์ วิโรจโน กล่าวความแตกต่าง, อา ศัพท์กล่าวความมีต่อหน้า, เพราะเหตุนั้น อตฺตโน ปจฺจเยหิ อณฺณมณฺณวิโรธาภิ-มุขตํ กตํ ลกฺขณวิโรโธ ปหายกปฺหาตพฺโธ วาติ **พฺยากต**, กุสลากุสลา. พฺยากตฺโต อณฺณ **อพฺยากต** (กุศลและอกุศล อันปัจจัยทั้งหลายของตนกระทำให้มีหน้าเฉพาะต่อกันโดยผิดแปลกกันและกัน โดยมีลักษณะที่ผิดแปลกกัน และโดยเป็นสิ่งที่ละและสิ่งที่ต้องละ, สิ่งอื่นจากกุศลและอกุศลซึ่งเป็นพฺยากตนั้น ชื่อว่า **อพฺยาगत**), *อภิธมฺมาตาร-ปฺราณฎีกา* [วิ + อา + กร ธาตุ กถเน ในความกล่าว + ต ปัจจัย, ลบ ที่สุดธาตุ, แปลง อิ เป็น ย, แปลง ว เป็น พ], อ ศัพท์ในที่นี้ อณฺณตฺโถ มีความหมายว่าอื่น

อพฺยาปฺช (ติ.) ๑. **ภาวะที่ไม่มี ความพยาบาท, ไม่มี ความเบียดเบียน, พระนิพพาน** วิ. นตฺถิ พฺยาปชชฺ ยสมินฺติ **อพฺยาปชช** **อพฺยาปชฌ**

นิพพาน (ความพยาบาท ความเบียดเบียน ไม่มี ในภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อพฺยาปชช, อพฺยาปชฌ), [น + วิ + อา + ปท ธาตุ คติย ใน ความไป + ฌย ปัจจัย, อาเทศ ทฺย เป็น ชฺช เป็นต้น], ๒. **ความไม่มีทุกข์, โลก, รูปภพที่ไม่มี ความเบียดเบียนจิตใจ** วิ. พฺยาพาธนฺนฺเจน พฺยาพาโร, พฺยาพาโรว พฺยาพชฌ, ทุกฺขนฺติ อตฺโถ (ชื่อว่า พฺยาพาธ เพราะอรรถว่า เบียดเบียน, พฺยาพาธ นั่นเอง ชื่อว่า พฺยาพชฌ อธิบายว่า ทุกข์), [วิ + อา + พาร ธาตุ พฺยาฆาเต ในความเบียดเบียน + ฌ ปัจจัย, อาเทศ อิ เป็น ย, อาเทศ ว เป็น พ + ฌย สกัตถ, แปลง ฐย เป็น ชม, รัสสะ อา เป็น อ เป็น พฺยาพชฌ] วิ. นตฺถิ เอตฺถ พฺยาพชฌนฺติ **อพฺยาพชฌ**, นิทฺทุกฺขตา (ความเบียดเบียนไม่มีในภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อพฺยาพชฌ, คือความไม่มีทุกข์), บทนี้เป็นน *ปฺพพทพฺพทพฺพทิสฺมาส*, วิ. จิตฺตํ พฺยาปาเทติ ทิสฺตีติ **พฺยาปาโท**, พฺยาปาโทเยว **พฺยาปชฌ**, โทมนสฺสสงฺขาตํ ทุกฺข์. นตฺถิ พฺยาปชฌ ยสมินฺติ **อพฺยาปชฌ** โลโก, รูปภโวติ อธิปฺปาโย. อพฺยาพชชนฺติปิ ปาโร (ภาวะใดยอมเบียดเบียนจิตใจ เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า พยาบาท, พยาบาทนั่นเอง ชื่อว่า พยาปชฌ, ได้แก่ ทุกข์ กล่าวคือ โทมนัส, ภาวะที่เบียดเบียนจิตใจไม่มีในที่นั้น เหตุนั้น ที่ นั้น ชื่อว่า อพฺยาปชฌ ได้แก่ โลก อธิบายว่า รูปภพ), ปาฐะว่า **อพฺยาปชช** ก็มี, ๓. **พระ นิพพาน, ไม่มี ความเบียดเบียน** วิ. นัยเดียวกัน ท่านแสดงไว้ใน *อภิธานปฺปทีปิกาฎีกา คาถาที่ ๘* ว่า วิ. พฺยาพาธตฺติ พฺยาพาโร, โส เอว พฺยาปาโท ทุกฺขสจฺจ, ตสฺส ภาโว พฺยาพชช, ทุกฺขสฺส ปิพฺนาทฺยตฺโถ, ตํ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ **อพฺยาปชช**

(ภาวะโดยย่อมเปียดเบียน เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า พยาพาธ, พยาพาธ นั้นเอง ชื่อว่า พยาปาท, ได้แก่ ทุกขสังข, ความเป็นแห่งภาวะที่เปียดเบียน นั้น ชื่อว่า พยาพชฌ, ได้แก่ ทุกข์มีความหมาย ว่าบีบคั้น เป็นต้น, ความเปียดเบียนนั้น ไม่มีใน ภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อพยาพชฌ) ปาฐะว่า **อพยาปชฌัม** ก็มี, ตตถ พยาปชฌนติ วินสสนตีติ พยาปาทา, สงขตา, เตสั ภาโว พยาปชฌัม, สงขตานัม วินสสนภาโว, ตั ยตถ นตถิ, ตั อพยาปชฌนติ เอวมตถโถ เวทิตัพโพ (ในข้อนั้น บัณชิตพิงทราบบออธิบายว่า ภาวะทั้งหลายที่ เปียดเบียน คือพินาจ เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า พยาปาท คือ สังขตธรรม, ความเป็นแห่งภาวะที่ เปียดเบียนนั้น ชื่อว่า พยาปชฌ, ได้แก่ ความ พินาจไปแห่งสังขตธรรม, ความเปียดเบียนนั้น ไม่มีในพระนิพพานใด พระนิพพานนั้น ชื่อว่า อพยาปชฌ), กัว่าตามนิรุตตินัย แปลง ทย เป็น ชฌ), ตปจเจเย ปน วิหิตเต อพยาปนโนติ รูปิ ภวติ (แต่เมื่อประกอบ ต ปัจจยฺย รูปเป็น อพยาปนโน)

อพยาปาร (นป.) การไม่พยายาม, การไม่ อุตสาหะ, ไม่กระฉับกระเฉง วิ. พยาปาริยติ วายมียเตติ พยาปาริ (อันเขาไม่พยายาม เหตุนั้น ชื่อว่า พยาปาร), [วิ + อา + พร ธาตุ วายาเม ในความพยายาม + ณ ปัจจยฺย, แปลง อิ เป็น ย, แปลง ว เป็น พ] วิ. น พยาปาริ **อพยาปาริ** (การพยายามหาไม่ได้ ชื่อว่า อพยาปาร), นัยนี้เป็น *นปฺพพทกมฺมธารยสฺมาส* วิ. นตถิ พยาปาริ อสฺสาติ อพยาปาโร (การ พยายามของผู้นั้นไม่มี เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อพยา ปาร), นัยนี้เป็น *นปฺพพทพทพพิทิสฺมาส*

อพยวฏ (ติ.) ไม่ชวนชวาย, ไม่อุตสาหะ, ไม่กระตือรือร้น วิ. พยวฏติ อุตฺสูกฺกมาปชชตีติ

พยวฏ (ผู้โดยย่อชวนชวาย คือถึงความ ชวนชวาย เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า พยวฏ), [วิ + อา + ฏ ธาตุ อวฏฺฐเน ในความชวนไปทั่ว + อ ปัจจยฺย, อาเทศ อิ เป็น ย, อาเทศ ว เป็น พ] วิ. น พยวฏ **อพยวฏ** (ผู้ชวนชวายหาไม่ได้ ชื่อว่า อพยวฏ), บทนี้เป็น *นปฺพพทกมฺมธารยสฺมาส* **อพยวเสก** (นป.) นำสนใจ, เจริญตาเจริญใจ, ดึงดูดใจ, มีเสน่ห์ วิ. น พยวสิณฺจนติ นกฺขรณติ นยมนนานิ อสฺมาติ **อพยวเสก** อเสจัน (ดวงตา และดวงใจไม่ละ ไม่ปล่อย จากสิ่งใด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพยวเสก คือสิ่งที่นำสนใจ), [น + วิ + อา + สิจ ธาตุ ปคฺขรณ ในความไหลไป + ณ, แปลง น เป็น อ, แปลง อิ เป็น ย, แปลง ว เป็น พ, แปลง จ เป็น ก และพทฺธิ อิ เป็น เอ] วิ. น พยวสิณฺจนติ ยสฺมี อาคนฺตฺกฏฺฏานิ อณฺณรสาณิตี วา **อพยวเสก** (นัยหนึ่ง รสอันเป็นสิ่งที่จรมมา ไม่ละ ในที่ใด เหตุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อพยวเสก)

อพฺรหฺมจฺริย (นป.) การประพฤติของคนไม่ ประเสริฐ, การพฤติไม่ประเสริฐ วิ. อพฺรหฺมานัน นิหีนานํ อพฺรหฺมํ วา นิหีนํ จริยํ วตฺติ **อพฺรหฺมจฺริย** เมถุนธมฺโม (การประพฤติของคนไม่ประเสริฐคือ ต่ำทราม หรือการประพฤติไม่ประเสริฐคือต่ำ ทราม ชื่อว่า อพฺรหฺมจฺริย คือเมถุนธรรม) มี อธิบายว่า อเสฏฺฐานํ จริยํ, อเสฏฺฐํ วา จริยํ (การ ประพฤติของคนไม่ประเสริฐ หรือการประพฤติ ไม่ประเสริฐ), เป็น *ฉฺฉจฺฉิตฺตปฺปฺริส* หรือ *กมฺมธารย สฺมาส*, พฺรหฺม ศัพท์ ในที่นี้ เสฏฺฐวาทโก มีความหมายว่าประเสริฐ, อธิบายว่า ทวยทวย- สฺมาปตฺติเมถุนปฺปฺฏิเสวนา กายทวารปฺวตฺตา อสทฺธมฺมปฺปฺฏิเสวนนฺจฺจานวិ ติกฺกมฺเจตนา อพฺรหฺมจฺริยํ ตสฺส เทว อํคานิ เสวนจิตฺตลจ มคฺเคน มคฺคปฺปฺฏิปาทนญฺจาติ กงฺขาวิตฺรณิ (การ

เสพเมถุนที่ถึงความเป็นคู่ๆ เจตนาเปิดเหตุก้าวล่วงโดยประสงค์จะเสพอสังกรรม ซึ่งเป็นไปทางกายทวาร ชื่อว่า อพรหมจรรย์, ในกัณฑ์ว่า อพรหมจรรย์นั้น มีองค์ ๒ คือ จิตคิดจะเสพ และการจรดมรรคด้วยมรรค), ส่วนในอรรถกถาขุททกปาฐะว่า อพรหมจรรย์มีองค์ ๔ ได้แก่ วัตถุที่จะพึงประพฤติก้าวล่วง, จิตคิดจะเสพปรากฏในอชฌมาริยวัตถุนั้น, เพราะคิดจะเสพ จึงมีความพยายาม และผู้เสพยินดี)

อพุทธิก (ป.) **ผู้ไม่มีความรู้** วิ. น วิชชเต พุทธิเอตถาติ **อพุทธิโก** (ความรู้ ไม่มีในบุคคลนั้น เหตุนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า อพุทธิก), ลง ก ปัจจัยท้ายสมาส, ปาฐะว่า **อพุทธิ** ก็มี วิ. นตถิ เอเตสพุทธิติ **อพุทธิ** (ความรู้ ไม่มี แก่ชนเหล่านั้น เหตุนี้ ชนเหล่านั้น ชื่อว่า อพุทธิ), นัยนี้เป็นนบุพพทพหุพิหิสมาส วิ. พุทธะ ปสนโน **พุทธิโก** (ผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทธิก), [ฉก ปัจจัยในตัดทิต], วิ. พุทธสส สนตโก วา พุทธิโก, น พุทธิโก **อพุทธิโก** (นัยหนึ่งของมีอยู่ของพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทธิก, ไม่ใช่ของมีอยู่ของพระพุทธเจ้า ชื่อว่า อพุทธิก), นัยนี้เป็นนบุพพทกัมมธารยสมาส

อภงค (ป.) **พระสุคตเจ้า, ผู้ไม่ทำลายไปด้วย**
มาร ๑. มาเรน เยน เกนจิ ภณชิตฺตํ น สกโกตฺติติ อภงฺโก, เตน วา น ภณชิตฺติ น วิทฺธสิยตีติ **อภงฺโก**, สุกฺโต (พระสุคตเจ้า ไม่สามารถทำลายไป เพราะมารตนใดตนหนึ่ง เหตุนี้ พระองค์จึงพระนามว่า อภงค, อีกนัยหนึ่ง พระสุคตเจ้าพระองค์ใด อันมารนั้นทำลายไปไม่ได้ เหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า อภงค), [น + ภนชธาตุ ภณชเน ในการหัด + ต ปัจจัย, แปลง ข ที่สุดธาตุและต เป็น ค, แปลง น เป็นนิคหิต,

แปลงนิคหิตเป็นที่สุคตวรรค] **๒. ผู้ไม่มีมาร** วิ. อถวา ภนชติ วิทฺธสิยตีติ **ภงฺโก**, มาโร, โย โภจิวา (ผู้โดยมทำลายไป เหตุนี้ ผู้นั้นชื่อว่า ภงค ได้แก่ มาร หรือคนทั่วไป), [ภนช ธาตุ วิทฺธสิเน ในการขจัด + ณ ปัจจัย, อาเทศ ช เป็น ค, แปลง น เป็นนิคหิต, อาเทศนิคหิตเป็นพยัญชนะที่สุคตวรรค คือ ง] วิ. นตถิ **ภงฺโก** มาโร โย โภจิวา ยสฺสาติ **อภงฺโก**, สุกฺโต (มารที่ชื่อว่าผู้ทำลาย ไม่มีแก่พระสุคตเจ้าพระองค์ใด เหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า อภงค) **๓. พระมุนิผู้ไม่ทำลายไป** วิ. ภณชิตฺเต **ภงฺโก**, น **ภงฺโก** **อภงฺโก** (ผู้ใดอันเขาทำลาย ผู้นั้นชื่อว่า ภงค, ผู้อันเขาทำลายไม่ได้ ชื่อว่า อภงค), อถวา มารเสนาย น ภณชิตฺติ **อภงฺโก** มารเสนาย ภณชิตฺตํ น อรหตีติ อตถโธ. มารเสนา ภณชิตฺตํ น สมตถโถติ วา **อภงฺโก**, มุนินฺโท. (อีกนัยหนึ่ง พระสุคตใดอันเสนามารทำลายไม่ได้ เหตุนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า อภงค, หมายความว่า ไม่ควรทำลายไปเพราะเสนามาร หรือผู้ไม่อาจจะทำลายเพราะเสนามาร, ได้แก่ พระมุนินทเจ้า)

อภพ (ติ.) **๑. ผู้ไม่ควร, ผู้ไม่เหมาะ, ผู้ควรหามีได้** วิ. ภวิตพฺโพติ **ภพฺโพ** (สัตว์ใดควรเป็นเหตุนี้ สัตว์นั้นชื่อว่า ภพโพ), ภู ธาตุ, หลัง ภู ธาตุ แปลง ญ ปัจจัย กับ อุ ของ ภู ธาตุเป็น อพพ ด้วยสูตรสัททนีติ นีติ.๑๑๒๘ ว่า ภูโต ญยสฺสพฺพกาเรน, วิ. น **ภพฺโพ** **อภพฺโพ** (สัตว์ผู้ควรหามีได้ ชื่อว่า อภพพ), นัยนี้เป็น นบุพพทกมมธารยสมาส **๒. ผู้ไม่มีอยู่, ผู้ไม่เป็นอยู่** วิ. ภวตีติ **ภพฺโพ** (สัตว์โดยอมมี เหตุนี้ สัตว์นั้นชื่อว่า ภพโพ), [ภู ธาตุ สดตาย ในความมีความเป็น ลง ย ปัจจัยในกัตตฺสาธนะ โมค.๕/๓๑ ว่า กิจจจจจจจจจภพฺพเลยยา, ในเพราะ ย แปลง อุ

เป็น อว, แปลง ย เป็น ว, แปลง วว เป็น พพ]
 วิ.น ภพโพ **อภพโพ** (สัตว์มีอยู่หาไม่ได้ ชื่อว่า
 อภพพ) ๓. **สัตว์ผู้ไม่ควรเพื่ออันเป็นอยู่** วิ. ภวิตุ
 อรหัตติ **ภพโพ**, ภวิตุมนุจฉวิโก (สัตว์โดยอสมควร
 เพื่ออันเป็นอยู่ เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า ภพพ, คือ
 ควรเพื่ออันเป็นอยู่), [ภู ธาตุ สัตตาย ในความมี
 ความเป็น + ตพพ อรหตเถ ปัจจยเป็นกัตตุวจาก
 มีความหมายว่าควร, อาเทศปัจจยพร้อมทั้งธาตุ
 เป็น ภพพ] วิ. น ภพโพ **อภพโพ** (ผู้ควรเพื่ออัน
 เป็นอยู่ หาไม่ได้ ชื่อว่า อภพพ) ๔. **ผู้อันเขาไม่
 เบียดเบียน** วิ. ภพพิยตติ **ภพโพ** (ผู้ใดอันเขา
 เบียดเบียน เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ภพพ), [ภพพ
 ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + อ ปัจจย]
 วิ. น ภพโพ **อภพโพ** (ผู้อันเขาเบียดเบียน หา
 ไม่ได้ ชื่อว่า อภพพ)

อภย (อิต.ป.น.ป.) ๑. **สมอไทย, ไม่มีโรค** (อิต.)
 วิ. น วิชชเต โรคภย, โรคพยโถ โจปยุชช-
 มานายมสสนติ **อภยา**, หาริตกี (ภัยจากโรคและ
 การคุกคามจากโรค ไม่มีในยาที่ปรุงรักษานั้น
 เหตุนั้น ยานั้น ชื่อว่า อภยา คือสมอไทย)
 ๒. **พระพุทธเจ้า** (ป.) วิ. นตถิ ภยานิ เอตสสาติ
อภโย, พุทโธ (ภัยทั้งหลาย ของพระพุทธเจ้า
 พระองค์นั้นไม่มี เหตุนั้น พระองค์จึงทรงพระ
 นามว่า อภย คือพระพุทธเจ้า) ๓. **มิตร** วิ. น
 อิตเต ทยมุปปนนตติ **อภโย**, โก โส? มิตโต
 ชา.อ.๓/๖๙ (ภัยไม่เกิดแก่ท่านจากผู้นี้ เหตุนั้น
 ผู้นั้น ชื่อว่า อภย ไม่มีภัย, ผู้นั้นคือใคร, ผู้นั้นคือ
 มิตร) ๔. **พระนิพพาน** วิ. นตถิ เอตถ ภย, อสมิ
 วา อธิคเต ปุคคสส นตถิ ภยนติ **อภย** (ภัยไม่มี
 ในภวะนั้น, หรือภัยไม่มีแก่บุคคล เพราะบรรล
 ภาวะนั้น เหตุนั้น ภวะนั้น จึงชื่อว่า อภย),
 นิพพานิ อตตานุวาทาภิภยานัน วฏฏภยสส จ

สพพโส อภาวา อภย (พระนิพพานได้ชื่อว่า
 อภย เพราะไม่มีอตตานุวาทยเป็นต้น และภย
 ในวิภูฏะโดยประการทั้งปวง)

อภว (ป.) **ความไม่มี, ความไม่เป็น, ความวิบัติ,
 ความเสื่อม, ความขาดสิ้น, ความชั่ว** วิ. น ภโว
อภโว (ไม่ใช่ความเจริญ เป็นต้น ชื่อว่า อภโว),
 [น + ภู ธาตุ สัตตาย ในความมีความเป็น + อ
 ปัจจย], ในภาษาบาลีใช้ อตถ ศัพท์ ๔
 ความหมาย ได้แก่ **วิปตติ** (ความวิบัติ), **หानิ**
 (ความเสื่อม), **อุจเจโท** (ความขาดสูญ), **ปาปี**
 (ความชั่ว)

อภาสน (น.ป.) **การไม่พูด, ความนิ่ง** วิ. น ภาสน
อภาสน (การไม่พูด ชื่อว่า อภาสน), [น + ภาส
 ธาตุ วิยตติย วาจาญ ในการพูดให้ชัด + ยุ ปัจจย
 แปลงเป็น อน]

อภิกงฺขิต (ติ.) **อันเขาปรารถนา, อันเขาจํานง,
 อันเขาหวัง, ความปรารถนา** วิ. อภิกงฺขียเตติ
อภิกงฺขิต (ความปรารถนาใดอันเขาปรารถนา
 เหตุนั้น ความปรารถนานั้น ชื่อว่า อภิกงฺขิต),
 [อภิ + กงฺข ธาตุ อิจฉาย ในความปรารถนา + ต
 ปัจจย ใน ๓ กาล + อี อากม]

อภิกฺกนฺโต (ติ.) **ล่วงเลย, ลื่นไป, ดี, งาม,
 อนุเมทนา** วิ. อภิวิสเสโต กमितพโพติ **อภิกฺกนฺโต**
 (สิ่งใดพึงปรารถนาอย่างยิ่ง โดยความเป็นของดี
 ยิ่ง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อภิกฺกนฺโต), วิ. อภิกฺกมิติ
อภิกฺกนฺโต (ผู้ใดก้าวไปแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า
 ก้าวไปแล้ว), [อภิ + กมฺ ธาตุ อิจฉาย ในความ
 ปรารถนา + ต ปัจจย, แปลง ม เป็น น, ซ้อน ก]
 วิ. อภิกฺกมนํ **อภิกฺกนฺต** (การก้าวไป ชื่อว่า
 อภิกฺกนฺโต), [อภิ + กมฺ ธาตุ ปกวิกฺเขเป ในความ
 ก้าวไป + ต ปัจจย ในภวะสาธนะ], ใน *สัททนิติ*
ธาตุมาลา (ฉบับแปล หน้า ๘๕๓) ท่านอธิบายไว้

ว่า อิทานิ อภิกกนตสททสส ภูวาที-คณ ‘กมุ
 ปทวิกเขเปติ โวหารสีเสน วุตตสส กมุชาตุสส
 วเสน อิธ จ ‘กมุ อิจฉานกนตีสูตี วุตตสส กมุ
 ชาตุสส วเสน อตถุทธารี กถยาม. (บัดนี้ข้าพเจ้า
 จะกล่าวอธิบาย อภิกกนต ศัพท์ โดยสำเร็จมา
 จาก กมุ ชาตุ ที่กล่าวกันเป็นหลักว่า กมุ ชาตุ
 ปทวิกเขเป ในความก้าวไป จัดเข้าในหมวด ภู
 ชาตุ และ กมุ ชาตุ ที่กล่าวไว้ในที่นี้ว่า กมุ ชาตุ
 อิจฉานกนตีสู ในความปรารถนารักใคร่ จัดเข้าใน
 หมวด จุร ชาตุ), อภิกกนตสทโท ขยสุนทรากิ-
 รูปอพภนุโมทเนสฺ ทิสฺสติ. (อภิกกนต ศัพท์
 ปรากฏในความหมายว่า ขย-สิ้นไป, สุนทร-ดี,
 อภिरูป-งาม, อพภนุโมทน-อนุโมทนา) *อภิกกนต*
-ใช้ในอรรถว่า ขย-สิ้นไป เช่น *อภิกกนตา ภนเต*
รตติ, นิกฺขนโต ปชโม ยาโม, จิรนิสินโน
ภิกขุสงฺโฆ (ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีสิ้นไป
 แล้ว, ปฐมยามผ่านไปแล้ว, ภิกขุสงฆ์นี้มานาน
 แล้ว), *-ใช้ในอรรถว่า สุนทร-ดี* เช่น *อภัย อิมสึ*
จตฺตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกกนตฺตโร จ ปณฺีตฺตโร จ
(บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนี้ บุคคลนี้ดีกว่า และ
งดงามกว่า), -ใช้ในอรรถว่า อภिरูป-งาม เช่น
โก เม วนฺทติ ปาทานิ อิทธิยา ยสฺสา ลลํ
อภิกกนเตน วณฺเณน สพฺพา โอบาสยํ ทิสฺสา
(ใครรุ่งเรืองอยู่ด้วยฤทธิ์และยศ มีรูปงาม ยัง
ทิศทั้งปวงให้สว่างอยู่ ไหว้เท้าของเราอยู่)
-ใช้ในอรรถว่า อพภนุโมทนา-อนุโมทนา เช่น

อภิกกนตฺตโร (ติ.) ล่วงเลยไปกว่า, สิ้นไปกว่า,
 ดีกว่า, งามกว่า, อนุโมทนากว่า, คุณนามชั้น
 พิเศษ (กว่า) ของ อภิกกนต วิ. อภิกกนตานิ
 วิเสเสน อภิกกนโตติ อภิกกนตฺตโร (สิ่งนี้ดีกว่า

เป็นต้น กว่าสิ่งที่ดีทั้งหลาย เหตุฉะนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
 อภิกกนตฺตโร), [ตร ปัจจัย]

อภิกกม (ปุ.) การเดิน, การก้าวไปข้างหน้า
 วิ. อภิกมุขํ กมนํ อภิกกโม ปุโรโต กายาภิวาโร
 (การก้าวไปข้างหน้า ชื่อว่า อภิกกม ได้แก่
 เคลื่อนร่างกายไปข้างหน้า), [อภิ + กมุ ชาตุ
 ปทวิกเขเป ในการก้าวเท้า + อ ปัจจัย, ซ้อน ก]
อภิกกมฺม (กิ.กิต.) เดินไปแล้ว, ก้าวไปข้างหน้า
 แล้ว วิ. อภิกกมิตฺวาติ อภิกกมฺม (ก้าวไปแล้ว
 ชื่อว่า อภิกกมฺม), [อภิ + กมุ ชาตุ ปทคมเน ใน
 การก้าวเดิน + ตฺวา ปัจจัย, แปลง ตฺวา เป็น ปย,
 แปลง ย เป็น ม (ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ), ซ้อน ม], นัย
 เดียวกันเช่น **อภิกกมนโต** ลง อนต ปัจจัย ใน
 ปัจจุบันกาล

อภิกกมนี (ติ.) พึ่งก้าวไปข้างหน้า, พึ่ง
 ดำเนินไป, พึ่งก้าวไปไกล วิ. อภิกกมิตฺโพติ
 อภิกกมนีโย [อภิ + กมุ ชาตุ ปทคมเน ในก้าว
 เดิน + อนี ย ปัจจัย, ซ้อน ก], นัยเดียวกันเช่น
อภิกกนตฺโพ นี้ ลง ตพฺพ ปัจจัย, **อติกนตฺโพ**
 บทนี้ อติ อุปสัค แปลง ม เป็นนิคหิต, เพราะ
 อำนาจ ต พยัญชนะที่สุตวรรรค แปลงนิคหิตเป็น
 น พยัญชนะที่สุตวรรรค ด้วยสูตรปทรูปสัทธา
 กจ.๒๙ รูป.๔๒ ว่า *วคฺคนตํ วา วคฺเค.*

อภิกฺขณฺ (อพ.) เหนือๆ, เสมอๆ, ไร่ไป,
 ประจํา วิ. อภิกฺขณฺเมว อภิกฺขณฺณํ อภิกฺขณฺ,
 ปุนปฺปุนนติ อตฺถโ อภิกฺขณฺณํ วา (เหนือๆ ชื่อว่า
 อภิกฺขณฺ แปลว่า ประจํา, บ่อยๆ หรือสำเร็จรูป
 เป็น อภิกฺขณฺ) เช่นในชื่อว่า **วิจฺฉาภิกฺขณฺ** เสนุ
 เทว [ณฺย ปัจจัย สกฺตฺ, แปลง ณฺ เป็น ณ, แปลง
 ย เป็น ณ (ยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ)] วิ.อภิกฺขณฺสฺส
 ภาโว อภิกฺขณฺณํ (ความเป็นแห่งเหนือๆ ชื่อว่า
 อภิกฺขณฺณํ), คำนี้เป็นภาวตฺธิติ, ปุนปฺปุนกริยา

อภิกขณณฺ (การทำซ้ำๆ ชื่อว่า อภิกขณณฺ) เช่น ภตฺตํ ปจติ ปจติ (หุงข้าวซ้ำ), ภูตฺวา ภูตฺวา นิปชฺชนติ (กินแล้วกินอีกแล้วกินอน)

อภิกิษุณฺ (นปฺ.) ความปรารถนา, ความกำหนด, ความริษยา, ละโมบอย่างยิ่ง วิ. อภิกิษุณฺยเต **อภิกิษุณฺ** (ความต้องการอย่างยิ่ง ชื่อว่า อภิกิษุณฺ), [อภิ + คิฐฺ ชาติ อภิกามะ ในความใคร่ + ย ประจําหมวดธาตุ, อาเทศ ฐย เป็น ชุณฺ + ยุ ปัจจัย อาเทศเป็น อน] นัยเดียวกัน เช่น **อภิกิทธิ** ลง ติ ปัจจัย, การจําแนกธาตุ และปัจจัยจะกล่าวต่อไป พึงดูที่ **คิทธิ**

อภิกิหฺ (ติ.) ผู้ติดข้อง, ผู้อยากได้แล้ว, ผู้กำหนดนัก วิ. อภิกิหฺตฺถาติ **อภิกิหฺ** (ผู้ใดกำหนดนัก เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิกิหฺ), [อภิ + คิฐฺ ชาติ เคธ ในความกำหนด + ต ปัจจัย, อาเทศ ต เป็น ฐ *โมค.๕/๑๔๕ ว่า โธ ธภเหติ*, อาเทศ ฐ ตัวต้นเป็น ท]

อภิมาท (นปฺ., ปฺ.) การฆ่า, อุบายหรือวัตถุสำหรับเบียดเบียน, เครื่องทำลาย, การตี ๑. วิ. อภินนํ **อภิมาทํ** (การเช่นฆ่า ชื่อว่า อภิมาท) ๒. วิ. อภินนติ เอเตนาติ **อภิมาท** (บุคคลย่อมเช่นฆ่าเบียดเบียนกันด้วยอุบายหรือวัตถุนั้น เหตุนั้น อุบายหรือวัตถุนั้นชื่อว่า อภิมาท), [อภิ + หน ชาติ หีสาย ในความเบียดเบียน + ณ ปัจจัย, อาเทศ หน เป็น ฆาต] ๓. การเช่นฆ่า, กิริยาที่ประหาร วิ. อภินนฺเต ปหฺริยเต **อภิมาท** ปหฺรณกิริยา (อันเขาเช่นฆ่าคือประการ ชื่อว่า อภิมาท ได้แก่ กิริยาที่ประหาร)

อภิมาทิ (ปฺ.) ผู้ทำลาย, ศัตรู, ฆาตกร, โจร วิ. สีเลน อภิมาทเตตฺติ **อภิมาทิ** ทีโส (ผู้ใดยอมทำร้ายโดยปกติ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิมาทิ คือ

โจร), [อภิ + หน ชาติ หีสาย ในความเบียดเบียน + ณ ปัจจัย, แปลง หน เป็น ฆาต ลบ ณ อนุพันธ์]

อภิจฺฉา (อิตฺ.) ความปรารถนาร้าง วิ. อภิเอสํ **อภิจฺฉา** (ความอยากร้าง ชื่อว่า อภิจฺฉา), [อภิ + อิสฺ ชาติ อิจฺฉากนฺตฺส ในความปรารถนาร้างใคร่ + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตฺลึงค์, แปลงที่สุดธาตุเป็น จฉ]

อภิจฺฉิต (ติ.) ความปรารถนา, ความต้องการ, อันเขาต้องการยิ่ง วิ. อภิ อติเรกํ อภิจฺฉิตพฺพนฺติ **อภิจฺฉิตํ** (สิ่งใดอันเขาต้องการเหลือเกิน เหตุนั้นสิ่งนั้นชื่อว่า อภิจฺฉิต), [อภิ + อิสฺ ชาติ + ต ปัจจัย, แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จฉ, *กจ. ๕๒๒ รูป.๔๗๖ ว่า อิสฺยมนฺนโต จฺโฉ วา + อี อาคม*]

อภินฺ (ปฺ.) ผู้เกิดก่อน, วงศ์, ตระกูล วิ. อภิมุขฺ ชเนตฺติ **อภิน** วิโส กุลํ จ (ชนใดเกิดก่อน เหตุนั้น ชนนั้นชื่อว่า อภิน), [อภิ + ชน ชาติ ชนเน ในความเกิด + อ ปัจจัย]

อภินฺปา (อิตฺ.) ตัณหาคอยกระซิบบ ๑. วิ. เอวิเม โหตุติ อภินิวิสนวเสน ชปฺปเตตฺติ **อภินฺปา** *สารตถ.ฎี.๑/๓๓๑* (ตัณหาโดยอ้อมกระซิบบ ด้วยอำนาจความยึดมั่นว่า จะมีแก่เราอย่างนี้ เหตุนั้น ตัณหานั้นชื่อว่า อภินฺปา) ๒. วิ. ตํ มมาติ ปตฺถนาภิกาวนียมนสีเสน ชปฺเปตฺติ **อภินฺปา** (ตัณหาโดยอ้อมกระซิบบ ด้วยมุ่งจะสมใจปรารถนา นี้กว่า สิ่งนี้จึงเป็นของเรา เหตุนั้น ตัณหานั้น ชื่อว่า อภินฺปา), [อภิ + ชปฺ ชาติ ปิหาย ในความปรารถนา + อ ปัจจัย, อา ปัจจัย ในอิตฺลึงค์]

อภินฺปา (อิตฺ.) ๑. อภินฺปา, ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา วิ. ปรสมปตฺติ อภิมุขฺ ฌายติ โลกวเสน จินฺเตตฺติ **อภินฺปา** ปรสมปตฺตีสฺ โลโก,

วิสมโลโกติ อตโถ (ธรรมชาติโดยอ้อมจดจ่อสมบัติผู้อื่น คือเพ่งเล็งด้วยความอยากได้ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อภิขณา ได้แก่ อยากรได้สมบัติผู้อื่น หมายถึง วิสมโลภะ), [อภิ + ฌ ชาติ จินตัย ในความคิด + อ ปัจจัย, ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เสมอกัน คือ ช, ลง อา ปัจจัยอิทธิไชตก คือปัจจัยแสดงความเป็นอิทธิไช] **๒. เพ่งเล็งจดจ่อสมบัติผู้อื่น** วิ. ปรสมปตติ อภิมุข กตวา ฌายตีติ **อภิขณา** (ธรรมชาติโดยจดจ่อสมบัติผู้อื่น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อภิขณา), [อภิ + ฌ ชาติ + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิทธิไช] **๓. กิเลสเป็นเครื่องเพ่งเล็งอยากได้, โลภะ** วิ. อภิขฌายตี ตายาติ **อภิขณา** (บุคคลย่อมอยากได้จัด ด้วยธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อภิขณา) วิ. อภิขฌายัน **อภิขณา** (การเพ่งเล็งอยากได้ ชื่อว่า อภิขณา) วิ. อภิขฌายตีติ **อภิขณา**, โลโก (ภาวะโดยอ้อมเพ่งเล็งอยากได้ เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อภิขณา คือโลภะ), [อภิ + ฌ ชาติ วิจินตเน ในความคิดฟุ้งซ่าน + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิทธิไช] วิ. อภิขฌายเต คิขมตี อภิสงขตี เอตยาติ **อภิขณา** (บุคคลย่อมเพ่งเล็ง อยากรได้ หมายถึงเอา ด้วยธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อภิขณา) แต่ในฎีกา อธิบายว่า อภิ บทหน้า ฌา ชาติ ลุพฺภเน ในความละโมภ ฟังทราบว่าเป็นบทที่มีความหมายที่ออกเงยขึ้น (นิรุพฺห), นัยเดียวกันเช่น **อภิขฌายัน** (การเพ่งจ้องอยากได้จัด) บทนี้ลง ยุ ปัจจัย, อาเทศเป็น อน, **อภิขฌายันโต** (เพ่งจ้องอยากได้จัดอยู่) บทนี้ลง อนต ปัจจัย, **อภิขฌาตา** (ผู้เพ่งจ้องอยากได้จัด) บทนี้ลง ต ปัจจัยในกัตตุสาธนะ, **อภิขฌายี** (ผู้มีปกติเพ่งจ้องอยากได้จัด) ลง ณี ปัจจัย, **อภิขฌมิต์** หรือ **อภิขฌายิต์** (วัตถุ

อันเขาเพ่งจ้องอยากได้จัด) ลง ต ปัจจัยในอรรถกัมมวาทก, แต่บทว่า อภิขฌานัน ฟังเทียบกับศัพท์ว่า อูชฌาน ช่างหน้า

อภิขฌาย (กิ.กิต.) **เพ่งเล็งแล้ว** วิ. อภิขฌายิตวาติ **อภิขฌาย** (เพ่งเล็งแล้ว ชื่อว่า อภิขฌาย), [อภิ + ฌ ชาติ จินตัย ในความคิด + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ปย, แปลง เอ เป็น อา]

อภิขฌาสุ (ปุ.) **ผู้มีอภิขณามาก, คนโลภมาก** วิ. อภิขณา อธิกา อสส อตถิติ **อภิขฌาสุ** (อภิขณา ของบุคคลนั้นมีมาก เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า อภิขฌาสุ), [อาสุ ปัจจัยในตทสสัตถิตทิตตลงหลัง อภิขณา เป็นต้น], นัยเดียวกัน **สีตาสุ** (มีความหนาวมาก) **ธชาสุ** (มีธงมาก) **ทยาสุ** (มีความเอ็นดูมาก) **ปุริสาสุ** (มีบุรุษมาก) สำเร็จรูปเป็น **อภิขฌาสุโก** ก็มีบ้าง ในคำว่า อภิขฌาสุก นี้ ลง ก อาคมซ้ำอีก ด้วยศัพท์ว่า สพฺพโต ในสูตร กจ.๑๗๘ รูป.๒๒๔ **นี้ว่า สพฺพโต โภ,** สำเร็จรูปเป็น **อภิขฌาสุโน, อภิขฌาสุโว** ก็ได้ วิ. อภิขฌายันตีติ **อภิขฌาสุโน, อภิขฌาสุโว** วา (ชนเหล่าใดเพ่งจ้องอยากได้จัด เหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า อภิขฌาสุโน อภิขฌาสุโว ผู้อยากได้จัด) ปรภณฺเท ลุพฺภณสีลาติ อตโถ (ความว่า มีปกติละโมภอยากได้ของคนอื่น), [อภิ + ฌ ชาติ วิจินตเน ในความคิด, ลง อาสุ ปัจจัย ในอรรถกแห่งตสสึละ ด้วยมหาสูตร]

อภิชาติ (ติ.) **มีกำเนิดสูง, ผู้เกิดดียิ่งกว่า, สุภาพบุรุษ** วิ. อภิขเนตีติ **อภิชาติ** (ผู้โดยอ้อมเกิดโดยยิ่งกว่า เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิชาติ), อติชาติ สุตฺตชาติ (คือผู้เกิดแล้วบริสุทธ์ สูงส่ง), [อภิ + ชน ชาติ ชนเน ในความเกิด, ต ปัจจัย ใน ๓ กาล, แปลง น เป็น อ] ปาฐะว่า **อภิขจจ** ก็มีบ้าง เช่น อภิขจจ ขตติย (กษัตริย์ผู้มีพระชาติ

สูงส่ง) ลง ญย ปัจจัยสกัตต์, แปลง ตย เป็น จจ, รัสสะ อา เป็น อ

อภิญา (อิต., กิ.กิต., ต.) ๑. ธรรมที่รู้ยิ่งยวด

(อิต.) วิ. อภิ วิเสสโต วิสิฎฐา อธิกา หุตวา วา ขานาตีติ อภิญา (ธรรมชาติใด ประเสริฐ ยิ่งยวดย่อมรู้ โดยพิเศษ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อภิญา), [อภิ + ญา ธาตุ ญาเณ ใน ความรู้ + อ ปัจจัย + อา ปัจจัย ในอิตถิลีงค์]

๒. รู้ยิ่งแล้ว (กิ.กิต.) วิ. อภิขานิตวาติ อภิญา (รู้ยิ่งแล้ว ชื่อว่า อภิญา), [อภิ + ญา ธาตุ ญาเณ ในความรู้ + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ย, ลบ ย, กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๐ เตสุ วุทธิ เป็นต้น, คล้ายการแปลง นิคหิตกับ ย เป็น ญ, กจ.๓๓ รูป.๕๑ ว่า ส เย จ; กจจาายนตถทีปนี ว่า ลบ ย ด้วยสูตรว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น, ก็ในคำว่า อภิญา นี้ พึงเห็นว่า มีการลบอักษร ย เพื่อการ สวดสะดวง ฉะนั้น จึงสำเร็จรูป ดังตัวอย่างว่า ปฐิสงขาย โยนิโส - ปฐิสงขา โยนิโส, สย อภิญา สจฉิกตวา - สย อภิญา สจฉิกตวา, ปริเยสนาย - ปริเยสนา เป็นต้น ๓. ผู้รู้ยิ่ง, ผู้มี-

ความชำนาญ, ผู้มีอภิญา (ติ.) วิ. อภิขานาตีติ อภิญา กตหตโต (ผู้โดย้อมรู้ยิ่ง เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อภิญา คือผู้มีฝีมือ), [อภิ + ญา ธาตุ อว โทธเน ในความรู้ + กวิ ปัจจัย] วิ. อภิญา อสส อตถิติ อภิญา (อภิญาของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อภิญา), [ณ ปัจจัย]

อภิญาณ (นป.) ลักษณะเป็นเครื่องหมายรู้,

เครื่องหมาย, รอย วิ. อภิ วิเสส ขานาตี เอเตนาตี อภิญาณ ลกขณ (บุคคลย่อมรู้ยิ่งคือ โดยพิเศษ ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อภิญาณ คือลักษณะ), [อภิ + ญา ธาตุ อว โทธเน ในความรู้ + ญ ปัจจัย]

อภิญาต (ติ.) อันเขารู้, ปรากฎ, มีชื่อเสียง วิ. อภิญาตเตติ อภิญาโต วิสสุโต (บุคคลใด อันเขารู้ เหตุนั้น บุคคลชื่อว่า อภิญาต), [อภิ + ญา ธาตุ + ต ปัจจัย]

อภิญาต (กิ.กิต.) รู้ยิ่ง, รู้ยิ่งแล้ว วิ. อภิวิเสเสน ขานิตุนาตี อภิญาต (รู้แล้ว โดยพิเศษยิ่ง ชื่อว่า อภิญาต), [ญา ธาตุ + ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ย กจ.๕๕๗ รูป.๖๔๑ ว่า สพเพหิ ตุนทีน โย, ตัวอย่างเช่น สย อภิญาต กมฺพทิสัยย วินย.๔/๑๑/๑๔ (เรารู้ยิ่งเอง จะพึง อ้างใครเล่า)]

อภิญาต (ติ.) พึงรู้ยิ่ง, ควรรู้ยิ่ง วิ. อภิขานิตุ อรหตีติ อภิญาต (สิ่งใดควรเพื่อจะรู้ยิ่ง เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อภิญาต), [อภิ + ญา ธาตุ อวคเมน ในความรู้ + ษยณ ปัจจัย, แปลง อา เป็น เอ, ช้อน ย]

อภิญาต (อิต.) ยกย่องอย่างยิ่ง, สรรเสริญ วิ. อภิญาตวิยเต อภิญาตนา (อันเขายกย่องยิ่งกว่า ชื่อว่า อภิญาตนา), [อภิ + ญา ธาตุ ญาตย ในความ ชมเชย + ญ ปัจจัย + อา ปัจจัย ในอิตถิลีงค์]

อภิญาต (ติ.) ชมเชยอยู่, สรรเสริญอยู่ วิ. อภิญาตตีติ อภิญาตโต (ผู้คนที่ชมเชยอยู่ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิญาต), [อภิ + ญา ธาตุ ญาตย ในความชมเชย + อนต ปัจจัย], คำว่า อภิญาตนาโน (ชมเชยอยู่) ก็นัยนี้, ในกรรมวาจก เป็น อภิญาตวิมาโน (ผู้อันเขาสรรเสริญอยู่) ลง มาณ ปัจจัย

อภิญาต (ติ.) สิ่งควรชมเชย, ผู้อันเขาพึง ชมเชย วิ. อภิญาตวิตพพนตี อภิญาตนิย (สิ่งใด อันเขาพึงชมเชย เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อภิญาตนิย), [อภิ + ญา ธาตุ อภิญาตเน ในความ

ชมเชย + อนีย ปัจจย] นัยเดียวกัน **อภิตถเวทย์**
(สังคหชมเชย) ฆยณ ปัจจย

อภิตถวิตถวา (กิ.กิต.) **ชมเชยแล้ว, สรรเสริญแล้ว** วิ. อภิตถวิตถาติ **อภิตถวิตถวา** (อภิตถวิตถวา แปลว่า ชมเชยแล้ว), [อภิ + ถุ ธาตุ อภิตถวเน ในความชมเชย + ตวา ปัจจย]

อภิตถุต (ติ.) **อันเขาชมเชยแล้ว, อันเขาเชยชมแล้ว** วิ. อภิตถวิตถาติ **อภิตถุต, อภิตถวิต** (ผู้ใดอันเขาชมเชยแล้ว เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อภิตถุต, อภิตถวิต), [อภิ + ถุ ธาตุ อภิตถวเน ในความชมเชย + ต ปัจจย], นัยเดียวกัน **อภิตถุตติ** ลง ติ ปัจจย

อภิโทส (ป.) **ความเริ่มแห่งราตรี, พลบค่ำ, เวลาเย็น ๑. ความเริ่มต้นแห่งราตรี** วิ. โทสยารตติยา อารมโห **อภิโทส** ปโทส ปชมยาโม (ความเริ่มต้นแห่งโทสกาล คือราตรี ชื่อว่า อภิโทส ได้แก่ พลบค่ำ คือปฐมยาม) **๒. สมัยให้หยุดทำงาน** วิ. อภิทุสสนติ ยตถ สพพกมมานีติ **อภิโทส** (การงานทั้งปวง ถูกประทุษร้าย ในกาลใด เหตุ นั้น กาล นั้น ชื่อว่า อภิโทส), [อภิ + ทุส ธาตุ ทุสสนเน ในความประทุษร้าย + ณ ปัจจย]

อภิธมม (ป.) **อภิธรรม ๑ ธรรมอันยิ่งเกิน, ธรรมอันประเสริฐ** วิ. อภิ อติเรโก ธมโม **อภิธมโม** (ธรรมอันยิ่งเกิน ชื่อว่า อภิธมม), อภิ วิเสโส วิสิญฺโฐ วา ธมโม **อภิธมโม** (อีกนัยหนึ่ง ธรรมอันประเสริฐพิเศษ ชื่อว่า อภิธมม), [อภิ + ธร ธาตุ ธารณ ในความทางไว้ + รมม ปัจจย] **๒. ที่ซึ่งมีธรรมอันยิ่งเกิน, อภิธรรมปิฎก, ธรรมอันเหนือขึ้นไปจากพระสูตรและพระวินัย** วิ. อภิ อติเรโก ธมโม เอตถาติ วา **อภิธมโม**, (อีกนัยหนึ่ง ธรรมอันยิ่งเกินมีอยู่ในที่นี้ เหตุ นั้น

ที่นั่น ชื่อว่า อภิธรรม), ธมม ในนัยนี้หมายถึง บาลี ฉะนั้นใน สงเขปวณณาฎีกา จึงอธิบายว่า สุตตนวินยาศิกา ปาฬิตี อตโถ (คำว่า บาลี คือ บาลีที่เกินจากพระสูตรและพระวินัย) **๓. อภิธรรมปิฎก** วิ. นิพพญญิตปรมตถภาเวน อภิ วิสิญฺฐา ธมมา เอตถาติ **อภิธมโม** อภิธมมปิฎก (ธรรมทั้งหลายอันประเสริฐยิ่ง เพราะความเป็นปรมตถธรรมนำออกจากวิญญ มีอยู่ในปิฎกนั้น เหตุ นั้น ปิฎก นั้น ชื่อว่า อภิธมม คือ อภิธมมปิฎก)

อภิธมมตถสงคห (ป.) **คัมภีร์อภิธัมมตถสงคห, คัมภีร์ที่รวบรวมเนื้อความแห่งพระอภิธรรม** วิ. อภิธมเม วุตตา อตถา **อภิธมมตถา** (เนื้อความอันท่านกล่าวไว้ในพระอภิธรรม ชื่อว่า อภิธมมตถ), **บทนี้เป็น มชฺเฌโลปตปฺปริสสมาส** วิ. อภิธมมตถา สงคยหนติ เอตถาติ **อภิธมมตถสงคห**, อภิธมมตถา สงคยหนติ เอเตนาติ วา **อภิธมมตถสงคห**, ปกรณ. **อภิธมมตถสงคโห** วา, คนโถ. (เนื้อความอันท่านกล่าวไว้ในพระอภิธรรม อันท่านรวบรวมไว้ในที่นั่น เหตุ นั้น ที่นั่น ชื่อว่า อภิธมมตถสงคห, อีกนัยหนึ่ง เนื้อความอันท่านกล่าวไว้ในพระอภิธรรม อันท่านรวบรวมไว้ ด้วยสิ่งนั้น เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อภิธมมตถสงคห ได้แก่ ปกรณ หรือ คัมภีร์ชื่อ อภิธมมตถสงคห)

อภิธาน (นป.) **ชื่อ, คำกล่าว, คำเรียก, คำเป็นเครื่องเรียก** วิ. อภิธียเต ภาสียเต เอเตน อตโถติ **อภิธาน** (ความหมายอันบุคคลย่อมกล่าวเรียก ด้วยสิ่งนั้น เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อภิธาน), [อภิ + ธา ธาตุ กถเน ในความกล่าว + ญ ปัจจย กจ. ๕๔๘ รูป.๕๔๗ ว่า กตตุกรณปเทเสสุ จา]

อภิธายก (ติ.) **ผู้กล่าว, บอก** วิ. อภิธายติ ภาสตีติ **อภิธายก** (ธรรมชาติใดบอกกล่าว เหตุ นั้น

ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อภิธายก), [อภิ + ธา ธาตุ ภาสเน ในความกล่าว + ญฺ ปัจจย, แปลง อา เป็น อาย]

อภิเชยย (ติ.) อันเขากล่าว, ชื่อ, คำพูด, นาม วิ. อภิธิยเต ภาสียเตติ **อภิเชยโย** (ชื่อใดอันเขากล่าว เหตุนั้น ชื่อนั้น ชื่อว่า อภิเชยย), [อภิ + ธา ธาตุ ภาสเน ในความกล่าว + ญย ปัจจย, แปลง ญย กับที่สุดธาตุเป็น เอยย กจ.๕๔๔ รูป. ๕๕๖ ว่า วทมทคมฺยฺชครหาการที่หิ] วิ. อภิธาทพฺ กเถตพฺพนติ **อภิเชยโย** (คำใดอันเขาฟังกล่าว เหตุนั้น คำนั้นชื่อว่า อภิเชยย), [อภิ + ธา ธาตุ ภาสเน ในความกล่าว + ษยญฺ ปัจจย + แปลง อา เป็น เอ, ช้อน ย]

อภิษนฺท (นปฺ.) การยินดียิ่ง, ความชื่นชอบ, ความชอบใจ วิ. อติวิย นนฺทียเตติ **อภิษนฺท** (อภิ + นนฺท ธาตุ นนฺทเน ในความยินดี + ยฺ ปัจจย)

อภิษย (ปฺ.) การนำไปยิ่ง, การนำไปเฉพาะ. การแสดงท่าทาง, การแสดงละคร, การแสดง กล วิ. ปสฺสนตานิ อภิษฺ นยฺ นปานิ **อภิษโย** (การแสดงต่อหน้าผู้ชม ชื่อว่า อภิษย), [อภิ + นิ ธาตุ ปาปฺนเน ในความให้ถึง + อ ปัจจย]

อภิษว (ติ.) ใหม่, สด, หนุ่ม, อันเขาเชยชม, ยกย่อง, สรรเสริญ วิ. อภิษวียเตติ **อภิษโว** นฺตโน (สิ่งใดอันเขาเชยชม เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อภิษว คือใหม่), [อภิ + นฺ ธาตุ ฤติยฺ ในความ สรรเสริญ + อ ปัจจย], **อภิษโต ปสฺตโถ นโว อภิษโว** (อันเขาชมเชย สรรเสริญ ใหม่ ยกย่อง)

อภิษปฺผลติ (อิตฺ.) ความสำเร็จ, เผล็จผล วิ. อภิษปฺชชฺนํ **อภิษปฺผลติ** (ความสำเร็จ ชื่อว่า อภิษปฺผลติ), [อภิ + ปท ธาตุ + ติ, แปลง

ป เป็น ผ ด้วย จ ศัพท์ในสูตร กจ.๒๐ รูป.๒๗ ว่า โท ธสฺส จ]

อภิษปฺพน (ติ.) สำเร็จแล้ว, ปรากฏขึ้นแล้ว, ยังการกระทำให้ถึง วิ. กุริยํ นิปฺวาเทตติ **อภิษปฺพน** (สิ่งใดยังการกระทำให้ถึง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อภิษปฺพน), [อภิ + นิ + ปท ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + ต ปัจจย]

อภิษปฺพาทน (นปฺ.) ผลสำเร็จ, การให้ผล, ผล, เผล็ดผล วิ. อภิษปฺวาเทตติ **อภิษปฺพาทน** (ภาวะใดยังการกระทำให้ถึงเฉพาะ เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อภิษปฺพาทน), [อภิ + นิ + ปท ธาตุ คติมฺหิ ในความไป + ฌ ปัจจย ในอรรถแห่งการิต (ให้) + ยฺ ปัจจย]

อภิษมฺมท (นปฺ.) การขจัด, การบรรเทา, การ ย่ำยี วิ. อภิษมฺมทียเตติ **อภิษมฺมท** (อันเขาอย่ายี่ ชื่อว่า อภิษมฺมท), [อภิ + นิ + มท ธาตุ มทฺทเน ในความอย่ายี่ + ยฺ ปัจจย]

อภิษโรปน (นปฺ.) การยกขึ้นเฉพาะ, การยกขึ้น วิ. อภิษโรปิยเตติ **อภิษโรปน** (อันเขายกขึ้นเฉพาะ ชื่อว่า อภิษโรปน), เช่น วิตกฺกสฺส อภิษโรปนลกฺขณํ, อารมฺมฌ จิตตสฺส อโรปนนฺติ อตฺโถ (วิตกมีลักษณะยกขึ้นเฉพาะ, หมายถึง ยกจิตขึ้นอารมณ์), [อภิ + นิ + รุป ธาตุ โรปนเน ในความยก + ยฺ ปัจจย, พทฺธิ อฺ เป็น โอ, แปลง ยฺ เป็น อน]

อภิษวิสุต (กิ.กิตฺ.) หยั่งลงแล้ว, ใส่ใจแล้ว, พิจารณาแล้ว, ตั้งอยู่แล้ว, ประดิษฐานแล้ว, ประารภแล้ว วิ. อภิษวิสิตฺวาติ **อภิษวิสุต** (หยั่งลงแล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า อภิษวิสุต), [อภิ + นิ + วิส ธาตุ ปเวสเน ในความเข้าไป + ตฺวา ปัจจย, แปลง ตฺวา เป็น ปย, แปลง ยฺ เป็น ส (ยสฺส ปุพฺพรูปตฺ)]

อภินิวิสัย (นปฺ.) ความยึดมั่น, ความใส่ใจ
 วิ. อภินิวิสัยเต อภินิวิสัย (อันเขายึดมั่น ชื่อว่า
 อภินิวิสัย), [อภิ + นิ + วิส ชาติ ปเวสเน ใน
 ความเข้าไป + ญ ปัจจย]

อภินิเวส (ปฺ.) ความยึดมั่น, ความโน้มแน่ว,
 ความประสงค์ วิ. นิจจาทิวเสน อภินิวิสตีติ
 อภินิเวโส, มิจฉาภินิเวโส, อตตโน วา กम्म-
 กรณตปผลานุกาเวน สงฺขารเสสุ ทฬหค-
 คาโ (ภาวะใดเข้าไปยึดติดด้วยความเป็นของ
 เทียงแท้เป็นต้น เหตุนั้น ภาวนั้น ชื่อว่า อภินิเวส,
 ได้แก่ การยึดถือผิด หรือการถือมั่น ในสังขาร
 ทั้งหลาย ด้วยอาการคือการทำกรรมและเสวย
 ผลกรรมนั้นของตน), [อภิ + นิ + วิส ชาติ ปเวสเน
 ในการเข้าไป + ญ ปัจจย และพหุทธิ อี เป็น เอ]
 กตถจิ ปน อภินิเวสตี อนุปปเวโส, อารมโภ,
 วิปสสนาภินิเวสตีอาทิ อตโธ (แต่ในบางแห่ง
 คำว่า อภินิเวส หมายถึง การเข้าไป การเริ่ม
 หมายความว่า การเริ่มวิปัสนาเป็นต้น)

อภินิเวสน (นปฺ.) ความยึดมั่น, ความใส่ใจ
 วิ. อภินิเวสน อภินิเวสน (ความยึดมั่น ชื่อว่า
 อภินิเวสน), [อภิ + นิ + วิส ชาติ ปเวสเน ใน
 ความเข้าไป + ญ ปัจจย, แปลง อี เป็น เอ]

อภินิสฺสฏ (ติ.) หนีไป, สลัดออก, สลัดแล้ว
 วิ. อภินิสฺสริตถาติ อภินิสฺสฏ (ภาวะใด สลัด
 แล้ว เหตุนั้น ภาวนั้น ชื่อว่า อภินิสฺสฏ), [อภิ +
 นิ + สร ชาติ คติจินตาสู ในความไปและ
 ความคิด + ต ปัจจย] (สุโพธาลังการมัญชรี,
 ๒๕๖/๕๑๗)

อภินิหาร (ปฺ.) การนำออก, ความปรารถนา
 ที่ตั้งใจจริง, ปรณิธาน, อำนาจบุญที่สร้างสมไว้,
 อำนาจเหนือปรกิตธรรมดา วิ. อภินิหารยเต
 อภินิหาร (อันเขานำออก ชื่อว่า อภินิหาร),

[อภิ + นิ + หร ชาติ หรณ ในความนำไป + ญ
 ปัจจย]

อภินิหารณ (ปฺ.) การนำออก, ความปรารถนา
 ที่ตั้งใจจริง, ปรณิธาน, อำนาจบุญที่สร้างสมไว้
 อภินิหารยเต อภินิหารณ (อันเขานำออก ชื่อว่า
 อภินิหาร), [อภิ + นิ + หร ชาติ หรณ ในความ
 นำไป + ญ ปัจจย, แปลงเป็น อน, แปลง น เป็น
 ณ]

อภิปสิทธิ (อิตฺ.) ความสำเร็จ, ความปรากฏ,
 ความชำนาญ วิ. อภิปสิชฌน อภิปสิทธิ (อภิ +
 ป + สิธ ชาติ สฺสิทธิมิหิ สฺราธเน วา ใน
 ความสำเร็จด้วยดี หรือในความยินดี + ติ
 ปัจจย)

อภิปฺสนน (ติ.) อันเลื่อมใสยิ่ง, อันผ่องใสยิ่ง
 วิ. อภิปฺสตีตถาติ อภิปฺสนโน (ผู้ใดเลื่อมใส
 แล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิปฺสนน), [อภิ + ป
 + สท ชาติ วิสฺรณคตยวสาเนสุ ในความชำนาญ
 และที่สุด + กต ปัจจย, แปลง ต เป็น น, ซ้อน
 น]

อภิกวน (นปฺ.) การครอบงำ, การกดขี่, ความ
 ครอบงำ, ความกดขี่ วิ. อภิกูยเต อภิกวน (อัน
 เขาครอบงำ ชื่อว่า อภิกวน), [อภิ + ภู ชาติ
 สตตาย ในความมีความเป็น + ญ ปัจจย, แปลง
 อุ เป็น โอ แปลง โอ เป็น อว และแปลง ญ เป็น
 อน] นัยเดียวกันเช่น **อภิกโว** (ผู้มีอำนาจ, ผู้
 ครอบงำ) อ ปัจจย, **อภิกวนฺโต** (ครอบงำอยู่)
 ลง อนต ปัจจยในอรรถกถัตตฺวาก เป็นปัจจุบัน
 กาล

อภิกวิตพพ (ติ.) อันเขาครอบงำ วิ. อภิกูยเต
 อภิกูยิตถ อภิกูยิสฺสเตติ อภิกวิตพพ (สิ่งใดอัน
 เขาครอบงำอยู่ ครอบงำแล้ว จักครอบงำ เหตุนั้น
 สิ่งนั้นชื่อว่า อภิกวิตพพ), [ภู ชาติ สตตาย ใน

ความมีความเป็น + ตพพ ปัจจัย กจ.๕๔๐ รูป.
๕๔๕ ว่า ภาวณเมสุ ตพพานียา + อี อาคม กจ.
๖๐๕ รูป.๕๔๗ ว่า ยถาคมนิการิ, รัสสะ อุ เป็น
อุ พฤทธิ อู เป็น โอ กจ.๔๘๕ รูป.๔๓๔ ว่า อยเ
ณสุ จา, แปลง โอ เป็น อว กจ.๕๑๓ รูป.๔๓๕
ว่า โอ อว สเร, นำไปประกอบกัน กจ.๑๑ รูป.
๑๔ ว่า นเย ปริ ยุตเต]

อภิภวิตู (ติ.) ผู้ครอบงำผู้อื่น, ผู้ปกครอง,
ผู้ชนะ วิ. อภิภวตีติ อภิภวิตา, ปริ อภิภวนโต โย
โกจิ (ผู้ใดยอมครอบงำ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิภ
วิตา ได้แก่ คนใดคนหนึ่งครอบงำผู้อื่น), [อภิ +
ภู ชาติ + ตู ปัจจัย]

อภิภวนีย (ติ.) อันเขาครอบงำ, ครอบครอง,
พิงชนะ วิ. อภิภวเต อภิภวียตถ อภิภวียสเสตติ
อภิภวนีย (สิ่งใดอันเขาครอบงำอยู่ ครอบงำแล้ว
จักครอบครอง เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
อภิภวนีย), [อภิ + ภู ชาติ สดตาย ในความมี
ความเป็น + อนีย ปัจจัย, รัสสะเป็น อุ แปลง
เป็น อว], บทนี้เป็นวิเศษณะ บัณฑิตพิงนำไป
ประกอบกับศัพท์ว่า ปุริส กณณา จิตต เป็นต้น

อภิภายตน (นป.) ๑. ฌาน, ภาวะมีบิภกรรม
หรือญาณเป็นเหตุ วิ. อภิภวตีติ อภิภุ, ปริกมม
ณาน วา (ภาวะโดยยอมครอบงำ เหตุนั้น ภาวะ
นั้นชื่อว่า อภิภุ ได้แก่บิภกรรม และญาณ),
เพราะเป็นนปุงสกลิงค์จึงรัสสะ วิ. อภิภุ आयตน
เอตสชาติ อภิภายตน, ฌาน (บิภกรรมหรือญาณ
เป็นเหตุแห่งภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า
อภิภายตน คือ ฌาน) พหุ พ. พีหิสมาส
๒. ฌานที่มีอารมณ์ที่จะพิงครอบงำเป็นเหตุ
วิ. อภิภวิตพพ์ วา อารมณสงขาต आयตน
เอตสชาติ อภิภายตน (วัตถุกล่าวคืออารมณ์ อัน
จะพิงครอบงำ เป็นเหตุ แห่งฌานนั้น เหตุนั้น

ฌานนั้นชื่อว่า อภิภายตน) ๓. ฌานที่เป็นทั้ง
การครอบงำและเป็นเหตุ วิ. อารมณณภิกวนโต
อภิภุ จ ต आयตนณจ โยคิโน สุขวิเสสาน
อธิภุจानภาวโต มนายตนธมมายตนภาวโต วา
ติปิ สสมปยุตต์ ฌาน อภิภายตน (ฌานพร้อมทั้ง
สัมปยุตธรรม ชื่อว่า อภิภายตน เพราะอรรถว่า
เป็นการครอบงำ เพราะครอบงำอารมณ์ด้วย
ฌานนั้นเป็นเหตุ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความสุข
พิเศษของพระโยคีด้วย หรือเพราะความเป็น
มนายตนและธรรมายตน)

อภิภาว (ป.) ภาวะที่ให้เจริญยิ่ง, การครอบงำ
วิ. อภิภาวเตตี อภิภาว (ภาวะโดยยอมยั้งให้
เจริญ เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อภิภาว), [อภิ +
ภู ชาติ อภิภาว ในความครอบงำ + ณ ปัจจัย]

อภิภุยุย (กิ.กิต.) ครอบงำ, ท่วมทับ, บังคับ,
ข่มขืนแล้ว วิ. อภิภวิตวาติ อภิภุยุย (ครอบงำ
แล้ว ชื่อว่า อภิภุยุย), [อภิ + ภู ชาติ สดตาย ใน
ความมีความเป็น + ตวา ปัจจัย แปลงเป็น ย,
กจ.๕๔๗ รูป.๖๔๑ ว่า สพเพหิ ตุนาทีน โย,
รัสสะ อุ และซ้อน ย] นัยเดียวกัน อธิภุยุย, อธิ
บทหน้า

อภิภุยุยมาน (ติ.) ถูกครอบงำอยู่, อันกิเลส
เป็นต้นครอบงำอยู่ วิ. อภิภวียเตตี อภิภุยุยมาโน
อภิภุยุยมาโน (ผู้ใดอันกิเลสเป็นต้นครอบงำ เหตุ
นั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิภุยุยมาน), [อภิ + ภู ชาติ สด
ตาย ในความมีความเป็น + ย ปัจจัย + มาน
ปัจจัย, รัสสะ อุ, ซ้อย ย]

อภิภุ (ป.) ผู้เป็นยิ่ง, พระพุทธเจ้า, ผู้ยิ่งใหญ่,
อัสถุญญสัตว์ วิ. อภิภวิตวา ภาวตีติ อภิภุ อสถุญ
สโต (ผู้ใดเป็นใหญ่เหนือผู้อื่น เหตุนั้น ผู้นั้น
ชื่อว่า อภิภุ คืออัสถุญญสัตว์) เช่น อภิภุ อภิภุโต
มณฺณติ (ยอมสำคัญอัสถุญญสัตว์ว่าเป็นอัสถุญ

สัตว์) ก็ โส อภิภาวิ? จตตารุ ชนธ อรูปิโน (ถามว่า ครอบงำอะไร ตอบว่า ครอบงำพวกอรูปพรหมทั้ง ๔) *สัททนีติ ปทมาลา (ฉบับ แปล หน้า ๒๖๘ ว่า)* อถวา อภิภาวตีติ **อภิภู**, ปเรสมภิภาวิตาโย โภจ (อีกนัยหนึ่ง ผู้โดยย้อมยิ่งใหญ่เหนือผู้อื่น เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิภู, ได้แก่ ผู้ใดผู้หนึ่งที่เป็นใหญ่เหนือผู้อื่น) นามปณตติยั วา สีชีสมมาสมพุทธสส สวากภูโต ภิกขุ, วิเสสโต ปน ตถาคโตเยว อภิภู (อีกนัยหนึ่ง คำว่า อภิภู ใช้เป็นนามบัญญัติเป็นชื่อเฉพาะ ได้แก่ภิกษุสาวกของพระสีชีสัมมาสัมพุทธเจ้า), แต่โดยพิเศษ อภิภู หมายถึง พระตถาคตนั่นเอง) วุตตถเหตุ ภาควตา ตถาคโต ภิกขเว อภิภู อนภิภูโต อณตตฤทโสวสวตตีติ, เกจิ ปน อภิภู นาม สหสโส พรหมาดิวทนต์ (สมดังที่พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ในว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคต เป็นใหญ่เหนือบุคคลอื่น ไม่มีใครที่จะสามารถเอาชนะได้ เป็นผู้เห็นทุกสิ่งทุกอย่าง และสามารถโน้มน้าวให้ผู้อื่นคล้อยตามได้อย่างแท้จริง, ส่วนอาจารย์บางท่านกล่าวว่า อภิภู หมายถึง ท้าวสหัสพรหม), [อภิ + ภู ชาติ + กวิ ปัจจัย] ปเร อภิภาวตีติ คุณนอชโณตถฤติ อธิโก ภาวตีติ **อภิภู** (ผู้โดยย้อมครอบงำผู้อื่น คือยิ่งใหญ่เหนือผู้อื่นด้วยคุณเหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิภู)

อภิมาน (บุ.) ๑. **อภิมานะ**, การถือตัวอย่างยิ่ง, ความสำคัญตัว วิ. อภิ วิเสสโต มาเนตีติ **อภิมาโน** อหังกาโร (ผู้ใดถือตัวอย่างยิ่ง หรือโดยพิเศษ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิมาโน), [อภิ + มาน ชาติ ปุชาຍ ในความบูชา + อ ปัจจัย] ๒. **มานะจัด**, ถือตัวอย่างยิ่ง, ถือตัว, จองทอง วิ. อตตานัน อภิมนตติ เอเตนาตีติ **อภิมาโน** คพโพ (บุคคลย้อมสำคัญตนด้วยกิเลสนั้น เหตุุนั้น

กิเลสนั้นชื่อว่า อภิมาน คือการจองทอง), [อภิ + มน ชาติ ญาณ ในความรู้ + ณ ปัจจัย]

อภิमार (ติ.) **โจร, นักปล้น, ผู้ทำลาย, นายขมังธนูผู้มั่งทำลาย** วิ. อภิคนตวา มาเรสสนตีติ **อภิมารา** (นายขมังธนูเหล่าใด อันเขาใช้ให้เจาะจงไปฆ่า เหตุุนั้น นายขมังธนูเหล่านั้นชื่อว่า อภิमार), วิ. อภินิสิตวา ธนุนา มาเรตีติ **อภิมารา** (นายขมังธนูเหล่าใด อันเขาใช้ให้หลบชุ่มยิงให้ตายด้วยธนู เหตุุนั้น นายขมังธนูเหล่านั้น ชื่อว่า อภิमार), [อภิ + มร ชาติ ปาณจาเค ในการเสียชีวิต + ณ ปัจจัย]

อภิยาจิต (ติ.) **อ้อนวอนแล้ว, ถูกอ้อนวอนแล้ว, ผู้อ้อนวอนแล้ว** วิ. อภียาจียิตถาติ **อภิยาจิต**, อาทรคารเวน ยาจิต, อภิมุขั วายาจิต, อนุตตร กตวา ยาจิต, อุททิสส วายาจิต, ครุตร กตวา ยาจิตติ อตโธ (ผู้ใดอ้อนวอนแล้ว เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภียาจิต, หมายความว่า ขอโดยเคารพเอื้อเฟื้อ, ขอต่อหน้า, ทำให้ไม่มีใครยิ่งกว่าแล้วขอ, หรือเจาะจงขอ, ทำความเคารพแล้วขอ), [อภิ + ยาจ ชาติ ยาจเน ในความขอ + ต ปัจจัย + อี อากม] แต่ใน *มณีสารมณชูลาฎีกา* ว่า อภียาจิตนติ วิเสเสน อติสเสน สกกจจมาทเรน วา อภิมุขเน วา หุตวา ยาจิตนติ (คำว่า อภียาจิต หมายถึง การขอโดยเป็นผู้มีความเคารพเอื้อเฟื้ออย่างพิเศษยิ่ง หรืออยู่ต่อหน้า)

อภิยาต (ติ.) **ผู้ไปเฉพาะ, ผู้ไปปราบปราม, ผู้ไปต่อสู** วิ. อภियนต์ตีติ **อภิยาตา** (ชนเหล่าใดไปปราบปราม เหตุุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า อภิยาต), [อภิ + ยา ชาติ คติปาปุณเส ในความไปความถึง + ต ปัจจัย] นัยเดียวกันเช่น **อภิยาตุ** บทนี้ลง ตุ ปัจจัย เป็นต้น

อภิยุษฺมิต (ติ.) ต่อสู้, โต้เถียง, ฆ่าฟัน, ทะเลาะ
 วิ. อภิยุษฺมิตติ อภิยุษฺมิตโต (ผู้ใดต่อสู้แล้ว เหตุนั้น
 ผู้นั้น ชื่อว่า อภิยุษฺมิต), [อภิ + ยุชฺ ชาติ สมปหาระ
 ในความต่อสู้ + ย ปัจจัยในหมวด ทิว ชาติ + อิ
 อาคม + ต ปัจจัย เป็นกัตตุวาจก, แปลง ฐย
 เป็น ชุม] หรือสำเร็จรูปเป็น **อภิยุทธ** แปลง ต
 เป็น ฐ, แปลง ฐ เป็น ท

อภิโยค (ปุ.) ประกอบ, แต่งขึ้น, ประชุม,
 พยายาม, กระทำ วิ. อภิ ปุนปุณฺ โยโค อภิโยโค,
 วายาโม (การประกอบรำไป ชื่อว่า อภิโยค คือ
 ความเพียร), [อภิ + ยุชฺ ชาติ โยเค ในความ
 ประกอบ + ณ ปัจจัย]

อภิรต (ติ.) ความยินดียิ่ง, อภิรมย์, ผู้ยินดียิ่ง
 วิ. อภิรตตีติ อภิรโต (ธรรมชาติโดยอ้อมยินดียิ่ง
 เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อภิรต), [รมฺ ชาติ
 รมณ ในความยินดี + ต ปัจจัย, ลบที่สุดชาติ]

อภิรติ (อิต.) ความยินดียิ่ง วิ. อภิ อติเรก รมณฺ
อภิรติ (ความยินดียิ่งเกิน ชื่อว่า อภิรติ), [อภิ +
 รมฺ ชาติ กีฬาย ในความเล่น + ต ปัจจัย]
 วิ. อภิวิเสเสน รมิตพพาติ อภิรติ (ภาวะใดอัน
 เขาพึงยินดีพิเศษยิ่ง เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า
 อภิรติ), [อภิ + รมฺ ชาติ + ต ปัจจัย]

อภิรทฺ (ติ.) ผู้พอใจ, ถูกใจ, ยินดียิ่ง, ชื่นบาน
 วิ. อภิรธาธิตถาติ อภิรทฺโ (ผู้ใดยินดีแล้ว
 เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ยินดีแล้ว), [อภิ + ราช ชาติ
 อาราธเน ในความยินดี + ต ปัจจัย, แปลง ต
 เป็น ฐ, แปลงที่สุดชาติเป็นพยัญชนะสังโยคที่ ๓
 คือ ท, รัสสะ อา เป็น อ], นัยเดียวกัน อภิรทฺธิ
 (ความยินดียิ่ง) ตี ปัจจัย

อภิรทฺธิ (อิต.) ความพอใจ, ความยินดียิ่ง
 วิ. อภิรธาณฺ อภิรทฺธิ (ความพอใจ ชื่อว่า
 อภิรทฺธิ), [อภิ + ราช ชาติ สฺสิทฺธิ ใน

ความสำเร็จ + ตี ปัจจัย, แปลง ต เป็น ฐ, แปลง
 ฐ ตัวหน้าเป็น ท, รัสสะ อา เป็น อ]

อภิรมฺ (กิ.กิต.) ยินดีแล้ว วิ. อภิรมิตวาติ อภิ
รมฺ (อภิรมฺ แปลว่า ยินดีแล้ว), [อภิ + รมฺ
 ชาติ รมณ ในความยินดี + ตวา ปัจจัย, แปลง
 ตวา เป็น มม, ลบที่สุดชาติ] วิ. อภิรมิตพพนติ
อภิรมฺ (สิ่งใดอันเขาพึงยินดี เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อ
 ว่า อภิรมฺ), [อภิ + รมฺ ชาติ รมณ ในความ
 ยินดี + ย ปัจจัย, แปลง ย เป็น ม (บุพพรูป)]

อภิราม (ติ.) วิหารน่ายินดียิ่ง, เป็นที่พอใจยิ่ง,
 งดงามยิ่ง วิ. อติสเยน รมิตพโพติ อภิราม โย
 วิหาโร (วิหารใด อันบุคคลพึงยินดียิ่ง เหตุนั้น
 วิหารนั้นชื่อว่า อภิราม), [อภิ + รมฺ ชาติ รมณ
 ในความยินดี + ณ ปัจจัย ใช้เป็นกัมมสาธนะ,
 พฤทธิ อ ที่ ร เป็น อา] นัยเดียวกันเช่น
 อภิรมณฺ ลง ยุ ปัจจัย ในอรรถภาวสาธนะ

อภิรูป (ติ.) มีรูปร่าง, งาม วิ. อภิรูปฺ เอตสชาติ
อภิรูป (รูปร่างของคนนั้นมีอยู่ เหนุนั้น คนนั้น
 ชื่อว่า อภิรูป), [ณ ปัจจัย ในตทิสสัดถัตถิต]
 วิ. อธิกํ รูปํ อสชาติ อภิรูปา (รูปร่างยิ่งของหญิง
 นั้นมีอยู่ เหตุนั้น หญิงนั้นชื่อว่า อภิรูปา), พหุพ
 พิหิสมาส, วิ.

อภิรุตฺวา (กิ.กิต.) ขึ้นแล้ว, งอกขึ้นแล้ว
 วิ. อภิรุตฺวานาติ อภิรุตฺวา (อภิรุตฺวา แปลว่า
 ขึ้นแล้ว), [รฺห ชาติ ชนเน ในความเกิด +
 ตวา ปัจจัย, ทีฆะ อุ เป็น อุ]

อภิลาป (ปุ.) ถ้อยคำ, การร้องเรียก, คำร้อง
 เรียก ๑. คำอันเขากล่าว, คำที่กล่าว วิ.
 อภิลาปตตีติ อภิลาโป (คำใดอันเขากล่าว
 เหตุนั้น คำนั้นชื่อว่า อภิลาป), วิ. อภิลาปตีติ วา
อภิลาโป, อตถาภิมิโข หุตฺวา ตํ วทตีติ อตโถ,
 จิตตชสททคตอกฺขรสนฺนิเวสกโม (อีกนัยหนึ่ง

ภาวะที่กล่าวออกมา เหตุฉะนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อภิลाप, หมายความว่า ผู้ที่ประสงค์ความหมาย กล่าวคำนั้นออกมา, ได้แก่ กระบวนประชุมแห่ง อักษรที่ประกอบเป็นเสียงเกิดจากใจ), [อภิ + ลป ธาตุ กถเน ในความกล่าว + ณ ปัจจัย]

๒. การกล่าว, คำอันเขากล่าว วิ. อภิลวณํ **อภิลาโป** (การกล่าว ชื่อว่า อภิลाप), [อภิ + ลู ธาตุ ฉพเน ในความตัด ณ ปัจจัย, รัสสะ อุ แปลงเป็น อว, แปลง ว เป็น ป, ทีฆะ อ ที่ ล เป็น อา] วิ. โย สทโท ชเนน อภิลปิยติ กถียติ อิติ ตสฺมา โส สทโท **อภิลาโป** (ศัพท์ใด อันชน กล่าว เหตุฉะนั้น ศัพท์นั้น ชื่อว่า อภิลाप), [อภิ + ลป ธาตุ กถเน ในความกล่าว + ณ ปัจจัย กจ.๕๒๘ รูป.๕๗๗ ว่า วิสฺรุชฺพทาทีโต ณ]

อภิลาว (ป.) การเกี่ยว, การตัด, การเก็บเกี่ยว วิ. อภิลวณํ **อภิลาว** ลวณํ (การเกี่ยว ชื่อว่า อภิลาว), [อภิ + ลู ธาตุ ฉพเน ในความตัด + ณ ปัจจัย]

อภิลาส (ป.) ความอยาก, ความต้องการ, ตัณหา เป็นเหตุอยากเฉพาะหน้า วิ. อภิมุขํ กตฺวา ลสฺติ เอเตนาติ **อภิลาส** อิจฺฉา (บุคคลย่อมอยาก เฉพาะหน้า ด้วยกิเลสนั้น เหตุนั้น กิเลสนั้นชื่อว่า อภิลาส), [อภิ + ลส ธาตุ กนฺตียํ ในความพอใจ + ณ ปัจจัย]

อภิวทนต์ (ติ.) กล่าวประกาศ, กล่าวหมายมั่น, การถือนั่นกล่าว, ผู้ว่าร้ายเพราะการถือตัว วิ. ตณฺหาภินิเวสฺวเสณ อภินิวิสฺส วทนฺโตติ **อภิวทนต์**. อภิวทนต์ อภิวทนต์ (ผู้ใดยึดมั่นกล่าวอยู่ ด้วยอำนาจการยึดมั่น เพราะตัณหา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิวทนต์, ผู้ใด เข้าไปว่าร้าย ด้วยความถือตัวจัด เหตุนั้นน ผู้นั้น ชื่อว่า อภิวทนต์), [อภิ + วท ธาตุ วียตฺตียํ

วาจายํ ในความกล่าว + อ วิภณปัจจัย คือ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ + อนฺต ปัจจัย]

อภิวทฺถนา (อิต.) อภิวทฺถนา, การไหว้, การ นอบน้อม วิ. อภิ สกฺกจฺจํ วทฺถียเตติ **อภิวทฺถนา** (กริยาอันเขาไหว้โดยเคารพยิ่ง เหตุนั้น กริยานั้น ชื่อว่า อภิวทฺถนา), [อภิ + วทฺถ ธาตุ อภิวทฺถเน ในความไหว้ + ยุ ปัจจัย + อา ปัจจัย ใน อิตถิลิงค์]

อภิวทฺถนุทฺถิ (กิ.กิต.) อภิวทฺถ, ไหว้แล้ว, นอบน้อมแล้ว วิ. อภิวทฺถิตฺวา **อภิวทฺถนุทฺถิ**, อภิ สกฺกจฺจํ อาทเรณ วทฺถิตฺวาติ อตฺถโ (ไหว้แล้ว ชื่อว่า อภิวทฺถนุทฺถิ, หมายความว่า ไหว้แล้ว ด้วย ความเคารพเอื้อเฟื้อ), [วทฺถ/วทฺถิ ธาตุ วทฺถเน ใน ความไหว้ + นิคฺหิต ในเพราะหมวด รุช ธาตุ, ตฺวา ปัจจัย + อี อาคม + ย ปัจจัย กจ.๕๙๗ รูป. ๖๔๑ ว่า สพฺเพหิ ตุนทินํ โย; ตฺวา ปัจจัย ใช้ใน อรรถ ๕ อย่าง คือ ๑. ปุพฺพกาลกิริยา เช่น กมฺมํ กตฺวาน คจฺฉติ (เขาทำแล้ว ซึ่งงาน ย่อมไป), ๒. อปรกาลกิริยา เช่น ทฺวารํ อปิชาย นิกฺขมิ (เขาออกไปแล้ว ปิดประตู), ๓. สมานกาลกิริยา เช่น ทณฺโท ธกฺกจฺจ ปตฺติ (ไม่เท้าหล่นทำเสียง ชัง), ๔. เหตุ เช่น สປปี ปิตฺวา พลํ โหติ (เขามี กำลัง เพราะตีเมเนยใส), ๕. ลกฺขณ เช่น ปุจฺฉ สุตฺวา ชานิสฺสาม (เจ้าจงถามมาเถิด, เมื่อฟังแล้ว พวกเราจักรู้เอง)

ปุพฺพปฺเร สฺมาเน จ ตฺวาติ เหตุมฺหิ ลกฺขณ กมฺมํ กตฺวาน คจฺฉติ ทฺวารํ ปิชาย นิกฺขมิ ทณฺโท ปตฺติ ธกฺกจฺจ สປปี ปิตฺวา พลํ ภเว ปุจฺฉ สุตฺวา ชานิสฺสาม อิํ นิทฺสสนํ กมาติ จากที่กล่าวมานี้ ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น ใช้ในอรรถ

แห่งบุพพกาลกิริยา อปรกาลกิริยา สมาน
กาลกิริยา เหตุ และลักษณะ มีตัวอย่างตามลำดับ
ดังนี้ เขาทำแล้ว ซึ่งงาน ย่อมไป, เขาออกไปแล้ว
ปิดประตู, ไม่ทำหล่นทำเสีย ชัง, เขามีกำลัง
เพราะเต็มเนยใส, เจ้าจงถามมาเถิด เมื่อฟังแล้ว
พวกเราจัดรู้อเอง พึงดู ตวาทิยนตกถา สัททนีติ
ปทมมาลา ฉบับแปล หน้า ๑๐๒๐

อภิวาทก (ติ.) ผู้เคารพครู, ผู้กราบไหว้ครู,
ผู้สรรเสริญครู วิ. ครู อภิวาเทตีติ อภิวาทโก
(ผู้โดยย่อมกราบไหว้ซึ่งครู เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า
อภิวาทก), [อภิ + วที ธาตุ วนทนถเว ในความ
กราบไหว้สรรเสริญ + เณ ปัจจัยในหมวด จุร
ธาตุ + ณฺ จ ปัจจัย แปลงเป็น ออก] นิรุตฺติ.๗๙๑

อภิวาทน (นป.) การกราบไหว้, การนอบน้อม
๑. วิ. อภิวนทียเต เอเตนาติ อภิวาทน
นมกกาโร (เขาย่อมนอบน้อมสรรเสริญด้วย
อาการนั้น เหตุนั้น อาการนั้น ชื่อว่า อภิวาทน
คือการนอบน้อม), [วนท/วที ธาตุ + ยุ ปัจจัย,
ลบ น, ทีฆะ อา เป็น อา] ๒. วิ. อภิมุขํ วาทาปนํ
กถาปนํ สุขีโต โหตุติ อภิวาทน (การให้กล่าว
มงคลต่อหน้าว่า จงมีสุขเถิด ดังนี้ ชื่อว่า
อภิวาทน) นิรุตฺติ. ๖๕๓ ๓. วิ. อภิมุขีกรณาย
วาทนํ วาทนํ อภิมุขํ วา วชชเต อาสีโส อนเนาติ
อภิวาทน (การกล่าวต่อหน้า คือความประสงค์
จะเกิดมีได้ ด้วยอาการนั้น เหตุนั้น อาการนั้น
ชื่อว่า อภิวาทน), [อภิ + วที ธาตุ วนทนถเว ใน
ความกราบไหว้สรรเสริญ + เณ จุราทิกเณ เณ
+ ยุ ปัจจัย]

อภิวาทีย (กิ.กิต.) อภิวาทแล้ว, ไหว้โดยเคารพ
แล้ว, ให้เปล่งออกแล้ว ๑. วิ. อภิวาเทตวา
อภิวาทีย (อภิวาทแล้ว ชื่อว่า อภิวาทีย), [อภิ +
วที ธาตุ วนทนถเว ในความกราบไหว้สรรเสริญ

+ เณ ปัจจัย ใน จุร ธาตุ + ตวา ปัจจัย + อิ
อาคม] ๒. กราบไหว้แล้ว วิ. อภิวนทิตุณาติ
อภิวาทีย (กราบไหว้แล้ว ชื่อว่า อภิวาทีย), อภิ
ศัพท์ในที่นี้ มีความหมายพิเศษ ฉะนั้น จึงสอง
ความหมายว่า วนทิตวา คือไหว้โดยเคารพ
เอื้อเพื่อ เว้นจากการไหว้เพราะกลัว เพราะเห็น
แก่ลาภ และเพราะมารยาทในตระกูล

อภิวิธิ (นป.) แผ่ไป, เป็นอรรถอย่างหนึ่งของ อา
อุปลัค วิ. อภิ พยาเปตวา วิธชาติติ อภิวิธิ
(ภาวะโดยย่อแผ่เข้าไปจัดทำให้ เหตุนั้น ภาวะ
นั้น ชื่อว่า อภิวิธิ), [อภิ + วิ + ธา ธาตุ ธารเณ
ในความทรงไว้ + อิ ปัจจัย] นิรุตฺติ.๓๑๗
รูป.๓๐๙

อภิวินย (ป.) อภิวินัย, อุบายสำหรับฝึกหัดกาย
และวาจา, ชั้นชกและปริวาร ๑. วิ. อภิภวิตวา
กายวาจํ วิเนตีติ อภิวินโย (อุบายโดยย่อชกกาย
วาจาแล้วนำไปวิเศษ เหตุนั้น อุบายนั้นชื่อว่า
อภิวินย) ๒. วิ. อภิภวิตวา กายวาจํ วิเนติ เอตถ
เอเตนาติ วา อภิวินโย, สกลวินยปิฎก (บัณฑิต
ย่อชกกายวาจากนำไปวิเศษในอุบายนั้น หรือ
ด้วยอุบายนั้น เหตุนั้น อุบายนั้นชื่อว่า อภิวินย),
[อภิ + วิ + นิ ธาตุ นเย ในความนำไป + อ
ปัจจัย, แปลง อิ เป็น อย] อีกอย่างหนึ่ง ในข้อนี้
บัณฑิตพึงถือเอาใจความว่า คำว่า วินัย หมายถึง
วิงค์ทั้ง ๒ คือภิกขุวิงค์ และภิกขุณีวิงค์ คำ
ว่า อภิวินัย หมายถึง ชั้นชกและปริวาร

อภิวุฏฐ (ป.) ๑. ตกแล้ว, ราบแล้ว, ถูกเมฆฝน
ตกแล้ว วิ. อภิวัสสีติ อภิวุฏฐโ (ฝนใดตกแล้ว
เหตุนั้น ฝนนั้นชื่อว่า อภิวุฏฐ), [อภิ + วส ธาตุ
เสจเน ในความราบ + ต ปัจจัย กตตริ กมเม วา
เป็นกัตตฺวาจก หรือกัมมฺวาจก + แปลง ต กับ
ที่สุดธาตฺเป็น ฐฺ ด้วยสูตร กจ.๕๗๓ รูป.๖๒๖

ว่า สาทิสนตปุจฉาภณขหฺสาทีหิ ฎฺโจ, หรือแปลง
ว เป็น อุ ทีเดียว, ว อาคม (?)] **๒. อยู่จำเพาะ
แล้ว, อยู่จำแล้ว, อันเขาอยู่แล้ว** วิ. อภิวิสติถ
อภิวิสติถาติ วา **อภิวุฎฺโจ** (ผู้ใดอยู่จำแล้ว หรือ
วิหารใดอันภิกษุอยู่อาศัยแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นหรือ
วิหารนั้นชื่อว่า อภิวุฎฺจ) [อ + วส ธาตุ นิวาเส
ในความอยู่อาศัย + ต ปัจจัย กตฺตริ กมฺเม วา
ในกัตตฺวาจกหรือกัมมวาจก, แปลงที่สุดแห่ง วส
เป็น อุฎฺจ]

อภิวุฑฺฒ (ติ.) เจริญอย่างยิ่ง, งอกงาม, รุ่งเรือง,
ผู้ทำให้เจริญ วิ. อภิวุฑฺฒเตตีติ **อภิวุฑฺโฒ** (ผู้ใด
ยอมให้เจริญ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิวุฑฺฒ), [อภิ
+ วฑฺฒ ธาตุ วฑฺฒเน ในความเจริญ + เณ
ปัจจัย การิตนฺโตคฺโธ เป็นบทที่มีกริตปัจจัยใน
รูปวิเคราะหฺ + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ฒ,
แปลง อ ที่ธาตุเป็น อุ *ด้วยสูตร กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘*
ว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น, ลบ ท, แปลง ฒ
*เป็น ท *ด้วยสูตร กจ.๖๑๒ รูป.๖๑๕* ว่า โท*
ฒกาเร], หรือว่าโดยนัยแห่งสันสกฤตว่า
อภิวุฑฺโธ วิ. อภิวุฑฺฒนํ **อภิวุฑฺโธ** (ความเจริญ
ยิ่ง ชื่อว่า อภิวุฑฺธ), [อภิ + วฑฺธ ธาตุ วฑฺธเน ใน
ความเจริญ + ต ปัจจัย ในภาวสาธนะ แปลง ต
เป็น ฐ, ลบ ท *ด้วยสูตร กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘* ว่า
กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น, แปลง ฐ เป็น ท, แปลง อ
เป็น อุ], ปาฐะว่า **อภิพฺพฺโธ** ก็มี, ความหมาย
เดียวกันนั่นเอง, แปลง ว เป็น พ *ด้วย จ คัพฺท*
แห่งสูตร กจ.๒๐ รูป.๒๗ ว่า โท ฐสฺส จ]

อภิสงฺขต (ติ.) ตระเตรียมแล้ว, ตกแต่งแล้ว,
ปรุ้งแต่งแล้ว วิ. อภิสงฺกรียิตถาติ **อภิสงฺขโต** (สิ่ง
ได้อันธรรมชาติเป็นต้นปรุ้งแต่งแล้ว เหตุนั้น สิ่ง
นั้นชื่อว่า อภิสงฺขต), [อภิ + สํ + กร ธาตุ กรณ
ในความกระทำ + ต, แปลง กร เป็น ข] นัย

เดียวกัน **อภิสงฺขริตพฺโพ** ลง ตพฺพ ปัจจัย,
อภิสงฺขรณํ ลง ญ ปัจจัย

อภิสงฺขบจฺจ (กิ.กิต.) **กระทำให้ดียิ่ง, รวบรวมแล้ว,
สั่งสมแล้ว, ช่อมแซมแล้ว** วิ. อภิสงฺขริตฺวาติ
อภิสงฺขจฺจ (กระทำให้ดียิ่ง เหตุนั้น ชื่อว่า
อภิสงฺขจฺจ), [อภิ + สํ + กร ธาตุ กรณ ในความ
กระทำ + ตฺวา ปัจจัย, แปลง ตฺวา เป็น รจฺจ,
แปลง ก เป็น ข, ลบ ร]

อภิสงฺขารก (ติ.) **ผู้ปรุ้งแต่ง** วิ. อภิสงฺขโรตีติ
อภิสงฺขารโก (สภาวะใดปรุ้งแต่ง เหตุนั้น สภาวะ
นั้นชื่อว่า อภิสงฺขาร), [อภิ + สํ + กร ธาตุ กรณ
ในความกระทำ + ญฺว ปัจจัย, แปลง ก เป็น ข,
ที ฆะ อ เป็น อา] นัยเดียวกัน
อภิสงฺขารโณ ปัจจัย, ประเภทของ สงฺขาร
ลกล่าวไว้ข้างหน้า พึงดู **สงฺขาร**

อภิสงฺค (ป.) **การติดขัด, การแข่ง, การด่า**
วิ. อภิสงฺคชนํ ลคฺคนํ **อภิสงฺโค**, ทุมโม่จนีโย
พลวอุปนาโห (การด่า การขัด ชื่อว่า อภิสงฺค)
[อภิ + สข/สนฺข ธาตุ สงฺเค ในความเกี่ยวขัด +
ณ ปัจจัย]

อภิสงฺยุหิตฺวา (กิ.กิต.) **รวมเข้ากัน, ย่อเข้ากัน**
วิ. สํหริตฺวา สมฺหํ วา กตฺวาติ **อภิสงฺยุหิตฺวา**
(รวบรวมมาแล้ว หรือทำให้เป็นกลุ่ม เหตุนั้น
ชื่อว่า อภิสงฺยุหิตฺวา), [อภิ + สํ + อุห ธาตุ
สงฺจเย ในการรวบรวม + ตฺวา ปัจจัย + ย
อาคม และ อิ อาคม], ปาฐะว่า **อภิสงฺยุหิตฺวา**
ก็มีบ้าง

อภิสงฺขฺษนี (ป.) **ผู้ขุ่นเคือง, ผู้ด่า, ผู้ขุ่นมัว,
ผู้ขัดข้องเพราะความโกรธ** วิ. กุขณฺนวเสเนว
อภิสงฺขฺษีติ **อภิสงฺขฺษนี** (ผู้ใดขุ่นเคือง ด้วยอำนาจ
ความโกรธ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิสงฺขฺษนี), [อภิ

+ สขช ชาติ สขชเน ในความจัดแจง + ยุ ปัจจัย
แปลงเป็น อน + อี ปัจจัย ในอิติลึงค์]

อภิสฏ (ติ.) ๑. ไหลไปแล้ว, เข้าไปหาแล้ว
วิ. อภิสรีติ อภิสฏฺ อภิศฺ (สิ่งใดไปเฉพาะแล้ว
เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อภิสฏ อภิศฺ), [อภิ + สร
คติจินตาสฺ ในความไปและความคิด + ต ปัจจัย,
ลป ร, แปลง ต เป็น ฏ] ๒. อันเขาเข้าไปแล้ว,
อันเขาแผ่ไปแล้ว วิ. อภิสรียิตถาติ อภิสฏฺ อภิศ
โต ปตถโฏ วา (สิ่งใดอันเขาเข้าไปแล้ว เหตุ นั้น
สิ่งนั้นชื่อว่า อภิสฏ ได้แก่เข้าไปแล้ว หรือแผ่ไป
แล้ว), [อภิ + สร ชาติ คตिय ในความไป + ต
ปัจจัย ในกัมมวาทก]

อภิสนฺท (ป.) ผล, วิบาก, ผลที่หลั่งออกเป็นไป
ไม่ขาดสาย วิ. อภิสนฺทติ อวิจเฉเทน ปวตตตีติ
อภิสนฺโท (ธรรมชาติใดเป็นไปไม่ขาดสาย
เหตุ นั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อภิสนฺท), [สนฺท
ชาติ ปวตตติย ในความเป็นไป + อ ปัจจัย]

อภิสนฺธ (ป.) ผล, วิบาก, ผลที่หลั่งออกเป็นไป
ไม่ขาดสาย วิ. อวิจเฉเทน อภิสนฺธติ ปวตตตีติ
อภิสนฺโธ (ธรรมชาติใดเป็นไปไม่ขาดสาย
เหตุ นั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อภิสนฺธ), [อภิ +
สนฺธ ชาติ ปวตตเน ในความเป็นไป + ณ ปัจจัย]

อภิสนฺธิ (อิติ.) ความประสงค์, ธรรมชาติที่
อาศัยจิตนอนอยู่, ความมุ่งหมาย, อธิยาศัย
วิ. จิตเต อภิสนฺธายเตติ อภิสนฺธิ อธิปฺปาโย
(ธรรมชาติใดนอนเนื่องในจิต เหตุ นั้น ธรรมชาติ
นั้น ชื่อว่า อภิสนฺธิ), [อภิ + ส + ธา ชาติ ธารณ
ในความทรงไว้ + อี ปัจจัย]

อภิสปิตฺวา

อภิสมย (ป.) ปฏิเวธ, สภาวะอันผู้ปฏิบัติพึง
บรรลฺ วิ. อภิสเมตพฺโพ ปฏิวิชฺฌิตพฺโพติ
อภิสมโย (สภาวะใดอันบุคคลพึงรู้แจ้งแห่ง

ตลอด เหตุ นั้น สภาวะนั้น ชื่อว่า อภิสมย), [อภิ
+ ส + อี ชาติ ปฏิวิชฌเน อวคฺมเน วา, ในการ
แห่งตลอด หรือการรู้ + อ ปัจจัย] ๒. ธรรมเป็น
เครื่องบรรลฺ วิ. อภิสเมติ เอเตนาติ อภิสมโย
(บุคคลย่อมรู้ ด้วยธรรมนั้น เหตุ นั้น ธรรมนั้น
ชื่อว่า อภิสมย), [อภิ + ส + อี ชาติ คตिय ใน
ความไป + ณ ปัจจัย ปัจจัย] ๓. การตรัสรู้,
ธรรมที่มุ่งตรงไปรู้แจ้งสัจจะ วิ. อภิสเมติ อภิมฺข
จตตาริ สจฺจานิ สมเจจ อยติ ขานาตีติ อภิสมโย
(สภาวะใดยอมตรงไปรู้แจ้งสัจจะ ๔ เหตุ นั้น
สภาวะนั้น ชื่อว่า อภิสมย), วิ. อภิมฺขภาเวน
สมมา ตํ ตํ สภาวํ เอติ คจฺจติ พุชฺฌตีติ
อภิสมโย (ธรรมชาติใดยอมรู้สภาวะนั้น โดย
ชอบ โดยความเป็นธรรมมีเฉพาะหน้า เหตุ นั้น
ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อภิสมย)

อภิสมยตฺถ (ป.) อรรถคืออภิสมย, อภิสมัยเป็น
อรรถ วิ. อภิสมโย เอว อตฺถอ อภิสมยตฺถอ.
(อรรถคืออภิสมย ชื่อว่า อภิสมยตฺถ)

อภิสมฺพฺซม (กิ.กิต.) ตรัสรู้แล้ว, รู้ยิ่งแล้ว
วิ. อภิสมฺพฺซมิตฺวาติ อภิสมฺพฺซม (ตรัสรู้แล้ว
เหตุ นั้น จึงชื่อว่า อภิสมฺพฺซม), [อภิ + พช ชาติ
ภาณ ในความรู้ + ตฺวา, แปลง ตฺวา เป็น ปย,
แปลง ฐ เป็น ฌ, แปลง ย เป็น ฌ (ปุพฺพรูปตฺ),
แปลง ฌ พยัญชนะที่ ๔ เป็น ช พยัญชนะที่ ๓]

อภิสมฺพฺซาน (กิ.กิต.ติ.) ตรัสรู้อยู่, รู้ยิ่งอยู่,
รู้อยู่ วิ. อภิสมฺพฺซมิตฺติ อภิสมฺพฺซาน (ผู้ใด
ตรัสรู้อยู่ เหตุ นั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิสมฺพฺซาน), [อภิ
+ ส + พช ชาติ อวโพธเน ในความรู้ + มาน
ปัจจัย, แปลง มาน เป็น อาน] พุชฺฌนโต
ขานนโตติ อตฺถอ (หมายความว่า ตรัสรู้ คือรู้อยู่)

อภิสมฺโพธิ (อิติ.) ธรรมชาติที่รู้ชัด, ญาณเป็น
เหตุตรัสรู้ วิ. อภิมฺขภาเวน สมมเทว สพฺพสมเม

พฤษภาคม อภิสมโพธิ, สพ.พณ.นฤตถญาณ (ธรรมชาติใด ย่อมรู้ชัด ธรรมทั้งปวงโดยชอบ ที่เดียว โดยความปรากฏเฉพาะหน้า เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อภิสมโพธิ คือพระ สัพพัญญุตญาณ), วิ. อภิสมพุชฌติ เอตายาติ วา **อภิสมโพธิ** (อีกนัยหนึ่ง บัณฑิตย่อมตรัสรู้ด้วย ธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อภิสมโพธิ), [อภิ + ส + พุช ชาติ อวคฺมเน ใน ความรู้ + อี อาคฺม] ปาฐะว่า **สมมาสมโพธิ สมโพธิ** ก็มี

อภิสมอาจารย์ (ติ.) ๑. มีในอภิสมอาจารย์ วิ. อภิสมอาจารย์ ภาว อภิสมอาจารย์โก (สิ่งที่มีใน อภิสมอาจารย์ ชื่อว่า อภิสมอาจารย์), [ณิก ปัจจัย] ๒. อภิสมอาจารย์, มารยาทอันดี, ความประพฤติ อันดี วิ. อภิสมอาจารย์โรว อภิสมอาจารย์กั (อภิสมอาจารย์นั่นเอง ชื่อว่า อภิสมอาจารย์), [ณิก สกัถ์], **อภิสมอาจารย์โรติ** อุตตมสมอาจารย์. คำว่า อภิสมอาจารย์ หมายถึง มารยาทอันดีงาม ๓. พระบัญญัติที่บัญญัติปรารภอภิสมอาจารย์ วิ. อภิสมอาจารย์ วา อารพภ ปณตตํ อภิสมอาจารย์กั (พระบัญญัติที่บัญญัติปรารภอภิสมอาจารย์ ชื่อว่า อภิสมอาจารย์), [ณิก ปัจจัย แทน บัญญัติ]

อภิสาป (ปุ.) การด่า, การสาปแช่ง, วัตถุเป็น เครื่องสาป, ก้อนข้าวเป็นราง วิ. อภิสนปติ เอตินาติ **อภิสาป**, อภิสาปวตถุ ปินโหลย (ผู้ ทรงวิหยาคุณสาปแช่งด้วยวัตถุนั้น เหตุนั้น วัตถุนั้น ชื่อว่า อภิสาป ได้แก่ ก้อนข้าวเป็นวัตถุ สำหรับสาป), [อภิ + สป ชาติ อุกโกเส ใน ความ ด่า + ณ ปัจจัย] ปาฐะว่า **อภิสาป** ก็มี, นัย เดียวกัน **อภิสปกโ** [ปถ + ถ ปัจจัย ในภาวะ กจ.๖๒๘ รูป.๖๕๓ ว่า *สมาทิหิ ณา*]

อภิสปิต (ติ.) ถูกสาปแช่งแล้ว, ผู้อันเขา สาปแช่ง วิ. อภิสปีตถาติ **อภิสปิต** (ผู้ใดอัน เขาแช่งแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิสปิต), [อภิ + สป ชาติ อุกโกเส ใน ความด่า + อี อาคฺม + ติ ปัจจัย ในอรรถกรรม]

อภิสมิต (ติ.) ตรัสรู้, รู้แจ้งแทงตลอดแล้ว, ถูกรู้แล้ว วิ. อภิสมียิตถาติ **อภิสมิต** (ธรรมใด อันบัณฑิตรู้แล้ว เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า อภิสมิต), [อภิ + ส + อี ชาติ คติมิหิ ใน ความไป, กต ปัจจัย]

อภิสมเฆจ (กิ.กิต.) ตรัสรู้, บรรลุ, เข้าถึง, พิจารณา, ไตร่ตรอง วิ. สมปชชิตวา อุปปริกชิตวา ตีเรตวา **อภิสมเฆจ** (เข้าถึงแล้ว พิจารณาแล้ว ไตร่ตรองแล้ว ชื่อว่า อภิสมเฆจ), [อภิ + ส + อี ชาติ คติย ใน ความไป + ตวา ปัจจัย, แปลง นิคหิตเป็น ม, แปลง อี เป็น เอ, แปลง ตวา เป็น รจจ ด้วยการแบ่งสูตร หรือ ลง จจ ปัจจัย หลัง อี ตามนัยนิรุตติที่ปณี], ปาฐะว่า **อภิสมเฆตวา** ก็มี

อภิสมเมตาวินี (อิต.) พระอริยสาวิกาผู้รู้ยิ่งแล้ว, เข้าถึงแล้ว, บรรลุแล้ว วิ. อภิ สมมา อิตา คตาติ **อภิสมเมตาวินี** (พระอริยสาวิกาเหล่าใด รู้แล้ว บรรลุแล้วโดยยิ่ง โดยชอบ เหตุนั้น พระอริย สาวิกาเหล่านั้น ชื่อว่า อภิสมเมตาวินี), [อภิ + ส + อี ชาติ ใน ความไป + ตาวี ปัจจัย] ๒. พระ อริยสาวิกาผู้ตรัสรู้สัจจะ ๔ วิ. จตตาริ สจจจา นิ อภิสสมยิ ปฏิวชิฉติ **อภิสมเมตาวินี**, ปฏิวชิฉตฺ สจจจาติ อตโถ (ผู้ใดย่อมรู้แจ้งแทงตลอดสัจจะ ๔ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิสมเมตาวินี หมายความว่า รู้แจ้งสัจจะ ๔), [อภิ + สมฺ ชาติ อุปรเม, ปฏิวชิฉเน วา ใน ความเข้าไปยินดี หรือในการรู้

แจ้ง เพราะธาตุมีความหมาย + ตาวี +
อินิ ปัจจัย]

อภิสมเนต (ติ.) **รู้**อยู่ วิ. อภิสมมติ อภิสมเนโต
(ผู้ใดรู้อยู่ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อภิสมเนต), เช่น
ทุกขาทีนิ อภิสมเนเตหิ อภิสมเนตพพา (อรรถ
ทั้งหลาย อันบุคคลผู้รู้ทุกข์เป็นต้น พึงรู้)
วิภงฺค.อ.๘๘ [อภิ + ส + อี ธาตุ คติย ในความ
ไป + อนต ปัจจัย, แปลง อี เป็น เอ, แปลง
นิคหิตเป็น ม], ธาตุที่มีความหมายว่าไป จะม
มีความหมายว่า รู้ (พุทธิ) เป็นไป (ปวตติ) และ
บรรล (ปาปณ) ได้ด้วย

อภิสาริกา (อิต.) **หญิงปรารถนาผัว, หญิงผู้ไป
พบคู่รักตามนัด** วิ. สงเกต อภิสรติ คจฉตติ
อภิสาริกา ธวตถินี (หญิงใดยอมไปตามนัด
เหตุนั้น หญิงนั้นชื่อว่า อภิสาริกา คือหญิงผู้
ปรารถนาผัว), [อภิ + สร ธาตุ คติย ในความไป
+ ณฺว ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิถิลิงค์]

อภิสิทธิจियมาน (ติ.) **อันเขารดอยู่, ฤๅสรง
วิ. อภิสิทธิเจเตติ อภิสิทธิจियมาน** (ธรรมชาติใดอัน
เขารดอยู่ เหตุ นั้น ธรรมชาติ นั้น ชื่อว่า
อภิสิทธิจियมาน), [อภิ + สิจ ธาตุ สิถฺจเน ใน
ความรด + นิคหิตอาคม แปลงเป็น ณ + ย และ
มาน ปัจจัย ในอรรถกรรม + อี อาคม]

อภิเสก (ปุ.) ๑. **อภิเชก, ที่เป็นที่รด, ผู้ที่เขารด
น้ำอภิเชก** วิ. อภิสิทธิเจติ เอตถาติ อภิเสโก (เข
รดลงที่บุคคลนั้น เหตุ นั้น บุคคลนั้นชื่อว่า
อภิเชก), [อภิ + สิจ ธาตุ สิถฺจเน ในความรด +
ณ ปัจจัย, แปลง จ เป็น ก, แปลง อี เป็น เอ]
๒. **การอภิเชก** วิ. อภิสิทธิจัน **อภิเสโก** (การรด
ชื่อว่า อภิเสก), [อภิ + สิจ ธาตุ สิถฺจเน ในความ
รด + ฆณ ปัจจัย]

อภิทฏฐุ (อพ.) ๑. **เพื่ออันนำไป, เขานำไปแล้ว**
วิ. อภิหริตุนติ อภิทฏฐุ (เพื่ออันนำไป, เขานำ
มาแล้ว ชื่อว่า อภิทฏฐุ), [อภิ + หร ธาตุ หรณ
ในความนำไป + ตฺ ปัจจัย, แปลง รต เป็น ฏฐ]
ใน ปทฐุปลิทธิ (รูป.๖๒๕) ว่า อาเทศ ตฺ ปัจจัย
เป็น รฏฐุ แต่ใน นิรุตติที่ปนี ว่า ในสมาสบาง
แห่ง แปลง ตวา เป็น ตฺ และ ยาน ด้วยสูตรว่า
(โมค.๕/๑๖๕) **ตฺยานา**, ปาฐะว่า **อภิหตฺตฺ**
ปวาเรยย **อภิทฏฐุ** ลบสังโยค ต, แปลง ต เป็น ฏ,
แต่บัณฑิตทั้งหลายสวดกันว่า **อภิทฏฐุ**,
พยัญชนะต่างกัน. แต่ใน *สมนตปาสาทิกา วินยฎ
จกถา* ว่า ประกอบ อภิ อุปสัค, มีความหมายว่า
เพื่ออันนำไป (หริตฺ) คือถือเอา (คณฺหิตฺ) ๒.
นำไปแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ตฺ ปัจจัยในที่นี้แปลว่า
แล้ว ก็ได้ เช่น ทฏฐุ ในชื่อว่า **เนกขมมํ ทฏฐุ
เชมโต** (เห็นแล้วซึ่งความเกษม โดยความเกษม)
ช.จ.๓๐/๔๐๐/๑๕๐, แม้ ตฺ ปัจจัยในคำว่า
อภิทฏฐุ ก็แปลว่า แล้ว ดังคำอธิบายว่า **อภิทฏฐุ
ปวาเรยยาติ** อภิหริตวา ปวาเรยย (ชื่อว่า
อภิทฏฐุ ปวาเรยย มีความว่า เขานำไปแล้ว
ปวารณา), ฉะนั้น ใน *ปาจิตยชาติโยชนา* ท่าน
อธิบายว่า อภิทฏฐุ มีความหมายว่า อภิหริตวา
คือนำไปแล้ว ตฺ ปัจจัย ใช้ในอรรถแห่ง ตวา
ปัจจัย

อภิทฏฐุ (ติ.) ๑. **อันเขานำไปแล้ว, ถือไว้ข้างหน้า
นำไป** วิ. อภิหริยิตถาติ อภิทฏฐุ, อุปนิต, ปุเรตร
คเหตุวา อาหฏฺฐิ วา (สิ่งใดอันเขานำมาแล้ว เหตุ
นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อภิทฏฐุ, ได้แก่ อันเขานำเข้ามา
ไปแล้ว หรือถือไปข้างหน้านำไป), [อภิ + หร
ธาตุ หรณ ในความนำไป + ต ปัจจัย, ลบ ร,
แปลง ต เป็น ฏ] เช่น วาจา อภิทฏฐุ ปฏิกิขิปโต
ปวารณา นตถิ *วินย.๑.๒/๔๐๖* (ภิกษุปฏิเสธภัก

ที่เขานำมาด้วยวาจา ไม่จัดเป็นการห้าม) **๒. อัน**
เขาเบียดเบียนแล้ว, ทำร้ายแล้ว วิ. อภิหุลณตี
 ตี **อภิหโต** วา, พาธิต, อุปทุโตตี อตโธ (ผู้ใด
 อันเขาเบียดเบียนแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อภิ
 หต ได้แก่ อันเขาทำลายแล้ว คือทำให้
 เตือดร้อน), [อภิ + หน ธาตุ หนเน ในความฆ่า
 + ต ปัจจัย, ลบ น, แผลง ต เป็น ฏ]

อภิหาร (ป.) การนำไปยิง, การเคารพ, ของอัน
 เขานำไป วิ. อภิฆุขุ หรือ **อภิหาโร**, อภิหริยตีตี
 วา **อภิหาโร** (การนำไปต่อหน้า ชื่อว่า อภิหาร
 หรือวัดอุณเขานำไป ชื่อว่า อภิหาโร), [อภิ +
 หร ธาตุ หรณ ในความนำไป + ณ ปัจจัย]

อภิหิต (นป., ต.) คำกล่าว, อันเขากล่าวแล้ว
 วิ. อภิหิตเตตี **อภิหิต** ภาสตี (คำใดอันเขากล่าว
 แล้ว เหตุนั้น คำนั้นชื่อว่า อภิหิต คืออันเขา
 กล่าวแล้ว), [อภิปุพพ -ธา ภาสเน, โต, ธสส โห.
 อภิหิตถาตี อภิหิต, อภิปุพพ -ธา ธาธเน, โต,
 ธาธส หิ.]

อภิอุคคต (ต.) พุ่งขึ้น, เหาะ, ระเบิดไป วิ.
 อภิภิวตวา อุกคจตตีตี **อภิอุคคโต** [อพุกคโต]
 (สิ่งใดพุ่งไปครอบงำ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
 อภิอุคคโต, อพุกคต), [อภิ + อุ + คมฺ ธาตุ
 คตมิหิ ในความไป + ต ปัจจัย]

อภิถ (ต.) ไม่กลัว, กล้า, สามารถ วิ. น ภายตีตี
 อภิโต, ปฎิพโล (ผู้ใดไม่กลัว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
 อภิถ คือคนกล้า), [น + ภิ ธาตุ ภเย ในความ
 กลัว + ต ปัจจัยเป็นกัตตุวจาก, แผลง น เป็น
 อ]

อภฺ (ต.) (วาจา) ไม่มีความเจริญ, ไม่มีประโยชน์,
 ไม่เคยมี, ไม่มีจริง วิ. วฑฺฒิวิริทิตา กถา **อภฺ**,
 น ภูตปุพพาทิ วา **อภฺ**, อภฺตปุพพาทิ กถา. น
 ภูตาทิ วา **อภฺ**, อภฺตา กถา, (วาจาเป็นเครื่อง

กล่าวที่เว้นจากความเจริญ ชื่อว่า อภฺ, หรือวาจา
 ที่ไม่เคยมี ชื่อว่า อภฺ คือกถาไม่เคยมี, วาจาที่ไม่
 มีจริง ชื่อว่า อภฺ คือกถาไม่มีจริง), [น + ภู ธาตุ
 สดตาย ในความมีความเป็น + กวิ ปัจจัย] เช่น
 อภฺ เม กถฺ นุ ภณฺสิ ปาปกํ วต ภาสฺสิ ขุ.ชา.๒๗/
 ๒๕๒๐/๕๖๐ (อย่างไรหนอ พระองค์จึงทรง
 รับสั่งความไม่เจริญแก่ข้าพระองค์),

อภฺตตพภาว (ป.) การมีสิ่งที่ไม่เคยมี, หลักการ
 ลง อี ปัจจัยในที่ประกอบกับ กร ธาตุ เป็นต้น
 นิรุตตี. ๕๔๙ วิ.ปุพเพ ตสฺส อภฺตตสฺส วตฺถุโน
 กทาจิ ตถา ภวํ **อภฺตตพภาโว** (การมีอย่างนั้น
 ในบางครั้ง ของสิ่งนั้นที่ไม่เคยมี ชื่อว่า อภฺต-
 ตพภาว)

อภฺโตปมา (อิต.) การเปรียบเทียบด้วยวัตถุอัน
 ไม่มีจริง เช่น “พระพักตร์งามเฉิดฉายดั่งความ
 งามของปทุมชาติ” ถ้าต้องการดูความงามแห่ง
 พระพักตร์ก็ต้องเก็บปทุมชาติมารวมกันและดูว่า
 แสงสาดส่อง กองปทุมชาตินั้นเป็นวัตถุที่ไม่จริง
 วิ. อภฺ เต น อฺ ปมา **อภฺ โต ปมา**,
 อวิชฆมานวตฺถุโน อุปมิตตตา **อภฺโตปมา** (การ
 อุปมาด้วยวัตถุอันไม่จริง ชื่อว่า อภฺโตปมา,
 อธิบายว่า ชื่อว่า อภฺโตปมา เพราะวัตถุที่อุปมา
 นั้นไม่มีอยู่), สุโพธาลังการมัญชรี, ๑๙๕/๓๙๙

อภฺปกม (ป.) การปรากฏ, ภาวะที่ปรากฏ,
 เข้าถึงอย่างยิ่ง วิ. อภิอุปกจตตีตี **อภฺปกโม**
 (ภาวะใดยอมเข้าถึงอย่างยิ่ง เหตุนั้น ภาวะนั้น
 ชื่อว่า อภฺปกม), [อภิ + อุป + คมฺ ธาตุ คตมิหิ
 ในความไป + อ ปัจจัย]

อภฺยาส (ต.) ไกล วิ. อภฺยาสีทตีตี **อภฺยาส**
 อาสนโน (สิ่งใดยอมไกล เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
 อภฺยาส), [อภิ + อา + สท ธาตุ วิสธ-

คตยาวสานะสุ ในการชาน ไป และถึงที่สุด + กวิ ปัจจัย, แปลง อี เป็น ย]

อมจจ (ป.) **อำมาตย์, ผู้เป็นไปกับพระราชา**
 วิ. สัพพกิจเจสุ รณณา มนเตน วา อมา สห
 ภาตตีติ **อมจจ** (ผู้ใดยอมเป็นไปกับด้วยพระราชา
 หรือด้วยการปรึกษาในกิจทั้งปวง เหตุนั้น ผู้นั้น
 ชื่อว่า อมจจ), [อม ธาตุ ภาเน ในความเป็นไป +
 จจ ปัจจัย], อีกนัยหนึ่ง อมา ศัพท์เป็นนิบาต +
 จจ ปัจจัยในอรรถว่า ร่วมกัน (สหตเถ) *ด้วย จ*
ศัพท์ในสูตร โมค.๔/๑๑ ว่า ณ ราชา เตน เป็น
ต้น, วิ. ราช กิจ เจสุ รณณา สห
 ภาตตีติ **อมจจ**, รชชกิจโจสาปนโก (ผู้ใดเป็นไป
 กับด้วยพระราชาในราชกิจทั้งหลาย เหตุนั้น
 ผู้นั้นชื่อว่า อมจจ คือผู้ช่วยให้พระราชกรณียกิจ
 สำเร็จ), [อมา ศัพท์ + อจจ ปัจจัย ในอรรถว่า มี
 (ภาตเถ) *ด้วยสูตร โมค.๔/๒๓ ว่า อมาตวจโจ*
ส่วนบทว่า มหามจโจ, มหาอมจโจ เป็น
กัมมธารยสมาส

อมต (ติ.) **๑. ผู้ไม่ตาย, พระชินเจ้า, การไม่ตาย,**
ผู้ชนะ วิ. น มรตตีติ **อมโต**, ชิโน (ผู้ใดไม่ตาย
 เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อมต คือพระชินเจ้า), [น +
 มร ธาตุ ปาณจาเค ในความตาย + ต ปัจจัย ใน
 อรรถกัตตฺ, ลบ ร] วิ. มรณธมมสส นิพพตตทานิ
 กิเลสานอรรหตตมคเคน สมุจฉินทิตตตตา ปุน
 มรณโต วิรหิตโตติ วา **อมโต** (อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า
 อมต เพราะเว้นจากความตายอีก เหตุว่ากิเลสที่
 เกิดแต่มรณธรรมถูกพระอรหันต์ตัดขาด), และ ต
 ปัจจัยในนัยนี้ลงในอรรถภาวะ ส่วน อ ศัพท์ใช้
 ในอรรถว่าเว้น (วิรหโต) **๒. ภาวะมีความไม่**
ตาย, ผู้เป็นอมตะ, ธนวันตริเทพเป็นต้น
 วิ. อมตํ อสส อตถิติติ **อมโต** (อมตะของภาวะนั้น
 มีอยู่ เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อมต), [ณ ปัจจัย

ในตทัสสัตถตทิต กจ.๓๗๐ รูป.๔๐๕ ว่า
สทฐาติโต ณ] **๓. น้ำอมฤต, น้ำดื่มของเทวดา**
 วิ. น มตฺ มรณมเนนาติ **อมตํ** สุธา (ความตายไม่
 มีเพราะสิ่งใด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อมต ได้แก่
 น้ำอมฤต) **๔. พระนิพพาน** วิ. นตถิ มตฺ
 เอตถาติ **อมตํ** นิพพานํ, นตถิ เอตสมิ อธิคเต
 ปุคคลสส มตฺนติ **อมตํ** (ความตายไม่มีในภาวะ
 นั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อมต คือพระ
 นิพพาน, เมื่อบุคคลถึงพระนิพพานแล้ว ความ
 ตายก็ไม่มีแก่เขา เหตุนั้น จึงชื่อว่า อมต)
๕. เทพเท้ามัธวันตริเทพเป็นต้น วิ. มนียตีติ
อมโต (เทพตนใดอันเขาบูชา เหตุนั้น เทพตนนั้น
 ชื่อว่า อมต), [อ อักษรใช้เป็นศัพท์ภาวะ-ไม่มี
 ความหมายพิเศษอะไร] **๖. มะขามป้อม**
 วิ. นตถิ มตเมตีสสฺ เหตุภูตายนติ **อมตา** อามลกี
 (ความตายไม่มีในเพราะสิ่งนี้เป็นเหตุ เหตุนั้น สิ่ง
 นี้จึงเรียกว่า อมตา คือมะขามป้อม)

อมตป (ป.อิต.) **เทพ, เทวดา, ผู้ดื่มน้ำอมฤต**
 วิ. อมตํ ปิวนตีติ **อมตปา** สคควาสี (เทพเหล่าใด
 ดื่มน้ำอมฤต เหตุนั้น เทพเหล่านั้น ชื่อว่า
 อมตปา), สุธาหารสส ปาตพพสสปี สมภวโต
 อมตํ อมโตสธํ วา ปิวตีติ **อมตโป** (เทพใด ดื่มนม
 โอสถ เพราะอันเกิดแห่งสุธาหาร อันพึงดื่ม เหตุ
 นั้น เทพนั้นจึงชื่อว่า อมตป), [อมต + ปา ธาตุ
 ปาเน ในความดื่ม + อ ปัจจัย]

อมตปท (ป.) **ทางแห่งอมตะ, ทางแห่งพระ**
นิพพาน, ความไม่ประมาท วิ. นิจจตาย นตถิ
 เอตสส มตํ ภงโก, น วา เอตสมิ อธิคเต มรณนติ
 อมตํ, ปชชิตพพโต ปทญจาติ **อมตปทํ**, นิพพานํ.
 (ความตายคือการแตกดับไม่มีแก่ภาวะนั้น
 เพราะเป็นธรรมชาติที่แน่นอน หรือเมื่อบรรล
 ภาวะนั้นแล้ว ความตายก็ไม่มี เหตุนั้น ภาวะนั้น

จึงชื่อว่า อมตะ ด้วย ชื่อว่าเป็น ปท เพราะเป็นทางพึงดำเนินไป ด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่า อมตปท ได้แก่ พระนิพพาน), วิ. อมตํ วุจฺจติ นิพพานํ. อมตสฺส ปทํ **อมตปทํ**, อมตสฺส อธิคมฺปาโย, อปฺปมาโท (พระนิพพาน เรียกว่า อมต, ทางแห่งอมตะ ชื่อว่า อมตปท, ได้แก่ อุบายเข้าถึงอมตะคือพระนิพพาน คือความไม่ปรารถ), เป็นฉฺฐิสฺสึตฺตปฺปรีสฺสมาส, ปาฐะว่า **อมตปทํ** ก็มี, นิคหิต เช่น คำว่า **อณฺฎฺลานิ**

อมตฺต (น.ป.) ภาษณะ, ๑. ภาษณะใช้ได้ตลอดช่วงเวลาหนึ่ง วิ. อมตฺติ กาลนฺตรํ ปวตฺตตฺติติ **อมตฺตํ** ภาษณํ (ภาษณะใดใช้ได้ตลอดช่วงเวลาหนึ่ง เหตุนั้น ภาษณะนั้นชื่อว่า อมตฺต), [อม ธาตุ ปวตฺตเตน ในความเป็นไป + อตฺต ปัจจยฺย ด้วย สุตฺร โมค.๗/๘๑ ว่า *อมาทียฺหฺยตฺโต* ๒. ภาษณะที่ใส่รับประธาน วิ. อมตฺติ ภูณฺชติ เอตฺถาติ **อมตฺตํ** (บุคคลย่อมบริโภคนิพพานในภาษณะนั้น เหตุนั้น ภาษณะนั้น ชื่อว่า อมตฺต), [อม ธาตุ โภชเน ในความกิน + อตฺต ปัจจยฺย]

อมนุสฺส (ป.) ๑. อมนุษย์, ยักฺษ วิ. ภยภาวโตะ อสทิสฺส มนุสฺสเสนาติ **อมนุสฺส** (ผู้ใดไม่เหมือนมนุษย์ เพราะน่ากลัว เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อมนุสฺส), อ ในที่นี้ใช้ในอรรถว่า ไม่เหมือน (อสทิสฺสโต), คำว่า อมนุสฺส นั้นใช้เป็นคำเรียกยักฺษทั่วไป ๒. เหมือนมนุษย์ แต่ไม่ใช่มนุษย์ วิ. น มนุสฺสโสะ **อมนุสฺส** (ไม่ใช่มนุษย์ ชื่อว่า อมนุสฺส), ยักฺษนั้น แม้เที่ยวไป ก็ไปด้วยจำแลงเพศเป็นมนุษย์, บางแห่งคำว่า อมนุสฺส มีความหมายว่า เหมือนมนุษย์, บางแห่งคำว่า อมนุสฺส มีความหมายว่า ยักฺษ หรือเปรต, และบางแห่ง คำว่า อมนุสฺส หมายถึง สัตว์เดรัจฉาน ก็ได้ โดยเป็นสัตว์ทั่วไปอื่นจากมนุษย์นั้น

อมม (ติ.) **ผู้ไม่มียึดถือสิ่งใดว่าเป็นของของตน, ไม่เข้าข้างตัว, ผู้ไม่มีความยึดถือ, พระอรหันต์** วิ. นตฺถิ ตณฺหามมตฺตํ ทิฏฺฐิมมตฺตณฺจ เอตฺสสาติ **อมโม**, โโก โส, อรหาเววาติ วตฺตํ วุฏฺฐติ (ความยึดมั่นว่าของเราคืออัตตมา และความยึดมั่นว่าของเราคือทิสฺสึ ของผู้นั้น ไม่มี เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อมม, อมม นั้น ได้แก่อะไร, จะตอบว่า ได้แก่ พระอรหันต์นั่นเอง ก็ได้), อปิจฺย เย สตณฺหาปิ สทิสฺสึปิ มม อิทฺนติ มมตฺตํ น กโรนฺติ, เตปิ **อมมาเยว** (อนึ่ง ขนเหล่าใด ทั้งยังมีอัตตมา ยังมีทิสฺสึ ไม่ทำความยึดมั่นว่า นี้ของเรา, ขนเหล่านั้นก็ชื่อว่า อมม นั่นเอง), ในนัยหลังนี้ เช่น มนุสฺสา ตตฺถ ชายนฺติ, อมมา อปริคฺคหาติ ทิ.ป.๑๑/๒๑๒/๒๑๒ (ชนที่เกิดในอุตฺตรกฺกุรฺวปฺปนั้น ไม่มียึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน ไม่หวงแหนกัน), นี้เป็นตัวอย่างฝ่ายศาสนา แต่ในฝ่ายโลกมีตัวอย่างว่า อมโม อมโม นิรหฺงกาโร (ไม่ยึดมั่น ไม่ยึดมั่น ไม่มีความถือว่าเรา), ศัพท์นี้ใช้ใน ๓ ลิงค์ วิ. น มมายตฺติติ **อมโม** (ผู้โดยยอมไม่ประพฤตียึดมั่นว่าเป็นของเรา เหตุนั้นผู้นั้นชื่อว่า อมม), [น + มม ใช้เป็นนามธาตุ + อ ปัจจยฺย]

อมร (ป.) **เทวดา, ผู้ไม่ตาย** วิ. มรณํ มโร, โส เยสํ นตฺถิ เต **อมรา**, เทวตา (การไม่ตาย ชื่อว่า มร, ความตายนั้น ไม่มีแก่เทพเหล่าใด เทพเหล่านั้น ชื่อว่า อมรา, คือเทวดา), [น + มร ธาตุ ปาณจาเค ในความตาย + อ ปัจจยฺย]

อมราวตี (อิติ.) **เมืองของพระอินทร์** วิ. อมรา เอตฺสสฺส สนฺตฺติติ อมราวตี วสฺโสภกฺสारा, สา เจว **อมราวตี** (เทวดาอยู่ในบุรินัน เหตุนั้น บุรินัน ชื่อว่า อมราวตี คือเทพบุรีชื่อวสฺโสภกฺสारा, อมราวตี นั้นนั่นเอง ชื่อว่า อมราวตี), [ทีฆะด้วย

สูตร กจ.๔๐๓ รูป.๓๕๔ ว่า กวจาติมชฺมุตฺตรานํ,
วนตุ ปัจจัย + อี ปัจจัยในอดีตลึงค์]

อมราวิกเขปิก (ติ.) ผู้พูดเหลวไหลและไม่ตายตัว, ผู้พูดขัดสายเหมือนปลาไหล, ชื่อทิวฎิโบราณอย่างหนึ่ง ๑. วิ. น มรตีติ อมรา, กา สา? เวนตปิ เม โนติอาทินา นเยน ปริยนฺตรหิตา ทิวฎิคคติกสฺส ทิวฎิ เจว วาจา จ. วิวิโธ เขโปติ วิกเขโป, อมราย ทิวฎิยา, วาจา ย วา วิกเขโปติ อมราวิกเขโป, โส เอตสฺส อตถิติ **อมราวิกเขปิก** (ทิวฎิหรือวาจาใดไม่ตายตัว เหตุนั้น ทิวฎิหรือวาจากนั้นชื่อว่า อมรา, อมรานั่นคืออะไร, คือทิวฎิและวาจาของผู้ที่ยืดทิวฎิ เว้นจากการกำหนดที่สุดตายตัว โดยนัยว่า ความเห็นของเราอย่างนี้ก็ไม่ใช่, ที่ชื่อว่า วิกเขโป เพราะเดินไปมีอย่างต่างๆ, ที่ชื่อว่า อมราวิกเขโป เพราะทิวฎิและวาจาเดินได้ไม่ตายตัว, สมณะหรือพราหมณ์ชื่อว่า อมราวิกเขปิก เพราะมีทิวฎิและวาจาเดินได้ไม่ตายตัว), [อมรา + วิ + ชิป ธาตุ เขปเน ในความขัดสายไป + ณ ปัจจัยในตัทธิต และลงณิก ปัจจัยซ้ำอีก] ๒. อถวา อมรา นาม มจฺจชาติ, สา อุมมุช ชนาทิวเสน อฺทเก สนฺธาวมานา คาหํ น คจฺจติ, เหวเมว อยมปิ วาโท อีโต จีโต จ สนฺธาวติ, คาหํ น อฺปคจฺจตฺติ อมราวิกเขโปติ วุจฺจติ, โส เอเตสฺ อตถิติ อมราวิกเขปิกา (อีกนัยหนึ่ง ปลาชนิดหนึ่ง ชื่ออมรา แปลว่าปลาไหล. ปลาไหลนั้น เมื่อแล่นไปในน้ำด้วยการผุดขึ้นและต่ำลงเป็นต้น ใครๆ ไม่อาจจับได้, แม้ว่าท่อนี้ก็เหมือนอย่างนั้น แล่นไปข้างโน้นข้างนี้, ไม่เข้าถึงอาการที่จะจับไว้ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า อมราวิกเขปะ. สมณะหรือพราหมณ์ที่ชื่อว่า อมราวิกเขปิกะ เพราะมีทิวฎิและวาจาเดินได้เหมือนปลาไหล), สุวายํ วาโท

มุสาวาทานุโยคณฺทราคภยโมหฬาวเหตุกตตาย จตุธา ปวตฺโต (อมราวิกเขปิกวาท นั้นนั้น เป็นไป ๔ อย่าง เพราะกลัวมุสาวาท กลัวการชักใช้ เพราะกลัวฉันทราคคืออุปาทาน และเพราะความหลงใหลพินเพื่อน), บัณฺทิตพิงคันฺดู สารตฺถทีปนีฎีกา เป็นต้น

อมล (นป.ป.) แก้วเพทาย, แก้วอมล ๑. **ไม่มีมลทิน** วิ. นตฺถิ มลํ อสฺสชาติ **อมลํ** สิลาสฺส (มลทินของแก้วนั้นไม่มี เหตุนั้น แก้วนั้นชื่อว่า อมล คือแก้วเพทาย), ๒. **แก้วที่สว่างใสออกไป คือไม่มีมลทิน** วิ. อมติ คจฺจตฺติ **อมลํ** อพฺภกํ (แก้วใดย่อมส่องไป เหตุนั้น แก้วนั้นชื่อว่า อมล คือแก้วเพทาย), [อม ธาตุ คมเน ในความไป + อล ปัจจัย] วิ. นตฺถิ มลํ เอตสฺสชาติ **อมโล** (มลทินของสิ่งนั้นไม่มี เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อมล), เป็น พหุพพีหิสมาส วิ. น มโล **อมโล** (ไม่ใช่ผู้มีมลทิน ชื่อว่า อมล), เป็น มิสฺสกตปฺปฺริสฺสมาส วิ. มลสฺส ปฏฺิปกโข **อมโล** (แก้วที่ตรงข้ามกับมลทิน ชื่อว่า อมล), เป็น อพฺยयीภาวสฺมาส; **มล** ศัพท์ เป็น ๒ ลึงค์

อมลกาภาส (ติ.) มีแสงแจ่มจรัสไร้มลทิน วิ. อมลโก อภาโส ยสฺสชาติ อมลกาภาโส. (แสงแจ่มจรัส ไร้มลทิน ของดวงจันทร์ใด เหตุนั้น ดวงจันทร์นั้นชื่อว่า อมลกาภาส), *สุโพธาสัง-การมัญชรี, ๒๙๐/๕๗๙*

อมพ (ป.) ๑. **มะม่วง** วิ. อมพติ อตินาทํ กโรตฺติติ **อมโพ** จูโต (ผลไม้ใดที่ทำให้เสียงบันลือยิ่ง เหตุนั้น ผลไม้นั้น ชื่อว่า อมพ คือมะม่วง), [อมพ ธาตุ กรณ ในความทำ + อ ปัจจัย] ๒. **ผลไม้ที่ผู้ต้องการผลไม่มุ่งไป** วิ. ผลกาเมหิ ชเนหิ อมียติ คมียตฺติติ **อมโพ** จูโต. (ผลไม้ใด อันชนผู้ต้องการผลไม่มุ่งไป เหตุนั้น ผลไม้นั้นชื่อว่า อมพ คือ

มะม่วง) ๓. **บิดามารดา, ผู้อันบุตรธิดาบูชา** (ปุ.อิต.) วิ. ปุตุตธิตเรหิ อมียติ ปุชียตีติ **อมพา** มาตา, **อมโพ** ปิตา (ผู้ใดอันบุตรธิดาเคารพบูชา เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อมพา-มารดา, อมโพ-บิดา), [อม + ปชาย ในความบูชา + พ ปัจจัย กจ.๓๔๑ รูป. ๔๒๓ ว่า ยท เป็นต้น + อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์] วิ. ปุตุเตน อมียติ คมียตีติ **อมพา** มาตา, **อมโพ** ปิตา (บิดามารดาใด อันบุตรเข้าไปหา เหตุุนั้น บิดามารดานั้นชื่อว่า อมพา-มารดา, อมโพ-บิดา), [อม ธาตุ คมเน ในความไป + พ ปัจจัย ด้วยสูตรแห่งโมคคัลลภาวะ โมค.๗/๑๒๑ ว่า ครสราทีหิ โพ] ๔. **ผลไม้ที่ไปเร็ว, ผลไม้โตเร็ว, ผลไม้ที่ร่วง** วิ. อมพติ สีม์ คจจตีติ อมพ์ (ไม้ใดเป็นไปเร็ว เหตุุนั้น ไม้ันั้นชื่อว่า อมพ), [อมพ ธาตุ คมเน ในความไป + อ ปัจจัย] วิ. อมพสส อิท อมพ์, ผล (ผลนี้เป็นผลแห่งต้นมะม่วงนั้น เหตุุนั้น จึงชื่อว่า อมพ), [ณ ปัจจัย แทน อิท, อสส] ๕. **บิดามารดา, ผู้รักษา** วิ. อมพติ รกขตีติ **อมพา** มาตา, **อมโพ** ปิตา (ผู้โดยอัมรักษาเหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อมพา มาตา, อมโพ-บิดา), [อมพ ธาตุ รกขเน ในความรักษา + อ, อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์] ๖. **บิดามารดา, ผู้อันบุตรธิดาเข้าไปหา** วิ. อมพยเต เสนเหน อุกมยเต ปุตุเตน วา อมพียติ คริยติ ปยิรูปาสียตีติ **อมพา** มาตา, **อมพโก** ปิตา (ผู้ใดอันบุตรเข้าไปหาเพราะความรัก เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อมพา-มารดา, อมพโก-บิดา), [อมพ ธาตุ คมเน ในความไป + อ, อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์, ก สกัถ์] ๗. **น้ำ** วิ. อมพติ อภินาทำ กโรตีติ **อมโพ** อมพุ (ธรรมชาติโดยอ้อมส่งเสียง คือทำเสียงอ้ออิ่ง เหตุุนั้น ธรรมชาติันั้นชื่อว่า อมพ คือน้ำ), [อมพ ธาตุ กรณ ในความกระทำ + อ ปัจจัย]

อมพภูษา (อิต.) ๑. ไม้ล้มลุกชนิดหนึ่งชื่อ **กรุงเขมา, โกฎเขมา, จิงจ้อ, ตุมกาเครือ** วิ. อมพตีติ **อมพภูษา** ปาจา (พืชชนิดโดยอ้อมส่งเสียง เหตุุนั้น พืชชนิดนั้นชื่อว่า อมพภูษา คือ ตุมกาเครือ), [อมพ ธาตุ สทเท ในการออกเสียง + จ ปัจจัย กจ.๖๗๒ รูป.๖๘๒ ว่า กุฎาทีหิ โจ + อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์, ซ้อน ฎ] ๒. **วิชาธนูยิงไม่เข้า ชื่อว่าอัมพภูษะ** (อิต) วิ. สตตานา สรีเร อพภงค์ จเปตีติ อมพภูษา (วิทยาคมใด ใส่สิ่งพิเศษเข้าไปร่างสัตว์ เหตุุนั้น วิทยาคมนั้น ชื่อว่า อัมพภูษะ), หมายความว่า วิชาคือมนต์ที่ได้ชื่ออย่างนั้น ก็เพราะทำตัวรูปด้วยวิธี นิรุตตินัย, ๓. **อัมพภูษมาณพ** วิ. ยโต อมพภูษา วิชชา เอตสมมี อตถิติ กตวา กณโห อสิ **อมพภูโสติ** ปณณายิตถ, ตพพัสชาตตาย ปนาย มาณโว **อมพภูโสติ** โวหริยติ. (เพราะเหตุที่วิทยาคมชื่อว่าอัมพภูษะมีในกัณหกษีนั้น เหตุุนั้น กัณหกษีจึงปรากฏชื่อว่า อัมพภูษะ, ส่วนมาณพนี้เขาก็เรียนกันว่า อัมพภูษะ เพราะเกิดแต่วงศ์อัมพภูษะ แห่งกัณหกษีนั้น)

อมพณ (นป.) ๑. **อัมพณะ, ชื่อมาตราสำหรับดวง คือ ๑๑ โทณะ** วิ. อมพติ อเนนาติ **อมพณ**, เอกาทส โทณา (ข้าวเปลือกเป็นต้นย้อมไปได้ด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อมพณ, คือ ๑๑ โทณะ), [อมพ ธาตุ คมเน ในความไป + ยุ ปัจจัย, แปลงเป็น อน, แปลง น เป็น ณ], ในวิภังคฎีกา ว่า ๔ โทณะ เป็น อัมพณะ, บางอาจารย์ว่า ๖ โทณะ, ๒. **รวงน้ำ, สัจจง** วิ. อมพุ เนติ เยนนาติ **อมพณ** โทณิ (เขาน้ำน้ำไปด้วยสิ่งใด เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อมพณ คือ รวงน้ำ), [อมพุ + นิ ธาตุ นเย ในความนำไป + อ ปัจจัย, แปลง อุ เป็น อ, แปลง น เป็น ณ]

อมฺพร (นปฺ.ปฺ.) ๑. ท้องฟ้า, อากาศ, กลางหา
 วิ. อมฺพฺนเต สหฺทหายนเต เอตฺถาติ **อมฺพร** คนัน
 (เมฆรื่องคำรามอยู่ในที่ใด เหตุุนั้น ที่นั้นชื่อว่า
 อมฺพร คือท้องฟ้า), [อมฺพ ชาติฺ สหฺทเท ในการ
 ออกเสียง + อร ปัจจย] วิ. อมฺพํ อสฺส อตฺถิติ
อมฺพโร (เสียงแห่งที่นั้นมีอยู่ เหตุุนั้นที่นั้นชื่อว่า
 อมฺพร), [ร ปัจจย ในตฺทสฺสตถตฺทชิต] ๒. ผ้ำ
 วิ. อมฺพียเต สหฺทียเตติ **อมฺพร** วัตถุ (สิ่งใด
 อันหาส่งเสียงฮือฮา เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อมฺพร
 คือเครื่องนุ่งห่ม), [อมฺพ ชาติฺ สหฺทเท ในการส่ง
 เสียง + อร ปัจจย]

อมฺพากฺก (ปฺ.) มะม่วงป่า, มะกอก, ผลมะม่วง
 ป่า, ผลมะกอก วิ. อมฺพตฺติติ **อมฺพากฺโก** ปิตนโก
 (ไม้โดย้อมส่งเสียง เหตุุนั้น ไม้ นั้นชื่อว่า อม
 พากฺก คือมะม่วง), [อมฺพ ชาติฺ สหฺทเท ในการ
 ออกเสียง + อญฺ ปัจจย + ก สกฺตฺถ]

อมฺพิล (นปฺ.ปฺ.) **รสเปรี้ยว** (นปฺ.ปฺ.) ๑. วิ. อมฺพฺนติ
 เอเตนาติ **อมฺพิล** รสวิเสโส (คนทั้งหลายออก
 เสียงเพราะรสชาติใด เหตุุนั้น รสชาตินั้นชื่อว่า
 อมฺพิล คือรสชาติอย่างหนึ่ง), [อมฺพ ชาติฺ สหฺทเท
 ในความออกเสียง + อร ปัจจย, แปลง อ เป็น อิ,
 แปลง ร เป็น ล, หรือ อิล ปัจจย] ๒. **มะนาว**
 (ปฺ.) วิ. ชนา อมฺพฺนติ สหฺทํ กโรนฺติ อเนนาติ
อมฺพิโล ทนฺตสโร (ชนทั้งหลายส่งเสียง เพราะสิ่ง
 ใด เหตุุนั้นสิ่งนั้นชื่อว่า อมฺพิล คือมะนาว), [อมฺพ
 ชาติฺ สหฺทเท ในการออกเสียง + อิล ปัจจย]

อมฺพุ (นปฺ.) **น้ำ** ๑. วิ. อมฺพฺติ อตินาทํ กโรตฺติ
อมฺพุ วาริ (สิ่งโดย้อมส่งเสียง คือทำเสียงอ้ออึง
 เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อมฺพุ คือน้ำ), [อมฺพ ชาติฺ
 สหฺทเท ในการออกเสียง + อุ ปัจจย] ๒. วิ. อมฺพฺติ
 อติสทฺทํ กโรตฺติ **อมฺพุ** (สิ่งโดย้อมทำ คือกระทำ
 เสียงดัง เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อมฺพุ), [อมฺพ ชาติฺ

กรณ ในความกระทำ + อฺ หรือ ญฺ ปัจจย]
 ๓. วิ. อมฺพฺยติ สหฺทํ กโรตฺติ **อมฺพุ** (สิ่งโดย้อมส่ง
 เสียง เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อมฺพุ), [อพิ/อมพ ชาติฺ
 สหฺทเท ในการออกเสียง + อฺ ปัจจย] ศัพท์นี้เป็น
 นปฺ.สกฺลิ่งค์

อมฺพุษ (ปฺ.) ปลา, สัตว์เกิดในน้ำ, บัว, บงกช
 วิ. อมฺพุษฺมิ ชาโต **อมฺพุษ** มจฺโฉ ชลฺโซ จ,
 ปงฺกโซ วา (สัตว์ที่เกิดในน้ำ ชื่อว่า อมฺพุษ ได้แก่
 ปลา สัตว์น้ำ หรือบงกช), [อมฺพุ + ชน ชาติฺ
 ชนเน ในความเกิด + กวิ ปัจจย, ส่วนคำว่า
อมฺพุษินิ “สระบัว” หมายถึง สระโบกขรณี

อมฺพุษากร (ปฺ.) บึง, หนองน้ำ, แหล่งเกิดบัว
 วิ. อมฺพุษานํ ปทุมานํ อากโร อฺปฺตตฺติญฺจานํ
อมฺพุษากร, วาปี. (อากรคือที่เกิดขึ้นแห่งหมู่
 ปทุมชาติ ชื่อว่า อมฺพุษากร คือบึง)

อมฺพุท (นปฺ.ปฺ.) ๑. การพนัน วิ. อมฺพฺติ หีสฺตีติ
 อมฺพุทํ (สิ่งโดย้อมเบียดเบียน เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อ
 ว่า อมฺพุท), [อมฺพ ชาติฺ หีสายํ ในความ
 เบียดเบียน + ท ปัจจย, แปลง อ เป็น อฺ]
 ๒. **เมฆ** วิ. อมฺพุ ชลฺ ททาตฺติ **อมฺพุโท** วลาทโก
 (สิ่งโดย้อมให้น้ำฝน เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อมฺพุท
 คือเมฆ), [อมฺพุ + ทา ชาติฺ ทาเน ในความให้
 กวิ ปัจจย]

อมฺพุธร (ปฺ.) **เมฆ** วิ. อมฺพุษฺทํ ชาเรตฺติ
อมฺพุธโร ชิมฺโตะ (สิ่งโดย้อมทรงไว้ซึ่งน้ำ เหตุุนั้น
 สิ่งนั้นชื่อว่า อมฺพุธร คือเมฆ), [อมฺพุ + ธร ชาติฺ
 ธารณ ในความทรงไว้ + อ ปัจจย]

อมฺภ (ปฺ.) ๑. **น้ำ** วิ. อมฺภติ สหฺทํ กโรตฺติ **อมฺภ**
 อุกํ (สิ่งโดย้อมเสียงดัง เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
 อมฺภ คือน้ำ), ตณฺหิ นิชฺชิมฺปิ สมานํ โอมฺภกาทิสฺสุ
 วิสฺสนทฺมานํ อมฺภติ สหฺทํ กโรตฺติ **อมฺภ** วิจฺจติ
 (ความจริง น้ำนั้น เรียกว่า อมฺภ เพราะแม้ไม่มี

ชีวิต แต่ก็ไหลส่งเสียงดังไป ในห้วงน้ำเป็นต้น), ศัพท์ที่มีความหมายว่า น้ำ มีดังนี้

ปานีย อุกกั โตย ชล ปาโต จ อมพู จ
ทก กั สลิส วาริ อาโป อมโก ปปมปิ จ
นिरुจ เกปุกั ปานิ อมตฺ เอล เมว จ
อาโปนามานิ เอตานิ อาคตานิ ตโต ตโต
(ปานีย, อุทก, โตย, ชล, ปาต, อมพู, ทก, กั,
สลิล, วาริ, อาป, อมก, ปป, นีร, เกปุก, ปานิ,
อมต, เอล ศัพท์เหล่านี้มีความหมายว่า น้ำ
ทั้งสิ้นมีมาในคัมภีร์ต่างๆ)

ในบรรดาบทเหล่านี้ นำมาแสดงเป็นตัวอย่าง
บางบทเท่านั้น เช่น วาลคฺเคสุ จ เกปุก (ที่
ปลายทางข้างมวงคด้วย ที่สระน้ำมวงคด้วย)
ฉบับสยามรัฐว่า วาลคฺเคสุ, ปวิตถจ เตสํ ภูสํ
โหติ ปานิ (น้ำที่ตีลงไป ก็ได้กลายเป็นกลบ
ไป) (สัททนีติ ชาติุมาลา ฉบับแปล หน้า ๓๔๔)
[อมก/อภิ ชาติุ สทเท ในการออกเสียง + อ
ปัจจัย], ๒. หิน วิ. อมกติ คจฉตีติ อมโก อพโก
วา ปาสาโณ (สิ่งโดย้อมเป็นไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อ
ว่า อมก, อพก คือหิน), [อมก ชาติุ คติย ใน
ความไป + อ ปัจจัย]. ๓. ดูก่อนท่านผู้เจริญ
ศัพท์ว่า อมโก เป็นคำร้องเรียกบุรุษ ใช้ได้ทั้งเอก
วจนะ พหุวจนะ

อมุโกช (ติ.นป.) สิ่งที่เกิดน้ำ (ติ.), บัว, บงกช
(นป.) วิ. อมกสิ ชาตํ อมโกชํ ปงกชํ (สิ่งที่เกิดใน
น้ำ ชื่อว่า อมโกช คือบงกช), [อมก + ชน ชาติุ
ชนเน ในความเกิด + กวิ ปัจจัย], อมก ศัพท์
จัดเป็นในมนโคณาทคณะ, ฉะนั้น เมื่อลบวิภัตติ
แล้วทำที่สุดศัพท์เป็น โอ

อมุมมา (อิต.) มารดา, ชนนิ, แม่ ๑. ผู้อันบุตร
ริตาไปหรือบูชา วิ. ปุตตธิตเรหิ อมียเต คมียเต
ปูชียเต วาติ อมุมมา ชนนิ (หญิงใดอันบุตรริตาไป

หาหรือบูชา เหตุนั้น หญิงนั้นชื่อว่า อุมม คือ
ชนนิ), [อม ชาติุ คติย ปูชายฺ วา ในความไปหรือ
ในการบูชา + ม ปัจจัยในอรรถกรรม + อา
ปัจจัย ในอิตถิลิงค์] ๒. มารดา, ผู้เป็นไปบุตร
ด้วยความรัก วิ. อเมติ เปเมน ปุตตเกสุ ปวตตตีติ
อมุมมา มาตา (ผู้โดย้อมเป็นไปในบุตรทั้งหลาย
ด้วยความรัก เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อุมมา คือ
มารดา), [อม ชาติุ คมเน ในความไป + ม ปัจจัย
+ อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์] ๓. หญิงผู้อันบุตร
เรียก วิ. อมียเต ภชียเต อมุมมา (หญิงใดอันบุตร
ส่งเสียงเรียก เหตุนั้น หญิงนั้นชื่อว่า อุมมา), [อม
ชาติุ คติปีฬารโคมตติสททโกชเนสุ ในความไป
เบียดเบียน เป็นโรค ภัคตี ทำเสียง และบริโคม
+ ม ปัจจัย + อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์]

อมุห (นป.) ก้อนหิน, ที่ตกไป วิ. อเมติ ปวตตตีติ
อมุหํ อสมมา (สิ่งโดย้อมเป็นไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อ
ว่า อมุห คือก้อนหิน), [อม ชาติุ โรคคเมเนสุ ใน
ความเป็นโรคและความไป + ห ปัจจัย และมิ
การอาเทศเป็น ม, โมค. ๗/๒๒๒ ว่า ชีวามา โห
วมา จ], อีกนัยหนึ่ง อมุห มีความหมายเท่ากับ
เรา ก็มี

อมุหาที (ติ.) ผู้ปรากฏเหมือนพวกเรา,
ผู้เหมือนพวกเรา วิ. อเมเห วิย ทิสสนตีติ
อมุหาที, อมุหาทิกโข, อมุหาทีโส (ชนทั้งหลาย
เหล่าโดย้อมปรากฏดูพวกเรา เหตุนั้น ชน
ทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า อมุหาที, อมุหาทิกโข,
อมุหาทีโส), [อมห + ทิส ชาติุ เปกฺขเน ในความ
เพ่งดู + กวิ ปัจจัย, แปลง ส เป็น อี, แปลง ส
เป็น กฺช บ้าง] นิรุตติ. ๓๔๕.

อุมมา (อิต.อพ) ๑. แม่, มารดา (อิต.) วิ. เปเมน
ปุตตเก อเมติ ปวตตเตตีติ อุมมา, อม ปวตตเน,
อปจฺจโย,อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์ ๒. พร้อม, กับ,

ร่วมกัน, **พร้อมกัน** (อพ.) อถ วา ‘สห สหธิ สมั
 อมา อิติ สมกริยาโย (อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์เหล่านี้
 เป็นนิบาตใช้ในความหมายว่า พร้อม, กับ,
 ทำพร้อมกัน (สมกริยาโย) คือ **สห สหธิ สม อมา**)
อมาปีย (กิ.กิต.) **เนรมิตแล้ว** วิ. มาเปตวาติ
อมาปีย (เนรมิตแล้ว ชื่อว่า อมาปีย), [มา ธาตุ
 ปริมาณ ในความนับ + ณาเป ปัจจัยในอรรถ
 แห่งการิต + ตวา ปัจจัย แปลงเป็น ย + อ
 อาคม ด้วยมหาสูตร], เช่น ปนณสาลั อมาปียติ.
 มาเปตวาติ อตโถ (เนรมิตแล้วซึ่งบรรณศาลา,
 อมาปีย หมายความว่า มาเปตวา-เนรมิตแล้ว),
 การลง อ อาคมโดยนัยเดียวกัน เช่น อวชช, น
 จาปี อปุณปุณั, เอตทกิลยจิ = เอต + อกิลยจิ,
 ยทานิเสโธ = ย + อนิเสโธ

อมาวสี (อิต.) **วันอมาวาสี, วันเดือนดับ, วัน
 แรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ, วันพระจันทร์และพระ
 อาทิตย์อยู่พร้อมกัน** วิ. อมา สห วสนติ
 รวิจันทา ยสสนติ **อมาวสี** กาฬปกขสมภูตา
 ปนุรสี จตุททสี วา (พระอาทิตย์และพระจันทร์
 ย่อมอยู่ร่วมกัน คือด้วยกัน ในดิถีใด, ดิถีนั้น ชื่อ
 ว่า อมาวสี ได้แก่ วัน ๑๕ หรือ ๑๔ ค่ำ ข้างแรม),
 [อมา + วส ธาตุ นิวาเส ในความอยู่ + อี ปัจจัย],
 ปาฐะว่า **อมาวสี** ลง ณี ปัจจัย ก็มี

อมิตต (ปุ.นปุ.) **ศัตรุ, ข้าศึก** (ปุ.) วิ. น มิตตติ
อมิตโต रिपु (ผู้ใดยอมไม่เสนาหา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อ
 ว่า อमितต คือข้าศึก), [น + มิต ธาตุ สินเห ใน
 ความรัก + ต ปัจจัย] วิ. มิตตปฏิ ปกโข
อมิตโต (ผู้ใดยอมเป็นปฏิปักษ์ต่อมิตร เหตุนั้น ผู้
 นั้นชื่อว่า อมิตร), อ นิบาตใช้ในอรรถตรงกัน
 ข้าม (ปฏิปกขตโถ) **๒. ประชุมแห่งมิตร** (นปุ.)
 วิ. อमितตานั สมุโห **อมิตต** (ประชุมแห่งข้าศึก
 ทั้งหลาย ชื่อว่า อमितต), [ณ ปัจจัยในสมุหัตถิต]

อมิลาต (ปุ.อิต.) **๑. ดอกบานไม่รู้โรย** (ปุ.)
 วิ. ปุปพมาสุ น มิลาตมสสุ ภาวตีติ **อมิลาโต**
 มหาสทา (ดอกไม้ ไม่ร่วงโรยไป ตลอดเวลา แห่ง
 พืชนั้นมีอยู่ เหตุนั้น พืชนั้นชื่อว่า อมิลาต คือ
 ดอกบานไม่รู้โรย), พหุพพิทิสมาส, [น +
 มิลาตาล **๒. บัว, สลัดได, วานหางช้าง** (อิต.) วิ.
 น มิลาตา **อมิลาตา** (ธรรมชาติไม่ร่วงโรย
 ชื่อว่า อมิลาต), [น + มิเล ธาตุ มิลายเน ใน
 ความเหี่ยวเฉา + ต ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิ
 ลิงค์], แปลง เอ เป็น อา, อีกนัยหนึ่ง แปลง เอ
 เป็น อาย, ลบ ย เช่น คำว่า ปลาโต]

อมุลมุลคนตุวา (กิ.กิต.อพ.) **ไม่ไปสู่รากสู่ราก,
 ไม่ไปทุกราก** วิ. มุลมุล น คจจตีติ **อมุลมุลคนตุวา**
 (ธรรมชาติไม่ไปสู่ราก สู่ราก เหตุนั้น ธรรมชาติ
 นั้น ชื่อว่า อมูลมุลคนตุวา) *นิรุตติ.๓๔๙, ๖๘๙*
 บทนี้เป็น *อยุตตตถสมาส* เช่น **อจนทมุลโลกิกานิ
 มุขานิ** (หน้าอันไม่แหงนคูดพระจันทร์ วิ. จนท น
 อุลโลเกนตีติ อจนทมุลโลกิกานิ), **อสुरียปสสา
 ราชกณญา** (ราชกัญญา มีหน้าไม่เห็นพระ
 อาทิตย์ วิ. สุริย น ปสสตีติ อสุริยปสสา),
อสทธโกซี เขาย่อมไม่กินของที่เขาให้ด้วย
 ศรัทธา วิ. สทธ น ภูษตีติ อสทธโกซี) เป็นต้น
 [มูลมุล + น + คม ธาตุ คมเน ในความไป +
 ตวา ปัจจัย]

อมุตต (นปุ.) **อาวุธพกจำพวกไม่ปล่อยจากมือ,
 ๑ ในอาวุธ ๔ ชนิด** *อภิธาน.๓๘๗, ๓๘๘*
 วิ. ฉุริกาทิก ออาวุธ ปาณโต น มุตตตติ **อมุตต**,
 ฉุริกา (อาวุธมีกฤษเป็นต้น อันบุคคลไม่ปล่อย
 จากมือ เหตุนั้น ออาวุธมีกฤษเป็นต้นจึงชื่อว่า
 อมุตต คือกฤษ), วิ. น มุจจิติ **อมุตต** (อาวุธใด
 ย่อมไม่พันไป เหตุนั้น ออาวุธนั้นชื่อว่า อมุตต), [น

+ มุจ ธาตุ โมจเน ในความผัน + ต ปัจจัย, แปลง จ เป็น ต]

อโมห (ป.) **อโมหะ, ปัญญา, ธรรมเป็นเหตุไม่หลง** วิ. น มุยหเต เอเตนาติ **อโมโห** ปญญา (บุคคลย่อมไม่หลงด้วยธรรมนั้น เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า อโมห คือปัญญา), ยถาสภาวปฏิเวธลกฺขโณ, อกฺขลิตปฏิเวธลกฺขโณ วา กุสลิสสาสชิตตอสุ-ปฏิเวโธ วิย. *วิสุทฺธิ.๓/๓๙* (อโมหะ มีความรู้แจ้งแห่งตลอดตามสภาพแห่งธรรมเป็นลักษณะ อีกนัยหนึ่ง มีความรู้แจ้งแห่งตลอดไม่ผิดพลาดเป็นลักษณะ ประหนึ่งการแห่งทะเลตรงเป่าแห่งลูกธนูที่นายขมังธนูผู้ฉลาดยิงไป ฉะนั้น), [น + มุห ธาตุ เวจิตเต ในความปราศจากความคิด + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์, พทฺธิ อฺ เป็น โอ] **๒. ภาวะที่หลง, ความหลง** วิ. สยฺ วา น มุยหติ, อมุยหนมตตเมว วา ตนติ **อโมโห** (ที่ชื่อว่า โมหะ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้คนหลง หรือหลงเอง หรือเป็นเพียงความหลงเท่านั้น) *สงฺคินฺ.๑.๑๙๙*

อโย (ป.) **เหล็ก ๑.** วิ. อยติ กมมารกิจเจสุ อโยคํ คจฺฉตฺติ **อโย** (สิ่งใด ย่อมถึงการประกอบเข้า ใน ประดางานของช่างเหล็ก เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อโย), [อโย ธาตุ คมน ในความไป + อ ปัจจัย] **๒.** วิ. ผาลํ อยติ เอตถาติ **อโย** กาฬายสํ (เหล็ก ถึงความเป็นแผ่นในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อโย คือเหล็ก), [อโย ธาตุ คมน ในความไป + อ ปัจจัย] **๓.** สพฺพกิจเจสุ โยคํ อยติ คจฺฉตฺติ **อโย** โลโห (สิ่งใด ย่อมถึงการประกอบในงานทุกอย่าง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อโย คือโลหะ), [อโย ธาตุ คมน ในความไป + อ ปัจจัย] **๔. บุญ, แดนไปแห่งผล, -แห่งสุข** วิ. ผลํ เอติ คจฺฉติ เอตสฺมาติ **อโย**. เอติ อิมสฺมา สุขฺนติ **อโย** ปุณฺณํ (ผลย่อม

เป็นไปจากแดนนั้น เหตุนั้น แดนนั้น ชื่อว่า อโย, สุขย่อมเป็นไปแต่ภาวะนี้ เหตุนั้น ภาวะนั้น ชื่อว่า อโย คือบุญ), [อิ ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย] **๕. สุข, โสมนัส, ความเจริญ** วิ. ปุณฺณโต อยติ คจฺฉติ ปวตตตฺติ **อโย** (ธรรมชาติโดยย่อมเป็นไปแต่บุญ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อโย), วิ. ปุณฺณการีติ อยิตพฺโพ เอตพฺโพ คนตพฺโพติ **อโย**, สุขโสมนสฺสเวทนา (ธรรมใดอันผู้กระทำบุญต้องถึง เหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า อโย คือสุขเวทนาและโสมนัสเวทนา), วิ. วิวิธสมปตฺติโย อยนติ เอเตนาติ **อโย**, วุฑฺฒิ (สมบัติต่างชนิดย่อมเป็นไปเพราะภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อโย คือความเจริญ), [อโย ธาตุ คมน ในความไป + อ ปัจจัย] **๖. สุข** วิ. อยติ อสฺสาทิยตฺติ **อโย**, สุขํ. (ธรรมชาติโดยย่อมพอใจ คือชอบใจ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อโย คือความสุข) **๗. การณ์, เหตุ** วิ. อตตโน ผลนฺิปผาทเนน อยติ ปวตตติ เอติ วา เอตสฺมา ผลนติ **อโย** ยถา สมฺทโยติ, *ปรมัตถมัญฺชสา ๓/๑๗๓* (สิ่งใดย่อมเป็นไปโดยการยังผลของตนให้สำเร็จ, อีกอย่างหนึ่ง ผลย่อมเป็นไปจากสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นจึงชื่อว่า อโย เช่น คำว่า สมุทโย), [อโย/อิ ธาตุ ปวตตเน ในความเป็นไป + อ ปัจจัย], **อโย** ที่แปลว่า เหล็ก, โลหะ จัดเข้าใน มโนคนศัพท์, ถ้าส่องความหมายว่า เจริญ จัดเข้าในบุริสคณะ (แจกแบบบุริส)

อโยน (ป.นป.) **ทาง, ถนน, ที่ไป, ที่เดิน, การไป, การถึง ๑.** วิ. อยติ คจฺฉติ เอเตน เอตถาติ วา **อโยน** อโยนํ ปโย (บุคคลย่อมเดินไปด้วยที่นั้น หรือไปในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อโยน, อโยน คือถนน), [อโย คติย ในความไป + ยู ปัจจัย] **๒. ถนนที่ตรงไป, ที่อันบุคคลพึงไป** วิ. อยตฺติ

วา **อายน**, คจฉติ ปวตตตีติ อตโถ (อีกนัยหนึ่ง ถนนใดไป อธิบายว่า เป็นไป เหตุนั้น ถนนนั้นชื่อว่า อายน) วิ. อยิตพโพ ปฏิปชชิตพโพติ **อายน** (ประเทศใดอันเขาพึงดำเนินไป เหตุนั้น ประเทศนั้น ชื่อว่า อายน), [อัย ธาตุ ปฏิปตฺติย ในความดำเนินไป + ย ัจจย, แปลงเป็น อน]

ออยย (ติ.) **ผู้เป็นเจ้าของ, ผู้เป็นใหญ่, ผู้เจริญ, คนดี,** วิ. สบฺปุริเสหิ อยิตพโพ อุกคนตพโพติ **ออยโย** สชชโน อีสโร จ (ผู้ใดบันลัดบุรุษพึงเข้าไปหา เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ออยย ได้แก่ คนดี และผู้เป็นใหญ่), [อัย ธาตุ คติมิหิ ในความไป + ย ัจจย] **๒. ผู้ประเสริฐ** วิ. เสฏฐภาเวน อัยยเต ฌายเตติ **ออยโย** อธิปติ (ผู้ใดอันเขารู้กันเพราะเป็นผู้ประเสริฐ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ออยย คือผู้เป็นใหญ่) ในสันสกฤตว่า *อริยะ*, [อัย ธาตุ ฌาณ ในความรู้ + ย ัจจย], ใน นิรุตติที่ปนี ว่า **ออยโย** คือ **อริโย-ผู้ประเสริฐ** และอธิบายการแปลงรูป อริย เป็น ออยย ว่า เพราะ ย แปลง ร เป็น ย เป็น ด้วยสูตร (นิรุตติ.๔๔) นี้ว่า *รตวคฺควรณานํ เย จวคฺคพยณา* **๓. ปู่และตาของบิดาผู้ล่องลับไปแล้ว** วิ. ใน อรรถกถาแห่ง ทนตโปนสิกขาปท (วินย.อ.๒/๔๗๖) อธิบายว่า ออยยาติ วุจจันติ กาลงกตา ปิติปิตามหา (ปู่และตาของบิดาผู้ล่องลับไปแล้ว เรียกว่า อัยยะ)

ออยยก (ปุ.) **ตา, ปู่ ๑. ผู้ควรบูชาพิเศษ** วิ. ปุชา-วิเสสํ อรหตีติ **ออยยโก** ปิตามโ (ผู้ใดย่อมควรซึ่ง การบูชาพิเศษ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ออยยก คือตา, ปู่), [อรห ธาตุ ปุชาय ในความบูชา + ญ ัจจย , แปลง รห เป็น ย, ซ้อน ย, แปลง ญ เป็น ออก] **๒. ผู้มีตาฟ้าฟางไป** วิ. เนตเตหิ อยิตพโพติ **ออยยโก** (ผู้แก่อันตาฟ้าฟางไป เหตุ

นั้น ผู้แก่นั้นชื่อว่า ออยยก), [อัย ธาตุ คติมิหิ ในความไป + ญ ัจจย]

ออยยกาณี (อิต.) **ย่า, ยาย** วิ. ออยยกสส ภริยา **ออยยกาณี** (ภริยาของตา, ปู่ ชื่อว่า ออยยกาณี), [อัย ัจจยในอิตถิลิงค์, เพราะ อัย ัจจยอยู่หลัง แปลง อ ที่สุดแห่ง ออยย เป็น อาน กจ.๙๘ รูป. ๑๘๙ ว่า มาตุลาทิมมานตตมิกारे, อีกนัยหนึ่ง ลง อานี ัจจย ด้วยสูตรแห่ง นิรุตติที่ปนี (นิรุตติ.๗๗) ว่า *อถวา มาตุลาทิตวานี ภริยาय*, ปาฐะว่า **ออยยกา ออยยิกา** ก็มี

ออยิต (นปุ.) **การไป, ไปแล้ว** วิ. อายนํ ปวตตนํ **ออยิต** (การดำเนินไปชื่อว่า ออยิต), [อัย ธาตุ ปวตตฺติย ในความเป็นไป + ต ัจจย + อี อากม กจ.๖๐๕ รูป.๕๔๗ ว่า *ยถาคมมิกาโร*]

อโยคค (ปุ.นปุ.) **๑. สาก, สากดำขาว** วิ. อโยคเค โภภุญย ยสส โส **อโยคโค**, มุสโล (เหล็กมีอยู่ที่ปลายของสิ่งใด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อโยคค คือสาก), ศัพท์นี้ไม่ใช่อิตถิลิงค์ แต่เป็นปุงลึงค์ และนปุงสกลิงค์ **๒. ไม่ควร, ไม่ถูกต้อง** (ติ.) วิ. น โยคคํ **อโยคค** อปฺปติรูปิ (สิ่งที่ไม่ควรประกอบ ชื่อว่า อโยคค คือไม่รูปไม่สมควร), เช่น สาสเน จิตานํ อปฺปติรูปิ อโยคคํ, *องฺฎี.๒/๓๓๘* (ไม่เหมาะ ไม่ควรสำหรับผู้ดำรงในพระศาสนา), *นปุพพทกมฺมธารยลมาส*

อโยฆน (ปุ.) **ค้อน, ค้อนเหล็ก, พะเนินเหล็ก** วิ. อโยโส อโยมโย วา ฆโน **อโยฆโน** ภูฏิ (ค้อนปุมแห่งเหล็ก หรือค้อนอันเป็นวิการแห่งเหล็ก ชื่อว่า อโยฆน คือค้อนเหล็ก), เป็น *ตปฺปฺริสฺสมาส* อีกนัยหนึ่งเป็น *กมฺมธารยลมาส*

อโยปตฺต (ปุ.) **บาตรเหล็ก** วิ. อโยสส ปตฺโต **อโยปตฺโต**. อโยสา กาลฺโลเณ นินฺพพตฺโต ปตฺโต **อโยปตฺโต** (บาตรแห่งเหล็ก ชื่อว่า อโยปตฺต,

บาตรที่เกิดแต่เหล็ก คือโลหะสีดำ ชื่อว่า
อโยปตต)

อร (ป.) **กำ**, **ซีล้อรถหรือเกวียน** วิ. อรติ ปวตตติ
อกโข เอเตหิตติ **อร**, อกขเทกิลลกา*, *ปญจิกา*.
๑/๔๘๖ (เกวียนย่อมเคลื่อนไปด้วยสิ่งเหล่านั้น
เหตุนี้ สิ่งเหล่านั้นชื่อว่า อร คือซีล้อเกวียน),
เช่น **ปุลณาทิอภิสังขาราริ** *วินย.อ.๑/๑๑๖*
(สังสารจักร มีกำกล่าวคืออภิสังขารมีบุญ
เป็นต้น), **สพเพ อรา หตาทิ อรหิ** (พระพุทธเจ้า
ทรงพระนามว่า อรหิ เพราะทรงหักกำได้
ทั้งหมด), [อร ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย]
อร (อพ.) **ไกล** แต่ อรา ศัพท์ เป็นนิบาตใช้ใน
อรรถว่า ไกล (ทูลตถนิปาโต) เหมือน อารา ศัพท์
, **อริ** (อพ.) **เร็ว** วิ. อรติ คจจตีติ **อริ**, **สีฆิ** (ภาวะ
โดยย่อไป เหตุนี้ ภาวะนั้นชื่อว่า อริ คือเร็ว),
[อร ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย],
*บทว่า อกขเทกิลลกา ใน *ปญจิกา*. ๑/๔๘๖
ปรากฏเชิงอรรถว่า อกขคเค กิลลกาติ มณเณ ฯ
โส ปน อกขคคเคโกโล อาณัติ วุจจติ อโร ฯ (บทว่า
อกขเทกิลลกา เห็นจะเป็น อกขคเค กิลลกา ฯ
ก็ ซีล้อ นั้น ท่านเรียกว่า **อกขคคกิล** และ **อาณิ**)
อรณฺช (ป.) **ไห**, **โองน้ำ**, **ตุ่ม** ๑. วิ. อริ สีฆิ ชโร
อสสาติ **อรณฺชโร**, มณิกิ (ความแก่เร็วของสิ่งนั้น
มีอยู่ เหตุนี้ สิ่งนั้นชื่อว่า อรณฺชโร คือไห),
๒. วิ. ชลฺ คณฺหิตฺ อลอนติ **อรณฺชโร อลอนฺชโร**
อลิณฺชโร วา, พหุอุทกคณฺหนกา มหาจาฏิ
(ภาชนะใดเพียงพอรองรับน้ำได้ เหตุนี้ ภาชนะ
นั้นชื่อว่า อรณฺชโร, อลอนฺชโร, อลิณฺจโร คือโอง
ขนาดใหญ่ จุน้ำได้มาก), แปลง ล เป็น ร
๓. วิ. อติมหนตตตา อริ ชิปปี ชรติ วินาเสตีติ
อรณฺชโร (ภาชนะใดเก่าหรือพินาศไปเร็ว เพราะ
ใหญ่เกินไป เหตุนี้ ภาชนะนั้นชื่อว่า อรณฺชโร),

[อร + ชร ธาตุ วินาเส ในความพินาศ + อ
ปัจจัย]

อรณฺณ (นป.) **ป่า**, **หมุไม้** ๑. วิ. ชนา อรณฺติ
คจจณฺติ เอตถาติ **อรณฺณ** ทาโย (ชนทั้งหลาย
ย่อมเที่ยวไปในแดนนั้น เหตุนี้ แดนนั้นชื่อว่า
อรณฺณ คือป่า), [อร ธาตุ คติย ในความไป + อนุ
ปัจจัย] ๒. อริยเต คจจยเตติ **อรณฺณ** (ที่อัน
เขาไป เหตุนี้ ที่นั้นชื่อว่า อรณฺณ), [อร ธาตุ
คติย ในความไป + ณ ปัจจัย *กจ.๓๙๑ รูป*.
๔๒๓ ว่า *ยท เป็นต้น + ช้อน ณ*, แต่ใน
โมคคฺคฺลฺลาน (โมค.๗/๕๑) ว่า ลง อนุณ ปัจจัย
ด้วยสุดว่า *อรทาณฺโย ทาสฺส ทิร จ* ๓. นตถิ
ราชา เอตถาติ **อรณฺณ** อฏฺวิ (ราชาคือความ
สว่างในแดนนั้นไม่มี เหตุนี้ แดนนั้น ชื่อว่า
อรณฺณ คือตง) [น + ราช ธาตุ ทิตฺติมิหิ ในความ
รุ่งเรือง + อ ปัจจัย, แปลง ช เป็น ณ, รัสสะ อา
เป็น อ] ปาฐะว่า **อรณฺณานิ** ก็มี, ลง อี ปัจจัย
กจ.๒๓๘ รูป.๑๘๗ ว่า *นทาติ เป็นต้น*, แปลง
ที่สุดศัพท์เป็น อา; แต่ *สพฺพทฺนิตฺติ ปทฺมาลา* (ฉบับ
แปล หน้า ๗๖๘) ว่า อรณฺณานิ วุจจติ
มหาอรณฺณ, คหปตานีติ ปทฺมิว อินีปัจจยวเสน
สาเชตพฺพํ ปทฺ อิตฺถิลิงคณฺจ. อรณฺณานิติ หิ
อฏฺฐกถาปาโรปิ ทิสสตีติ (ป่าใหญ่ เรียกว่า
อรณฺณานิ ลง อินี ปัจจัย และเป็นอิตฺถิลิงค์
เหมือนบทว่า คหปตานี. อรรถกถาบางแห่ง
ปรากฏปาฐะว่า **อรณฺณานิ** ก็มี)

อรณ (นป.ติ.) **ตรง**, **การไปคด**, **ไม่มีข้าศึก**, **ไม่มี**
ข้าศึกคือกิเลส, **ไม่มีความชั่ว**, **ไม่มีบาป**, **ไม่มี**
การรบ, **ไม่มีเสีย** ๑. วิ. อริยเต **อรณ** (อันเขา
ตรงไป ชื่อว่า อรณ), [อร ธาตุ คมเน ในความไป
+ ญ ปัจจัย], ในอรรถกถา เปตวตถุ ว่า **อรณฺณ**ติ
อรณฺณิเยหิ เทเวหิ สทิสวณฺโณ อริยวากาโสติ

อตฺถิติ วุตฺตํ. เปตฺวตฺตฺ. อ. ๒๘๘ (บพว่า อรณฺ
 ความว่า มีสีเสมอกับเทพผู้ไม่มีความหม่นหมอง
 คือ เป็นแดนอันประเสริฐ) ๒. ผู้มีกิเลส (ติ.)
 วิ. รณนฺติ สดฺเต รากาทย จุณฺเณนฺติ ปีเพนฺติ
รณฺา. สดฺตา เอเตหิ กนฺทนฺติ ปรีเทวนฺติ วา **รณฺา**,
 กิเลสฺา (รากะเป็นต้นเหล่าใดเบียดเบียนสัตว์
 ทั้งหลาย เหตุนั้น รากะเป็นต้นเหล่านั้นชื่อว่า
 รณฺา. สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าโศกปริเทวนาด้วย
 กิเลสเหล่านั้น เหตุนั้น กิเลสเหล่านั้น ชื่อว่า
 รณฺา คือกิเลส), [รณ ชาติ สหฺเท ในการออก
 เสียง + อ ปัจจัย], รณ ศัพท์ใช้ในความหมายว่า
 กิเลส การรบ การทำให้ละเอียด วิ. นตฺถิ รณฺา
 กิเลสฺา เอตฺสสฺาติ **อรฺโณ** (กิเลสชื่อรณฺา ของ
 บุคคลนั้นไม่มี เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า อรณฺ),
 อนึ่งในพระอภิธรรมว่า สพฺพานิ กุสลาพฺยาท-
 จิตฺตานิ รูปนิพฺพานานิ จ อรณฺา นาม. (กุสลจิต
 อภัยาทจิต รูปและนิพพาน ชื่อว่า อรณฺา), ใน
 สัจจสังเขป ปริเฉทที่ ๒/๙๓ ว่า สหฺชาทย
 วิรมนฺตา อรณฺา ปญฺจวิสฺติ จาติ (เจตสิก ๒๕
 ดวง ศรัทธาเป็นต้น วิรติเป็นที่สุด ชื่อว่า อรณฺา-
 โสภณเจตสิก)

อรณฺิ (ปุ.อิตฺ.) ไม้สีไฟ, เหล็กเพลิง วิ. อริยฺติ
 คมียตฺติ **อรณฺิ** อคฺคิณฺุสฺปนฺกณฺุํ (วัสดุใดอันเขาสี
 ไปเรื่อยๆ เหตุนั้น วัสดุนั้นชื่อว่า อรณฺิ คือไม้สี
 ไฟ), [อร ชาติ คมเน ในความไป + อณฺิ ปัจจัย
 โมค. ๗/๖๒ คหาทฺหฺยณฺิ] ใน ปทฺรูปสฺหฺธิ (รูป.
 ๖๗๙) ว่า อร ชาติ คมเน ในความไป + ยฺ ปัจจัย
 + ลง อี ปัจจัยหลังปาฏิพทิกบพ

อรณฺิ (ปุ.อิตฺ.) ไม้สีไฟ, เหล็กเพลิง ๑. วิ. อริยฺติ
 คมียตฺติ **อรณฺิ**, นิมนฺนถฺยทฺารุณฺิ **อรณฺิ**. (วัสดุใด
 อันเขาสีไปเรื่อยๆ เหตุนั้น วัสดุนั้นชื่อว่า อรณฺิ),
 [อร ชาติ คมเน ในความไป + อณฺิ/อณฺิ + อี

ปัจจัยในอิตถิลิงค์, ชื่อว่า อรณฺิ เพราะสีไม้], ใน
 วินยฺญกฺกถาย อตฺถโยชนฺา หน้า ๑๐๖ ว่า อร
 คมเน, พหาทฺตฺวาณฺิ* สุตฺเตน อณฺิปัจจโย (อร
 ชาติ คมเน ในความไป + อณฺิ ปัจจัย ด้วยสูตรว่า
 พหาทฺตฺวาณฺิ) *พหาทฺตฺวาณฺิ ปฺรากฺฏฺในโยชนฺา
 วินยฺที่อําง ยังสีบไม่พบว่ามาจากคัมภีร์ไวยากรณ์
 เห็นจะเป็น อณฺิ โมค. ๗/๖๒. คหาทฺหฺยณฺิ ๒. ใน
 ปาจิตฺยาทฺโยชนฺา ว่า วิ. อริยฺติ อคฺคิณฺิพฺผาทนฺตถฺ
 ฆสฺยติ เอตฺถาติ **อรณฺิ**, เภฏฺจฺา นิมนฺนถฺยทฺารุ
สทฺิโต ปน วุจฺจติ อฺุปฺริ นิมนฺนถฺยทฺารุ (ไม้สำหรับสี
 ไฟเขาสีที่ไม้นั้น เพื่อให้เกิดไฟ เหตุนั้น ไม้
 ชื่อว่า **อรณฺิ** คือ ไม้สีไฟที่ต้องสีขึ้นล่าง ส่วนไม้
 สำหรับสีขึ้นบน ชื่อว่า **สทฺิ**), [อร ชาติ ฆสเน ใน
 ความเสียดสี + อณฺิ ปัจจัย + อี ปัจจัย], ส่วนใน
 อนุทฺิปนีปาเร ว่า อรณฺิ วุจฺจติ อคฺคิณฺิพฺผตฺกตฺถาย
 กตา ทเว สารณฺุณฺิ. **อธฺรารณฺิ** นาม เภฏฺจฺารณฺิ.
อตุตฺรารณฺิ นาม อฺุทฺธารณฺิ. อรณฺิสทฺโท ทฺุริสุ
 วตฺตติ. (ไม้แก่น สองชิ้นที่เขาทำเพื่อให้เกิดไฟ
 เรียกว่า **อรณฺิ**. อรณฺิขึ้นล่าง เรียกว่า **อธฺรารณฺิ**.
 ขึ้นบนเรียกว่า **อตุตฺรารณฺิ**, ทั้ง ๒ ศัพท์มี อรณฺิ
 ศัพท์ประกอบ)

อรณฺิย (ติ.) อันเขาพึงรู้, -พึงเข้าไปหา,
 -พึงบรรลฺ วิ. อริตพฺพิ ภาตพฺพิ ปยฺรฺปาสิตพฺพิ
 วาติ **อรณฺิย** (สิ่งใดอันเขาพึงรู้ หรือพึงเข้าไปหา
 เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อรณฺิย), [อร ชาติ คมเน ใน
 ความไป + อนฺิย ปัจจัย, แผลง น เป็น ณ]

อรตฺิ (อิตฺ.) ๑. ธิตามารชื่อนางอรตฺิ, ผู้ทำความ
 ไมยินฺติในกฺุสฺลธรรมแก่ผู้อื่น, ผู้กำหนด วิ. อรตฺิ
 ปฺรเสํกฺุสฺเล ธมฺเม อรตฺิ กโรตฺติ **อรตฺิ** **อรตฺิ** (ผู้ใด
 ย่อมทำความไมยินฺติกฺุสฺลธรรมแก่ผู้อื่น เหตุนั้น
 ผู้นั้นชื่อว่า อรตฺิ, อรตฺิ), [น + รณฺ ชาติ รมณฺ ใน
 ความยินฺติ + ตฺิ ปัจจัย + อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์]

วิ. ฤโส รมตีติ **อรติ**, มารตีตยา อธิวจนเมตฺ (ผู้ใด ย่อมยินดีอย่างแรงกล้า-กำหนด เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อรติ, คำนี้เป็นชื่อของธิดามาร), [อ ศัพท์ใน นัยนี้ใช้ในอรรถว่า มาก, เจริญ, กล้า (วุทธิย) + รมุ ธาตุ รมณ ในความยินดี + ติ ปัจจัย] **๒. ความไม่ยินดี, ไม่พอใจ** วิ. น รมยเต **อรติ**, อโรจนา รติปฏิปกฺโขติ อตฺโถ. (อันเขาไม่ยินดี ชื่อว่า อรติ ได้แก่ ความไม่ยินดี ที่เป็นปฏิปักษ์กับความ ยินดี) วิ. น รติ **อรติ**, อุกฺกณฺธา ปฏิโฆ วา (ความ ยินดี หามีได้ ชื่อว่า อรติ ได้แก่ความเบื่อหน่าย หรือความขุ่นเคือง), [น + รมุ ธาตุ รมณ ใน ความยินดี + ติ ปัจจัย] วิ. ปน. ต- เสนาสเนสุ อธิกุสฺสธมฺเสสุ จ อรมณฺ **อรติ**. (ความ ไม่ยินดีในเสนาสนะอันสงัด และใน กุสฺสธรรมอันยิ่ง ชื่อว่า อรติ), สา อตฺถโต อีสฺสาธิกํ โทมนสฺสสทฺคตํ ถินมิตฺธาธิกญฺจ อุตฺถจฺจํ. ตตฺถ ปุริมํ ปฺรสมปตฺติวิสยํ, ทฺตฺติยํ ปนตฺเสนาสนาหาวิสยนฺติ ทฺฐจฺพฺพํ. (ว่าโดย ความหมายว่า อรติ นั้น คือ อุตฺถจฺจะ ที่ยิ่งด้วย ความริษยา ประกอบด้วยความทุกข์ใจ และที่ยิ่ง ด้วยถินมิทระ, ใน ๒ นัยนี้ นัยแรกพึงทราบว่ายี่ง ด้วยริษยา มีสมบัติของผู้อื่นเป็นวิสัย, นัยที่ ๒ ที่ยิ่งด้วยถินมิทระ มีเสนาสนะอันสงัดเป็นต้น เป็นวิสัย) **๓. กิเลสที่ดำเนินไป, การดำเนินไป** วิ. อรตีติ **อรติ** (สภาวะโดยย่อเป็นไป เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า อรติ), [อร ธาตุ คติย ในความ ไป + ติ ปัจจัย]

อรวิณฑ (นป.) **อรพินท์, บัวหลวง, ปทุมชาติ** วิ. อรฺ วิณฑตีติ **อรวิณฑ** ปทุมํ (พืชโดยย่อได้รับ เร็ว เหตุนั้น พืชนั้นชื่อว่า อรวิณฑ คือบัว), อรานิ จกฺกณฺคานิ อิว ทฺลानी วิณฑตีติ วา **อรวิณฑ** สโรรุหํ (อีกนัยหนึ่ง พืชโดยย่อได้รับใบเหมือนชื่อ

ก่าจักร เหตุนั้น พืชนั้นชื่อว่า อรวิณฑ คือบัว) เช่น วิกสิตํ วิย จ อรวิณฑํ อสฺส มุขํ โสภติ ส.อ.๑/๗๗ (พระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า กิ่งดงามดุดอกปทุมกำลังแย้มบาน), [อร + วิณฑ ธาตุ วิณฑเน ในความประสพ + อ ปัจจัย]

อรพ (ป.) **พระอรหันต์ ๑. ผู้จัดเข้าศึกคือกิเลส**

วิ. กิเลสา เอว อรโยติ กิเลสาร์โย, กิเลสาร์โย หน ตีติ **อรพ** (เข้าศึกคือกิเลส เหตุนั้นจึงชื่อว่า กิเลส สารี, พระอริยบุคคลเหล่าใดจัดเข้าศึกคือกิเลส เหตุนั้น พระอริยบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า อรพ), [อริ + หน ธาตุ หีสาย ในความ เบียดเบียน + กวิ ปัจจัย, แปลง อี เป็น อ] **๒. ผู้ ควรซึ่งปัจจัยมีจิวรเป็นต้นและการบูชาพิเศษ** วิ. อคฺคทกฺขิณฺเวยยตฺตา จิวราทิปจฺจเย ปุชาวิเสสํ จ อรหตีติ **อรพ** (ผู้โดยย่อควรซึ่งปัจจัยมีจิวรเป็น ต้น และซึ่งการบูชาพิเศษ เพราะเป็น ทักขิณเวยยบุคคลชั้นยอด เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อรพ), [อรพ ธาตุ ปุชาয় ในการบูชา + อ ปัจจัย]

๓. ผู้หักซึ่งแห่งสังสารจักร วิ. สํสารจกฺกสฺส อเร หนตีติ **อรพ** (ผู้โดยย่อหักซึ่งซึ่งสังสารจักร เหตุ นั้น ผู้นั้นชื่อว่า อรพ), [อร + หน ธาตุ หีสาย ใน ความเบียดเบียน + ณ ปัจจัย, แปลง หน เป็น ห] **๔. ผู้อันสัตบุรุษไม่ละเลย** วิ. สปฺปุริเสหิ น รหิตพฺโพ น ปฺริจฺจชิตพฺโพติ **อรพ** (ผู้ใดอัน สัตบุรุษทั้งหลายไม่ละเลยทอดทิ้ง เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อรพ), [น + รพ ธาตุ จาเค ในการสละ + อนต ปัจจัย]

๕. ผู้สมควร วิ. อรหิยเตติ **อรพ** **อร ห** (อันเขาย่อสมควร เหตุนั้น ชื่อว่า อรพ, อรพ), [อรพ ธาตุ โยคฺยจฺยเน ในความควรและ การบูชา + อ ปัจจัย] **๖. ผู้อันเขาควรบูชา** วิ. อรหิตพฺโพ ปุเชตพฺโพติ **อรพ** **อรพ** (ผู้ใดอัน เขาพึงบูชา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อรพ, อรพ),

[อรห ธาตุ ปุชายํ ในความบูชา + อนต ปัจจัย]

๗. ผู้ไม่มีกิเลสมีรากะเป็นต้น วิ. อตตหิตํ
 พรหิตตถจ ปริปุเรตุํ สมมาปฏิปชชนเตหิ สาธูหิ
 ทูโรโต รหิตพพา ปริจจชิตพพา ปรีหาคพพาติ
 รหา รากาทโย ปาปธมมา, น สนติ เอตสส
 รหาคิ **อรหํ** (ปาปธมมเหล่าใด อันสาธูชนผู้
 ปฏิบัติชอบเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ตนและ
 ประโยชน์ผู้อื่นพึงเว้นเสียไกล เหตุนั้น บาปธรรม
 เหล่านั้นชื่อว่า รหาคิ คือบาปธรรมมีรากะเป็นต้น,
 บาปธรรมอันสาธูชนพึงเว้น ของบุคคลนั้นไม่มี
 เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อรหํ), ที่เป็น อรหํ
 เพราะ ในเมื่อจะสำเร็จรูปเป็น อรโห ก็ทำ โอ
 เป็น อ พร้อมอนุสาร **๘. ผู้ไม่มีการไป** วิ. รหิยเต
รโห (อันเขาไปชื่อว่า รห), [รหิ ธาตุ คติย ใน
 ความไป + อ ปัจจัย] วิ. รโหติ คมนํ วุจจติ, นตถิ
 เอตสส รโห คมนํ คตีสสุ ปจจาชาตตีติ **อรหํ อรหาคิ**
 (การไปเรียกว่า รห, การไปคือการกลับไปไปในคติ
 ทั้งหลาย ของผู้นั้นไม่มี เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อรหํ,
 อรหาคิ), บัณชิตตพิงคันดูโดยพิสตารใน *เวरण*
ชกณทวณณมา แห่ง *สารตถทีปนีฎีกา* สำหรับคำ
 ว่า อรหํ กับ อรหาคิ ต่างกันดังต่อไปนี้ : **อรหํสท**
โห คุณวากโก อรหํ สมมาสมพุทโธ, อรหํ สุกโตติ
 อาทีสุ. **อรหาคิ** ปน ปณณตติ-วากโก อหณ
 หิ อรหาคิ โลเก, เอโก อรหาคิอาทีสุ. (**อรหํ** เป็น
 คุณนาม เช่น อรหํ สมมาสมพุทโธ “พระ
 สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระอรหันต์”, ส่วน
อรหาคิ เป็นบัญญัติ เช่น อหณ.หิ อรหาคิ
 โลเก, เอโก อรหาคิ “เพราะเราชื่อว่าอรหันต์ใน
 โลก เป็นเอกอรหันต์”) **๙. ผู้ควรบูชาพิเศษ**
 วิ. อคคทกขิณเวยยาเวณ ปุชาวิเสสํ อรหตตีติ
อรหาคิ (ผู้โดยอสมควรซึ่งการบูชาพิเศษ เพราะ
 ความเป็นทักษิณเวยยชั้นเลิศ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า

อรหาคิ), [อรห ธาตุ อรเห + อ ปัจจัย], บทสำเร็จ
 ว่า อรหาคิ ในเมื่อจะสำเร็จรูปว่า อรโห ท่านก็
 กล่าวว่ารหาคิ เพราะแจกด้วย สิ วิภัตติเป็นต้น,
 อีกนัยหนึ่ง ลบ สิ และทีฆะ อ เป็น อา ด้วยนิปา
 ตนสูตร-การให้สำเร็จตามบทที่มีตัวอย่าง **๑๐. ผู้**
ไกลจากกิเลส วิ. กิลเสหิ อารกาคิ **อรหาคิ อรหํ**
 วา อารกาคิ วตตพเพ นิปาตณสตุเตน อาการสส
 อการตตํ, กการสส จ หการตตํ สานุสสํ กตวา
 เอวํ สิทธํ. (ผู้ใดดำรงอยู่ไกลจากกิเลส เหตุนั้น ผู้
 นั้นชื่อว่า อรหาคิ, อรหํ ในเมื่อจะกล่าวบทสำเร็จ
 ว่า อารกาคิ ท่านรัสสะ อา เป็น อ, และแปลง ก
 เป็น ห พร้อมอนุสาร-หํ จึงสำเร็จรูปเป็น อรหํ
 อย่างนั้น) **๑๑. ผู้ทำลายข้าศึก, ผู้หักกำลัง**
 วิ. อถ วา กิลเสสงฆาตา อโรโย สํสารจกุกสส วา
 อรา กิลเสสา หตา อเนนาติ **อรหาคิ** (อีกนัยหนึ่ง
 ข้าศึกกล่าวคือกิเลส หรือซึ่งสังสารจักรคือกิเลส
 อันผู้นั้นกำจัดแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อรหาคิ)
๑๒. ผู้ไม่มีที่ลับ วิ. ปาปกรณ รหาคาวัตโต วา
อรหาคิ, อฏฺฐมโก อริยบุคคล. (อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า
 อรหาคิ เพราะไม่มีที่ลับในการทำบาป ได้แก่ พระ
 อริยบุคคลที่ ๘); ต่อไปนี้เป็นไวพจน์ของกัน
 ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งธาตุต่างๆ กัน ได้แก่
 ๑. อรห ธาตุ อนุจฉวิเก ในความสมควร ๒. อริ
 + หน ธาตุ หีสายํ ในความเบียดเบียน ๓. อร +
 หน ธาตุ หีสายํ ในความเบียดเบียน ๔. น + รห
 ธาตุ วิเวเก ในความลับ; นักไวยการณแสดง
 อรห คัพทวิไวัหลายประการ อรห, ดังที่ *สททนีติ*
ธาตุมาลา ฉบับแปล หน้า ๙๓๐ ว่า

อรหธาตโต	เถยยา	อรหํสททสนจิติ
อรรูปปทหน-		ธาตโต วาถวา ปน
รหโต	รหิตโต จาปี	อการปพพโต อิศ
วุจจเต	อสส นิปผตติ	อารกาคิรวสสิตาติ

(ข้าพเจ้าจะแสดงรูปสำเร็จของ อรหิ ศัพท์ บัณฑิตพึงทราบความตั้งอยู่แห่ง อรหิ ศัพท์โดย อรห ธาตุบ้าง อร บทหน้า หน ธาตุบ้าง อาร บท หน้า หน ธาตุบ้าง อ บทหน้า รห ธาตุบ้าง อ บท หน้า รหิ ธาตุบ้าง โดยอาศัยศัพท์ว่า อารกา เป็นต้นบ้าง)

แต่ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวต่อไปอีก เพราะเกรงว่า คัมภีร์นี้จะหนักเกินไป ผู้ต้องการอรรถทั้งหลาย ควรค้นดูในคัมภีร์นั้นๆเถิด

อรหตุต (นป.) พระอรหัต, ความเป็นแห่งพระอรหัต วิ. อรหโต ภาโว **อรหตุต** (ความเป็นแห่งพระอรหัต ชื่อว่า อรหตุต), [ตต ปัจจัยใน ภาวตัทธิต] ปาฐะว่า **อรหตุตนิ** ก็มี ดังตัวอย่างว่า **อรหตุตนิ** *ม.อ.๓/๑๒๑* (ซึ่งธรรมเป็นยอดแห่งพระอรหัต) นิ ปัจจัย สกัตถ์ เช่น นิ ปัจจัย

ในคำว่า **เทวดานิ อภิธาน.๑๒** (เทวดา) เป็นต้น

อรหิต (ติ.) **ควรบูชา, อันเขาบูชา** วิ. อรหิตพโพปุเชตพโพติ **อรหิต** อจจิโต (ผู้ใดอันเขาบูชา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อรหิต คือผู้อันเขาควรบูชา), [อรห ธาตุ ปุชาຍ ใน การบูชา + ต ปัจจัย *กจ.๕๕๖ รูป.๖๒๒ ว่า ภาวภมเมสุ ต + อี อาคม]*

อราติ (ป.) **ข้าศึก, ศัตรู** วิ. อรติ คจฉตติ **อราติ** ริปุ (ผู้โดย้อมเป็นไป เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อราติ คือข้าศึก), [อร ธาตุ คติย ใน ความไป + ตี ปัจจัย + ฎาวิทตา อาอาคโม อา อาคม เพราะหมวด ฎาตุ]

อริ (ป.) **ข้าศึก, ศัตรู, ผู้มีเวร ๑. ผู้เป็นเหตุถึงทุกข์** วิ. ทุกโข อรติ ปวตตติ เอเตนาติ **อริ** สตตุ (ทุกข์ยอมเป็นไป เพราะผู้นั้น เหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า อริ คือศัตรู), [อร ธาตุ คติย ใน ความไป + อี ปัจจัย] **๒. ผู้ที่ถึงความเป็นข้าศึกกัน** วิ. อรติ คจฉติ ปจจตติภาวนติ **อริ** เวรึ (ผู้โดย้อมถึง

ความเป็นข้าศึกกัน เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อริ คือผู้มีเวร), [อร ธาตุ คมเน ใน ความไป + อี ปัจจัย *กจ.๖๖๙ รูป.๖๗๙ ว่า มุนาทิติ จิ*] **๓. ผู้ถึงเวร** วิ. เวรึ อรตติ **อริ** ปจจตติโก (ผู้โดย้อมถึงความ เป็นเวรกัน เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อริ คือข้าศึก), [อร + คมเน ใน ความไป + อี ปัจจัย], ศัพท์นี้เป็นปุงลึงค์] **๔. ผู้เป็นเหตุให้ความน่ารักเหลือน้อย** วิ. อปโปโก รูปาธิปญจกามคุณสงขาโต โรกาโม เอเตนาติ **อริ** (ร คือความใคร่ กล่าวคือเบญจกามคุณมีรูปเป็นต้น เป็นสภาพน้อย ด้วย ธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อริ), [ในนัยนี้ ร อักษร ใช้ในความหมายว่า กาม, อ อักษร ใช้ในความหมายว่า น้อย]

อริฎฐ (ป.นป.) **๑. สะเดา** วิ. ติตตรสตตา อริสภาเว ติฎฐตติ **อริฎฐ** ปุจิมนโท (ต้นไม้โต ตั้งอยู่ในความเป็นศัตรู เพราะมีรสขม เหตุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า อริฎฐ คือต้นสะเดา), [อริ + ฐา ธาตุ คตินิวตติมิหิ ในการห้ามการไป + กวิ ปัจจัย, ฆอน ฎ] **๒. ประคำดีควาย** วิ. หตชนตุ-ปโมหสงขาตาริผลตตาย **อริฎฐ** เณนิโล (ต้นไม้ชื่อว่า อริฎฐ เพราะมีผลเป็นข้าศึกทำให้สัตว์ที่เมาเป็นประคำดีควาย), [อริ + หน แปลงเป็น ฎฐ ตามบทสำเร็จที่ปรากฏ] วิ. ตโรคาริวนตชเนหิ อิจฉิตพผลตตา वा **อริฎฐ** (อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อริฎฐ เพราะผลที่ผู้มีโรคที่เป็นศัตรูกับต้นไม้นั้น ต้องการ) **๓. กา, นกเค้า, นกแสก** วิ. ริฎฐจ มรณลกขณิ, ต อสสุ นตถิติ **อริฎฐ** กาโก, อลุโก वा. (ลักษณะแห่งความตาย ชื่อว่า ริฎฐ, ลักษณะแห่งความตายนั้น ของสัตว์นั้น ไม่มี เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า อริฎฐ ได้แก่ กา หรือนกแสก) **๔. ยาดองพิเศษชื่อว่าอริฎฐ** อปิจ อริฎฐสทโท นามปญตติเกสชชวิเสสชาติวาจโก ปุณนบุสก-

ลึงเควตตติ อริฏฺฐณฺหิ สุราสทิสวณฺณคนฺช-
กปิยเษชช อริฏฺฐํ นาม อามลภผลรสาทีหิ
โกโต อาสววิเสโส (อีกอย่างหนึ่ง อริฏฺฐ ศัพท์
หมายถึง ชื่อเฉพาะยาดองพิเศษชนิดหนึ่ง เป็น
ต้น เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ สำหรับยาดอง
ชื่อว่า อริฏฺฐะ เป็นยาที่ควร มีสีและกลิ่นเหมือน
สุรา คือยาดองพิเศษที่ต้องเครื่องปรุงมีผล
มะขามป้อมเป็นต้น)

อริตฺต (นป.) ถ่อ, พาย ๑. วิ. อรติ ธิจฺจตีติ **อริตฺต**
(สิ่งใดย่อมละไปเหตุหนึ่ง สิ่งนั้นชื่อว่า อริตฺต), [อร
ธาตฺ ธิจฺจน ในความละไป + ต ปัจจย, แปลง อ
เป็น อิ, ช้อน ต] ๒. **เครื่องช่วยพายไป** วิ. อรติ
เยนาติ **อริตฺต**, ปาชนทมิท (บุคคลย่อมไป ด้วย
สิ่งใด เหตุหนึ่ง สิ่งนั้นชื่อว่า อริตฺต คือไม้พาย),
[อร ธาตฺ คติย ในความไป + ต ปัจจย กจ.๖๕๖
รูป.๖๖๖ ว่า ฉทาทีหิ ตตรณฺ] ๓. ถ่อ, พาย,
เครื่องอำนวยความสะดวกไป วิ. อรติ คจฺจติ
นาวา เอเตนาติ **อริตฺต** เกนิปาโต (เรือย่อมล่อง
ไปได้ด้วยสิ่งนั้น เหตุหนึ่ง สิ่งนั้นชื่อว่า อริตฺต คือ
ไม้พาย), [อร ธาตฺ คมเน ในความไป + อตต
ปัจจย กจ.๖๕๐ รูป.๖๕๑ ว่า กाले วตตมานาติ
เต ญวาทโย + แปลง อ เป็น อิ กจ.๕๑๗ รูป.
๔๘๘ ว่า กวจิ ธาตฺ เป็นต้น]

อริณฑม (ป.) ผู้ข่มเข้าศึก, พระราชา วิ. อริ
ทเมตีติ **อริณฑม** (ผู้ใดย่อมข่มเข้าศึก เหตุหนึ่ง ผู้
นั้นชื่อว่า อริณฑม), [อริ + ทมฺ ธาตฺ ทมเน ใน
ความทรมาน + อ ปัจจย นีติ.๑๑๐๗ ว่า
สญฺญายมนวาคโม + นฺ อากม, ลบ อ ที่ อริ ลบ
อุ ที่ ทม, แปลง นฺ เป็น นิคหิตท้าย อริ, แปลง
นิคหิตเป็น นฺ สุตวรฺค] **เวสสนฺโร, ตณฺหฺงโร,
เมธฺงโร, สรณฺงโร, ทีปฺงโร** ก็ทำตัวรูป
โดยนัยนี้

อริมทฺท (นป.) เมือง, ที่เป็นที่ย้ายเข้าศึก
วิ. อริ มทฺทติ เอตถาติ **อริมทฺท**, นคร (ชน
ทั้งหลายที่ย้ายเข้าศึก ในที่นั้น เหตุหนึ่ง ที่นั้นชื่อ
ว่า อริมทฺท คือนคร), [อริ + มทฺท ธาตฺ
มทฺทเน ในความย้าย + ยุ ปัจจย อธิกรณฺสาธนะ,
แปลง ยุ เป็น อน]

อริย (ติ.,ป.) ผู้ประเสริฐ, เจริญ ๑. **ผู้อันสัตบุรุษ
พึงเข้าไปหา** วิ. สบฺปุริเสหิ อริตฺทโพ โลกฺเกหิ วา
อรณฺโณ อุปคนตฺทโพติ **อริโย** (บุคคลใดอัน
สัตบุรุษ หรืออันชาวโลกพึงเข้าไปหา เหตุหนึ่ง
บุคคลนั้นชื่อว่า อริย), ในสันสกฤตว่า *อารยะ*,
[อร ธาตฺ คติย ในความไป + ญฺย ปัจจยในอรรถ
กรรม + อิ อากม, หรือ ญฺย ปัจจย] ๒. **ผู้อันโลก
กับเทวโลกหมายรูกันว่าเป็นสรณะ**
วิ. สเทวเกน โลกเกน สรณฺนติ อรณฺโณ อุปคนตฺทโพติ
อริโย (ผู้ใดอันโลกกับทั้งเทวโลกหมายรูกันว่า
เป็นสรณะ เหตุหนึ่ง ผู้นั้นชื่อว่า อริย), [อร ธาตฺ
ญาณ ในความรู้ + ญฺย ปัจจย + อิ อากม หรือ
อนฺย ปัจจย, ลบ ญ, รัสสะ อิ ที่อนฺยเป็น อิ]
วิ. อถ วา อตถกามเหติ อรณฺโณ ปยิรฺุปาสติทโพติ
อริโย (อีกนัยหนึ่ง ผู้ใดอันชนผู้มุ่งประโยชน์พึง
เข้าไปหา เหตุหนึ่ง ผู้นั้นชื่อว่า อริย) ๓. **ผู้ไม่
ดำเนินชีวิตในทางเสื่อม ดำเนินชีวิตในทาง
เจริญ** วิ. อนนฺเย น อิริยติ อเย อิริยตีติ **อริโย**
(ผู้ใดย่อมไม่ดำเนินชีวิตในทางเสื่อม ใช้ชีวิต
ในทางเจริญ เหตุหนึ่ง ผู้นั้นชื่อว่า อริย), [อิริย
ธาตฺ ชีวตติย ในความเป็นไปแห่งชีวิต + อ
ปัจจย, แปลง อิ เป็น อ] ๔. **ผู้บรรลุมรรคผล**
วิ. มคคผลธมฺเม อรติ อธิคจฺจตีติ **อริโย** (ผู้ใด
บรรลุมรรคธรรมและผลธรรม เหตุหนึ่ง ผู้นั้นชื่อ
ว่า อริย), [อร ธาตฺ คมเน ในความไป + ญฺย
ปัจจยในอรรถกัตฺตา + อิ อากม] ๕. **ผู้มีมีปาป**

ธรรม วิ. นตฺถิ ริโย ปาปธมฺโม เอตสฺสาติ **อริโย** (ริย คือธรรมอันลามก ของบุคคลนั้นไม่มี เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อริย) **๖. ผู้ไกลกิเลส วิ.** กิเลสฺหิ อารกาติ **อริโย** (ผู้ดำรงอยู่ไกลจาก กิเลส เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อริย), [แปลง อารก เป็น อริย ด้วยสูตร กจ.๓๙๑ รูป. ๔๒๓ ว่า ยท เป็นต้น] **๗. ผู้กำจัดกิเลส วิ.** กิเลสาทโย หนตฺติ อโรห, โสเอว **อริโย** (ผู้โดยย่อกำจัดกิเลสเป็นต้น เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อโรห, อโรห นั่นเอง ชื่อว่า อริย), [หน ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + อ ปัจจัย, แปลง หน เป็น อรห] **๘. ผู้กำจัดข้าศึก คือกิเลส วิ.** กิเลสาร์โย หนตฺติ อโรห, โสเอว **อริโย** (ผู้ใดกำจัดข้าศึกคือกิเลส เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อโรห, อโรห นั่นเอง ชื่อว่า อริย), [อริ ศัพท์ + หน ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + กวิ ปัจจัย, แปลง รห เป็น ริย] **๙. ผู้หักง่าคือกิเลส วิ.** กิเลสาเร หนตฺติ อโรห, โสเอว **อริโย** (ผู้ใดหักง่าคือกิเลส เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อรห, อรห นั่นเอง ชื่อว่า อริย), [อร + หน, แปลง รห เป็น ริย] **๑๐. ผู้หักง่าสังสารจักร วิ.** สํสารจกฺกสฺส อรา หนนตฺติ **อริยา** (ชนเหล่าใดหักง่าแห่งสังสารจักร เหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า อริย), [อีย ปัจจัยแทน หนนติ] **๑๑. ผู้นี้มีอยู่ในบรรดาพระอริยบุคคล วิ.** อริยานํ อยนติ **อริโย** (ผู้นี้มีในบรรดาพระอริยบุคคล ทั้งหลาย เหตุนั้น ผู้นี้ชื่อว่า อริย), [ณ ปัจจัย ในตัดทิตแทน อิท] **๑๒. ผู้ให้อริยผลเกิด วิ.** อริยํ ผลํ ลภาเปติ ชเนตฺติ **อริโย** (ผู้โดยย่อยังอริยผล ให้เกิด เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อริย), [ณ ปัจจัย ในตัดทิตแทน ชเนติ] ปาฐะว่า **อโยโร** ก็มี, สลับ อักษร รย เป็น ยร, นีติ.๑๕๔ ว่า *ปริยาทีนํ รยา ทิวณฺณสฺส ยราทฺธิ วิปริยโย.* ซ้อน ย เป็น **อโยริ** ก็มี เช่น *นิริุตฺติ.๕๙* ว่า *วณฺทามิ เต อโยริเร ปสนฺ-*

จิตฺโต (เรามีจิตเลื่อมใสแล้วขอไหว้พระอริยเจ้า ทั้งหลาย): **อริย ศัพท์** ใช้ในความหมายว่า ผู้ประเสริฐมีพระโสดาบัน เป็นต้น เป็น ๓ ลิงค์, ใช้ในความหมายว่า พระอริยบุคคล (ทวิเซ-ผู้เกิด ๒ ครั้ง) เป็นปุงลิงค์

อริยานิ (นป.) **อริยสัจ, ความจริงอันประเสริฐ**

๑. วิ. พุทฺธาทีหิ อริยนฺติ ฃายนฺตฺติ **อริยานิ** (สัจจะเหล่าใดอันพระพุทเจ้าเป็นต้น ตรัสรู้ เหตุนั้น สัจจะเหล่านั้นชื่อว่า อริยานิ), [อร ธาตุ ฃาณ ในความรู้ + ฃย ปัจจัย + อี อาคม] **๒. วิ.** นตฺถิ ริโย เอเตสนฺติ วา อริยานิ. (อีกนัยหนึ่ง ปาปธรรมของสัจจะเหล่านั้นไม่มี เหตุนั้น สัจจะเหล่านั้นชื่อว่า อริยานิ) **๓. วิ.** อโรย หนนตฺติ วา อริยานิ (สัจจะเหล่าใด นำข้าศึกไป เหตุนั้น สัจจะเหล่านั้นชื่อว่า อริยานิ), นัยนี้ เป็นตัดทิต **๔. วิ.** อริยกรานีติ วา **อริยานิ, อริยสัจจานิ** (อีกนัยหนึ่ง สัจจะที่ทำให้เป็นพระ อริยะ เหตุนั้น ชื่อว่า อริยานิ คือ อริยสัจจานิ, ลบ สจฺจ เบื้องหลัง), สำหรับคำว่า **อริยสัจจานิ** ในที่นี้มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ วิ. อริยานิ จ ตานิ สจฺจานิ จาติ **อริยสัจจานิ** (สัจจะทั้งหลายด้วย สัจจะเหล่านั้นประเสริฐด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่า อริสัจจานิ) วิ. อริเยหิ พุชฺฉิตพุพานิ สจฺจานีติ วา **อริยสัจจานิ** (อีกนัยหนึ่ง สัจจะอันพระ อริยบุคคลตรัสรู้ ชื่อว่า อริยสัจจานิ) วิ. อริเยน สมมาสมพุทฺธเณ เทสิตตฺตา อริยสส สมมาสมพุทฺธสส สจฺจานีติ วา **อริยสัจจานิ** (อีกนัยหนึ่ง สัจจะของพระอริยสัมมาสัมพุทเจ้า เพราะพระสัมมาสัมพุทเจ้าผู้ทรงเป็นอริยะ แสดงไว้ เหตุนั้นจึงชื่อว่า อริยสัจจานิ), บัณฑิต พึงคั่นดูความพิสดารในอรรถกถาและฎีกาแห่ง คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคเถ

อริส (ป., นป.) **โรค, ริดสีดวงอก, ริดสีดวงทวาร**

๑. วิ. อรติ คจฉติ ปวตตตีติ **อริสโรโค** (โรโคไดย่อมเปียดเปียนเป็นไป เหตุนั้น โรคนั้นชื่อว่า อริส คือโรค), [อร ชาติ คมเน ในความไป + อิส ปัจจัย ด้วยสูตรแห่งปทรูปสิทธิ รูป. ๖๘๓ ว่า มนุปุรสุณาที่หิ อุสสนุสิสวา] ๒. วิ. อริ วีย อีสติ อภิภาตตีติ **อริส** (โรโคไดย่อมย่ำยีเหมือนเข้าศึก เหตุนั้น โรคนั้นชื่อว่า อริส), [อริ + อีส ชาติ อภิภาเว ในความครอบงำ + อ ปัจจัย] วิ. อริ วีย สสตี หีสตีติ **อริส** ทุนนามกั (โรโคไดย่อมเปียดเปียนเหมือนเข้าศึก เหตุนั้น โรคนั้นชื่อว่า อริส คือโรคริดสีดวงอก), [อริ + สส ชาติ หีสาย ในความเปียดเปียน + กวิ ปัจจัย, ลป กวิ และ ส ที่สุดธาตุ]

อริสส (ป.) **โรค, ริดสีดวงอก, ริดสีดวงทวาร**

วิ. อริสเอา **อริสโส** (อริส-โรคริดสีดวงนั่นเอง ชื่อว่า อริสโส), [ส ปัจจัย สกัตต์ ด้วย จ ศัพท์ แห่งสูตร กจ. ๓๖๔ รูป. ๓๙๘ ว่า ตทสสตีติ วิ จ] ใน *มณีสารมณชูลา* ว่า อริส วุจจติ มंसโรโค, ตเมตสส อตถิติ **อริสโส** ปุคคโลติ วุตต. (โรคริดสีดวงอก เรียกว่า อริส, โรคนั้นของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อริสส)

อรุ (นป.) **แผล** วิ. อรติ ปูติภาเวน สุนภาเวน วา

อุทธี อรติ คจฉตีติ **อรุ** วโณ (สิ่งไดย่อมบวมเน่าอยู่ข้างบน โดยความเป็นสิ่งที่เน่าหรือบวม เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อรุ คือแผล), เช่น มมมานิติ ทฎจารุณี ที. ฎ. ๑/๔๑๔ (บทว่า มมมานิ คือแผลเน่า) ศัพท์นี้เป็นนปุงสกลิงค์, [อร ชาติ คมเน ในความไป + อุ ปัจจัย โมค. ๗/๒ ว่า ภารมจรตอรครหนตนมมณม, หรือ ญ ปัจจัย ไม่พฤทธิ]

อรุณ (ป.) **แสงอรุณ** ๑. **แสงที่ส่องไป** วิ. อรติ

คจฉตีติ **อรุโณ** (แสงไดย่อมส่องไป เหตุนั้น แสง

นั้นชื่อว่า อรุณ), เช่น โย อรุโณ โส อุปปนน ทิวสนิสสิโตติ (อรุณโต อรุณนั้นอาศัยวันที่เกิดขึ้น, *กุงชาวิทธรณี ฉบบแปล เล่ม ๒ หน้า ๑๘๖* [อร ชาติ คมเน ในความไป + กุน ปัจจัย ด้วยสูตร โมค. ๗/๑๐๑ ว่า *วرارกรตทรยม อชชมิถสกา กุโน, แปลง น เป็น ญ โมค. ๕/๑๗๑ ว่า รา นสส โณ*] ๒. **แสงที่ทอไปทั่วถึง** วิ. อา สมนต์โต อาโลกั กโรนโต อุณติ อุณติ คจฉตีติ **อรุโณ**, สุริยรสิวิเสโส, สุริยสส อุทยโต ปุพเพ อุกคตริสิ อรุโณ นามาติ อตโธ. (สิ่งไดย่อมส่องสว่างไปทั่วถึง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อรุณ คือรัศมีของพระอาทิตย์, อธิบายว่า คำว่า อรุณ คือรัศมีที่ส่องก่อนพระอาทิตย์อุทัย), [อา + อุณ/อุณ ชาติ คติมิหิ ในความไป + ญ ปัจจัย, รัสสะ อา, ร อากม, แปลง น เป็น ญ] ๓. **แสงส่องไปสีแดงอ่อน** วิ. อรุณวณณตาย อรติ คจฉตีติ **อรุโณ** อนุรุ, กิณจิริตโต อพยตตวณโณ **อรุโณ** นาม (ธรรมชาติไดย่อมส่องไปเพราะมีสีแดงระเรื่อ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อรุณ คือแสงอรุณ, ชื่อว่าอรุณ คือแสงสีแดงระเรื่อ สีแดงไม่จัด), [อร ชาติ คมเน ในความไป + อุณ ปัจจัย] ๔. **กาลสมัยมีแสงทอง** วิ. อรติ สุณณภาเวน ปวตตตีติ อรุโณ, อรุโณ วณ. โณ เอตส. สาท. ถีติ **อรุโณ** (แสงไดย่อมส่องไปโดยความเป็นสีทอง เหตุนั้น แสงนั้นชื่อว่า อรุณ, แสงสีทองของกาลนั้นมีอยู่ เหตุนั้น กาลนั้นชื่อว่า อรุณ); ศัพท์นี้เป็นนปุงสกลิงค์ก็มี เพราะปรากฏตัวอย่างใน *วิสุทธีมรรค ๑/๘* ว่า อรณเณ อรุณ อุกุจาเปตพพิ (ให้อรุณขึ้นในป่า)

อรูป (นป.) **ไม่มีรูป, ไม่ใช่รูป, นิพพาน, อรูปภพ,**

นามขันธ์ ๔, อรูปัตถหา, อรูปพรหม ๑. ไม่มี

สัณฐาน วิ. นตถิ ทีฆรสสาทิกั รูปิ สณจานเมตสชาติ

อรูปรู เชม (รูปสัณฐานมีสั้นหรือยาวเป็นต้นของ
ภาวะนั้นไม่มี เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อรูปรู คือ
นิพพานแดนเกษม) **๒. อรูปรูป** วิ. อรูปรูเมว ภโว
อรูปรูภโว, โสเยว **อรูปรู**, จตุโวการภโว, จตตารโ
นามกชนธา วา. (ภพคืออรูปรู ชื่อว่า อรูปรูภโว,
อรูปรูภโว นั่นเอง ชื่อว่า อรูปรู ได้แก่ จตุโวการภูมิ
หรือนามชั้น ๔) **๓. อรูปรูปัตถา** วิ. อรูปรู ภโว
อรูปรู, อรูปรูปัตถา (ความต้องการในอรูปรู ชื่อว่า
อรูปรู คืออรูปรูปัตถา), ลบ ตถา เบื้องปลาย;
อรูปรู ศัพท์มีความหมายว่า นิพพาน และอรูปรู
ชั้นเป็นต้น, นัยเดียวกัน เช่น **อรูปรู**, อี ปัจจัย
ในตัสสัถิตติตติ **๔. อรูปรูปรม** วิ. น รูป **อรูปรู**,
ตเมเตสมตติ อรูปรูโน. รูปเมเตสมตติ วา รูป
โน, น รูปโน อรูปรูโน. (ไม่ใช่รูป ชื่อว่า อรูปรู, อรูปรู
ของพรมเหล่านั้นไม่มี เหตุนั้น พรมเหล่านั้น
ชื่อว่า อรูปรูปรม, หรือ รูป ของพรมเหล่านั้น
มีอยู่' เหตุนั้น พรมเหล่านั้น ชื่อว่า
รูปรูปรม, พรมเหล่านั้นไม่ใช่รูปรูปรม ชื่อว่า
อรูปรูปรม)

อรูปรูวิราคะ (ป.) **อรูปรูวิราคะ**, การหน่ายอรูปรู
วิ. อรูปรู วิรัชติ วินสสตีติ **อรูปรูวิราคะ** (ภาวะใด
เบื่อหน่ายหรือทิ้งอรูปรู เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า
อรูปรูวิราคะ), [อรูปรู + วิ + รช ชธาตุ + ณ ปัจจัย,
แปลง รช เป็น ช ด้วยการแบ่งสูตร กจ.๕๔๐
รูป.๕๗๙ ว่า ฌมฺหิ รชชสฺส โช, แปลง ช เป็น ค]

อรูปรูวารจ (นป.) **อรูปรูวารจจิต** วิ. นตถิ รูป
เอตถาติ **อรูปรู**. (รูปในจิตนั้นไม่มี เหตุนั้น จิตนั้น
ชื่อว่า อรูปรู), อถวา อรูปรูภโว อุตตรปทโลปวเสน
อรูปรูนติ วุตต. อรูปรู อรูปรูภเว ญญเยน อวารจตีติ
อรูปรูวารจ, จิตต (อีกนัยหนึ่ง อรูปรูปภพ ท่านกล่าว
ว่า อรูปรู ด้วยการลบ ภว บทท้าย, จิตที่เกี่ยวไป
ในอรูปรูปภพ โดยมาก เหตุนั้น จิตนั้นชื่อว่า อรู

ปรูวารจจิต), [อรูปรู + อว + จร ธาตุ
อวารจเณ ในการเกี่ยวไป + อ ปัจจัย]

อโรคะ (ป.) **ไม่มีโรคะ**, แนนอน, ฉันทที่ไม่มีโทษ

๑. วิ. นตถิ เอตสส โรคะ ภงโคติ อโรคะ นิจโจ
(โรคะคือการแตกสลายไปแต่ภาวะนั้นไม่มี เหตุ
นั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อโรคะ คือภาว่นอน),
อโรคะ ศัพท์เป็น ไวพจน์ของบทว่า นิจโจ
(แนนอน), บทนี้เป็น นปุพพทพหุพพิหิสมาส,
นิจจาพาธเน วา อชตตทาพาธเน วา กายาพาธเน
วา อโรคะ โรคะวิโร อาโรคโย วา. (อีกนัยหนึ่ง
ภาวะที่เว้นจากโรคะ คือความไม่มีโรคะ ชื่อว่า
อโรคะ เพราะเป็นความอาพาธแนนอน อาพาธใน
ภายใน หรืออาพาธทางกาย) **๒. รุชชติ ภยชติ**
องคปจจกานีติ **โรคะ**, พยาธิ (สิ่งใดยอมทำลาย
อวัยวะน้อยใหญ่ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า โรคะ คือ
ความเจ็บไข้), [รุช ธาตุ ธาตุ ภงเค ในความแตก
สลาย + ณ ปัจจัย]. วิ. อถ วา รุชชติ หีสตีติ
โรคะ (อีกนัยหนึ่ง ภาวะโดยยอมเสียดแทง เหตุ
นั้น ภาวะนั้นชื่อว่า โรคะ), [รุช ธาตุ หีสาย ใน
ความเบียดเบียน + ณ ปัจจัย] วิ. นตถิ โรคะ
ตสชาติ **อโรคะ**, ฌนวุติโรคาน อภาโว โหตีติ อต
โถ (โรคะไม่มีแก่ฉันทนั้น เหตุนั้น ฉันทนั้นชื่อว่า
อโรคะ, หมายความว่า ไม่มีความเสียหายแห่ง
ข้อกำหนดในทางฉันทศาสตร์)

อลก (ป.นป.) **ผมที่แต่งคล้ายตารางหมากรุก**
ประดับไว้ที่หน้าผาก วิ. อลติ ภูสยติ มุขนติ
อลโก (ผมใดที่ประดับดวงหน้า เหตุนั้น ผมนั้น
ชื่อว่า อลก), [อล ธาตุ ภูสเน ในความประดับ +
ณ ปัจจัย] *เถรคาถาอฏฐกถา* ว่า อฏฐปทากาเรน
กตา สณจิตา ปุริมภาเค เกเส กปเปตวา นลาภูสส
ปฏิจฉาทนวเสน กตา เกสรจนา อฏฐปท นาม,
ย **อลกนติปิ** วุจจตีติ. (การแต่งผมที่เขาทำ คือ

แต่งโดยอาการคล้ายกระดานสกา คือที่เขาแต่ง โดยกำหนดเอาผมด้านหน้าปิดหน้าผาก ชื่อว่า อัญฐูปทะ ซึ่งท่านเรียกว่า อลกะ ก็มี)

อลกา (อิตฺ.) **อลกาวิมาน, เมืองอลกา, เมืองแห่งกุเวรย์กษ** วิ. อลฺ วิภูสนํ กโรตฺติติ **อลกา** **อพกา, อพกมนทา** สภา กุเวรสส ปุริเยวาทิ อตโถ (เมืองใดทำการประดับตกแต่ง เหตุุนั้น เมืองนั้นชื่อว่า อลกา, อพกา, อพกมนทา, เมืองนั้นเป็นบุรีชองยักษ์ชื่อกุเวร), [อล + กร ชาติกรณ ในความทำ + กวิ ปัจจัย + อา ปัจจัยใน อิตถิลิงค์] **อพกมนทา**ติ เจตถ อพกา เอว โมท-กรณโต **อพกมนทา**, อุการสส อกาโร, นาคโมจาติ อภิธานปทีปิกาฎีกาย วุตตฺ. (บรรดาชื่อเมืองที่กล่าวแล้วนี้ สำหรับคำว่า อพกมนทา ในอภิธานปทีปิกาฎีกา อธิบายคาถา ๓๒ ว่า เมืองอพกานั้นเอง ชื่อว่า **อพกมนทา** เพราะทำ ความยินดีให้, แปลง อุ แห่ง มุท ชาติ เป็น อ และลง น อาคม)

อลกขี (ปฺ.) **คนไม่มีบุญ, ไม่มีสิริ, คนกาฬกณี**
๑. ผู้อันเขาไม่ใส่ใจ วิ. นิหนักิตพพตตาน ลกขียเตติ **อลกขี** กาฬกณฺณี (ผู้ใดอันใครๆ ก็ไม่สนใจ เพราะเป็นผู้ควรตำหนิ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อลกขี), [น + ลกข ชาติ ทสสนงเกสุ ในความเห็น และความกำหนด + อ ปัจจัย + อี ปัจจัยในตทส สัตถิตทริต], เทียบ **ลกขี**, ปาฐะว่า **อลกขีโก** ก็มี. **๒. ผู้ อัน บัณ ทิต ไม' เหลียวมอง** วิ. อญเณหิ สปปุริเสหิ น ลกขิตพโพติ **อลกขีโก** (ผู้ใดอันสัตว์บุรุษเหล่าอื่นไม่เหลียวมอง เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อลกขี), [น + ลกข ชาติ ทสสนงเกสุ ในการมองและการกำหนด + ญย ปัจจัย ใน อรรถกถัตตและกรรม, แปลง ย เป็น ก + อ อาคม]

อลคทท (ปฺ.) **งู, งูเลื้อยเร็ว, งูมีพิษร้ายแรง**
๑. สัตว์ที่เลื้อยเข้าบ้าน วิ. อรฺ สีมฺ คจจตฺติ **อลคทโท** สิริสโป (สัตว์โดยอ้อมเลื้อยเข้าบ้าน เหตุุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อลคทท คืองู), [อร + คมฺ ชาติ คติมิหิ + ท ปัจจัย, แปลง ร เป็น ล, แปลง ม เป็น ท] **๒. สัตว์เลื้อยเร็ว** วิ. อลฺ สีมฺ คจจตฺติ **อลคทโท** (สัตว์โดยอ้อมเลื้อยไปเร็ว เหตุุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อลคทท), [อล + คมฺ ชาติ คติมิหิ ใน ความไป + ท ปัจจัย, แปลง ม เป็น ท] **๓. สัตว์มีพิษปลิดชีวิต** วิ. อลฺ ชีวิตฺทรณฺ สมตโถ โคโท วิสฺ อสฺสาติ **อลคทโท** (พิษของสัตว์นั้นสามารถ ปลิดชีวิตได้ เหตุุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อลคทท) **๔. สัตว์ที่พิษก่อทุกข์** วิ. โค วุจจติ ทุกฺขํ, ตํ เทตฺติ โคโท วิสฺ, อลฺ ปุริปุณฺณํ คทฺ เอตฺสฺสาติ **อลคทโท**, ทุกฺขํเรียกว่า ค, สิ่งที่ทำให้ทุกข์นั้นชื่อว่า คท คือพิษ, พิษของสัตว์นั้นมากเพียงพอ เหตุุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อลคทท), **อลคคโท** ก็มี

อลคททูปมา, -ทูปมา (อิตฺ.) **ปริยัติเหมือนจับงูมีพิษ** วิ. อลคททํ ทรณฺ อูปมา เอตฺสฺสาติ **อลคททูปมา**, ปริยตฺติ ทุคฺคหิตา อูปารมภาทิ-เหตุ ปริยาปุฎา. **อลคททูปมา** วา, ทีโฆ. (งูพิษคือ การจับงูพิษเป็นเครื่องนำมาเปรียบของปริยัตินั้น เหตุุนั้น ปริยัตินั้นชื่อว่า อลคททูปมา ได้แก่ ปริยัติที่เรียนมาไม่มี คือเรียนเพราะมุ่งจะนำไปโต้แย้งคัดค้านกันเป็นเหตุเป็นต้น, ทีฆะเป็น **อลคททูปมา**), ส่วนใน *สารตถทีปนี* (*สารตถ.ฎี. ๑/๑๒๔*) ว่า **อลคทโท** **อลคททคคหณ** **อูปมา** เอตฺสฺสาติ **อลคททูปมา**. **อลคททสส** คคหณฺ เหตุถ **อลคททสทเทน** วุตตฺนติ ทฎฺฐพฺพํ. **อาปุปีโกติ** **เอตถ** **อูปุสทเทน** **อูปุขาทน** วิย **อลคททคคคคณ** **คหิตปริยตฺติ** **อูปมียติ**, **น ปน** **อลคททเทน**. **อลคททคคคคณูปมา**ติ วา **วตฺตพเพ**

มช. เฉบปทโลป กตวา อลคททูปมาติ วุตต์
 โอฏฐมฺโขติอาทีสุ วิย. อลคทโทติ เจตถ
 อาสีวิโส วุจจติ. คโทติ หิ วิสสส นามิ. ตถจจ ตสส
 อลฺ ปรีปนฺณํ อตถิ, ตสฺมา อลฺ ปรียตฺโต
 ปรีปนฺณ โณ คโท อสสาติ อนฺนาสิกโลป
 ทการาคมณจ กตวา อลคทโทติ วุจจตีติ (งูพิษ
 ได้แก่การจับงูพิษเป็นข้อเปรียบของปรียตีนี้
 เหตุนั้น ปรียตีนั้นจึงชื่อว่า อลคททูปมา-ปรียตี
 เปรียบด้วยงูพิษ) ก็ในที่นี้ การจับงูพิษ พึงเห็นว่า
 ท่านกล่าวด้วยศัพท์ว่า อลคทท ปรียตีที่บุคคล
 เรียบเอา ท่านเปรียบด้วยการจับงูพิษ แต่ไม่ใช่
 เปรียบด้วยงูพิษ เหมือนกับในคำว่า อาปุปีโก นี้
 การกินขนม ท่านทำไว้ด้วยศัพท์ว่า อปุป นัยหนึ่ง
 เมื่อควรจะกล่าวว่ อลคททคณฺอุปมา-ปรียตี
 เหมือนการจับงูพิษ ท่านก็กล่าวเสียว่า
 อลคททูปมา-ปรียตีเปรียบด้วยการจับงูพิษ
 เพราะการกระทำการลบบทท่ามกลางเสีย
 เหมือนกับในคำว่า โอฏฐมฺโข-คนมีหน้าเหมือน
 อฐ ก็คือคนมีหน้าเหมือนอฐ ก็อสรพิษท่านกล่าว
 ไว้ในบทว่า อลคทโท นี้ ก็บทว่า คโท เป็นชื่อ
 ของพิษ และพิษนั้นของงูนั้นก็มิอยู่เพียงพอ คือ
 ครบถ้วน ฉะนั้น งูนั้นท่านจึงเรียกว่า อลคทโท
 เพราะทำการลบบทคือ อลฺ และลง ท อักษร
 อาคม หรือ คท เพราะอรรถว่ามี คโท-พิษ อลฺ-
 พอ คือเพียงพอ ได้แก่ครบถ้วน)

อลคฺค (นปฺ.) ไม่ข้อง, ไม่ติด, ไม่มีข้อสงสัย

๑. วิ. ลณฺชนํ ลคฺโค (การติดชื่อว่า ลคฺค), [ลช
 ชาติฺ สงฺเค ในความข้อง + ณฺย ปัจจยฺ, แผลง
 ณฺย กับที่สุดชาติเป็น คค] วิ. นตถิ ลคฺโค ยสฺสาติ
อลคฺค (ความข้องไม่มีแก่ผู้ใด เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
 อลคฺค) บทนี้เป็น นปฺพพทพทพพิหิสมาส ๒.
 วิ. ลคิตถาติ ลคฺโค, ปุตตทวารองคชีวิตาทีสุ อนล

ลียนจิตโต หุตฺวา (ผู้ใดติดข้องแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้น
 ชื่อว่า ลคฺค, ความว่า เป็นผู้ที่มีจิตไม่ติดข้องใน
 บุตรภรรยาชีวีตรางกาย เป็นต้น), [ลค ชาติ
 ลคฺคเน ในความติดข้อง + ต ปัจจยฺ + ค ปัจจยฺ,
 นีรุตฺติ. ๕/๑๕๔ โค ภาณฺชาทีหิตี] ๓. วิ. น
 ลคฺโค **อลคฺโค**, อสตโต (ไม่ใช่ผู้ติดข้องแล้ว ชื่อว่า
 อลคฺค คือไม่ติดข้องแล้ว), นปฺพพททกมฺมธารย
 สมาส ๓. วิ. ลคณํ สงฺคนํ **ลคฺโค** ลคฺคิ สงฺคฺติ อลล
 ยติ วาติ **ลคฺโค** (การติดข้อง ชื่อว่า ลคฺค อีกนัย
 หนึ่ง สภาวะที่ติดข้องอยู่ ชื่อว่า ลคฺค), [ลค ชาติ
 สงฺเค อลลฺยเน วา ในความข้อง หรือในความคิด
 + ค ปัจจยฺ] วิ. น ลคฺโค **อลคฺโค**. (ไม่ใช่ผู้ติดข้อง
 ชื่อว่า อลคฺค), วิ. นตถิ ลคฺโค เอตถ ปุตตทา
 รอง. ค ชี วิ ตา ที สุ ตี วา **อลค. โค**
 (อีกนัยหนึ่ง ความติดข้องในบุตรภรรยาชีวี
 รางกาย เป็นต้น ไม่มีในบุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคล
 นั้นชื่อว่า อลคฺค)

อลงฺกต (ติ.) ๑. การประดับ, ประดับประดา,
 ทำการประดับ วิ. อลงฺกโรติ ภูสนํ กโรตีติ
อลงฺกต (สิ่งใดย้อมทำให้พอ คือทำการประดับ
 เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อลงฺกต), [อล + กร ชาติ
 กรณฺ ในกรกระทำ + ต ปัจจยฺ ด้วยสฺตฺร กจ.
 ๕๕๗ รุป. ๖๐๖ ว่า พุชฺคมาทิตฺเต กตฺตริ, ลบ ร
 ด้วยสฺตฺร กจ. ๕๗ รุป. ๖๓๒ ว่า รกาโร จ]

๒. อันเขาประดับ วิ. อลงฺกรียติ ภูสนํ กรียตีติ
อลงฺกต (สิ่งใดอันเขาประดับ คือเขาทำการ
 ตกแต่ง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อลงฺกต), [อล + กร
 ชาติ กรณฺ ในความทำ + ต ปัจจยฺในอรรถภาว
 และในอรรถกรรม], ปาฐะว่ **อลงฺกโต** ก็มี

อลงฺกติ (นปฺ.) อลงฺการศาสตร์, การประดับ,
 การตกแต่ง, การทำให้พอ วิ. อลงฺกรณํ **อลงฺกติ**,
 อลงฺการํ (การกระทำให้พอ ชื่อว่า อลงฺกติ คือ

การตกแต่ง), [อลั + กร ธาตุ กรณ ในความทำ + ตี ปัจจัย, ลบ ร], อลง.กติ ศัพท์ เป็น นปุงสกลิงค์ เพราะมุ่งถึงศาสตร์

อลงก (นป.) การประดับ, การตกแต่ง, การทำให้พอ วิ. อลั วิภูสนั กโรตตีติ **อลงกั** (สภาวะใด ย่อมทำการประดับตกแต่ง เหตุุนั้น สภาวะนั้น ชื่อว่า อลงก), [อลั + กร ธาตุ + กวี ปัจจัย, ลบ ร]

อลงการ (ป.) อลังการศาสตร์, เครื่องประดับ,

๑. เครื่องนุ่งห่ม วิ. อลั วิภูสนั กรียเต อเนน อลติ วา อลั ภูสนั กโรติ เอเตนาติ **อลงกาโร** วิภูสนั (การประดับตกแต่งอันเขาย่อมกระทำ ด้วยสิ่งนั้น หรือบุคคลย่อมทำการประดับด้วยสิ่ง นั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อลงการ คือเครื่องประดับ), [อลั + กร ธาตุ + ณ ปัจจัย]

๒. การประดับ วิ. อลสสุ วิภูสนสสุ กรณั **อลงกาโร** (การทำการประดับ ชื่อว่า อลงกาโร)

๓. เครื่องประดับ วิ. อลงกโรนติ อตตภาว อเนนาติ **อลงกาโร**, อภรณ์ เกยुरาติ (ชนทั้งหลายย่อมประดับอัฐภาพซึ่งอัฐภาพ ด้วย สิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อลงกาโร ได้แก่ เครื่องประดับ มีทองต้นแขน เป็นต้น)

๔. อลังการศาสตร์, สุโพธาลังการศาสตร์

วิ. อลงกโรนติ พนุชสรีร์ อเนนาติ **อลงกาโร**, สุโพธาลังการสตุถั (บัณฑิตทั้งหลายย่อมแต่งบท ประพันธ์ด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อลงการ หมายถึง สุโพธาลังการศาสตร์), [อลั + กร ธาตุ กรณ ในความทำ + ณ ปัจจัย] ใน *สัททนีติ ธาตุมาลา ฉบับแปล หน้า ๓๐๙* ว่า สาลงกานนโยเคปิ, สาลงกานนวชชิตาติ อิมิสสยหิ กวินั กพพรจนายั อลงกสทโท ภูสน- วิเสสั วทติ, เกจิ ปเนตถ อล ภูสนปரியาน-

วารณสูติ ธาตุ ปจนติ, อลตีติ จ รูปิ อิจฉนติ, มยั ปน อลธาสสุส ปริยตตินิวารณตถวาจกตตัม น อิจฉาม ปโยคาทสสนโต, นิปาตภูโต ปน อลสท โท ปริยตตินิวารณตถวาจโก ทิสสติ อลเมต สพพิ, อลั เม เตน รชเชนาตืออาทิสู (ก็ อลงก ศัพท์กล่าวอรรถเครื่องประดับพิเศษ พบได้ในบทประพันธ์ของกวีนี้ว่า สาลงกานน- โยเคปิ, สาลงกานนวชชิตา-แม้มีเครื่องประดับ พักตร์ หลึงนั้นก็ปราศจากการตกแต่งด้วย เครื่องประดับพักตร์ อนึ่ง ใน อล ธาตุนี้ อาจารย์ บางคนอ้างธาตุว่า อล ภูสนปரியานวารณสุ - อลธาสสุ ใช้ในความหมายว่าประดับ, สามารถ, ห้าม และประสงค์รูปว่า อลติ. ส่วนข้าพเจ้าไม่ ประสงค์ให้ อล ธาตุใช้ในความหมายว่า สามารถ, ห้าม เพราะไม่พบตัวอย่าง. อลั ศัพท์ ที่เป็น นิบาตอาจมีอรรถ ปริยตติ และ นิวารณ ได้ ดัง พระบาลีว่า อลเมต สพพิ ทั้งหมด นี้พอละ), อลั เม เตน รชเชน เราไม่ต้องการราชสมบัตินี้

อลงค (ป.) ชุมเห็ด วิ. อลงคั ทททุ ลุณาตีติ **อลงคโล** (พืชชนิดใด กำจัดโรคหิด เหตุุนั้น พืช ชนิดนั้นชื่อว่า อลงค), **เอพลโล** ก็มี, ศัพท์นั้น ก็ควร, [อลงค + ลู ธาตุ ฉินทเน ในความตัด + อ ปัจจัย]

อลชชิตาย (ติ.) อันเขาไม่พึงละอาย วิ. น ลชชิตพพนติ **อลชชิตาย** (สิ่งใดอันเขาไม่พึง ละอาย เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อลชชิตาย), [น + ลชช ธาตุ ลชชเน ในความละอาย + อี อาคม + ตาย ปัจจัย เช่น **อลชชิตายเอติ** อลชชิตพเพน (บทว่า อลชชิตายเอ ได้แก่ เพราะภาชนะภิกษา อันไม่ควรละอาย)

อลณขโร (ป.) ตุ่มขนาดใหญ่, โองั วิ. ชลั คณหิตุ อลนติ **อลณขโร** **อลณขโร** **อลณขโร** วา,

อุทกจากฎิ, พหุอุทกณฺหนโกติ อตฺโถ (ภาษาชนะใด
สามารถบรรจุน้ำได้ เหตุุนั้น ภาษาชนะนั้นชื่อว่า
อลณฺชร อลณฺชล หรือ อรณฺชร คือตุ่มน้ำ
หมายถึง โองบรรจุน้ำได้มาก), [อล + ชล, หรือ
แปลง ล เป็น ร]

อลักิริย (กิ.กิต.) ตกแต่งแล้ว, กระทำพอแล้ว
วิ. ภูสน อากาสีติ **อลักิริย** (กระทำการตกแต่งแล้ว
ชื่อว่า อลักิริย), กम्मธารยสมาส, [อล +
กิริย = กร ธาตุ กรณ ในความกระทำ + ตวา
ปัจฉัย, แปลง ตวา เป็น ย + อิ อากม, แปลง อ
เป็น อิ], ศัพท์มี อล เป็นต้น สมาสกับนามศัพท์
ที่มีอรรถกิริยาในอรรถว่า ภูสน (ระดับ) เป็น
ต้น *นिरुคฺติ.๔๑๒ ว่า ภูสนาทรานาทรานาทิสฺเวหิ
สหา* นัยเดียวกัน เช่น **สกุกฺจจ, อสกุกฺจจ**, ลง
นิคหิตบทหน้า

อลัจฉนียา (อิต.) หญิงผู้หย่าร้างสามี วิ. เทส-
จาริตตวเสน ปณฺณทานาทีนา ปริจฺจตฺตา
อลัจฉนียา, *สารตฺถ.ฎิ.๓/๔๘* (ชื่อว่า ผู้หย่าร้าง
กัน คือผู้หย่าขาดจากกัน โดยการให้หนังสือเป็น
ต้น ด้วยการให้หนังสือเป็นต้น ตามจาริตของ
บ้านเมือง), สำหรับ อล ศัพท์ในที่นี้ใช้ในอรรถว่า
ห้าม (นิवारณฺตฺโถ), [วจ ธาตุ วทเน ในความ
กล่าว + อนีย ปัจฉัย] เอตล จ ยา หิ ยถา ยถา
เยสุ เยสุ ชนปเทสุ ปริจฺจตฺตา ปริจฺจตฺตาว โหติ,
ภริยาภาวํ อติกฺกมฺติ, อยํ อลัจฉนียาติ วุจฺจตีติ
วุตฺตํ โหติ *วินย.๑.๒/๕๘* (จริงอยู่ หญิงใดอันสามี
ทิ้งแล้วในชนบทใดๆ โดยประการใดๆ ย่อมพ้น
ภาวะเป็นภรรยา, หญิงนี้ท่านเรียกว่า ผู้หย่าร้าง
กัน) มมายนฺติ वा นิคฺคหปคฺคเห वा นิราสงฺกํ
วตฺตํ นาหฺรตีติ อลัจฉนียา, อสฺสามิกา. *วินย-
วินิจฺฉยฎิฎิภา, ๓๗๕* (หญิงใดไม่ควรเพื่ออันกล่าว
ว่า หญิงนี้ของเรา หรือกล่าวยกย่องและชมเชย

อย่างไม่สงสัย เหตุุนั้น หญิงนั้นชื่อว่า อลัจฉนียา
คือหญิงไม่มีสามี), ปาฐะว่า **นналัจฉนียา** มี น
ปฏิเสธซ้อนกัน ๒ ครั้ง ความจึงกลับเป็นปกติ

อลตฺตก (ป.) ครั้ง วิ. อา ภูโส รตตํ กโรตีติ
อลตฺตโก ลาชา (สิ่งใดย่อมทำสีแดงเข้ม เหตุุนั้น
สิ่งนั้นชื่อว่า อลตฺตก คือครั้ง), [อา + รตต + กร
ธาตฺ + กวิ ปัจฉัย, แปลง ร เป็น ล, รัสสะ อา
เป็น อ, ลบที่สุดธาตฺ ในเพราะอำนาจ กวิ ปัจฉัย]

อลพฺภเนยฺย (ติ.) ๑. ไม่พึงได้ วิ. น ลภิตพฺโพ
ติ **อลพฺภนีย** (ธรรมใดอันเขาไม่พึงได้ เหตุุนั้น
ธรรมนั้นชื่อว่า อลพฺภนีย), [น + ลภ ธาตุ ลาภ
ในความได้ + ย ปัจฉัย + อนีย ปัจฉัย, แปลง ย
เป็น ภ แล้ว, แปลง ภ ตัวหน้าเป็น พ ด้วยสูตร
กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า กฺวจิ ธาตุ เป็นต้น] วิ. โส-
เยว **อลพฺภเนยฺโย** (อลพฺภนีย นั้นนั่นเอง ชื่อว่า
อลพฺภเนยฺย), แปลง อี เป็น เอ ด้วยมหาสูตร,
ซ้อน ย เช่นการแปลง อี เป็น เอ ในคำว่า
อาขานีย เอว **อาขานเนยฺโย** (มาอาขานียนั่นเอง
ชื่อว่า อาขานเนยฺย) ๒. ไม่ควรได้ วิ. ลภียเต वा
ลพฺภน (อันเขาได้ชื่อว่า ลพฺภน), [ลภ ธาตุ ลาภ
ในความได้ + यु ปัจฉัย แปลงเป็น อน, ในเพราะ
อำนาจสระ อ อยู่หลัง ย อากม ด้วยมหาสูตร,
แปลง ย เป็น ภ, แปลง ภ ตัวหน้าเป็น พ] วิ. ตํ
นารหตีติ **อลพฺภเนยฺโย** (ผู้ใดย่อมไม่ควรการได้
นั้น เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อลพฺภเนยฺย), [เอยฺย
ปัจฉัยในตํทิตฺ แทน อรห]

อลมฺพฺสา (อิต.) ๑. นางฟ้า, นางอัปสร,
ผู้สามารถให้เทพบุตรสมอยู่ในตน วิ. กามรติ-
วเสน เทวปฺตฺเต อตฺตนิ วสาเปตฺ อล สมตฺถาติ
อลมฺพฺสา, อจฺฉรา (เทพธิดาใดสามารถให้
เทพบุตรสมอยู่ในตน ด้วยอำนาจแห่งความ
ยินดีในกาม เหตุุนั้น เทพธิดานั้นชื่อว่า อลมฺพฺสา

อลาต (นป.) **พิน, ลูกไฟ, ถ่านไฟ, ดุ้นไฟ, ประกายไฟ** ๑. วิ. อลติ พนธตีติ **อลาต** (สิ่งใด ย่อมลุกไหม้ติดกันไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อลาต), [อล ชาติ พนธเน ในความผูก + ต ปัจจัย + อา อาคม] ๒. วิ. อลตีติ **อลาต** อุมมุก (สิ่งใด ย่อมติด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อลาต คือลูกไฟ), [อล ชาติ พนธเน ในความผูก + อาตก ปัจจัย *โมค. ๗/๘๐ ว่า กิราทียุยาตก*] ๓. วิ. หานิเมว ลาคติ, น จิตี วิเสสยจติ **อลาต** (ไฟใดยึดเอาความไหม้ หมดสิ้นไป ไม่ยึดเอาความดำรงอยู่และความ พิเศษไว้ เหตุนั้น ไฟนั้นชื่อว่า อลาต), [น + ลา ชาติ อาทาน ในความถือเอา + ต ปัจจัย] ส่วน ใน ปาจิตยาคิ- โยชนา ว่า **อลาตุนติ** อุมมุกก. ตยทิ อาทิตต หุตวา อติอุณหตตนา ลาคทพ น คณหิตพพนติ อลาตุนติ วุจจติ (คำว่า อลาต คือ ดุ้นไฟ, สำหรับดุ้นไฟนั้น ไฟติดแล้ว ใครๆ ก็จับ ไม่ได้ เพราะร้อนจัด เหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า อลาต)

อลาพ (นป.) **น้ำเต้า, ฟักทอง, บวบ** วิ. อาลมพติ อวส์สตีติ **อลาพ** อลาพ ลาพ, อลา ว (พืชใด ย่อมห้อยลง เหตุนั้น พืชนั้นชื่อว่า อลาพ, อลาพ, ลาพ หรือ อลา ว), [อา + ลมพ หรือลพิ ชาติ อวส์สเน ในความห้อย + อุ ปัจจัย, ลบ ม, ทีฆะ อุ, รัสสะ อา, อิกนัยหนึ่ง ลง อ ในอรรถเดิม- ตพภาเว], ส่วนใน นิรุตติที่ปนี เพราะอำนาจ พยัญชนะ ล ลบสร อา หน้า *ด้วยมหาสูตร นิรุตติ. ๓๓๓ ว่า ตทมินาทีน*], **อาลาพ** ก็มี

อลาพ (อิต.) **น้ำเต้า, ฟักทอง, บวบ** ๑. วิ. อลติ อวส์สตีติ **อลาพ** (พืชใดย่อมห้อยลง เหตุนั้น พืช นั้นชื่อว่า อลาพ), [อล ชาติ อวส์สเน ในความ ห้อย + อุ ปัจจัย, พ อาคม, ทีฆะ อ เป็น อา] ๒. วิ. อาลม. พติ อวส์สตีติ **อลาพ** ตุม. พิ

ตุม. พิ (พืชใดย่อมห้อยลง เหตุนั้น พืชนั้นชื่อว่า อลาพ ได้แก่ น้ำเต้า), [อา + ลมพ ชาติ อวส์สเน ในความห้อย + อุ ปัจจัย *ด้วย โมคคัลลานสูตร โมค. ๗/๔ ว่า ชมพาทโย*, ลบ ม, ทีฆะ อ ที ล เป็น อา, รัสสะ อา เป็น อ] **อลาพ ลาพ อลาพ** ศัพท์เหล่านี้เป็นอิติลึงค์

อลิ (ป.) **ผึ้ง, แมลงป่อง, เพื่อน** วิ. อลติ คจจตีติ **อลิ** ภูมิโร วิจฉิโก สขา จ (สัตว์ใดย่อมไป เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อลิ ได้แก่ ผึ้ง แมลงป่อง และเพื่อน), [อร ชาติ คมเน ในความไป + อิ ปัจจัย + แผลง ร เป็น ล], **อพิ อาพิ** ก็มี, อลิ ศัพท์ อี การันต์ ปุงลึงค์

อลิก (นป.) **คำหละหละ, เหลวไหล, ไม่จริง** ๑. วิ. อลติ เอเตนาติ **อลิก** (บุคคลย่อมปกปิด ด้วยคำนั้น เหตุนั้น คำนั้นชื่อว่า อลิก), [อล/อลิ วา ชาติ พนธเน ในความผูก + กิก ปัจจัย] ๒. วิ. อลติ พนธติ เอเตนาติ **อลิก** อสจจ (บุคคล ย่อมปกปิดด้วยคำนั้น เหตุนั้น คำนั้น ชื่อว่า อลิก คือคำไม่จริง), [อล ชาติ พนธเน ใน ความผูก + ญว ปัจจัย + แผลง ญว เป็น ออก, แผลง อ เป็น อี] ๓. วิ. อลติ พนธติ เอเตนาติ **อลิก** (บุคคลย่อมปกปิดด้วยคำนั้น เหตุนั้น คำ นั้น ชื่อว่า อลิก คือคำไม่จริง), [อล ชาติ พนธเน ในความผูก + อิก], แต่ใน *โมคคัลลาน ว่า* ลง กิก ปัจจัย

อลิส (ติ.) ๑. **หย่อน, ย่อหย่อน** วิ. อลติ คจจตีติ **อลิส** (สภาวะใดย่อมย่อหย่อนไป เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า อลิส), [อล ชาติ คติย ในความ ไป + อิส], ๒. **สามารถปิดบาป** ในบาฬีปิกรม ว่า อลิส สามารถปิดบาป วิ. ปาปจเฉทเน สมตเถตีติ อลิส

อลีนมน (ติ.) ผู้มีใจไม่หตุหุ วิ. อลีโน มโน ยสส โสย **อลีนมนโน**, อลีนชฌาสาโย. (จิตของผู้ใดไม่หตุหุ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อลีนมน คือผู้ไม่อหยาศรัยไม่เฉื่อยฉาน), ปาฐะว่า **อลีนมนโส** ก็มี, ใน *สททนีติปทมาลา ฉบับแปล หน้า ๔๐๒* ว่า ยตถ หิ สมาสวเสน มนสทโท เจตสททาทย จ สกตเถ อวตติตวา อณฺณตเถ วตตนติ, ตตถ สการาคมานํ ปทานํ นามิกปทมาลา ปุริสนเยน จ มโนคณฺเณ มนฺนเยน จ ยถารหํ ลพฺภติ. นิสฺสการาคมานํ ปน ปุริสนเยเนว ลพฺภติ. ยตถ ปน สมาสวิสเยเยว มนาทิสททา สกตเถ วตตนติ, ตตถ นิสฺสการาคมานํ นามิกปทมาลา ปุริสนเยน จ มโนคณฺเณ มนฺนเยน จ ลพฺภติ (ในกรณีที่มี มน ศัพท์และกลุ่มศัพท์มี เจต ศัพท์ เป็นต้นเข้าสมาสแล้วไม่ดำรงอยู่ในความหมายเดิมใช้ในความหมายของบทอื่น (หมายความว่า เป็นพหูพพิหีสมาสแล้วทำหน้าที่ขยายคำอื่น), ในกรณีเช่นนี้ สำหรับบทที่มีการลง ส อาคมให้ แจกปทมาลาตามแบบ ปุริส และแจกตามแบบ มน ศัพท์ซึ่งเป็นมนโคณะได้ตามสมควร. สำหรับรูปที่ไม่ได้ลง ส อาคม ให้แจกตามแบบ ปุริส ศัพท์อย่างเดียว. ส่วนในกรณีที่ มน ศัพท์เป็นต้นเข้าสมาสแล้วที่นอกจากพหูพพิหีสมาสและมี อรรถของตนเองเป็นประธาน, ในกรณีเช่นนี้ สำหรับบทที่ไม่มีการลง ส อาคม ให้แจกแบบ ปุริส ศัพท์ หรือจะแจกตามแบบ มน ศัพท์ซึ่งเป็นมนโคณะก็ได้), พึงค้นดูโดยพิสดารเถิด

อลุลิ (ปุ.อิต.นปุ.) การไป, ผู้ดำเนินไป, ผู้เป็นไป วิ. อรติ ปวตตติ อลุลิ (ธรรมชาติโดยอ้อมเป็นไป เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อลุลิ), [อร ธาตุ ปวตตเนน ในความเป็นไป + อลุลิ ปัจจัย, แปลง ร เป็น ล]

อโลภ (ปุ.) อโลภะ, ธรรมเป็นเหตุให้สัตว์ไม่โลภ, สภาวะที่ไม่โลภ, การไม่โลภ, ธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อโลภ วิ. น ลุพฺภนติ สตฺตา สมปยุตฺต-ธมฺมา วา เอเตนาติ อโลภ, น ลุพฺภตฺติติ วา อโลภ. น ลุพฺภนํ วา อโลภ, โลกปฏิปทฺโข วา อโลภ. (ธรรมทั้งหลาย หรือสัพยุตธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่โลภด้วยธรรมนั้น เหตุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า อโลภะ, ธรรมใดไม่โลภ เหตุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า อโลภะ, การไม่โลภ ชื่อว่า อโลภะ, ธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ ชื่อว่า อโลภะ), โส อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อคฺคธกฺขโณ, อลคฺค-ภาวลกฺขโณ วา กมลทเล ชลพิณฺฑู วีย. (อโลภะ มีความที่จิตไม่กำหนด ในอารมณ์เป็นลักษณะ นัยหนึ่ง มีความที่จิตไม่ติดข้องอยู่ในอารมณ์ เป็นลักษณะ ประหนึ่งหยาดน้ำไม่ติดในกลีบบัว ฉะนั้น), เทียบ โลก, บทต่อไปนี้เป็นไวยากรณ์ของ อโลภ คือ **อลุพฺภนา อลุพฺภิตฺตํ อสाराโค อสารถฺตนา อสารถฺติตฺตํ อนภิภฺตนา**

อวกสฺสิตฺตวา (กิ.กิต.) คร่ำมาแล้ว, ดึงมาแล้ว วิ. อากทฺตฺติตฺวา อวกสฺสิตฺตวา, โอกกสฺส (คร่ำมาแล้ว ชื่อว่า อวกสฺสิตฺตวา คือดึงมาแล้ว), [อว + กสฺส ธาตุ คติยํ ในความไป ตฺวา ปัจจัย + อี อาคม], **ปริกสฺสิตฺตวา** ปริ บทหน้า, **ปฏิกสฺสิตฺตวา** ปฏิ บทหน้า

อวกฺกนฺติ (อิต.) การก้าวลง, การหยั่งลง, การเข้าไป, การบังเกิด วิ. อวกกมนํ วิสฺนํ อวกกนฺติ, โอวกกนฺติ วา, นิพฺพตฺติ (การก้าวลง การเข้าไป ชื่อว่า อวกกนฺติ ได้แก่ การหยั่งลง การบังเกิด), [อว + กมฺ ธาตุ คติมิหิ ในความไป + ตี ปัจจัย, แปลง ตี เป็น นฺติ, ลบที่สุดธาตฺ, ช้อน ก] นัยเดียวกัน **อวกกโม** อ ปัจจัย, **อวกกมนํ** ยฺ ปัจจัย

อวกาศ (ป.) ๑. โอกาส, ช่องทาง, ห้อง, ที่เป็นที่ตั้ง วิ. อวกสนติ ปติภูทนต์ เอตถาติ อวกาโส (สัตว์ทั้งหลายย่อมดำรงอยู่ในที่นั่น เหตุที่นั่น ที่นั่น ชื่อว่า อวกาศ), [อว + กส ธาตุ ปติภูทนต์ ใน ความดำรงอยู่ + ณ ปัจจัย, ทีฆะ อ เป็น อา และ ลบ ณ อนุพันธ์] ๒. เหตุ วิ. โอภาโส วิย จสส ตั เตน วินา อณุตถล อลิ อภาวโตติ อวกาโส, ปจจย-การณ. (เหตุที่นั่นก็เป็นเหมือนโอกาส จึงชื่อว่า อวกาศเพราะความที่ผลนั้น เว้นโอกาสนั้นเสียไม่มีในที่อื่น ได้แก่ เหตุปัจจัย), **อนวกาส** (ป.) ไม่ใช่โอกาส, ผู้ไม่มีโอกาส วิ. ตพพิปริตโต **อนวกาโส**. นตถิ อวกาโส อสสาติ อนวกาโส (ชื่อว่า อนวกาส เพราะตรงข้ามกับโอกาสนั้น, โอกาสของผู้ไม่มี เหตุที่นั่น ผู้ที่นั่น ชื่อว่า อนวกาส), นพพพทพพิหิสมาส

อวกิรณ (นป.) เร็วหายไป, กระจายไป, แยกไป วิ. อวกิริยเต **อวกิรณ** (อันเขาเร็วหายไป ชื่อว่า อวกิรณ), [อว + กิร ธาตุ วิกิริณ ใน ความเร็วหาย + ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ, แผลง ยุ เป็น อน, แผลง น เป็น ณ], **อวการก** ก็มี, เช่น สิตถาวการก (ไปรษณีย์) ก ปัจจัย ในอรรถ วิจฉา (คำซ้ำ), ฉะนั้นในอรรถกถาวินัย จึงอธิบายว่า สิตถานิ อวกิริตวา อวกิริตวา (ไปรษณีย์ซ้ำๆ), ก็ด้วย ตวา ปัจจัย ในที่นี้แสดงถึง กิริยาวิเสสนะ

อวกิล (นป.) ป่าอันรกคเหวาละแล้ว วิ. โกกิลาย อวกุญจ วน อวกิล (ป่าอันรกคเหวาละแล้ว ชื่อว่า อวกิล), อมาทิปรตป-ปุริสสมาส. อวกุญจติ ฉทิต (คำว่า อวกุญจ แปลว่า ละทิ้งแล้ว), คำว่า **อวมยूर** ก็นัยนี้ นิรุตติ.๔๑๐

อวกณิต (ป.) อันเขาดูหมิ่น, ดูถูก, ดูแคลน วิ. เหฏฐา กตวา คณียตีติ **อวกณิต** อวมานิต (ผู้ใดอันเขานับแล้วกระทำให้ต่ำต้อย เหตุที่นั่น ผู้ที่นั่นชื่อว่า อวกณิต คือผู้อันเขาดูถูกแล้ว), [อว + คณ ธาตุ สงขยาเน ในความนับ + ต ปัจจัย + อิ อาคม]

อวกต (ติ.) ถึง, บรรลุ, รู้, การรู้ วิ. อวคจยิตติ ฌายตีติ อวกต ฌาต (อันเขารู้แล้ว เหตุที่นั่น ชื่อว่า อวกต คือรู้), [อว + คม ธาตุ คติมิหิ ใน ความไป + ต ปัจจัย, ลบ ม]

อวจ (ติ.) ต่ำ วิ. อวจียเตติ **อวจ** (สิ่งใดอันเขาลดลง เหตุที่นั่น สิ่งนั้นชื่อว่า อวจ), [อว + จิ ธาตุ จเย ในความก่อ + อ ปัจจัย] วิ. จยโต อวโคติ วิโยโคติ **อวจ** (ภาวะใดถอยห่างจากการก่อสูงขึ้น เหตุที่นั่น ภาวะนั้นชื่อว่า อวจ), เช่นคำว่า อจจาจจาณี (งานสูงๆ ต่ำๆ), ศัพท์นี้เป็น ๓ ลิงค์, อีกประการหนึ่ง ศัพท์ว่า อวจ เป็นอาชยาตบท ประกอบด้วย อ อัชชัตตนิวิรัตติ

อวจเฉท (นป.) การตัดขาด, การตัดเป็นชิ้น, การขาด วิ. อวจฉิชชียเต **อวจเฉท** (อันเขาตัดขาด ชื่อว่า อวจเฉท), [อว + ฉิธิ ธาตุ อวจเฉเทน ในการขาด + ยุ ปัจจัย, แผลง อิ เป็น เอ, ซ้อน จ, แผลง ยุ เป็น อน], นัยเดียวกัน **อวจเฉทก** (ตัดออกเป็นชิ้นๆ), ญจ ปัจจัยใน อรรถกัตตุ

อวช (ติ.นป.) ๑. มีโทษ วิ. วชเชตพโพติ วชโซ, วชโซเอว **อวช** (ภาวะใดอันบัณฑิตพึงเว้น เหตุที่นั่น ภาวะนั้นชื่อว่า วชช, วชช นั่นเอง ชื่อว่า อวชช), [วชช ธาตุ จาเค + อ ปัจจัย] อ ในคำว่า อวชช นี้ใช้ในอรรถเดิม (ตพ.ภาว) ไม่มีความหมายเพิ่มขึ้นพิเศษ ตามนัยแห่ง *สัททนีติ สุตตมาลา ฉบับแปล หน้า ๑๒๓๖* ดังชื่อว่า

**ปฏิสเสธ วุฑฺฒิตพฺภาเว อณฺฺยตฺเถ สทิสฺเสปิ จ
วิรุฑฺฒเต ครหฺเต สฺสุณฺเณ อกาโร วิรหฺปฺปกฺเกติ.**

อ ศัพท์ ว่า ปฏิสเสธ (การห้าม), วุฑฺฒิ (ความเจริญ), ตพฺภาว (อรรถของบทที่ตนประกอบนั้น), อณฺฺยตฺถ (เหล่านั้น), สทิส (เหมือน), วิรุฑฺฒ (ตรงกันข้าม), ครห (ติเตียน, ตำหนิ), สฺสุณฺเณ (ว่างเปล่า), วิรห (ปราศจาก) และ อปฺปก (น้อย)

๒. เลวทราม วิ. ชาตยาจาราทีหิ นิหิโนยฺนติ
วิทฺทพฺโพติ **อวฺชฺโข** สลามโก (ผู้ใดอันเขาพึงกล่าว
ว่า ท่านผู้นี้เลวทรามด้วยชาติและมารยาทเป็น
ต้น เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อวฺชฺช คือคนชั่ว), อ
อักษรในที่นี้ในอรรถศัพท์ภาวะ ไม่มีความหมาย
พิเศษ [วท ชาติ วิยตฺติยฺ วาจาญํ ในการกล่าว +
ณฺย ปัจจยฺ, แปลง ทย เป็น ชฺช] **๓. โทษ** (นปฺ.)
วิ. วชฺชเมว **อวฺชฺชํ** โทโส (โทษนั่นเอง ชื่อว่า
อวฺชฺช คือโทษ), ตพฺภาววุฑฺฒติกมฺมชารยฺสมาส;
คำว่า อวฺชฺช บางแห่งแปลว่า ไม่มีโทษ เช่น
อวฺชฺชนฺติ วชฺชรหิตํ, นิทฺโทสนฺติ อตฺถโ (บทว่า
อวฺชฺชํ คือเว้นจากโทษ คือไม่มีโทษ), อนวฺชฺชํ ก็
ได้, ส่วนใน นิสฺรุตฺติทีปนี ว่า อ อาคม ด้วยมหา
สูตร เช่น อมาเปตฺวา, เอตทกิลฺลิจิ เสยฺโย.

อวจร (ติ.) **ชั้น, แดน, วิสัย, เขต** วิ. อว สห
จรตฺติ ปวตฺตตฺติติ **อวจรฺ** ภูมि (ธรรมชาติโดยย่อ
เป็นไปด้วยกัน เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า
อวจรฺ คือภูมิ-ชั้น), [อว + จร ชาติ ปวตฺตติยฺ ใน
ความเป็นไป + อ ปัจจยฺ + อา ปัจจยฺ ใน
อิตถิลิงค์ วิ. วจรนฺติ เอตถาติ **อวจโร** (ธรรมชาติ
ย่อเมื่อยไปในที่ นั้น เหตุ นั้น ที่ นั้น
ชื่อว่า อวจโร), [อว + จร ชาติ จรณฺ ในความ
เที่ยวไป + อ ปัจจยฺ]

อวชานิย (ติ.) **อันเขาพึงรู้** วิ. อวชานิตพฺพาติ
อวชานิยา (ธรรมชาติใดอันเขาพึงรู้ เหตุ นั้น

ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อันเขาพึงรู้), [อว + ณา ชาติ
อวคฺมเน ในความรู้ + ณา ปัจจยฺประจําหมวด
ชาติ + ณฺย ปัจจยฺ + อี อาคม, แปลง ณา เป็น
ชา], **อวชานนํ** ยฺ ปัจจยฺไสอรรถภาวเะ แปลง ยฺ
เป็น อานน, **สฺสชานนํ** สํ บทหน้า, **วิชานนํ** วิ
บทหน้า

อวภูจฺติ (ติ.) **มั่นคง, ยั่งยืน, ดำรงอยู่, รวมลง**
วิ. อวตฺธิภูจฺตฺติติ **อวภูจฺติ** (สิ่งโดยย่อตั้งลง เหตุ นั้น
สิ่งนั้นชื่อว่า อวภูจฺติ), [อว + ฐา ชาติ คติ-
นิวตฺติยฺ ในความห้ามการไป + ต ปัจจยฺใน ๓
กาล] วิ. อวภูจฺจํ วา **อวภูจฺติ** (การตั้งลง ชื่อว่า
อวภูจฺติ), [ต ปัจจยฺ ภาวสาธนะ, แปลง อี เป็น อี
ด้วยปทรูปลิตฺธิ สฺสูตฺร รฺ.๖๒๐ ว่า ฐาปานมิอฺ จ]
อนวภูจฺติ (ไม่ตั้งลง, ไม่ตั้งมั่น) มีความหมาย
ตรงกันข้าม, นปฺพพทกมฺมชารยฺสมาส.

อวภูจฺติ (อิต.) **ความหยุดอยู่, ความตั้งอยู่,
ความดำรงอยู่** วิ. อารมฺมณํ โอคฺคาเหตุวา อนุ-
ปวิสิตฺวา ตฺธิภูจฺตฺติติ **อวภูจฺติ**, อวิกฺเขโป (ธรรมชาติ
ใดเข้าถึงอารมณ์ตั้งอยู่ เหตุ นั้น ธรรมชาติได้ชื่อ
ว่า อวภูจฺติ คือการไม่ซัดส่ายไป) เช่น ชฺ.นิตฺ.
๒๙/๓๒๙/๔๔๒ ว่า จิตตฺสส จิตฺติ สณฺฺจติติ อวภูจฺติติ
[ความตั้งมั่น ความดำรงอยู่ ความตั้งลง แห่ง
จิต], [อว + ฐา ชาติ ฐาเน ในความตั้งอยู่ + ต
ปัจจยฺ, แปลง อา เป็น อี] **อภูจฺติ**, นปฺพพท
กมฺมชารยฺสมาโส.

อวณฺฺญา (อิต.) **ความดูหมิ่น, ความไม่เห็นแก่
กัน** วิ. อวชานนํ **อวณฺฺญา** อวมานํ (การดูหมิ่น
ชื่อว่า อวณฺฺญา คือการดูถูก), [อว + ณา ชาติ
อวโพธเน ในความรู้ + ภาวิ ปัจจยฺ], ปาฐะว่า
อณฺฺญา ก็มี เช่น วินย.อ.๒/๕๘๗ อณฺฺญาयाติ
อวณฺฺญาय นิจํ กตฺวา ชานนาย (บทว่า อณฺฺญา
แปลว่า ด้วยความดูหมิ่น คือ ด้วยความรู้กตให้ต่ำ)

อวณฺณิต (ติ.) **ผู้อันเขาถูกหมิ่นแล้ว, ถูกดูถูกแล้ว, สบประมาทแล้ว, การดูหมิ่น** วิ. เหมฺจฺจา กตฺวา ภายตฺติ **อวณฺณิต** อวณฺณิต, อวณฺณิต (ผู้ใดอันเขา รู้ กระทบ ไร้วัดท่า เหตุ นั้น ผู้ นั้น) ชื่อว่า อวณฺณิต คือผู้อันเขาถูกดูแล้ว), [อว + ณฺ ชาติ ปริภูเต ในความถูก + ต ปัจจย, แปลง อา เป็น อี, หรือ ลง อี อาคม], ปาฐะว่า **อวณฺณิต โอลณฺณิต** ก็มี, วมฺเกตฺวา ณาตฺนฺติ อตฺถ (หมายความว่าการถูกดูหมิ่น)

อวตฺส (ป.) **ใบหู, ดอกไม้ประดับบนศีรษะ, เทริด, มงกุฎ, ภูเขา** วิ. อุทฺธํ ตฺสียเตติ **อวตฺส** โส กณฺณปุโร เสขโร จ (สิ่งใดอันธรรมชาติประดับไว้ เบื้องบน เหตุ นั้น สิ่ง นั้น ชื่อว่า อวตฺส คือใบหู และเทริด), [อว + ตฺส ชาติ อลงกาเร ในการ ประดับ + อ ปัจจย + นิคฺคหิต อาคม], สำหรับ อว ศัพท์ในที่นี้ ส่งความหมายว่า อุทฺธํ (เบื้องบน) เพราะอุปสัคและนิบาตมีอรรถมาก, ปาฐะ ว่า **วตฺสโก วณฺสโก** ก็มี ลบ อ อักษรในเบื้องต้น, แปลง ต เป็น ฐ, ก สกฺตฺถ วิ. อุทฺธํ ตฺสียเต อลงกรียเตติ **วณฺส** (สิ่งใดอันเขาประดับ เหตุ นั้น สิ่ง นั้น ชื่อว่า วณฺส), [อว + ตฺส ชาติ อลงกาเร ใน ความประดับ + อ ปัจจย, แปลง อว เป็น ว, และ แปลง ต เป็น ฐ] วิ. โสเยว **วณฺสโก**, มุทฺธนิ ปิลนฺธิโต เอโก อลงการวิเสโส (วณฺส โส นั้นนั่นเอง ชื่อว่า วณฺสโก ได้แก่ เครื่องประดับพิเศษอย่าง หนึ่ง ที่ประดับไว้บนเกล้า) **อวตฺส** ก็มี

อวตฺถ (ป.อิต.) **๑. นิครนถ์, ผู้ไม่มีผ้า, เปลือย** วิ. นตฺถิ วตฺถเมตฺสสาติ **อวตฺถ** ทิคฺมพโร (ผ้า ของนักบวชนั้นไม่มี เหตุ นั้น นักบวชนั้นชื่อว่า อวตฺถ คือทิกมพรนิครนถ์พวกนุ่งลมห่มผ้า), **๒. การกำหนด** วิ. อวณฺจฺจํ วตฺถานํ **อวตฺถ** (การตั้งลงคือการกำหนด ชื่อว่า อวตฺถ), [อว +

จฺ ชาติ คตินิวตฺตย ในการห้ามการไป + อ ปัจจย + อา ปัจจยในอิตถิลิงค์), แปลง จ เป็น ถ, ซ้อนพยัญชนะมีรูปไม่เสมอกันคือ ต] วิ. อวณฺจฺยเต นิยมยเต **อวตฺถ**. อวตฺถาติ เจตฺถ ฆมฺมานํ กามตฺถาที่หิ ปริจฺฉินฺนาปริจฺฉินฺนาโว, ภูมิ วา จานํ วา. (สิ่งอันเขากำหนด ชื่อว่า อวตฺถ, ก็คำว่า อวตฺถ ในที่นี้ หมายถึง ความที่ ธรรมอันกำหนดและกำหนดไม่ได้ ด้วย กามตฺถาเป็นต้น ได้แก่ ชั้น หรือที่) **๓. เขต, ชั้น** วิ. อวธิภาเวน จาติ ติฏฺฐตฺติ **อวตฺถ** (สิ่งใด ดำรงอยู่ โดยความเป็นเขต เหตุ นั้น สิ่ง นั้น ชื่อว่า อวตฺถ), [อว + ณฺ ชาติ คตินิวตฺตย ในการห้าม การไป + อ ปัจจย + อา ปัจจยในอิตถิลิงค์], คำ นี้กล่าวตามนัยสันสกฤต, ในบาลีควรสะกดด้วย อักษรมุทชะว่า **อวณฺจ**

อวตฺถริต (ติ.) **ถูกท่วมทับ, ท่วมทัน, ถูกบดบัง** วิ. อวตฺถริยิตฺถาติ **อวตฺถริโต**, อวตฺถริโฏ โอลตฺถริโฏ วา (ผู้ใดอันธรรมชาตินั้นท่วมทับแล้ว เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อวตฺถริต, อวตฺถริ, โอลตฺถริ), [อว + ถริ ชาติ สนฺถรเณ ในความแผ่ไปพร้อม + ต ปัจจย + อี อาคม], ก็นัยข้อนี้มีตัวอย่างเช่น (*สัททนีติ ชาติมาลา ฉบับแปล หน้า ๖*) ว่า วลาท กาวตฺถริโต ปุณฺณจฺนโท วิย (จุฬพระจันทร์เต็ม ดวงถูกเมฆบดบัง)

อวตฺถาน (น.ป.) **การตั้งอยู่, ที่ตั้ง, ที่ใช้กำหนด, ฐานะ, ตำแหน่ง** วิ. อวตฺถียเต อวตฺถายติ วา เอตฺถาติ **อวตฺถาน**, อวณฺจฺจํ วา (ภาวะนั้นอัน เขากำหนดลงในที่นั้น เหตุ นั้น ที่ นั้น ชื่อว่า อวตฺถาน, อวณฺจฺจํ), [อว + จฺ ชาติ คตินิวตฺตย ในการห้ามการไป + อ ปัจจย, แปลง จ เป็น ถ, ซ้อน ต]. สำหรับคำว่า อวตฺถาน นี้ ท่านกล่าว ตามนัยสันสกฤต แต่ในบาลีควรสะกดด้วยอักษร

มุกทชะว่า **อวฏฐานิ**, คำว่า **อนวฏฐาน** มีความหมายตรงกันข้าม หมายความว่า อฏฐิติ-ไม่ตั้งอยู่

อวตาร (ติ.) **อันเขาพึงข้ามลง, ปกรณ์ช่วยให้เข้าใจ** วิ. อวตริตโพพิติ **อวตารโ** (ธรรมใดอันเขาพึงหยั่งลง เหตุนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า อวตาร), [อว + ตร ชาติ ทรณ ในความข้าม + ณ ปัจจัย] วิ. โอตรนติ **อนเนาติ อวตาริ** (บัณฑิตย่อมหยั่งลงอรรถพระอภิธรรมด้วยปกรณ์นั้น เหตุนั้น ปกรณ์นั้นชื่อว่า อวตาร) เช่น อภิธมฺมาวตารินาม ปกรณ์ (ปกรณ์ชื่อว่าอภิธรรมาวตาร), วิ. อวตรนติ **เอตถาติ วา อวตารโ** (ชนทั้งหลายย่อมหยั่งลงในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อวตาร), [อว + ตร ชาติ ทรณ ในความข้าม + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์ และพฤทธิ อ เป็น อา], อวตาร ศัพท์ ใช้ในความหมายว่า ที่ข้ามลง, ท่า, ช่อง นัยเดียวกันเช่น **อวตฺรณิ** ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ

อวทาท (ติ.) **ขาว, สะอาด** วิ. อวทายติ สุขมตีติ **อวทาทโต**, **โอทาทโต** วา (สิ่งใดขาวหมดจด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวทาท, โอทาท), [อว + ทา ชาติ สุขุทธิมิ ในความหมดจด + ต ปัจจัย กจ. ๕๕๗ รูป.๖๐๖ ว่า พุทธมาทิตฺเถ กตฺตริ] และคำว่า **อวทาทิ** **โอทาทิ** โดยความก็อันเดียวกัน

อวทารณ (นป.) **เครื่องขุด, -เจาะไช, -ทำลาย, จอบ, เสียม, พลั่ว** วิ. อวทารียเต **อนเนาติ อวทารณิ** ขณิตติ (ดินเป็นต้น เขาขุดด้วยอุปกรณ์นั้น เหตุนั้น อุปกรณ์นั้นชื่อว่า อวทารณ คือจอบ), [อว + ทร ชาติ อวทารณ ในความเจาะ + ยุ ปัจจัย, แปลงเป็น อน, แปลง น เป็น ณ และที่ฆะ อ เป็น อา]

อวเททก (ติ.) **ก่อขึ้น, เต็ม, เต็มท้อง, เต็มอิม** วิ. อวเททตีติ **อวเททก**, **อุทเททก** วา (ภาวะใด

ย่อมสั่งสม เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า อวเททก, อุทเททก), [อว + ทิท ชาติ อุปัจเย ในสั่งสม + ณฺว ปัจจัย แปลงเป็น ออก, แปลง อิ เป็น เอ, หรือ อุ บทหน้า], นัยเดียวกัน **อุทเททิตฺวา**, **อุทเทเทตฺวา** วา, **อุสฺสาเทตฺวา** **อุฏฺฐเปตฺวา**, **ตฺวา** ปัจจัยลงอดีตกาล เป็นต้น

อวธา (อิต.) **อิ่น, แปรไปเป็นอิ่น** วิ. อณฺเฬิ **อวจฉินทิตฺวา** **ธารเตตีติ อวธา** (ธรรมชาติใดแยกไปแล้วทรงสภาพอื่นไว้ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวธา), [อว + ธร/ธา ชาติ ธารณ ในความทรงไว้ + กวิ ปัจจัย, ลบ ร, หรือ อ ปัจจัย, อา ปัจจัยในอิตถีลิงค์]

อวธาน (นป.) **การเอาใจใส่, การเอื้อเพื่อ** วิ. โอคาทฺเตว **ธียเต** **ธปิยเต อวธานิ** (อันเขาปลงใจลงตั้งไว้ ชื่อว่า อวธาน), [อว + ธา ชาติ ทน ในความตั้งไว้ + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน]

อวธารณ (นป.) **การรับรอง, การรับไว้, การกั้น, การกำจัดลง, ความมั่นคง** วิ. อวธารียเตติ **อวธารณ** (สิ่งใดอันเขากำหนดลง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวธารณ), [อว + ธร ชาติ ธารณ ในความทรงไว้ + ณ ปัจจัยในหมวดจฺรธาตฺ + ยุ ปัจจัยในภาวะและกรรม แปลงเป็น อน, ที่ฆะ อ เป็น อา]

อวธาริต (ติ.) **กำหนดแน่, จำกัดลง, เลือก** วิ. อวธารียิตถาติ **อวธาริตโต** (สิ่งใดอันเขากำหนดแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวธาริต), [อว + ธร ชาติ ธารณ ในความทรงไว้ + กต/ต ปัจจัย, ณ ปัจจัย ในหมวดจฺรธาตฺ, พฤทธิ อา เป็น อา, อิ อาคม, ลบสระ เอ]

อวธิ (นป.) **เขต, แดน, ความจำกัด, หลุม, ที่ต่ำ, เจาะจง ๑.** วิ. อวทียติ **จชียติ** **อสมมาติ อวธิ**, **โออิ**, **มริยาโทติ** **อตโธ** (เนื้อความอันท่านสละออกจาก

ที่นั่น เหตุที่นั่น ที่นั่นชื่อว่า อวธิ ได้แก่ เขต แคน), *ปาจิตยาทีโยชนาปาหิ*, [อว + หา ธาตุ จาเค ใน ความสละ + อิ, แปลง ห เป็น ธ] ๒. วิ. อวธิยติ ปริจฉินทียติ เอตสฺมาติ **อวธิ**, อปาทานัน. (เนื้อความอันท่านกำหนดจากสิ่งนั้น เหตุที่นั่น สิ่งนั้นชื่อว่า อวธิ) ๓. วิ. ปทตฺโถ อวธิยติ วตถียติ เอตสฺมาติ **อวธิ** (เนื้อความแห่งบท อันท่าน กำหนดจากสิ่งนั้น เหตุที่นั่น สิ่งนั้น ชื่อว่า อวธิ), [อว + ธิ ธาตุ วตถเณ ในความกำหนด + อธิ ปัจจัย] ๔. วิ. อวทหติ อวทธาติ วา ปริจฉินทิตติ **อวธิ** (สิ่งใดยอมกำหนด เหตุที่นั่น สิ่งนั้นชื่อว่า อวธิ), [อว + ธา ธาตุ ธารเณ ในความทรงไว้ + อธิ ปัจจัย]

อวนทุ (ติ.) ผูกมัดแล้ว, ห่อหุ้มแล้ว, ผูกติดแล้ว วิ. อวนยหิตถาติ **อวนทุโร**, โอนทุโร วา (สิ่งนั้นเขาห่อหุ้มแล้ว เหตุที่นั่น สิ่งนั้นชื่อว่า อวนทุ, โอนทุ), [อว + นห ธาตุ พนธเณ ใน ความผูก + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ธ, แปลง ห เป็น ท] นัยเดียวกัน **นทุโร** ต ปัจจัย, **นทุธวา** วนตุ ปัจจัย

อวนตี (อิต.ป.) แคว้นอวันตี, ขนบทป้องกันรักษา ๑. วิ. อวติ รกขตีติ **อวนตี**, ขนปโท (แคว้นโดย้อมรักษาป้องกัน เหตุที่นั่น แคว้นนั้น ชื่อว่า อวนตี คือขนบท) เช่น อสสกา จ อวนตียา จ *ขุ.จุฬ.๒๒/๔๑๙/๒๐๐* (แต่อัสนสกะ และอวันตีขนบท), [อว + รกขเณ ในความรักษา + อนต ปัจจัย, *โมค.๗/๗๖* *วสาที่หฺยนฺโต* + อธิ ปัจจัย]. ๒. ปราจิเตติ ยาจิเตหิปี อตตนา ขาติดี ลณซ์ ปุน น วมนตีติ **อวนตี อวนตี** (ชาวเมืองใด ไม่ยอมคืบสินบนที่ตนใช้สอยแล้ว แม้ผู้แพ่คดีจะ ขอคืบก็ตาม เหตุที่นั่น ชาวเมืองนั้นชื่อว่า อวนตี, อวนตี), [น + วมุ ธาตุ อุกฺธิรเณ ในความคาย +

ติ ปัจจัย + อธิ ปัจจัยในอิตถิลิงค์], ศัพท์นี้เป็น ๒ ลิงค์, *สทฺทนีติปทมาลา ฉบับแปล หน้า ๘๕๓* แสดงชื่อขนบท แม้เป็นเอกวจนะ แต่ก็ประกอบ เป็นพหูวจนะเพราะเป็นรูปที่ศัพท์ว่า **กาสิ กาสีโย** เป็นต้น. แต่ใน*อภิธาน* แสดงไว้เป็น ปุงลึงค์พหูวจนะว่า **กูรุ สกกา** เป็นต้น

อวนุทีย (ติ.) ผู้ไม่ควรกราบไหว้, ผู้อันเขาไม่ควรไหว้ วิ. น วนเทตพฺโพติ **อวนุทีย**, วนุทิตฺตฺน อรโหติ อตฺโถ (ผู้ใดอันเขาไม่ควรไหว้ คือไม่ควร เพื่อจะไหว้ เหตุที่นั่น ผู้ที่นั่นชื่อว่า อวนุทีย), [น + วทิ ธาตุ วนุทเณ ในความไหว้ + ญย ปัจจัย + อธิ อากม, แปลง น เป็น อ, เพราะเป็นรูปธาตุ ลง นิคหิตอากม]

อวนิ (อิต.) แผ่นดิน วิ. สตเต อวติ รกขตีติ **อวนิ** มหิ (ธรรมชาติโดย้อมรักษาสัตว์ทั้งหลาย เหตุที่นั่น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวนิ คือแผ่นดิน), ศัพท์นี้เป็นอิตถิลิงค์, [อว ธาตุ รกขเณ ในความ รักษา + อนิ *โมค. ๗/๑๑๒* ว่า *วตฺตภาฏาวธฺมา เสหฺยนิ*], ใน *ปทฺฐปฺลิตฺติ* (รูป.๖๗๙) วิ. สตเต อวติ รกขตีติ **อวนา** (ธรรมชาติโดย้อมรักษา เหล่าสัตว์ เหตุที่นั่น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวนา), [อว ธาตุ รกขเณ ในความรักษา + ยุ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์], วิ. สาเยว **อวนิ** (อวนา นั้นนั่นเอง ชื่อว่า อวนิ), อธิ ปัจจัย หลังปาฏิพทิก บท, นัยเดียวกัน **อวนิ** (การรักษา) อว ธาตุ รกขเณ ในความรักษา + ยุ ปัจจัยในภาวสาธนะ หมายความว่า รกขณา-การรักษา

อวนิ (อิต.) แผ่นดิน, ธรณี วิ. อตเถ อวติ รกขตีติ **อวนิ** ธรณี (ธรรมชาติโดย้อมรักษาประโยชน์ไว้ เหตุที่นั่น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวนิ คือแผ่นดิน), [อว ธาตุ รกขเณ ในความรักษา + ยุ ปัจจัย + อธิ ปัจจัย, *ทีฆะ อธิ กจ.๔๐๓* *รูป.๓๕๔* ว่า *กฺวจากฺ*

เป็นต้น, หรือ อี ปัจจัย กจ.๒๓๘ รูป.๑๘๗ ว่า
นทาทีโต วา อี] ใน *ชาตวตถสงคห* วิ. สดเต อวติ
รกขตีติ **อวนิ** (ธรรมชาติโดยอ้อมรักษาสัตว์
เหตุ นั้น ธรรมชาติ นั้น ชื่อว่า อวนิ)

อวปุรณ (นป.) กุญแจ, ลูกตาล, เครื่องเปิด,
เครื่องไข วิ. อวปุรติ วิวริติ เอเตนาติ **อวปุรณ**
(บุคคลย่อมเปิด ด้วยสิ่งนั้น เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
อวปุรณ), [อว + ปุร ธาตุ สัวรณ ในความ
ป้องกัน + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน แปลง น เป็น
ณ]

อวโพธ (ป.) ๑. ธรรมเป็นเหตุตรัสรู้ วิ.
อวพุชฌติ เอเตนาติ **อวโพธ** (บุคคลย่อมตรัสรู้
ด้วยธรรมนั้น เหตุ นั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า อวโพธ),
[อว + พุช ธาตุ ญาณ ในความรู้ + ณ ปัจจัย],
๒. การตรัสรู้, การให้รู้ทั่วถึง วิ. อวโพธาปน
อวโพธ (การให้รู้ทั่วถึง ชื่อว่า อวโพธ), [อว +
พุช ธาตุ ญาณ + ณ ปัจจัย, จัดเป็นการิต-
ให้ทราบ]

อวภาสน (นป.) การส่องแสง, การปราศรัย
วิ. อวภาสตีติ อวภาสน, โอภาสน ว่า (สิ่งโดยอ้อม
ส่องสว่าง เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อวภาสน, โอภา
สน), [อว + ภาส ธาตุ ทิตติย ในความส่องสว่าง
+ ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน] นัยเดียวกัน **อว
ภาโส โอภาโส** เช่น วรรณปถณวภาเสหิ, ณ
ปัจจัยในอรรถกัตตุ

อวภาสิต (นป.ติ.) ๑. การส่องสว่าง, โชติช่วง
(นป.) วิ. โอภาสตีติ **อวภาสิต** (สิ่งโดยอ้อมส่อง
สว่าง เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อวภาสิต), [อว + ภาส
ธาตุ ทิตติมิหิ ในความส่องสว่าง + ต ปัจจัยใน
อรรถกัตตุ + อิ อากม, แปลง อุ เป็น โอ, แปลง
เป็น อว] ๒. อันเขากล่าวแล้ว, ส่องแล้ว วิ.
โอภาสียิตถาติ **อวภาสิต**, **โอภาสิต** วา, [อว +

ภาส ธาตุ ทิตติมิหิ ในความส่อง + ต ปัจจัยใน
อรรถกรรม, อิ อากม]

อวมณฺณ (กิ.กิต.) ดูหมิ่นแล้ว, ดูถูกแล้ว
วิ. อวมนตฺวาติ **อวมณฺณ**, อวมณฺณิตฺวา วา (ดู
หมิ่นแล้ว ชื่อว่า อวมณฺณ, อวมณฺณิตฺวา), [อว +
มน ธาตุ ญาณ ในความรู้ + ตฺวา ปัจจัย, แปลง
ตฺวา เป็น ย, แปลง นย เป็น ณ, ซ้อน ณ], ส่วน
บทว่า อวมณฺณิตฺวา ลง ย ปัจจัย, อิ อากม,
อวมานํ อวมณฺณํ ลุณฺณตํ, อว + มน ธาตุ
ญาณ ในความรู้ + ณฺย ปัจจัย แปลง นย เป็น
ณ, ซ้อน ณ

อวมทฺทน (นป.) การย่ำยี, ข่มขี้, เบียดเบียน
วิ. อวมทฺทียเต **อวมทฺทน** (อันเขาเบียดเบียน ชื่อ
ว่า อวมทฺทน), [อว + มทฺท ธาตุ มทฺทเน ใน
ความย่ำยี + ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ, แปลง ยุ เป็น
อน], **อวมทฺทิตํ โอมทฺทิตํ** ก็นัยเดียวกัน ลง ต
ปัจจัยในอรรถภาวะและกรรมวาจก, **อวมทฺทิต-**
ตพฺพ ตพฺพ ปัจจัย, **อวมทฺทิตฺวา โอมทฺทิตฺวา**
ลง ตฺวา ปัจจัย

อวมาน (นป.) การดูหมิ่น, การสบประมาท
วิ. เหมจฺจา กตฺวา ชานนํ **อวมาน** (การรู้กระทำให้
ต่ำต้อย), [อว + มนธาตุ + ณ ปัจจัย, ลบ ณ
อนุพันธ์ และพฤทธิ อ เป็น อา]

อวมานิต (ติ.) ถูกดูหมิ่น, ผู้อันเขาดูหมิ่น
วิ. เหมจฺจา กตฺวา มณฺณตีติ **อวมานิต**, **อวคณฺโ**
(ผู้ใดอันเขาดูหมิ่นให้ต่ำต้อย เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า
อวมานิต, อวคณฺโ), [อว + มน ธาตุ ญาณ ใน
ความรู้ + ต ปัจจัย, ทีฆะ อ เป็น อา, อิ อากม,
หรือ มาน ธาตุ ปุชาย ในความบูชา]

อวยว (ป.นป.) อวัยวะ วิ. วิสุ วิสุ ยวตีติ **อวยโว**,
โกฏฺฐาโส (สิ่งใดแยกไปเป็นส่วนๆ เหตุ นั้น
สิ่งนั้น ชื่อว่า อวยว คือส่วนร่างกาย), [อว + ยุ

ธาตุ ปวดตเน ในความไป + อ ปัจจัย, แปลง อุ เป็น อว] อว ศัพท์ในที่นี้สองอรรถ วิสุ, ศัพท์นี้เป็นปวงสลึงค์ก็มีบ้าง เช่น **องคานิติ** อวยวานิ **อวยาคมน** (ติ.) **ต่ำ, ถึงความเป็นของต่ำ, เบื้องต่ำ, คล้อย** วิ. อวหินภาเวน อาคจฉิยเตติ อวยาคมนิ (อันสิ่งนั้นถึงความเป็นของต่ำ เหตุ นั้น ชื่อว่า อวยาคมน), [อว + อา + คมฺธาตุ + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน + ย อาคม]

อวรุท (ติ.) **ปิดแล้ว, ห้ามแล้ว, ไล่ออกแล้ว**, วิ. อวรุณฉิยิตถาติ **อวรุโธ**, โอรุโธ วา (ผู้ใดอัน เขาขับไล่ออกแล้ว เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อวรุท, โอรุท), [อว + รุชฺ ธาตุ อวารณ ปิตกัณ + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ฐ, แปลงที่สุตธาตุเป็น พยัญชนะที่ ๓ คือ ท], **อวรุทโก** ก็มี, ลง ก สกัตต์ นัยเดียวกันเช่น **อวโรธ** ลง ณ ปัจจัย ภาวสาธนะ, **อวโรธ** ลง ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ, **อวโรธโก** ลง ณฺว กัตตฺสาธนะ

อวลมฺพ (กิ.กิต.) **ห้อยลงแล้ว, ยึดหน่วงแล้ว** วิ. อวลมพิตถาติ **อวลมฺพ**, โอลมฺพ อวลมพิตวา อวลมพิย วา (ห้อยลงแล้ว ชื่อว่า อวลมฺพ, โอลมฺพ อวลมพิตวา อวลมพิย), [อว + ลพิ ธาตุ อวสฺสเน ในความห้อยลง + แปลง ตวา เป็น ย, ลบ ย, นิคหิตอาคม] นัยเดียวกัน **อาลมฺพ** อาบพหน้า, **วิลมฺพ** วิ บพหน้า

อวลมฺพน (นปฺ.) **การห้อยย้อย, การยึดหน่วง** วิ. อวสฺสนํ **อวลมฺพน**, [อว + ลพิ ธาตุ อวสฺสเน ในความห้อย + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน, นิคหิต ต้นธาตุ แปลงเป็น ม]

อวลิตฺต (ติ.) **อวลิมปียิตถาติ อวลิตฺโต** (สิ่งใดอัน เขาฉาบทาภายนอก เหตุ นั้น สิ่ง นั้น ชื่อว่า อวลิตฺต), [อว + ลิป ธาตุ ลิมฺปน ในความฉาบทา + ต ปัจจัย, แปลง ป เป็น ต] ส่วนในวินัยว่า **อ**

ลิตฺตาติ พหิลิตฺตา (อวลิตฺตา ความว่า ฉาบทา ภายนอก), **อโธมุขํ ลิตฺตา อวลิตฺตา** (อันเขาฉาบ ลงข้างล่าง ชื่อว่า อวลิตฺตา), พหิ ลิมฺปนตา หิ เอวํ ลิมฺปนตีติ วุตฺตํ โหติ. (ความว่า ก็เมื่อฉาบ ข้างนอก ชื่อว่าฉาบอย่างนี้)

อวเลขน (นปฺ.) **การขุดออก, การลบออก, อุปกรณ์สำหรับขุด** วิ. อวเลขติ อเนนาติ **อวเลขน** (เขาย่อมขุดด้วยสิ่งนั้น เหตุ นั้น สิ่ง นั้น ชื่อว่า อวเลขน), [อว + ลิข ธาตุ เลขเน ในความ เขียน + ยุ ปัจจัย แปลง อิ เป็น เอ, แปลง ยุ เป็น อน] นัยเดียวกันเช่น **อวเลขิตพฺพ** ตพพ ปัจจัย กรรมวาจก + อิ อาคม

อวเลป (ปฺ.) **การขโลม, การลูบไล้, ความถือตัว, ความจองหอง, ความหยิ่งพยอง** วิ. อวเลปนํ **อวเลโป** เลโป คพฺโพ จ (การป้ายลง ชื่อว่า อวเลป ได้แก่ การลูบไล้ และการถือตัว), [อว + ลิป ธาตุ ลิมฺปน ในความฉาบ + ณ ปัจจัย] นัยเดียวกัน **อวลิตฺต** ต ปัจจัย, เทียบ **อวลิตฺต**

อวโลกิต (ติ.) **ผู้อันเขาแลดูแล้ว, ตรวจดูแล้ว** วิ. อวโลกิยิตถาติ **อวโลกิโต**, โอลโลกิโต วา (ผู้ใด อันเขาแลดูแล้ว เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อวโลกิต, โอลโลกิต), [อว + โลก ธาตุ ทสฺสเน ในความเห็น + ต ปัจจัย + อิ อาคม, หรือ โอ บพหน้า แปลง เป็น อว]

อวส (ติ.) **ผู้ไม่มีอำนาจ, ไม่มีความเป็นตัวเอง, ผู้กลัวตาย** วิ. นตถิ วโส आयตฺโต ปเรสฺส เอตสฺมี สรีรฺภูเตติ **อวโส** วิวโส (อำนาจคือความเป็น ตัวเองเหนือผู้อื่นไม่มีในผู้ นั้นไม่มี เหตุ นั้น ผู้ นั้น ชื่อว่า อวส คือไร้อำนาจ), **นปฺพพทพพพพพพหิ สมาส**, [น + วส] วิ. น วโส **อวโส**, อพโล (ผู้มี อำนาจหาไม่ได้ ชื่อว่า อวส คือไม่มีพลัง), **นปฺพพทพทมฺหารยสมาส**

อวสร (ป.) ขณะ, โอกาส วิ. อวสรตีติ อวสโร
 ขณปตติ โอภาโส จ (สมัยใดดำเนินมาถึง
 เหตุนั้น สมัยนั้นชื่อว่า อวสร ได้แก่ขณะที่เวียน
 มาถึง และโอกาส), [อว + สร ชาติ คติย ใน
 ความไป + อ ปัจจัย]

อวสาน (นป.) อวสาน, การสิ้นสุด วิ. อวสรณ
 อวสาน (การสิ้นสุดชื่อว่า อวสาน), [อว + สร
 ชาติ วิสรณคตยวสานเนส ในการเล่นไปและ
 สิ้นสุด + ยุ ปัจจัย, ลบ ร, แปลงเป็น อน
 เป็นต้น]

อวสาน (นป.) อวสยติ อเนนาติ อวสาน (การ
 งานหยุดพักด้วยสมัยนั้น เหตุนั้น สมัยนั้นชื่อว่า
 อวสาน), [อว + สย ชาติ พนธเน ในความผูก + ยุ
 ปัจจัย] โอสายเตติ อวสาน (อันเวลาเบาบางลง
 ชื่อว่า อวสาน, โอสาน, โวสาน), [อว + สย ชาติ
 ตนุกรณ ในความทำให้เบาบาง + ยุ ปัจจัย]
 วิ. อวสยเต อวสาน (อันเขาทำให้เบาบาง ชื่อว่า
 อวสาน), [อว + สย ชาติ นิสานนาสเน ในการทำ
 ให้บาง + ยุ ปัจจัย] วิ. อวสรณ อวสาน (การ
 สิ้นสุด ชื่อว่า อวสาน), [อว + สร ชาติ วิสรณ-
 คตยวสานเนส ในการเล่นไปและในที่สุด + ยุ
 ปัจจัย แปลงเป็น อน]

อวสิสสน (นป.) การเหือดแห้ง วิ. อวสิสสยเตติ
 อวสิสสน (อันเนื้อเป็นต้นเหือดแห้งไป เหตุนั้น
 จึงชื่อว่า อวสิสสน), [อว + สย ชาติ อสพพโยเค
 ในความไม่ประกอบทั้งหมด + ย ปัจจัยประจำ
 หมวดธาตุ + ยุ ปัจจัยแปลงเป็น อ, แปลง ย
 เป็น ส]

อวสิฏฺฐ (ติ.) เหลือ, คงเหลืออยู่, ค้างอยู่แล้ว
 ๑. วิ. อวเสสิตพพนติ อวสิฏฺฐ (อันสิ่งนั้นเหลือ
 ลง เหตุนั้น ชื่อว่า อวสิฏฺฐ), [อว + สย ชาติ สย
 เน ในความเหลือ + ต ปัจจัย, กจ. ๕๗๓ รูป.]

๖๒๖ ว่า สาทิสนตปฺจจนชหฺสาทิตี ฏฺฐโโจ]
 ๒. เหลือลงแล้ว วิ. อวเสสิตถาติ อวสิฏฺฐโ
 (เดือนเป็นต้นใดเหลือลงแล้ว เหตุนั้น เดือน
 เป็นต้นนั้น ชื่อว่า อวสิฏฺฐ), [อว + สย ชาติ เสเส
 ในความเหลือ + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ฐ,
 แปลง ส เป็น ฏ]

อวสิต (ติ.) สำเร็จแล้ว, กำหนดรู้ชัดแล้ว
 วิ. อวสยเตติ อวสิต อวสานคต, โอสิต วา,
 (สิ่งใดอันเขาทำให้เบาบางลง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อ
 ว่า อวสิต คือสำเร็จแล้ว หรือถึงที่สุดแล้ว), [อว
 + สย ชาติ ตนุกรณวสานเนส ในความทำให้เบา
 บางและที่สุด + ต ปัจจัย + แปลง อา เป็น อ,
 แปลง โอ เป็น อว] วิ. อวสยิตถาติ อวสิต ถาติ
 (สิ่งใดอันเขาทำให้เบาบางแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อ
 ว่า อวสิต ได้แก่ รู้ชัดแล้ว), [อว + สย ชาติ
 นิสานนาสเน ในการทำให้บาง + ต ปัจจัย + อ
 อาคม], ศัพท์นี้เป็น ๓ ลิงค์

อวสีทน (นป.) จมลง, ดิ่งลง วิ. อวสีทตีติ
 อวสีทน (ธรรมชาติโดยอ้อมจมลง เหตุนั้น
 ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวสีทน), [อว + สีท ชาติ
 อวสีทเน ในการจมลง ตามนํ สทพนิตี ชาติมลา
 + ยุ ปัจจัยในอรรถกัณฑ์ แปลงเป็น อน]

อวสฺสการี (ติ.) ผู้จะต้องทำอย่างนั้นแน่นอน
 วิ. อวสฺส กโรตีติ อวสฺสการี (ผู้โดยอ้อมกระทำแน่
 แท้ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อวสฺสการี), [อวสฺส + กร
 ชาติ กรณ ในความกระทำ + ณี ปัจจัย, ทีฆะ อ
 เป็น อา] นัยเดียวกัน อุณฺทโกซี (ผู้บริโภคนของ
 ร้อนเป็นปกติ), ภูช ชาติ พยวทรณ ในการกิน.
 ภายิ (ผู้กลัวโดยปกติ), ภิ/เภ ชาติในความกลัว
 ปลายิ (ผู้หนีไปเป็นปกติ) ปเล ชาติ คติย ใน
 ความไป ตินลาयी (ผู้ตัดซึ่งหญ้าเป็นปกติ) เล
 ชาติ เฉทเน ในความตัด. ภูมิสายิ (ผู้นอนบนพื้น

เป็นปกติ) สิ/สี ชาติ สเย ในความนอน, **เขมฺฐา-
ปจายี** (ผู้บูชาผู้เจริญเป็นปกติ) เจ ชาติ ปุชายั
ในความบูชา, แปลง เอ เป็น อาย **อทินนาทายี**
(ผู้ถือเอาของที่เขาไม่ให้เป็นปกติ), **อนนทายี**
(ผู้ให้ข้าวเป็นปกติ) ทา ชาติ ทาเน ในความให้.
มชชปายี (ผู้ต้อนน้ำมาเป็นปกติ) **ชีรปายี** (ผู้ต้อน
น้ำนมเป็นปกติ) ปา ชาติ ปาเน ในความต้อน, ลง
ณิ ปัจจัย *โมค.๕/๕๓ สีสากิขณณวาสสเกสุ ณี,*
ในเพราะ อา ลง ย อาคม *โมค.๕/๙๑ ว่า อาส-*
สาณานิมาหิ ยุก] **อวสสกนติ** आयति अवससगवि
อวสสก. (สำหรับในคำว่า อวสสก วิ. ความเป็น
อย่างนั้นแน่แท้ต่อๆ ไป ชื่อว่า อวสสก)

อวสสย (ป.) **ที่พึง, ที่อาศัย, ที่พึ่งอาศัย**
วิ. อวสสยติ เอตถาติ **อวสสโย,** ปติฏฐา (เขา
ยอมอาศัยในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อวสสย
คือที่พึง), [อว + สิ/สี ชาติ สเย ในความนอน +
อ ปัจจัย, แปลง อิวิณณะ เป็น อย, ช้อน ส]

อวสสฏ (ติ.) **ผู้ออกไป, ผู้เข้าริตเดียรถีย์**
วิ. อวสสริติ **อวสสฏา,** ติตถายัน สกนตาดิ
อตโธ (ภิกษุณีได้ออกไปแล้ว เหตุนั้น ภิกษุณีนั้น
ชื่อว่า อวสสฏา หมายถึง ภิกษุณีไปเข้าริต
เดียรถีย์), [อว + สร ชาติ คติมิหิ ในความไป +
ต ปัจจัย, ลบ ร, แปลง ต เป็น ฎ]

อวสสาย (กิ.กิต.) **พึงพิงแล้ว, อาศัยแล้ว**
วิ. อวสสยิตวาติ **อวสสาย** (พึงแล้ว ชื่อว่า
อวสสาย), [อว + สิ ชาติ สเย ในความนอน +
ตวา ปัจจัย, แปลง ตวา เป็น ปย, ในเพราะ
อำนาจ ปย แปลง อิ เป็น อา] **นัยเดียวกัน**
อวสสยิตวา (พึงพิงแล้ว) แปลง อิ เป็น อย
นिरुตติ.๗๖๓

อวสสุต (ติ.) **ชุ่ม, เปียก, ชื้น** วิ. อวสสุยเตติ
อวสสุต ตินโต (สิ่งใดอันน้ำชุ่มไหลออกอยู่

เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวสสุต คือเปียก), [อว + ส
ชาติ อวสสุเต ในความชื้น หรือ สุต ชาติ
ปคฺชรณ ในความไหลออก + ต ปัจจัย] ส่วนใน
วินัย ว่า ฉหิ ทวาเรหิ รากาทิกิเลสานุสฺสวเนน
ตินตตฺตา **อวสสุตติ** (ชื่อว่าผู้อันกิเลสให้ชุ่ม
เพราะชุ่มด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้นไหลอาบเข้า
ทางทวาร ๖), **อนวสสุโต** (ไม่ถูกรากะเป็นต้น
ให้ชุ่ม) ด้วย น ปฏิเสธ, ปฏิฆอวสสเวน
รากาวสสเวน वा अनवसुतोत्त ओत्. (ความว่า
ไม่ถูกทำให้ชุ่ม ด้วยอาสวะคือปฏิฆะ หรือด้วย
อาสวะคือรากะ), **นัยเดียวกัน** **อวสสุโว** อ ปัจจัย,
อวสฺสนิ यु ปัจจัย ภาวสาธนะ

อวเสจก (ติ.) **อันเขาราดขึ้นข้างบน, อันเขาซัด**
สาดไป วิ. อุทฺธํ สิญฺจียเตติ **อวเสจโก** (สิ่งใดอัน
เขาราดขึ้นข้างบน เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
อวเสจก), [อุ + สิจ ชาติ สิญฺจเน ในความรด +
ณฺว ปัจจัย แปลงเป็น ออก, แปลง อุ เป็น โอ
แปลง โอ เป็น อว, แปลง อิ เป็น เอ]

อวเสส (ติ.) **อันเหลือลง, เหลือ** วิ. อวสิสสตีติ
อวเสโส อวเสส (สิ่งใดยอมเหลือลง เหตุนั้น
สิ่งนั้นชื่อว่า อวเสส), [อว + สิส ชาติ อสพพ-
โยเค ในความเหลือคือไม่ประกอบหมด + ณ
ปัจจัย, แปลง อิ เป็น เอ, ลบ ณ อนุพันธ์]

อวหฏ (ติ.) **นำแล้ว, ลักแล้ว, อันเขานำไปแล้ว,**
อันเขาลักไปแล้ว วิ. อวหริตฺถ อวหริยิตถาติ वा
อวहृ (ผู้ได้นำไปแล้ว หรือสิ่งใดอันเขานำไป
แล้ว เหตุนั้นชื่อว่า อวหฏ), [อว + หร ชาติ
หฺรณ ในความนำไป + ต ปัจจัย, ลบ ร, แปลง
ต เป็น ฎ], **นัยเดียวกัน** **อวหริตพพิ** (อันเขานำ
นำไป) ตพพ ปัจจัย แต่ในบางแห่ง ความหมาย
ว่า เหฏฐา หริตพพิ ปาเตตพพิ (สิ่งที่เขานำไปคือ
ให้ตกไปข้างล่าง)

อวहन (นปฺ.) การบูชา วิ. อวหฺติ **อวหนํ** ปุชา (การเช่นสรวงบูชา ชื่อว่า อวहन คือการบูชา), [อว + หุ ธาตุ ปุชํ ในกรการบูชา + ยุ ปัจจัย]

ปาหฺนํ ป บทหน้า, **อาหฺนํ** อา บทหน้า ก็นัยนี้

อวहनฺต (ติ.) ถือไป, นำไป, ลักไป วิ. อวหฺรตีติ อวहनฺโต (ผู้ได้นำไปอยู่ เหตุุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อวहनฺต), [อว + หร ธาตุ หรณ ในความนำไป + อนต ปัจจัยกัตตุวจาก] **อวหฺรมาโน** (นำไปอยู่) มาน ปัจจัย, **อวหฺรียมาโน** (อันเขานำไปอยู่) ย และ มาน ปัจจัยในอรรถกถา + อิ อากม

อวหานิ (นปฺ.) ความเสื่อมลง, การลดลง วิ. อวหฺยเต **อวหานิ** (อันสิ่งนั้นลดลง ชื่อว่า อวหานิ), [อว + หา ธาตุ จาเค ในความสละ + นิ ปัจจัย โมค.๕/๕๐ ว่า ซาหาหิ นิ] นัยเดียวกัน **ปริหานิ** (ความเสื่อมรอบ) ปริ บทหน้า **ขานิ** (ความเสื่อม) ซา ธาตุ หานิย ในความเสื่อม + นิ ปัจจัย วิ. ชียเต **ขานิ** (อันสิ่งนั้นเสื่อมอยู่ ชื่อว่า ขานิ) วิ. อวหฺยณํ **อวหานิ** (ความเสื่อม ชื่อว่า อวหานิ), [อว + หา ธาตุ ปริหานิย ในความเสื่อม + ติ ปัจจัย แปลงเป็น นิ]

อวหาร (ปฺ.) การลัก, การขโมย วิ. เหมฺจจา กตฺวา หรณํ อวหาโร, โจรกมมํ, โอหาโร วา (การกระทำไว้ภายใต้ไต้หน้าไป ชื่อว่า อวหาร ได้แก่ โจรกรรม หรือปลงลง), [อว + หร ธาตุ หรณ ในความนำไป + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์, พฤทธิ อ เป็น อา] นัยเดียวกัน **สํหาโร** สํ บทหน้า, **อวหฺรณํ** ยุ ปัจจัย

อวฺหฺย (ปฺ.) ชื่อ, นาม, คำเรียก ๑. วิ. อวฺหฺยเตติ **อวฺหฺโย** นาม (สิ่งใดอันเขาเรียก เหตุุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อวฺหฺย คือชื่อ), [อวฺหฺ ธาตุ โวหาเร ในการเรียก + ญย ปัจจัย] ๒. วิ. อวฺหฺยเตติ **อวฺหฺโย** (ชื่อใดอันเขาเรียก เหตุุนั้น ชื่อนั้นชื่อว่า อวฺหฺย),

[อา + วฺเห ธาตุ อวฺหฺยเน ในความเรียก + ย ปัจจัย กรรมวจาก, รัสสะ อา, แปลง เอ เป็น อ] ในวิเคราะห์ คำว่า อวฺหฺยเต นั้น ห อักษรเป็น วิปัลลัส คือสลับอักษร ๓. วิ. วฺหฺยตีติ **วฺหฺโย** นาม (คำใดอันเขาเรียก เหตุุนั้น คำนั้นชื่อว่า วฺหฺย), [วฺเห ธาตุ อวฺหาเน ในการร้องเรียก + อด ปัจจัย นฺิรฺตฺติ.๗๘๔ ว่า กุวฺจณ, แปลง เอ เป็น อา ด้วยมหาสูตร แล้วรัสสะ], อา บทหน้า สำเร็จรูปเป็น **อวฺหฺโย**, รัสสะ อา อุปสัค ๔. วิ. อวฺหฺตพฺโพติ **อวฺหฺโย** (สิ่งใดอันเขาฟัง ร้องเรียก เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวฺหฺย) ๕. ใน *สทฺทหนิตฺตฺสูตฺตมาลา* วิ. อวฺหฺตพฺพนฺติ **อวฺหฺยํ**, นาม (คำใดอันเขาฟังเรียก เหตุุนั้น คำนั้นชื่อว่า อวฺหฺย คือชื่อ) เช่น กุมาโร จนฺทสวฺหฺโย (พระกุมารมีพระนามว่าจันทะ) ในตัวอย่างนี้ **จนฺทสวฺหฺโย** วิ. จนฺโท อิติ สห อวฺหฺยเน วตฺตติ โย กุมาโร โส จนฺทสวฺหฺโย (พระกุมารใดเป็นไป กับด้วยพระนามว่า จันทะ พระกุมารนั้น มีพระนามว่า จันทะ), ลบ ห แห่ง สห หรือแปลง สห เป็น ส *ด้วยสูตร กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๗๐ เตสุ วฺหฺยิตฺตํ*, ส่วนพระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า **จนฺทสวฺหฺโยติ** จนฺทสทฺเทเน อวฺหฺตพฺโพ (ชื่อว่า มีพระนามว่าจันทะ หมายความว่า พระการอันเขาฟังเรียกด้วยศัพท์ว่า จันทะ, ในที่นี้เป็น ประดุจกล่าวการลบ ทท แห่ง สท)

อวฺหา (อิต.นปฺ.) ชื่อ, สมัญญา ๑. วิ. อวฺหฺยเตเตตา ยาทิ **อวฺหา** สมณฺวา (บุคคลเขาเรียกด้วย วาจันน เหตุุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวฺหา คือ สมัญญา), [อา + วฺเห ธาตุ อวฺหฺยเน ในการเรียก + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์, รัสสะ อา เป็น อ] ๒. วิ. อวฺหฺยเต เตตา ยาทิ **อวฺหา** (บุคคลอันเขาส่งเสียงเรียก ด้วยวาจันน

เหตุ นั้น วาจา นั้น ชื่อว่า อวหา), [อา + หุ ชาติ สหฤเท ในการออกเสียง + อ ปัจจัย + อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์, แปลง อุ เป็น อว, สลับ หว เป็น วห เช่น พหฺวาพาโร สลับเป็น พวฺหาพาโร
 ๓. วิ. อวเหตุพพิ โวหริตพพนฺติ **อวหิ** (คำใดอัน เขาพึงเรียก เหตุ นั้น คำนั้น ชื่อว่า อวหิ), [อา + วฺเห ชาติ อวฺหฺยเน ในการเรียก + กฺวิ ปัจจัย, เพราะมีพยัญชนะอยู่หลัง รัสสะ อา เป็น อ], **อวฺหาตพฺโพ** (อันเขาพึงเรียก) ตพฺพ กรรมวาจก, แปลง เอ เป็น อา, **อวฺหิต** (อันเขาเรียกแล้ว) ต กรรมวาจก, อิ อากม

อวาจี (อิต.) **ทิสได้** ๑. วิ. อวณฺจติ อโธมุซี ภวติ ยสฺสํ รวี सा **อวาจี**, อปาจี (พระอาทิตย์คล้อยไป คือก้มหน้าไปในทิศใด ทิศนั้นชื่อว่า อวาจี, อปาจี), [อว + อณฺจ ชาติ อโธมุซีภาเว ในความ ก้มหน้าไป + อ ปัจจัย + อี ปัจจัยในอิตถิลิงค์, ลบ ญ และทิมฺฮ อ เป็น อา] วิ. มชฺเฌ อปายํ อณฺจติ ยสฺสํ รวี, सा **อปาจี** (พระอาทิตย์ไป ท่ามกลาง ในทิศใด ทิศนั้นชื่อว่า อปาจี), อป ศัพท์ในที่นี้ใช้ในอรรถว่า ท่ามกลาง เช่น อปทิสนฺติ ๒. วิ. อุณฺหาทิกเ วา ตพพิโยเค กโรนฺโต ยสฺสํ รวี อณฺจติ, सा **อวาจี** (พระอาทิตย์ทำ หน้าปราศจากความร้อน เป็นต้น เคลื่อนไป ใน ทิศใด เหตุ นั้น ทิศนั้นชื่อว่า อวาจี ได้แก่ ทิศใต้)

อวาฏ (บุ.) **บ่อ, หลุม, โพรงใต้ดิน** วิ. อุทกํ อวติ รกฺขตีติ **อวาฏ** กาสฺ (สิ่งใดย่อมรักษาน้ำไว้ เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวาฏ คือหลุม), [อว ชาติ รกฺขเน ในความรักษา + อวาฏ ปัจจัย], เทียบ **อวาฏ**

อวาปุรณ (นป.) **กุญแจ** ๑. วิ. อวาปุรติ วิวรติ ทวารํ เอเตนาติ **อวาปุรณ** กุญจิกา (บุคคลย่อม เปิดประตูด้วยอุปกรณ์นั้น เหตุ นั้น อุปกรณ์นั้น

ชื่อว่า อวาปุรณ คือกุญแจ), [อว-อา + ปุร ชาติ อคคฺคฺมน ในการไปข้างหน้า + ยุ ปัจจัยแปลง เป็น อน, แปลงเป็น ณ] ๒. วิ. อวฺวุณฺติ สํวรติ ทวารํ เอเตนาติ **อวาปุรณ** ตาโห (บุคคลย่อมปิด ประตูด้วยอุปกรณ์นั้น เหตุ นั้น อุปกรณ์นั้นชื่อว่า อวาปุรณ), [อว + วุ ชาติ สํวรณ ในความปิด + ยุ ปัจจัย, ทิมฺหะ อ ที่ ว แห่ง อว อุปสัค, ทิมฺหะ อุ เป็น อุ, แปลง ว เป็น ป, ร อากม]
 ๓. วิ. อวฺวรติ วิวรติ เอเตนาติ **อวาปุรณ** (เขา ย่อมเปิดด้วยสิ่งนั้น เหตุ นั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อวาปุรณ), [อว + วร ชาติ สํวรณ ในความปิด + ยุ, แปลง ว เป็น ป, แปลง อ เป็น อุ, ทิมฺหะ อ ที่ ว เป็น อา] ๔. แต่ใน *สทฺทหนิติ ชาติมาลา ฉบับ แปล หน้า ๔๒๐* ว่า อวาปุรณติ วิวรณติ ทวารํ เอ เตนาติ **อวาปุรณ**, ยํ กุญจิกาทิปิ ตาโหติปิ วุจฺจตีติ. (ชนทั้งหลายย่อมเปิดประตูด้วยสิ่งนั้น เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวาปุรณ ซึ่งเรียกว่า กุญแจ บ้าง ลูกดาด บ้าง), สำหรับใน อวาปุรณ นี้ ประกอบด้วย [อว + อา + ปุร ชาติ ในความเปิด + ยุ ปัจจัย] ๕. ใน *อภิธานปฺปทิปิกากฎีกา* ว่า อวาปุรติ วิวรติ เยนาติ **อวาปุรณ** (ชนย่อมเปิด ด้วยสิ่งใด เหตุ นั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวาปุรณ), [วร ชาติ สํวรณ ในความปิด + ยุ ปัจจัย, แปลง ว เป็น ป, แปลง อ เป็น อุ, ทิมฺหะ อ ที่ อว อุปสัค], ลง ปุร ชาติ ในความเปิดก็ได้ เพราะ ตัวอย่างว่า อปารฺตฺตา เตสํ อมตฺสฺส ทวารวา (ประตู แห่งพระนิพพานอันท่านเหล่านั้นเปิดแล้ว) ปาร ชาติในความปิด ก็ว่า, วุ ชาติ มี อว เป็นบทหน้า ในความปิด (สํวรณ) แปลง ว เป็น ร, ทิมฺหะอุป สัค สำเร็จรูปเป็น อปารฺตฺตา ส่วนบทสำเร็จแปลง ว เป็น ป เช่น สงฺฆาฏี ปารฺตฺตฺวา (ห้ามสังฆาฏี)

อวิ (ป.) ๑. **ภูเขา, กำแพง** วิ. อวติ รกขตีติ อวิ ปพพโต ปากาโร จ (ธรรมชาติโดยอ้อมรักษา คัมครอง เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวิ ได้แก่ ภูเขา และกำแพง), [อว ธาตุ รกขเน ในความรักษา + อิ ปัจจัย] ๒. **แกะ** วิ. อวียเต รกขียเตติ อวิ เมโส (สัตว์ได้อันเขาย่อมรักษา คัมครอง เหตุ นั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อวิ คือแกะ), [อว ธาตุ รกขณ ในความรักษา + อิ ปัจจัย], ปาฐะว่า **อปี** ก็มี, อวิ ศัพท์เป็นอีการันต์ในปุงลึงค์

อวิกถ (ติ.) **ไม่วิกถ, ไม่ผิดรูป, ไม่บกพร่อง, บริบูรณ์** วิ. วิรูป กลติ คจฉตีติ **วิกถ** (สิ่งใดไป ผิดรูป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า วิกถ), [วิ + กล ธาตุ คติย ในความไป + อ ปัจจัย] วิ. นตถิ กิณจิ วิกถ์ เอตสสา ราชียาติ **อวิกถา**, ปาทราชิ. (ความผิด รูปหน้อยหนึ่งแห่งรอยพระบาทนั้น ไม่มี เหตุนั้น รอยพระบาทนั้น ชื่อว่า อวิกถา), ปาททวเย ปริพยตต์ สณฐานรูปิ กิณจิ วิกถ์ นตถิติ อตโถ. (ความว่า รูปสณฐานขัดเจนที่พระบาททั้งสอง ความพิกลหน้อยหนึ่งก็ไม่ไม่มี) *นมกการฎีกา.๑๔*

อวิขเขป (ป.) **สมาธิ, เอกัคคตา, ไม่มี ความ ฟุ้งซ่าน** ๑. วิ. นตถิ วิขเขโป เอตถาติ **อวิขเขโป** สมาธิ (ความฟุ้งซ่านไม่มีในธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อวิขเขป คือสมาธิ), ๒. **อวิขเขปนํ อวิขเขโป** เอกัคคตา (ความไม่ ฟุ้งซ่านไป ชื่อว่า อวิขเขป คือความที่จิตติ อารมณ์เดียวเป็นเลิศ), [น + วิ + ขิป ธาตุ ขิปเน ในความขัดไป + ณ ปัจจัย] ๓. วิ. สยํ น วิกขิปติ, สมปยุตตา วา น วิกขิปนติ เอเตนาติ **อวิขเขโป**, ยถา อวิขเขปลกขโณ สมาธิติ (ธรรมชาติใด ไม่ขัดส่ายไปเสียเอง หรือไม่เป็น เหตุขัดส่ายไปแห่งสัมปยุตธรรม เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อวิขเขป), [น + วิ + ขิป

ธาตุ ขิปเน ในความขัดส่ายไป + ณ], ปาฐะว่า **อวิขิตตํ** ก็มี ความหมายเดียวกัน บทนี้ลง ต ปัจจัย, ในคำว่า อวิขิตต นี้มีความหมายว่า จิต ที่ไม่ขัดส่ายไป คือกุศลจิต วิ. วิวิธ อารมมณเ ขิตตํ เปสิตํ **วิกขิตตํ**, อุทฺธจจวิจิกิจฉาทิปเรตํ อสมาหิตํ จิตตํ, น วิกขิตตํ **อวิขิตตํ**, ตปปฏิปกฺขิ สสมาหิตํ กุสลจิตตํ. (จิตที่ขัดส่ายไปในอารมณ์ ต่างๆ ชื่อว่า วิกขิตต, คือจิตที่ไม่ตั้งมั่น ถูก อุทฺธจจและวิจิกิจฉาเป็นต้นครอบงำ, จิตที่ไม่ขัด ส่ายไปชื่อว่า อวิขิตต, คือ กุศลจิต ที่ตั้งมั่น ตรงกับข้ามอกุศลจิตนั้น)

อวิคคห (ป.) ๑. **กิเลสมาร, มารที่ไม่มีร่าง** วิ. นตถิ วิกคโห สรีเรตสสาติ **อวิคคโห** มาโร. (ร่างกายของมารนั้นไม่มี เหตุนั้น มารนั้นชื่อว่า อวิคคห คือมาร), เป็น นปุพพทพหุพีหิสมาส. ๒. **ไม่ผิด, ไม่เป็นปฏิปักษ์** ในที่บางแห่ง **อวิคคห** หมายถึง **อวิโรธ** (ไม่ผิด) **อปปฏิปกฺโข** สภาโว (สภาวะที่ไม่เป็นปฏิปักษ์) และบางแห่ง **อวิคค โห** เป็นรุษีนาม

อวิจเฉท (ป.) **ต่อเนื่อง, ไม่มีช่องว่าง, ไม่ขาดสาย** ๑. วิ. นตถิ วิจเฉโท เอตสสาติ **อวิจเฉโท** (การ ขาดเป็นช่อง ของธรรมชาตินั้นไม่มี เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อวิจเฉท) ๒. วิ. วิจฉิขตีติ **วิจเฉโท** (ธรรมชาติใดขาดไป เหตุนั้น ธรรมชาติ นั้น ชื่อว่า วิจเฉท), [วิ + ฉิ ทิ ธาตุ วิจเฉทเน ในความขาดไป + ณ ปัจจัย, พฤทธิ อี เป็น เอ, ซ้อน จ] วิ. น วิจเฉโท **อวิจเฉโท** (การ ขาดไปหาไม่ได้ ชื่อว่า อวิจเฉท), แปลง น เป็น **อ วิจาริต** (ติ.) **ไม่วิจารณ์, ไม่พิจารณา, หุนหัน พลันแล่น** วิ. น วิจาริตํ **อวิจาริตํ** (การไม่ พิจารณา ชื่อว่า อวิจาริต), [น + วิ + จร ธาตุ วิจารณ ใน การพิจารณา + ณ ปัจจัยในหมวด

จฺร ฐาตุ + ต ปัจจยั กรรมวาจก + อี อากม, ลป
ณ อนุพันธ์ และพฤทธิ อ เป็น อา, ลปสรรหน้า
คือ เอ ที่ เณ)

อวิขฺชา (อิตฺ.) อวิขชา ๑. การไม่รู้ตามสภาพ

วิ. ฌมมานํ ยถาสภาวัน วิชานาตีติ **อวิขชา**,
อณฺณณํ. (ธรรมชาติใดไม่รู้ธรรมตามสภาพที่
เป็น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวิขชา คือ
ความไม่รู้), [น + วิ + ณา ฐาตุ ณาณ ในความรู้อ
+ อ ปัจจยั กจ. ๕๕๓ รูป. ๕๔๙ ว่า อิตถยมตยโว
ว, แปลง ณา เป็น ชา, ซ้อน ช, แปลง น เป็น
อ]

๒. การไม่รู้สัจจะ ๔ เป็นต้น วิ. จตุสจจาทิกํ

วิชานาตีติ วิชชา, น วิชชา **อวิขชา** (ธรรมชาติใด
รู้สัจจะ ๔ เป็นต้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า
วิขชา, ธรรมชาติที่รู้หามิได้ ชื่อว่า อวิขชา), นยนี้

วิเคราะห์สมาสมีกิตก์เป็นทอ้ง ๓. การไม่ประสพ

กายสุจฺริต วิ. วินทียํ กายสุจฺริตํ น วินทตีติ

อวิขชา (ธรรมชาติใด ไม่ประสพกายสุจฺริต
อันควรประสพ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า
อวิขชา), [น + วินท ฐาตุ ลาเณ ในความได้ +
ณย ปัจจยั, ลป น, กจ. ๖๓๘ รูป. ๖๖๐ ว่า

วชาทึทึ ปพพชชาทโย นิปจจนฺเต] วิ. อวินทียํ วา

กายทฺจจฺริตาที วินทตี ปฏฺลิภตตีติ **อวิขชา**

(ธรรมชาติใดประสพกายทฺจจฺริตเป็นต้น อันไม่
ควรประสพ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวิขชา)

อวินทียนฺติ ทฺจจฺริตํ ปุคฺคเลน ปุเรตฺตํ ยุตฺตญฺเณ

อลทฺทพฺพํ (คำว่า อวินทีย หมายถึ ทฺจจฺริต

อันบุคคลไม่พึงได้ เพราะอรรถวาไม่ควร

บำเพ็ญ), อวินทียวินทาทิ วตฺตพฺเพ วณฺณาคม-

วิปริยายวิการวินาสฐาตุอฺตถวิเสสโยเคหิ ปญจ-

วิธสฺส นินฺตติลกฺขณสฺส วเสน ปุริมปเท อการ-

วิการเ, ปจฺฉิมปเท ทการณจฺ คเหตุวา, ปุริมปเท

วา อการเมว, ปจฺฉิมปเท วิการทการเ จ

คเหตุวา, อณฺเณสยจฺ วณฺณานํ โลปํ, ยการสฺส จ

อากมํ, ตํสฺหิตสฺส จ ทการสฺส ชการํ, ตสฺส จ

ทฺวิตฺตํ กตฺวา อวิขชาตี วุตฺตํ. (คำว่า **อวิขชา** นี้

ที่จริงควรสำเร็จเป็น **อวินทียวินทา** แต่ด้วย

อำนาจแห่งนินฺตตินัย ๕ อย่างคืออากม สลับ

อักษร เปลี่ยนอักษร ลบอักษร และประกอบด้วย

อรรถพิเศษของฐาตุ ท่านจึงถือเอา อ อักษร วิ

อักษร ในบทต้น และ ท อักษรในบทท้าย หรือ

อ อักษรนั่นเอง วิ และ ท อักษรในบทท้าย แล้ว

ลบอักษรที่เหลือทั้งหมด แล้วลง ย อากม แปลง

ท และ ย ที่ประกอบกันเป็น ช ซ้อน ช สำเร็จรูป

เป็น อวิขชา) ๔. **อวิขชา, สภาพยังหมุ่สัตว์ให้**

แล่นไปในสงสารอันปราศจากที่ สุด

วิ. อนตฺวิริทเต สํสारे สพฺพโยนคฺคตฺวิญญานญ-

จิตฺิสตฺตาวาเสสุ สตฺเต ชวาเปตีติ **อวิขชา**

(ธรรมชาติใดยังหมุ่สัตว์ให้แล่นไปในกำเนิด ภพ

คตฺ วิญญานจฺจิตฺิ และสัตว์วาสทั้งปวงในสงสาร

อันปราศจากที่สุด เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า

อวิขชา), [อนตฺวิริท + ชฺ ฐาตุ คตฺมิหิ ในความ

ไป + อ ปัจจยั], ตามนัยนี้ควรสำเร็จรูปตามปกติ

ว่า **อนตฺวิริทิตชวา** แต่ท่านก็ทำให้สำเร็จเป็น

อวิขชา โดยนินฺตตินัย ๕. **ความไม่รู้** วิ. น วิทตีติ

อวิขชา (ธรรมชาติใดไม่รู้ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น

ชื่อว่า อวิขชา), [น + วิท ฐาตุ ณาณ ในความรู้อ

+ ย ปัจจยั อา ปัจจยัในอิตถิลิงค์] ๖. **ธรรมชาติ**

ทำอรรถแห่งอริยสัจไม่ให้เห็นปรากฏ วิ. ขนฺธานํ

ราสญฺจํ, อายตฺนानํ อายตฺนญฺจํ, ฐาตุณํ สุณฺณญฺจํ,

สจฺจจฺนํ ตถฺญฺจํ, อินฺทริยานํ อธิปตฺติญฺจํ อวิทิตํ

กโรตีติ **อวิขชา** (ธรรมชาติใด ทำอรรถคือความ

เป็นกองแห่งชั้น ไม่ให้เห็นปรากฏ ทำอรรถคือ

ความเป็นเครื่องสืบต่อแห่งอายตนะ ไม่ให้

ปรากฏ ทำอรรถคือความว่างเปล่าแห่งฐาตุ

ไม่ให้ปรากฏ ทำอรรถคือความจริงแห่งสัจจะ
 ไม่ให้ปรากฏ ทำอรรถคือความเป็นใหญ่แห่ง
 อินทรีย์ ไม่ให้ปรากฏ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อ
 ว่า อวิชชา) วิ. ทุกขาทีนํ ปิพนาทิวเสน วุตตํ
 จตฺตฺตํ อตฺถํ อวิทิตํ กโรตฺติ อวิชชา โมโห
 (ธรรมชาติโดยย่อทำอรรถ ๔ อย่าง ที่กล่าว
 มาแล้ว ด้วยสามารถแห่งอาการมีความบีบคั้น
 เป็นต้นแห่งสัจจะมีทุกข์เป็นต้น ไม่ให้ปรากฏ
 เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวิชชา คือ โมหะ),
 นัยนี้ ควรสำเร็จรูปเป็น **อวิทิตกร** แต่สำเร็จรูป
 เป็น อวิชชา โดยนิรุตตินัย **๗. ธรรมชาติแล่นไป
 ในหญิงชายเป็นต้น ไม่แล่นไปในชั้นเป็นต้น**
 วิ. ปรมตฺถโต อวิชชามาเนสุ อิตถิปุริสาทีสุ ชวติ
 วิชชามาเนสุปิ ขนธาทีสุ น ชวตฺติ อวิชชา
 (ธรรมชาติโดยย่อแล่นไปในหญิงชายเป็นต้น อัน
 ไม่มีอยู่โดยปรมาตฺถ์ ย่อมไม่แล่นไปในธรรมมีชั้น
 เป็นต้น แม้อันเป็นของมีอยู่ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น
 ชื่อว่า อวิชชา), [อวิชชามา + ชฺ ชาติ ปวตตเน
 ในความเป็นไป + ณ ปัจจัย], นัยนี้ ควรสำเร็จรูป
 เป็น อวิชชามาเนา แต่สำเร็จรูปเป็น อวิชชา
 โดยนิรุตตินัย **๘. ธรรมชาติที่ทำให้ไม่ปรากฏ** วิ.
 อตตนิสฺสิตานํ จกฺขุวิญญาณาทีนํ ปวตตานิ อฺป
 ปาทนํ อายนํ, สมโมหภาเวเนว อนภิสสมยภูต
 ตา อ วิ ทิ ตํ อ ณ ญา ณํ ก โร ติ
 อนตฺวิเรเต ขวาเปตฺติ อวิชชา (ธรรมชาติใดทำ
 ที่เกิดแห่งจักขุวิญญาณเป็นต้นซึ่งอาศัยตน ให้
 ไม่ปรากฏเพราะไม่รู้ชัด เพราะความหลงนั่นเอง
 ให้สัตว์เหล่านั้นแล่นไปในสงสารอันปราศจาก
 ที่สุด เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อวิชชา),
 วรรณาคมวิปริยายวิการวินาสธาตฺตอถวิเสส-
 โยโคหิ ปณฺจวิธสฺส นิรุตติลกฺขณสฺส วเสน ติสฺสุปิ
 ปเทสุ อการวิการชกาเร คเหตุวา อณฺเณสํ

วรรณานํ โลปํ กตฺวา ชการสฺส จ ทฺตฺยสฺส อาคมํ
 กตฺวา อวิชชามาเนา อวิจาริตฺวิชชามาเนาติ
 วตตฺตพเพ นิรุตตฺตินเณน อวิชชาติ วุตตํ. (ควร
 สำเร็จรูปเป็น **อวิชชามาเนา อวิจาริตฺวิช-
 ชามาเนา** แต่ท่านก็ให้สำเร็จรูปเป็น อวิชชา
 โดยนิรุตตินัย เพราะการถือเอา อ อักษร วิ
 อักษร ช อักษร จาก ๓ บท ด้วยอำนาจแห่งนิ
 รุตตินัย ๕ อย่างคืออาคม สลับอักษร เปลี่ยน
 อักษร ลบอักษร และประกอบด้วยอรรถพิเศษ
 ของธาตุ แล้วซ้อน ช.) **๙. ธรรมชาติที่
 ปิดปฏิจจสมุปบาท** วิ. อปิจ จกฺขุวิญญาณาทีนํ
 วตตการมมณฺปฏิจจสมุปบาทปฏิจจสมุปปนาณํ
 รมมานํ ฉาหนโตปิ อวิชชา (ชื่อว่า อวิชชา
 เพราะปกปิดวัตถุและอารมณ์มีจักขุวิญญาณ
 เป็นต้น และธรรมคือปฏิจจสมุปบาท); ในที่นี้
อวิชชา เป็นอนิพพันธ์ปาฏิทิกบท-คือบทที่ไม่
 ต้องแยกองค์ประกอบออก มีความหมายว่า
 ปกปิด โดยถือถือเป็นไวพจน์กันคือ **โมโห** (ความ
 หลง) **อวิชชา** (ความไม่รู้ที่ปิดบัง) **มิจฺฉาญาณ**
 (ความเห็นผิด), อรรถกถาว่า คำว่า **มิจฺฉาญาณ**
 ได้แก่ โมหะ ที่เป็นไปด้วยการคิดหาอุบายทำ
 บาบ, แต่ใน **ปรมตฺถทีปนีฎีกา** ว่า อวิชชา จ
 อปปฏิปัตตมิจฺฉาปฏิปัตติวเสน ทฺวิธภาโว วุตโต.
 เอตถ จ อปปฏิปัตตตีติ กลยาณปกฺเข อณฺญาณ-
 เมว วุจจตี. มิจฺฉาปฏิปัตตตีติ ปาปปกฺเข มิจฺฉา-
 ญาณเมว วุจจตีติ. ตถา หิ ปาปปกฺขํ ปตฺวา
 ปณฺจธมฺมา ญาณคตฺติกา โหนตี โมหโ โลภो ทิฏฺฐิ
 วิตกฺโก วิจาโรติ. จิตฺเตน ปน สทฺธิ ฉพฺพิธา
 โหนตี. (อวิชชามี ๒ อย่างคือ การไม่ปฏิบัติและ
 การปฏิบัติผิด คำว่า การไม่ปฏิบัติในที่นี้
 หมายถึง การไม่รู้ ในฝ่ายดี คำว่า การปฏิบัติผิด
 หมายถึง การรู้ผิด ในฝ่ายไม่ดี, ฉะนั้น ญาณคตฺติ

ธรรม ๕ อย่าง มีคติคล้ายปัญหา แต่เป็นธรรมฝ่ายไม่ดี คือโมหะ โสภะ ทิฏฐิ วิตก และวิจากร แต่รวมกับจิตเป็น ๖) เตหิ ปกตียา วิญญูชาติเกสุ สุตปริยตติสมปนเนสฺ จ อุปปนนา ปาปกิริยาสุ ตตฺตูปายทสสนวเสน เตสฺ ตตถ เฉกภาวํ ปฏิพลภาวญจ สาเนตฺติ. (โดยปกติ ในบรรดาผู้ที่มีชาติแห่งผู้รู้และสมบูรณ์ด้วยการศึกษาเล่าเรียนมา สัตว์ที่เกิดขึ้น เพราะญาณคติธรรมเหล่านั้น ก็สามารถให้พวกเขาสำเร็จเป็นผู้ถนัดและสามารถในการทำบาปนั้น เพราะเห็นอุบายนั้นๆ ในการทำบาป)

อวิชชาปจฺจย (ป.) อวิชชาปจฺจย, อวิชชาเป็นปจฺจย วิ. อวิชชา จ สา ปจฺจโย จาติ อวิชชา-ปจฺจโย (อวิชชานั้นด้วย เป็นปจฺจยด้วย เหตุนั้นชื่อว่า อวิชชาปจฺจย), นัยเดียวกัน วินยปริยตติ, วินยปฏิภํ, สีลคฺโณ, สีลปตฺติญา เป็นต้น, สำหรับวิเคราะห์ในกรณีเช่นนี้ ศัพท์ทั้งหลายในบทวิเคราะห์แม้ถึงคฺวจนะต่างกัน แต่สมาสเป็นความเดียวกัน ท่านถือเป็น *ตุลยาธิกรณ*

อวิต (ติ.) อันเขารักษา, คัมครองแล้ว, ดูแลแล้ว วิ. อวียเตติ อวิตํ, ปาลิตํ (สิ่งใด อันเขารักษา เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวิต คือรักษาแล้ว), [อว + รกฺขเน ในความรักษา + ต ปจฺจย กรรมวาจก + อิ อากม]

อวิตถ (ติ.นป.) สัจจะ, ความจริง, ไม่ใช่ภาวะที่ไม่มีความจริง วิ. นตฺถิ ตถฺ สจฺจมตฺราติ วิตถํ, น วิตถํ อวิตถํ, สจฺจํ (ความจริง ไม่มี ในภาวะนั้น เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า วิตถ, ไม่ใช่ภาวะที่ไม่มีความจริง ชื่อว่า อวิตถ คือสัจจะ)

อวิเชยฺย (ติ.) ไม่ควรที่จะทำ, ไม่ควรดำรงไว้ได้, ยกขึ้นไม่ไหว, ใช้การไม่ได้, อนัตตลักษณะ วิ. วิชิตฺ อรหตฺติ วิเชยฺยํ, น วิเชยฺยํ อวิเชยฺยํ,

อนตตลกฺขณํ (สิ่งใดควรเพื่ออันทำ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า วิเชยฺย, ไม่ใช่สิ่งที่ควรเพื่ออันทำ ชื่อว่า อวิเชยฺย คืออนัตตลักษณะ), [น + วิ + ธา ธาตุ ธารณ ในความทรงไว้ + ฆยณ ปจฺจย, แปลง อา เป็น เอ, ซ้อน ย]

อวินิพฺโกล (ติ.) อันแบ่งไม่ได้, แยกไม่ได้, ไม่แน่ชัด ๑. วิ. นิภุชฺชนํ ปวตตณํ นิโกลโค. นิโกลโค นิพฺโกลโค. วิสุํ วิสุํ นิพฺโกลโค วินิพฺโกลโค (การแบ่ง การเป็นไป ชื่อว่า นิโกลโค, การแบ่งนั้นเอง ชื่อว่า นิพฺโกลโค, การแบ่งเป็นส่วนๆ ชื่อว่า วินิพฺโกลโค), [วิ + นิ + ภุช ธาตุ ปวตตเน ในความเป็นไป + ณ ปจฺจย, แปลง ช เป็น ค, กจ.๖๒๓ รูป.๕๕๔ ว่ากคา จชานํ] วิ. นตฺถิ วินิพฺโกลโค เอตสฺสาติ อวินิพฺโกลํ (การแยกเป็นส่วนๆ ของสิ่งนั้นไม่มี เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวินิพฺโกลโค), *นปฺพุพพท พฺพุพพิหิสมาส*. ๒. ใน *มณีสารมัญจสุตา* ว่า อถวา ภุชณํ ปวตตณํ โกลโค, โสเยว นิพฺโกลโค, วิสุํ วิสุํ นิพฺโกลโค วินิพฺโกลโค, นตฺถิ วินิพฺโกลโค เอตสฺสาติ อวินิพฺโกลํ (อีกนัยหนึ่ง การแบ่ง การเป็นไป ชื่อว่า โกลโค, การแบ่งนั้นนั้นเอง ชื่อว่า นิพฺโกลโค, การแบ่งเป็นส่วนๆ ชื่อว่า วินิพฺโกลโค, การแบ่งเป็นส่วนๆ ของสิ่งนั้นไม่มี เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวินิพฺโกลโค), นัยเดียวกัน **อวินิพฺภุตฺตํ** (อันเขาไม่แบ่งแล้ว), [วิ + นิ + ภุช ธาตุ ต ปจฺจย, ลบ ช, ซ้อน ต]

อวิปฺชฺชน (นป.) ความไม่วิบัติ วิ. น วิปฺชฺชียเต อวิปฺชฺชนํ (อันสิ่งนั้น ไม่วิบัติอยู่ ชื่อว่า อวิปฺชฺชน), [น + วิ + ปท ธาตุ คติยฺ ในความไป + ย ปจฺจย ประจําหมวตธาตฺ + ยุ ปจฺจย แปลงเป็น อน, แปลง ทย เป็น ชุช เป็นต้น], **อวิปฺชฺช** (ไม่วิบัติแล้ว) ตฺวา ปจฺจย, การแยกธาตฺปจฺจยเป็นต้นพึงดู *วิปฺชฺช* ข้างหน้า

อวิปปฏิสาร (นป.) **ความไม่เดือดร้อน** วิ. วิรูปปฏิสารโร **วิปปฏิสารโร** (ความเดือดร้อนผิดปกติ ชื่อว่า วิปปฏิสารโร), [วิ + ปฏิ + สร ชาติ จินตยา ในความคิด + ณ, ลบ ณ อนุพันธ์, พฤทธิ อ เป็น อา] วิ. น วิปปฏิสารโร **อวิปปฏิสารโร** (ไม่ใช่ความเดือดร้อนผิดปกติ ชื่อว่า อวิปปฏิสาร), น ในที่นี้เป็น **ปัสซชัปปฎิเสธ** (ปฏิเสธที่กล่าวโดยตรงอย่างสิ้นเชิง) ปาปบุญณานํ กตาทานุโสจนวเสน ปวตตจิตตวิปปฏิสาราภาโวติ อตโถ (อวิปปฏิสารโร หมายถึง ไม่มีความเดือดร้อนแห่งจิตที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งการทำบาปและไม่ได้ทำบุญ), เอตถ จ ปฏิอุปสคโค ปาฬิภาสานยํ คเหตุวา ปติสส ปฏิอาเทศวเสน ตถา วุตโตติ ทฎฐพโพ. สกตภาสานเยน ปน ปฺรติ ปติ อิติ รูป ภาติ. (สำหรับ ปฏิ ในที่นี้ ถ้อยตามนัยแห่งภาษาบาลี พึงทราบว่าเป็นอย่างนั้นเพราะ อาเทศ ปติ เป็น ปฏิ, แต่ว่าตามนัยแห่งภาษาสันสกฤต ได้รู้ว่า ปฺรติ ปติ)

อวิรต (ติ.) **เที่ยง, ทุกเมื่อ, เนิื่องๆ** วิ. น วิรมตีติ **อวิรตํ** ฐว (สิ่งโดยย่อไม่ว่างเว้น เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อวิรต คือแน่นอน), [น + วิ + รมุ ชาติ รมณ ในความยินดี + ต ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, ลบ ม], นัยเดียวกัน **อนารตํ** [น + อา บทหน้า]

อวิรมิต (ติ.) **ไม่ดเว้น** วิ. น วิรมตีติ **อวิรมิต** (ผู้โดยย่อไม่ดเว้น เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อวิรมิต), [น + วิ + รมุ ชาติ รมเน ในความยินดี + ต ปัจจัยใช้ใน ๓ กาล เป็นกัตตุวาก + อี อาคม]

อวิรพ (ติ.) **ไม่เว้น, ต่อเนื่อง, อเวจี, ไม่ทำลาย, ไม่มีช่องว่าง** วิ. วิรมตีติ **วิรพ** (สิ่งโดยย่อเว้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า วิรพ), [วิ + รมุ ชาติ รมณ ในความยินดี + อ ปัจจัย, แปลง ม เป็น พ]

วิ. วิรพตีติ **วิรพ** (สิ่งโดยย่อไม่ทำลายไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า วิรพ), [วีรพ ชาติ เขปลชช เนสุ ในความขัดและความทำลาย + อ ปัจจัย, รัสสะ อี เป็น อี] วิ. น วิรพ **อวิรพ**, อวีจี (นรกที่ไม่ทำลายไป ชื่อว่า อวิรพ คืออเวจี), วิ. วิรติ ผลตีติ **วิรพ** (ที่โดยย่อแยมบาน เหตุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า วิรพ), [วร ชาติ ผลลเน ในความแยมบาน + พ, แปลง อ เป็น อี] วิ. น วิรพ **อวิรพ**. นตติ **วิรพ** เอตสชาติ **อวิรพ**, อวิโร (ไม่ใช่ สิ่งที่แยมบาน ชื่อว่า อวิรพ, การแยมบานของที่นั้น ไม่มี เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อวิรพ คือไม่มีช่องว่าง)

อวิรุท (ติ.) **ไม่ผิด, ไม่ขัดข้อง** วิ. น วิรุชตีติ **อวิรุทโร** อปณณโก (สิ่งโดยย่อไม่ผิด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวิรุท คือไม่ผิด), [น + วิ + รุติ ชาติ อวารณ ในความปิด + ต ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, แปลง ต เป็น ฐ, แปลง ฐ เป็น ท], **อวิโรธน**, ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน

อวิโรธิ (ป.) **ไม่ผิด, ไม่มีความผิด** วิ. วิรุชตีติ **วิโรธิ** (ภาวะโดยย่อผิด เหตุนั้น ภาวะนั้นชื่อว่า วิโรธิ), [วิ + รุติ ชาติ อวารณ ในความผิด + อี ปัจจัย กจ.๖๖๙ รูป.๖๗๙ ว่า มุณาทีหิ จี + แปลง อุ เป็น อ กจ.๔๘๕ รูป.๔๓๔ ว่า อญญเสสุ จ] วิ. น วิโรธิ **อวิโรธิ** (ไม่ใช่ความผิด ชื่อว่า อวิโรธิ), นัยเดียวกัน **อวิโรโธ** ณ ปัจจัย, หมายถึง **อวิคโค** (ไม่ใช่ความโต้เถียง)

อวิลงฆนียา (ติ.) **โลกบัญญัติที่ไม่ควรข้ามไป, ไม่ควรมองข้าม** วิ. น วิลงฆนียา **อวิลงฆนียา**, [น + วิ + ลฆิ ชาติ คตยกเขเป ในความกระโดดข้ามไป + อนีย ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์ + นิคหิตอาคม แปลงเป็น ง สุตวรรค, อีกประการหนึ่งลง อวิลงฆน + อีโย ปัจจัยในอรรธ

ว่าควร], ปาฐะว่า **อวิลงฺมนิยา** ลง อีย ปัจจัย
สัททนีติ ปทมาลา ฉบับแปล หน้า ๒๕๐

อวิลมพิต (ติ.) **ไม่ล่าหลัง, ไม่ช้า, เร็ว, ต่วน**
 วิ. น วิลมพิยติ น โอหียตีติ **อวิลมพิต** ตฺริต (สิ่ง
 ใดอันเขาไม่ห่วงเหนียวไว้ เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า
 อวิลมพิต คือเร็ว), [น + วิ + ลพิ ธาตุ อวสฺสเน
 ในความห้อยลง + ต ปัจจัย, นิคหิตอาคม แปลง
 เป็นพยัญชนะ ม + อิ อาคม]

อวิสฏ (ติ.) **ไม่ชานไป, ไม่แผ่กระจายไป**
 วิ. อวิปปกิณณํ **อวิกฺขิตตํ อวิสฏ** (สิ่งที่ไม่
 กระจายไป ชื่อว่า อวิกฺขิตต คือไม่ชานไป), [น +
 วิ + สร ธาตุ คติย ในความไป + ต ปัจจัย, ลบ
 ร, แปลง ฎ เป็น ต วิ. นตฺถิ วิสฏํ อสฺสาติ **อวิสฏ**,
 อวิตถตํ อวิตถิณณํ (การชานไปของสิ่งนั้นไม่มี
 เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อวิสฏ ได้แก่ ปักมัน ไม่
 แผ่ชานไป)

อวิสหนฺต (ติ.) **ไม่อดทน, ไม่อดกลั้น** วิ. วิสหนตีติ
วิสหนโต (ผู้ใดอดทนอยู่ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า
 วิสหนต), [วิ + สห ธาตุ ปริสหนเน ในความอดทน
 + อนต ปัจจัย] วิ. น วิสหนโต **อวิสหนโต** (ผู้ไม่
 อดทน ชื่อว่า อวิสหนต), *นปุพฺพปทกมฺมธารย
 สมาส*, แปลง น เป็น อ; **อวิสหมาน** (ไม่อด
 กลั้นอยู่), *มาน* ปัจจัย

อวิสาร์ (บุ.) **ไม่พรา, ไม่แผ่กระจายขยายไป**
 วิ. อวิสาร์ณสภาวโ อวิสาร์, วิสาร์สส พยัคค-
 ภาวสส ปฏิปกฺโข สภาวโ (สภาวะไม่แผ่กระจาย
 ขยายไป ชื่อว่า อวิสาร์ ได้แก่ สภาวะที่ตรงข้าม
 กับการกระจายไป), [น + วิ + สร ธาตุ คติย ใน
 ความไป + ณ ปัจจัย, ลบ ณ, ทีฆะ อ เป็น อา,
อวิสาร์ณ, ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ

อวิสาร์ (ติ.) **เสียงไม่เครื่อพรา** วิ. พหิทฺธาปฺริสา
 องฺคฺลิมตฺตมฺปิ น วิสาร์ติ น คจฺฉตีติ **อวิสาร์** (เสียง

ใดไม่พราไปจากบริษัท แม้เพียงองคฺลฺเดียว เหตุ
 นั้น เสียงนั้นชื่อว่า อวิสาร์), [ณิ ปัจจัย]
 วิ. วิวิธเน น สรตีติ **อวิสาร์**, ฉินนสฺสรานํ วิย
 เทวธา น โหตีตฺยตฺถโ (เสียงใดไม่แตกพราไป
 อย่างต่างๆ เหตุุนั้น เสียงนั้นชื่อว่า อวิสาร์
 หมายถึงเสียงที่ขาดกระท่อนกระแท่น), [น + วิ
 + สร ธาตุ คติย ในความไป + ณิ ปัจจัย, ลบ ณ
 อนุพันธ์, พฤทธิ อ เป็น อา, แปลง น เป็น อ]

อวิสาหาร (บุ.) **ความไม่ส่าย, ความแน่วแน่**
 วิ. อุตฺถจฺจวิจิจฺจฉาวเสน ปวตตสฺส วิสาหารสฺส
 ปฏิปกฺโขโต **อวิสาหาโร**, อวิสาหรณฺนติ อตฺถโ.
 (ชื่อว่า อวิสาหาร เพราะตรงข้ามกับการส่ายไป
 ด้วยอำนาจอุทฺธจฺจและวิจิจฺจฉา หมายความว่า
 ไม่ชานไป), *ปฺฏิสฺ.อ.๒/๑๓๗* วิ. อถ วา สหชาต-
 ธมฺเม น วิสาหรตีติ **อวิสาหาโร**, (อีกอย่างหนึ่ง
 ในสหชาตธรรมจิตใดไม่ส่ายไป เหตุุนั้น จิตนั้น
 ชื่อว่า อวิสาหาร), *สงฺคณฺ.อ.๓๐๙* [น + วิ + ส +
 หร ธาตุ หรณ ในความนำไป + ณ ปัจจัย,
 แปลง น เป็น อ, ลบนิคหิตแห่ง ส ทีฆะ อ เป็น
 อา ด้วยสูตรแห่ง สทฺทนีติสฺตฺเตน *นีติ.สฺตฺต.๑๕๕*
ว่า สฺสทฺเท ปฺรโลเป ปุพฺโพ ทีฆ เช่น **สาราโค**,
สารถโตติ, ลบ ณ และทีฆะ อ ที่ อ เป็น อา]
 วิ. วิวิธเน จิตตสฺส สหรณํ วิสาหาโร. น วิสาหาโร
อวิสาหาโร (การรวบจิตไปอย่างต่างๆ ชื่อว่า
 วิสาหาร, ไม่ใช่การรวบจิตไปอย่างต่างๆ ชื่อว่า
 อวิสาหาร), วิเคราะห์นี้เป็นสมาสมิกตฺกในเป็น
 ท้อง

อวิห (บุ.) **อวิหาพรหม, ชื่อพรหมชั้นสุทธาวาส**
ชั้นแรก, ๑. พรหมไม่ละที่ของตนแม้ชั่วเวลา
เล็กน้อย วิ. ปจฺมตฺลวาสิโน อปฺปเกน กาเลน
 อตฺตโน ฐานํ น วิชหนตีติ **อวิหา** (พวกพรหมผู้
 อยู่ในชั้นที่ ๑ ชื่อว่าอวิหา เพราะอรรถว่า ไม่ละ

ที่อยู่ของตนโดยกาลเล็กน้อย), [น + วิ + หา ชาติ จาเค ในความละ + อ ปัจจัย] **๒. พรหมไม่เสื่อมจากสมบัติของตน** วิ. อตตโน สมปตติยาน วิหายนติ น หายนตีติ **อวิหา** (พรหมเหล่าใดไม่ละ คือไม่เสื่อมจากสมบัติของตน เหตุนั้น พรหมเหล่านั้นชื่อว่า อวิหา) ที.อ.๒/๗๗ [น + วิ + หา ชาติ จาเค ในความสละ + กวิ ปัจจัย] **๓. พรหมผู้ที่ไม่มีความลำบากใจ** วิ. อถ วา โอฟาริกานํ ปถจนนํ สโยชนานํ ปหีนตตนา นตถิจิตตสสุ วิหณณนํ สมถวิปสฺสนาธมเมสุ อวิปวาริกตาปตติ เอเตสนติ **อวิหา** (ความลำบากใจ คือที่เป็นการเจริญสมณะและวิปัสสนาไม่ได้ ไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น เพราะกำจัดสังโยชน์ ๕ ได้แล้ว เหตุนั้น พรหมเหล่านั้นชื่อว่า อวิหา), *ปรมัตถทีปนี ฉบับแปล หน้า ๔๒๙* [น + วิ + หน ชาติ หีสายํ ในความเบียดเบียน + กวิ ปัจจัย, ลบ กวิ และ น, แปลง น เป็น อ]

อวิหาย (กิ.กิตฺ.) **ไม่ละแล้ว** วิ. น วิชหิตวาทิ **อวิหาย**, อวิสสชฺเขตฺวา (ไม่ละแล้ว ชื่อว่า อวิหาย คือไม่สละแล้ว), [น + วิ + หา ชาติ จาเค ในความสละ + ตวา ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, แปลง ตวา เป็น ย]

อวิหีสก (ติ.) **ผู้ไม่เบียดเบียน, ผู้ไม่รบกวน** วิ. วิหีสตีติ วิหีสโก, วิหีสโก วา, วิหีสโกติ อตถโถ (ผู้ใดเบียดเบียน เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า วิหีสโก, วิหีสโก, วิหีสโก-ผู้เบียดเบียน), [วิ + หีส ชาติ หีสายํ ในความเบียดเบียน + ญว ปัจจัย, แปลง เป็น ออก, ลบนิคหิต, แปลง อิ เป็น เอ] วิ. น วิหีสโก **อวิหีสโก** (ไม่ใช่ผู้เบียดเบียน ชื่อว่า อวิหีสโก), [แปลง น เป็น อ, *นปฺพุพพท กम्म-ธารยสมาส*]

อวิจิ (บุ.อิตฺ.) **อเวจี, ชื่อนรกขุมหนึ่ง, ๑. ที่ไม่มีช่องว่าง** วิ. วิวิเชน จยติ วฑฺฒยตีติ **วิจิ** (สิ่งใดย่อมก่อขึ้น โดยประการต่างๆ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า วิจิ-กระแส, ระลอก), [วิ + จิ ชาติ จเย ในความก่อ, กวิ ปัจจัยในอรรถกถา, ทีฆะ อิ ที่อุปสัค] วิ. อคฺคิ-ชาเลหิ จ ทุกฺเขหิ จ สตเตหิ จ นตถิ เอตถ **วิจิ** อนตรนติ **อวิจิ** (ช่องว่างจากเปลวไฟ จากทุกข์ และจากสัตว์นรก ไม่มีในแดนนั้น เหตุนั้น แดนนั้นชื่อว่า อวิจิ) วิ. ชาลานํ วา ปจฺจนสตตानํ วา เตสํ ทุกฺขสฺส วา **วิจิ** อนตรนตถิ เอตถาติ **อวิจิ** (การว่างเว้นแห่งเปลวไฟ แห่งสัตว์นรกที่ถูกเผาไหม้ และแห่งทุกข์ของสัตว์เหล่านั้น ไม่มีในแดนนั้น เหตุนั้น แดนนั้นชื่อว่า อวิจิ), วิ. อคฺคิชาลานํ วา สตตानํ วา ทุกฺขเวทนาย วา **วิจิ** อนตรํ ฉิทฺถํ เอตถ นตถิติ **อวิจิ**, **อวิจิก** วา, **อวิจิ** วา (ช่องว่างแห่งเปลวไฟ แห่งสัตว์นรก หรือแห่งทุกข์เวทนา ไม่มีในแดนนั้น เหตุนั้น แดนนั้นชื่อว่า อวิจิ, อวิจิก, อวิจิ), [น + วิ + จิ ชาติ จเย ในความก่อ + กวิ ปัจจัย] **๒. ที่ไม่มีความสุข** วิ. นตถิ **วิจิ** สุขํ เอตถาติ **อวิจิ**. (ความสุข ไม่มี ในที่นั้น เหตุนั้น ที่นั้นชื่อว่า อวิจิ), วิ. นตถิ สุขสฺส **วิจิ** เสโสปิ อตฺธาติ **อวิจิ** (ความสุขแม้เพียงเศษเสี้ยว ไม่มีในแดนนั้น เหตุนั้น แดนนั้นชื่อว่า อวิจิ), **๓. ขราที่ ไม่มีว่างเว้น** วิ. นตถิ เอติสฺสา ขราย วิจิติ **อวิจิขรา**, **ปฏิจฺจนนขรา**. (ความว่างเว้นแห่งขรานั้น ไม่มี เหตุนั้น ขรานั้นชื่อว่า อวิจิขรา, คือปฏิจฉันนขรา-ความแก่ที่ซ่อนเร้น), **อวิจิ** ศัพท์เป็นการันต์ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์ **๔. ความสืบทอดแห่งจิตที่มีช่องว่าง** วิ. วิสทิสจิตตปวตฺติสงฺขา ตาย วิจิตฺยา อภาเวน **อวิจิกา**, **จิตฺตสนตติ**. (ความ

สืบต่อแห่งจิต ชื่อว่า อวีจิกา เพราะไม่มีช่องว่าง
กล่าวคือความเป็นไปแห่งจิตที่ต่างกัน)

อวุปสม (ปุ.) ไม่สงบ, ความไม่เข้าไปสงบระงับ
วิ. อวุปสมน์ **อวุปสโม** (การไม่เข้าไปสงบระงับ
ชื่อว่า อวุปสม), [น + วิ + อุป + สม ชาติ
อุปสม ในความเข้าไปสงบ + อ ปัจจัย, แปลง น
เป็น อ, เพราะอำนาจสระหลังคือ อุ ลบสระหน้า
คือ อี กจ.๑๒ รูป.๑๓ ว่า สรา สเร โลป, ที่ชะ อ
เป็น อุ], นัยเดียวกัน **อวุปสมน์**, ยุ ปัจจัย ภา
วสาธนะ, แปลงเป็น อน

อเวจจ (กิ.กิต.) เข้าไปแล้ว, รู้แล้ว, หยั่งลงแล้ว,
ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว วิ. อเวตวาติ **อเวจจ**, ปวิสิตวา
ปฏิวิชฌิตวา อชโณคาเหตุวา ปติภูจิตวา วา,
(เข้าไปแล้ว ชื่อว่า อเวจจ ได้แก่ เข้าไปแล้ว
รู้แล้ว หยั่งลงแล้ว ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว), [อว + อี
ชาติ คติมิหิ ในความไป + ตวา ปัจจัย, แปลง อี
เป็น เอ, แปลง ตวา เป็น รจจ *ด้วยการแบ่งสูตร*
กจ.๕๙๘ รูป.๖๔๓ ว่า รจจ] กตถจ **อเวจจาติ**
สกกจจ วิทิตวา วา, รตนตตยคุณ ยาลาวโต
ถตวา วาติ อตโธ คเหตุพโพ. (แต่บางแห่งว่า
อเวจจ แปลว่า **รู้โดยเคารพ** หมายความว่า
รู้คุณพระรัตนตรัยตามความเป็นจริง),
นัยเดียวกัน **เปจจ, สเมจจ, อภิสเมจจ,**
อนเวจจ, อเปจจ, อุเปจจ, สมุเปจจ, อธิจจ,
ปฏิจจ.

อเวต (ติ.) ไปแล้ว, ถึงแล้ว, บรรลุแล้ว, รู้แล้ว
วิ. อวอโต คโต ปตโตติ **อเวโต** (บุคคลใดเข้าถึง
แล้ว ไปแล้ว บรรลุแล้ว เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า
อเวต), [อว + อี ชาติ คติย ในความไป + ต
ปัจจัย, แปลง อี เป็น เอ]

อเวงคิย (ติ.) ไม่ควรแบ่งแจก, ของที่ไม่ควร
แบ่งแจก วิ. วิสสชชีย เวงคิย (สิ่งใดอันเขา

ควรแบ่ง เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า เวงคิย), [วิ +
ภช ชาติ ภาชเน ในความแบ่ง หรือ ภนช ชาติ
ภิชชเน วิภาเค วา ในความแบ่ง จำแนก + ฌย
ปัจจัย + อี อาคม, พฤทธิ อี เป็น เอ, แปลง ช
เป็น ค, นิคหิตตันชาติ แปลงเป็น ง ที่สุดวรรค,
หรือ ภนช ชาติ แปลง น เป็น นิคหิตเป็นต้น]
วิ. น เวงคิย **อเวงคิย**, อวิสสชชีย (ไม่ใช่
สิ่งของที่ควรแบ่ง ชื่อว่า อเวงคิย คือไม่ควร
จำแนก), *นปพพท กम्मธารยสมาส*

อเวฬา (อิต.) มาลัยประดับศีรษะ, มาลัยคล้อง
คอ, มงกุฎดอกไม้ วิ. มุฑธ อวติ รกขตีติ **อเวฬา**
วภูสโก, มุฑธมาลาติ อตโธ (สิ่งโดยอ้อมรักษาซึ่ง
กระหม่อม เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อเวฬา ได้แก่
มาลัยคล้องคอ มาลัยประดับศีรษะ), [อว ชาติ
รกขณ ในความรักษา + เอล ปัจจัย, แปลง ล
เป็น ฬ + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์], ปาฐะว่า
อเวฬา ที่ชะ อ เป็น อา

อโวกิญณ (ติ.) ไม่เคลื่อนกล่น, ไม่เรี่ยราด,
ไม่เจือปน, ไม่กระจายไป วิ. โวกิริติ วิปกิริตีติ
อโวกิญโณ (สิ่งโดยอ้อมเคลื่อนกล่น เรี่ยราดไป
เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อโวกิญณ), [อว + กิร ชาติ
วิกิรณ ในการกระจายไป + ณ ปัจจัย *ไมค.๕/
๑๕๒ ว่า กิราทีหิ โณ*, แปลง ร เป็น ณ] วิ. น
อโวกิญณ อโวกิญณ. (ไม่ใช่สิ่งที่เคลื่อนกล่น ชื่อ
ว่า อโวกิญณ), สำหรับในที่นี้ แปลง อว เป็น โอ
และลง ว อาคม, แปลง น เป็น อ หรือ อว + โอ
อาคม และแปลง น เป็น อ; อีกนัยหนึ่ง ตัตบท
เป็น **น อโวกิญณ** แปลง อว เป็น โอ ลบ อี
แปลง น เป็น อ. หรือพึงทราบว่าเป็น วั ศัพท์เป็น
นิบาต เช่นคำว่า **เอกโวการภโว** เป็นต้น

อส (นป.ปุ.อิต.) ๑. ปากที่กิน, ปากที่ใช้กิน (นป.)
วิ. อสตี ภกขตีติ **อส** (อวัยวะโดยอ้อมกิน เหตุนั้น

อวัยวะนั้นชื่อว่า อส), [อส ธาตุ ภกขเน ในความ
กิน + อ ปัจจัย] วิ. อสติ เยนาคิ **อส**, มุขิ (ชน
เป็นต้น ย่อมกิน ด้วยอวัยวะใด เหตุนั้น อวัยวะ
นั้นชื่อว่า อส คือปาก), [อส ธาตุ ภกขเน ใน
ความกิน + อ ปัจจัย] **๒. อาหารอันเขากิน** (บุ.)
วิ. อสิตพุโพติ ภกขิตพุโพติ **อโส** อาหาโร, อสึ วา
(อาหารใดอันบุคคลพึงกิน เหตุนั้น อาหารนั้นชื่อ
ว่า อโส (บุ.) ได้แก่ อาหาร เป็น อส (บุ.) บ้าง
๓. สิ่งที่มีที่เป็นแน่ (นบุ.) วิ. อสตีติ **อส**, นิจจสเสต
อวิจันนิ, ยถา อสสมิติ (สิ่งใด ย่อมมี เหตุนั้น
สิ่งนั้นชื่อว่า อส, คำว่า อส นั้นเป็นชื่อของความ
เที่ยง, เช่นคำว่า อสสมิ), [อส ธาตุ ภกขเน ในความ
มีความเป็น + อ ปัจจัย] **๔. หญิงผู้ก่อทุกข์**
(อิต.) วิ. **สาต** วุจจติ สุขิ, ตํ ตาสู นตถิ, อตตนิ
ปฎิพทฐจิตตานํ อสาดเมว เทนตีตีปิ **อสา**,
ทุกขา, ทุกขวตถุญจตาติ อตโถ, ตโลโป. (สุข ท่าน
เรียกว่า สาต, ความสุขนั้น ไม่มีในหญิงเหล่านั้น
เหตุนี้ หญิงเหล่านั้นชื่อว่า อสา บ้าง, หญิง
เหล่าใดให้ความทุกข์นั้นแลแก่บุรุษที่มีใจเนื่อง
ตน เหตุนี้ หญิงเหล่านั้นชื่อว่า อสา บ้าง), [น +
สาต ลบ ต เป็น อสา], ตสมา สาต นตถิ เอตีสสนติ
อสาติ อตเถ อสาติ ปทสส ยถา ริดโต อสสาโท
เอตเถติ ริดตสสนติปทสส ลุตตตตรกขรสส
ริดตสสํ, ริดตสसानิ. ริดตสสนติ จิตตณเยน
นามิกปทมาลา โยเชตพพา, ตถา อสา, อสา
อสาโย. อสํ, อสา อสาโย. อสายาติ ภณณานเยน
โยเชตพพา. (ฉะนั้น สำหรับบทว่า อสา = น +
สาต ใช้ในความหมายว่า หญิงชื่อว่า อสา เพราะ
อรรถว่า ไม่มีควมสำราญ ลบ ต ทำยบพ
เหมือนการลบ ท อักษรทำยบพ ริดตสส = ริดต
+ อสสาท ชื่อว่า ริดตสส เพราะอรรถว่า เป็นที่มี
ปลอดความยินดี พึงทราบว่าเป็น ริดตสส แจกแบบ

จิตต ศัพท์ คือ ริดตสสํ, ริดตสซานิ ริดตสสํ เป็นต้น
อสา ศัพท์ ก็พึงทราบว่าเป็น แจกแบบ ภณณา คือ
อสา อสาโย, อสํ อสา อสาโย, อสายา เป็นต้น
๕. อสัตบุรุษ วิ. อถ วา อสนนติ น สํ, อสพภิ,
อสปปุริโสติ อตโถ, ยถา สเมติ อสตา อสนนติ,
อิตถิยํ อสตี อสา, ยถา อสา โลกิตถิโย นาม,
เวลา ตาสํ น วิชชตีติ. (อีกนัยหนึ่ง บทว่า อส
สำเร็จรูปมาจาก น + ส หมายถึง ไม่ใช่บัณฑิต
คืออสัตบุรุษ เช่นในคำว่า สเมติ อสตา อส-คน
ไม่ดีสมคบคนไม่ดี, ชุ.ชา.๒๕/๑๖๖/๕๓ ในอิตถิ
ลิงค์เป็น อสตี อสา เช่น อสา โลกิตถิโย นาม,
เวลา ตาสํ น วิชชติ-ธรรมดาหญิงในโลกเป็นคน
ลามก, ไม่มีเขตแดน) บัณฑิตพึงคั่นดูการแจก
สนต ศัพท์ในคัมภีร์สัททนิติปทมาลา

อสก (ติ.) ผู้กิน, ผู้เคี้ยวกิน, ผู้มีอยู่เป็นอยู่
วิ. อสตีติ **อสก** (ผู้โดยย่อเคี้ยวกิน เหตุนี้ ผู้
ชื่อว่า อสก), [อส ธาตุ ภกขเน ภกข วิ วา
ในความเคี้ยวกินหรือในความมีความเป็น + ญ
หรือ ออก ปัจจัย ในกัตตุวาจก]

อสกุกจ (กิ.วิ.,อพ.) **ทำไม่เสมอ, ทำไม่เอื้อเพื่อ,**
ไม่เคารพ, ทำอย่างเสียไม่ได้ วิ. อสมํ อนาทร
โอกาสีติ **อสกุกจ** (ทำความไม่เสมอ ไม่เอื้อเพื่อ
ชื่อว่า อสกุกจ), *ภมมธารยสมาส*, ภูสนาทรานา
ทราทีสเวหิ สหาติ นิรุตติทีปนีสุตเตน
อลมาทโย สททา ภูสนาทีสุ อตเถสุ เอเตหิ
กิริยตเถหิ สท เอกตถา โหนติ (ศัพท์มี อล
เป็นต้น สมาสกับนามศัพท์ที่มีอรรถกิริยาใน
อรรถว่าภูสน (ประดับ) เป็นต้น เป็นต้น ด้วย
สูตร นิรุตติทีปนี *นิรุตติ.๔๑๒* ว่า *ภูสนาทรานา*
ทราทีสเวหิ สท, นัยเดียวกัน **สกุกจ**, ส +
กร ธาตุ กรณ ในการกระทำ + ตุนาติ ปัจจัย
แปลงเป็น รจ

อสุกกุณเอยย (ติ.) **อันเขาไม่สามารถ, ไม่อาจ, จนใจ** วิ. สกกุณิตพพนติ สกกุณเอยย, น สกกุณเอยย **อสุกกุณเอยย** (อันเขาพึงอาจ เหตุนั้น ชื่อว่า สกกุณเอยย, ไม่ใช่อันเขาอาจ ชื่อว่า อสุกกุณเอยย), [น + สก ธาตุ สัตตย ในความอาจ + อุณา ปัจจัยประจำหมวดธาตุ + ฆยณ ปัจจัย, แปลง อา เป็น เอ, ซ้อน ก]

อสังกร (ป.) **ไม่ระคน, ไม่ปะปน, ไม่เจอกัน** วิ. สงกรณ์ **สงกร** (การไม่ปะปนกัน ชื่อว่า สงกร), [ส + กร ธาตุ กรณ ในความกระทำ + อ ปัจจัย] วิ. น **สงกร** **อสงกร**, อสมภินโนวตถณาน วา. (ไม่ใช่การปะปนกัน ชื่อว่า อสงกร คือไม่เจอกัน หรือการกำหนด), **อสงกร**, นิกายนตรลทธิธิ อสมภิสส. อสงกรา, สี่มา (เช่น อสงกร หมายถึง ไม่ปนกับนิกายหรือลัทธิอื่น, สี่มา ไม่คาบเกี่ยวกัน)

อสังกิญณ (ติ.) **ไม่เกลื่อนกล่น, ไม่ค้ำคั่ง, ไม่เบียดเสียด** วิ. น สงกิริยิตถาติ **อสังกิญณ** (สิ่งใดไม่เกลื่อนกล่นแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสังกิญณ) สัพพโส เกนจิปิ ปกาเรน สาธูติ น กิญณ น ขิตต น ฉิทชิตนติ อตโธ (หมายความว่า อันสาธุนไม่ปน ไม่ขัด ไม่ทิ้งไปด้วยประการใด ประการหนึ่ง โดยประการทั้งปวง), [น + ส + กิร ธาตุ เขปเน ในความขัดไป + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น อิณณ กจ.๕๘๑ รูป.๖๑๖ ว่า *ตราทธี อิณณ*, ลบ ฐ] วิ. สกิรณติ โวมิสสา ภวานตติ สกิญณา. น สกิญณา **อสกิญณา**, อโวมิสสา (สิ่งเหล่าใดปนกัน เหตุนั้น สิ่งเหล่านั้นชื่อว่า สกิญณา, การปนกันหาได้ชื่อว่า อสกิญณา), แปลง น เป็น อ

อสงโจอ (ป.) **ไม่หดเข้า, ไม่สั้นเข้า, ไม่หน้านิ้ว** **คิ้วขมวด** วิ. สงโจยเต สงโจ (อันเขาหน้านิ้ว

คิ้วขมวด ชื่อว่า สงโจ), [ส + กุจ ธาตุ สงโจเน ในความหน้านิ้วคิ้วขมวด + ณ ปัจจัย, แปลง อุ เป็น อ] วิ. น **สงโจ** **อสงโจ**, โอนลินตา (ไม่ใช่ผู้หน้านิ้วคิ้วขมวด ชื่อว่า อสงโจ, คือความไม่หดหู่), [แปลง น เป็น อ] นัยเดียวกันเช่น **อสงโจน** (การไม่หน้านิ้วคิ้วขมวด) ยุ ปัจจัย ภาวสาธนะ แปลงเป็น อน

อสังขต (ติ.) **อสังขตธรรม, พระนิพพาน, อันปัจจัยไม่ปรุงแต่ง** วิ.ปจเจยติ น สงกรียเตติ **อสังขต** นิพพาน, [น + ส + กร ธาตุ + ต ปัจจัย, ในเพราะ ต ปัจจัยอยู่หลัง แปลง กร เป็น ข กจ.๕๙๔ รูป.๕๘๒ ว่า *ปุรสุมุปปริทธิ กโรตีสส ขชรา วา ตปปัจเจยสุ จ*]

อสังขาริก (ติ.) **อสังขาริก, ไม่ถูกปรุงแต่ง, ไม่ถูกชักจูง ๑.** วิ. สงขโรติ จิตตํ ติกขภาว-สงขาตมณทณวิเสเสน สุขเซตติ **สงขาร** (ธรรมโดยอ้อมปรุงแต่ง คือจัดแจงจิตโดยเป็นเครื่องแต่ง จิตกล่าวคือทำให้แก่ลัวกล้า เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อสังขาริก), [ส + กร ธาตุ สุขชเน ในความปรุงแต่ง + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์ และ อ เป็น อา] ตตถ ตตถ กิจเจ สสัทมานสส จิตตสส อนุพลปทานวเสน อตตโน วา ปเรส วา อุตสาหิเตน ปวตตปุพพโยโค ลพกติ. (คือ บุรพประโยคของตนหรือของคนเหล่าอื่นอันอันเป็นไปแล้ว โดยอำนาจแห่งอันเพิ่มให้ซึ่งกำลังอันสมควรแก่บุคคลหรือจิตที่ท้อแท้ในกิจนั้นๆ) *อภิธมมตถสงคท*, อทินนาทานาติสตตอกุสส กम्मกรณหิ จิตตสส ติกขภาวปตติยา อตตโน วา ปเรส วา กายวจิตฺวาเรสุ ปวตโต อาณตติ-ปุพพโยโค สงขารโรติ อิธ อธิปเปโต (ในที่นี้ ประสงค์เอาสังขาร คืออาณตติปุพพโยค ที่เป็นไปในกายทวารและวจีทวารของตนและ

ผู้อื่น เพราะจิตถึงความแข็งกล้า ด้วยการทำ
อกุศลกรรม ๗ มีอทินาทาน เป็นต้น) วิ. นตฺถิ
สงฺขาโร เอตฺตสฺสาติ **อสังขาริ**, อสังขาริ เอว
อสังขาริกิ (การปรุงแต่งของจิตนั้นไม่มี เหตุนั้น
จิตนั้นชื่อว่า อสังขาร, อสังขาร นั้นเอง ชื่อว่า
อสังขาริก), [ฉนิก ปัจจย สกฺตถ] ใน ปทฺรฺอุปฺสทธิ
(รฺูป. ๓๗๕) วิ. อสังขาริเอว **อสังขาริกิ** (อสังขาร
นั้นเอง ชื่อว่า อสังขาริก) ๒. นัยแห่งอภิธัมมาว
ตาร ว่า อถ วา อภิสงฺขรณิ, สงฺขริยตี วา เอเตน
อาคนตุกสมฺภูเตน จิตฺตสฺสึทฺนสฺภาวาปนยฺน-
วเสเนว สงฺขริยตี, สงฺขโรตี วา ตํ ญฺญาวุตฺตวเสเน
วาทิ สงฺขารโรตี อุกฺกเมว ปุพฺพปโยคชนิโต ติกฺข-
ภาโว วุจฺจตี, ตทภาวโต อสังขาริกิ, สภาวติกฺขนตี
อตฺถอ (อีกนัยหนึ่ง การปรุงแต่ง ชื่อว่า สังขาร,
หรือจิตอันธรรมชาตินั้น ซึ่งเป็นอาคันตุกะ ปรุง
แต่งด้วยการนำความที่จิตห่อหุ้มออกนั้นเอง
เหตุนี้ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า สังขาร, หรือ
ธรรมชาติใดปรุงแต่งจิตนั้น ด้วยอำนาจแห่ง
อรรถตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง เหตุนี้ ธรรมชาติ
นั้นจึงชื่อว่า สังขาร เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
ความที่จิตแก่กล้า อันเกิดแต่บุรพประโยค
โดยตรงนั่นเอง, ชื่อว่า อสังขาริก เพราะไม่มีการ
ปรุงแต่งนั้น อธิบายว่า มีความแก่กล้าเป็น
สภาพ), วิ. มจฺเจรฺมลาทีหิ สงฺขริยตีตี **สงฺขาโร**,
จิตฺตสฺส สึทฺนสฺภาโว, โส ยสฺส นตฺถิตี **อสังขาริกิ**
ปณฺีตอตุโกชนาทิโก วา พลวปจฺจโย สงฺขาโร
สงฺขโรตี จิตฺตํ ติกฺขภาเวว สงฺขริยตี วา ตํ เอเตนาตี
กตฺวา. (ธรรมชาติใดอันมลทินคือความตระหนี่
เป็นต้นปรุงแต่ง เหตุนี้ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า
สังขาร, คือสภาวะห่อหุ้มแห่งจิต, ความไม่ถูก
ปรุงแต่นั้น ไม่มีแก่จิตนั้น เหตุนี้ จิตนั้นชื่อว่า
อสังขาริก หรือปัจจัยอันมีกำลัง มีฤๅและโทษนะ

อันประณีตเป็นต้น ชื่อว่า สังขาร เพราะวิเคราะห์
ว่า ธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตนั้นโดยความเป็น
ธรรมชาติแก่กล้า หรือเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต),
อการสฺส วุฑฺฒตฺตอวุฑฺฒิตาย วุฑฺฒิปปโต สงฺขาโร
อสฺสาติ อสังขาริกิ, พลวปจฺจยวฺนตฺนตี อตฺถอ.
(การปรุงแต่ง ที่ถึงความเจริญ ของจิตนั้นมีอยู่
เพราะ อ อักษรใช้ในอรรถว่า วุฑฺฒิ เหตุนี้ จิต
นั้น จึงชื่อว่า อสังขาริก, หมายความว่า มีปัจจัย
อันมีกำลังมาก), ส่วนในคัมภีร์ ปรฺมตฺถทีปนี
อธิบายไว้ว่า สงฺขารโรตี ปุพฺพภาสิสงฺขาโร. โส จ
ทฺวิโร ปโยโค, อฺปาโย จาตี. นิพฺพจฺนํ จ วุฑฺตํ
สงฺขโรตี อตฺตโน ปกตฺติยา กาทฺตุํ อนิจฺจมาณํ
จิตฺตสนฺตานํ อกาตุํ อทฺตวา กรณตฺถาย สฺวิทฺทตี
ตสฺมึ ตสฺมึ กมฺเม ปโยเชตีตี กตฺวา. โย ปน
ปจฺจยคโณ เตน สงฺขาเรว วิรฺหิตो โหตี. โส
อสังขารो. จิตฺตํ ปน อสังฺขาเรว สฺทฺเชน
ปจฺจยคเณว อฺปนฺนํ อสังฺขาริกิ, อฺปนฺนตฺเถ หิ
อฺยํ อิกปจฺจโยตี. (สังขาร คือ สภาพกระตุ้นเตือน
ที่เกิดขึ้นก่อน สังขาร ๒ อย่าง คือ ปโยคะ-ความ
เพียร และอุปายะ-อุปาย ท่านกล่าวคำอธิบายไว้
ว่า ชื่อว่า สังขาร คือสภาพปรุงแต่ง กล่าวคือ
กระตุ้นเตือนในกรรมนั้นๆ เพื่อทำการ โดยไม่
ปล่อยให้กระแสดิจที่ไม่ต้องการกระทำเป็นไป
ตามปกติของตน, หมูปัจจัยใดอันปราศจาก
สังขาร หมูปัจจัยนั้นชื่อว่า อสังขาร, ส่วนจิตที่
เกิดด้วยหมูปัจจัยไม่มีสังขารล้วนๆ ชื่อว่า
อสังขาริก, ก็ อิก ปัจจัยนี้ใช้ในอรรถว่า เกิดขึ้น),
อนฺุทีปนิยํ จ วุฑฺตํ สฺฐุจฺจ กโรตี, ปกตฺติปจฺจเยน
อนิพฺพจฺนํ กมฺมํ อตฺตโน พฺเลน นิพฺพาเทตีตี
สงฺขาโร. ปุพฺพภาสิสงฺขารโรตี ปุพฺพภาเค อภิสงฺขารो.
ปโยเชตี นิโยเชตีตี ปโยโค. อฺเปตี ผลสงฺขาโต
อตฺถอ เอเตนาตี อฺปาโยตี. (ส่วนในอนฺุทีปนี

กล่าวคำอธิบายไว้ว่า ธรรมชาติโดยย่อกระทำด้วยดี คือว่า ย่อมยังกรรมอันไม่สำเร็จด้วย ปัจจัยปกติ ให้สำเร็จด้วยกำลังของตน เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า สังขาร, คำว่า ปุพฺพภาภิสงขาร หมายถึง การกระตุ้นเตือนก่อน, ปโยค หมายถึง ประกอบ ชักจูง, อุปาย หมายถึง เป็นเครื่องเกิดมีอรรถะ กล่าวคือผล) อธิบายโดยย่อเท่านี้ก่อน ส่วนความพิสดารพึงดูในคัมภีร์นั้นๆ

อสงฺขเยยฺย (ติ.นป.) ๑. **อสงฺไชย, ไม่สามารถนับได้** วิ. สงฺขาทุ อสงฺกุกฺเณยฺย นติ **อสงฺเขยฺย** (อันเขาไม่พึงอาจ เพื่ออันนับ เหตุนั้น ชื่อว่า อสงฺเขยฺย) ๒. **นับไม่ได้** วิ. น สงฺขยาดพฺพนติ **อสงฺเขยฺย อสงฺเขยฺย** วา (สิ่งใดอันเขาไม่พึงนับ เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อสงฺเขยฺย อสงฺเขยฺย) เช่น *ที.๑.๓* อสงฺขเยยฺยานิ นามานิ สกฺเณน มหฺสิโน (ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ ด้วยมีคุณ มีชื่อนับไม่ถ้วน), [น + ส + ขยา หรือ ขา ธาตุ กลเน ในความกล่าว + ฆยณ ปัจจัย, ในเพราะอำนาจ ฆยณ แปลง อา เป็น เอ, หรือ ญย ปัจจัย, ช้อนย] ๓. **อสงฺไชย, จำนวนสิบล้านมหากถานะ** วิ. มหากถานสตสทสฺสานํ สติ **อสงฺเขยฺย, อสงฺขเยยฺย** (ร้อยแสนมหากถานะ เป็นหนึ่ง อสงฺไชย). เอกา เลขา จตฺตาลีสาธิกสทพิทฺทสทิตา **อสงฺขเยยฺย, อสงฺไชย** ๑ เท่ากับ เลข ๑ ประกอบด้วยเลข ๐ จำนวน ๑๔๐ ตัว) ส่วนใน *อภิธานปฺปทีปิกาทฺถิกา* ว่า ประกอบด้วยเลข ๐ จำนวน ๑๔๕ ตัว ใน *วิสุทฺธิมคฺคมาหาทฺถิกา* (๒/๓๒๓) อาจารย์ธรรมपालะว่า อิทมเมกํ อสงฺขเยยฺย นติ อิํ อสงฺขเยยฺย สํวณฺณสงฺขาทฺกปฺปสส เอกํ อสงฺขเยยฺย (ชื่อว่า อิทมเมกํ อสงฺขเยยฺย มีอธิบายว่า อสงฺไชยนี้ จัดเป็นหนึ่ง อสงฺไชยกับ กล่าวคือสังวัฏฏกัปหนึ่ง) ก็คำว่า

อสงฺไชย ในที่นี้ หมายถึง อสงฺไชยกับ, จำนวน ๔ อสงฺไชย จัดเป็นเป็น ๑ มหากับ)

อสงฺขารปรินิพฺพายี (ป.) พระอนาคามีผู้จะ **ปรินิพฺพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรมากนัก** วิ. อสงฺขารเณ อปฺปโยเคน กิเลสฺ เขเปตฺวา ปรินิพฺพายีติ **อสงฺขารปรินิพฺพายี** (พระอนาคามีใด ยังกิเลสให้สิ้นไป โดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง คือไม่ต้องใช้ความเพียรนัก) วิ. อสงฺขารเณ อปฺปโยเคน อิมิตตปโยคํ อกตฺวาว กิเลส-ปรินิพฺพานธมฺโมติ **อสงฺขารปรินิพฺพายี** (พระอนาคามีใด มีกิเลสดับสิ้นไปเป็นธรรมดา ไม่ต้องทำความเพียรมากนัก โดยไม่ต้องชักจูง คือไม่ต้องใช้ความเพียรนัก) วิ. อสงฺขารเณ อปฺปโยเคน อนุสฺสาเหเน อภิกลมนฺโต ติกฺขินทฺริยตาย สุเขเนว ปรินิพฺพายีตีติ **อสงฺขารปรินิพฺพายี** (พระอนาคามีใด ไม่ลำบาก ปรินิพฺพานได้โดยสะดวกนั่นเอง ไม่ต้องชักจูง คือไม่ต้องใช้ความเพียรนัก ไม่ต้องพยายามนัก เพราะอินทริย์แก่กล้า เหตุนั้น พระอนาคามีนั้น ชื่อว่า อสงฺขารปรินิพฺพายี), [อสงฺขาร + ปริ + นิ + วา ธาตุ คติย ในความไป + ณี ปัจจัย, อาเทศ อา เป็น อาย หรือ ลง ย อาคม] อัยฺ เอรูโรปฺ ปุคฺคโล สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชิตฺวา อสงฺขารเณ อปฺปทุกฺเขเน อิมิตต-ปโยคํ อกตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา กิเลสปริ-นิพฺพานเณ ปรินิพฺพายนฺโต อสงฺขารปรินิพฺพายีตี วุจจติ. (บุคคลผู้มีรูปร่างนี้ ชื่อว่า อสงฺขารปรินิพฺพายี เพราะเข้าถึงพรหมโลกชั้นสุทฺธาวาส บรรลุพระอรหัตแล้ว ปรินิพฺพาน เพราะกิเลสดับไป ไม่ต้องทำความเพียรมากนัก โดยไม่ต้องชักจูง ไม่ต้องลำบากนัก)

อสงฺขิย (ติ.) **นับไม่ถ้วน, ไม่สามารถนับได้** วิ. สงฺขาทุ น สกฺกาติ **อสงฺขิโย, คณนํ** อตฺติกนฺโตติ

อตโธ (พระสาวกเป็นต้นใด อันบุคคลไม่อาจเพื่อ
อันนับ เหตุนั้น พระสาวกเป็นต้นนั้น ชื่อว่า
อสงขิย หมายความว่า ล่วงเลยการนับ) เช่น
อสงขิยา พุทธสาวกา (พระพุทธสาวกทั้งหลาย
นับไม่ถ้วน), [น + ส + ขา ชาติ กถเน ในความ
กล่าว + ฌย ปัจจัย + อิ อากม] พึงทราบว่
ศัพท์นี้เป็นวาจจลึงค์คือเป็นวิเสสนะ เป็นได้ ๓
ลึงค์

อสงฺคาหณา (อิต.) อวิชา, **ไม่ถือเอาด้วยดี**
วิ. รูปร่างที่สุ เอกธมมปิ อนิจจาติสามณฺโตน น
สงฺคณาหิตติ **อสงฺคาหณา**, อณฺณาณิ (ชื่อว่าไม่
ถือเหตุด้วยดี เพราะไม่ถือธรรมอย่างหนึ่งในรูป
เป็นต้น โดยความเป็นสามัญลักษณะมีความไม่
เที่ยงเป็นต้น ได้แก่ ความไม่รู้), [น + ส + คห
ชาติ อาทาเน ในความถือเอา + ยุ ปัจจัย, แปลง
ยุ เป็น อณ, ทีฆะ อ เป็น อา, แปลง น เป็น อ]

อสงฺจ (นป.) **ไม่จริง, ไม่แน่นอน, เหลาะแหละ,**
เหลวไหล ๑. วิ. สนฺเตสุ สาธุสุ ภาวิ **สจฺจ**.
สนฺตสส วา ภาวิ **สจฺจ** (คำที่มีในสัตบุรุษ
ทั้งหลาย คือในคนดีทั้งหลาย ชื่อว่า สจจ,
อีกอย่างหนึ่ง ความเป็นแห่งผู้สงบ ชื่อว่า สจจ),
[ฌย แทน ภว และ ภาว, แปลง ตย เป็น จ,
ซ้อน จ, ลน น ที่ สนต] **๒.** วิ. สตณิ **สจฺจ** (ความ
แน่นอน ชื่อว่า สจจ), [สต ชาติ สาดจเจ ในความ
แน่นอน, ย ปัจจัย *ด้วยสูตร กจ.๖๓๘ รูป.๖๖๐*
ว่า วชาติหิ เป็นต้น, หรือว่า วชาตินา, แปลง ต
เป็น จ, แปลง ย เป็นปุพพรูป คือแปลง ย เป็น
จ] **๓.** วิ. สถณิ **สจฺจ** อวิตถิ (ความจริง ชื่อว่า
สจจ คือสิ่งที่ไม่ใช่ความไม่จริง), [สธ ชาติ อวิตถ
ในความไม่ใช่ความไม่จริง + ฌย ปัจจัย, แปลง
ถย เป็น จจ *ด้วยมหาสูตร วิ. น สจจ* **อสงฺจ**

อลิกิ. (สิ่งที่ไม่ใช่ความจริง ชื่อว่า อสงฺจ คือความ
เหลวไหล)

อสนฺขฺมาน (ติ.) **ไม่ติดขัด, ไม่ข้องอยู่, ไม่ติด**
วิ. สขชตีติ **สขชฺมาน** (ผู้ใดติดขัด เหตุนั้น ผู้นั้น
ชื่อว่า สขชฺมาน), [สขช ชาติ สงฺเค ในความข้อง
+ มาน ปัจจัย] วิ. น สขชฺมาน **อสนฺขฺมาน** (ผู้
ไม่ติดขัด ชื่อว่า อสนฺขฺมาน), *นปฺพพทกมฺม*
ธารยสมาส, แปลง น เป็น อ. นัยเดียวกัน เช่น
อสนฺขฺนฺโต (ไม่ติดขัดอยู่) อนฺต ปัจจัย.
หมายความว่า สงคฺ อภิโรนฺโต (ไม่ทำการข้อง)

อสนฺจิจฺจ (กิ.กิต.) **ไม่แกล้ง, ไม่จงใจ** วิ. สยฺ
ถตฺวา เจจฺจ อภิวิตฺติวาทิ **สณฺจิจฺจ** (รู้แล้วเอง
จงใจ ละเมิด เหตุนั้น ชื่อว่า สณฺจิจฺจ), [ส + จิต
ชาติ สณฺเจตเน ในความจงใจ + ตฺวา ปัจจัย
แปลงเป็น รจจ *ด้วยการแบ่งสูตร กจ.๕๙๗ รูป.*
๖๔๑ ว่า ตฺนาทีนํ วิ. น สณฺจิจฺจ **อสนฺจิจฺจ** (ไม่
แกล้งแล้ว ชื่อว่า อสนฺจิจฺจ), *นปฺพพท กมฺม*
ธารยสมาส.

อสนฺญสฺตฺต (ป.) **อสนฺญสฺตฺว์, ส্তฺว์จำพวกไม่มี**
มีสัญญา, พรหมพวกหนึ่งมีรูปแต่ไม่มีสัญญา
วิ. สณฺญาวิราคภาวนานิพฺพตฺตรูปสนฺตติ-
มตฺตตฺตา นตฺถิ สณฺญา, ตมฺมุเชน วุตฺตาวเสสา
อรูปกฺชนธา จ เอเตสฺสนฺติ **อสนฺญา**, เตเยว
สฺตฺตาติ **อสนฺญสฺตฺตา**, *อภิธมฺมตฺถวิภาวิณี หน้า*
๑๕๗ (พรหมที่ชื่อว่า อสนฺญา เพราะอรรถว่า
สัญญาและอรูปรูปที่เหลือที่กล่าวไว้ โดยความ
มีสัญญานั้นเป็นประธาน ไม่มี แก่พรหมเหล่านี้
เพราะความที่พรหมเหล่านี้ เป็นเพียงรูปสันตติ
อันเกิดจากภาวนาเป็นเหตุสํารอกสัญญา, พรหม
ชื่อว่าอสนฺญาเหล่านี้มันเอง เป็นสฺตฺว์ ชื่อว่า
อสนฺญสฺตฺตา), *อวธารณฺปฺพพทกมฺมธารย-*
สมาส

อสนธิวาท (ป.) ผู้ยึดถือว่าไม่มีสัญญา วิ.

อสนธิ อตตาทิ วาโท เยสนเต **อสนธิวาทา** อสนธิวาทา เอเตสมตถิติ **อสนธิวาทา** (วาทะว่า ตน ไม่มีสัญญา ของชนเหล่าใด มีอยู่ เหตุนั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า อสนธิวาทา, วาทะว่าไม่มีสัญญา ของชนเหล่านั้นมีอยู่ เหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า อสนธิวาทา) อสนธิวาทา หिरूपิ อตตาทิ โหติ อโรโค ปริ มรณา, อสนธิติ นํ ปณฺณเปเนติ, อรูปิ อตตาทิ โหติ, รูปิ จ อรูปิ จ อตตาทิ โหติ, เนว รูปิ นารूपิ อตตาทิ โหติ. อนนฺตวา อตตาทิ โหติ, อนนฺตวา อตตาทิ โหติ, อนนฺตวา จ อนนฺตวา จ อตตาทิ โหติ, เนว นนฺตวา นานนฺตวา อตตาทิ โหติ อโรโค ปริ มรณา, อสนธิติ นํ ปณฺณเปเนติติ เอว อฏฺฐวิเณ วิภตฺตา. (ความจริง อสนธิวาทะ จำแนกเป็น ๘ ชนิด ได้แก่ ๑. มีความเห็นว่า หลังจากตายไป อัตตาทิมีรูป ยั่งยืน, บัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา ๒. อัตตาทิไม่มีรูป ยั่งยืน, บัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา ๓. อัตตาทิทั้งที่มีรูป ทั้งที่ไม่มีรูป ยั่งยืน, บัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา ๔. อัตตาทิทั้งที่มีรูปก็มีใช้ ทั้งที่ไม่มีรูปก็มีใช้ ยั่งยืน, บัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา ๕. อัตตาทิมีที่ที่สุด ยั่งยืน, บัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา ๖. อัตตาทิไม่มีที่ที่สุด ยั่งยืน, บัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา ๗. อัตตาทิทั้งที่มีที่ที่สุด ทั้งที่ไม่มีที่ที่สุด ยั่งยืน, บัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา ๘. อัตตาทิทั้งที่มีที่ที่สุดก็มีใช้ ทั้งที่ไม่มีที่ที่สุดก็มีใช้ ยั่งยืน, บัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา), ภัณฑิตพิงคันคูอธิบายโดยพิสดารใน อรรถกถาและฎีกาพรหมชาลสูตร

อสนธิโกษิ (ป.) ๑. ผู้ไม่บริโภคของที่เขาให้ด้วยศรัทธา, ผู้มีปกติไม่กินเครื่องเซ่น วิ. สทฺธิน ภูณฺชติ สีเลนาติ **อสนธิโกษิ** (ผู้โดยอ้อมไม่

บริโภค ซึ่งของที่เขาให้ด้วยศรัทธา โดยปกติ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสนธิโกษิ), *นัยนี้เป็น ยุตตตตถสมมาส, ดู นิรุตฺติ.๓๔๙, ๖๘๙ [สทฺธ + น + ภูช ธาตุ ภูณฺชเน ในความกิน + ธิ ปัจจัย]* ๒. ผู้บริโภคของที่ไม่ได้ให้ด้วยศรัทธา วิ. อถวาน สทฺธํ **อสนฺธิ**, อสนฺธิ ภูณฺชติติ **อสนฺธิโกษิ**, (อีกนัยหนึ่ง ของที่เขาถวายด้วยศรัทธาหาไม่ได้ ชื่อว่า อสนฺธิ, ผู้โดยอ้อมบริโภคของที่เขาด้วยศรัทธาหาไม่ได้ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสนฺธิโกษิ), *นัยนี้เป็น ยุตตตตถสมมาส, [อสนฺธ + ภูช ธาตุ ภูณฺชเน ในความบริโภค + ธิ ปัจจัย]* นัยเดียวกันเช่น **อลวณฺโกษิ** (ผู้ไม่บริโภคเกลือโดยปกติ), **อปฺนเคยฺยา** (คาถาที่ไม่พึงสวดซ้ำ), **อจนทฺมฺลโลกิกานิ** (หน้าอันไม่แหงนดูพระจันทร์), **อนตถกามา** (ผู้ไม่ปรารถนาซึ่งประโยชน์), **อสุริยปสฺสา** (ราชกัญญา มีหน้าไม่เห็นพระอาทิตย์)

อสนฺทฺมฺม (ป.) การประพฤติของอสัตบุรุษ, **เมถุน, การร่วมสังวาส** วิ. อสฺตํ อสฺปฺปริสํ อจฺจโม อจาโร **อสนฺทฺมฺโม**, เมถุณฺ (ธรรม คือการประพฤติของคนพาล คือของอสัตบุรุษ ชื่อว่า อสนฺทฺมฺม คือเมถุนธรรม), *ฉฺฉนฺตํ ปฺปริสฺมาส.* อปิ จ กุหนฺลปนาทิวเสเน ปวตฺโต อุกฺสฺลราสี **อสนฺทฺมฺโม** (อีกนัยหนึ่ง อสนฺทฺมฺม ได้แก่ประมวลอกุศลธรรม ที่เป็นไปด้วยอำนาจการโกหก หลอกลวง เป็นต้น) ส่วนในสันสกฤตมีรูปว่า **อสนฺทฺรฺมะ**

อสน (นป.ป.) ๑. ของกิน, อาหารเป็นเหตุกิน (นป.) วิ. อสเต อนเณนาติ **อสนํ** อหาโร (บุคคลยอมกินด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสน คืออาหาร), [อส ธาตุ ภูณฺชเน ในความกิน + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน] ๒. โภชนะ, อันหากิน

(นป.) วิ. อสียติ ภกขียติ **อสณ** โภชน (สิ่งใดอันเขากิน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสณ คือโภชนะ), คำว่า อสณ มีความหมายว่า โภชนะ บัณฑิตพึงถือเอาคำอธิบายใน อรรถกถาปจรมปวารณาสิกขาบท ว่า อสณนติ เอตถ วิปปกตโภชนํ ทิสสติ (ในคำว่า อสณ บัณฑิตพึงทราบอธิบายว่า โภชนะที่ฉันค้างไว้ ปราปฏ), [อส ธาตุ ภกขเน ในความกิน + ยุ ปัจจัย] **๓. ธนุ, คร, อันเขายังไป** (ป.นป.) วิ. อสียติ ชิปิยตีติ **อสโน อสน** อสุ (สิ่งใดอันเขาชดไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสโน, อสน ได้แก่ ลูกคร), [อส ธาตุ ชิปิเน ในความชดไป, ยุ ปัจจัย เป็นกรรมวาจก] **๔. ไม้ประตู, ประตูลาย** (ป.) วิ. อสติ ภกขตีติ **อสโน** ปิโยโก (ต้นไม้โดยอ้อมกิน เหตุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า อสน ได้แก่ต้นประตู), [อส ธาตุ ภกขเน ในความกิน + ยุ ปัจจัย], **อาสน** ก็มี

อสณศาลา (อิต.) ศาลาเป็นที่นั่ง, ศาลาสำหรับนั่ง, โรงฉัน, หอฉัน วิ. อสนนติ ภกขนติ อสสํ สาลายนติ **อสณา** (ภิกษุยอมฉันที่ศาลานั้น เหตุนั้น ศาลานั้นชื่อว่า อสณา), [อส ธาตุ ภกขเน ในความกิน + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน + อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์] วิ. อสณา จ สา สาลา เจติ **อสณศาลา, อาสนศาลา** วา, โภชนศาลาติ อตโธ(ที่เป็นที่นั่งนั้นด้วย เป็นศาลาด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่า อสณศาลา, อาสนศาลา), เป็นวิเคราะห์กรรมธารยสมาส มีวิเคราะห์กิตก์เป็นท้อง

อสณี (อิต., ป.) สายฟ้า, ขวานฟ้า, อาวุธพระอินทร์ **๑. สิ่งที่เทวดาชดไป** วิ. ภณฺฑนตถาย อสียเต ชิปิยเต เทเวหีติ **อสณี** กุลิส, อสนี อสนีวา (สิ่งใดอันพวกเทวดาชดไป เพื่อต้องการจะรบกัน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสนี ได้แก่ กุลิส คืออาวุธของพระอินทร์ หรือสายฟ้า), [อส ธาตุ

เขปเน ในความชดไป, อนิ ปัจจัย *โมค. ๗/๑๑๒ ว่า วัตตภาวาวธมาเสหฺยนิ*] **๒. อาวุธใช้ปกครองโลกธาตุ** วิ. อสสเต ภูชชเต **โลกธาตุกมเนน** आयुःकेनाति **อสณี** (พระอินทร์ย่อมครอบครองโลกธาตุ ด้วยอาวุธนั้น เหตุนั้น อาวุธนั้น ชื่อว่า อสนี), [อส ธาตุ โภชเน ในความกิน + อนิ ปัจจัย] **๓. อาวุธอันพระอินทร์ขว้างไป** (ป.อิต.) วิ. อสียติ ชิปิยตีติ **อสณา** (อาวุธใด อันพระอินทร์ขว้างไป เหตุนั้น อาวุธนั้นชื่อว่า อสณา), [อส ธาตุ เขปเน ในความชดไป + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน + อา ปัจจัย ในอิตถิลิงค์, วิ. สาเยว อสนี (อสณา นั้นนั่นเอง ชื่อว่า อสนี), ลง อิ ปัจจัยหลังปาฏิพทิกบท คือหลัง อสณา] **๔. สายฟ้าที่ตัดรากถอนโคน** วิ. สพฺพวตฺถุมฺลจฺเฉชฺชํ กตฺวา อสติ เขเปติ วินาเสตีติ **อสณี** (สิ่งใดตัดรากถอนโคนแห่งวัตถุทั้งหมดทำให้ย่อยยับไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสนี), [อส ธาตุ เขปเน ในความชด + อนิ ปัจจัย], ปาฐะว่า **อสณี อสนี** ลง อิ ปัจจัยก็มี หรือที่ชะสระหลัง คือ *อิตฺถีสฺสฺตร กจ.๔๐๓ รูป.๓๕๔ ว่า กฺวจากฺทิ เป็นต้น*, แปลง อ เป็น อุ *อิตฺถีสฺสฺตร กจ.๔๐๔ รูป.๓๗๐ ว่า เตสุ วุฑฺธิ เป็นต้น*, อสนี ศัพท์ เป็นอิการันต์ เป็นปุงลิงค์และอิตถิลิงค์ ปรากฎในความหมายว่า สายฟ้าและวชิราวุธ

อสพุก (นป.ต.) **๑. อุกุล, สิ่งที่มีในอัสตบุรุษ, ธรรมของอัสตบุรุษ** วิ. อสพุกิสฺส ภวํ **อสพุก** อุกุล (สิ่งที่มีในอัสตบุรุษ ชื่อว่า อสพุก คือ อุกุล) เช่น โวเวทยานุสาเสยย, อสพุกา จ นิวารयेติ *ช.นิท. ๒๙/๙๗๕/๖๒๐* (บุคคลพึงกล่าวสอน พึงพร่ำสอน และพึงห้ามจากธรรมของอัสตบุรุษ), [ณฺย ปัจจัย, ลบ อิ, แปลง ภู เป็น ภ]. ก็ บทว่า อสพุกา ในที่นี้ พึงทราบว่าเป็น

สำเร็จรูปด้วย ฌย ปัจจัย ในตัทธิต ซึ่งมีนัยวิจิตร
หลากหลาย **๒. เป็นของอัสตบุรุษ, ไม่เป็นของ
สัสตบุรุษ** (ติ.) วิ. อสพฺภินฺ เอตาคิ **อสพฺภา**, น วา
สพฺภินฺ เอตาคิปี **อสพฺภา** (วาจากันนั้นของอ
สัสตบุรุษ ชื่อว่า อสพฺภา, อีกนัยหนึ่ง วาจากันนั้น
ไม่ใช่ของสัสตบุรุษ ชื่อว่า อสพฺภา) เช่น อมฺเห
อสพฺภาหิ วาจาคิ วิโกสฺมานา ติปฺพาหิ สตฺตีหิ
หฺนฺนิสฺสนฺติ *ชา.อ.๑๐/๔๘๓* (สองเราถูกทิ่มแทง
ด้วยวาจาอัสตบุรุษว่า จักฆ่าเสียด้วยหอกอัน
คม), พึงทราบว่าเป็นสำเร็จลง ฌย ปัจจัย
เช่นเดียวกัน

อสพฺภิ (ปุ.อิตฺ.ติ.) **๑. อสัสตบุรุษ, ไม่ใช่ผู้
ประเสริฐ, ไม่ใช่บัณฑิต, คนเลวทราม, คนพาล**
(ปุ.ติ.) วิ. สีทฺนสฺภาเว กิเลสฺ ภินฺทตฺตี **สพฺภิ**,
สฺปฺปุริโส, โย อริโยติปิ ปณฺทิตฺติปิ วุจฺจติ. (ผู้ใด
ยอมตัดกิเลสซึ่งมีสภาพจมลง เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อ
ว่า สพฺภิ คือ สัสตบุรุษ ได้แก่ บุคคลที่เขาเรียกว่า
ผู้ประเสริฐบ้าง บัณฑิตบ้าง) **๒. พระนิพพาน,
ที่กิเลสขาดสิ้นไป, ที่สิ้นราคะ** (อิตฺ.) วิ. อปิจ
สีทฺนสฺภาวา กิเลสฺ ภิชฺชนฺติ เอตถาคิ **สพฺภิ**,
นิพฺพานํ, ยํ รากฺกขโยติอาทินามํ ลภฺติ. (อีกนัย
หนึ่ง กิเลสทั้งหลาย มีสภาวะจมลง แดกทำลาย
ไปในธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า
สพฺภิ คือพระนิพพาน ซึ่งได้ชื่อว่า รากฺกขย-ที่สิ้น
ราคะ), ฉะนั้น ในอรรถกถา สยฺยุตฺตนิกาย (*ส.อ.
๑/๑๓๒*) จึงอธิบายว่า ยสฺมา นิพฺพานํ อากมฺม สี
ทฺนสฺภาวา กิเลสฺ ภิชฺชนฺติ, ตสฺมา ตํ **สพฺภิติ** วุจฺ
จติ (อีกอย่างหนึ่ง ก็เพราะอาศัยพระนิพพาน
กิเลสทั้งหลายที่มีสภาพจมจึงแตกไป ฉะนั้น
พระนิพพานนั้น ท่านจึงเรียกว่า สพฺภิ), [สท ธาตุ
สีทฺเน ในความจมลง + ภिति ธาตุ เกเท ในความ
แตก + กฺวิ ปัจจัย, ลบ ท, ซ้อน พุ] ส่วนใน *สัทท*

นิตติ สุตตมาลา (นิตติ. ๓๘๐) ว่า สฺยาทิสฺ
สพฺภิติ สนฺตสทฺทสฺส สพฺภิอาเทโสติ. (ชื่อว่า ใน
เพราะ สี วิภัตติเป็นต้น แปลงเป็น สพฺภิ
หมายความว่า แปลง สนฺต ศัพท์ เป็น สพฺภิ),
สพฺภิ ศัพท์ ที่มีความหมายว่า สัสตบุรุษ เป็น
ปุงลึงค์, ที่มีความหมายว่า พระนิพพาน เป็น
อิตถิลึงค์, ที่มีความหมายว่า ดี เป็น ๓ ลึงค์
วิ. น สพฺภิ **อสพฺภิ** (ไม่ใช่ สัสตบุรุษ ชื่อว่า อสพฺภิ),
เช่น พหฺมเปตํ อสพฺภิ ชาตเวท (แนะนำไฟผู้ชั่วช้า
การบูชานี้เป็นจำนวนมาก), อาพาโรยํ อสพฺภิ-
รูปุ *ช.ชา.๒๗/๒๒๔๑/๓๔๓* (กามินท์นี้ เป็นคน
อาพาธ ลามก)

อสม (ติ.) **มีผู้เสมอหาไม่ได้, ไม่มีผู้เสมอ** วิ. นตฺถิ
สโม สทิสฺ ปุคฺคโล อสฺสาติ **อสม**, นาโถ (บุคคล
ผู้เสมอ ผู้เท่าเทียม ไม่มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น จึงทรงพระนามว่า อสม ได้แก่
พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึง) โส ปน อสฺตี-
อนุพฺยณฺชนปฏฺิณฺณทิตฺทวตฺตีสมฺหาปุริสฺลกฺขณ-
วิจิตรรูปกาโย (แท้จริง พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์นั้น มีพระรูปกายงดงามด้วยลักษณะ
แห่งมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ประดับด้วยอนุ
พฺยณฺชนะ ๘๐), วิ. นตฺถิ เอตถ เอตฺสํ วา สโม
สทิสฺ โลกิยธฺมโมติ **อสม**, มคฺคผลนิพฺพานํ
ลภฺติ (โลกิยธรรม อันเสมอ ไม่มีในธรรม
เหล่านั้น หรือแห่งธรรมเหล่านั้นไม่มี เหตุนั้น จึง
ชื่อว่า อสม ได้แก่ มรรคผลและนิพพาน อัน
บุคคลย่อมนำได้)

อสมฺมุภาสนฺต (ติ.) **ผู้อันสงฆ์ประกาศ, ถูก
สวดสมมุภาส, ห้ามไม่ให้ตั้งอรัณการอันมิชอบ**
วิ. สมฺมุภาสียเตติ **สมฺมุภาสนฺโต** (ผู้ใดอันสงฆ์
สวดประกาศ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า สมฺมุภาสนฺต),

[สฺ + อนุ + ภาส ธาตุ + ย ปัจจัย ในกรรมวาจก + มาน ปัจจัย, บางแห่งแปลง มาน เป็น อนุต ได้บ้าง, ลบ ย]. เหตุุนั้น ใน *ปทรูปสัทธี อธิบายสูตร ๒๔๖* ว่า เตนว มานปฺจจโย อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กम्मณีติ ภาวกมฺเมสุปี โหติ, ตสฺส จ อตฺตโนปทานิ ปรสฺสพทตฺตนติ กฺวจิ อนุตปฺจจยาเทโส จ (เหตุุนั้นนั่นแล มาน ปัจจัย ใช้ในอรรถภาวะ และกรรมวาจก ด้วยสูตร *รูป. ๔๔๔ ว่า อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กम्मณีติ*, และแปลง มาน ปัจจัย นั้น เป็น อนุต ด้วยสูตร *รูป. ๔๔๖ ว่า อตฺตโนปทานิ ปรสฺสพทตฺตนติ* บ้าง) วิ. น สมฺนุภาสฺนโต **อสมฺนุภาสฺนโต** (ผู้อันสงฆ์ประกาศหามิได้ ชื่อว่า อสมฺนุภาสฺนโต), เช่น อสมฺนุภาสฺนตสฺสาติ อสมฺนุภาสฺยมานสฺส อปฺปฏินิสฺสชฺชนตสฺสาปิ สงฺฆาทิสฺเสน อนาปตฺติ (บทว่า สมฺนุภาสฺนตสฺส ความว่า อนาปตฺติ เพราะสังฆาทิสฺเสส ย่อมมี แก่ภิกษุผู้ไม่ถูกสงฆ์สวดประกาศ ผู้แม้ไม่สละคิณอยู่)

อสมฺเพกฺขนา (อิตฺ.) ๑. การไม่เพ่งพิจารณา, การไม่ใคร่ครวญ, ธรรมชาติที่ไม่เพ่งพิจารณาเสมอ, การไม่เห็นสภาวะตามที่เป็น วิ. น สมฺเพกฺขตฺติ **อสมฺเพกฺขนา**, อสมฺเพกฺขณฺ วา, ยถาภูตสฺภาวาทสฺสนํ (ธรรมชาติใด ย่อมไม่เพ่งพิจารณาโดยเสมอ เหตุุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อสมฺเพกฺขนา, อสมฺเพกฺขณฺ), [น + สม + ป + อิกฺษ ธาตุ ทสฺสเน ในความเห็น + ยฺ ปัจจัย แปลงเป็น อน + อา ปัจจัยในอิตฺลิลิงค์] ๒. อวิชชา, ธรรมชาติที่ไม่ให้เห็นความจริง วิ. อวิชชา ปนอุปฺปะชิตฺวา ตํ สมฺ สมฺมา จ เพกฺขิตฺุ น เทตฺติติ อสมฺเพกฺขนา (ก็อวิชชา เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้เห็นธรรมนั้น โดยเสมอ และโดยชอบ เหตุุนั้น อวิชชานั้นจึงชื่อว่า อสมฺเพกฺขนา)

อสมฺโพโธ (ปฺ.) **ไม่รู้, ไม่ตรัสรู้, ไม่ใช่การตรัสรู้**

๑. วิ. น สมฺโพโธ **อสมฺโพโธ** (ไม่ใช่การตรัสรู้ ชื่อว่า อสมฺโพโธ), *นปฺพุพพทกมฺมธารยสฺมาส*. ๒. วิ. อนิจฺจาทีหิ สฺพธี โยเชตฺวา น พุชฺฌตฺติติ **อสมฺโพโธ** (ชื่อว่าไม่ตรัสรู้ชอบ เพราะตรัสรู้ประกอบด้วยพระไตรลักษณ์ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น), [น + สฺ + พุชฺ ธาตุ อวคฺมเน ในความรู้ + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์และพฤทธิ อ เป็น อา, แปลง น เป็น อ], นี้เป็นวิเคราะห์อย่างง่าย (ลหุวิกคฺคหนโย) ๓. วิ. อสนฺตํ อสมฺญจ พุชฺฌตฺติปิ **อสมฺโพโธ**, อปฺปฏิเวโธ (ชื่อว่าไม่ตรัสรู้ชอบ เพราะรู้ความไม่สงบและความไม่เหมาะสมบ้าง ได้แก่ การไม่รู้แจ้ง), [อสฺ + พุชฺ ธาตุ อวคฺมเน ในความรู้ + ณ ปัจจัย] นัยนี้เป็นวิเคราะห์สมาสมิ กิตฺกฺภายใน

อสมฺภูต (ติ.) ๑. **ไม่เกิดแล้ว, ไม่เจริญแล้ว, ไม่มีแล้ว** วิ. น สมฺภวิตฺถาติ **อสมฺภูโต** (ผู้ใดไม่เกิดมีแล้ว เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสมฺภูต) ๒. **ไม่ใช่ผู้เกิดด้วยดี** วิ. สฺสุภฺจฺ วา ภูโตติ **สมฺภูโต**, น สมฺภูโต **อสมฺภูโต** (ผู้ใดเกิดมีด้วยดี เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า สมฺภูต, ไม่ใช่ผู้เกิดมีด้วยดี ชื่อว่า อสมฺภูต), [น + สฺ + ภู ธาตุ + ต ปัจจัย, แปลง น เป็น อ, แปลงนิคฺคิตเป็น ม ที่สุตฺวรรค], นัยเดียวกัน **วิภูโต, ปาตฺภูโต, อาวิภูโต** เป็นต้น, แม้ในบทว่า **สมฺภโว** เป็นต้น ก็นัยนี้ ลง อ ปัจจัย ในภาวสาธนะ

อสมฺมิสฺส (ติ.) **ไม่ปนกัน, ไม่เจือกัน, ไม่คละกัน, ไม่ผสม** ๑. วิ. สมฺมิสฺเสตฺติติ **สมฺมิสฺโส** (สิ่งใดอันสิ่งอื่นปนแล้ว เหตุุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า สมฺมิสฺส), [สฺ + มิสฺส ธาตุ สมฺมิสฺเส ในความปนกัน + อ ปัจจัย, แปลงนิคฺคิตเป็น ม ที่สุตฺวรรค] วิ. น สมฺมิสฺโส **อสมฺมิสฺโส** (ไม่ใช่สิ่งที่ปนกัน ชื่อว่า อสมฺมิสฺส) ๒. **ไม่มีสิ่งอื่นเจือปน, ไม่คละกัน** วิ. นตฺถิ วา

สมมิตฺโส เอตสฺสาติ **อสมมิตฺโส**, อสงฺกโร (สิ่งที่
เจือปนกัน ของสิ่งนั้นไม่มี เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
อสมมิตฺส คือไม่ปนกัน), *นปฺพพทสมาส*.

อสมาทานจาร (ปฺ.) การท่องเที่ยวไปโดยไม่
ต้องถือเอาไตรจีวรไปครบสำหรับ วิ. อสมาทาย
จรณํ **อสมาทานจารโ**, ติจีวรํ อสมาทาย จรณํ,
จีวรวิปฺวาโส กบฺปิสฺสติติ อตฺถอ (การท่องเที่ยวไป
ต้องถือไป ชื่อว่า อสมาทานจาร, หมายความว่า
เที่ยวไปไม่ต้องถือจีวรไปครบ ๓ ผืน, จะอยู่
ปราศจากจีวร ก็ควร), แปลง ตฺวา ปัจจัย กลาง
ศัพท์เป็น อน, [จร ธาตุ จรณ ในความเที่ยวไป
+ ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์และพฤทธิ อ เป็น
อา] ใน *ปาจิตฺยาทีโยชนา อธิบายว่า* อสมาทาย
จรณนฺติ อิมินา อสมาทานจารโติ เอตถ ปุพฺพ-
ปเท ตฺวาปัจจยสฺส อนาเทสํ กตฺวา อสมาทาน-
จารโติ วุตฺตนฺติ ทสฺเสติ (ด้วยชื่อว่า อสมาทาย
จรณ-ไม่ต้องถือจีวรเที่ยวไป นี้ท่านแสดงว่า ใน
บทว่า สมาทานจารโ นี้ ท่านทำอาเทศ ตฺวา เป็น
อน แล้วจึงกล่าววว่า อสมาทานจารโ), แต่ข้าพเจ้า
ชอบใจมติการแปลง ตฺวา เป็น ย, และแปลง ย
เป็น น

อสมฺยห (ติ.) ไม่สามารถทนได้, ไม่พึงอดกลั้นได้
วิ. เกนจิ น สหิตฺพฺพนฺติ **สมฺยห** (อันใครๆ ทนไม่ได้
เหตุนี้ ชื่อว่า สมฺยห), [น + สห ธาตุ สาหเส ใน
ความทน + ณ.ย ปัจจัย, สลับ ย กับ ห]
นัยเดียวกัน **อปฺปสมฺยห**, น + ป บทหน้า, เช่น
กณฺโฏจฺจตฺลฺลสฺสชฺมปฺสมฺยหํ *วิภฺจ.อ.๑๑๒*
(ทุกข์ซึ่งทนไม่ได้ อันเกิดแต่แห่งที่คอ ริมฝีปาก
พื้นเพดาล) วิ. สหิตฺถาติ **สมฺยห** (สิ่งใดอันเขาทน
ได้ เหตุนี้ ชื่อว่า สมฺยห), [สห ธาตุ สหเน
ในความทน + ตฺวา ปัจจัย, แปลง ตฺวา เป็น ย,

สลับ ย เป็น ห] วิ. น สมฺยหํ **อสมฺยห** (อันเขาทน
ไม่ได้ ชื่อว่า อสมฺยห), [แปลง น เป็น อ]

อสมฺย (ปฺ.) ทนไม่ได้, ไม่ทน, ไม่สามารถ, ไม่กล้า
หาญ วิ. สหติ อเนนาติ **สมฺย** (บุคคลยอม
สามารถ ด้วยธรรมนั้น เหตุนี้ ธรรมนั้นชื่อว่า
สม), [สห ธาตุ สติย ในความสามารถ + อ
ปัจจัย] วิ. น สมฺย **อสมฺย** (ไม่ใช่ธรรมช่วยให้ทน
ได้ ชื่อว่า อสม), [แปลง น เป็น อ] วิ. สหตีติ
สมฺย (ภาวะโดยยอมทนได้ เหตุนี้ ภาวะนี้ชื่อว่า
สม), [สห ธาตุ ปริสฺหเน ในความอดทน + อ
ปัจจัย] วิ. น สมฺย **อสมฺย** (ไม่ใช่การอดทน ชื่อว่า
อสม), นัยเดียวกัน เช่น **อสมฺย**, ลง ณ.ย ปัจจัย
อสมฺย (ปฺ.) ๑. การสำรวมมาก, ระวังมาก,
ป้องกันอย่างดี วิ. สฺวรณํ **สมฺย**, กายวาจา
อวิตฺกโม. มหนฺโต **สมฺย** **อสมฺย** (การสำรวม
ระวัง ชื่อว่า สมฺย, หมายถึง การไม่ล่วงละเมิด
ทางกายวาจา, การสำรวมระวังมาก ชื่อว่า
อสมฺย) เช่น สฺวราสมฺย (ความสำรนวน้อยใหญ่),
ความจริง อ อักษรใช้ในอรรถว่าเจริญ
(วฺชฺชิตฺต) เช่น อเสกฺขา ฌมฺมา (ธรรม ควร
ศึกษาอันดี, ธรรมอันเป็นของอเสกขบุคคล)
๒. การไม่สำรวม, การไม่ระวัง, การไม่ป้องกัน
วิ. อถ วา น **สมฺย** **อสมฺย** (อีกนัยหนึ่ง การไม่
สำรนวนระวัง ชื่อว่า อสมฺย), [น + ส + วร ธาตุ
วรณ ในความป้องกัน + อ ปัจจัย, แปลง น
เป็น อ]

อสมฺย (ปฺ.) หาสิ่งวาสนได้, ผู้ไม่มีการอยู่
ร่วมกัน วิ. ปกตตฺตา ภิกฺขุ สห วสนฺติ เอตฺถาติ
เอกกมฺมาทีโกว ติวโรปี วิธิ **สมฺย** นาม, นตฺถิ
สมฺย เอตฺนาติ **อสมฺย**. **สมฺย** **สมฺย**, *กฺขฺวาวิตรณ.๑๓๓* (ภิกษุทั้งหลายผู้ปกติตตะ คือ
ภิกษุปกติไม่ต้องอาบัติปาราชิก ไม่ถูกสงฆ์

ทอดทิ้ง ย่อมอยู่รวมกันในลักษณะนี้ เหตุฉะนั้น
ลักษณะนั้นจึงชื่อว่า สังวาส คือวิธีทั้ง ๓ ประการ
มีกรรมอย่างเดียวกันเป็นต้นนั้นแหละ), [ส + วส
ธาตุ + ณ ปัจจัย ภาเว ในภาวสาธนะ]. วิ. นตถิ
ส้วาโส เอตสสาติ **อส์วาโส** (สังวาสของภิกษุ
นั้น ย่อมไม่มี เหตุนั้น ภิกษุ นั้น ชื่อว่า อส์วาโส),
นนิปาตปุพฺพปท พหุพฺพีทิสมาส. แต่ในอรรถ
กถา *วินย.อ.๒/๕๑๓* ว่า อส์วาโสติ ส้วาโส นาม
เอกกมฺมํ เอกุทฺเทโส สมสิกฺขตา, เอโส ส้วาโส
นาม. โส เตน สหฺธิ นตถิ, เตน วุจฺจติ อส์วาโสติ.
(ในชื่อว่า อส์วาโส ชื่อว่า สังวาส ได้แก่ กรรม
อย่างเดียวกัน อุเทศอย่างเดียวกัน สิกขาเสมอ
กัน, นั้นเรียกว่า สังวาส, สังวาสนั้นกับด้วยผู้นั้น
ไม่มี เหตุนั้น ผู้นั้นท่านจึงเรียกว่า อส์วาโส)

อส์วุต (ติ.) **ไม่สำรวม, ไม่สังวร, ไม่ระวัง**
วิ. น สฺวุณาตฺติ **อส์วุตฺ** (การกระทำที่ไม่สำรวม
เรียกว่า อส์วุต), [น + ส + วุ ธาตุ สฺวฺรณ
ในความสำรวม + ต ปัจจัย ใน ๓ กาล, แปลง ต
เป็น อ] วิ. กิเลสํ ทวารปิทฺทเนน ปิทฺทิตฺติ
สฺวุโต (ผู้โศรระวังแล้ว ด้วยการปิดประตูกิเลส
เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ผู้สำรวม), [ส + วร ธาตุ
สฺวฺรณ ในความป้องกัน + ต ปัจจัย, ลบ ร,
แปลง อ เป็น อ] วิ. น สฺวุโต **อส์วุโต** (ผู้ไม่สำรวม
แล้ว ชื่อว่า อส์วุต), [แปลง น เป็น อ] จัดเป็น
นนิปาตปุพฺพปท กมฺมชารยสมาส

อส์หริม (ติ.) **นำไปไม่ได้, เคลื่อนที่ไม่ได้**
วิ. ถามมชฺฉิเมน ปุริเสน สุญฺจฺ หริตฺพฺพนฺติ
สฺหริยํ, ตฺเยว **สฺหริมํ** (สิ่งใด อันบุรุษผู้มีกำลัง
ปานกลางพึงนำไป ด้วยดี เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า
สฺหริย, สฺหริย นั้นเอง ชื่อว่า สฺหริม), [ส +
หฺร ธาตุ หฺรณ ในความนำไป + ณฺย ปัจจัย + อ
อาคม, ทีฆะกลางศัพท์ และแปลง ย เป็น ม]

วิ. น สฺหริมํ **อส์หริมํ** (ไม่ใช่สิ่งที่เคลื่อนที่ได้
ชื่อว่า อส์หริม), เช่น อส์หริเม ผลเก วา
ปาสาณเว วา (ที่กระดาน หรือแผ่นดิน ที่ไม่
เคลื่อนที่)

อส์หิโร (ปุ.) ๑. **ไม่หวั่นไหว, ไม่งอนแง่น** วิ. น
สฺหิเรตฺ พรวาทีหิ ทีฆฺรตฺตํ ติตฺถวาเสนาตฺยสฺหิโร.
(ผู้ไม่งอนแง่นไปกับพวกกล่าวตรงกันข้าม
ทั้งหลาย ด้วยการดำรงอยู่สืบกาลนาน เหตุนั้น
ชื่อว่า อส์หิโร), วิ. เอวมิธฺ ปาธณฺจ อตฺถณฺจ
วิวิริตฺวา จิตฺ **อส์หิโร** ภวติ พรวาทีหิ ทีฆฺรตฺตํ
ติตฺถวาเสนาติ วุตฺตํ โหติ (ข้อนี้ท่านกล่าว
อธิบายไว้ว่า ผู้รู้แจ้งทั้งปาฐะและอรรถ
ดำรงอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่งอนแง่นจากพวกกล่าว
ตรงกันข้ามทั้งหลาย ด้วยดำรงอยู่สืบกาลนาน)

๒. **วิปัสสนา, พระนิพพาน, สภาวะที่ไม่
หวั่นไหว, ไม่งอนแง่น, ไม่กำเริบ** วิ. อถ วา
ราคาทีหิ น สฺหิเรตฺ น สฺกุปฺปตฺติ **อส์หิโร** อส์กุปฺปิ,
วิปัสสนา นิพฺพานนฺติ จ อตฺถโธ (อีกนัยหนึ่ง
ธรรมชาติใด ไม่หวั่นไหว ไม่กำเริบไปด้วยราคา
เป็นต้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อส์หิโร คือไม่
กำเริบ หมายถึง วิปัสสนา และพระนิพพาน)

๓. **ไม่หวั่นไหว, ไม่ถูกราคะนั้นลากไป** วิ. น
สฺหิโร **อส์หิโร**, อาสนนฺนปจฺจตฺถิเกน ราเคน
อนากทฺตฺตนิยํ (ไม่ใช่การหวั่นไหว ชื่อว่า อส์หิโร
หมายถึง ไม่ถูกราคะซึ่งเป็นข้าศึกใกล้ตัวลากไป)
[น + ส + หิโร ธาตุ กุปฺปน ในความกำเริบ + อ
ปัจจัย] ปาฐะว่า **อส์หิโร** ก็มี, นัยเดียวกันเช่น
อส์กุปฺปนฺติ น สฺกุปฺปิ, ทูรปจฺจตฺถิเกน พยาปาเทน
อโกปฺปิยํ (อส์กุปฺปิ หมายถึง ไม่หวั่นไหว อธิบาย
ว่า ไม่กำเริบไปเพราะพยาบาทอันเป็นข้าศึก
ไกล), [น + ส + กุป ธาตุ โกเป ในความกำเริบ
+ ณฺย ปัจจัย, แปลง ปฺย เป็น ปฺปิ]

อสาต (นป.ติ.) ความทุกข์, ความเจ็บปวด, ไม่เป็นที่พอใจ, ไม่สบอารมณ์ วิ. อมจรุตตนา สาทิตพพาทิ อสาตา (ธรรมชาติได้อันเขาไม่พึงยินดี เพราะเป็นสิ่งไม่น่าชอบใจ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อสาต), [น + สาท ชาติ อสสาทเน ในความยินดี + อ ปัจจัย, แปลง ท เป็น ต] วิ. น สาทิตติ **อสาทิ**, อนิภูจ (สิ่งได้อันเขาไม่ยินดี เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสาท คือไม่น่ายินดี), [น + สท ชาติ สาเท ในความยินดี + ณ ปัจจัย, แปลง ท เป็น ต และที่ชะ]

อसार (นป.) สิ่งไม่มีสาระ, ไม่มีแก่น, กระจี้, วางเปล่า, ไร้ผล วิ. นตถิ สาโร ยสมิ ต อสาริ เผคค, นิสสาริ วา (แก่นสารไม่มีในสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อसार ได้แก่ กระจี้ หรือสิ่งที่ไม่ไม่มีแก่นสาร), *นนิปาดปุพพปท พุพพิทิสมาส*, วิ. น สารนติ วา **อสาริ** (อีกนัยหนึ่ง ไม่ใช่สิ่งที่มีสาระ เหตุนั้น ชื่อว่า อสาระ), แปลง น เป็น อ, *นนิปาดปุพพปท กम्मธารยสมมาส*

อสม (อิต.) คีลา, หิน ๑. วิ. อสสเตติ **อสม** ปาสาณ (สิ่งโดยย่อตกไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสม คือหิน), [อส ชาติ เขปเน ในความขัดไป + ม ปัจจัย *โมค. ๗/๑๓๗* ว่า อสมาทโย] ๒. วิ. อสติ พยาเปตติ **อสม** (สิ่งโดยย่อแผ่ไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสม), [อส ชาติ พยาปเน ในความแผ่ไป + ม ปัจจัย, แปลง ส เป็น อา เพราะแจกแบบ ราช ศัพท์ *ภจ.๑๘๘* *รูป.๑๑๓*] อสม ศัพท์ ในคัมภีร์สัตตศาสตร์ใช้เป็นบุลึงค์ แปลง ส หลัง อสม, ฤสม ภสม เป็น อา ด้วย อาทิ ศัพท์ในชื่อว่า อาตุมาทิสทโต *รูป.๑๑๓*. แต่ในบาลีเป็นต้น ใช้เป็น อิตถิลิงค์ และ นบุลึงค์

อสุส (ป.) ม้า, มุม ๑. สัตว์ที่เคี้ยวอย่างพิจารณา วิ. อภินห์ อสติ ภกขตีติ **อสุส อสุสา** (สัตว์โดยย่อมกินอย่างพิจารณา เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า อสุส, อสุสา), [อส ชาติ ภกขเน ในความเคี้ยวกิน + อ ปัจจัย, ช้อน ส] ๒. สัตว์ที่ทิ้งมั่วตัวอื่น วิ. อสติ ชิปตีติ **อสุส** (สัตว์โดยย่อทิ้งมั่วตัวอื่นไว้ข้างหลัง เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อสุส), [อส ชาติ เขปเน ในความทิ้ง + ส ปัจจัย *โมค.๗/๒๑๓* ว่า *สสาสววิสทน เป็นต้น*] ๓. สัตว์ที่ไม่นอน วิ. น สยตีติ **อสุส** (สัตว์โดยย่อไม่นอน เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อสุส-ม้า), [น + ส ชาติ สเย ในความนอนอน + อ ปัจจัย] ๔. ม้าที่ทิ้งมั่วตัวอื่น วิ. อสติ ชิปตีติ **อสุส**, สัตว์โดยย่อทิ้งมั่วตัวอื่นไว้ข้างหลัง เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า อสุส), [อส ชาติ เขปเน ในความทิ้ง + ส ปัจจัย], อสส ศัพท์ใช้ในความหมายว่า โภณ (มุม) และ หเย (ม้า), ส่วนในสันสกฤตมีรูปว่า *อสุวะ*

อสุสโก (ป.) ๑. ผุงม้า, ประชุมแห่งม้าทั้งหลาย วิ. อสสานิ สมุโห **อสุสโก** (ประชุมแห่งม้าทั้งหลาย ชื่อว่า อสุสโก), [กณ ปัจจัย] ๒. ตักต้าม้า วิ. อสสรูปกั **อสุสโก** (รูปเปรียบม้า ชื่อว่า อสุสโก), [ก ปัจจัย ใช้ในอรรถว่า ปฏิภาคตเถ-เปรียบ] ๓. ม้าที่น่าเกลียด วิ. กุจฉิตอ **อสุสโก** (ม้าที่น่าเกลียด ชื่อว่า อสุสโก), [ก ปัจจัย ใช้ในอรรถว่า นิินทาย-ติเตยน] ๔. ม้าที่มีชื่อเสียง วิ. อณญาโต **อสุสโก** (ม้าที่มีชื่อเสียง ชื่อว่า อสุสโก), วิ. กสส อย **อสุสโก** วา **อสุสโก** (อีกประการหนึ่ง ม้านี้ของใคร เหตุนั้น ชื่อว่า อสุสโก), [ก ปัจจัยในอรรถว่า อณญาเต-อันเขารู้ทั่ว]

อสุสกันณ (ป.) ๑. ภูเขาหลวงชื่ออัสสกันณะ, มหาบรรพต, ภูเขามีสลักณะคล้ายหูของม้า

วิ. อสสกณณสทิสสา กุฎา เอตสสาติ **อสสกณโณ** กุลาจโล. (ยอดของภูเขาเนิน คล้ายหูของม้า เหตุ นั้น ภูเขาเนินจึงชื่อว่า อสสกณณ คือภูเขาใหญ่), **๒. ต้นสาละ, ต้นรัง, ต้นไม้มีใบเท่าหูม้า** วิ. อสสกณณสทิสปณณตยา **อสสกณโณ** สาโล. อสสสส กณโณ วีย **อสสกณโณ** (ต้นสาละ ชื่อว่า อสสกณณ เพราะมีใบเท่าหูของม้า, ต้นไม้ เหมือนหูของม้า ชื่อว่า อสสกณณ), ดังที่ท่าน อธิบาย ว่า ยถากถลยจิ พยุปปตติ, รุฬหิยา อตถนิจโย *ปาจิตยาทีโยชนาปาฬิ* (เหตุเกิดขึ้น แห่งศัพท์สุดแต่จะกล่าว มีความหมายออกไป หลากหลาย) **๓. ภูเขามีสันรังมาก** วิ. อส สกณณา สชชหุมา เอตถ พหโว สนตติ **อสสกณ โณ** (ต้นรัง ที่ภูเขานั้นมีมาก เหตุนั้น ภูเขานั้น ชื่อว่า อสสกณณ)

อสสตร (ป.) **๑. ม้าดี, ม้าอัสตร** วิ. อสสั ตรตีติ **อสสตรโ**, วหวาย คทรเณน ชาโตติ อตโธ (สัตว์ใด ข้ามม้าอื่นไป เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อสสตร-ม้า อัสตร หมายถึง ม้าที่เกิดจากพ่อม้านางลา), [อสส + ตร ธาตุ ตรเณ ในความข้าม + อ ปัจจัย] **๒. ม้าชั้นดีกว่าม้าทั้งหลาย** วิ. อสसानิ วิเสเสน ตโรติ **อสสตรโ** (ม้าใดข้ามม้าอื่น โดยพิเศษ เหตุ นั้น ม้านั้นชื่อว่า อสสตร) **๓. ม้าหนุ่ม** วิ. อสสกา วสส ตนุตเต ตรณอสโส **อสสตรโ**, วจฉาทีหิ ตนุตเต ตโรติ **ตโร**. อาชานียวลวาย กุจฉิมหิ นิพพตโต **อสสตรโ** (ม้าหนุ่ม ชื่อว่า อสสตร เพราะความเป็นมายังหนุ่ม, ตร มีความว่า หนุ่ม เพราะความยังหนุ่มกว่าม้าถึก. ม้าที่เกิดในท้อง แห่งนางลาแห่งม้าอาชาไนย), ส่วนใน *ธมมปท-มหาฎีกา วิเคราะห์ไว้ว่า* อสสั ปกติอสสั ปกติอสสสส เวคั ชโว อตตโน เวเคน ชเวน ตรติ อติกมตีติ **อสสตรั** (อสส หมายถึง ม้าปกติ,

อสสตร หมายถึง ม้าที่มีความเร็วของตนล่องเลย ความเร็วม้าปกติ) **๔. นาค, พญานาคอัสตร** วิ. อสสสส นาคสส วิเสโส ปภโว **อสสตรโ**, กมพลโ อสสตรโ จาติ อิเม เทว นาคกุลา เมรุ-ปาเท วสนติ (นาคพิเศษประเภทหนึ่ง ชื่อว่า อสสตร, ที่เชิงเขาพระสุเมรุ มีนาค ๒ ชนิดอาศัย อยู่ได้แก่ นาคกัมพล และนาคอัสสตร)

อสสตุล (ป.) **ต้นโพธิ์, ต้นอัสถิตถะ, ๑. ต้นไม้ เป็นที่มีพระสัพพัญญุตญาณตั้งอยู่** วิ. อสสั สพพญญุตถญาณั ติฏฐติ เอตถาติ **อสสฏโ**, **อสสตุลโ** (อัสสะ คือพระสัพพัญญุตญาณ ตั้งอยู่ ที่ต้นไม้ นั้น เหตุนั้น ต้นไม้ นั้นชื่อว่า อสสฏจ, อสสตุล), แต่ใน *สททนีติปทมาลา (ฉบับแปล หน้า ๗๔๕)* ปรากฏเป็นปณฺสกฺลิ่งควา อสสตุลั, [อสส + จา ธาตุ + อ ปัจจัย, แปลง จ เป็น ถ, ซ้อน ต] **๒. ต้นไม้ที่ทำพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ เบาพระทัย** วิ. มารวิชัยสพพญญุตถญาณปปฏิ-ลาภาทีเกหิ ภควนตํ อสสาเสตีติ **อสสตุลโ** (ต้นไม้ใด ยังพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงเบา พระทัย ด้วยคุณมีการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ที่ทรงชนะมารได้เป็นต้น เหตุนั้น ต้นไม้ นั้นชื่อว่า อสสตุล), [อา + สาส ธาตุ อนุสิฏฺฐิตฺสเนสุ ใน ความสั่งสอนและในความยินดี + ต ปัจจัย, แปลง ต เป็น ถ, แปลง ส เป็น ต, ซ้อน ส, รัสสะ อา เป็น อ], อสสตุล ศัพท์เป็นไวพจน์ของ โพธิรกข **๓. ม้า** วิ. อสสสิตถาติ **อสสตุลโ** (สัตว์ ไดย์่อมหายใจทั่วท้อง เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อสสตุล-ม้า) เช่น *อรรธกถาขุททกปาฐะ (ขุททก.อ.๑๘)* อสสตุลชโน วีย สงโฆ (พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝูงม้า), [อา + สส ธาตุ ปาณเน ใน ความมีชีวิต, หรือ สาส ธาตุในความยินดี, + ต ปัจจัย, แปลง ส เป็น ถ, ซ้อน ต เป็นต้น]

อสุตฺตฺร (ป.) เครื่องลาดม้า, อานม้า วิ. อสุเส
 อตฺตฺรตีติ **อสุตฺตฺโร** (สิ่งใดย่อมลาดบนม้า
 เหตุนี้สิ่งนั้นชื่อว่า อสุตฺตฺร), [อสุส + อา +
 ทร ชาติ วิตฺตฺราเร ในความแผ่ไป + อ ปัจจัย] นัย
 เดียวกันเช่น **หตฺตฺตฺโร** (เครื่องลาดบนหลัง
 ช้าง), **หตฺตฺตฺรอสสุตฺตร**า **หตฺตฺตฺโรสสุตฺตฺร**วิ
 อตฺตฺรณกอตฺตฺรณาเอวาติ อตฺตฺโร. (หตฺตฺร และ
 อสุตฺตฺร หมายถึง เครื่องปูลาดบนหลังช้าง และ
 หลังม้า, อตฺตฺรณก คือ อตฺตฺรณา นั่นเอง) ส่วน
 ใน มหาวคค ท่านว่าเป็น **หตฺตฺตฺร**, **อสุตฺตฺร**
 เป็นนปฺงสกลิงค์

อสุสฺสฺหิย (นป.) ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา วิ. น
 สฺสฺหิ อสุสฺสฺหิ, อสุสฺสฺส ภาโว **อสุสฺสฺหิย** (ผู้มี
 ศรัทธา หามิได้ ชื่อว่า อสุสฺสฺหิ, ความเป็นแห่ง
 บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ชื่อว่า อสุสฺสฺหิย), [ณิย
 ปัจจัย ในภาวตฺตฺริติ] พุทฺธาทีสุ กมมกมมผลเส
 จ สฺสฺหิวิปริยาโย มิจฺฉาวิโมกฺโข **อสุสฺสฺหิย**
 (มิจฺฉาวิโมกฺช-การหลุดพ้นผิด คือไม่หลุดพ้นแต่
 เชื่อว่าพ้นแล้ว ซึ่งตรงข้ามกับศรัทธาในพระ
 รัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น และในกรรมและ
 ผลกรรม ชื่อว่า อสุสฺสฺหิย), *สีลขณชวคคอกนิว
 ฎีกา ๒/๒๕๐*

อสุสน (ป.) ไม่ประคูลาย, ประคูล้ม วิ. อสฺยติ
 ภกฺขิยตีติ **อสุสน** (ต้นไม้ใด อันสัตว์กัดกิน
 เหตุนี้ ต้นไม้นั้นชื่อว่า อสุสน), [อส ชาติ อสน
 ในความกิน + ยุ ปัจจัย แปลงเป็น อน, ซอน ส]

อสุสม (ป.) อาศรม, อาศรมบท ๑. ที่ระงับ
 ความลำบากกายลำบากใจ, ที่มีความลำบาก
 ระงับไป วิ. อา สมฺนตฺโต กายจิตตปิพฺสงฺขาทา
 ปริสฺสยา สมฺนติ เอตฺถ **อสุสมาติ** วา **อสุสม**
 (ความลำบาก คือความบีบคั้นกายใจ ระงับราบ
 คาบในในที่นี้ หรือความลำบากของผู้ที่ระงับ

ราบคาบไป เหตุนี้ ที่นั้นหรือผู้ที่นั้น ชื่อว่า
 อสุสม), [อา + สมฺ ชาติ ปริสฺเม ในความระงับ +
 อ ปัจจัย] ๒. ผู้บำเพ็ญตบะ, ผู้ทำความเพียร,
 ผู้สงบราบคาบ, ประเทศที่สงบ วิ. อาสมฺนตีติ
อสุสมา (ประเทศเหล่าใด สงบราบคาบ เหตุนี้
 ประเทศเหล่านั้นชื่อว่า อสุสม), [อา + สมฺ ชาติ
 ตปฺสิ ในความบำเพ็ญเพียร + อ ปัจจัย]
 ๓. อาศรม, ที่ระงับแห่งราคาเป็นต้น, ที่ความ
 โกรธระงับ วิ. อา ภูโส สมฺนติ เอตฺถ ราคาทโยติ
อสุสม (กิเลสทั้งหลายมีราคาเป็นต้น สงบระงับ
 ราบคาบ ในที่นั้น เหตุนี้ ที่นั้นชื่อว่า อสุสม),
 อา โกธํ สมฺนติ เอตฺถาติ วา **อสุสม** (อีกนัยหนึ่ง
 ความโกรธสงบระงับไปในที่นั้น เหตุนี้ ที่นั้นชื่อ
 ว่า อสุสม), [อา + สมฺ ชาติ อุปฺสเม ในความสงบ
 ระงับ + อ ปัจจัย] ๔. ที่ไม่มีความลำบาก
 วิ. นตฺถิ สโม ปริสฺโม เอตฺถาติ **อสุสม** (สม คือ
 ความลำบาก ไม่มี ในที่นั้น เหตุนี้ ที่นั้นชื่อว่า
 อสุสม) ๕. ที่สงบสงัด วิ. อา สมฺนตฺโต สโมติ
อสุสม (ประเทศนั้นเป็นที่สงบ โดยรอบด้าน
 เหตุนี้ ประเทศนั้นชื่อว่า อสุสม) ๖. ที่มาสงบ,
 ที่มาบำเพ็ญเพียร วิ. อาคนตฺวา สมฺนติ ตโป
 กโรนติ เอตฺถาติ **อสุสม** (ผู้บำเพ็ญทั้งหลาย มา
 สงบระงับ คือมาทำความเพียรในที่นั้น เหตุนี้
 ที่นั้นชื่อว่า อสุสม), [อา + สมฺ ชาติ อุปฺสเม ใน
 ความเข้าไปสงบ + อ ปัจจัย, ในเพราะอำนาจ
 สํโยคอยู่หลัง รัสสะ อา เป็น อา] ๗. ที่พักของ
 มุนี วิ. มุนินํ จานมฺสฺสโม (ที่แห่งผู้รู้ทั้งหลาย ชื่อ
 ว่า อสุสม) ตโต ปรี พฺรหฺมจาร์คหฺมจฺวานปฺตฺถ-
 ภิกฺขุสุ ตโปธเน จ **อสุสม** วตฺตติ (นอกจากนี้
 อสุสม ศัพท์ ใช้ในความหมายว่า **พฺรหฺมจาร์** (ผู้
 ประพฤติพฺรหฺมจรรย) **คหฺมจ** (คฤหัสถ์ผู้มีศีล)
วานปฺตฺถ (ฤๅษีผู้อยู่ในป่า) **ภิกฺขุ** (พระภิกษุ)

และ ตโปชน (ผู้รักศีล) อภิธานปทีปิกา, คาทา ๙๒๘, ส่วนในสันสกฤตมีรูปว่า **อาศรมะ**

อสุสมารก (ป.) ต้นยี่โถ, ต้นไม้ที่ขำม้า วิ. อสเส มาเรตติ อสุสมารโก กรวิโร (ต้นไม้ใด ทำให้ ม้าตาย เหตุุนั้น ต้นไม้นั้นชื่อว่า อสุสมารก คือ ต้นยี่โถ), [อสส + มร ธาตุ ปาณจาเค ในการตาย + ญจ ปัจจัย แปลงเป็น อก และ พกฺทฺธิ์ อ ที่ ม เป็น อา]

อสุสมะธ (ป.) อัศวเมธ, ที่เป็นที่ขำม้าบุชายัญญ วิ. อสเส เมธนติ หีสนติ เอตถาติ อสุสมะโร (พวก พราหมณ์บุชายัญญ ขำม้าในที่ประเทศนั้น เหตุุนั้น ประเทศนั้นชื่อว่า อสุสมะธ), [อสส + เมธ ธาตุ หี สาย ในความเบียดเบียน + อ ปัจจัย] ใน *อภิธานปทีปิกา* ว่า อสส เอตถ เมธนติ วรณตีติ อสุสมะโร (พวกพราหมณ์ขำม้าในประเทศนั้น เหตุุนั้น ประเทศนั้นชื่อว่า อสุสมะธ), [อสส + เมธ ธาตุ วเร ในความขำ + อ ปัจจัย]

อสุสยฺข (ป.) เดือนชื่อว่าอสุสยฺขะ, ดาวม้า วิ. อสสยฺเชน ปริปุณณจกฺทฺยตฺเตน ยุคฺโต มาโส อสุสยฺโข (เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่ กับดาวอสุสยฺขะ ชื่อว่าอสุสยฺขะ), [ณ ปัจจัย แทนความหมายว่า ยุคฺต-ประกอบ]

อสุสว (ป.) ๑. น้ำมูก, ธรรมชาติที่ไหลออกมา บ่อยๆ วิ. อา ปฺนปฺนํ สวติ สนทตีติ อสุสโว สิ่งขำณิกา (ธรรมชาติใด ไหลออกมาบ่อยๆ เหตุุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อสุสว คือน้ำมูก), [อา + สฺ ธาตุ อภิสเว ในการไหล + อ ปัจจัย, เพราะ ปัจจัยอื่นจากการิตปัจจัย พกฺทฺธิ์ อฺ เป็น เป็น โอ กจ.๔๘๕ รูป.๔๓๔ ว่า อญฺเญสุ จ, แปลง โอ เป็น อว กจ.๕๑๓ รูป.๔๓๕ ว่า โอ อว สเว] ๒. ผู้ว่า ง่าย, ผู้ฟังคำที่สอนด้วยเอื้อเพื่อ วิ. อาเทสิตฺ อาทเรเนว สุณนตีติ อาสโว อสุสโว สุวโจ (ผู้ใด

ยอมฟังคำที่สอน โดยเอื้อเพื่อนั้นแล เหตุุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า อาสว, อสุสว คือผู้ว่าง่าย), [อา + สฺ ธาตุ สวเน ในความฟัง + อ ปัจจัย, ซ้อน ส นีติ. ๑๘๐ ว่า ปุคฺคฺลวาจิโน อาสวสฺส สฺสฺส ทฺวิตฺตํ, แต่ใน สทฺทฺหนีติ สุตฺตมาลา ท่านอธิบาย ว่า ปุคฺคฺลภาเจยฺเย อาสวสทฺโท น ปวตฺตติ. รมฺมาภีเจยฺเย จ อสุสวสทฺโท น ปวตฺตตีติ. (อาสว ศัพท์ ไม่ได้สื่อความหมายถึง บุคคล. แต่สื่อ ความหมายถึงสภาวะธรรม) ๓. บุตร, ภรรยา, ผู้ เชื่อฟังคำของผู้เจริญที่สุด วิ. เชฏฺจวณฺโณ อาทเรณ สุณนตีติ สีสฺเลนาติ อสุสโว ปุตฺโต, อสุสวา ภริยา (ผู้โดยยอมฟังคำของผู้เจริญที่สุดด้วย เอื้อเพื่อ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสุสโว ได้แก่ บุตร, อสุสวา ได้แก่ ภรรยา), [อา + สฺ ธาตุ สวเน ใน ความฟัง + อ ปัจจัย] แต่ใน *อภิธานปทีปิกา-ฎีกา* (*อธิบายคาทาที่ ๑๗๑*) ว่า อสุสว เป็น ไวพจน์ของ ปฏิญญา

อสุสสนฺต (ติ.) หายใจอยู่, ตามมติวินัยว่า หายใจออก, ตามมติพระสูตรว่า หายใจเข้า วิ. อสุสสนฺตีติ อสุสสนฺโต (ผู้โดยยอมหายใจ เหตุุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสุสสนต), [อา + สฺ ธาตุ ปาณเน ในความเป็นอยู่ + อนต ปัจจัย, ซ้อน ส, รัสสะ อา เป็น อ]

อสุสสาท (ป.) ๑. ความยินดี, ความสำราญ, ความเพลิดเพลิน, ความชอบใจ วิ. อสุสสาทํ อสุสสาทอ (ความยินดี ชื่อว่า อสุสสาท), [อา + สสาท ธาตุ สาทเน ในความยินดี + อ ปัจจัย, ซ้อน ส, รัสสะ อา เป็น อ] ๒. ธรรมชาติอันหา พึงยินดี วิ. อสุสชาติตพฺโพ อสุสชาติยเตติ วา อสุสสาทอ, สุขํ, โสมนสฺสํ, อิกฺขจฺจารมมณฺภูตา ปญฺจุปาทานกฺขนธา จ (ธรรมชาติใดอันหาพึง ยินดี หรือยอมยินดี เหตุุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า

อสุสาท ได้แก่ สุข โสมนัส และอุปาทานชั้น ๕ อันเป็นอิฏฐารมณฺ์), [อา + สาท ธาตุ + อ ปัจจัย ในกัมมสาธนะ] ใน *สทฺทนีติ ธาตุมาลา (ฉบับแปล หน้า ๕๘๑)* กล่าวว่า สาท ธาตุ อสุสาทเน ในความยินดี **๓. ธรรมชาติเป็นเหตุ ยินดี** วิ. อสุสาเทติ เอตยาติ **อสุสาโท**, ตณฺหา วิ ปลลาสา จ (บุคคลย่อมยินดี ด้วยธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อสุสาท ได้แก่ ตณฺหา และวิปลาส), [อา + สาท ธาตุ สาทเน ใน ความยินดี + ณ ปัจจัย ในกรรมสาธนะ] **๔. ธรรมชาติอันเขาพึงยินดี** วิ. อสุสาทียติ อนุญยตีติ **อสุสาโท** (ธรรมชาติอันเขาพึงยินดี คือพึงเสวย เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อสุสาท), [อา + สาท ธาตุ + อ ปัจจัย]

อสุสาทน (นปฺ.) ความยินดี, ความสำราญ, ความเพลิดเพลิน, ความชอบใจ วิ. อา ภูโส อารมฺมณฺสสุ สาทณฺ์ **อสุสาทณฺ์** (ความยินดี อารมณฺ์อย่างแรงกล้า ชื่อว่า อสุสาทน), [อา + สาท ธาตุ สาทเน ในความยินดี + ญ ปัจจัย แปลงเป็น อน, ซ้อน ส, ในเพราะอำนาจสังโยค อยู่หลัง รัสสะ อา เป็น อ], ทุพฺพลตณฺหา **อสุสาทณฺ์**, สปปีติ กนิปปีติกา วา ตณฺหา **อสุสาทณฺ์** (ตณฺหามีกำลังเพลลา ชื่อว่า อสุสาทน, อีกนัยหนึ่ง ตณฺหาประกอบปีติบ้าง ไม่ประกอบ บ้าง ชื่อว่า อสุสาทน)

อสุสาทิต (ติ.) สิ่งอันเขาชอบใจแล้ว, อันเขา ยินดีแล้ว วิ. อสุสาทียิตถาติ **อสุสาทิตฺ** (สิ่งใดอัน เขายินดีแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสุสาทิต), [อา + สาท ธาตุ สาทเน ในความยินดี + ต ปัจจัย, ซ้อน ส, รัสสะ อา เป็น อ + อิ อากม]

อสุสาวิ (ปฺ.) สิว, โรคน้ำเหลืองเสีย วิ. อา ภูโส อสุจฺ สวติ ปคฺขรธาเปตีติ **อสุสาโว**, อริสภคฺนทร-

มฺรุมหาทีนํ วเสน อสุจิปคฺขรณฺ์ (โรคโดยอ้อมขับ ของเสียออกมาจัด คือทำให้ของไม่สะอาดไหล ออกมามาก เหตุนั้น โรคนี้ชื่อว่า อสุสาวิ ได้แก่ น้ำเหลืองไม่สะอาดไหลออกด้วยอำนาจจิตสีดวง ทวารบานทะโรค และเบาหวานเป็นต้น) *วินย. ๒/๕๔๒*, [อา + สฺ ธาตุ ปคฺขรณฺ์ ในความหลั่ง ออก + ณ ปัจจัย, แปลง อฺ เป็น อา, ซ้อน ส รัสสะ อา เป็น อ] นัยเดียวกันเช่น **อสุสาวิ**, ลง ณี ปัจจัย

อสุสาส (ปฺ.) ลมหายใจออก, ตามมติวินัยว่า หายใจออก, ตามมติพระสูตรว่า หายใจเข้า, **๑. ที่พึง, ที่ เป็นอยู่, เครื่องช่วยเป็นอยู่** วิ. อสฺสสนฺติ เอตถ เอเตนาติ วา **อสุสาโส**, อวสฺส โย (สัตว์ทั้งหลายมีชีวิตอยู่ในธรรมชาตินั้น หรือ ด้วยธรรมชาติ เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อสุสาส คือที่พึง), [อา + สส ธาตุ ปาณเน ในความ เป็นอยู่ + ณ ปัจจัย, ลบ ณ อนุพันธ์ และพทฺธิ อ เป็น อา] **๒. ลมหายใจ, เครื่องช่วยเป็นอยู่ ต่อเนื่อง** วิ. อา ปุณฺปุณฺ์ สสนฺติ เอเตนาติ **อสุสาโส**, [สัตว์ทั้งหลายมีชีวิตอยู่ต่อไป ด้วย ธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อสุสาส] (อา + สส ธาตุ ปาณเน ในความเป็นอยู่ + ณ ปัจจัย) **๓. ลมหายใจที่เป็นไปก่อน, ลม หายใจออก** วิ. สสฺติ ชีวติ อเนน วาเตน สตฺโตติ **สา โส**, อา ทิมฺ หิ ปว ตฺ โต **สา โส** อสุสาโส อานํ (อีกนัยหนึ่ง สัตว์ยอมเป็นอยู่ด้วย ลมหายใจนั้น เหตุนั้น ลมหายใจนั้นชื่อว่า สาส, ลมหายใจที่เป็นไปเบื้องต้น ชื่อว่า อสุสาส ได้แก่ ลมหายใจออก), [รัสสะ อา เป็น อ ด้วยสูตร กจ. ๔๐๓ รูป. ๓๕๔ ว่า กฺวจา ทิมฺ ชมฺ ตฺ ตฺรานํ] **อสุสาโสติ** พหิ นิกฺขมนวาโต, **ปสุสาโสติ** อนฺโต ปวิสฺนวาโตติ วินยฺญจกถายํ วุตตํ. *วินย. อ. ๑/*

๕๐๐ (ในอรรถกถาวินัย ท่านกล่าวไว้ว่า ลมที่ออกไปข้างนอก ชื่อว่า อัสนาสะ-ลมหายใจออก, ลมที่เข้าไปข้างใน ชื่อว่า ปัสสาสะ-ลมหายใจเข้า) สุตตตณตฎฐกถาสฺ ปน อุปฺปฎฺฐิปาฎฺฐิยา อาคตฺ, ตตถ ยสฺมา สพฺเพสมฺปิ คพฺกเสยฺยกานํ มาตุ-กฺขฉิโต นิภฺขมนกาเล ปจฺมํ อพฺภนฺตฺรวาโต พหิ นิภฺขมฺติ, ปจฺฉา พาหิรฺวาโต สุขุํ รชํ คเหตฺวา อพฺภนฺตฺรํ ปวิสนฺโต ตาลุํ อาหจฺจ นิพฺพายติ, ตสฺมา วินยฺภฺจกถายํ อสฺสาโสติ พหิ นิภฺขมน-วาโต, ปสฺสาโสติ อนฺโต ปวิสนฺวาโตติ วุตฺตํ, (ส่วนในอรรถกถาแห่งพระสูตรทั้งหลาย มาโดยกลับลำดับกัน บรรดาalmทั้งสองนั้น เพราะในเวลาที่สุดผู้ผู้นอนอยู่ในครรรค์แม้ทุกชนิดออกจากห้องแม่ ลมภายในครรรค์ย่อมออกไปข้างนอกก่อน ภายหลัง ลมข้างนอกพาเอาละอองที่ละเอียดเข้าไปข้างใน กระทบเพดานแล้วดับไป, ฉะนั้น ในอรรถกถาวินัย ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ลมที่ออกไปข้างนอก ชื่อว่า อัสนาสะ ลมหายใจออก, ลมที่เข้าไปข้างใน ชื่อว่า ปัสสาสะ ลมหายใจเข้า), เอเตสฺ ทฺวิสุ นเยสุ วินยฺนเยน อนฺโต อุกฺกจิตฺตสนฺ อสฺสาโส, พหิ อุกฺกจิตฺตสนฺ ปสฺสาโส, สุตตตณตณเยน ปน พหิ อุกฺกจิตฺตวาปี อนฺโต สสนฺโต อสฺสาโส, อนฺโต อุกฺกจิตฺตวาปี พหิ สสนฺโต ปสฺสาโส (ใน ๒ นัยนั้น นัยแห่งวินัยว่า ลมที่ตั้งขึ้นภายใน ชื่อว่า อสฺสาส, ลมที่ขึ้นขึ้นภายนอก ชื่อว่า ปสฺสาส, แต่นัยแห่งพระสูตรว่า ลมที่ชื่อว่า อสฺสาส เพราะแมตั้งขึ้นในภายนอกก็เข้าไปภายใน, ชื่อว่า ปสฺสาส เพราะแมตั้งในภายในแล้วไปข้างนอก), อยเมว จ นโย อสฺสาสาติมฺชฺมปริโยสานํ สติยา อนฺคจฺจโต อชฺฉตฺตํ วิภฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปี จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อธิชฺชิตา จ ผนฺทิตา จาติ,

ปสฺสาสาติมฺชฺมปริโยสานํ สติยา อนฺคจฺจโต พหิทฺธา วิภฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปี จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อธิชฺชิตา จ ผนฺทิตา จาติ อิมาย ปาฬิยา สมฺเตติติ เวทิตพฺพํ. (พึงทราบว่ นัยนี้ย่อมสมกับพระบาลี ขุ.ปฎฺ. ๓๑/๓๖๙/๒ ว่า เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งลมหายใจออก ภายและจิตย่อมมีความปรารถน หวันไหวและดิ้นรน, เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่าน ณ ภายนอก เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลมหายใจเข้า ภายและจิตย่อมมีความปรารถน หวันไหวและดิ้นรน) ๓. **ปิตฺติโสมนํสฺ**, เป็นเครื่องหายใจคล่องแห่งบุคคลผู้หวาดหวั่น วิ. อสฺสสฺติ อนฺุสงฺกิตฺตปริสฺงฺกิตฺโต โทติ เอเตนาคิ อสฺสาโส, ปิตฺติโสมนํสฺ (บุคคลผู้หวาดหวั่น ย่อมหายใจคล่องด้วยลมหายใจนั้น เหตุนั้น ลมหายใจนั้นชื่อว่า อสฺสาส ได้แก่ปิตฺติโสมนํสฺ), [อา + สส ธาตุ ปาณเน ในความเป็นอยู่ + ณ ปัจจัย] นัยเดียวกันเช่น อสฺสสนํ อสฺสาสนํ, ลง ยุ ปัจจัย ในภาวสาธนะ

อสฺสาสกา (อิตฺ.) ๑. การปรารถนา, ความจํานง วิ. อาสิสนา ปตฺถนา อสฺสาสกา (ความจํานง ความปรารถนา ชื่อว่า อสฺสาสกา), [อา + สาส ธาตุ อนฺุสิญฺจฺยํ ในความสั่งสอน + ณฺวฺ ปัจจัย ในภาวสาธนะ เช่น आयुषฺทฺมโก ธนฺวषฺทฺมโก + อา ปัจจัยในอิตฺถิลิณฺค] ๒. ทำให้สบายใจ, สิ่งที่ทำให้เบาใจ, ผู้ทำให้หายใจคล่อง วิ. อสฺสาเสตีติ อสฺสาสโก (ผู้โดยยอมย้งเขาให้สบาย เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสฺสาสโก), [อา + สส ธาตุ ปาณเน ในความเป็นอยู่ + ณฺวฺ ปัจจัย + ณฺวฺ ปัจจัย แปลงเป็น อก เช่น อสฺสาสโก สมฺโณ โคตฺโม (พระสมณโคตม ผู้ทำให้สบายใจ)

อสุสาเสตวา (กิ.กิต.) **๑. ปลอบโยนแล้ว**

วิ. อสุสาเสสีติ **อสุสาเสตวา**, อสุสาสิตวา วา (ผู้ใดปลอบแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสุสาเสตวา หรือได้รูปเป็น อสุสาสิตวา ก็ได้), [อา + สส ธาตุ ปาณเน ในความเป็นอยู่ + เณ ปัจจัยในหมวด จุรธาตุ + ตวา ปัจจัย, หรือลง อิ อากม] **๒. ทำให้สบายใจ, ยังเขาให้หายใจคล่อง** วิ. อถวา เณ การิเต ยถา อนสุสาสิตวา อุปฺปนฺนสฺสเวโค (อีกนัยหนึ่ง ลง เณ ปัจจัย ซึ่งเป็นการิตปัจจัย เป็นเหตุกัตตฺวาจก เป็น อสุสาเสตวา, อสุสาสิตวา เช่นชื่อว่า อนสุสาสิตวา อุปฺปนฺนสฺสเวโค (ผู้มีความสลดเกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้หายใจคล่องแล้ว), นัยเดียวกันเช่น **อสุสาสิยมาโน** (ผู้อันเขาให้หายใจคล่อง) ลง ฌิย และ มาน ปัจจัย ในเหตุกัมมวาจก

อสุสุ (นป.) **๑. น้ำตา** วิ. เนตตฺมมหา อสิยติ ชิปิยตีติ

อสุสุ พบไป (สิ่งใด อันธรรมชาติซัดลงจากตา เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสุสุ ได้แก่ น้ำตา), [อส ธาตุ โอโรปตเน ในความตกลงเบื้องต่ำ + สุ ปัจจัย, *โมค.๗/๒๑๙ ว่า สสมสทฺสาสาสุ*]

๒. ชีวิต, ปราณ, เหตุเป็นอยู่, เหตุเกิด วิ. อสตี

ภวติ เยนาติ **อสุสุ** (สัตว์เกิดมีด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสุสุ), [อส ธาตุ ภูวिय ในความมีความเป็น + อุ ปัจจัย, ซ้อน ส] **๓. น้ำตา, สิ่งที่เกิด** **เหือดแห้งไป** วิ. อสุณฺาตีติ **อสุสุ** (สิ่งใดยอมเหือดแห้งไป เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่า อสุสุ), [อส ธาตุ เขปเน ในความสิ้นไป + สุ ปัจจัย] ศัพท์นี้เป็นนปฺงสกลิงค์

อสิ (นป.) **๑. ดาบ, ขรรค์, อาวุธทำให้อายุสั้นไป**

วิ. อสตี आयुํ เขเปตีติ **อสิ** ชคฺโค. อสเต ชิปเต อนเณนาติ วา **อสิ** (อาวุธโดยยอมยังอายุให้สั้นไป เหตุนั้น อาวุธนั้นชื่อว่า ชคฺค คือดาบ, อีกนัย

หนึ่ง อายุสั้นไปด้วยอาวุธนั้น เหตุนั้น อาวุธนั้น ชื่อว่า อสิ), [อส ธาตุ เขปเน ในความสิ้นไป + อิ ปัจจัย]

๒. กระบี่, อาวุธตัดศีรษะเป็นต้น วิ. อาโกธวเสน เวริชานนํ มหาปราชชนานญจ สีสาทิกํ สยติ สมฺจฉินทตีติ **อสิ** เนตตีโส (อาวุธใด ตัดศีรษะเป็นต้น ของผู้มีเวร และชนผู้มีความผิดใหญ่หลวง ด้วยอำนาจความโกรธมาก เหตุนั้น อาวุธนั้นชื่อว่า อสิ คือกระบี่), [อา + สิ ธาตุ ฉินทเน ในความตัด + อิ ปัจจัย, รัสสะ อา เป็น

๓. พระขรรค์, กระบี่, ดาบ, อาวุธที่ทำให้**สัตว์พินาศ** วิ. อสตี สตเต วินาเสตีติ **อสิ**

มณฑลคฺคํ (อาวุธใดทำลายสัตว์ คือยังสัตว์ให้พินาศ เหตุนั้น อาวุธนั้นชื่อว่า อสิ ได้แก่พระขรรค์), [อส ธาตุ วินาสน ในความพินาศ + อิ ปัจจัย] **๔. พระขรรค์, ดาบ, มีดซัด** วิ. อสสเต [อสิยเต] ชิปิยเตติ **อสิ** ชคฺโค (อาวุธใดอันเขาซัดไป เหตุนั้น อาวุธนั้นชื่อว่า อสิ คือดาบ), [อส ธาตุ เขปเน ในความซัดไป + อิ ปัจจัย], อสิ ศัพท์ เป็นอิการันต์ในปฺงลึงค์

อสิโกฏฐ (นป.) **ช่างหนัง, ผู้ตัดหนังด้วยดาบ**

วิ. อสิณา จมมํ กุฏฐติ ฉินทตีติ **อสิโกฏฐ**, จมมกาโร (ผู้โดยยอมตัดหนังด้วยดาบ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสิโกฏฐ) เช่น *ปาจิตฺยาทีโยชนาปาหิ* ว่า ปุราณาสีโกฏฐโ (ช่างหนัง คนเก่า), [อสิ + กุฏฐ ธาตุ ฉินทเน ในความตัด + ฐ ปัจจัย]

อสิต (นป.) **๑. เคียว, วัตถุเป็นเหตุพินาศไป**

วิ. อสเต เยนาติ **อสิต** ทาทตฺ (หญ้าเป็นต้นพินาศไป เพราะสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสิต คือเคียว), เช่น อสิเตนาติ ทาทเตน (บทว่า อสิเตน คือเคียว), [อส ธาตุ วินาเส ในความพินาศ + ต ปัจจัย + อิ อากม] **๒. เคียว, วัตถุเป็นเครื่องเกี่ยว** วิ. อสตี ลุณาติ เอเตนาติ **อสิต** (บุคคลยอม

เกี่ยว ย่อมตัด ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสิต) **๓. อันเขาเคี้ยวกินแล้ว** (ติ.) วิ. อสียเตติ **อสิโต** ภกชิต (สิ่งใดอันเขาเคี้ยวกินแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสิต คืออันเขากินแล้ว), [อส ชาติ โภขเน ในความกิน + ต ปัจจัย, อิ อากม] **๔. ไม่สะอาด, ไม่ขาว, ดำ** วิ น สิต **อสิโต** กณโ (ขาวหามีได้ ชื่อว่า อสิต คือดำ) **๕. พระชีนาสพ ไม่ถูกกิเลสอาศัย** วิ. น สิตาติ วา **อสิตา**, อนิสสิตา (อีกนัยหนึ่ง พระชีนาสพทั้งหลาย ไม่ใช่ผู้อัน กิเลสอาศัย ชื่อว่า อสิตา คือ ผู้ไม่ถูกอาศัย), [น + สิ ชาติ สเย ในความนอน + ต ปัจจัย] **๖. ของกิน, อันเขากินแล้ว** วิ. อสียิตถาติ **อสิตัม** (สิ่งใด อันเขากินแล้ว เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสิต), [อส ชาติ โภขเน ในความกิน + กต ปัจจัย + อิ อากม] **๗. ของกิน, วัตถุอันบุคคลพึงกิน** วิ. อสิตพพนติ **อสิตัม** (วัตถุใด อันบุคคลพึงกิน เหตุนั้น วัตถุนั้นชื่อว่า อสิต), [อส ชาติ ภกขเน ในความกิน + ต ปัจจัยใช้ใน ๓ กาล เพราะไม่มี กำหนดตายตัวในกาลต่างๆ เช่นคำว่า **ทุทุธัม** (นมสด) **๘. การกิน** วิ. อสียเต **อสิตัม**, โอทนาทิ (อันเขากินชื่อว่า อสิต คือกินข้าวเป็นต้น) เช่น **ที.สี.๙/๑๒๓/๑๑** อสิเต ปิเต ขายิเต (ในการฉัน การดื่ม การลื้ม), [อส ชาติ ภกขเน ในความกิน + ต ปัจจัย ภาวสาธนะ + อิ อากม]

อสิเลส (อิต.) **ดาวฤกษ์ชื่ออสิเสลา, ดาวเรือ, ดาวงู** วิ. ฤชคสทิสตตา น สิลิสยเต นาลิงคยเตติ **อสิเลส** (กลุ่มดาวใดไม่กอดกัน คือไม่รวมกลุ่มกัน เพราะเป็นเหมือนงูเลื้อย เหตุนั้น กลุ่มดาวนั้นชื่อว่า อสิเลส), [น + สิลิส ชาติ สิลเสน ใน ความกอดรัด + อ ปัจจัย, แปลง อิ เป็น เอ, แปลง น เป็น อ]

อสิวิส, อาสีวิส (ปุ.) **๑. งูพิษ, อสรพิษ, งูมีพิษเหมือนดาบ** วิ. อสิสทิส วิส ยสส โส อสิวิโส **อาสีวิโส** (พิษเช่นกันดาบ ของงูใดมีอยู่ งูนั้น ชื่อว่า อสิวิส) **๒. งูมีพิษกล้าเหมือนดาบ** วิ. อสิ วิย ติชิณัม ปรสส จมมจเฉทสมตถัม วิส เอตสสาติ **อสิวิโส** (พิษของงูนั้น แรงกล้า สามารถตัดหนังสัตว์อื่นได้ เหมือนดาบ เหตุนั้น งูนั้นชื่อว่า อสิวิส)

อสุ (ปุ.) **ปราณ, ชีวิต, ลมหายใจ** วิ. อสนติ ปวตตุนติ เอเตนาติ **อสุ** ปาโณ (สัตว์ทั้งหลาย ย่อมเป็นไป ด้วยลมหายใจนั้น เหตุนั้น ลมหายใจนั้นชื่อว่า อสุ คือ ลมปราณ), [อส ชาติ ปวตตเน ในความเป็นไป + อ ปัจจัย] วิ. อสติ ภาติ เยนาคิ **อสุ, อาสุ** วา (สัตว์ย่อมเป็นอยู่ด้วย สิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อสุ, อาสุ), [อส ชาติ ภาวิ ในความมีความเป็น + อ หรือ ญ ปัจจัย, อสุ ศัพท์เป็น อ การันตเ็นปุงลิงค์]

อสุจิ (ปุ.ติ.) **๑. น้ำอสุจิ, น้ำกาม, น้ำสุกกะ, ไม่สะอาด, ตรงข้ามกับสิ่งที่ไม่สะอาด** (ปุ.) วิ. สุจิสุส ปฏิปกโข **อสุจิ** สุก (น้ำกามที่ตรงข้าม กับสิ่งที่สะอาด ชื่อว่า อสุจิ คือน้ำสุกกะ), เอตถ อกาโร วิรุทเท (อ อักษรในคำว่า อสุจิ ใช้ในอรรถ ผิดแปลกกัน) **๒. ผู้ไม่สะอาด, สิ่งที่ไม่สะอาด, อลัชชี** (ติ.) วิ. นตถิ สุจิ สีลเมตสสาติ **อสุจิ**, อลชชี (ความสะอาดของผู้นั้นไม่มี เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า อสุจิ คือผู้ไม่มีความสะอาด), [แปลง น เป็น อ], **นนิปาดปุพพปท พหุพพีทิสมาส**

อสุร (ปุ.) **๑. อสุร, ผู้ฟ่งไป** วิ. อสติ ชิปตีติ **อสุโร** (ผู้โดยยอมฟ่งไป เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสุร), [อส ชาติ เขปเน ในความขัดไป + อรุ ปัจจัย ด้วย สุตร กจ.๖๗๐ รูป.๖๘๐ ว่า **วิทาที่หุโยโร**] **๒. อสุร, ผู้อันเทวดาขัดไป** วิ. อสียิตถาติ **อสุโร**,

(ผู้ใดอันเทวดาขว้างไป เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสุร), [อส ธาตุ เขปเน ในความขัดไป + อรุ ปัจจัย ด้วยสูตร โมค.๗/๑๔๗ ว่า มนุทงกสสาสมถจตา อรุ] ๓. ผู้ไม่รุ่งโรจน์เหมือนเทวดา วิ. เทโว วียน สุรติ น อีสติ น วิโรจติ จาติ อสุโร (ผู้ไม่กล้า ไม่รุ่งเรือง และไม่รุ่งโรจน์เหมือนเทวดา เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อสุร), [น + สุร ธาตุ วิโรจเน ในความ รุ่งโรจน์ + อ ปัจจัย] ๔. อสุร, เปรต, ผู้ไม่เล่น สนุกสนาน วิ. น สุรนติ อีสสรียกีพาทีหิ น ทิพพนตติ อสุรา เปตาสุรา (บุพเทพเหล่าใด ไม่ เล่น คือยอมไม่เล่น ด้วยการเล่นด้วยความเป็น แห่งเทพผู้ยิ่งใหญ่ เป็นต้น เหตุนั้น บุพเทพ เหล่านั้นชื่อว่า อสุรา ได้แก่พวกอสุรูปคือเปรต), นสทโท ปสชชปฏิเสธวาจโก (น ศัพท์เป็น *ปัสชชปฏิเสธ* คือปฏิเสธที่กล่าวโดยตรงอย่าง สั้นเชิง), [สุร ธาตุ กีฬาย ในความเล่น + อ ปัจจัย] ๕. อสุรไม่ใช่เทพ, เหมือนเทพ, คล้าย เทพแต่ไม่ใช่เทพ วิ. อิตเร ปน น สุรา สุรป- ปฏิปกขาติ อสุรา, เทवासุรา (แต่บุพเทพพวกอื่น อีก ไม่ใช่เทวดา เป็นปฏิเสธต่อพวกเทพ เหตุนั้น บุพเทพเหล่านั้นชื่อว่า อสุร ได้แก่ พวก อสุรคือเทพ), นสทโท ปริยุปาสปฏิเสธวาจโก (น ศัพท์เป็น *ปริยุปาสปฏิเสธ* คือมุ่งแสดงอรรถอื่น ที่เสมอกันกับสิ่งที่กล่าวปฏิเสธ เช่น อพราหม โณ) ๖. ผู้มีลมปราณ วิ. อสุ อสุส อตถิติ อสุโร (ลมปราณของบุพเทพนั้น มีอยู่ เหตุนั้น บุพเทพ นั้นชื่อว่า อสุร), [ร ปัจจัย ในตทสสัตถิตทิต] ๗. ผู้ไม่เล่นเหมือนพวกเทวดา วิ. เทวา วียน น สุรติ น กีพตติ อสุโร (บุพเทพใดไม่เล่น ไม่สนุก เหมือนพวกเทวดา เหตุนั้น บุพเทพนั้นชื่อว่า อสุร), อฏฐกถาย น สุรํ ปิวิมหา, น สุรํ ปิวิมหาติ อาหंसุ, ตโต ปฏฐาย อสุรา นาม ซาตาติ วุตตํ.

(ในอรรถกถาสคาถวรรคว่า เทวบุตรเหล่านั้น กล่าวหาว่า พวกเราไม่ดื่มสุราละพ้อ ไม่ดื่มสุราแล้ว พ้อ, จำเดิมแต่นั้น จึงได้ชื่อว่า อสุร), ๘. ผู้กล่าว ว่า อสุระ, ทานพ วิ. สุรานํ ปฏิปกขภาวโต อสุรา สุรริปุ (ชื่อว่า อสุร เพราะเป็นศัตรูเทวดา คือข้าศึกของเทวดา) วิ. อสุรนติ วทีสูติ อสุรา ทานวา (เทพทั้งหลายยอมกล่าวว่า อสุร เหตุนั้น เทพเหล่านั้นชื่อว่า อสุร คือเหล่ากของนางทา นุมะ) ท้าย อสุร ศัพท์ ตามนัยนี้ ลงปัจจัย ในตทิต, *ส่วนนัยอรรถกถาสุตตนิบาต* ว่า ตโต เต สตี ปฏิลภิตวา ตาวตีสวานํ อปสสนตา โอโห เร นฏฐา มยํ ปานมทโทเสน, น ทานิ มยํ สุรํ ปิ วิมห, น สุรํ ปิวิมห, น ทานิมหา สุรา, อสุรา ทานิ ซาตมหาติ ตโต ปภุติ อสุราติ อุปน- สมณญา ซาตาติ วุตตํ โหติ (แต่นั้นบุพเทพ เหล่านั้น ครั้นได้สติ ไม่เห็นดาวดึงส์พิภพ จึงกล่าวกันว่า โอ ! ร้ายจริง พวกเราพากันฉิบ หาย เพราะโทษที่ดื่มสุราจนเมามาย, บัดนี้ พวกเราจะไม่ดื่มสุราอีกแล้ว พวกเราจะดื่มที่ ไม่ใช่สุรา, บัดนี้พวกเรามีได้เป็นเทวดาแล้ว พวกเราเป็นอสุรแล้ว ตั้งแต่นั้น ก็มีชื่อเกิดขึ้นว่า อสุรา), อิมานิ ตทภิธานานิ -

อสุโร ปุพพเทโว จ ทานโว เทวตาริ ตู,
นามานิ อสุรานนติ อิมานิ นิททิเส วิฑู.
ปาโก อิติ ตู ยํ นามํ เอกสสุ อสุรสสุ ตู,
ปณณตติปิ เอกจเจ ครโว ปน อพรวุ.

(ต่อไปนี้เป็นชื่อของอสุรนั้น คือ บัณฑิตพิง แสดงชื่อของอสุรเหล่านี้ คือ อสุร, ปุพพเทว, ทานว, เทวตาริ, ครุบางท่านกล่าวว่า ชื่อว่า ปากะ เป็นชื่อของอสุรตนหนึ่ง) *สัททนีติ ธาตุมาลา* (ฉบับแปล หน้า ๔๑๘)

อเสข (ป.) ๑. พระอเสขะทั้งหลาย, ผู้มีปกติไม่
ต้องศึกษา วิ. อสิกขชนสีลา อเสขา (พระ
อริยบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษาเป็นปกติ ชื่อว่า อเสข),
[น + สิกข ธาตุ วิชโยปาทานมฺหิ ในการศึกษา +
ณ ปัจจัย, วิสโยโค คือลบ กุ สังโยคเสย, ลบ ณ
ปัจจัย และพถธิ อี เป็น เอ] เตน วุตตํ นิตฺธาตุ
มาลา ยํ อการโลเป เสโช อเสโชติ รูปานิ ภวานติ
(ฉะนั้น ในสัททนีติ ธาตุมาลา ฉบับแปลหน้า ๖๖
จึงว่า เมื่อลบ อ อักษร จะมีรูปว่า เสโช, อเสก
โย) ปาฐะที่อ้างว่า อการโลเป นั้น ที่จริงในสัท
นีติ ธาตุมาลา ที่อ้างนั้น ว่า กการโลเป เมื่อลบ
ก อักษร เสกข จึงเป็น เสข, อเสกข จึงเป็น
อเสข ๒. พระอเสขะ, ผู้ไม่ต้องศึกษาอีกเพราะ
ศึกษาจบแล้ว วิ. ปริณฺญิตฺตสิกขตฺตา ปุน น สิกข
ตฺติ อเสกโข อเสโ (ผู้โดยย่อไม่ต้องศึกษาอีก
เพราะศึกษาจบแล้ว เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อเสกข,
อเสข) ๓. ผู้ไม่ต้องศึกษา วิ. ตโต อุตฺตริกรณิ
ยาภาวโต นตฺถิ สิกฺขา เอตฺตสฺสาติ อเสกโข อเส
โย (สิกขา ของพระอริยบุคคลนั้น ไม่มี เพราะไม่
มีกิจที่จะต้องทำยิ่งไป กว่านั้น เหตุนั้น พระอริย
บุคคลนั้น จึงชื่อว่า อเสกข) ๔. รูปที่เห็นไม่ได้
วิ. อิกฺขณํ ทสฺสนํ อิกฺขา (การมองเห็น ชื่อว่า
อิกฺขา), [อิกฺข ธาตุ ทสฺสเน ในความเห็น + อ
ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิติลึงค์] วิ. สห อิกฺขาย
ยํ วตตตฺติติ เสกฺโข จกฺขุวิญญาณน ทฺฐจฺพ
ภาวโต สนฺทสฺสนํ (สิ่งใดเป็นไปกับการเห็น
เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า เสกข, ได้แก่รูปที่ชื่อว่า
สนฺทสฺสน เพราะความเป็นสิ่งที่ต้องเห็นได้ ด้วย
จักขุวิญญาณ) วิ. นตฺถิ เสกฺโข เอตฺตสฺสาติ อเสกฺโข
อนฺทสฺสนํ รูปิ (สิ่งที่เป็นไปกับการเห็นของ
รูปนั้น ไม่มี เหตุนั้น รูปนั้นชื่อว่า อเสกข ได้แก่
รูปที่ชื่อว่า อนฺทสฺสน) เช่น ในคัมภีร์สังขย

ข้อ ๒๓ ฉบับแปล หน้า ๓๘ เสกขสปปฏฺฐิมา
เสกขปฏฺฐิมา ทวยวชฺชิตํ (รูปที่ทั้งเห็นทั้งกระทบได้
รูปที่เห็นไม่ได้กระทบได้ และรูปที่เว้นจากรูปทั้ง
๒ อย่าง)

อเสจน (นป.) ๑. มีเสน่ห์, ไม่เบื่อ, น่าสนใจ,
ชื่นใจ, ชื่นตา, ยั่วชวน วิ. น สฺยจนฺติ อาคนตฺก
ภูตานิ อถฺยรฺसानิ เอตฺถาติ อเสจนํ (รสอื่นอัน
เป็นสิ่งจรมมา ไม่รตราดไป ในสิ่งนั้น เหตุนั้น
สิ่งนั้นชื่อว่า อเสจน), [น + สฺย ธาตุ สฺยจนเน ใน
ความรตราด + ยุ ปัจจัย] ๒. ดึงดูดใจ วิ. น
สฺยจนฺติ นกฺขรณฺติ นยมนฺนานิ อสมฺมาติ อเสจนํ
อพฺยาเสกํ (ดวงตาและใจไม่ละไปจากสิ่งนั้น
เหตุนี้ สิ่งนั้นชื่อว่า อเสจน คือมีเสน่ห์), [น +
สฺย ธาตุ ปคฺขรณเน ในการไหลออก + ยุ ปัจจัย
แปลงเป็น อน, แปลง น เป็น อ] จิตฺตสฺส อกฺขิโน
จ ปิตฺติชนกํ วตฺถุ อพฺยาเสกํ อเสจนญจ นาม.
อเสจนกํ วา, อนาสิตตํ อเสจิตฺตพฺพกนฺติ อตฺถโ
(สิ่งที่ก่อให้เกิดปิติแก่ดวงใจและดวงตา ชื่อว่า
อพฺยาเสกํ อเสจน หรือ อเสจนกํ, หมายความว่า
ไม่เลอะเปื้อนไป, ไม่เบื่อ), คำว่า อเสจนกํ ลง ก
สกัถ์

อเสส (ติ.) ไม่เหลือ, ทั้งหมด วิ. น เสสํ
อวสฺสิจฺจํ อเสสํ, สกฺลํ (ไม่ใช่สิ่งที่ยังเหลือ ชื่อว่า
อเสส คือทั้งหมด), [แปลง น เป็น อ], นนฺปิชาติ
ปฺพพฺพทกมฺมธารยสฺมาส

อโสภ (ป.) ต้นอโศก, ต้นไทร วิ. นตฺถิ โสโก
อนนฺนาติ อโสโก, วณฺชฺโล (ความโศก ไม่มี เพราะ
ต้นไม้นั้น เหตุนี้ ต้นไม้นั้นชื่อว่า อโสภ คือ
ต้นไทร), อโสภํ วา, นิสฺโสภํ อพฺพพฺพโสภสฺสลนฺติ
อตฺถโ (อีกนัยหนึ่งว่า อโสภํ หมายถึง ไม่มีควม
โศก คือฉลาดในการกำจัดความโศก), [แปลง น
เป็น อ]

อห (ปฺ.นปฺ.) วัน, ไม่ละการกลับมา ๑. วิ. ปจฉา-
คมน์ น ชหตีติ **อห** ทิวโส (สิ่งใด ไม่เว้นการ
กลับมา เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อห คือวัน) เช่น
อหานีติ จ ทิวสานีติ อตโถ (บพว่า อหานี
หมายถึง หลายวัน), [น + ชห ธาตุ จาเค ใน
ความสละ + อ ปัจจัย, ลบ ช] ๒. วิ. ปจฉาคมนน์
น ชหตีติ **อห** (สิ่งใด ไม่ละการกลับมา เหตุนั้น
สิ่งนั้น ชื่อว่า อห), [น + หา ธาตุ จาเค ในความ
สละ + อ ปัจจัย, แปลง น เป็น อ] อห ศัพท์
เป็นปุงลึงค์และนปุงสกลึงค์, ในวิสัยที่จะสมาส
ได้ แปลง อ เป็น อุ เช่นคำว่า ตทหุชชานานิ (ต +
อห + ชชานานิ, เกิดในวันนั้น), ส่วนในคัมภีร์
นिरुคตทีปนี อธิบายสูตร ๑๑๕ ว่า มหาวุตตินา
อหมหา สมิโน นิ จ อุ จ โหติ, ตทหนิ, ตทหุติ
วุตติ (แปลง สมิ ที่อยู่หลัง อห ศัพท์ เป็น นิ และ
อุ เช่น ตทหนิ, ตทหุ ด้วยมหาสูตร)

อहत (ติ.) ๑. ไม่ถูกทำลาย, ใหม่, ฝ่าใหม่ยังไม่
ถูกทาบด้วยหินเป็นต้น วิ. น หลณติ ย
ปาสาณาทิหิตี **อहत** นวตถ์ (ผ้าใด ไม่ถูกทาบด้วย
หินเป็นต้น เหตุนั้น ฝ้านั้นชื่อว่า อहत คือผ้า
ใหม่), [น + หน ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน
+ ต ปัจจัย, ลบ น ที่สุดธาตุ ด้วยสูตร กจ.๕๘๖
รูป.๖๐๐ ว่า คมชนนรรมาทีนมนโต] ๒. ใหม่,
ไม่ผ่านการใช้ วิ. ปริโณค น หนิตถ น คจฉิตถาติ
อहत (ผ้าใดยังไม่ผ่านการใช้สอย เหตุนั้น ฝ้านั้น
ชื่อว่า อहत) วิ. ปริโณเคน น หนิตพพ น
หีสิตพพนติ वा **อहत** (อีกนัยหนึ่ง ผ้าไม่เก่าไป
เพราะการใช้ เหตุนั้น ฝ้านั้นชื่อว่า อहत), [น +
हन ธาตุ คติย ในความไป, หีสาย वा หรือว่าใน
ความเบียดเบียน + ต ปัจจัย, ลบ น] ปาฐะว่า
อนहत ก็มี

อหหมิกกา (อิตฺ.) ๑. ความหยิ่ง, ความ
จองหอง, ความอหังการ, การถือตัวว่า เราแน่
จริง วิ. อห อคโค ภวามิ อห อคโค ภวามิติ
อณณมณณ อติกกมม โยธานํ สมคเค ธวานํ (การ
เล่นไปในหมู่ทหารตะลุมบอนกันและกัน ด้วย
หึกเหิมว่า เราแน่จริง เราแน่จริง), ตตร ตุ อห
ปุพพิกา, อหสพโท วิกตติปฐิรูปโก นิปาโต (ก็ใน
บทนั้น อห เป็นบทหน้า, อห ศัพท์เป็นนิบาต มี
รูปคล้ายลงวิภัตติ), [แปลงนิคหิตเป็น ม, ลง ก
ปัจจัย สกัตถ์, มีการเรียงซ้ำกัน เพราะมุ่งให้เป็น
วิจฉา คือคำซ้ำ + อิ อาคม] ๒. ถือตัว, สำคัญ
ว่าเราจักไปก่อน วิ. อห ปุพพ คมิสสามิ, อห
ปุพพ คมิสสามิติ वा อห อฏฐหิสสามิ, อห
อฏฐหิสสามิติ वा **อหหมิกกา** (อีกนัยหนึ่ง
ความสำคัญว่า เราจักไปก่อน เราจักไปก่อน ว่า
เราจักบำรุงก่อน เราจักบำรุงก่อน ดังนี้ ชื่อว่า
อหหมิกกา), อีก ปัจจัย ด้วยสูตร นีติ. ๑๒๗๘.
ว่า อห ปุพพนติ ฎริยาโย อิโก, บทนี้เป็นอิตถิลิงค์
นัยเดียวกันเช่น **อโหปุริสิกา** ลง ฦก ปัจจัยหลัง
ปุริส ศัพท์ ที่มี อโห ศัพท์อยู่หน้า ในอรรถว่า
อหังการ (เราแน่จริงๆ)

อหห (นปฺ.อพฺ.) อหหะ, จำนวนนับเท่ากับสิบ
ล้านนिरัพพุทะ (นปฺ.) ๑. วิ. นिरัพพุทสตสหสฐานํ
สต อหห, เอกา เลขา สดตติพินทุสหิตา **อหห**
(ร้อยแห่งแสนนिरัพพุทะ ชื่อว่า อหห) ๒. **อหหะ,**
สังขยาที่เป็นไป วิ. อหตีติ **อหห** (สังขยาโดยย่อ
เป็นไป เหตุนั้น สังขยานั้นชื่อว่า อหห), [อห ธาตุ
คติมทิ ในความไป + ห ปัจจัย, ลบนิคหิต]
๓. **ลำบาก, น่าสงสัย** (อพฺ.) วิ. อีกประการหนึ่ง
อหห ศัพท์เป็นนิบาต เขเท วิมหเย จ ในอรรถว่า
ลำบาก และน่าสงสัย

อหังการ (ป.) การถือตัว, การทะนงตัว, การจองทอง, การสำคัญตน ๑. วิ. อหิมิตี อดตานัง กโรติ เอเตนาติ **อหังกาโร** คพฺโพ (บุคคลย่อมทำตนว่า เรา ด้วยอาการนั้น เหตุนั้น อาการนั้น ชื่อว่า อหังการ คือความจองทอง), [อหฺ + กรธาตุ, ฌ ปัจจัย, ทีฆะ อ เป็น อา] ปาฐะว่า อหังกาโร มมังกาโร มมีกาโร ก็มี, ลง อี อาคม, ๒. **การสำคัญตน** วิ. เอโสหสมสมิตีอาทินา **อหังการณํ อหังกาโร** (การทำความสำคัญว่าเป็นเรา โดยนัยเป็นต้นว่า นั้นเป็นเรา ชื่อว่า อหังการ) เอตํ มมาตี มมังการณํ **มมังกาโร** (การทำความสำคัญว่าเป็นของเรา โดยนัยว่า นั้นเป็นของเรา ดังนี้ ชื่อว่า มมังการ)

อหาปย (ติ.) **จักไม่ทำให้เสื่อม, จักไม่ยังให้เสื่อม** วิ. น หาเปสสตีติ **อหาปยํ** (ผู้ใดไม่ยังวงศ์เป็นต้นให้เสื่อม เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า อหาปย), [น + หา ธาตุ จาเค ในความสละ + อนต ปัจจัยใช้ในอรรถแห่งอนาคต *ชาตุวตฺถสฺม พนชตฺตา* เพราะเกี่ยวข้องกับความหมายของธาตุ กาลของปัจจัยจึงไม่บ่งบอกตามทีควรเป็น + ณาปย ปัจจัย]

อหาริย (ติ.ป.) **ภูเขา, ไม่ควรนำมา, ไม่อาจเพื่ออันนำมา, ไม่สามารถนำมาได้, ไม่เคลื่อนที่, เคลื่อนที่ไม่ได้** วิ. เทสนตรํ เนตุมสกุญเณยตาย **อหาริโย** (ภูเขาคือว่า อหาริย เพราะไม่สามารถนำมาที่อื่น) วิ. น หริตุํ สกุญเณยโยติ **อหาริโย**, ปพฺพโต (ภูเขาคือว่า อหาริย เพราะอรรถว่าไม่สามารถนำมาได้), [น + หร ธาตุ หรณ ในความนำมา + ฌย ปัจจัย + อี อาคม, แปลง น เป็น อ, ทีฆะ อ เป็น อา]

อหิ (ป.) ๑. **สัตว์ที่เป็นไปสู่อุบัติภัย** วิ. อนตถานิ หิโนติ ปวตตตีติ **อหิ** (สัตว์โดยย่อ

เป็นไปสู่อุบัติภัย เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อหิ), [น + หิ ธาตุ คติมิหิ ในความไป + อี ปัจจัย] ๒. **สัตว์ที่เลื้อยไป** วิ. อหิตี คจฺจตีติ **อหิ** (สัตว์โดยย่อเลื้อยไป เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อหิ), [อหฺ ธาตุ คมเน ในความไป, ธาตุนี้มีปรากฏใน *ชาตุวตฺถสฺม คหะ คาถา* ที่ ๑๗ ว่า อหิ คติย อหิ ธาตุ ในความไป, ลง อี ปัจจัย ด้วยสูตร *โมค.๗/๘ ว่า ทธยาทโย*, ลบนิคหิต] ๓. **สัตว์ที่ไม่มีเท้าแต่เลื้อยไปได้** วิ. นิปฺปาโท สมานปิ อหิตี คจฺจตีติ คนฺตุํ สกุโกตีติ **อหิ** (สัตว์ใดแม้ไม่มีเท้า ก็สามารถเลื้อยไปได้ เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อหิ), [อหฺ ธาตุ คมเน ในความไป + อี ปัจจัย] อหิ ศัพท์ เป็น อธิการันต์ในปฺงลิงค์

อหิจฺจตฺต (น.ป.) **เห็ด, ดอกเห็ด** วิ. อหิํ สปฺปิ ฉาเพตีติ **อหิจฺจตฺตํ**, **อหิจฺจตฺตํ** ภา (สิ่งใด ปิดบังงูไว้ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อหิจฺจตฺต หรือ อหิจฺจตฺต) เช่น วินย.อ.๒/๓๒๒ ว่า อหิจฺจตฺตํ คนฺหนโต (ถือดอกเห็ด), [อหิ + ฉท ธาตุ สวรรณ ในความป้องกัน + ต ปัจจัย แปลง ท เป็น ต + ก สกฺตล]

อहित (ป.) **ศัตรู, ข้าศึก, ผู้ไม่ไปสู่ความเจริญ** วิ. หิโนติ วุฑฺธิ คจฺจตีติ **हित** (ผู้ใดไปสู่ความเจริญ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า หิต-มิตร), [หิ ธาตุ คติย ในความไป + ต ปัจจัย] วิ. น หิโต **อहित** (ผู้ไม่ใช่มิตร เหตุนั้นผู้นั้นชื่อว่า อहित ได้แก่ ศัตรู), [แปลง น เป็น อ]

อहितฺตฺต (ป.) **ผู้เล่นกับจะงอยปากงู, หมองู** วิ. อหิโน ตฺตฺเทน มุเขน ทิพฺพตีติ **อहितฺตฺต** ภา (ผู้ใดโดยย่อเล่นจะงอยปากงู เหตุนั้นผู้นั้นชื่อว่า อहितฺตฺต คือหมองู), [ณิก ปัจจัย ทิพฺพตีติใช้ ในอรรถว่าเล่น]

อหิริก (ติ.ปุ.) ๑. วิ. บุคคลผู้ไม่ละอาย (ติ.), อหิริก, การไม่ละอาย (ปุ.) วิ. น หิริยติ น ลขชตีติ อหิริโก, บุคคลโธ ฆมมสมุโห วา (สภาวะโดยย่อไม่ละอาย เหตุุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า อหิริก ได้แก่ บุคคลผู้ไม่ละอาย, หรือประชุมแห่งธรรมที่ไม่ละอาย), [น + หิริ ธาตุ ลขชาย ในความละอาย + ฌว ปัจจัย แปลง ฌว เป็น อก, ลบ อ ด้วยสูตร กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น] ลบที่สุดธาตุ ๒. **ความเป็นแห่งบุคคลผู้ไม่ละอาย** (น.ปุ.) วิ. อหิริกสส ภาโว อหิริกั, ตเทว อหิริกั, ต่ กายทวจจรिताทีหิ อชิจฺจนลกขณั, อลชชาลกขณั วา (ความเป็นแห่งบุคคลผู้ไม่ละอาย ชื่อว่า อหิริก, อหิริก นั้นนั่นเองชื่อว่า อหิริก, อหิริก นั้น มีความไม่รังเกียจกายทวจริต เป็นต้นเป็นลักษณะ หรือมีความไม่ละอายเป็นลักษณะ), [ฌย ปัจจัย ใช้ในภาวตัทธิต], ลบ ก อักษร ๑ ตัว ด้วยสูตร กจ.๕๑๗ รูป.๔๘๘ ว่า กวจิ ธาตุ เป็นต้น] วิ. อหิริกสส ภาโว อหิริกั (ความเป็นแห่งบุคคลผู้ไม่ละอาย ชื่อว่า อหิริก) ลบ ภาวะที่ท่ายสมาส หรือ ลบในปัจจัยในตัทธิต ด้วยสูตร โมค.๑/๓๙ ว่า โลโป

อหิวาตกโรค (ปุ.) อหิวาตกโรค, โรคอันเป็นไปด้วยลมเช่นกับพิษงู วิ. อหิวิสสทิสเนน วาเตน ปวตโต โรโค อหิวาตกโรโค (โรคอันเป็นไปด้วยลมเช่นกับพิษงู ชื่อว่า อหิวาตกโรค), มารพยาธิตี อตโธ (หมายถึง การเจ็บป่วยเป็นมารตัตรอน) ปาฐะว่า อหิวาตรโรโค, ลบ ปวตต กลางสมาส

อหีสา (อิต.) การไม่เบียดเบียน วิ. หีสียเต หีสันวา หีสา อหีสนภาโว (อันเขาเบียดเบียน หรือการเบียดเบียน ชื่อว่า หีสา), [หีส ธาตุ หีสาย ในความเบียดเบียน + อ ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์] วิ. น หีสา อหีสา (การเบียดเบียนหา

มิได้ ชื่อว่า อหีสา), นปุพพทกมมธารยสมาส. อหีสา สพพปาณานนติ อิทถจ ปุลลิงค์ วียทิสสติ อหีสาดิ อหีสเนนาติ ปโยคทสสนโต (ส่วนในชื่อว่า อหีสา สพพปาณานั ปรากกฏล้ายปุงลิ่งค์ เพราะปรากฏตัวอย่างว่า บทว่า อหีสา หมายถึง อหีสเนน-เพราะไม่เบียดเบียน)

อหีสารตินี (อิต.) หญิงผู้มีความยินดีในความไม่เบียดเบียน วิ. อหีสาย รติ ยสส सा อหีสารตินี (ความยินดีในความไม่เบียดเบียนของหญิงใดมีอยู่ เหตุุนั้น หญิงนั้นชื่อว่า อหีสารตินี), อดณปทตถสมาเส ติปจยจนตมหา อิตถียั นี โหติ (ในที่สมาสกับบทอื่น ลง นี ปัจจัยในอิตถิลิงค์ ต่อจากศัพท์ที่มี ตี ปัจจัยเป็นที่สุด) นัยเดียวกัน เช่น มุฏฐสสตีนิ, สมมาทิฏฐินี, อตตคฺคฺตตีนิ

อเหตุก (ติ.) ไม่มีเหตุ วิ. นาสส เหตุ อตถิตติ อเหตุกั, สมปยุตตสส อโลภาทิเหตุโน อภาวา อเหตุกั, สพพมปิ รูป เหตุสมปโยคาภาวโต อเหตุกเมว, อโลภาทิเหตุวิริหิตั วา อฏฐารสวริธั อเหตุกจิตตั. (เหตุแห่งรูปเป็นต้นนั้น มีอยู่ หา มิได้ เหตุุนั้น รูปเป็นต้นนั้นชื่อว่า อเหตุก, รูป เป็นต้นชื่อว่า อเหตุก เพราะไม่มีอโลภเหตุเป็นต้น ที่เป็นสัมปยุตธรรม, รูปแม้ทั้งหมด ชื่อว่า อเหตุกนั่นเอง เพราะไม่มีการประกอบด้วยเหตุ, อีกอย่างหนึ่ง อเหตุกจิต ๑๘ เว้นจากอโลภเหตุ เป็นต้น)

อโหโรต (ปุ.) วันและคืน วิ. อโห จ รตติ จ อโหโรโต อโหโรตต อโหโรตตา วา. (คืนและวัน ชื่อว่า อโหโรโต อโหโรตต์ หรือ อโหโรตตา), แปลง อิ เป็น อ ด้วยสูตร กจ.๓๓๗ รูป.๓๕๐ ว่า กวจิ สมาสนต เป็นต้น ปาฐะว่า อโหโรตติ ก็มี เช่น อด สพพมโหโรตตี ขุ.ธ.๒๕/๓๖/๕๖ (ส่วน

ตลอดวันและคืน) นัยเดียวกันเช่น **ทิมฺมรตฺตํ**, **อหฺมรตฺตํ**, **ปุพฺพรตฺตํ**

อพฺ (ป.) **นํวํมื่อ**, **นํวํเท้า**, **หาง**, **อึ้งเท้า** วิ. อพฺตีติ **อโห** (อวัยวะโดยย่อไป เหตุนั้น อวัยวะนั้นชื่อว่า อพ), [อพ ธาตุ อุคฺคเม ในความพุ่งไป + อ ปัจจัย], อพ ศัพท์ องคฺกุฏจวากโก ใช้ในความหมายว่านิ้ว เช่นในคำว่า อพจฉินโน (ผู้ถูกตัดนิ้ว), นงคฺกุฏจวากโก ใช้ในความหมายว่าหาง เช่น วิจฉิกาฬิกา (รองเท้าที่ทำประกอบหุ้มมี สันฐานดังหางแมลงป่อง)

อพฺกุก (ป.) **สุนัขบ้า** วิ. อพฺติ นิวารเตตีติ **อพฺกโก** อลกฺโก (สุนัขโดยยังบุคคลให้เฝ้าระวัง เหตุนั้น สัตว์นั้นชื่อว่า อพฺกุก, อลกฺกุก) อุมมตตาทิกาว มาปนโน สุนฺโข, ลพานมวิเสโส ได้แก่สุนัขที่ถึงความ เป็นบ้าเป็นต้น, อักขร ล และ พ ใช้ไม่ต่างกัน, [อพ อล ธาตุ นิวารเณ ในความเฝ้าระวัง + ญวฺ ปัจจัย] **๒. ต้นรัก, ต้นรักแดง, ต้นขอนดอก, รักดอกขาว, ดอกไม้ประดับ** วิ. เสตปุพฺตตาย อลฺลฺโกโต อุกโก **อพฺกโก** ปตาปโส (ต้นรักที่เป็นเครื่องประดับชื่อว่า อุกก เพราะมี ดอกบานสีขาว ได้แก่ต้นรัก), [อล + อุกก]

อพฺหาร (ติ.) **๑. คด, โค้ง, โกง, งอ, บิด** วิ. อลติ ยาทิ พนฺธตีติ **อพฺหาริ** เวลลิตฺ (สิ่งโดยย่อพันไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพฺหาร ได้แก่ม้วน), [อล ธาตุ พนฺธเน ในความผูก + อาร ปัจจัย, แปลง ล เป็น ฬ] **๒. คดงอ, กว้างขวาง, ไพศาล** วิ. ทิมฺมตฺตํ อลติ พนฺธตีติ **อพฺหารโ** วงโก วิสาโล จ (สิ่งใด ย่อมผูกความยาวไว้ เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพฺหาร ได้แก่ คดงอ หรือกว้างขวาง), [อล ธาตุ พนฺธเน ในความผูก + อาร ปัจจัย *ด้วยสูตร โมค. ๗/๑๖๔ ว่า สิ่งคฺยงคาคมชชกกาลลา อาโร*] **๓. คดงอ** วิ. อลติ กุฎฺฐิลิ คจฺฉตีติ **อพฺหาริ** กุฎฺฐิลิ (สิ่ง

โดยย่อคด คือไปคด เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อพฺหาร คือโค้ง), [อล ธาตุ คมเน ในความไป + อาร ปัจจัย]

อัส (ป.น.ป.) **๑. ส่วน, แนว, บ่า, ไหล่** วิ. อนติ ชีวิติ เอเตนาติ **อัส** โภฏฺฐาโส ภูชฺสิโร จ (บุคคลย่อมมีชีวิตเป็นไปได้ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อัส ได้แก่ ส่วน และบ่า), [อน ธาตุ ปาณเน ในความมีชีวิต + ส ปัจจัย *ด้วยสูตร โมค. ๗/๒๑๓ ว่า สสาสวสวิสหวนมนานกมา โส*, แปลง น เป็นนิคหิต] วิ. อนติ ชีวิติ **อัส** (บุคคลย่อมมีชีวิตเป็นไปได้ด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อัส), [อน ธาตุ ปาณเน ในความมีชีวิต + อส] **๒. ส่วน** วิ. อมติ คจฺฉตีติ **อัส**, ภาโค ขนฺโธ จ (สิ่งโดยย่อไป เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อัส ได้แก่ส่วน หรืออกอง), [อม ธาตุ คมเน ในความไป + ส ปัจจัย, แปลงที่สุดธาตุเป็นนิคหิต] **๓. ส่วน** วิ. อํเสตีติ **อัส** (สิ่งโดยย่อยังให้รวมกัน เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อัส), [อัส ธาตุ สงฺฆาเต ในการกระทบ + อ ปัจจัย], อัส ศัพท์ ใช้ในปุงลึงค์และ นปุงสกลึงค์

อัสพฺทฺธก (ป.) **สายสะพาย, สายโยก, สายโยค** วิ. อํเส พฺทฺธติ อเนนาติ **อัสพฺทฺธโก** (บุคคลสะพายบ่าด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อัสพฺทฺธก) วิ. อํเส วา พฺทฺธิตติ อเนนาติ **อัสพฺทฺธโร**, **อัสวทฺธโร** วา, โสเยว **อัสพฺทฺธโก** (บาตรเป็นต้น อันเขาสะพายบ่าด้วยสิ่งนั้น เหตุนั้น สิ่งนั้นชื่อว่า อัสพฺทฺธ หรือ อัสวทฺธ, อัสพฺทฺธ นั้นเอง ชื่อว่า อัสพฺทฺธก), [อัส + พฺทฺธสํหริเส ในความสะพาย + ณ ปัจจัย + ก สกัถ์]

อัสสา (อิต.) **โรคเริม, โรคริตสีดวง** วิ. อํสยตีติ **อัสสา** อริสโรโค, ยํ โลเก เริมอิตติ โวหฺรณติ (โรคใด อันเขาย่อเมาปาก เหตุนั้น โรคนั้นชื่อว่า อัสสา

ได้แก่ โครคิดสีดวง, ซึ่งในโลกเขาเรียกกันว่า โครค
เริม), [อัส ธาตุ สงฆาเต ในการกระทบ + อ
ปัจจัย + อา ปัจจัยในอิตถีลิงค์]

อัส (อิต.) ส่วน, บ่า, ไหล่ วิ. อัสยเต สํหนยเต
เอตายาติ อัส อัส (วัตถุอันเขาแบกด้วยสิ่งนั้น
เหตุนี้ สิ่งนั้นชื่อว่า อัส, อัส), [อัส ธาตุ สงฆาเต
ในการกระทบ + อ ปัจจัย], ศัพท์นี้เป็นอิตถี
ลิงค์

อัสสิก (ติ.) คนแบกของ, คนนำของไปด้วยบ่า
วิ. อัสเน วหตติ อัสสิก (ผู้ใดยอมนำไป ด้วยบ่า
เหตุนี้ ผู้นั้นชื่อว่า อัสสิก), [ณิก ปัจจัย แทน
วหติ] นัยเดียวกัน ขนธิโก, หตธิโก, องคุลิก,
สีลิก

อัส (ปุ.อิต) ๑. แสงสว่าง, รัศมี วิ. ทิส อมตี
คจจตีติ อัส ปภา (ธรรมชาติใด ย่อมส่องไปสู่ทิศ
เหตุนี้ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อัส), ศัพท์นี้เป็น
ปุงลิงค์และอิตถีลิงค์, [อม ธาตุ คมเน ในความ
ไป + อ ปัจจัย + ส อาคม + แปลง ม เป็น
นิคหิต] ๒. แสงสว่าง, แสงที่ส่องไปสู่ทิศ, ด้าน
วิ. อสตี คจจตี ทิสนตฺนตี อัส (ธรรมชาติใด ย่อม
ส่องไปถึงที่สุคติ เหตุนี้ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า

อัส), [อส ธาตุ คมเน ในความไป + อ + นิคหิต
อาคม], กตถจิ อัสสทโท วตถาทีนํ โลเม วตตตี,
ยถา ตสส สุตตสส อัสสูติ [บางแห่ง อัส ศัพท์ ย่อม
เป็นไปในอรรถว่าคน แห่งผ้าเป็นต้น เช่น ตสส
สุตตสส อัสสู ไยแห่งด้ายนั้น]

อัสสุ (ปุ.นป.) ๑. ผ้า, วัตถุเป็นเครื่องไปข้างนอก
วิ. พหิ อมตี คจจตี เอเตนาติ อัสสุโก อัสสุกํ วตถิ
(บุคคลยอมไปภายนอก ด้วยสิ่งนั้น เหตุนี้ สิ่ง
นั้น ชื่อว่า อัสสุ คือผ้า), [อม ธาตุ คมเน มน
ความไป + ณฺว ปัจจัย + ส อาคม, แปลง ม เป็น
นิคหิต, แปลง อ เป็น อุ] ๒. ขอ, สิ่งที่ใช้สับหรือ
เกี่ยว วิ. อัสตี คจจตีติ อัสสุโก องกุโส (อาวุธใด
ยอมไป เหตุนี้ อาวุธนั้นชื่อว่า อัสสุ, องกุส),
[อส ธาตุ คมเน ในความไป + ณฺว ปัจจัย, นิคหิต
อาคม]

อัสสุมาลี (ปุ.) พระอาทิตย์ วิ. อัสสุโน มาลา
อัสสุมาลา, สา ยสส อตถิตี อัสสุมาลี อาทิจโจ
(ระเบียบแห่งแสง ชื่อว่า อัสสุมาลา, ระเบียบแห่ง
แสงนั้น ของสิ่งใดมีอยู่ เหตุนี้ สิ่งนั้น ชื่อว่า
อัสสุมาลี คือพระอาทิตย์) เช่น ชินอัสสุมาลี, [อ
ปัจจัย ในตทสสตีติหิต]

การจำแนกธาตุและปัจจัยแห่งบทที่มี อ อักษรเป็นเบื้องต้น จบเท่านี้

อักษรย่อ

กิ.กิตฺ. กิริยาอาขยาด

กิ.อา. กิริยากิตก์

กิ.วิ. กิริยาวิเสสน

อพ. อพยยศัพท์

ปุ. ปุ่ลึงค์

อิต. อิตถीलึงค์

นปุ. นปุ่สกลึงค์

ติ. คุณนาม, วิเสสน, ๓ ลึงค์

วิ. วิเคราะห์ว่า

กจ. กจายน สุตฺรที่

รูป. ปทรูปสัทฺธิ สุตฺรที่

โมค. โมคคฺลลน สุตฺรที่

นirutti. นiruttiที่ปนี

นิตฺติ. สทฺทนิตฺติ สุตฺตมลา สุตฺรที่

ปทฺมลา. สทฺทนิตฺติ ปทฺมลา

ธตฺตมลา. สทฺทนิตฺติ ธตฺตมลา